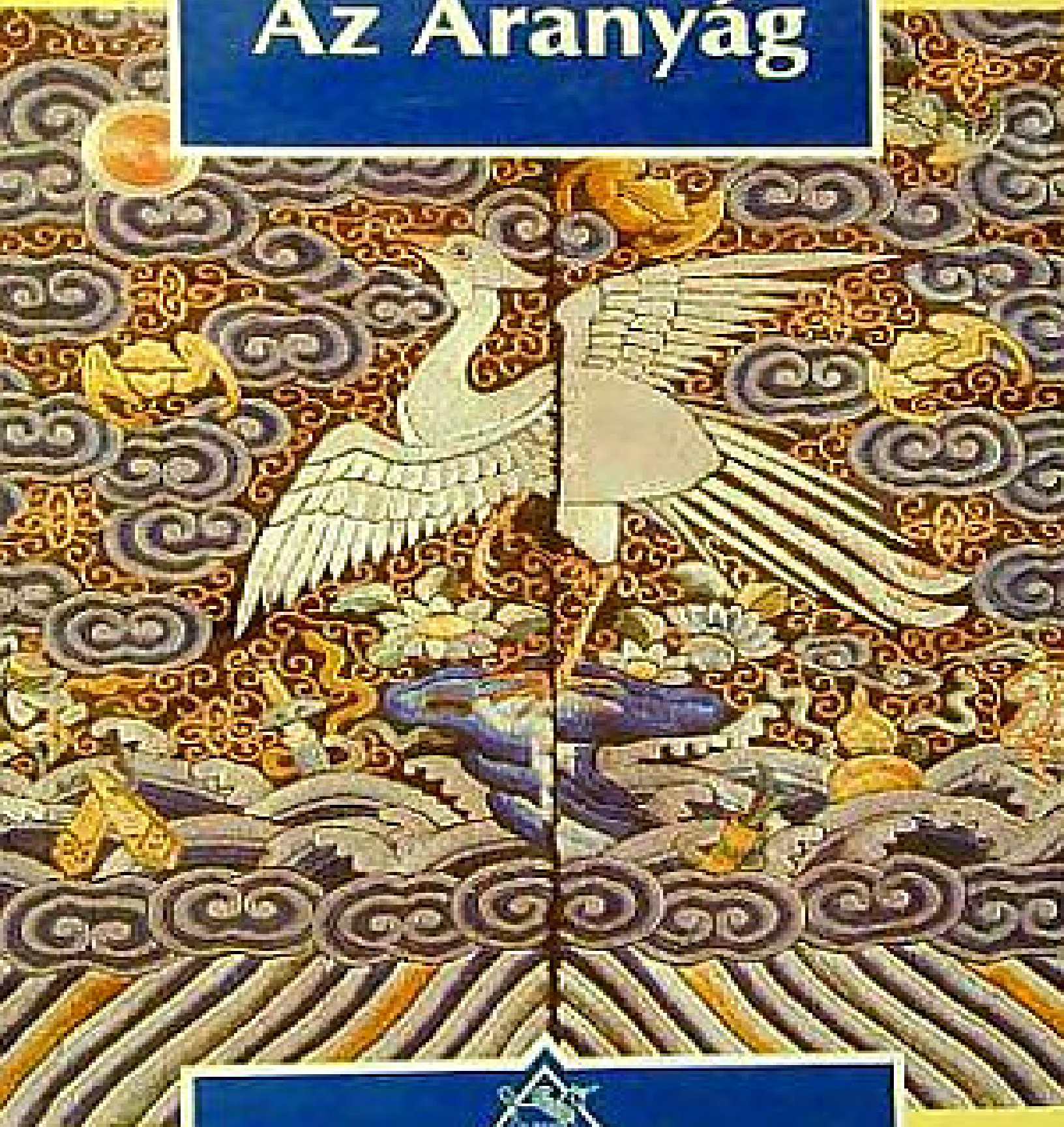

JAMES G. FRAZER

Az Aranyág

Széchenyi Könyvtár

JAMES G. FRAZER

Az Aranyág

**SZÁZADVÉG KIADÓ
BUDAPEST, 1994**

Századvég Könyvtár

Antropológia

Sorozatszerkesztő
Fejős Zoltán

A válogatás a következő kiadás alapján készült
James George Frazer: *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion.*

Abridged edition London, Macmillan and Co. Limited, 1925
2., javított kiadás; a kötet első kiadása a Gondolat Könyvkiadó gondozásában jelent meg.

Fordította
BODROGI TIBOR és BÓNIS GYÖRGY
Válogatta és az utószót írta
BODROGI TIBOR

Megjelent a Soros Alapítvány támogatásával

© Századvég Kiadó. 1994
© Bodrogi Tibor örököse és Bónis György örököse, 1965.
Hungarian Translation

A kiadásén felel Gyurgyák János
Felelős szerkesztő' Fejős Zoltán
Olvasószerkesztő Tóth Magdolna
Tipográfia Környei Anikó
A szedés és a tördelés a Századvég Kiadó
számítógépes kiadványszerkesztő rendszerén készült

Tördelő Sörfőző Zsuzsa
Felelős vezető Zséli Jánosné

Nyomta és kötötte: Széchenyi Nyomda Kft.. Győr 94.K-2595
Felelős nyomdavezető: Nagy Iván ügyvezető igazgató
ISBN 963 8384 12 3

Tartalom

ELŐSZÓ

AZ ERDŐ KIRÁLYA

PAPKIRÁLYOK

A SZIMPÁTIÁN ALAPULÓ MÁGIA

AZ IDŐJÁRÁS SZABÁLYOZÁSA MÁGIÁVAL

VARÁZSLÓK MINT KIRÁLYOK

A TERMÉSZET RÉSZKIRÁLYAI

A FÁK IMÁDÁSA

A NEMEK HATÁSA A VEGETÁCIÓRA

A SZENT HÁZASSÁG

A TÖLGYFA TISZTELETE

DIANUS ÉS DIANA

A KIRÁLYI MÉLTÓSÁG TERHE

A LELKET FENYEGETŐ VESZÉLYEK

TABU ALATT ÁLLÓ CSELEKMÉNYEK

TABU ALATT ÁLLÓ SZEMÉLYEK

TABUNAK ALÁVETETT TÁRGYAK

TABU ALATT ÁLLÓ SZAVAK

AMIVEL A VADEMBERNEK TARTOZUNK...

AZ ISTENKIRÁLY MEGÖLÉSE

IDEIGLENES KIRÁLYOK

A KIRÁLY FIÁNAK FELÁLDOZÁSA

A LÉLEK ÖRÖKLÉSE

A FASZELLEM MEGÖLÉSE

ADONISZ MÍTOSZA

AZ ADONISZ-SZERTARTÁS

ATTISZ MÍTOSZA ÉS SZERTARTÁSAI

KELETI VALLÁSOK NYUGATON

OZIRISZ MÍTOSZA

OZIRISZ TERMÉSZETE

ÍZISZ

DIONÜSZOSZ

DÉMÉTER ÉS PERSZEPHONÉ

A GABONAANYA ÉS A GABONALEÁNY ÉSZAK-EURÓPÁBAN

LITÜERSZÉSZ

A GABONASZELLEM MINT ÁLLAT

A NÖVÉNYZET ŐSI ISTENEI MINT ÁLLATOK

MEGESZIK AZ ISTENT

MEGÖLIK AZ ISTENI ÁLLATOT

A VADÁSZOK KIENGESZTELIK A VADÁLLATOKAT

A BAJ ÁTVITELE

A BAJOK NYILVÁNOS KIÚZÉSE

KÖZÖSSÉGI BŰNBAKOK

EMBERI BŰNBAKOK A KLASSZIKUS ÓKORBAN

AZ ISTEN MEGÖLÉSE MEXIKÓBAN

ÉG ÉS FÖLD KÖZÖTT

BALDER MÍTOSZA

EURÓPA TŰZÜNNEPEI

EMBEREK MEGÉGETÉSE A TŰZBEN

BALDER ÉS A FAGYÖNGY

A KÍVÜLÁLLÓ LÉLEK A NÉPSZOKÁSOKBAN

AZ ARANYÁG

BÚCSÚ NEMITŐL

JAMES GEORGE FRAZER

JEGYZETEK

BIBLIOGRÁFIA

ELŐSZÓ

Könyvemmel annak a még mindig fiatal tudománynak a gyarapításához kívánok hozzájárulni, amely az emberi gondolkodás és intézmények fejlődését a történelem határán kívül eső sötét korokban igyekszik nyomon követni. E tudomány szükségképpen lassan és gyötrelmesen halad előre; hiszen a bizonyítékok, bár néhol világosak és nagyszámúak, másutt annyira siralmasan homályosak és gyérek, hogy az óvatos kutató nemegyszer olyan tátongó szakadék szélére jut, amelyen nem mindig talál átvezető hidat. Ilyenkor alig tehet többet, mint egyszerűen megjelöli a térképen a mélységet abban a reményben, hogy mások idővel képesek lesznek feltölteni azt, vagy hidat verni rajta. Mégis a vizsgálódásnak ez a jelentős nehézsége és újszerűsége, párosulva azokkal a mérhetetlen szellemi távlatokkal, amelyek váratlanul kibomlanak előttünk, amikor felszakad a köd, és kirajzolódik a távoli horizont mindez nem kis részben járul hozzá e tudomány varázsához. A ma etnológusainak helyzete némileg emlékeztet az ókorkutatókéra a tudomány újjáéledésének idején. Ezekre a férfiakra az ókori irodalom újrafelfedezése valóságos kinyilatkoztatásként hatott, ámuló szemük elé tárta az antik világ káprázatos látványát, amiről a középkor klastromokba zárkózott tudósai a katedrálisok komor árnyékában, a harangok ünnepi zúgása mellett még csak nem is álmodtak. Korunk embere előtt még szélesebb látkép bontakozik ki, még szélesebb körképet tárnak fel előttünk azok a tanulmányok, amelyek nemcsak két igen tehetséges nép, hanem az egész emberiség hitét és gyakorlatát, reményeit és példaképeit kívánják velünk megismertetni azért, hogy képesek legyünk végigkövetni az emberiségnek a vadságból a civilizációba vezető hosszú útját, lassú és fáradságos fölemelkedését. A reneszánsz tudósa a görögök és rómaiak poros, fakult kézírataiban nemcsak friss táplálékot talált gondolkodása számára, hanem új munkaterületet is; ugyanígy abban az anyagban is, amely állandóan annyi felől tömegesen áramuk felénk – a legrégebb ókor eltemetett városaiból éppúgy, mint a sivatagok és őserdők legprimitívebb embereitől –, nekünk maiaknak a tudásnak ezt az új tartományát kell

feltárnunk, amely fölött csak tudósok több nemzedékének erőfeszítéseivel lehet úrrá lenni. Tudományunk még a kezdőponton áll, és amit most teszünk, azt újból és jobban el kell majd végezniük azoknak, akik utánunk jönnek, teljesebb tudással és mélyebb megértéssel. Egy általam már használt metaforát megismételve, mi, akik ebben a korban élünk, úttörők vagyunk csupán, akik az erdőben ösvényeket vágunk és irtásokat létesítünk, ahol mások fognak vetni és aratni.

De az emberiség hiedelmeinek és intézményeinek összehasonlító tanulmányozása sokkal többre alkalmas, mint hogy kielégítse a felvilágosodott kíváncsiságot, és anyagot szolgáltatson a tudós kutatásaihoz. Ha megfelelően foglalkoznak e tudománnyal, a haladás előmozdításának hatalmas eszköze lehet, mert felfed bizonyos gyenge pontokat abban az alapzatban, amelyre a modern társadalom felépül, s megmutatja, hogy sok minden, amit szilárdnak szoktunk tekinteni, inkább a babona homokján, mint a természet szikláján nyugszik. Valóban elszomorító és bizonyos fokig hálátlan feladat olyan hiedelmek alapjait megtámadni, amelyekben – mint erős toronyban – hosszú korokon keresztül az emberiség reményei és törekvései kerestek menedéket az élet viharai és megpróbáltatásai elől. Elkerülhetetlen azonban, hogy az összehasonlító módszer ütegei át ne törjék ezeket a tiszteletre méltó falakat, amelyeket ezernyi gyengéd és szent kapcsolat repkénye, mohája és vadvirágja borít. Most csak állásaikba vonjuk az ágyúkat; döngésük még alig hallatszik. Más kezekre, talán más és boldogabb korokra vár a feladat, hogy szebb alakban, tartósabban építsék fel az oly durván lerombolt régi épületeket. Nem láthatjuk előre, még csak nem is sejthetjük, milyenek lesznek a jövőben a gondolkodás és a társadalom új formái. Nem szabad azonban, hogy e bizonytalanság miatt, a hasznosságra vagy a régiségre vonatkozó megfontolásokból megkíméljük az ősi formákat – bármilyen szépek legyenek is –, ha egyszer már idejüket múlták. Bármilyen következzék belőle, bárhová is vezessen bennünket, csak az igazság útján szabad járnunk. Az igazság az egyedüli vezérlő csillagunk: *in hoc signo vinces*.*

Könyvem egyik helyével kapcsolatban egy kiváló tudós kifogásként megemlítette, hogy a római templomok harangjainak csendülését még a legcsöndesebb időben sem lehet hallani Nemi tavának partjain. Elismerem a tévedést, de mégsem javítom ki: talán szabad makacsságom mentegetésére egy neves író példájával védekeznem. Az *Old Mortality*ben olvassuk, hogy egy üldözött covenanter Claverhouse dragonyosai elől menekülve hallja, mint viszi feléje az éjjeli szél a nyomában levő lovasság üstdobjainak barátságatlan moráját. Amikor Scottnak szemrehányást tettek ezért a leírásért – hiszen a lovasságnál nem szokás éjjel megverni a dobokat –, azt válaszolta, hogy szerette hallani a dobok zúgását, és szívesen hagyta volna morajlani őket egészen könyve végéig. Ugyane szellemben bátorodom mondani, hogy szeretem hallani, ha csak képzeletben is, Nemi tavánál Róma harangjainak messzi zúgását, és szívesen hinném: légies zenéjük olvasóim fülében cseng majd akkor is, amikor én már nem élek.

J. G. Frazer

AZ ERDŐ KIRÁLYA

1. §. DIANA ÉS VIRBIUS – Ki ne ismerné Turner képét az Aranyágról? Mintegy álomban tűnik elénk Nemi erdei tava, vagy ahogyan az ókoriak nevezték, „Diana tükre”; a jelenet a képzelet arany fényében ragyog, amellyel Turner isteni művészete még a legszebb természetes tájat is átalakítja. Aki csak látta ezt a csendes vizet az Albanói-hegyek között rejtőző zöld völgyben, nem felejtheti el sohasem. A két jellegzetes olasz falu, amelyek a partján szenderegnek, és az az ugyancsak jellegzetesen olasz palota, amelynek kertjei lépcsőzetesen egészen a tóig nyúlnak, alig törik meg a táj csendjét és magányát. Mintha Diana még mindig ezeken az elhagyott partokon időzne, mintha még mindig felkeresné e vad, erdős vidéket.

Az ókorban ez az erdős táj különös, újra meg újra visszatérő tragédia színhelye volt. A tó északi partján, éppen azok alatt a meredek sziklák alatt, amelyeken a mai Nemi falu épült, terült el Diana Nemorensisnek, az Erdő Dianájának ligete és szentélye. A tavat és a ligetet némelykor Aricia tavának és ligetének is nevezték. De Aricia városa, a mai Ariccia, innen mintegy hárommérföldnyire épült, az Albanói-hegység tövénél, s meredek lejtő választja el a tótól, amely a hegyoldal kis, krátterszerű mélyedésében fekszik. Ebben a szent ligetben egy fa nőtt, amely körül a nap bármely órájában és valószínűleg késő éjszaka is félelmetes alak kószált. Kezében meztelen kardot tartott; óvatosan tekintgetett körül, mintha minden pillanatban ellenséges támadást várna. Pap volt, de gyilkos is egyúttal, és annak a férfinak, akit keresett, előbb-utóbb meg kellett ölnie őt, hogy papként örökébe lépjen. Ezt írta elő a szentély törvénye. Aki a papi méltóságra pályázott, csak úgy érhetette el tisztségét, ha megölte elődjét; tette elkövetése után csak addig tarthatta meg hivatását, míg őt magát egy erősebb vagy ügyesebb jelölt meg nem ölte.

A tisztséggel, amelyet ilyen ingatag alapon mondhatott a magáénak, a királyi cím járt; de bizonyos, hogy egyetlen koronás fő sem pihent nyugtalanabbul, s egyetlen uralkodónak sem voltak

rémesebb álmai, mint neki. Évről évre, télen és nyáron, jó és rossz időben magányosan kellett őrködni, s ha nyugtalan szendergést engedélyezett magának, ezzel életét tette kockára. Éberségének legcsekélyebb lazulása, erejének vagy kardforgatásban való ügyességének legkisebb csökkenése veszélybe sodorta; az őszülő haj halálos ítéletét pecsételhette meg. Ha a szentély jámbor és kegyes zárandokai megpillantották, mindjárt homály borult e derűs tájra, mintha felhő takarta volna el hirtelen a ragyogó égen a napot. Az olasz ég álomszerű kéksége, a nyári erdők fénytől pettyezett árnyéka és a hullámok csillogása a napfényben nem illett ehhez a komor és baljós alakhoz. Inkább olyan kép rajzolódik ki előttünk, amelyet az elkésett vándor láthat azokon a vad őszi éjszakákon, amikor száraz levelek peregnek a földre sűrű rajban, és a szél mintha a haldokló év siratóját zengené. Sötét kép, melankolikus zenekísérettel – a háttérben az erdő feketén csipkézett ormokkal szakad el a viharos és alacsony égtől, a szél nyög az ágak között, száraz levelek zörögnek a láb alatt, a partot hideg hullámok verdesik, s az előtérben, hol a félhomályban, hol az árnyékban, sötét alak botorkál ide-oda; vállán vas fénye villan, ha a sápadt hold lerázza magáról a felhőfoszlányokat, és rábámul a csapzott ágak hálóján keresztül.

Az ehhez a papi tisztséghez kapcsolódó különös szokásnak nincsen párhuzama a klasszikus ókorban, és nem is tudjuk innen megvilágítani. Magyarázatért messzebb kell mennünk. Valószínűleg senki sem fogja tagadni, hogy barbár korok íze érződik ebben a szokásban, amely a császárság idejéig fennmaradt, s olyan szembeötlően, elszigetelten ütközik ki az akkori művelt itáliai társadalomból, mint a gondosan nyírt pázsitból az őskori szikla. De éppen a szokás durvasága és barbársága miatt remélhetjük, hogy magyarazatot találunk rá. Az emberi őstörténet terén folytatott kutatások feltárták azt, hogy az emberi szellem első, kezdetleges életfilozófiája – számos felületi eltérés mellett természetesen – lényegében mindenütt hasonlóan alakult. Ha tehát ki tudjuk mutatni, hogy a Nemi papjának tisztségével kapcsolatos szokáshoz hasonló barbár szokás másutt is létezett; ha fel tudjuk fedezni azokat az indítékokat, melyek ennek az intézménynek a kialakulásához vezettek; ha bizonyítani tudjuk, hogy ezek az indítékok széles

körben, talán egyetemesen hatottak az emberi társadalomban, és eltérő körülmények között különböző fajta, de általában hasonló nemű intézményeket hoztak létre; ha ki tudjuk mutatni végül, hogy éppen ezek az indítékok néhány, rájuk visszavezethető intézménnyel együtt ténylegesen megvoltak a klasszikus ókorban – akkor (úgy tűnik) jogosan következtethetünk arra, hogy egy távoli korban ugyanezek az indítékok hozták létre a papi tisztséget Nemiben. Az ilyen következtetés – hiszen tanúságunk nincs arról, hogy a papi méltóság ténylegesen hogyan jött létre – természetesen sohasem olyan meggyőző, mint a bizonyítás. Mégis többé-kevésbé valószínűnek tekinthető, olyan mértékben, ahogyan eleget tesz az általam jelzett feltételeknek. E könyv célja, hogy – teljesítve ezeket a feltételeket – a Nemiben élő papi méltóságnak eléggé valószínű magyarázatát nyújtsa.

Először is azt a néhány adatot és mondát ismertetem, amelyek e témáról ránk maradtak. Egy történet szerint Diana tiszteletét Nemiben Oresztész vezette be, aki, miután Thoaszt, a khersonészoszi (Krím) tauroszok királyát megölte, nővérel Itáliába menekült, s egy rözsekötegben magával vitte a tauroszok Dianájának (Diana Taurica, Taurica Dea) képmását is. Oresztész halála után csontjait Ariciából Rómába vitték, és Saturnus temploma előtt, a Capitolinus-lejtőn, Concordia temploma mellett temették el. A véres rítust, amelyet a monda Diana Tauricának tulajdonít, a klasszikus irodalomban járatos olvasó ismeri: a hagyomány szerint minden idegent, aki a partra lépett, feláldoztak a tauroszok istennőjének oltárán. Itáliába átültetve enyhébb formát öltött a rítus. Nemi szentélyében nőtt egy fa, amelyről nem volt szabad ágat törni. Csak szökött rabszolgának engedték meg, hogy egy ágat letörje ha ugyan ez sikerült neki. A kísérlet sikere feljogosította, hogy párbajt vívjon a pappal, s ha megölte, ő uralkodott helyette, felvéve az Erdő Királya címet (Rex Nemorensis). Az ókori közvélemény szerint ez a végzetes gally volt az az „Aranyág”, amelyet a Sibylla parancsára Aeneas letört, mielőtt elindult volna veszélyes útjára a halottak birodalmába. A rabszolga menekülése, mint mondták, Oresztész menekülését jelképezte; harca a pappal pedig a Diana Tauricának egykor hozott emberáldozatok emléke. Az utódlás szabályozása kardvívással a császárság korában is megtalálható; ezt bizonyítja,

hogy feljegyezték: a rossz tréfákat kedvelő Caligulának eszébe ötlött, hogy Nemi papja már nagyon hosszú idő óta van hivatalban, és felbérelt egy erős banditát: ölje meg a papot; egy görög utazó pedig, aki az Antoninusok korában látogatta meg Itáliát, megjegyzi, hogy a papi tisztséget még ekkor is mindig párviadalokban aratott győzelemmel lehetett elnyerni.

Nemiben Diana tiszteletének néhány jellegzetes emléke még ma is fellelhető. A fogadalmi ajándékokból, amelyeket a helyszínen találtak, kitűnik, hogy Dianát elsősorban vadásznak tekintették, és olyan istennőnek, aki a férfit és a nőt utóddal áldja meg, a várandós nőnek pedig megkönnyíti a szülést. Úgy tűnik, hogy a tűz is fontos szerepet játszott kultuszában. Diana napján, augusztus 13-án, az év legforróbb szakában a ligetet fáklyák serege világította meg, vörös fényük visszatükröződött a tóban. Ezt a napot egész Itáliában minden házi tűzhelynél szent rítusokkal ülték meg. A bronzszobrok, amelyeket szentélye területén találtak, az istennőt magát is úgy ábrázolják, hogy felemelt jobbában fáklyát tart; azok a nők, akiknek imáit meghallgatta, fejükön koszorúval, kezükben égő fáklyával vonultak a szentélyhez, hogy így váltsák be fogadalmukat. Egy ismeretlen alapítványként örökké égő mécsest ajánlott fel Nemi egyik kis szentélyének Claudius császár és családja biztonságáért. Azok a terrakotta mécsesek, amelyeket a ligetben találtak, hasonló célt szolgáltak, csak szerényebb emberek számára. Ha ez helytálló, akkor nyilvánvaló a szokás analógiája azzal a katolikus gyakorlattal, hogy a templomban szentelt gyertyákat gyújtanak. A Vesta név, amelyet Diana viselt, ugyanakkor világosan arra mutat, hogy a szentélyben örökké égett a szent tűz. A templom északkeleti sarkában egy nagy kör alakú, háromlépcsős, mozaíkberakás nyomait mutató alapon valószínűleg Diana-Vestának kerek temploma emelkedett, ez hasonló volt Vestának a Forum Romanumon álló kerek templomához. A szent tüzet nyilván a Vesta-szüzek gondozták, mivel a helyszínen egy terrakotta Vesta-szűzfejet találtak, az örökké égő, a szent szüzek által őrzött tűz tisztelete pedig – úgy látszik – általánosan el volt terjedve Latiumban a legrégebb kortól egészen a késői időkig. Továbbá: az istennő ünnepén vadászkutyákat koszorúztak meg, s nem üzték a vadakat; a fiatalok tisztító szertartásnak vetették alá magukat az istennő

tiszteletére; bort hoztak, a lakoma gödölyéből állott, s kalácsból, amelyet gőzölgő-forrón táltak levélből készített tálcán, valamint almából; ez akkor még tömött fürtökben csüngött az ágakról.

De Diana nem egyedül uralkodott Nemi ligetében: két kisebb istenséggel osztozkodott erdei szentélyén. Az egyik Egeria volt, nimfája annak a tiszta víznek, amely a bazaltsziklából bugyogott, s kecses vízesésekkel ömlött a tóba a Le Molénak nevezett helyen (itt épültek a mai Nemi malmai). A kavicsos mederben tovasiető patak csörgedezéséről Ovidius is említést tesz, s közli: gyakran ivott a vízből. Várados nők szoktak áldozni Egeriának, mivel úgy hitték, hogy Dianához hasonlóan könnyű szülést biztosít számukra. A hagyomány szerint a nimfa a bölcs Numa király felesége vagy szeretője volt; Numa a szent liget rejtekén hált vele, s azokat a törvényeket, amelyeket a rómaiaknak adott, az istennővel való érintkezés ihlette. Plutarkhosz egybeveti ezt a mondát más istennőknek halandó férfiak iránt érzett szerelméről szóló történetekkel; ilyen Kübelének és a holdistennőnek a szerelme a szép ifjak, Attisz és Endümión iránt. Néhány elbeszélés szerint a szerelmesek találkahelye nem Nemi erdeje volt, hanem Rómában a Porta Capena melletti liget, ahol Egeriának egy másik szent forrása ered egy sötét barlangból. A római Vesta-szüzek naponta ebből a forrásból merítettek vizet a Vesta-templom lemosásához, a vizet a fejükre helyezett cserépkorsókban szállították. Juvenalis korában a természetes sziklát márványba ágyazták; ekkoriban a kegyhelyet szegény zsidók csoportjai profanizálták, minthogy nem tiltották meg nekik, hogy – mint későbbi korokban a cigányok – a ligetben tanyázzanak. Feltételezhetjük, hogy az a forrás, amely a Nemi-tóba ömlött, volt az eredeti Egeria, és hogy amikor az első telepések az Albanói-hegyekből a Tiberis (Tevere) partjára vonultak, magukkal vitték a nimfát, s új otthont találtak számára egy, a kapukon kívül eső ligetben. A szent hely területén felfedezett fürdők maradványai, az emberi test különböző részeit ábrázoló terrakotta alakokkal együtt arra mutatnak, hogy Egeria vizét betegek gyógyítására használták; ezek reményük jeleként vagy hálájuk bizonyítékaként a beteg testrész mását ajánlották fel az istennőnek – ezt a szokást Európában még napjainkban is sok helyütt megfigyelhetjük. Úgy tűnik, hogy a forrás a mai napig megtartotta gyógyító erejét.

Nemi másik, kisebb istensége Virbius volt. A monda szerint Virbius nem más, mint az ifjú, szűzies és szép görög hős, Hippolüosz, ez Kheirón kentaurtól a vadászat művészetét tanulta, s minden idejét a zöldellő erdőben töltötte, ahol vadállatokot űzött egyetlen társával, Artemisszal, a szűz vadással. Isteni társaságára büszkén megvetette a nők szerelmét; ez okozta romlását. Aphrodité ugyanis, akit sértett megvetése, szerelmet ébresztett Virbius iránt mostohaanyjában, Phaidrában, és amikor az ifjú elhárította bűnös közeledését, a nő hazugul bevádolta apjánál, Thészeusznál. A vádnak hitelt adó Thészeusz apjához, Poszeidónhoz könyörgött: bosszulja meg az el sem követett bűnt. Így esett, hogy amikor Hippolüosz az Aiginai-öböl partján hajtotta harci szekerét, a tengeristen tüzes bikát küldött ki a hullámokból. A megriasztott lovak megugrottak, Hippolüosz kiesett a kocsiból, és a paripák addig hurcolták magukkal, és addig taposták patáikkal, míg csak ki nem lehelte lelkét. Diana azonban Hippolüosz iránt érzett szerelméből rábeszélte Aszklépiosz orvost, hogy a szép, fiatal vadászt gyógygyövényeivel keltse ismét életre. Jupiter, aki felháborodott azon, hogy egy halandó visszatér a halál kapujából, a minden lében kanál orvost vetette a Hadészba. Diana azonban sűrű felhőbe rejtette a haragvó isten elől kedvencét, megváltoztatta arcvonásait azzal, hogy évekké idősebbé tette, majd pedig messzire, Nemi erdős kis völgyeibe vitte, s Egeria nimfa gondjaira bízta, hogy Virbius néven ismeretlenül és magányosan éljen az itáliai erdő rengetegében. Itt királyként uralkodott, és egy helyet Dianának szentelt. Szép fiát, Virbiust nem rémítette el apja sorsa, tüzes ménektől vont harci szekeren a latinokhoz csatlakozott, amikor azok Aeneasz a trójaiak ellen háborút viseltek. Virbiust nemcsak Nemiben, hanem másutt is istenként tisztelték. Tudjuk, hogy Campaniában egy pap kizárólag az ő tiszteletének szentelte magát. Lovak nem lehettek az ariciai ligetben és a szentélyben, mivel lovak ölték meg Hippolüoszt. Tilos volt képmását megérinteni. Voltak, akik úgy vélték, hogy ő a nap. „Az igazság azonban az – mondja Servius –, hogy Virbius ugyanúgy Diana köréhez tartozó isten, mint ahogyan Attisz az Istenek Anyjához, Erikhthoniosz Minervához, Adonisz pedig Venushoz kapcsolódik.” Mindjárt megvizsgáljuk, milyen volt ennek a kapcsolatnak a jellege. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ez a mitikus

személy hosszú és változatos pályafutása alatt ritka szívósságról tett tanúbizonyságot. Aligha kételkedhetünk ugyanis abban, hogy a római naptár Szent Hippolytusa, akit lovak tapostak halálra augusztus 13-án, Diana ünnepén, senki más, mint a régi nevét megtartó görög hős, aki pogány bűnősként kétszer is meghalt, hogy végül boldogan támadjon fel mint keresztény szent.

Nem szükséges behatóan bizonyítanunk, hogy azok a mondák, amelyek az ókori Nemiben élő Diana-kultuszt magyarázzák, történetietlenek. Egészen nyilvánvaló: a mítoszoknak abba a nagy csoportjába tartoznak, amelyeket azért alkottak, hogy velük valamely vallási rítus eredetét megmagyarázzák, és nincs más alapjuk, mint az a valódi vagy képzelt hasonlóság, amely e rítus és valamely idegen rítus között megállapítható. A Nemiről szóló mítoszok ellentmondásai nagyon is szembetűnőek, mivel a kultusz eredetét hol Oresztészre, hol pedig Hippolütoszra vezették vissza, aszerint hogy a rítusnak egyik vagy másik vonását akarták-e megmagyarázni. E történeteknek igazi értékét inkább abban láthatjuk, hogy megvilágítják a kultusz jellegét olyan norma felállításával, amellyel összevethető, továbbá abban, hogy – tiszteletreméltóan magas korát megmutatva – közvetetten tanúsítják: az igazi eredet eltűnt az ókor mesevilágának ködfátyola mögött. Ez utóbbi vonatkozásban ezek a Nemire vonatkozó mondák valószínűleg megbízhatóbbak, mint az a látszólagosan történeti hagyomány, amelyért az idősebbik Cato kezekedik, nevezetesen az, hogy a szent ligetet egy bizonyos Egerius Baebius vagy tusculumi Laevius, Latium egyik diktátora ajánlotta fel Dianának Tusculum, Aricia, Lanuvium, Laurentum, Cora, Tibur, Pometia és Ardea lakossága nevében. Ez a hagyomány mindenesetre a szentély magas koráról tanúskodik, mivel úgy látszik, hogy alapításának időpontja valamikor i. e. 495 előtt lehetett: ez az az év ugyanis, amikor Pometiát a rómaiak kirabolták, és a hely eltűnt a történelemből. De nem tételezhetjük fel, hogy egy ilyen barbár szokást, mint amilyen az ariciai papi tisztséghez kapcsolódott, szándékosan hozott volna létre olyan civilizált közösségek szövetsége, amilyen civilizáltaknak a latin városokat kétségtelenül tarthatjuk. Sokkal inkább az emberemlékezet előtti korokból hagyományozódhatott ez, azokból az időkből, amikor Itália még

sokkal primitívebb állapotban volt, mint amilyennek a történelmi korokból ismerjük. A hagyomány hitelét inkább gyöngíti, mint erősíti az a másik történet, amely a szentély alapítását egy bizonyos Manius Egeriusnak tulajdonítja, akire ez a mondás utal: „Sok Manius van Ariciában.” Ezt a közmondást néhányan úgy magyarázzák, hogy feltételezik: Manius Egerius egy régi és híres nemzetségnek az őse. Mások úgy vélik, hogy ez annyit jelent: sok csúnya és torz ember élt Ariciában, és ezek a Manius nevet egy gyermekeket ijesztgető Mania nevű kísértet vagy kobold után kapták. Egy római szatirikus a Manius nevet, mint tipikus, azokra a koldusokra alkalmazza, akik az ariciai lejtőkön a zarándokokra várakoztak. Ezek a véleményeltérések, melyekhez még az ariciai Manius Egerius és a tusculumi Egerius Laevius közötti ellentmondás is hozzájárul, valamint a két név hasonlósága a mitikus Egeriáéval – már eleve felkeltik gyanúnkát. A Cato feljegyezte hagyomány azonban túl részletezőnek látszik, és e nézet képviselője túlságosan tekintélyes, semhogy üres kitalálásként elutasíthatnánk. Inkább azt kell gondolnunk, hogy ez a tradíció a szentélynek valamelyik régi rendbehozatalára vagy újjáépítésére vonatkozik, amelyet valóban a szövetséges államok végeztek el. Mindenesetre ez azt tanúsítja, hogy élt az a hit, hogy a liget már a legrégebbi idők óta a vidék sok régi városának, ha ugyan nem az egész latin szövetségnek közös kultusz helyéül szolgált.

2. §. ARTEMISZ ÉS HIPPOLÜTOSZ – Mint említettem, az Oresztészről és Hippolütoszról szóló ariciai mondáknak, bár történelmi forrásként nem jöhetnek számításba, mégis van bizonyos értékük: segítenek jobban megértenünk a Nemiben honos kultuszt azáltal, hogy összehasonlíthatjuk más szentélyek rítusaival és mítoszaival. Fel kell tennünk magunkban a kérdést: miért esett Oresztészre és Hippolütoszra e mondák szerzőinek választása, amikor meg akarták magyarázni Virbiust és az Erdő Királyát? Oresztész esetében a válasz kézenfekvő. Őt és a tauroszok Dianájának képmását, amelyet csak embervérrel lehetett kiengesztelni, azért említik, hogy az ariciai papi méltóság gyilkos utódlási szabályát érthetővé tegyék. Hippolütosz esetében a válasz már nem ilyen egyszerű. Halálának módja eléggé világosan indokolja a lovak kirekesztését a ligetből, de

önmagában ez alig látszik elegendőnek ahhoz, hogy megmagyarázza az azonosítást. Meg kell kísérelnünk, hogy mélyebbre hatoljunk, megvizsgálva mind a Hippolütosz-kultuszt, mind a róla szóló mondát vagy mítoszt.

Hippolütosznak híres szentélye volt atyái földjén, Troizénban (a Peloponnészoszon), abban a gyönyörű, csaknem teljesen körülzárt öbölben, ahol narancs- és citromligetek s a Heszperidák kertje fölé sötét tornyokként emelkedő karcsú ciprusok díszítik a termékeny partsávot a vad hegyek lábánál. A nyílt tengertől védett nyugodt öböl kék vizéből emelkedik ki Poszeidón szent szigete, amelynek hegycsúcsait fenyőfák komor zöldje borítja. Ezen a szép parton imádták Hippolütoszt. A neki szentelt körzeten belül templom állott, falai között régi képmással. A szolgálatot egy pap látta el, aki tisztségét élethossziglan viselte. Évente egyszer áldozati ünnepséget tartottak Hippolütosz tiszteletére, s korai halálát sírással és fájdalmas énekekkel gyászolták meg a hajadonok. A fiatal fiúk és lányok házasságkötés előtt egy hajfűtjüket áldozták fel templomában. Sírja Troizénban volt, de nem mutogatták. Nagy a valószínűsége, hogy a szép Hippolütoszban, Artemisz kedvesében, aki virágzó ifjúságában halt meg, s akit évente meggyászoltak a szüzek, valamelyik istennő halandó szeretőinek egyikét láthatjuk; ezek gyakran megjelennek az ősi vallásokban; legismertebb képviselőjük Adonisz. Artemisz és Phaidra vetélkedése Hippolütosz vonzalmáért más nevekkel Aphrodité és Perszephoné vetélkedését mutatja Adonisz szerelméért, mivel Phaidra nem más, mint Aphrodité másik alakja. Ez az elmélet valószínűleg nem igaztalan sem Hippolütoszhoz, sem Artemiszhoz. Artemisz ugyanis eredetileg termékenységistennő, s az ősi vallás elvének megfelelően neki, aki megtermékenyíti a természetet, magának is termékenynek kell lennie: ehhez természetesen férfi társ szükséges. E felfogás szerint Hippolütosz a troizéni Artemisz házastársa, és azok a levágott fűtök, amelyeket a troizéni ifjak és lányok ajánlottak fel neki a házasságkötés előtt, azt a célt szolgálták, hogy erősítsék egyesülését az istennővel, és így mozdítsák elő a föld, a jószág és az emberiség termékenységét. Ezt a nézetet bizonyos mértékig megerősíti az is, hogy Hippolütosz szentélyében, Troizénban két női istenséget is tiszteltek: Damiát és Auxésziát; ezek kétségtelenül

kapcsolatban álltak a talaj termékenységével. Amikor Epidauroszi ínséget szenvedett, a nép egy jóslatnak engedelmeskedve, szent olajfából kifaragta Damia és Auxészia szobrát. Alighogy elkészültek ezekkel, és felállították őket, a föld ismét teremni kezdett. Továbbá: Troizénban és valószínűleg Hippolüosz szentélyének környékén érdekes kőhajító ünnepeket tartottak ezeknek a leányoknak – ahogyan a troizéniaiak nevezték őket – a tiszteletére; nem nehéz kimutatni, hogy másfelé is ismertek hasonló szokásokat a jó termés biztosítására. Az ifjú Hippolüosz tragikus haláláról szóló történet sokban hasonlít más elbeszélésekhez, amelyek szép, de halandó ifjakról szólnak, akik életükkel fizettek a halhatatlan istennővel folytatott szerelem rövid gyönyöréért. Ezek a szerencsétlen szeretők valószínűleg nem voltak mindig pusztán mítosziak, és a mondák, amelyek szétfröccsönt véruket a viola bíboros virágján, az anemone skarlátpiros foltján vagy a rózsa karmazsinvörös pirulásán követik nyomon, nem csupán a nyári virágként eltűnő ifjúság üres költői jelképei. Az ilyen történetek az emberi élet és a természet között fennálló kapcsolat mélyebb filozófiáját rejtik magukban – komor filozófia ez, amely tragikus szokást hívott életre. Hogy ez milyen filozófia volt, és hogy milyen szokásra gondolunk, arról később számolunk be.

3. §. ÖSSZEFOGLALÁS – Most talán már megérthetjük, hogy az ókoriak miért azonosították Hippolüoszt, Artemisz társát Virbiusszal, aki Servius szerint olyan viszonyban állt Dianával, mint Adonisz Vénusszal vagy Attisz az Istenek Anyjával. Diana ugyanis Artemiszhoz hasonlóan a termékenység istennője volt általában, és a gyermekszülésé különösen. Mint ilyennek, görög ellenpárjához hasonlóan, férfi társra volt szüksége. Ez a társ, ha Serviusnak igaza van, Virbius volt. Mint a szent liget alapítója és mint Nemi első királya, Virbius – ez nem kétséges – a papok mitikus elődje, őstípusa azoknak a papoknak, akiknek hosszú sora szolgálta az Erdő Királyának nevét viselve Dianát, és akik hozzá hasonlóan, sorban egymás után erőszakos halállal végezték életüket. Kézenfekvő tehát az a következtetés, hogy ugyanolyan viszonyban állottak a liget istennőjével, mint Virbius; azaz a halandó Erdő Királyának királynője maga az erdőlakó Diana volt. Ha a szent fa,

amelyet a pap élete kockáztatásával őrzött, Diana különleges megtestesülésének számított, amint ez feltételezhető, s valószínűnek is látszik, akkor papja nem csupán imádhatta Dianát mint istennőjét, hanem meg is ölelhette mint feleségét. Mindenesetre semmi képtelenség nincs ebben a feltevésben, mivel még Plinius idejében is így bánt egy római nemes egy gyönyörű bükkfával Dianának egy másik szent ligetében, az Albanói-hegyekben. Átölelte, megcsókolta, árnyékába feküdt, s bort öntött törzsére. Nyilvánvaló, hogy a fát azonosította az istennővel. Indiában és más keleti országokban még mindig megfigyelhető az a szokás, hogy férfiak és nők testileg fákkal házasodnak össze. Miért ne élhetett volna ez a szokás a régi Latiumban is?

Összességükben szemlélve bizonyítékainkat, a következőket állapíthatjuk meg: Diana kultusza Nemi neki szentelt ligetében nagy fontosságú és ősrégi; az erdőknek, a vadállatoknak – s valószínűleg a háziállatoknak és a föld terményeinek – istennőjeként tisztelték; a hiedelem szerint a férfiakat és a nőket utódokkal áldotta meg, és segítséget nyújtott a gyermekágyas nőknek; Diana szent tüze, amelyet tiszta szüzek gondoztak, örökké égett egy kerek templomban a szent körzeten belül; egy Egeria nevű vízínimfa kapcsolódott hozzá, aki Diana egyik funkcióját, a vajúdo nők megsegítésének munkáját elvégezte, és akiről széles körben azt hitték, hogy egy régi római királlyal kelt egybe a szent ligetben; Dianának magának is volt egy Virbius nevű férfi társa, aki ugyanolyan szerepet játszott, mint Adonisz Vénusszal vagy Attisz Kübelével kapcsolatban; a történeti időkben az Erdő Királyaként ismert papi nemzetség lépett a mitikus Virbius helyébe, e nemzetség tagjai, a szokásnak megfelelően, utódaik kardjától pusztultak el; ezeknek a papoknak az élete sajátos módon a liget egy bizonyos fájához kötődött; ameddig a fa sértetlen volt, nekik sem kellett tartaniok a támadástól.

Nem szükséges bővebben taglalnunk, hogy ezek a következtetések önmagukban nem elégségesek arra, hogy megmagyarázzák a papi tisztség utódlásának e sajátos szabályozását. De talán szélesebb körű vizsgálat arra vezethet bennünket, hogy az elmondottak a probléma megoldásának csíráját tartalmazzák. Ehhez a szélesebb körű vizsgálathoz kell most

hozzáfognunk. Hosszú és fárasztó lesz, de lesz benne valami a felfedező utazások izgalmából és varázsából. Az út során számos idegen országot keresünk fel, különös idegen népekkel és még különösebb szokásokkal ismerkedünk meg. A szél a kötelek között dudorász; húzzuk fel a vitorlákat, és hagyjuk egy időre magunk mögött Itália partjait.

PAPKIRÁLYOK

Lényegében két kérdésre akarunk feleletet találni; először: miért kellett Nemiben Diana papjának, az Erdő Királyának megölnie elődjét? Másodsor: miért kellett e papnak tette előtt letörnie egy bizonyos fának az ágát, amelyet az ókori közvélemény Vergilius „Aranyágával” azonosított?

Az első pont, mellyel foglalkozunk, a pap címe. Miért nevezték az Erdő Királyának? Miért beszéltek úgy erről a tisztségről, mint királyi méltóságról?

A királyi cím egyesítése a papi kötelességekkel általában megtalálható az ókori Itáliában és Görögországban. Rómában, de más latin városokban is élt egy pap, akit Áldozati Királynak vagy a Szent Rítusok Királyának neveztek, felesége pedig a Szent Rítusok Királynője címet viselte. A köztársasági Athénban az évente változó második állami hivatalnokot Királynak, feleségét pedig Királynőnek neveztek; mindkettőjüknek a funkciója vallásos jellegű volt. Több más görög demokráciában is találkozunk címzetes királyokkal, s ezek – amennyire tudjuk – papi kötelességeket teljesítettek, és a közös állami tűzhely körül csoportosultak. Néhány görög államban több ilyen címzetes királyt is találunk, akik egyidejűleg látták el tisztségüket. A hagyomány szerint Rómában az Áldozati Királyt a monarchia eltörlése után nevezték ki, azért, hogy ő mutassa be azokat az áldozatokat, amelyeket azelőtt a király mutatott be. Görögországban is hasonló nézet uralkodott a papkirályok eredetét illetően. Ez a felfogás önmagában nem valószínűtlen, és Spárta példája is alátámasztja. (Ez csaknem az egyedüli tiszta görög állam, amely a kormányzat királyság formáját a történelmi időkben is megtartotta.) Spártában minden állami áldozatot a királyok mutattak be, mint az isten leszármazottai. A két spártai király közül az egyik Zeusz Lakedaimón, a másik a mennyei Zeusz (Zeusz Uraniosz) papja volt.

A papi funkcióknak ez az összekapcsolása a királyi tekintéllyel közismert. Kis-Ázsia például különféle nagy vallási központok helye

volt, e központokat megszentelt rabszolgák ezrei népesítették be, főpapok igazgatták, akik a középkori Róma pápáihoz hasonlóan egyidejűleg gyakorolták a világi és vallási főhatalmat. Ilyen papok vezette város volt Zéla és Pesszinusz. Úgy tűnik, hogy a régi pogány időkben a teuton királyok is főpapok voltak, és mint ilyenek gyakorolták hatalmukat. A kínai császár nyilvános áldozatokat mutatott be, amelyeket a szertartáskönyvek aprólékosan szabályoztak. Madagaszkár királya az ország főpapja is volt. A nagy újévi ünnep alkalmával, amikor egy bikát áldoztak a királyság virágzásáért, a király hálaimát mondott az áldozat fölött, miközben kísérei levágták az állatot. Azokban a kelet-afrikai gall monarchiákban, melyek függetlenségüket korunkig megtartották, a király a hegycsúcsokon mutat be áldozatot, és szabályozza az emberáldozatokat; s a hagyomány halvány fénye a világi és a vallási hatalomnak, a királyi és a papi kötelességeknek hasonló egyesítését mutatja Közép-Amerikának azon a vidékén, amelynek ősi, ma a tropikus őserdő vad bozótja alatt rejtőző fővárosát Palenque impozáns romjai jelzik.

Amikor azt mondtuk, hogy a régi királyok általában papok is, még távolról sem merítettük ki tisztségüknek minden vallási aspektusát. Azokban az időkben a szentség, amely egy királyt övezett, nem üres frázis; komoly hit jutott benne kifejezésre. A királyokat sok esetben nemcsak papokként tisztelték, mint közvetítőket isten és ember között, hanem isteneknek is tartották, akik képesek arra, hogy alattvalóiknak és imádóiknak juttassák azokat a jótéteményeket, amelyekről közönségesen úgy hiszik, hogy a halandók hatókörén kívül esnek, és amelyeket – ha ez egyáltalán lehetséges – csak az emberfölötti és láthatatlan lényekhez intézett imádságokkal és a nekik bemutatott áldozatokkal lehet megszerezni. Ezért a királyoktól gyakran elvárták, hogy a megfelelő évszakban biztosítsák az esőt és a napsütést, hogy a termés növekedjék és így tovább. Bármennyire is különösnek tűnjék számunkra ez a követelmény, mégis teljesen összhangban áll a korai idők gondolkodásmódjával. A vadember alig érzékeli azt a különbséget a természeti és a természetfölötti között, amelyet a haladottabb népek látnak. A vadember felfogása szerint a világban főleg természetfölötti tényezők hatnak, azaz olyan személyek, akik a benne is meglevő impulzusok és indítékok alapján

cselekszenek – olyan lények, akiket, mint őt magát is, részvétükre, reményeikre és félelmeikre való hivatkozással meg lehet indítani. A primitív ember úgy hiszi: ebben a világban nem korlátozza hatalmát semmi abban a törekvésében, hogy a természeti folyamatot a saját hasznára befolyásolja. Imák, ígéretetek vagy fenyegetések jó időt és bőséges termést eredményezhetnek; és ha egy isten, amint olykor hiszi, őbenne magában inkarnálódik, akkor nem is kell magasabb lényhez folyamodnia; az ő primitív személyében fellelhetők mindazok az erők, amelyek a saját és embertársai jólétének előmozdításához szükségesek.

Ez az egyik útja annak, ahogyan az ember-isten képzetéhez eljutottak. De ismeretes egy másik út is. A mellett a felfogás mellett, hogy a világot szellemi erők hatják át, a primitív emberben él egy másik és valószínűleg még régibb elképzelés, amelyben a természettörvény vagy természetszemlélet modern fogalmának csírája fedezhető fel. Eszerint a természeti folyamat olyan események sorából tevődik össze, amelyek változatlan rendben, személyes tényező beavatkozása nélkül következnek egymás után. A csíra, amiről beszélek, a szimpatetikus (szimpátián alapuló) mágiában lelhető fel, ha szabad ezt így neveznünk. Ez a mágia a legtöbb babonarendszerben fontos szerepet játszik. Az ősi társadalomban a király gyakran éppen úgy varázsló, mint amennyire pap; sőt úgy tűnik: hatalmát sokszor azon az alapon éri el, hogy feltételezik: jártas a fekete vagy a fehér mágiában. Hogy tehát megértsük a királyság fejlődését és azt a szentséget, amellyel ezt a méltóságot a vad vagy a barbár népek felruházzák, szükséges, hogy nagyjából tájékozódjunk a mágia alapelveiről, és némi fogalmunk legyen arról a rendkívüli befolyásról, amelyet a babonának ez az ősi rendszere minden korban és mindenütt az emberi elmére gyakorolt.

A SZIMPÁTIÁN ALAPULÓ MÁGIA

1. §. A MÁGIA ALAPJAI – Ha elemezzük azokat a gondolati alapokat, amelyeken a mágia felépül, akkor azt látjuk, hogy ezek két részre oszthatók; először: a hasonló hasonlót hoz létre, vagyis a következmény hasonlít az okára; másodszor: dolgok, amelyek egyszer kapcsolatban álltak egymással, továbbra is hatnak egymásra a távolból, még akkor is, ha a fizikai kapcsolat megszűnt közöttük. Az előbbi alapelvet a hasonlóság, az utóbbit a kapcsolat vagy az átvitel törvényének nevezhetjük. Az elsőből, a hasonlóság törvényéből a varázsló azt a következtetést vonja le, hogy bármely kívánt hatást elérhet pusztán a cselekmény utánzásával, a másodikból arra következtet, hogy azt a hatást, amelyet cselekedeteivel egy tárgyon előidézt, elő tudja idézni azon a személyen is, akivel ez a tárgy egyszer – akár mint testrésze, akár másként kapcsolatban állt. A hasonlóság törvényén alapuló varázslatot homeopátikus vagy utánzó mágiának is nevezhetjük, a kapcsolat vagy az átvitel törvényén alapuló varázslatot pedig átviteli mágiának. A mágia e két ága közül az elsőnél a homeopátikus megnevezés talán előnyben részesíthető, mivel az alternatívaként ajánlott utánzó vagy „mímelő” mágia kifejezést úgy lehetne – bár nem volna szabad – érteni, mintha lenne egy tudatosan cselekvő személy, aki utánoz; ezzel a mágia területét túl szűk határok közé szorítanánk. A varázsló ugyanis magától értetődően azt hiszi, hogy azok az elvek, amelyeket művészetének gyakorlásakor alkalmaz, szabályozzák az élettelen természet működését is, más szavakkal: hallgatólagosan feltételezi, hogy a hasonlóság törvénye és a kapcsolat törvénye egyetemes érvényű, és nem korlátozódik csak az emberi cselekvésre.

Röviden: a mágia a természeti törvények hamis rendszere, és egyúttal téves magatartásszabály; ugyanannyira hamis tudomány, mint amennyire terméketlen művészet. Ha a természeti törvények rendszerének tekintjük, azaz mint azokat a szabályokat, amelyek a történések egymásutánját határozzák meg mindenütt a világon, akkor teoretikus mágiának nevezhetnénk; ha pedig úgy szemléljük,

mint előírások sorozatát, amelyeket az emberek megtartanak, hogy céljaikat elérjék, akkor gyakorlati mágiának mondhatnánk. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a primitív varázsló a mágiát csak gyakorlati oldaláról ismeri: sohasem veti elemzés alá azokat a szellemi folyamatokat, amelyeken a gyakorlat alapszik, sohasem elmélkedik a cselekvéseiben rejlő abszolút elveken. Nála is, mint az emberek túlnyomó többségénél, a logika rejtett, nem pedig nyílt: pontosan úgy ítél, mint ahogyan táplálékát is fogyasztja, tehát anélkül, hogy ismerné azokat az értelmi és fiziológiai folyamatokat, amelyek az egyik vagy a másik ilyen folyamat működéséhez nélkülözhetetlenek. Röviden: a varázsló számára a mágia mindig művészet és sohasem tudomány; a tudománynak még pusztá ideája sincs meg fejletlen elméjében. A filozófus feladata felfedezni azt a gondolatmenetet, amely a varázsló tevékenységének alapja; követni azt a néhány egyszerű fonalat, amelyből ez a kusza gombolyag összetevődik; kiszabadítani az elvont elveket konkrét alkalmazásuk szövevényéből; röviden: felfedezni a hamis tudományt az elfajzott művészetben.

Ha helyes elemzést adtam a varázsló logikájáról, akkor az említett két nagy alapelv pusztán mint az eszmék asszociációjának két különböző téves alkalmazása jelenik meg előttünk. A homeopátiás mágia az ideáknak a hasonlóság elvén alapuló kapcsolódásán épül fel; az átviteli mágia pedig az ideák összefüggésén alapuló kapcsolódáson nyugszik. A homeopátiás mágia ott téved, hogy feltételezi: az egymáshoz hasonló dolgok azonosak, az átviteli mágia pedig abban téved, hogy feltételezi: dolgok, amelyek egyszer kapcsolatban álltak egymással, mindig fenntartják kapcsolatukat. A gyakorlatban a mágiának ez a két fajtája gyakran együtt jelentkezik; vagy – hogy pontosabbak legyünk – míg a homeopátiás vagy utánzó mágia önmagában is elvégezhető, az átviteli mágia általában magában foglalja a homeopátiás vagy utánzási elv alkalmazását is. Ha ennyire általánosan szólnunk erről, kissé nehéz ezt a két elvet megérteni, de azonnal érthetőbbé válnak, ha konkrét példákkal mutatjuk be felhasználásukat. Valójában mindkét gondolatmenet rendkívül elemi és egyszerű. Alig is lehetne ez másként, mivel konkrét s természetesen nem absztrakt formájukban nem csupán a vadember kezdetleges értelme, hanem a tudatlan és nehéz

felfogású emberek számára is mindenütt ismerős. A mágia mindkét, homeopatikus és átviteli fajtája kényelmesen összefogható a közös szimpatetikus (szimpátián alapuló) mágia elnevezéssel, mivel mindkettő feltételezi, hogy a dolgok a távolból titkos szimpátia útján hatnak egymásra, és hogy az impulzus az egyikről a másikra olyan úton-módon vivődik át, amelyet a láthatatlan éter egy fajtájaként gondolhatunk el; ebben hasonlóan járunk el, mint a tudomány, amely pontosan ugyanilyen célra állította fel ezt a hipotézist; azért nevezetesen, hogy megmagyarázza, mily módon hatnak egymásra dolgok látszólag üres téren át.

Úgy hisszük, célszerű, ha a mágia egyes ágait táblázat formájában mutatjuk be annak a gondolati törvénynek megfelelően, amely alapjukul szolgál:

szimpatetikus (szimpátián alapuló) mágia
(a szimpátia törvénye)

homeopatikus mágia
(a hasonlóság törvénye)

átviteli mágia
(a kapcsolat törvénye)

A következőkben a szimpatetikus mágiának ezt a két nagy ágát ismertetjük példákkal. A sort a homeopatikus mágián kezdjük.

2. §. HOMEOPATIKUS VAGY UTÁNZÓ MÁGIA – A „hasonló hasonlót hoz létre” elvének talán leggyakoribb alkalmazása, amire sok nép tett különböző korokban kísérletet, a következő: az ellenséget azzal akarják megsebesítem vagy elpusztítani, hogy képmását sértik meg vagy pusztítják el, abban a hitben, hogy amint a képmás szenved, úgy szenved az ember is, és ha a képmás megsemmisül, meghal az ember is. A sok példa közül elegendő néhányat említenünk, hogy bebizonyítsuk: mennyire elterjedt ez az eljárás világszerte, és mily bámulatra méltó szívóssággal maradt

fenn hosszú időn keresztül. Évezredekkel ezelőtt ismerték már mind az ősi India, Babilónia és Egyiptom mágusai, mind a görög és római varázslók, és a mai napig is ehhez folyamodnak a ravasz és rosszindulatú primitívek Ausztráliában és Afrikában, s a parasztok Skóciában. Az észak-amerikai indiánok azt hiszik – olvashatjuk –, hogy ha egy emberi alakot rajzolnak a homokba, vagy ha valamely tárgyat egy személy testének tekintenek, és azt hegyes bottal átfúrják, vagy valamilyen más módon kárt tesznek benne, akkor ezzel az ábrázolt személyen is sérülést idéznek elő. Így például, ha egy odzsibvé indián valakinek rosszat akar, fából elkészíti ellenségének kis képmását, és tűt szúr a szobor fejébe vagy szívébe, esetleg nyilat lő belé, abban a hitben, hogy amikor a tű belefúródik a képmásba, vagy a nyíl behatol a fába, erős fájdalom keletkezik ellensége testének megfelelő részén. Ha kifejezetten az a szándék, hogy a szóban forgó személyt megölje, akkor bizonyos mágikus szavakat mormolván elégeti vagy eltemeti a babát. A perui indiánok homokkal kevert zsírból formáltak kis szobrokat arról a személyről, akit gyűlöltek, vagy akitől féltek, és azután a képmást elégették azon az úton, amelyen a kiszemelt áldozatnak végig kellett haladnia. Ezt a lélek elégetésének nevezték.

Egy ilyen jellegű maláj varázslat előírása a következő. Szerezz némi mennyiséget kiszemelt áldozatod körméből, hajából, szemöldökéből, nyálából stb., hogy a test minden része megfelelően képviselve legyen, és ezekből, valamint elhagyott lépből kiszedett viasszal készítsd el az illető képmását. Lámpa fölé tartva, hét éjszakán át perzseld lassan a figurát, és mondd:

„Nem viasz az, amelyet perzselek,
N. N. mája, szíve és nyála, amit én perzselek.”

A hetedik perzselés után égesd el a figurát, és áldozatod meghal. Ez a varázslat kétségtelenül egyesíti a homeopátikus és az átviteli mágia elveit, mivel a figura, melyet az ellenség hasonlatosságára készítettek, olyan dolgokat tartalmaz, amelyek egyszer kapcsolatban voltak vele, mint például a körme, haja és nyála. A maláj varázslatnak egy másik formája, amely az odzsibvé eljárásra még

jobban emlékeztet, abból áll, hogy üres lépből vett viasszal kb. egy láb magas testet formálnak. Szúrd ki a szobrocscsa szemét, és ellenséged megvakul; szúrd át gyomrát, és megbetegszik; szúrd át a fejét, és a feje fog fájni; szúrd át a mellét, és mellében érez fájdalmat. Ha meg akarod ölni, akaszd fel a figurát fejjel lefelé, takard be, mintha holttest lenne, imádkozz fölötte, mintha halott fölött imádkoznál, azután temesd el egy ösvény közepén, ahol biztos vagy abban, hogy áldozatod átlépi. Hogy vére ne szálljon a fejedre, ezt kell mondanod:

„Nem én vagyok az, aki elásta, Gábriel az, aki elásta.”

Így a gyilkosság bűne Gábriel arkangyalt terheli, aki könnyebben elviseli, mint te tudnád.

Ha a homeopatikus vagy utánczó mágiát, amely képmások útján hat, általában arra a gonosz célra is használják, hogy vele kellemetlen embereket a másvilágra segítsenek, gyakorolják – bár sokkal ritkábban azzal a jóindulatú céllal is, hogy embereket erre a világra segítsenek általa. Így alkalmazhatják a szülés megkönnyítésére és a meddő nők fogamzóvá tételére. A szumátrai batakoknál például az a meddő nő, aki anya akar lenni, egy gyermek képmását csinálja meg fából, és ölében tartja abban a hitben, hogy kívánsága teljesül. Ha a Babar-szigetcsoporton egy nő gyermek után vágyakozik, hív egy sokgyermekes apát, hogy imádkozzon érte Upuleróhoz, a nap szelleméhez. Babát készítenek vörös gyapotból, ezt a nő karjába veszi, mintha szoptatná. A sokgyermekes apa pedig megfog egy madarat, lábánál fogva a nő feje fölé lógatja, s ezt mondja: „Ó, Upulero, fogadd ezt a madarat; hullass le egy gyereket – könyörgök hozzád, kérlek téged –, hullass le egy gyereket a kezembe és az ölembe.” Ezután megkérdi a nőt: „Megjött a gyermek?”, és az válaszol: „Igen, már szopik.” A férfi ezután a madarat a férj feje fölé tartja, és néhány formulát mormol. Végezetül a madarat megölik, és némi bétellel együtt a házi áldozati oltárra teszik. Amikor a szertartás véget ér, elterjed a hír a faluban, hogy a nő gyermeket szült; erre barátnői meglátogatják, hogy szerencsét kívánjanak. Itt a gyermekszülés színlelése kifejezetten mágikus rítus

azzal a céllal, hogy az utánzás vagy mimikri eszközével biztosítsák a gyermek tényleges megszületését, de megkísérik, hogy a rítus hatásosságát imával és áldozat bemutatásával fokozzák. Másként kifejezve: a mágia itt egybeolvad a vallással, és ezzel is erősebbé válik.

Néhány borneói dajak törzsnél, ha egy nő vajúdik, varázslót hívnak, aki a kínlódó nőknek testi segítséget nyújt, megpróbálja racionális módon megkönnyíteni a szülést. Ugyanakkor egy másik varázsló a szülőszobán kívül azon fáradozik, hogy ugyanezt a célt olyan eszközökkel érje el, amelyeket teljesen irracionálisaknak kell tekintenünk. Úgy tesz ugyanis, mintha ő lenne a várandós nő; a hasára helyezett és testére kendővel erősített kő a méhben levő magzatot jelképezi; a vajúdás tényleges színhelyén tartózkodó társa által kikiabált utasítások szerint ezt a feltételezett magzatot testén az igazi gyermek mozgásának utánzásával igazgatja mindaddig, míg a csecsemő meg nem születik.

Ez a gyermekek esetében annyira kedvelt utánzási elv más népeknél ahhoz vezetett, hogy a szülés megjátszását alkalmazzák, mint az adoptálás egy formáját, sőt mint eszközt egy feltételezetten halott embernek az életbe visszahívására. Ha úgy teszel, mintha megszülnél egy fiút vagy esetleg egy jól megtermett szakállas férfit, akinek ereiben egy csepp vér sem folyik a tiédből, akkor a primitív jog és filozófia szemszögéből ez a fiú vagy férfi minden szempontból a te fiadnak számít. Diodorus is közli velünk, hogy amikor Zeusz rávette féltékeny feleségét, Hérát, hogy adoptálja Héraklészt, az istennő ágyába feküdt, a hatalmas termetű hőst kebléhez szorította, átbújtatta köntösén, és a földre ejtette az igazi szülés utánzásaként. A görög történetíró hozzáfűzi ehhez, hogy az ő korában az adoptálásnak ugyanezt a módját alkalmazták a barbárok is. Ez a szokás állítólag még mindig él Bulgáriában és a boszniai törököknél. Az a nő, aki egy fiút kíván adoptálni, keresztöltolja vagy áthúzza ruháján. Ettől fogva a fiú a nő vér szerinti fiának számít, és adoptáló szüleinek minden vagyonát örökl. A sarawaki berawanoknál, ha egy nő felnőtt férfit vagy nőt kíván adoptálni, nagy tömeg ember gyűlik össze az ünnepségre. A nyilvánosság előtt magas, fedett helyen ül az adoptáló anya, az adoptálandó személy pedig előrekúszik a lábai között. Amikor megjelenik, az arékapálma édesen illatozó virágjával

végigsimítják, és a nőhöz kötik. Ezután az összekötött adoptáló anya és adoptált fiú vagy leány a nézők előtt eldöcög a ház sarkáig, s onnan vissza. A szülésnek ezzel a szemléletes utánzásával kettejük között létrejött kötelék igen szoros; az adoptált gyermekkel szemben elkövetett bűnt sokkal szörnyűbbnek tartják, mint a vér szerinti gyermek elleni vétket. Az ókori Görögországban bárki, akit tévesen halottnak tartottak, és távollétében már temetési szertartását is elvégezték, a társadalom szemében mindaddig halott maradt, míg az újjászületés rítusán keresztül nem esett. Átemelték egy nő öle fölé, majd megmosták, bepólyázták, dajkálták, s csak miután ezt a szertartást pontosan elvégezték, mehetett ismét szabadon az élők közé. A régi Indiában, hasonló körülmények között, a halottnak hitt embernek visszatérte után az első éjszakát egy zsírból és vízből álló keverékkel tele dézsában kellett töltenie; itt ült ökölbe szorított kézzel, hangtalanul, mint gyermek az anyaméhben, míg elvégezték fölötte mindazokat a szertartásokat, amelyek várandós nő esetében szokásosak. Másnap reggel kilépett a dézsából, s még egyszer felvette azokat a szentségeket, amelyeket korábban, növekedése során már megkapott; megházasodott, vagy kellő ünneppel ismét házastársul vette a feleségét.

A homeopátikus mágiának másik jótékony alkalmazása a betegség gyógyítása vagy megelőzése. A régi hinduk például a homeopátikus mágián alapuló bonyolult szertartással gyógyították a sárgaságot. Ennek az eljárásnak az volt a fő célja, hogy a betegséget sárga lényekre és sárga dolgokra száműzze, például a napra, amelyhez e szín tulajdonképpen tartozik, a betegnek pedig egészséges pirt szerezzen valamilyen élő, erőteljes forrásból, például egy vörös ökörből. Evégett a pap a következő varázsszöveget mondta el: „A napba távozzék szíved fájása és sárgaságod; a vörös bika szívébe burkolunk be téged! Vörös színbe burkolunk, hogy hosszú életed legyen. Maradjon ez az ember sértetlen, és távozzék el tőle a sárga szín! A tehének, amelyeknek Rohini az istene, maguk is vörösek (*rohinih*) – az ő alakjukba és erejükbe burkolunk téged. A papagájra, a rigóra helyezzük sárgaságodat, a sárga billegetőre helyezzük sárgaságodat.” Míg ezeket a szavakat mondta a pap, vörös bika szőrével kevert vizet adott a betegnek hörpinteni, hogy az egészség rózsás színét töltsse a

fakó páciensbe; vörös bika hátára vizet öntött, és ezzel megitta a beteget; vörös bika bőrre ültette, és vörös bőrt kötött rá. Ezután, hogy a sárgás árnyalattól teljesen megszabadítsa, a következőképpen járt el: először tetőtől talpig bekente kurkumából (sárga növény) készült péppel, ráültette egy ágyra, három sárga madarat: egy papagájt, egy rigót és egy sárga billegetőt sárga zsinórral az ágy lábához kötött; ezután vizet öntött a páciensre, s a sárga pépet és ezzel együtt a sárgaságot is rámosta a madarakra. Végül, hogy a beteg bőr színének a végső hamvasságot megadja, egy vörös bika néhány szőrszálát arany levélbe burkolta, és a páciens bőrre ragasztotta. A régi korok emberei úgy hitték, hogy ha egy sárgaságban szenvedő személy élesen ránézett egy póling madárra, s a madár mereven bámult vissza rá, kigyógyul betegségéből. „Olyan ennek az állatnak a természete és a vérmérséklete – mondja Plutarkhosz –, hogy a betegséget, amely folyóként árad a szemből, kihúzza, és magába fogadja.” A madárbarátok a pólingot annyira értékesnek tartották, hogy ha egy ilyen madarat eladásra szántak, gondosan letakarva tartották, nehogy egy sárgaságban szenvedő személy ránézzen, és ingyen meggyógyuljon. E madár hatóereje nem színében rejlett, hanem nagy, arányló szemében, amely jellegénél fogva magához vonzotta a betegséget. Plinius egy másik vagy talán ugyanerről a madárról írja, hogy a görögök a sárgaság nevet adták neki, mivel ha sárgaságban szenvedő ember ránézett, a betegség elhagyta, és a madarat pusztította el. Említést tesz egy kőről is, amelyről azt hitték, hogy meggyógyítja a sárgaságot, mivel színe a megsárgult bőrre emlékeztetett.

A homeopatikus mágiának egyik nagy előnye, hogy lehetővé teszi a gyógyítás elvégzését az áldozat helyett az orvos személyén; így a beteg mentesül minden fáradságtól, kényelmetlenségtől, csak orvosát látja maga előtt kínban vonaglani. Franciaországban a perche-i parasztok rögeszméje szerint például a hosszú hányásrohamot az okozza, hogy a beteg gyomra kioldódott – mint mondják –, és ezért lezuhant. Ennek megfelelően azért hívják el az „orvost”, hogy a gyomrot eredeti helyére visszaakassza. Amikor ez meghallja a szimptomákat, a legképtelenebbül tekeregni kezd a céllal, hogy a saját gyomrát is kiakassza. Miután ez állítólag sikerül

neki, újból tekerőzni kezd, fintorokat vág, s a beteg könnyebbséget érez. A tiszteletdíj öt frank. A dajak orvos pedig, ha beteghez hívják, lefekszik, és halottnak tettet magát. Hullaként bánnak vele, gyékénybe göngyölik, kiviszik a házból, és a földre fektetik. Körülbelül egy óra múlva egy másik orvos kiszabadítja az álhalottat, életre kelti; úgy hiszik, hogy amint ez meggyógyult, a betegnek is meg kell gyógyulnia. A daganatnak a homeopátikus mágia elvén alapuló gyógyítását bordeaux-i Marcellus az orvostudományról készített érdekes munkájában a következőképpen írja le: Végy egy verbénagyökeret, vágd ketté, akaszd az egyik felét a beteg nyakába, a másikat pedig helyezd a tűz füstje fölé. Ahogyan a verbéna elszárad a füstön, úgy szárad le és tűnik el a daganat is. Ha a beteg ezután a jó orvossal szemben hálátlannak bizonyulna, az ügyes ember nagyon könnyen megbosszulhatja magát azzal, hogy a verbénát vízbe dobja; a gyökér ugyanis azonnal magába szívja a nedvességet, s a daganat visszatér. Ugyanez a bölcs szerző javasolja annak, aki pörsenésekkel bajlódik, hogy figyeljen a csillaghullásra. Amikor látja a hulló csillagot az égen, törölje végig a pörsenéseket kendővel vagy bármivel, ami a keze ügyébe kerül. Ahogyan a csillag lehull az égről, úgy hullanak le a pörsenések is testéről; csak arra kell nagyon gondosan ügyelnie, nehogy puszta kézzel törölje le ezeket, mert akkor a kéz lesz pörsenéses.

A homeopátikus és általában a szimpatetikus mágia nagy szerepet játszik azokban az eljárásokban, amelyeket a primitív vadász vagy halász a bőséges táplálék biztosítása céljából végez. A „hasonló hasonlót hoz létre” elv alapján sok mindent megtesz barátaival együtt az elérendő eredmény tudatos utánzásának módszerével; másrészt pedig sok mindent aggodalmasan kerül, mivel úgy véli, hogy ezek kisebb-nagyobb mértékben hasonlítanak ténylegesen bajt okozó dolgokhoz.

A szimpatetikus mágiát sehol sem alkalmazzák a gyakorlatban rendszeresebben a táplálék biztosítására, mint Közép-Ausztrália terméketlen vidékein. A törzsek itt számos totemisztikus nemzetségre oszlanak, s ezek mindegyikére az a kötelesség hárul, hogy a közjó érdekében mágikus szertartások révén gondoskodják totemjei szaporodásáról. A legtöbb totem ehető állat és növény, és a szertartásoknak az a céljuk, hogy a törzset

élelemmel és más közszükségleti javakkal lássák el. A rítusok gyakran utánozzák azt az eredményt, amelyet elérni kívánnak; más szavakkal, ez a mágia homeopatikus vagy utánzó mágia. A warramungáknál például a fehér kakadu totemnemzetség feje azzal kívánja szaporítani a fehér kakadut, hogy magával hordozza a madár képmását, és utánozza nyers rikácsolását. Az aruntáknál a witchetty-hernyó totemhez tartozó férfiak végzik a szertartásokat e hernyó szaporodásáért, amely a törzs többi tagjainak eledelül szolgál. Az egyik ilyen szertartás pantomim jellegű, és azt mutatja be, hogyan bújik ki a teljesen kifejlődött féreg a gubóból. Ágakból hosszú, keskeny szerkezetet állítanak fel, amely a hernyó gubóját utánozza. Ebbe az építménybe beleül a hernyó totemhez tartozó néhány férfi, megéneklie az állatot létének különböző fokozataiban. Ezután guggoló helyzetben előmászhatnak, miközben a gubóból kibúvó hernyóról énekelnek. Úgy hiszik, hogy ezzel megnövelik a hernyók számát. A fontos tápláléknak számító emu szaporítása érdekében az emu totemhez tartozó férfiak a földre festik totemjük szent képmását, különösen az emunak azokat a részeit, amelyeket a legszívesebben fogyasztanak: a háját és a tojásait. A férfiak e festmény köré ülnek és énekelnek. Ezután a szereplők az emu hosszú nyakát és kis fejét ábrázoló fejdísszel a madarat utánozzák, amint álldogál, és céltalanul bámul minden irányba.

Az Új-Guinea nyugati részén élő törzsek varázslattal segítik elő, hogy a vadásznak sikerüljön dárdájával dugongot vagy teknősbékát ejtenie. Egy kis rovar, amely különösen a kókuszpálmákon található, betesznek a dárdanyél üregébe, oda, ahová a dárdahegy illeszkedik. Úgy hiszik, hogy ettől a dárdahegy szilárdan beleékelődik a dugongba vagy a teknősbékába, ugyanúgy, ahogyan a bogár fullánkja benne marad az ember bőrében, ha beleszúr. Ha egy kambodzsai vadász kifeszítette hálóit, és nem akadt beléjük vad, meztelenre vetkőzik, távolabb vonul, majd belemegy a hálóba, mintha nem vette volna észre, belegabalyodik, és felkiált: „Hej! hát ez meg micsoda? Attól tartok, csapdába estem.” Ezután bizonyos, hogy vad akad a hálóba. Ugyanilyen jellegű pantomimet játszottak el még a nem távoli múltban is a Skót-felföldön. James MacDonald tiszteletes, aki ma Reayban (Caithness) él, mesélte nekünk, hogy amikor gyermekkorában pajtásaival halászott Loch Afine-ben, és a

hal sokáig nem harapott, úgy tettek, mintha egyik társukat kidobnák a csónakból és kihalásznák a vízből, mintha hal lenne; ezután már harapott a pisztráng vagy silloch, aszerint hogy a csónakokkal édes- vagy sós vízen horgásztak-e. Mielőtt egy carrier indián elindul hurokkal nyestet fogni, mintegy tíz éjszakán át a tűz mellett alszik úgy, hogy nyakát egy botocska nyomja. Ez szerinte azzal a következménnyel jár, hogy a csapda esőrúdja rázuhan a nyest nyakára. A galelaiaknál, akik Halmahera egyik északi körzetében élnek, az a szabály, hogy vadászatra indulás előtt, puska töltésekor a golyót előbb szájba veszik, s csak azután helyezik a csőbe; aki így tesz, az gyakorlatilag megeszi a vadat, amelyet majd a golyó le fog teríteni, s ezért ez a lövedék nem is tévesztheti el a célt. A maláj, aki krokodilcsapdába tesz csalétket, gondosan ügyel arra, hogy curryevéskor kezdetnek egymás után három rizsgombócot nyeljen le; ez ugyanis elősegíti, hogy a csalétek könnyebben csússzon le a krokodil torkán. Ugyanígy aggodalommal ügyel arra, hogy a curryből ne vegyen ki csontot; azt hiszi, hogy ha ezt tenné, az a hegyes bot, amelyre a csalétek rá van tűzve, kiszabadulna, és a krokodil elillanna a csalétekkel. Ezért a körültekintő vadász az étkezés előtt hív valakit, és kiszedeti a csontokat a curryből, különben bármelyik pillanatban az elé a nehéz választás elé kerülne, hogy vagy csontot nyel, vagy lemond a krokodil elejtéséről.

Ez a legutóbb említett szabály jó példa azokra a dolgokra, amelyekről a vadásznak óvakodnia kell, nehogy ezek a „hasonló hasonlót hoz létre” elv alapján elrontsák szerencséjét. Megfigyelhető ugyanis, hogy a szimpatetikus mágiát nemcsak pozitív előírások alkotják, hanem nagyszámú negatív előírás, azaz tilalom is. Nem csupán azt mondja meg, hogy mit kell tenni, de közli azt is, amit nem szabad megtenni. A pozitív előírások varázslatok, a negatív előírások tabuk. Ténylegesen a tabu egész elve vagy legalábbis jó része úgy jelenik meg előttünk, mint a szimpatetikus mágia hasonlóságon és kapcsolódáson alapuló két nagy törvényének különleges alkalmazása. Bár ezeket a törvényeket a vadember természetesen nem foglalja szavakba, s absztrakcióját sem fogja fel, mégis magától értetődően hisz abban, hogy ezek a törvények szabályozzák a természet rendjét, az emberi akarattól teljesen függetlenül. Úgy véli, hogy ha egy bizonyos módon cselekszik, akkor

az egyik vagy a másik törvény alapján bizonyos következmények elkerülhetetlenek; és ha valamely cselekedet következményei kellemetleneknek vagy veszélyeseknek bizonyulnának, természetesen óvakodik oly módon cselekedni, hogy ilyesminek kitegye magát. Más szavakkal: tartózkodik megtenni azt, amiről – az okról és okozatról való téves felfogása alapján – úgy hiszi, hogy ártalmára lehet, röviden: tabunak veti magát alá. A tabu így nem más, mint a gyakorlati mágia negatív alkalmazása. A pozitív mágia vagy varázslat ezt írja elő: „Tedd ezt azért, hogy ez és ez történjék.” A negatív mágia vagy tabu ezt mondja: „Ne tedd ezt, nehogy ez és ez történjék.” A pozitív mágia vagy varázslat célja az, hogy a kívánt eredményt hozza létre; a negatív mágia vagy tabu célja a nem kívánt elkerülése. De mindkét következménynek – a kívánatosnak és a nemkívánatosnak egyaránt – a hasonlóság és a kapcsolat törvényeinek megfelelően kell létrejönnie. És ahogyan a kívánatos következményt ténylegesen nem befolyásolja a mágikus szertartás elvégzése, ugyanúgy a valóságban a rettegett következmény sem adódik a tabu megszegéséből. Ha az állítólagos rossz szükségszerűen követné a tabu megszegését, akkor a tabu nem tabu, hanem az erkölcs vagy a józan ész előírása lenne. Nem beszélhetünk taburól az ilyen felszólítás esetében: „Ne tedd a kezéd a tűzbe”; ez a józan ész tanácsa, mivel a tiltott cselekvés tényleges, nem pedig képzelt rosszat von maga után. Röviden: azok a negatív előírások, amelyeket tabunak hívunk, ugyanúgy hiábavalók és hasztalanok, mint azok a pozitív előírások, amelyeket varázslatnak nevezünk. E kettő csupán ellentétes oldalait vagy pólusait alkotja egy nagy és baljóslatú tévedésnek, az ideák asszociálása téves koncepciójának. Ennek a tévedésnek a varázslat a pozitív, a tabu a negatív oldala. Ha az egész téves rendszernek általában a mágia nevet adjuk, egyaránt tekintetbe véve teoretikus és gyakorlati oldalát, akkor a tabut a gyakorlati mágia negatív oldalaként határozhatnánk meg. Táblázat formájában:

mágia

elméleti gyakorlati

(a mágia mint áltudomány) (a mágia mint álművészet)

pozitív mágia negatív mágia
vagy varázslás vagy tabu

Azért tettem ezeket a megjegyzéseket a taburól és ennek kapcsolatáról a mágiával, mivel az a szándékom, hogy néhány példával bemutassam a vadászok, halászok és mások által megtartott tabukat, és kimutassam, hogy ezek a szimpatetikus mágia fogalmához tartoznak, s csupán különleges alkalmazásai ennek az általános elméletnek. Az eszkimó fiúknak például tilos levevős játékot játszaniuk, mert ujjaiuk később belegabalyodnának a harpuna zsinórába. A tabu itt nyilvánvalóan a homeopátiás mágia alapját képező hasonlóság törvényének az alkalmazása: ahogyan a gyermek ujjait befonja a zsinór a levevős játéknál, ugyanúgy belegabalyodnak majd ujjai a harpuna zsinórába, ha felnőtt férfi lesz, és bálnára vadászik. A Kárpátokban élő huculoknál a vadász felesége nem fonhat, amikor a férje vadászik, mivel a vad úgy forogna és tekeregne, mint az orsó, és a vadász nem tudná eltalálni. A tabu itt ismét kétségtelenül a hasonlóság törvényéből következik. Ugyanígy az ókori Itáliában a nőknek törvény tiltotta meg, hogy az országúton sétálva fonjanak, sőt hogy orsójukat nyíltan magukkal vigyék; úgy hitték ugyanis, hogy az ilyen cselekedeteknek a termés vallaná kárát. Ez a gondolat valószínűleg abból adódott, hogy az orsó pörgésétől megcsavarodna a gabonaszár, és nem nőne egyenesen. A Szahalin-szigeti ajnuknál a terhes nőnek a szülés előtti két hónapban nem volt szabad fonnia vagy kötelet sodornia, mivel azt hitték, hogy ebben az esetben a gyermek belei a fonálhoz hasonlóan összecsavarodnának. Hasonló okból Bilaspurban, India egyik körzetében, ha egy falu vezető emberei tanácsülésre gyűlnek össze, a jelenlevők közül senki sem pörgethet orsót; azt hiszik ugyanis, hogy ha ilyesmi előfordulna, a megbeszélés az orsóhoz hasonlóan körben mozogna, és sohasem érne véget. Néhány kelet-indiai szigeten annak, aki egy vadász házához megy, azonnal be kell lépnie, és nem szabad az ajtó előtt ácsorognia; ha ugyanis így viselkedne, a vad ugyanúgy megállna a vadász kirakott hurkai előtt, majd visszafordulna, ahelyett hogy csapdába esne. Ugyanígyen

elgondolás alapján a közép-celebeszi toradzsáknál az a szabály, hogy senkinek sem szabad állva maradnia vagy időznie egy olyan ház létráján, ahol állapotos nő lakik, mivel az ilyen késlekedés hátráltatná a gyermek születését. Szumátra több vidékén a várandós nőnek tilos az ajtóban vagy a házba vezető létra legfelső fokán megállnia; ha ezt az egyszerű óvintézkedést meggondolatlanul figyelmen kívül hagyná, nehéz vajúdással bűnhődne. A kámfort gyűjtő malájok élelmüket szárazon fogyasztják, és ügyelnek arra, hogy a sót ne törjék finomra. Ennek az az oka, hogy a kámfor szemcsékben fordul elő a kámforfa törzsének repedéseiben. A maláj számára magától értetődő, hogy ha kámfort kereső útján finomra tört sót enne, akkor a kámfort is finom szemcsékben találná meg, ha pedig durva sót eszik, ezzel biztosítja, hogy a kámforszemek is nagyok legyenek. A borneói kámforgyűjtők a penangpálma levélnyelének bőrerős hüvelyét használják étkezéskor edényként, és ezt a gyűjtőút ideje alatt sohasem mossák el, mivel attól tartanak, hogy a kámfor feloldódik, és eltűnik a fák repedéseiből. Úgy vélik valószínűleg, hogy a tányérok elmosása kimosná a kámforkristályokat a fákból, amelyekbe be vannak ágyazva. Az egyik thaiföldi tartomány, Laosz néhány vidékén a fő termék a sellak. Ez gyantás gumi, amelyet egy vörös színű rovar izzad ki a fák fiatal ágain; e kis férgeket kézzel kell felrakni a faágakra. Mindazok, akik a gumi gyűjtésével foglalkoznak, tartózkodnak a mosakodástól, különösen pedig fejük megtisztításától, mivel ha eltávolítanák fejükből az élősdiéket, ezzel eltávolítanák az ágakon levő rovarokat is. Másik példa: az a blackfoot indián, aki sasnak állít csapdát, és ezt figyeli, semmiképpen nem enne rózsabimbót; úgy érvel ugyanis, hogy ha enne, és egy sas a csapda közelében leszállna, a gyomrában levő rózsabimbók viszketést idéznének elő a madárnál, azzal az eredménnyel, hogy a csalétek lenyelése helyett a sas csak ülne és vakarózna. Ezt a gondolatmenetet követve a sasvadász nem használ árt, ha megvizsgálja hurkait; ha ugyanis megkarcolná magát az árral, a sas is biztosan megkarmolná. Ugyanilyen szerencsétlen következménnyel járna, ha feleségei és gyermekei otthon árt használnának, amíg ő sasra vadászik; tilos távollétében kézbe venniök e szerszámot, mivel attól tartanak, hogy ezzel életveszélybe sodorják.

A vadak által megtartott tabuk között talán semmi sem gyakoribb vagy fontosabb, mint bizonyos ételek fogyasztásának tilalma. Számos ilyen tilalom kimutathatóan a hasonlóság törvényén alapszik, és ennek megfelelően a negatív mágia körébe tartozik. Ahogyan a vadember sok állatot és növényt azért fogyaszt el, hogy bizonyos kívánatos tulajdonságokat, amelyekkel hite szerint ezek rendelkeznek, megszerezzen, ugyanúgy kerüli viszont, hogy más állatokat és növényeket megegyen, nehogy ezzel megszerezzen olyan nemkívánatos tulajdonságokat, amelyekkel ezek hite szerint meg vannak fertőzve. Amikor az először említetteket megeszi, pozitív mágiát végez; megtartóztatva magát az utóbbiaktól viszont negatívát. Az ilyen jellegű pozitív mágia eseteivel később még találkozni fogunk; most az ilyen negatív mágia vagy tabu néhány példáját említem. Madagaszkáron például a katonáknak tilos bizonyos ételeket fogyasztaniuk, mivel a homeopatikus mágia elve alapján megrontanák őket bizonyos veszélyes vagy nemkívánatos tulajdonságok, amelyekről feltételezik, hogy ezekben az élelmiszerekben benne rejlenek. Nem szabad sündisznót enniük, „mivel attól félnek, hogy ez az állat, ama hajlama miatt, hogy összegömbölyödjék, ha megijeszti, azokat, akik elfogyasztják, hajlamossá teszi a félénkségre és meghúzódsra”. A katonának nem szabad az ökör térdét megennie, mert az ökörhöz hasonlóan gyenge lenne a térdé, és nem tudna menetelni. Továbbá: a harcosnak gondosan kerülnie kell, hogy olyan kakasból egyék, amely viadal közben múlt ki, vagy olyan állatot fogyasszon, amelyet dárda sebzett halálra. Hímnemű állatot semmiképpen nem szabad a házában megölni, amikor távol harcol. Nem kételkedik ugyanis abban, hogy ha harc közben elpusztult kakast eszik, akkor őt magát is megölik a csatamezőn; ha pedig olyan állatból enne, amelyet dárdával ejtettek el, az ő halála is dárdától következne be; abban az esetben, ha hímnemű állatot ölnek meg távolléte alatt a házában, ő is hasonló módon pusztulna el, s talán ugyanabban a pillanatban. A madagaszkári katonának vesét sem szabad ennie, mivel a malgas nyelvben a vese szó egyúttal „lövést” is jelent; úgy gondolja: biztosan lelőnék, ha vesét fogyasztana.

Az olvasó megfigyelhette: a taburól említett fenti példákban feltételezik, hogy a mágikus hatás nagy távolságban is érvényesül;

így a blackfoot indiánoknál a sasvadász feleségeinek és gyermekeinek tilos árt használniuk távollétében, nehogy a sasok karmaikkal megsebesítsék a távol levő férjet és apát. Ugyanígy nem szabad hímnemű állatot megölni a malgas harcok házában, míg távol van a háborúban, hogy az állat megölése ne vonja maga után a férfi megöletését is. A személyeknek vagy dolgoknak a távolból egymásra kifejtett szimpatikus befolyásába vetett hit a mágia lényege. Bármennyire is kételkedjék a tudomány a távolból ható cselekvést illetően, ilyen kétség nem merül fel a mágiánál; a telepátiába vetett hit a mágia egyik legfontosabb elve. Az akaratátvitel gondolatának modern szószólója számára nem bizonyulna nehéz feladatnak, hogy egy primitív embert meggyőzzön; ez ugyanis már régóta hisz ebben, és ami még több, e hitének megfelelően olyan logikus következetességgel cselekszik, amilyen – tudomásom szerint – civilizált hittestvéreinek magatartásán még nem mutatkozik meg. A vadember ugyanis nemcsak arról van meggyőződve, hogy a mágikus szertartások messziről befolyásolnak személyeket és dolgokat, hanem arról is, hogy mindennapi életének legegyszerűbb cselekedeteinél is ez történik. Ezért a távol levő barátok és rokonok magatartását fontos alkalmakkor többé-kevésbé pontosan kidolgozott előírásrendszer szabályozza; ha a személyek egyik csoportja ezeket az előírásokat elhanyagolná, az – úgy hiszik – szerencsétlenséget vagy éppen halált hozna a távollevőkre. Különösen akkor, ha a férfiak egy csoportja vadászaton vagy háborúban van távol, otthon maradt rokonaiktól gyakran elvárják, hogy bizonyos dolgokat megtegyenek, másoktól pedig tartózkodjanak azért, hogy a távol levő vadászok vagy harcok épségét és sikerét biztosítsák. A következőkben ennek a mágikus telepátiának néhány példáját ismertetem, mind pozitív, mind pedig negatív aspektusában.

Laosban ha egy elefántvadász vadászatra indul, figyelmezteti feleségét: ne vágja le a haját, és ne olajozza be a testét távolléte alatt; ha ugyanis a nő levágná a haját, akkor – hitük szerint – az elefánt szétszakítaná a hálót, ha pedig beolajozná magát, akkor az állat kicsúszna a hálóból. Amikor egy dajak falu férfiai az őserdőbe mennek vaddisznóvadászatra, az otthonmaradottaknak nem szabad olajhoz vagy vízhez érniük, míg barátaik távol vannak; ha így

tennének, a vadászok „síkos kezűekké” válnának, és a zsákmány kisiklana a kezük közül.

A kelet-afrikai elefántvadász úgy hiszi, hogy ha felesége távollétében hűtlenséget követ el, ez az elefántnak hatalmat ad az üldözője fölött: megöli vagy súlyosan megsebesíti. Ezért ha a vadász tudomást szerez felesége házasságtöréséről, abbahagyja a vadászatot, és hazatér. Ha egy wagogo vadásznak nincsen szerencséje, vagy megtámadja egy oroslán, ezt felesége otthoni illetlen viselkedésének tulajdonítja, és nagy haraggal tér haza. Amíg a férj távol van a vadászaton, feleségének nem szabad engednie, hogy valaki elmenjen a háta mögött, vagy hogy valaki előtte álljon, amikor ül; ha pedig lefekszik, az ágyon arcra kell fordulnia. A bolíviai moxo indiánok azt hitték, hogy ha egy vadász felesége a férj távollétében hűtlen, akkor a férfit kígyó vagy jaguár marja meg. Ezért ilyen szerencsétlenség esetén a nőnek, akár ártatlan volt, akár bűnös, büntetés s nemritkán halál jutott osztályrészül. Az Aleut-szigeteken a tengeri vidrára induló vadász azt hiszi, hogy nem tudna elejteni egyetlen állatot sem, ha távolléte alatt felesége hűtlen lenne hozzá, vagy nővére erkölcstelen életmódot folytatna.

Amikor a Kei-szigeteken, Új-Guineától délnyugatra egy távoli kikötő felé induló csónakot a vízre bocsátanak, a tengerpartnak azt a részét, ahol a ladik korábban feküdt, azonnal pálmaágakkal takarják le, és szentnek tekintik. Senki sem mehet keresztül ezen a helyen addig, amíg a csónak haza nem érkezik. Ha valaki megtenné, a csónak vesztét okozná. Ezenkívül három-négy, kifejezetten erre a feladatra kizemelt fiatal lányról azt hiszik, hogy ezek az utazás ideje alatt szimpatetikus kapcsolatban maradnak a tengerjárókkal, s magatartásukkal elősegítik az expedíció biztonságát és sikerét. A legszükségesebb esetek kivételével semmi körülmények között sem hagyhatják el azt a helyiséget, amelyet számukra kijelöltek. Sőt: addig, amíg a csónakról úgy hiszik, hogy a tengeren tartózkodik, gyékényükön összekuporodva, teljesen mozdulatlanul kell feküdniük, összekulcsolt kezükkel térdük között. Nem fordíthatják fejüket jobbra vagy balra, s nem tehetnek semmilyen mozdulatot. Ha ezt tennék, bukdácsolna a csónak. Nem ehetnek ragadós ételt sem, például kókuszdiótejben főtt rizst, mivel az étel ragadóssága akadályozná a csónak útját a vízen. Amikor úgy gondolják, hogy a csónak elérte

rendeltetési helyét, az előírások szigorúsága némiképpen csökken; az utazás egész ideje alatt tilos azonban a lányoknak olyan halat enniük, amelynek hegyes szálkái vagy tüskéi vannak, mint például a tövises rajának, mivel ez nehéz, veszélyes helyzetbe sodorná tengeren hajózó barátaikat.

Ahol ilyen hiedelmek uralkodnak az egymástól távol levő barátok közötti szimpatetikus kapcsolatot illetően, ott nem csodálkozhatunk, hogy mindenekelőtt a háború, amely komorsága ellenére a legmélyebb és leggyengédebb emberi érzelmeket szítja fel, kelti az otthon hagyott és aggódó hozzátartozókban azt a vágyat, hogy ezt a szimpatetikus köteléket – amennyire csak lehet – hasznosítsák szeretteik érdekében, akik a távolban harcolnak, és bármelyik pillanatban meghalhatnak. Az ilyen természetes és dicséretes cél elérésére az otthon maradt barátok olyan eszközökhöz folyamodnak, amelyek a mi szemünkben patetikusoknak vagy nevetségeseknek tűnnek aszerint, hogy a célt tekintjük-e, avagy az elérésére használt eszközt. Borneo némely vidékén, ha egy dajak fejevadászaton van, feleségének, vagy ha még nem házas, nővérének éjjel-nappal kardot kell hordania, hogy a férfi mindig a fegyverére gondoljon; a nő nem alhat napközben, s nem feket le hajnali két óra előtt, nehogy férjét vagy fivérét álmában meglepje az ellenség. A bantingi tengeri dajakoknál, Sarawakban, míg a férfiak távol harcolnak, a nőknek bonyolult előírások rendszerét kell szigorúan megtartaniuk. Némelyik előírás negatív, némelyik pedig pozitív, de mindegyik egyaránt a mágikus homeopátia és telepátia elvein alapszik. Ezek között az előírások között a következő szabályokat találjuk: a nőknek hajnalban nagyon korán kell felkelniük, hogy már derengéskor kinyissák az ablakokat, máskülönben távol levő férjük nem ébred fel időben. A nők nem olajozhatják hajukat, mert a férfiak elcsúsznának. Napközben nem alhatnak, de nem is bóbiskolhatnak, nehogy a férfiak álmosak legyenek menetelés közben. A nők pattogatott kukoricát készítenek, és reggelente szétszórják a tornácon, hogy a férfiak fürgességét ezzel is fokozzák. A szobákat kínos rendben kell tartani; a ládákat a falakhoz állítják, mert ha valaki megbotlana bennük, a távol levő férj elesne, és az ellenség kezére jutna. Étkezéskor a fazékban kevés rizst kell hagyni és félretenni; így a férfiaknak is mindig lesz mit enniük a távolban, és sohasem

maradnak éhesen. A nőknek semmi körülmények között nem szabad addig ülniük, amíg a lábuk görcsöt kap, mert a férfiak ízületei hasonlóképpen megmerevednének, s nem tudnának gyorsan felállni vagy elfutni az ellenség elől. Hogy férjük ízületei hajlékonyak legyenek, a nők gyakran megszakítják munkájukat a szövőszéknél, és fel-alá sétálnak a tornácon. Továbbá: nem szabad arcukat eltakarniuk, mert a férfiak nem találnák meg az utat a magas fűben vagy az őserdőben. A nőknek nem szabad túvel varrniuk, nehogy a férfiak belelépjenek az ellenség által az ösvényen elrejtett hegyes cövekekbe. Ha a feleség hűtlennek bizonyulna, míg férje távol jár, a férfi életét veszítené az ellenség földjén. Néhány évvel ezelőtt, amikor férjeik az angolok oldalán a felkelők ellen harcoltak, a bantingi nők mindezeket az előírásokat megtartották. Sajnos, ezek a gyengéd óvatossági rendszabályok kevéssé segítettek, mivel sok férfi, noha felesége odahaza gondosan vigyázott, hősi halált halt.

A sok jótékony cél között, amelyre a helytelen úton járó leleményesség a homeopatikus vagy utánczó mágiát alkalmazta, megtaláljuk azt is, hogy mágikus úton készítetik a fákat és növényeket arra, hogy kellő időben hozzanak termést. Tübingiában a paraszt, aki lent vet, a magokat hosszú, válláról a térdéig érő zsákban viszi magával, és nagy léptekkel halad, úgyhogy a hátán a zsák ide-oda himbálódzik. Úgy hiszik, hogy következképpen a len is hajladozni fog a szélben. Szumátra belsejében a rizst a nők vetik; vetés közben a hajukat kibontva viselik azért, hogy a rizs sűrűn nőjön, és hosszú szára legyen. A régi Mexikóban a kukorica istennője, vagy ahogy nevezték, „a hosszú hajú anya” tiszteletére ünnepséget tartottak. Ezt akkor ülték meg, „amikor a növény már teljesen kifejlődött, és a zöld cső végéről kibújó rostok megbarnulása jelezte, hogy a kukoricacső magjai megértek. Az ünnep idején a nők hosszú hajukat kibontva viselték, s rázták, hányták a táncok alatt, amelyek a szertartás legfontosabb mozzanatát alkották, azért, hogy a kukorica haja hasonló tömegben nőjön, a magvak nagyok és laposak legyenek, s a nép jólétben éljen.” Európa sok vidékén a táncolás vagy magasra ugrálás elismert homeopatikus módja annak, hogy a termés magasra nőjön. France-Comtéban például azt mondják, hogy ha a karneválon táncolnak, magasra nő a kender.

A homeopátikus mágia elmélete szerint tehát az ember képes a vegetációt kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolni cselekedetei vagy állapota jóságának vagy rosszságának megfelelően: így például a termékeny nő termékennyé, a meddő nő pedig terméketlenné teszi a növényeket. A bizonyos személyi tulajdonságok káros és fertőző természetébe vetett hitből számos tilalom, elkerülési szabály jött létre: az emberek egyes dolgokat nem tesznek meg, nehogy a saját nemkívánatos helyzetükkel vagy állapotukkal homeopátikusan megfertőzzék a föld terményeit. Az ilyen tartózkodási szokások, elkerülési szabályok a negatív mágia vagy tabu példái. Így abból kiindulva, amit a személyi cselekedetek vagy állapotok fertőzési veszélyének nevezhetünk, a galelaiak például azt mondják, hogy nem szabad íjjal és nyíllal egy gyümölcsfa alól nyilazni, mivel a fa ebben az esetben gyümölcsseit ugyanúgy elhullatná, mint ahogyan a nyilak a földre esnek; ha valaki dinnyét eszik, nem szabad a kiköpött magokat azokkal a magokkal összekeverni, amelyeket vetésre tettek félre, mert bár a kiköpött mag magas szárba szökken és virágot is hoz, a virágok lehullanak, ahogyan a magok is kiestek a szájból, és így ezekből a magokból sohasem lesz termés. Ugyané gondolatmenet eredményeként jutott el a bajor paraszt ahhoz a hiedelemhez, hogy ha a gyümölcsfa oltóágát a földre engedi hullani, akkor az ebből az oltóágból sarjadó fa termését idő előtt elhullatja. Amikor a dél-vietnami csarnok rizst vetnek, és azt akarják, hogy ne legyen zivatar, szárazon eszik a rizst; ezzel hitük szerint megakadályozzák, hogy az eső tönkretegyje a termést.

A fenti esetekben azzal a feltevéssel találkoztunk, hogy az ember képes a vegetációt homeopátikusan befolyásolni. Az e hitben élő személy a fának, növényeknek olyan jó és rossz tulajdonságokat vagy sajátosságokat tulajdonít, amelyek a sajátjainak felelnek meg, vagy ezekből származnak. A homeopátikus mágia elve szerint azonban a viszony kölcsönös: a növény ugyanúgy befolyásolhatja az embert, ahogyan az ember képes hatni a növényre. A mágiában, mint a fizikában is, amennyire tudom, az akció és a reakció egyenlő és ellentétes egymással. A cserokí indiánok szakértők a homeopátikus jellegű gyakorlati botanikában. A bélhúr nevű növény drótszerű gyökerei olyan szívósak, hogy csaknem megakasztják az

ekevasat a barázdában. Ezért a cserokí nők fejüket e gyökérből főzött lével mossák, hogy hajuk erős legyen, a cserokí labdajátékosok pedig ebben a főzetben mosakodnak, hogy izmaikat szívóssá tegyék. Egy galelai hiedelem szerint, ha valaki olyan gyümölcsöt eszik, amely a földre hullott, hajlamossá válik arra, hogy botladozzék és elessék; ha pedig olyasmiből eszik, amiről elfelejtkeztek (például edényben hagyott édesburgonya vagy tűzben maradt banán), akkor feledékennyé válik. Megtaláljuk azt a nézetet is a galelaiaknál, hogy ha egy nő közös többől sarjadó kettős banánt fogyaszt, ikreket szül. A dél-amerikai guarani indiánok szerint, ha egy nő kettős kölesmagot eszik, ikrei lesznek. Indiában a Védák korában ezt az elvet különös módon eszközül alkalmazták arra, hogy egy száműzött herceg visszaszerezze királyságát. Olyan ételt kellett ennie, amelyet kivágott fa tönkjéből sarjadt fával táplált tűzön főztek. Az ilyen fában megnyilvánuló regenerációs képesség a tűz révén bekerült az ételbe, és így a hercegbe, mikor megette az ételt. A Szunda-szigetek lakói azt hiszik, hogy ha egy házat tüskés fából építenek, a ház lakóinak élete ugyancsak tövises és bajjal teli lesz. Van a homeopatikus mágiának egy nem kevésbé hatásos ága, amely a halottak bevonásával éri el célját; ahogyan ugyanis a halott nem lát, nem hall, s nem beszél, ugyanígy a homeopatikus elv alapján embereket vakká, süketté és némává lehet tenni a holttest csontjainak felhasználásával vagy bármi más olyan dologgal, amely a halállal való kapcsolata miatt megfertőződött. A galelaiaknál például ha egy fiatal férfi éjszakai találkára megy, földet visz egy sírról, és elszórja kedvese szüleinek háztetőjén, pontosan a szülők hálójának fölé. A hiedelem szerint ez megakadályozza a szülőket abban, hogy felébredjenek, míg az ifjú szerelmével társalog; a sírről hozott földtől olyan mélyen alszanak, mint a halottak. A betörők minden korban és minden országban hittek a mágia e fajtájában, s igen hasznosnak tartották mesterségük gyakorlásában. A délszláv betörő például néha azzal kezdi munkáját, hogy halott ember csontját dobja a házra, és maró gúnnyal mondja: „Ahogy ez a csont felébred, úgy ébredjenek fel ezek az emberek is.” Ezután a házban teremtett lélek sem tudja nyitva tartani a szemét. Jávában a betörő földet markol fel egy sírről, és elhinti a körül a ház körül, amelyet ki akar fosztani; a lakók ettől mély álomba merülnek. Hasonló

szándékkal szórja a hindu a halotti máglya hamuját a ház ajtaja elé; a perui indiánok egy halott csontjából nyert port hintenek szét; az ukrán betörők pedig eltávolítják a holttest sípcsontjából a velőt, faggyút öntenek az üregbe, a faggyút meggyújtják, és az égő fáklyával háromszor körüljárják a házat; a lakók ettől – úgy gondolják – halálhoz hasonló mély álomba merülnek. De ismeretes az a módszer is, hogy az ukrán paraszt emberi lábszárcsontból készített furulyán játszik; mindenki, aki csak hallja a furulyaszót, elálmosodik. A mexikói indiánok erre a gonosz célra egy olyan nő bal alkarját használták, aki első gyermekének szülésébe halt bele; a kart azonban lopni kellett. Ezzel ütöttek a földre, mielőtt beléptek volna abba a házba, amelyet ki akartak rabolni; a házban ettől mindenki elvesztette beszéd- és mozgásképeségét; a halottakhoz lettek hasonlókká; hallottak és láttak ugyan mindent, de teljesen képtelenek voltak bármit is tenni; sőt akadtak a hagyomány szerint akik elaludtak, és még horkoltak is. Európában hasonló képességeket tulajdonítottak a „dicsőség kezének”, amely akasztott ember megszáritott és ecetbe rakott keze volt. Ha egy ugyancsak akasztófán kivégzett gonosztevő zsírjából öntött gyertyát meggyújtottak, és a „dicsőség kezébe” mint a gyertyatartóba tették, mindenki, aki csak látta, mozdulatlanra merevedett; még ujját sem tudta mozdítani, mintha halott lenne. Néha a halott keze szolgált gyertyaként, vagy helyesebben gyertyaköteggként, mivel minden elszáradt ujját meggyújtották; ha azonban a háznépből valaki is ébren volt, az egyik ujját nem lehetett meggyújtani. Az ilyen gonosz tűz csak tejjel oltható.

...

Állatokról is gyakran hiszik, hogy olyan képességeik vagy tulajdonságaik vannak, amelyek hasznosak lehetnek az ember számára; a homeopátikus vagy utánzó mágia arra törekszik, hogy ezeket a tulajdonságokat az emberi lényekre a legkülönbözőbb formákban átvigye. Sok becsuána például menyétet visel talizmánként, s mert az állat igen szívós, azt hiszik, hogy viselőjét is nehéz megölni. Hasonló célból mások élő, de megcsonkított rovarot hordanak. Vannak harcosok, akik szarvatlan ökör szőrét viselik hajjukban, köpenyükön pedig béka bőrét, mivel a béka csúszós, s az

ökröt – nem lévén szarva – nehéz megfogni. Az a férfi, aki ezekkel az amulettekkel van ellátva, azt hiszi, hogy éppen olyan nehéz megfogni, mint a békát és az ökröt. Azt sem vonják kétségbe, hogy annak a dél-afrikai harcosnak, aki patkányszőrcomót csavar göndör fekete fűrtjeibe, ugyanannyi az esélye, hogy elkerülje az ellenség dárdáját, mint a patkánynak, amely fürgén kitér a feléje hajított tárgyak elől; ezeken a vidékeken, ha háború kitörését várják, nagy keresletnek örvend a patkányszőr. Az ősi indiai könyvek egyikében az az előírás található, hogy ha a győzelem érdekében áldozatot mutatnak be, az oltár készítéséhez olyan helyről kell kiásni a földet, ahol vadkan hentergett, mivel a vadkan ereje benne maradt a földben. Az, aki egyhúrú lanton játszik, de ujjai merevek, fogjon egy hosszú lábú mezei pókot, és égesse meg, majd dörzsölje be ujjait a hamuval, ettől olyan hajlékonyak és fürgék lesznek, mint a pók lábai – legalábbis így gondolják a galelaiak. A szökött rabszolga visszaszerzése végett az arab a földön mágikus kört rajzol, szöveget ver a közepébe, és ehhez fonállal méhet kötöz, ügyelve arra, hogy a méh neme megegyezzen a szökevény nemével. Ahogyan a méh körbe-körbe mászik, a fonál a szög köré tekeredik, megrövidül, és a rovar minden kör után közelebb kerül a középponthoz, így a homeopatikus mágia erejénél fogva a szökött rabszolga is visszatér urához.

...

A homeopatikus mágia elve szerint a növényekhez és az állatokhoz hasonlóan az élettelen tárgytól is származhat áldás vagy baj; a bennük rejlő tulajdonságoknak s a varázsló ügyességének megfelelően – amint éppen adódik – jólétet vagy nyomorúságot okozhatnak vagy szüntethetnek meg. Szamarkandban a nők a csecsemőnek kandiscukrot adnak szopogatni, és enyvet tesznek a kezébe azért, hogy ha a gyermek felnő, szavai édesek legyenek, és az értékes dolgok úgy tapadjanak a kezéhez, mintha az ragasztóval lenne bekenve. A görögök úgy vélték, hogy az olyan ruha, amelyet farkastól széttépett birka gyapjából készítettek, árt viselőjének, viszketegséget okoz. Azt is hitték, hogy ha a borba olyan követ dobnak, amelybe kutya harapott, ez a borivók között viszályt idéz elő. A moabi arabok között a

gyermektelen nő gyakran kölcsönkéri a sokgyermekes anya köntösét, abban a reményben, hogy a köntössel együtt a tulajdonos termékenységét is megszerzi. A kelet-afrikai Sofalában a kaffirok rettegnek attól, hogy valaki bármilyen üreges tárggyal, például náddal vagy szalmával megüti őket, és szívesebben veszik, még ha fájdalmasabb is, ha jó vastag füttykössel vagy vasrúddal verik meg őket. Úgy vélik ugyanis, hogy ha valakit valamilyen üres dologgal megvernek, belső szervei elsorvadnak, és meghal. A keleti tengerekben él egy nagy kagylófajta, amelyet a celebeszi bugik „öregembernek” (*kadjâwo*) neveznek. Péntekenként ezeket az „öregembereket” alsó részükkel felfelé fordítják, és ráteszik a ház küszöbére, mivel azt hiszik, hogy aki átlép fölöttük, magas kort ér majd el. A brahman fiúnak avatásakor jobb lábával egy kőre kell lépnie, miközben ezeket a szavakat ismételtetik: „Lépj erre a kőre! Légy olyan szilárd, mint a kő!” Ugyanezt a szertartást végzik el ugyanezzel a mondókéval a brahman lány házasságkötésekor. Madagaszkáron a szerencse forgandósága ellen azzal védekeznek, hogy a ház egyik súlyos oszlopa tövébe követ ásnak el. A kőre esküvés általánosan elterjedt szokása jórészt azon a hiedelmen alapulhat, hogy a kő ereje és állandósága megerősíti az esküt. A régi dán krónikás, Saxo Grammaticus írja: „A régiek, amikor királyt választottak, földbe ágyazott kövekre szoktak állni, és így adták le szavazatukat. A kő állandóságának hatására – úgy hitték – választásuk tartósnak bizonyul majd.”

E hiedelem szerint minden kőben általános mágikus képesség rejlik, közös tulajdonságaik: súlyuk és szilárdságuk miatt; egyes különleges köveknek vagy kőfajtáknak viszont alakjuk vagy színük egyedi vagy speciális sajátosságainak megfelelően speciális mágikus hatóerőt tulajdonítanak. A perui indiánok például egyes köveket a kukorica-, más köveket a burgonyatermés növelésére s megint másokat a jószág szaporítására használtak. A kukorica esetében alkalmazott kövek kukoricacső alakúak, az állatállomány szaporítására szántak pedig birka formájúak voltak.

...

A régiek sokra becsülték a drágakövek mágikus tulajdonságait, s nem alaptalan az az állítás, hogy sokkal korábban használtak ilyen köveket amulettként, mint ékszerként. A görögök például fa-agátnak neveztek egy követ, amelyen fához hasonló rajzolatok figyelhetők meg, és úgy vélték, hogy ha szántáskor két ilyen drágakövet az ökrök szarvára vagy nyakára kötnek, bőséges lesz a termés. Ismertek egy tejkövet is, amely a nőnek, ha méhsörben feloldva megitta, sok tejet biztosított. Ilyen tejkövet használnak napjainkban is ugyanerre a célra Krétán és Miloszon a görög nők is. Albániában a szoptató anyák ezeket a köveket hordják, hogy bőven legyen tejük. A görögök hittek olyan kőben is, amely meggyógyítja a kígyómarást, s ezért kígyókőnek nevezték; hatását kipróbálandó csak porrá kell őrölnöd, és a port a sebre hintened. A borszínű ametiszt azért kapta nevét – az ametiszt szó „nem ittast” jelent –, mert azt hitték, hogy viselője józan marad. Ha két fiútestvér egyetértésben akar élni egymással, azt tanácsolják nekik, hogy viseljenek mágnest a testükön, mivel ennek vonzóereje megvédi őket a viszálykodástól.

A hinduk ősi könyveinek egyik előírása szerint a házasságkötés estéjén, naplemente után a férjnek feleségével csendesen kell ülnie, míg a csillagok az égen szikrázni nem kezdenek. Amikor a sarkcsillag megjelenik, a férfi megmutatja ezt a nőnek, és így szól a csillaghoz: „Szilárd vagy; látlak téged, a szilárdat. Légy szilárd hozzám, ó, ragyogó!” Ezután feleségéhez fordulva ezt kell mondania: „Nekem adott Brihaszpati; utódokat fogansz általam, férjed által, és velem élsz száz őszön át.” A szertartás célja szembeűnően az, hogy a mozdulatlan csillag állandóan érvényes hatásával védelmet nyújtson a sors forgandóságával és a földi boldogság állhatatlanságával szemben. Ez az a kívánság, amelyet Keats *Utolsó szonettjében* így fejez ki:

“Bár volnék, mint te, Csillag, oly örök –
nem a magas ég magányos tüze.”
(Szabó Lőrinc fordítása)

A tengerparton élőkre mindig nagy hatást gyakorol a dagály és apály szüntelen változása, s a szimpátia és a hasonlóság

kezdetleges filozófiájának elvei alapján hajlamosak arra, hogy finom kapcsolatot, titkos harmóniát tételezzenek fel e változás s az ember, az állat és a növény élete között. A dagályban nem csupán szimbólumot látnak, hanem a bőség, a jólét s az élet okát is, míg az apályban a sikertelenség, gyengeség és a halál tényleges okát s egyúttal szomorkás jelképét vélik felfedezni. A breton földműves úgy hiszi, hogy a dagálykor elvetett lóhere szépen nő majd, ha azonban a növényt apálykor vetik, sohasem érik be, az ezzel táplált tehén pedig felpuffad. A breton parasztasszony szerint a legjobb vajat akkor lehet készíteni, amikor a dagály éppen megkezdődik, a köpűben levő tej addig habzik, míg a dagály órája el nem múlik. Úgy vélik, hogy a kútból húzott víz vagy a kifejt tej a dagály emelkedése idején kiforr a fazékból vagy a tejeslábasból, s a tűzre ömlik. Néhány ókori nép hiedelme szerint a fókabőr titkos szimpatetikus kapcsolatban marad a tengerrel még azután is, hogy lenyúzták az állatról, s apály idején összehúzódik. Egy másik, Arisztotelésznek tulajdonított ókori hiedelem szerint az élőlények csak apálykor halnak meg. Ezt a hiedelmet, ha bízhatunk Pliniusban, emberi lényekre vonatkozóan a galliai partvidéken a tapasztalat erősítette meg. Philostratus is arról biztosít bennünket, hogy Cádizban a haldoklóból sohasem szállt el addig a lélek, amíg a dagály tartott. Hasonló elképzelésekkel Európa néhány vidékén még ma is találkozunk. A Vizcayai-öböl partján azt hiszik, hogy mind a krónikus, mind az akut betegségben szenvedő emberek abban a pillanatban halnak meg, amikor a dagály visszahúzódik. Portugáliában, a walesi partokon és Bretagne némely vidékén az a hiedelem él, hogy az emberek dagály idején születnek, és apály alkalmával halnak meg. Dickens ugyanennek a babonának angliai meglétét tanúsítja. „Az emberek itt a partvidéken csak akkor tudnak meghalni – mondja Mr. Peggotty –, amikor a víz apálykor már messze visszahúzódott. Csak akkor születnek, amikor a dagály már jó magasan áll – csak dagálykor tudnak rendesen megszületni.” Az a hit, hogy a legtöbben apály idején halnak meg, Anglia keleti partján Northumberlandtól Kentig megtalálható. Shakespeare is ismerhette, mivel Falstaff „tizenkettő és egy között, éppen apálykor” hal meg. A hiedelemmel Észak-Amerika csendes-óceáni partvidékén is találkozunk a haidáknál. Amikor egy jó haida haldoklik, csónakot lát halott

barátaiból álló legénységgel; ezek a holtak a dagállyal jönnek, hogy örömmel üdvözöljék a szellemek országában. „Gyere velünk – mondják –, az ár hamarosan megfordul, és nekünk távoznunk kell.” Port Stephensben, Új-Dél-Walesben a bennszülöttek halottaikat mindig dagálykor temetik el, sohasem apály idején, nehogy a visszahúzódó víz az elköltözött lelkét valamilyen távoli vidékre sodorja magával.

...

A „hasonló hasonlót hoz létre” elv alkalmazását fedezhetjük fel abban a kínai hiedelemben, hogy valamely város szerencsését nagymértékben befolyásolja a település formája, s hogy sorsa annak a dolognak a jellegétől függően változik, amelyhez a legjobban hasonlít. Tudunk például arról, hogy valamikor régen Cuan Csen-fu városa, amelynek alaprajza a pontyhoz hasonlított, gyakran esett áldozatul a szomszédos jüng-csun-beliek fosztogatásainak; Jüng-Csunnak ugyanis halászháló alakja volt. Végül az elsőnek említett város lakói elhatározták, hogy a város közepén hét magas pagodát emelnek. Ezek a pagodák, amelyek még ma is Cuan Csen-fu fölött tornyosulnak, azóta is a legszerencsésebben befolyásolják a város sorsát, mivel felfogják a képzelt hálót, mielőtt az leereszkedne, és a képzelt ponty a hálószemekbe gabalyodna. Mintegy negyven évvel ezelőtt Sanghaj bölcsei azon törték a fejüket, hogy kiderítsék az egyik helyi lázadás okát. Hosszas vizsgálat után megbizonyosodtak arról, hogy a lázadás egy nagy, új templom alakjának tulajdonítható; a templomot ugyanis szerencsétlen módon teknősbéka formájúra építették, márpedig ezt az állatot igen rossz természetűnek tartják. A nehézség jelentős, a veszély pedig nyomasztó volt; a templom lerombolása ugyanis istentelenség lett volna, ha pedig érintetlenül hagyják, akkor ez hasonló vagy éppenséggel súlyosabb katasztrófát idézhetett volna elő. A geomantia zseniális helyi professzorai azonban a helyzet magaslatára emelkedtek, legyőzték a nehézségeket, és elhárították a veszélyt. Feltöltöttek két kutat, amelyek a teknősbéka szemét jelezték, ezzel megvakították a rossz hírű állatot, s így nem tudott további bajokat okozni.

...

3. §. ÁTVITELI MÁGIA – Eddig főleg a szimpatetikus mágiának azt az ágát vettük szemügyre, amelyet homeopatikus vagy utánzó mágiának nevezhetünk. Mint látjuk, ennek alapelve az, hogy hasonló hasonlót hoz létre, vagy más szavakkal: a hatás az okához hasonló. A szimpatetikus mágia másik nagy ága, amelyet átviteli mágiának neveztem, abból a gondolatból indul ki, hogy dolgok, amelyek egyszer összetartoztak, még teljes szétválásuk után is szimpatetikus kapcsolatban maradnak egymással, s ami az egyikkel történik, az történik a másikkal is. Az átviteli mágia logikai alapja – a homeopatikus mágiáéhoz hasonlóan – a képzetek téves kapcsolódása; fizikai alapja – ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk – ugyanúgy, mint a homeopatikus mágia esetében, olyan jellegű anyagi közeg, amelyről – mint a fizika éteréről – feltételezik, hogy összekapcsolja a távoli tárgyakat, és hatásokat visz át az egyik tárgyról a másikkra. Az átviteli mágiának legismertebb példája az a mágikus szimpátia, amelyről feltételezik, hogy fennáll az ember és bármely, testéről leválasztott darabja (például haja vagy körme) között, s bárki, aki emberi hajnak vagy körömnek jut a birtokába, akarátát bármilyen távolságból érvényesítheti a haj vagy köröm eredeti tulajdonosán. Ez a babona világszerte elterjedt.

...

A basutók gondosan elrejtik kihúzott fogait, nehogy ezek bizonyos, a sírok körül kísértő titokzatos lények birtokába jussanak; ezek ugyanis ártani tudnak a fogak tulajdonosának azzal, hogy mágiát gyakorolnak rajta. Sussexben mintegy ötven évvel ezelőtt egy cselédlány energikusan tiltakozott az ellen, hogy a gyerekek tejfogát elhajítsák. Azt erősítgette, hogy ha egy állat megtalálja és megrágja az elhajított tejfogot, a gyermek új foga olyan lesz, mint azé az állaté, amely beleharapott. Bizonyítékként az öreg Simmons mestert nevezte meg, akinek felső állkapcsában igen nagy disznófog nőtt. Ezt a testi hibát – mint Simmons erősítgette – anyjának köszönhette, aki egyik tejfogát véletlenül a disznóvályúba dobta. Egy hasonló hiedelem olyan eljárásokhoz vezetett, amelyek a homeopatikus mágia elvei alapján azt célozták, hogy a régi fogak

helyébe új és jobb fogak nőjenek. A világ sok részén szokásos a kihúzott fogat olyan helyre tenni, ahol az egér vagy a patkány megtalálja, abban a reményben, hogy annak a szimpátiának a révén, amely továbbra is megmarad a fog és volt tulajdonosa között, többi foga ugyanolyan erős és kitűnő lesz, mint ezeknek a rágcsálóknak a fogai. Mint tudjuk, Németországban csaknem általánosan elterjedt szokás a nép között, hogy a kihúzott fogat egérlyukba teszik. Ha egy gyermek kihúzott tejfogával cselekszenek így, akkor ez megóvjá a gyermeket a fogfájástól. Vagy pedig a kályha mögé kell menned és fogadat fejed fölött hátradobnod, miközben ezt mondd: „Egér, add nekem a te vasfogadat, neked adom az én csontfogamat.” Ha ezt teszed, fogaid nem romlanak meg. Messze Európától, a csendes-óceáni Rarotonga-szigeten, amikor egy gyermek fogát kihúzzák, a következő imát szokták mondogatni:

*„Nagy patkány! kis patkány!
Itt van a régi fogam.
Kérlek, adj nekem újat.”*

Ezután a fogat a ház gyékénytetejére dobják, mivel a patkányok az elkorhadt gyékényben fészkelnek. A patkányhoz fohászkodást azzal magyarázzák, hogy a bennszülöttek által ismert állatok közül a patkány fogai a legerősebbek.

Más olyan testrészek, amelyekről mindenütt feltételezik, hogy szimpatetikus viszonyuk a testtel a fizikai kapcsolat megszűnte után is megmarad: a köldökzsinór és a méhlepény. Az így felfogott kapcsolatot olyan bensőségesnek hiszik, hogy az egyén jó vagy rossz sorsa egész életén keresztül – a közhit szerint – e részek egyikével vagy másikával fonódik össze; ezért ha az egyén köldökzsinórját vagy placentáját megőrzik és kellő módon bánnak vele, boldogul; ha viszont ezek megsérülnek vagy elvesznek, szenvedni fog. Így Nyugat-Ausztrália bizonyos törzseinél a következő hiedelem él: egy férfi aszerint úszik jól vagy rosszul, hogy anyja a szüléskor a köldökzsinórt vízbe dobta-e vagy sem. A queenslandi (Ausztrália) Pennefather folyó bennszülöttei úgy hiszik,

hogy a gyermek lelkének (*cho-i*) egy része a méhlepényben marad. Ezért a nagyanya elviszi a placentát, és elássa a homokban. A helyet kör alakban a talajba szúrt ágakkal jelöli meg, s végüket összeköti úgy, hogy az egész kúphoz hasonlít. Amikor Anjea, az a lény, aki azzal idézi elő a nőkben a fogamzást, hogy agyagmagzatokat helyez a méhükbe, előjön, és meglátja ezt a helyet, kiveszi a lelket, és magával viszi egyik tartózkodási helyére, fába, sziklahasadékba vagy lagúnába; a lélek azután évekig ott lakik. Egy idő múlva Anjea megint egy magzatba helyezi a lelket, és így az újból megszületik. A Karolina-szigetek egyikén, Ponapén a köldökzsinórt kagylóba teszik, és ezzel úgy bánnak, ahogyan a legjobbnak látják a gyermek jövője, szülői választotta pályafutása szempontjából; ha például azt akarják, hogy jó mászó legyen, a köldökzsinórt egy fára akasztják. A Kei-szigetek lakói a köldökzsinórt a gyermek nemének megfelelően a gyermek fivérének vagy nővéérének tekintik. Hamuval együtt egy fazékba teszik, és az edényt egy fa ágai közé helyezik, hogy innen örködhessen testvéérének sorsa fölött. A szumátrai batakoknál éppúgy, mint a kelet-indiai szigetvilág sok más népénél is, a placenta a gyermek öccsének vagy húgának számít – a nemet a gyermek neme határozza meg –, és a ház alatt temetik el. A batakok szerint a méhlepény a gyermek jólétével áll kapcsolatban, sőt úgy tűnik, hogy az átvihető lélek székhelyének tekintik, amint ezt később látni fogjuk. A káró-batakok pedig éppenséggel határozottan állítják, hogy az ember két lelke közül az igazi a ház alatt eltemetett placentában van; ez az a lélek, mondják, amely a gyermeket nemzi.

...

Még Európában is sokan hisznek abban, hogy az ember sorsa többé-kevésbé köldökzsinórához vagy méhlepényéhez kötődik. Pfalzban (Németország) például a köldökzsinórt egy ideig régi lenszövet rongyocskába csomagolva őrzik, majd darabokra vágják vagy szurkálják aszerint, hogy a gyermek fiú vagy lány, azzal a céllal, hogy ügyes munkás vagy jó varrónő legyen belőle. Berlinben a baba rendszerint átadta az apának a megszártított köldökzsinórt, azzal a szigorú utasítással, hogy gondosan őrizze meg, mivel a gyermek addig él, virul és marad betegségek mentes, amíg a

köldökzsinór megvan. Beauce-ban és Perche-ben (Franciaország) az emberek ügyelnek arra, hogy a köldökzsinórt se vízbe, se tűzbe ne dobják, mivel azt hiszik, hogy ebben az esetben a gyermek vízbe fúl vagy tűzben pusztul el.

Látjuk tehát, hogy a világon sokfelé a köldökzsinórt s a méhlepényt még inkább mintegy élőlénynek tekintik, a gyermek fivérének vagy nővéérének, esetleg annak az anyagnak, amelyben a gyermek őrző szelleme vagy lelkének egy része lakozik. Továbbá: az a szimpatetikus kapcsolat, amelyet valamely személy és méhlepénye, valamint köldökzsinórja között tételeznek fel, világosan kifejezésre jut abban a széles körben elterjedt szokásban, hogy a méhlepényt vagy a köldökzsinórt oly módon kezelik, amelyről azt hiszik, hogy a szóban forgó személy jellemét és pályafutását élethossziglan befolyásolja. Ha fiú, ügyes mászó, kitartó úszó, sikeres vadász vagy derék katona, ha pedig leány, akkor ügyes varrónő, jó kenyérsütő stb, válik majd belőle. Így a méhlepényre és kisebb mértékben a köldökzsinórra vonatkozó hiedelmek és eljárások figyelemre méltó párhuzammal szolgálnak az átvihető vagy külső lélek széles körben elterjedt hiedelméhez és az ezen alapuló szokásokhoz. Ezért aligha lehet elhamarkodott az a véleményünk, hogy ez a hasonlóság korántsem pusztán véletlen egybeesés, hanem a méhlepényben találjuk meg a (nem feltétlenül egyetlen) fizikai alapját a külső lélek elméletének és a vele kapcsolatos gyakorlatnak. Ezzel a kérdéssel munkánk egy későbbi részében foglalkozunk majd.

Az átviteli mágia sajátos alkalmazása mutatkozik abban az általánosan feltételezett viszonyban, amely egy sebesült ember és a sebet okozó tényező között áll fenn. Mindaz, amit a sebesülés után a sebet okozó tényező tesz, vagy amit vele tesznek – jól vagy rosszul –, hat a sebesültre. Plinius például azt írja: ha megsebesítettél egy embert, és ezt fájjalod, csak arra a kezre kell köpnöd, amely a sebet okozta, és a szenvedő fájdalmai azonnal enyhülnek. Melanéziában ha egy férfi barátai birtokába jutnak annak a nyílnek, amely a sebet ejtette, nedves helyen vagy hűvös levelek között tartják; ekkor ugyanis a gyulladás alábbhagy, és hamarosan elmúlik. Közben az ellenség, aki a nyilat kilőtte, ugyancsak igyekszik, hogy a sebet minden rendelkezésre álló eszközzel súlyosabbá tegye.

Évégett barátaival együtt forró italt, égetően csípős leveket iszik és izgató hatású leveleket rág, mivel bizonyosra veszik, hogy ettől a seb irritálódik, és gyulladásba jön. Továbbá az íjat közel tartják a tűzhöz, hogy a vele okozott seb forró legyen; ugyanezért tűzbe helyezik a nyílhegyet is, ha sikerült visszaszerezniük. Ügyelnek arra, hogy az íj húrja feszes legyen, és olykor megpengetik; a sebesült izmai ettől – hitük szerint – megfeszülnek, és tetanuszgörccsokban fog szenvedni.

...

Ezt a gondolatmenetet, amelyet az angol és német parasztnál éppen úgy megtaláljuk, mint a melanéziai és az amerikai primitív népeknél, a közép-ausztráliai bennszülöttek egy lépéssel még messzebb viszik. Szerintük bizonyos körülmények között a sebesült közeli hozzátartozóinak zsírral kell magukat bekenniük, étrendjüket korlátozniuk és magatartásukat egyéb módon is szabályozniuk kell, hogy rokonuk gyógyulását biztosítsák. Ha például egy fiú nemi szervén operációt végeztek, és a seb még nem gyógyult meg, anyjának nem szabad oposszumot, továbbá egy bizonyos gyík- vagy kígyófélét, vagy bármifajta zsiradékot ennie, ezzel ugyanis késleltetné a fiú sebének gyógyulását. Az anya mindennap bezsírozza ásóbotjait, és ügyel arra, hogy mindig a szeme előtt legyenek; éjszaka közvetlenül a feje mellé teszi ezeket, és így alszik. Senkinek sem szabad a botokhoz nyúlnia. Az anya naponta bedörzsöli egész testét zsírral, mivel azt hiszi, hogy ez valamilyen módon elősegíti fia gyógyulását. Ugyanennek az elvnek kifinomult alkalmazása a német paraszt találékonyságának köszönhető. Mint mondják, ha egy disznó vagy birka kitöri a lábát, a pfalzi vagy a hesseni paraszt széklábat lát el megfelelő kötéssel és sínnel. Néhány napig senkinek sem szabad a székre ráúlnie, azt megmozdítania, vagy belebotlania; ez ugyanis fájdalmat okozna a sérült disznónak vagy birkának, és gátolná a gyógyulását. Ebben az utóbbi esetben világosan látszik, hogy teljesen elhagytuk az átviteli mágia területét, és a homeopatikus vagy utánzó mágia területére jutottunk; a székláb, amelyet az állat lába helyett kezelnek, semmiképpen nem tartozik az állathoz, és bekötözése sem más,

mint annak a kezelésnek a pusztá színlelése, amelyet a racionális orvoslás az igazi betegnél alkalmazna.

Az ember és az őt megsebesítő fegyver között feltételezett szimpatikus kapcsolat minden valószínűség szerint azon a gondolon alapszik, hogy a fegyveren levő vér továbbra is együtt érez a sebesült testében keringő vérrel. Ez lehet az oka annak, hogy a Tumbleón (Új-Guinea egyik part menti szigete) élő pápuák gondosan a tengerbe dobják azt a véres kötést, amellyel előzőleg sebüket bekötözték, mivel attól tartanak, hogy ezek a rongyok az ellenség kezébe kerülnek, s ezeken keresztül az ellenség mágikus úton árthat nekik. Egyszer, amikor egy férfi vérző szájsebbel kezelés végett felkereste a misszionáriust, hűségese felesége nagy gonddal összegyűjtötte a vért, és a tengerbe öntötte. Bármennyire erőltetettnek és mesterkéltnak is tűnik számunkra ez a gondolat, mégis talán kevésbé szokatlan, mint az a hiedelem, hogy mágikus szimpátia van az ember és ruházata között, s hogy amit a ruhával tesznek, azt az ember azonnal érzi, még akkor is, ha nincs ennek a közelében. Ausztráliában, a Victoriában élő vodzsobaluk törzsénél a varázsló megszerzi valakinek az oposszumbőr takaróját, és lassan megpörköli a tűz fölött. A takaró tulajdonosa ezután megbetegszik. Ha a varázsló késznek mutatkozik, hogy megszüntesse a rontást, a takarót visszaadja a beteg barátainak azzal az utasítással, hogy tegyék vízbe, és „mossák ki belőle a tüzet”. Miután ez megtörtént, a szenvedő frissítő hűvösséget érez, és feltehetően meg is gyógyul.

...

A mágia azonban nemcsak a ruhán és a testtől elválasztott részekén keresztül hat, hanem a testnek a homokban vagy a földön hagyott lenyomatán is. Világszerte sokfelé elterjedt babona, hogy a lábnyom megsértésével a lábnyomot maga után hagyó embernek is sérülést lehet okozni. Így például a délkelet-ausztráliai bennszülöttek úgy hiszik, hogy megbéníthatnak egy embert, ha lábnyomába hegyes kvarc-, üveg-, csont- vagy faszéndarabokat szúrnak. Gyakran ennek tulajdonítják a reumatikus fájdalokat. Howitt egy nagyon sántító tatungolung férfival találkozott, és megkérdezte: mi a baja. Ez így válaszolt: „Valaki üveget tett a lábamba.” Reumában

szenvedett, de azt hitte, hogy valamelyik ellensége megtalálta a lábnyomát, törött üvegdarabot temetett el benne, s ennek mágikus hatása átment a lábára.

Hasonló szokások Európa-szerte ismeretesek. Mecklenburgban (Németország) azt hiszik, hogy ha szöget ütnek valakinek a lábnyomába, lesántul; ehhez olykor az is szükséges, hogy a szöveget koporsóból húzzák ki. Tudunk ily ártó eljárásról Franciaország némely vidékén is. Mint mondják, élt egy özvegyasszony Suffolkban (Anglia), aki gyakran járt a sussexi Stow-ban. Ez a nő boszorkány volt. Ha sétája közben valaki követte, és szöveget vagy kést szúrt a porban kirajzolódó lábnyomába, az öregasszony egy lépést sem tudott tenni addig, míg a szöveget vagy kést ki nem húzták a földből. A délszlávoknál a szerelmes lány kiássa a földet a szeretett férfi lábnyomából, és virágcserepbe teszi, majd a cserepbe gólyahirt ültet. Erről a virágról úgy hiszik, hogy nem hervad el. Ahogyan aranyszínű virágja kinyílik, virul, és nem hervad el sohasem – gondolják –, ugyanúgy növekszik, virul és nem múlik el sohasem a szeretett férfi szerelme. A szerelmi varázsige tehát azon a földön áthat, amelyen a szeretett lény tapos. A szerződés-kötésnek egyik régi dán módja az ember és a lába nyoma közötti szimpatikus kapcsolatnak ugyanezen a gondolatán alapult: a szerződő felek vérüket csöpögtették egymás lába nyomára, ezt tekintették hűségük zálogának. Valószínű, hogy ilyen babonák az ókori Görögországban is szélteben-hosszában el voltak terjedve, mivel azt hitték, hogy a ló, ha farkasnyomba lép, megdermed. A Püthagorasznak tulajdonított szabály megtiltotta, hogy ember lába nyomát szöggel vagy késsel szurkálják.

Ugyanezt a babonát használják fel sok helyütt a vadászok, hogy a vadat zsákmányul ejtsék. A német vadász például koporsóból kihúzott szöveget szúr az üldözött állat friss lábnyomába abban a hitben, hogy ezzel megakadályozza az állatot a menekülésben. Az ausztráliai Victoria államban élő bennszülöttek izzó parazsat tesznek az üldözött állat nyomára. A hottentotta vadászok a levegőbe szórnak egy maréknyi homokot a vad lába nyomából, abban a hitben, hogy a vad ettől zsákmányul esik. A Thompson-indiánok amuletteket helyeznek a megsebesített szarvas csapására; ezután már fölöslegesnek vélik az állat további üldözését azon a napon,

mivel az így megbájolt állat nem tud messze menekülni, és hamarosan elpusztul. Az odzsibvé indiánok is „orvosságot” tesznek az első szarvasnak vagy medvének a csapására, amellyel találkoznak; úgy vélik, hogy ettől meglátják az állatot, még ha két- vagy háromnapi járásra lenne is tőlük; ennek a varázslatnak megvan az az ereje, hogy többnapi utazást néhány órányira zsugorít össze. Nyugat-Afrikában az eve vadászok a vad lába nyomába kihegyezett botocskát döfnek, hogy megbénítsák és így beérjék az állatot.

...

4. §. A VARÁZSLÓ FEJLŐDÉSE – Befejeztük vizsgálatunkat a szimpatetikus mágia általános elveiről. A példákat, amelyekkel ezeket az elveket illusztráltam, legnagyobbbrészt az ún. egyéni mágia területéről vettem, azaz olyan mágikus rítusokról és varázsigékről szóltam, amelyeket az egyén jóléte vagy kára érdekében gyakoroltak. A primitív társadalomban ezenkívül általában azt is megtalálhatjuk, amit közösségi mágiának nevezhetnénk, azaz azt a varázslatot, amelyet az egész közösség érdekében végeznek. Mindenütt, ahol a közjó érdekében végzett ilyenfajta szertartásokkal találkozunk, nyilvánvaló, hogy a varázsló már nem pusztán magánszemély többé, hanem bizonyos mértékig közfunkcionáriussá válik. A funkcionáriusok ilyen osztályának kialakulása nagy fontosságú a társadalomnak mind politikai, mind pedig vallási fejlődése szempontjából. Akkor ugyanis, ha feltételezik, hogy a törzs jóléte ezeknek a mágikus rítusoknak az elvégzésétől függ, a varázsló nagy befolyásra tesz szert, nagyobb tekintélyű pozícióba emelkedik, s könnyen megszerezheti a főnök vagy a király rangját és hatalmát. Ennélfogva ez a hivatás vonzza a törzs legjobb képességű és leginkább becsvágyó férfait, mivel olyan méretű megbecsülést, gazdagságot és hatalmat ígér nekik, amelyet más pálya aligha nyújtana számukra. Az élesebb elméjűek hamar megértik, milyen könnyű megtéveszteni kisebb képességű társaikat, és ezek babonás hiedelmeit a maguk hasznára fordítani. Ez nem jelenti azt, mintha a varázsló mindig gazfickó és csaló lenne; gyakran őszintére meg van győződve arról, hogy valóban rendelkezik azokkal a csodálatos képességekkel, amelyeket társainak hiszékenysége neki tulajdonít. De minél okosabb, annál valószínűbb, hogy átlát azokon a

téveszméken, amelyek a tompább értelműekre hatnak. Így a legjobb képességűek többé-kevésbé tudatos csalókká válnak; és éppen ezek az emberek azok, akik felsőbbrendű képességeik következtében általában a csúcsra jutnak, megszerzik maguknak a legmagasabb méltóságot jelentő tisztségeket és a legfőbb hatalmat. A hivatásos varázsló útját számos csapda szegélyezi, és csak a legjózanabb és legélesebb eszű férfi képes biztonságosan végigmenni ezen az úton. Sohasem szabad ugyanis elfelejtkezni arról, hogy minden egyes megnyilatkozás és igény, amellyel a varázsló mint varázsló fellép: hamis; tudatos vagy tudattalan csalás nélkül egyik sem tartható fenn. Ennek megfelelően az a varázsló, aki komolyan veszi a maga túlzott igényeit, nagyobb veszélyben forog, és sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy abba kell hagynia foglalkozását, mint a tudatos csalónak. A becsületes varázsló mindig azt várja, hogy bájolásai és varázsigéi a feltételezett hatással járnak, és ha kudarcot vall – nem csupán ténylegesen, mint mindig, hanem egészen szembetűnően és szerencsétlenül, amint ez gyakran történni szokott –, meglepődik; hazug kollégájával ellentétben nem áll készen arra, hogy a sikertelenséget tetszetős kifogással magyarázza meg, s mielőtt még ilyet találna, csalódott és dühös megbízói könnyen agyonüthetik.

Az eredmény általában tehát az, hogy a társadalmi fejlődésnek ezen a fokon a legfelső hatalom rendszerint a legértelmesebb és a legkevésbé aggályoskodó jellemű férfiak kezébe kerül. Ha a mérleg egyik serpenyőjébe vetjük azt a kárt, amelyet gazságaikkal okoznak, a másikba pedig azokat a jótéteményeket, amelyek magasabb értelmi képességeiknek köszönhetőek, azt látjuk, hogy a jó van túlsúlyban a rosszal szemben. Valószínűbb ugyanis, hogy több bajt okoztak a világon a magas állásokat betöltő ostobák, mint az okos gazemberek. Ha egy ravasz csirkefogó egyszer elérte törekvéseinek célját, és nem kell többé önös érdekeivel törődnie, tehetségét, tapasztalatát, képességeit gyakran a közösség szolgálatába állítja. Sok ember, aki a legkevésbé sem mutatkozott aggályoskodónak a hatalom megszerzésében, a legjótékonyabb lehet annak felhasználásában; itt lényegtelen, hogy a célul kitűzött és elnyert hatalom gazdagságra, politikai tekintélyre vagy bármi másra vonatkozik-e. A politika területén a fortélyos, intrikus, könyörtelen

győztes bölcs és nagylelkű uralkodóvá válhatik, akit életében áldanak, halálakor megsiratnak, csodálnak, és az utókor is dicsőít. Ilyen államférfi volt, hogy csak két szembeötlő példát említsünk, Július Caesar és Augustus. De ha valaki egyszer ostoba, mindig ostoba marad, és minél nagyobb hatalom kerül a kezébe, ebből valószínűleg annál károsabb következmények származnak. Az angol történelem legsúlyosabb csapása: a szakítás Amerikával talán sohasem következett volna be, ha III. György nem lett volna becsületes tökféj.

Amennyiben tehát a mágia közhivatalként gyakorlása befolyásolta a primitív társadalmi rendet, olyan módon hatott, hogy a közügyek ellenőrzése a legjobb képességű férfi kezébe került; a hatalom súlypontja sok személyről egy emberre toódott, monarchiával helyettesítette a demokráciát vagy inkább az öregek oligarchiáját, mivel a primitív közösséget általában nem a felnőtt férfiak teljes testülete, hanem az öregek tanácsa kormányozza. Bármilyen ok miatt is következett be ez a változás, és bármilyen is volt ezeknek a korai uralkodóknak a természete, egészében igen jótékony hatással járt. Úgy tűnik ugyanis, hogy a monarchia megjelenése fontos feltétele annak, hogy az emberiség kiemelkedjék a vadság állapotából. Nincsen emberi lény, akit a szokás és a hagyomány annyira kötne, mint a demokratikus vadembert; következésképpen ebben a társadalomban a leglassúbb és a legnehézkesebb a haladás. Az a régi felfogás, hogy a vadember a legszabadabb, nem felel meg a valóságnak. A vadember rabszolga, bárha nem látható gazda, hanem a múlt, a halott ősök szellemei tartják rabszolgaságban. Ezek kísérik minden lépését születésétől haláláig, és vasvesszővel uralkodnak fölötte. Az ősök múltbeli cselekedetei példaképpül szolgálnak arra, hogy mi a helyes; ezek válnak íratlan törvényvé, amelyeknek vakon, kritikátlanul engedelmeskednek. A felsőbbrendű tehetségnek a lehető legkisebb tere nyílik arra, hogy a régi szokásokat jobbakkal váltsa fel. A legjobb képességű embert a leggyengébb és a legostobább lehúzza a maga szintjére, mivel ő az, akihez a mérce szükségszerűen igazodik; ő ugyanis képtelen emelkedni, a másik pedig lehullhat a mélybe. Az ilyen társadalom felszíne annyira egyenletesen halott síkot mutat, amennyire emberileg lehetséges az, hogy a természetes egyenlőtlenséget, az

emberrel született képességek és vérmérséklet mérhetetlenül reális különbségeit hamis, látszólagos egyenlőségre redukálják. Mindaz, ami hozzásegít ahhoz, hogy a társadalom ebből az alacsony és stagnáló állapotból – amelyet egy későbbi kor demagógjai és álmodozói mint az emberiség ideális helyzetét, „aranykorát” dicsérték – kiemelkedjék; kiemelkedjék úgy, hogy utat nyit a tehetségnek, és a hatalom fokozatait az emberek természetes képességei szerint osztja el, mindazt megérdemli, hogy akik embertársaik javát valóban a szívükön viselik, örömmel üdvözöljék. Csak amikor a felemelő hatások egyszer már megkezdtek működésüket – ezeket pedig nem lehetett örökre elfojtani –, válik a civilizáció fejlődése viszonylag gyorsá. Egy ember felemelkedése a legfelsőbb hatalomra adja meg a lehetőséget arra, hogy olyan változásokat vigyen keresztül egyetlen emberöltő leforgása alatt, amelyekhez korábban nemzedékek sora nem lett volna elegendő; és ha ez az egyén – amint ez gyakran megesik – az átlagosnál magasabb intelligenciájú és energiájú, úgy örömmel ragadja meg az alkalmat. Még egy zsarnok szeszélye is módot nyújthat arra, hogy széttörjön a szokásnak az a lánca, amely oly erősen rabságban tartja a vadembert. És amint a törzs megszűnik az öregek bátorosan és ellentmondó tanácsai között ingadozni, és egyetlen erős, határozott ember vezetésére bízza magát, félelmessé válik szomszédai számára, és megindul a hatalmassá válás útján, amely a történelem korai szakaszában gyakran nagyon kedvez a társadalmi, ipari és szellemi fejlődésnek. Ugyanis azzal, hogy uralmát részint fegyveres erővel, részint a gyengébb törzsek önkéntes meghódításával kiterjeszti, a közösség hamarosan gazdagságra és rabszolgákra tesz szert. Ezek az utóbbiak mentesítenek néhány osztályt a pusztaság létért folytatott örökös küzdelemtől, s így lehetőséget nyújthatnak nekik arra, hogy magukat a tudásra való önzetlen törekvésnek szenteljék; ez pedig az ember jobbá tételének legnemesebb és leghatalmasabb eszköze.

A szellem fejlődése, amely a művészetek és tudományok, valamint a szabadabb nézetek elterjedésében jut kifejezésre, nem választható el az ipari vagy gazdasági fejlődéstől, ezt viszont mérhetetlenül ösztönzi a hódítás, a hatalom kiterjesztése. Nem pusztaság véletlen, hogy az emberi elme tevékenységének legnagyobb

lendületű szakaszai szorosan nyomon követték a győzelmeket, és hogy a világ nagy hódító népei tették általában a legtöbbet a civilizáció fejlesztése és terjesztése érdekében, így gyógyítva meg a békében azokat a sebeket, amelyeket a háborúban ejtettek. A babilóniaiak, a görögök, a rómaiak, az arabok tanúk erre a múltban, s még megérhetünk hasonló jelenséget Japánban is. S az sem véletlen – ha a történelem menetét visszafelé egészen a forrásokig követjük –, hogy a civilizáció felé irányuló jelentős lépéseket a despotikus és monarchikus uralom alatt álló országok tették meg, például Egyiptom, Babilónia és Peru, ahol az uralkodó alattvalóinak szolgálai hűségét kettős minőségben, mint király és mint isten igényelte és kapta meg. Aligha állítunk túl sokat, ha azt mondjuk, hogy ebben a korai szakaszban a despotizmus az emberiség és – bármennyire paradoxul is hangozzék – a szabadság legjobb barátja. Végső soron ugyanis több legjobb értelemben vett szabadság (szabadság arra, hogy saját gondolatainkat gondoljuk és saját sorsunkat formáljuk) rejlik a legabszolútisztikusabb despotizmus, a legnyomasztóbb zsarnokság alatt, mint a primitív életmód látszólagos szabadságában, amelyben az egyén sorsát a bölcsőtől a sírig a hagyomány merev formái zárják körül.

Minthogy tehát a mágiának a közügyekben való gyakorlása azoknak az utaknak egyike volt, amelyen át a legalkalmasabb emberek a legfelsőbb hatalomhoz eljutottak, hozzájárult ahhoz, hogy az emberiséget a hagyomány rabságából kiszabadítsa, és felemelje a tágasabb, szabadabb élet szintjére, ahonnan szélesebb kitekintés nyílik a világra. Ez pedig az emberiségnek teljesített nem kis szolgálat. És amikor a továbbiakban arról emlékezünk meg, hogy egy másik irányban a mágia kövezte ki az utat a tudomány előtt, be kell ismernünk, hogy noha a fekete mágia sok rosszat tett, sok jónak is forrása volt; s hogy bár a tévedés gyermeke, mégis a szabadság és az igazság szülőanyja...

AZ IDŐJÁRÁS SZABÁLYOZÁSA MÁGIÁVAL

I. §. A KÖZÖSSÉG VARÁZSLÓJA – Az olvasó emlékezhet rá: az ember-isten két különböző típusának vizsgálata vezetett ahhoz, hogy a mágia labirintusába belemerüljünk. Ez a fonál irányította tévelygő lépteinket az útvesztőben, s ez vitt bennünket végül is arra a magaslatra, ahonnan – kissé megpihelve – visszatekinthetünk a már megtett útra, és láthatjuk magunk előtt azt a hosszabb és meredekebb ösvényt, amelyet még meg kell másznunk.

Az előző fejezetekből kitűnik, hogy az ember-istenek két típusa: a vallási és a mágikus ember-isten könnyen megkülönböztethető egymástól. Az előbbi esetben egy, az embertől különböző és föltte álló lénynek kell hosszabb-rövidebb időre emberi alakban testet öltenie, emberfölötti hatalmát és tudását csodákkal és jövendölésekkel tanúsítania. Ezek a csodák és jóslatok a test szentségtartójának – amelyet szállásul kegyeskedett választani – közvetítésével hatnak és jutnak kifejezésre. Ezt a típust az ember-isten inspirált vagy inkarnálódott típusának nevezhetnők. Itt az emberi test nem más, mint halhatatlan isteni lélekkel telített törékeny, földi edény. A mágikus típusú ember-isten viszont csak ember, de szokatlanul magas fokon állnak hatalmában olyan erők, amelyeket legtöbb társa csak kisebb mértékben mondhat magáénak; a kezdetleges társadalomban ugyanis alig találunk valakit, aki ne foglalkozna mágiával. Így amíg az előbbi, az inspirált típusú ember-isten isten voltát egy olyan istenségtől származtatja, aki leereszkedett, hogy isteni ragyogását a földi forma szürke álarca mögé rejtse, az utóbbi típusú ember-isten rendkívüli hatalmát a természettel való bizonyos fizikai szimpátiából meríti. Ez az ember-isten már nem pusztán az isteni lélek befogadó edénye. Egész lénye, teste és lelke annyira finoman együtt csendül a világ hangjaival, hogy kezének érintésétől vagy fejének elfordításától az egész mindenség megrendül. Megfordítva, ez az isteni organizmus rendkívül érzékeny a környezet olyan csekély változásai iránt is, amelyek az átlagos földi halandót teljesen érintetlenül hagyják. De az ember-isten e két típusa közötti választóvonal – bármennyire

határozottan húzható is meg elméletben – a gyakorlatban csak ritkán állapítható meg pontosan, és ezért a következőkben nem tartom magam ehhez a megkülönböztetéshez.

Láttuk, hogy a mágia művészete a gyakorlatban vagy az egyén, vagy az egész közösség javára alkalmazható, és aszerint, hogy e két cél egyikére vagy másikára irányul-e, egyéni vagy közösségi mágiának nevezzük. Rámutattam továbbá arra, hogy a közösség szolgálatában álló varázsló nagy befolyású pozíciót foglal el, amelyből, ha körültekintő és rátermett ember, fokról fokra egészen a főnök vagy a király rangjáig juthat el. Így a közösségi mágia vizsgálata a korai királyság megértéséhez vezet, mivel a vadság és a barbárság fokán álló társadalomban sok főnök és király tekintélyét nem kis mértékben varázslói hírének köszönheti.

A közösségi célok között, amelyek elérésére mágiát alkalmazhatnak, a leglényegesebb a kielégítő élelemmennyiség biztosítása. A fentebb említett példák bizonyítják, hogy azok az emberek, akik hivatásszerűen foglalkoznak élelemszerzéssel – vadászok, halászok, földművesek –, különféle tevékenységeik végzése során mind igénybe veszik a mágiát, de inkább magánemberként cselekszenek, saját maguk és családjuk érdekében, s nem mint közfunkcionáriusok tevékenykednek az egész nép üdvére. Más a helyzet, ha a rítusokat nem a vadászok, halászok, földművelők végzik el, hanem hivatásos varázslók teszik ezt az ő nevükben. A primitív társadalomban, ahol a munkamegosztás még nem alakult ki, és ahol a közösség osztályokra szakadozása alighogy megkezdődött, mindenki többé-kevésbé saját maga varázslója; maga mondja a varázsigéket és a bájoló formulákat a saját javára és ellenségei kárára. Nagy lépést jelentett előre, amikor létrejött a varázslók külön csoportja; más szavakkal: amikor bizonyos számú embernek kifejezetten az lett a feladata, hogy az egész közösség javára használja fel tudását, vonatkozzék ez akár betegségek gyógyítására, a jövő megjósolására, akár az időjárás szabályozására vagy bármilyen más közhasznú célra. Az, hogy ezek az emberek többségükben elégtelen eszközöket alkalmaznak céljaik elérésére, nem szabad hogy megtéveessen bennünket magának az intézménynek mérhetetlen fontosságát illetően. Egy csoport embert, legalábbis a vadság

felsőbb fokain, megszabadítottak attól a szükségtől, hogy élelmét nehezen, két keze munkájával szerezze meg, és megengedték nekik, sőt elvárták tőlük, és bátorították őket arra, hogy a természet titkait kutassák. Kötelességükké, de egyúttal érdekükké is vált, hogy társaiknál többet tudjanak, megismerkedjenek mindazzal, ami segítségére lehet az embernek a természettel szemben folytatott fáradságos küzdelmében, enyhítheti fájdalmait, és meghosszabbíthatja életét. Az orvosságok és ásványok tulajdonságai, az esőnek és szárazságnak, a mennydörgésnek és villámlásnak az oka, az évszakok váltakozása, a hold fázisai, a nap naponkénti és évi pályája, a csillagok mozgása, az élet és a halál misztériuma – mindezek kiváltották e korai filozófusok csodálatát, és arra ösztönözték őket, hogy megoldást találjanak olyan problémákra, amelyek kétségtelenül gyakran a leggyakorlatibb formában, klienseik sürgős kívánságai miatt vonták magukra figyelmüket; ezek ugyanis elvárták tőlük, hogy ne csak megértsék, de szabályozzák is a természet nagy folyamatait az ember érdekében. Természetesen kezdetben alig volt elkerülhető, hogy nagyon gyakran mellé ne fogjanak. Az igazsághoz való lassú, soha véget nem érő közeledésnek lényegéhez tartozik, hogy szüntelenül kísérletezzünk és hipotéziseket állítsunk fel, s elfogadjuk azokat, amelyek pillanatnyilag, látszatszerint megfelelnek a tényeknek, másokat pedig elvesszünk. A természetben rejlő okozati összefüggésekre vonatkozó nézetek, ahogyan azokat a primitív varázsló látja, számunkra kétségtelenül téveseknek és képteleneknek tűnnek; az ő idejükben azonban ezek jogos hipotézisek voltak, bár nem állták ki a tapasztalat próbáját. Nem azokat illeti méltó jutalomként a nevetség és a gáncs, akik e kezdetleges elméleteket kialakították, hanem azokat, akik csökönyösen ragaszkodtak hozzájuk még azután is, hogy egyesek már jobbakat javasoltak. Bizonyos, hogy senkinek sem volt erősebb indítéka az igazság keresésére, mint ezeknek a primitív varázslóknak. Szükségük volt arra, hogy a tudásnak legalább a látszatát fenntartsák; egyetlen tévedésük kiderülése életükbe kerülhetett. Ez kétségtelenül csalásra készítette őket, hogy így leplezzék tudatlanságukat, de ez volt egyúttal a leghatalmasabb ösztönzés is, hogy a téves tudás helyébe ténylegeset szerezzenek; mert ha valaki azt a látszatot akarja kelteni, hogy mindent tud, akkor

messzemenően az a legjobb, ha valóban tud is mindent. Ezért bármennyire igazunk is van, ha elvetjük a varázslók túlzott igényeit, és kárhozzátjuk az emberiség megtévesztését, ezeknek az embereknek a csoportja mint ősi intézmény egészében véve felbecsülhetetlen hasznot jelentett az emberiségre. Ők a közvetlen elődei nem csupán orvosainknak, hanem a természettudományok bármely ágában tevékenykedő kutatóknak és felfedezőknak is. Ők kezdték meg azt a munkát, amely azóta, későbbi korokban utódaikat olyan ragyogó és hasznos eredményekhez vezette el; és ha a kezdet szegényes és gyarló volt is, ez inkább azoknak az elkerülhetetlen nehézségeknek tulajdonítható, amelyek a tudás ösvényét szegélyezik, mintsem az ilyen emberek természetes alkalmatlanságának vagy szándékos csalásának.

...

2. §. MÁGIKUS URALOM A NAP FÖLÖTT – A varázsló hisz abban, hogy képes esőt csinálni; ugyanúgy feltételezi azt is, hogy képes napsütést előidézni, a naplementét meggyorsítani vagy éppen elodázni. Napfogyatkozáskor az odzsibvék úgy vélték, hogy a nap kialudt. Ezért égő hegyű nyilakat lődöztek a levegőbe, gondolván, hogy így a kialudt fényt újra meggyújthatják. A perui szenszik is lángoló nyilat lönek az égre napfogyatkozáskor, de ezt nem azért teszik, hogy az égítést fényét újból meggyújtsák, hanem inkább avégett, hogy elűzzék azt a vadállatot, amellyel a nap hiedelmeik szerint hadakozik. Fordítva: holdfogyatkozáskor néhány Orinoco menti törzs égő fáklyákat szokott a földre elásni; azt mondják ugyanis, hogy ha a hold fénye kialudna, vele együtt a földön is kihunyna a tűz, a földre rejtett kivételével. Napfogyatkozás alkalmával a kamcsatkaiak kiviszik a tüzet kunyhóikból, és imádkoznak a nagy égítethez, hogy süssön úgy, mint azelőtt. A naphoz intézett ima azonban azt mutatja, hogy ez a szertartás inkább vallási, mint mágikus. Kifejezetten mágikus volt viszont az a ceremónia, amelyet hasonló alkalmakkor a csilkotin indiánok végeztek. Férfiak és nők feltűrték ruhájuk alját, mintha úton lennének, és botra támaszkodva, meghajolva, mintegy nehéz teher alatt görnyedve addig jártak körbe-körbe, míg a napfogyatkozás véget nem ért. Nyilvánvalóan azt hitték, hogy ezzel támogatják az

égen lassan haladó nap fáradt lépteit. Ugyanígy az ókori Egyiptomban a király, mint a nap képviselője, ünnepélyesen körbejárt egy templomot, annak biztosítására, hogy a nap fogyatkozás vagy más szerencsétlenség nélkül végezze mindennapos menetét az égen. Az őszi napéjegyenlőség után a régi egyiptomiak megünnepelték „a nap sétábotjának születése napját”; azt hitték ugyanis, hogy miután a nap este lenyugodott, s fénye és melege csökkent, botra kell támaszkodnia. Új-Kaledóniában ha egy varázsló azt akarja, hogy napsütéses idő legyen, bizonyos növényeket és koralldarabokat visz a temetkezési helyre, köteget csinál belőlük, beleteszi a családjához tartozó egyik élő gyerek két hajfürtjét, valamint egyik ősének két fogát vagy csontvázából a teljes állkapocscsontot. Ezután felhág egy hegyre, amelynek csúcsát a kelő nap első sugarai érik. Itt háromfajta növényt tesz egy lapos kőre, korallágot helyez melléjük, és a varázsköteget a kő fölé függeszti. Másnap visszatér ide, és abban a pillanatban, amikor a nap kiemelkedik a tengerből, meggyújtja a köteget. Miközben a füst felfelé száll, megdörzsöli a korallal a követ, őseit szólítja, és ezt kiáltja: „Nap! Mindezt azért teszem, hogy égetően forró legyél, és hogy az égen felfald az összes felhőket.” Napnyugtakor ugyanezt a szertartást végzi el. Az új-kaledóniaiak szárazságot is tudnak előidézni egy korong alakú, közepén lyukas kő segítségével. Abban a pillanatban, amikor a nap feljő, a varázsló kezébe veszi a követ, és egy izzó fadarabot a lyukban ide-oda húzogatva mondogatja: „Meggyújtom a napot, hogy egye meg a felhőket, és szárítsa ki a földet, hogy ne teremjen rajta semmi.” A Banks-szigetiek naputánzáttal idéznek elő napsütést. Keresnek egy szabályos, kerek követ, amelyet *vat-loának*, napkőnek neveznek, vörös fonállal körültekerik, teletűzdelik bagolytollakkal – ezek jelzik a sugarakat –, s fojtott hangon mondogatják a megfelelő varázsigét. A követ ezután szent helyen nőtt magas fára, például banyan- vagy kazuárfára akasztják. Az áldozat, amelyet az indiai brahman reggelente mutat be, arra szolgál, hogy a nap feljöjjön az égre; tudjuk, hogy „minden bizonnyal nem kelne fel, ha nem mutatnák be az áldozatot”. A régi mexikóiak a napot az életerő forrásának tartották; ezért nevezték Ipalnemohuaninak, aminek ez a jelentése: „Az, aki által az emberek élnek.” Bár életet adott a világnak, mégis szüksége van arra, hogy

életet kapjon tőle. És mivel a szív az élet székhelye és jelképe, emberek és állatok vérző szívét ajánlották fel a napnak, hogy fenntartsák életerejét, és befuthassa pályáját az égen. A napnak bemutatott mexikói áldozatok ezért inkább mágikus, mint vallási jellegűek, s céljuk sem az volt elsősorban, hogy megörvendeztessék és kiengeszteljék a napot, hanem inkább az, hogy fizikailag megújítsák hő-, fény- és mozgásenergiáját. Minthogy a nap tüzet tápláló emberi áldozatokra állandóan szükség volt, ezt azzal elégtették ki, hogy minden évben háborút folytattak a szomszéd törzsek ellen; a hadjáratból fogolycsapatokkal tértek meg, ezeket feláldozták az oltáron. Tehát a mexikóiak szakadatlan háborúskodása és az emberáldozat kegyetlen rendszere, amely az ismert esetek között a legszörnyűbb, jórészt a naprendszerrel kialakított téves elképzelésből eredt. Aligha lehetne szembeötlőbben megmutatni azokat a gyászos következményeket, amelyek a gyakorlatban egy kizárólag spekulatív tévedésből származhatnak. A régi görögök azt hitték, hogy a nap harci szekeret hajt az égen. Ezért a rodosziak, akik a napot fő istenségként imádták, évenként harci szekereket és négy lovat ajánlottak fel neki, és ezeket a tengerbe vetették, hogy az isten használja. Kétségtelenül azt gondolták, hogy egyévnyi munka után a régi lovak a harci szekérrel együtt elhasználódtak. Valószínűleg hasonló indíték alapján szenteltek Juda bálványimádó királyai harci szekereket és lovakat a napnak, míg a spártaiak, perzsák és masszaeták lovakat áldoztak. A spártaiak az áldozatot a Taigetosz-hegység csúcsán mutatták be, azon a csodálatosan szép hegyláncon, amely mögött minden este eltűnni látták a nagy fényt. Ugyanolyan természetes volt ez az áldozat a spártai völgy lakóinak, mint a rodosziak számára az, hogy a harci szekeret és a lovat bevetették a tengerbe, amelyben a nap esténként elmerülni látszott. Ily módon ugyanis – akár a hegyen, akár a tengerben – a friss lovak mindig ott álltak készenlétben a fáradt isten számára, ahol a legnagyobb szüksége volt rájuk: a napi út végén.

Ahogy néhányan azt hiszik, hogy módjukban áll meggyújtani a napot vagy meggyorsítani útját, úgy vannak, akik azt képzelik, hogy késleltethetik vagy éppenséggel megállíthatják. A perui Andok egyik szorosában egymással szemben levő két dombon egy-egy torony

romjai láthatók. Falaikból vaskampók állnak ki. Ezek arra szolgálnak, hogy a két torony között hálót lehessen kifeszíteni. Ennek a hálónak kellene elfognia a napot. Sokfelé hallhatunk történeteket olyan emberekről, akik hurokkal fogták meg a napot. Amikor a nap ősz táján egyre délebbre látszik, és a sarkvidéki égen mélyebbre és mélyebbre süllyed, az iglulik eszkimók levevős játékot játszanak, hogy a napot megakasszák a zsinór alkotta hálószemekben, és ezzel megakadályozzák eltűnését. Ha viszont a nap tavasszal északi irányban mozog, a „csésze és labda” játékot játsszák, hogy meggyorsítsák visszatérését. Ha egy ausztráliai bennszülött meg akarja gátolni, hogy a nap lenyugodjék, mielőtt ő hazaérne, gyeptéglát helyez egy fa villás elágazása közé, pontosan szemben a lenyugvó nappal. Ha viszont azt akarja, hogy a nap mozgása meggyorsuljon, homokot dob fel, és a nap felé fújja, talán azért, hogy a habozó égítést nyugat felé mozdítsa, és eltemesse a homok alá, amelyben esténként elsüllyedni látszik.

Sokan képzelik, hogy meggyorsíthatják a nap járását; ugyanígy vannak, akik azt vélik, hogy a késlekedő holdat felébreszthetik szendergéséből. Az új-guineai bennszülöttek a hónapokat a hold szerint számítják. Néhány csoportjuknál követ és dárdát hajítanak a holdra, hogy járását meggyorsítsák. Így ugyanis társaik, akik már tizenkét hónapja dolgoznak egy dohányültetvényen, hamarabb hazatérhetnek. A malájok úgy hiszik, hogy az alkonyat ragyogó izzása a gyenge egészségű embert lázassá teszi. Ezért megkísérlik, hogy a fényt kioltásuk, s e célból vizet köpnek és hamut szórnak a nap felé. A suszváp indiánok úgy vélekednek, hogy hideg időjárást tudnak előidézni, ha villámsújtotta fát égetnek el. Ez a hiedelem azon a megfigyelésen alapszik, hogy ezen a vidéken a vihart hűvös időjárás követi. Ezért tavasszal, amikor ezek az indiánok a felföldek haván utaznak, villámsújtotta fa szilánkjait vetik a tűzbe, hogy a hó kérge ne olvadjon meg...

VARÁZSLÓK MINT KIRÁLYOK

A felsorolt példák eléggé bizonyíthatják: sok országban és sok népnél a mágiát hívták segítségül, hogy az ember javára uralmuk alá kényszerítsék a mérhetetlen természeti erőket. Ha pedig ez így volt, akkor e művészet mestereinek szükségszerűen fontos és befolyásos személyiségeknek kellett lenniük minden olyan társadalomban, amely hitt különös állításaiknak, és nem lepődhetünk meg, ha annak a hírnévnek megfelelően, amelyet élveztek, és annak a félelemnek tulajdoníthatóan, amelyet keltettek, néhányuk közülük a legmagasabb hatalommal járó pozíciót kellett elérnie hiszékeny társai fölött. Valóban úgy látjuk, hogy varázslókból gyakran lettek főnökök és királyok.

Kezdjük a sort az ausztráliai bennszülöttekkel, ezzel a legalacsonyabb szinten álló emberfajtaival, amelyről adataink viszonylag teljesek és pontosak. Ezek fölött sem főnök, sem király nem uralkodik. Ha egyáltalán beszélhetünk a törzsek politikai szervezetéről, akkor ez demokrácia vagy inkább azoknak az öreg és befolyásos férfiaknak az oligarchiája, akik a tanácsban ülnek, és a fiatalabb férfiak kirekesztésével minden fontosabb ügyben döntenek. Tanácskozó testületük a későbbi korok szenátusának felel meg. Ha az öregek e kormányzatára szót kellene alkotnunk, akkor gerontokráciának nevezhetnők. Az öregek, akik Ausztrália bennszülöttek lakta részében ily módon összegyűlnek és intézkednek törzsük ügyeiben, legnagyobbbrészt valószínűleg totemisztikus nemzetségek fejei. Nos, Közép-Ausztráliában, ahol a sivatagos vidék és a csaknem teljes elzártság a külső befolyástól késleltette a fejlődést, és a bennszülötteket általában megőrizte a legprimitívebb állapotban, a különböző totemisztikus nemzetségek fejére hárul az a fontos feladat, hogy totemjeik szaporítására elvégezzék a mágikus szertartásokat; mivel a totemek nagy többsége ehető állat vagy növény, következésképpen főleg ezektől a nemzetségfőktől várják el, hogy a népet a mágia segítségével táplálékkal lássák el. Másoknak esőt kell csinálniuk, vagy egyéb módon szolgálniuk a közösséget. Röviden: Közép-Ausztrália

törzseinél a nemzetségfők egyúttal közösségi varázslók is. Legfontosabb funkciójuk ezenkívül, hogy gondot viseljenek a szent raktárra – ez rendszerint sziklahasadék vagy gödör –, itt tartják a szent köveket és botokat (*csuringa*). A hiedelem szerint minden élőnek és halottnak a lelke valamilyen módon ezekhez kötődik. Tehát a nemzetségfőknek kétségtelenül el kell látniok – mondhatnánk – polgári kötelességeiket, mint amilyen például a büntetés kiszabása a törzsi szokások megsértése miatt; fő funkciójuk azonban szent vagy mágikus jellegű.

Ha Ausztráliából átmegyünk Új-Guineára, azt látjuk, hogy bár itt a bennszülöttek a kultúrának jóval magasabb fokán állnak, mint az ausztráliai őslakók, a társadalmi rend náluk lényegében még mindig demokratikus vagy oligarchikus, és a főnökség intézménye még csak embrionális formában él. Így William MacGregor arról tudósít, hogy Brit Új-Guineában eddig még senki nem emelkedett ki társai közül bölcsességével, merészségével és erejével annyira, hogy akár csak egyetlen körzet fölött is uralkodhatna. „Talán csak egy-egy olyan személy közelítette meg ezt igen távolról, aki neves varázsló hírére vergődött, de ennek csak az lett az eredménye, hogy bizonyos összeget zsarolt össze.”

Egy bennszülöttektől származó adat szerint a melanéziai főnökök hatalmának forrása teljesen abban a hiedelemben rejlik, hogy hatalmas szellemekkel érintkeznek, és a kezükben van az a természetfölötti erő, amellyel a szellemek befolyását érvényre lehet juttatni. Ha egy főnök bírságot szabott ki valakire, akkor ezt azért fizették meg, mert mindenki rettegett szellemhatalmától, és szilárdan hitték, hogy bajt és betegséget okozhat annak, aki ellenállást tanúsít. Mihelyt a törzsből jelentősebb számú ember kezdett kételkedni a szellemekre gyakorolt hatásában, a főnök bírságot kiszabó hatalma megrendült. George Brown közléséből tudjuk: Új-Britanniában „az uralkodó főnökről mindig feltételezték, hogy papi funkciót lát el, azaz a főnök azt állította, hogy állandó kapcsolatban áll a *tebaranókkal* (szellemek), és ezek segítségével módjában áll esőt vagy napsütést, jó vagy rossz széljárást, egészséget vagy betegséget, a háborúban győzelmet vagy vereséget okozni, általában minden olyan áldásos vagy átkos eseményt előidézni, amelyért a megbízó késznek mutatkozott megfelelő árat fizetni”.

Magasabbra hágva a kultúra fokain, Afrikába jutunk, ahol mind a főnöki intézmény, mind a királyi méltóság teljes fejlettségében jelenik meg előttünk. Itt viszonylag sok bizonyítékával találkozunk annak, hogyan alakult ki a főnök a varázslóból s különösen az esőcsinálóból. A wambugwéknál, egy kelet-afrikai bantu népnél például az eredeti hatalmi (kormányzási) forma a családi köztársaság volt, de a rendkívüli hatalom, amely apáról fiúra öröklődött, hamarosan a kisebb fejedelem vagy főnök rangjára emelte a varázslót. Az 1894-ben itt élő három főnök közül kettőtől mint varázslótól nagyon rettegetek, és az a vagyon, amellyel szarvasmarha formájában rendelkeztek, csaknem teljes egészében varázslói minőségükben végzett szolgálataikért adott ajándékokból jött létre. Legfontosabb tevékenységük az esőcsinálás volt. Egy másik kelet-afrikai nép, a wataturu főnökeiről azt mondják, hogy csupán varázslók, s közvetlen politikai befolyásuk nincsen. A kelet-afrikai wagogóknál, mint tudjuk, a főnökök hatalma lényegében esőcsináló tudományukból származik. Ha egy főnök maga nem tud esőt csinálni, gondoskodnia kell olyan valakiről, aki erre képes.

A Felső-Nílus törzseinél általában ugyancsak a varázslók közül kerülnek ki a főnökök. Tekintélyük elsősorban azon a feltételezett erejükön alapszik, hogy képesek esőt csinálni, mivel „az esőnek van a legnagyobb jelentősége az ezen a területen élő emberek számára; ha ugyanis nem érkezne meg kellő időben, ez kimondhatatlan nélkülözéseket okozna a közösségnek. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy azok a férfiak, akik társaiknál ravaszabbak, azzal a képességgel hivalkodnak, hogy módjukban áll esőt csinálni, vagy ha ilyen hírnévre már szert tettek, kihasználják együgyűbb szomszédaik hiszékenységét.” Ezért „e törzseknél a legtöbb főnök esőcsináló, és népszerűségét abban az arányban élvezi, ahogyan hatalmában áll esőt adni népének a megfelelő évszakban... Az esőcsináló főnökök falvaikat mindig az elég magas dombok oldalán építik, mivel kétségtelenül tudják, hogy a dombok vonzzák a felhőket, és ezért eléggé biztosak lehetnek az időjárás megjóslásában.” Minden ilyen esőcsinálónak vannak esőkövei, például hegyikristály, aventurin és ametiszt, amelyeket egy fazékban őriz. Ha esőt akar, a köveket vízbe dobja, lehántott, felső végén behasított nádat vesz a kezébe, ezzel a felhők felé int, vagy abba az irányba hajtja őket, amerre

szállniuk kellene, s közben varázsigéket mormol. Máskor kivájt kőbe rakott bárány- vagy kecskebelekre vizet önt, és azután a vizet az ég felé szórja. Bár a főnök feltételezett mágikus erőinek kifejtése révén meggazdagodik, mégis gyakran, ha ugyan nem mindig, erőszakos halállal pusztul el; szárazság idején ugyanis összegyűlik a felizgatott tömeg, és megöli abban a hitben, hogy ő akadályozza meg az esőt. A tisztség ennek ellenére rendszerint öröklődik, apáról fiúra száll. Ilyen hiedelmekkel és szokásokkal találkozunk a latuka, bárí, laluba és lokoija törzseknél.

Közép-Afrikában, az Albert-tótól nyugatra élő lendu törzs határozottan meg van győződve arról, hogy bizonyos emberek esőcsináló képességgel rendelkeznek. Itt az esőcsináló vagy főnök, vagy csaknem bizonyosan főnök válik belőle. A baniorók is nagy tiszteletben részesítik az esőosztogatót, és ajándékokkal halmozzák el. A nagy esőosztó a király, akinek abszolút és ellenőrizhetetlen hatalma van a felhők fölött, de átruházhatja képességét más személyekre, hogy a jótétemény elosztódjék, és a királyság minden vidéke részesüljön a mennyei vízből.

Mind Nyugat-, mind Kelet- és Közép-Afrikában a főnöki és a mágikus funkcióknak ugyanezzel az egyesítésével találkozunk. A fan törzsnél például nem választják szét mereven a főnöki és a varázslói tevékenységet. A főnök varázsló, és ráadásul még kovács is; a fanok ugyanis szentnek tartják a kovácsmesterséget, ezt csak főnökök űzhetik.

Ami Dél-Afrikában a főnök és az esőcsináló tisztsége közötti kapcsolatot illeti, egy jól tájékozott szerző a következőket figyelte meg: „Valamikor nagyon régen a főnök volt a törzs nagy esőcsinálója. Néhány főnök senkinek sem engedte meg, hogy versengjen vele, nehogy egy másik sikeres esőcsináló legyen a főnök. Volt azonban ennek másik oka is: az esőcsináló bizonyosra vette, hogy meggazdagodik, ha nagy hírnévre tesz szert; magától értetődően sohasem felelt volna meg a főnöknek, hogy hagyjon bárkit is meggazdagodni. Az esőcsinálónak nagy hatalma van a nép fölött, és ezért rendkívül fontos volt, hogy ezt a funkciót a királyi méltósággal kössék össze. A hagyomány az esőcsinálás képességét mindig a régi főnökök és hősök legnagyobb

dicsőségének tekinti, és valószínűnek látszik, hogy a főnöki tisztség eredetét valahol itt kell keresnünk. Az a férfi lett természetesen a főnök, aki esőt tudott csinálni, így Chaka is (a híres zulu zsarnok) azt mondogatta, hogy ő az egyedüli jó az országban; élete forgott volna ugyanis veszélyben, ha vetélytársakat tűr meg maga mellett.” Moffat is megállapítja a dél-afrikai törzsekről szóló munkájában: „Az esőcsináló az emberek szemében semmi esetre sem jelentéktelen személyiség, mivel a nép gondolkodását még a királynál is jobban befolyásolja; ez utóbbi maga is kénytelen meghajolni legfőbb tisztviselőjének utasításai előtt.”

A felsorolt példák valószínűvé teszik, hogy Afrikában a királyi méltóság a közösségi varázsló, különösen pedig az esőcsináló funkciójából alakult ki. Az a határtalan félelem, amelyet a varázsló kelt maga iránt, és az a gazdagság, melyet hivatásának gyakorlása során felhalmoz, feltehetően hozzájárultak emelkedéséhez. De ha a varázsló s különösen az esőcsináló pályafutása nagy haszonnal is jár e művészet sikeres művelője számára, mégis számos csapdát rejt magában, amelybe az ügyetlen vagy balszerencsés ember könnyen beleesik. A közösségi varázslónak igen kényes a helyzete: ahol ugyanis az emberek szilárdan hisznek abban, hogy hatalmában áll esőt csinálni, napsütést előidézni és a növényeket termővé tenni, természetesen a szárazságot és az ínséget is az ő bűnös hanyagságának vagy szándékos megátalkodottságának tulajdonítják, és ennek megfelelően büntetik. Így Afrikában azt a főnököt, akinek nem sikerül esőt csinálnia, gyakran száműzik vagy megölik. Nyugat-Afrika némely részén pedig, ha a királyhoz intézett imádságokat és a neki bemutatott áldozatokat nem követi eső, alattvalói megkötözik, és erőszakkal ősei sírjához hurcolják, hogy tőlük kérje az áhított esőt. A nyugat-afrikai bandzsarok azt hiszik, hogy királyuk tetszése szerint varázsolhat esőt vagy szép időt. Ameddig az időjárás kedvező, terményből és baromból álló ajándékokkal halmozzák el. Ha azonban hosszú szárazság vagy tartós eső a termést pusztulással fenyegeti, addig gyalázzák és ütlegetik, amíg az időjárás meg nem változik. Ha a termény gyengén fizet, vagy a túlságosan erős hullámverés miatt lehetetlen a halászat, a loangóiak királyukat „rossz-szívűséggel” vádolják, és megfosztják méltóságától. A libériai Bors-parton a főpap vagy fétiskirály, aki a

bodio címet viseli, felelős a közösség egészségéért, a föld termékenységéért, valamint a halbőségért a tengerben és a folyókban. Ha az ország bármelyikben is hiányt szenved, a *bodiót* leteszik tisztségéről. Ussukumában, ebben a Viktória-tó déli partján fekvő nagy körzetben „az eső és sáska kérdése szervesen a szultán intézkedési köréhez tartozik; tudnia kell, hogyan csináljon esőt, és mit tegyenek a sáskák elűzésére. Ha sem ő, sem varázslói nem képesek mindezt megtenni, az ínség idején egész léte kockán forog. Egy esetben, amikor az annyira sóvárgott eső nem jött meg, a nép a szultánt egyszerűen elűzte (Ututwában). A nép azt tartotta, hogy az uralkodóknak a természeti jelenségek fölött is uralkodniuk kell.” Tanganyika vidékének bennszülötteiről azt is tudjuk, hogy „meggyőződésük szerint eső csak mágia eredményeként hull, a mágia elvégzése a törzs főnökének fontos feladata. Ha a csapadék nem jön meg a kellő időben, mindenki panaszkodik. Nem egy kis királyt száműztek már erről a vidékről a száraz időjárás miatt.” A Nílus felső folyásánál élő latukáknál, ha a termés az aszály miatt besüléssel fenyeget, és a főnök erőfeszítése, hogy esőt csináljon, eredménytelen marad, a nép éjszaka megtámadja, elszedi minden tulajdonát, és elűzi. Gyakran előfordul, hogy meg is ölik.

A világnak sok más részén is elvárják a királytól, hogy népe érdekében szabályozza a természet menetét, és ha ez nem sikerül neki, megbüntetik. Úgy tudjuk, hogy a szkíták ínség idején királyukat bilincsbe verték. A régi Egyiptomban a szent királyokat hibáztatták a rossz termésért, de a szent állatokat is felelőssé tették a természeti jelenségek alakulásáért. Amikor hosszú és szigorú szárazság következményeként dögvész és más szerencsétlenség sújtotta az országot, a papok éjszaka megragadták és megfenyegették a szent állatokat, ha a baj nem szűnik meg, megölik őket. A Csendes-óceán déli részén fekvő Niue vagy Savage nevű korallszigeten korábban egy királyi nemzetség uralkodott. Mivel azonban a királyok főpapok is voltak, és azt hitték róluk, hogy a táplálékról gondoskodni tudnak, ínség idején a nép megdühödött rájuk, és megölte őket. Végül, miután az egyiket a másik után megölték, senki sem akart király lenni, és a monarchia véget ért. Régi kínai írók arról tájékoztatnak, hogy Koreában a királyt tekintették vétkesnek, ha túl sok vagy túl kevés eső esett, és a növények nem értek be. Egyesek szerint

ilyenkor a királyt megfosztották trónjától, míg mások szerint megölték.

Az amerikai indiánoknál Mexikó és Peru monarchikus és teokratikus uralmi rendszerei tették a legnagyobb lépést a civilizáció felé. Sajnos, alig tudunk valamit e vidékek korai történetéből ahhoz, hogy megállapíthassuk: istenített királyaiknak varázslók voltak-e az elődei vagy sem. Talán ilyen fejlődés nyomát fedezhetnők fel abban az esküben, amelyet a mexikói királyok trónra lépésükkor tettek. Eszerint megfogadták: odahatnak, hogy a nap süssön, a felhőkből eső ömöljék, a folyók hömpölyögjenek, és a föld bőségesen adja terményeit. Bizonyos, hogy Amerikában a régi lakosság körében a titokzatosság dicsfényével és a rettegés légkörével körülvett varázsló vagy orvosságosember befolyásos és fontos személyiség volt, és nagyon is lehetséges, hogy sok törzsnél főnökké vagy királlyá emelkedett, bár az ilyen fejlődésre pozitív bizonyítékaink nincsenek. Catlin például közli, hogy Észak-Amerikában a varázslók „törzsükön belül megbecsült tisztségviselőknek számítanak, és az egész közösség a legnagyobb tisztelettel viseltetik irántuk, nemcsak a *matéria medicában* való ügyességükért, hanem sokkal inkább azért, mert jártasak a mágiában és a misztériumokban, amelyekkel mindegyikük igen nagy mértékben foglalkozik... E törzseknél az orvosságosemberek egy személyben varázslók, mágusok, jósok, sőt akár főpapoknak is nevezhetném őket. Minthogy minden vallási szertartás fölött felügyeletet gyakorolnak, illetőleg elvégzik azokat, a nép nagy bölcseinek tartják őket. A háború és a béke ügyében tartott tanácsüléseken a főnökkel ülnek együtt; mindig kikérik tanácsukat, mielőtt közügyekben valamit tennének, és véleményüket a legnagyobb tisztelettel és megbecsüléssel fogadják.” Ugyanígy Kaliforniában „a maiduknál a sámán volt és még ma is talán ő a legfontosabb személy. Határozott kormányzati rendszer hiányában sokat adtak a sámánok szavára: mindannyiukra félelemmel tekintettek, és inkább nekik, mint a főnököknek engedelmesskedtek.”

Úgy látszik, hogy a varázslók vagy orvosságosemberek Dél-Amerikában is úton voltak a főnöki vagy királyi tisztség felé. A legelső braziliai telepések egyike, a francia Thevet arról tudósít, hogy az indiánok „ezeket a *pageseket* (varázslókat) olyan tiszteletben-becsületben részesítik, amit valóságos imádásnak vagy

inkább bálványozásnak nevezhetünk. Látni lehet, amint az egyszerű emberek felkeresik őket, leborulnak előttük, és így könyörögnek hozzájuk: »Tedd, hogy ne legyek beteg, hogy se én ne haljak meg, se gyermekeim« – vagy valami ehhez hasonlóat kívánnak. Ő pedig így válaszol: »Nem halsz meg, nem leszel beteg«, vagy valami ilyesfélét felel. Ha azonban olykor előfordul, hogy ezek a *pagesek* nem az igazságot közlik, és minden másként történik, mint ahogyan megjósolták, a nép habozás nélkül megöli őket, mivel a *pages* címre és méltóságra érdemtelenekké váltak.» A Gran Chacón élő lingua indiánoknál minden nemzetségnek megvan a maga kacikája, vagyis főnöke, akinek azonban csekély a tekintélye. Hivatala következtében sokszor kell ajándékot osztogatnia, így csak ritkán gazdagszik meg, s általában sokkal szegényesebben öltözködik, mint bármelyik alattvalója. „Ténylegesen a varázsló kezében összpontosul a legtöbb hatalom; ő pedig hozzászokott ahhoz, hogy ne adja, hanem kapja az ajándékokat.” A varázsló kötelessége, hogy bajt és járványos betegséget bocsásson törzsének ellenségeire, saját népét viszont megvédje az ellenség mágiájával szemben. E szolgálataiért jól megfizetik, s így nagy befolyásra és tekintélyre tesz szert.

Az egész maláj területen rendszerint babonás tisztelettel veszik körül a rádzsát, vagyis a királyt, mint természetfölötti erők birtokosát; joggal feltételezhetjük, hogy oly sok afrikai főnökhöz hasonlóan az ő tisztsége is az egyszerű varázslóéból fejlődött ki. A malájok még napjainkban is szilárdan hisznek abban, hogy a király személyes befolyást gyakorol a természetre, így például a táplálékul szolgáló növények fejlődésére és a gyümölcsfák termésére. A hiedelem szerint ugyanilyen, bár kisebb mértékű termékenységnövelő képességgel rendelkeznek meghatalmazottai, közöttük azok az európaiak is, akiket éppen valamelyik körzet igazgatásával bíztak meg. Selangorban, a Maláj-félsziget egyik bennszülött államában például a rizsaratás sikerét vagy sikertelenségét gyakran a körzeti megbízottak váltakozásának tulajdonítják. A Dél-Celebeszen élő toradzsák úgy vélik, hogy a rizstermés bősége hercegeik magatartásától függ, és hogy a rossz kormányzat – ezen olyan kormányzatot értenek, amely nem igazodik az ősi szokásokhoz – rossz termést von maga után.

A sarawaki dajakok azt hitték, hogy híres angol uralkodójuk, Brooke rádza olyan mágikus képességekkel rendelkezik, amelyek elősegítik a bőséges rizstermést. Ezért amikor Brooke meglátogatott egy törzset, elvitték hozzá a következő évi vetőmagot: a rádza a magot oly módon termékenyítette meg, hogy megrázta fölötte a nők előzőleg különleges keverékbe mártott nyakláncait. Amikor bement egy faluba, a nők először vízben, majd zsenge kókuszdió tejében, ezután ismét vízben mosták és fürdették meg a lábát, s a folyadékot, amely személyét érintette, megőrizték, hogy a gazdag aratás reményében megöntözzék vele a földeket. Azok a törzsek, amelyeket a nagy távolság miatt nem kereshetett fel, fehér szövetdarabokat, kevés aranyat vagy ezüstöt szoktak küldeni neki; ezeket, miután átítatta nemzőereje, eltemették földjeiken, és bizakodva várták a bőséges aratást. Egy európai egyszer megjegyezte, hogy a szamban törzs rizse nagyon gyatra. A főnök erre azonnal azt válaszolta: ez természetes, mivel Brooke rádza még sohasem látogatta meg őket, s kérte: vegye rá Brooke-ot arra, hogy keresse fel törzsét, és szüntesse meg a földek terméketlenségét.

Azt a hiedelmet, hogy a királyok mágikus vagy természetfeletti erejükkel képesek a földet termékennyé tenni, és más jótéteményeket juttatni alattvalóiknak, megtalálhatjuk az árjak őseinél Indiától Írorszáig; e hit jól kivehető nyomai egészen a modern időkig Angliában is megmaradtak. A *Manu törvényei* nevű ősi hindu törvénykönyv például a következőképpen jellemzi a jó király uralmát: „Az olyan országban, ahol a király nem ragadja magához a halandó bűnösök vagyonát, a férfiak a kellő időben születnek, és sokáig élnek. A földművesek terményei megnőnek úgy, ahogyan elvetették őket; a gyermekek nem halnak meg, torzszülöttek nem látnak napvilágot.” A homéroszi Görögországban a királyokról és főnökökről mint szent és isteni lényekről beszéltek; házukat isteninek, harci szekereket pedig szentnek tartották, s úgy hitték, hogy a jó király uralma alatt a fekete földből gabona és köles nő, a fák gyümölcstől roskadoznak, a nyájak sokasodnak, a tengerben pedig hemzsegnek a halak. A középkorban, amikor I. Waldemar, Dánia királya Németországban járt, az anyák gyermekeiket, a földművesek pedig a vetőmagot vitték eléje, hogy

kezét rájuk tegye. Azt hitték, hogy a gyermekek jobban nőnek a királyi kéz érintésétől, és ugyanezért kérték meg a gazdák arra, hogy szórjon magot a földjükre. A régi írek szerint, ha királyaik megtartják az ősök szokásait, az évszakok enyhék, a jószág szapora, a vizekben sok a hal, és a gyümölcsfák ágait alá kell támasztani, hogy le ne törjenek a termés súlya alatt. Egy Szent Patricknak tulajdonított egyházi törvény az igaz király uralmát kísérő jótétemények között „kedvező időjárást, nyugodt tengert, bőséges termést és gyümölcstől roskadozó fákat” említ. Az aszály, a tehének tejének elapadása, az elégtelen gyümölcs- és gabonatermés viszont a régi írek véleménye szerint csalhatatlan bizonyítéka annak, hogy rossz az uralkodó király.

Az ilyen babonáknak talán utolsó maradványa az az angol királyokhoz fűződő elképzelés, hogy érintésükkel meg tudják gyógyítani a görvélykórt. A betegséget ennek megfelelően „királyi baj” néven ismerték. Erzsébet királynő sokszor élt a gyógyításnak ezzel a csodálatos adományával. 1633-ban Szent Iván napján I. Károly egyszerre száz beteget gyógyított a holyroodi (Edinburgh) királyi kápolnában. A szokás fia, II. Károly alatt érte el tetőpontját. Mint tudjuk, uralkodása folyamán II. Károly közel százezer görvélykóros beteget érintett meg. Néha borzalmas tolongás támadt, hogy közel jussanak hozzá. Egy alkalommal azok közül, akik gyógyulásuk végett jöttek hozzá, hatot vagy hetet halálra tapostak. A józan és gögös III. Vilmos azonban vonakodott ilyen komédiában részt venni, és amikor palotáját ostrom alá vette a szokásos, gusztustalan tömeg, elrendelte, hogy adjanak nekik alamizsnát, és szórják szét őket. Amikor egy alkalommal addig zaklatták, míg kezét rá nem tette egy betegre, így szólt hozzá: „Isten adjon neked jobb egészséget és több észet.” De a bigott II. Jakab és hozzá hasonlóan ostoba lánya, Anna királynő, amint ez várható volt, továbbra is életben tartotta ezt a szokást.

A francia királyok szintén azt állították, hogy rendelkeznek az érintéses gyógyítás adományával. Szerintük ez a képességük I. Klodvigtól vagy Szent Lajostól származik, míg angol királyaink úgy vélték, hogy Hitvalló Edwardtól örökölték. A Tonga-szigetek vad főnökeiről ugyancsak azt hitték, hogy lábuk érintésével meggyógyítják a görvélykórt és a megkeményedett májat. A

gyógymód teljesen homeopátiás jellegű volt, mivel mind a betegségről, mind a gyógyulásról azt gondolták, hogy a királyi személlyel vagy bármely hozzá tartozó dologgal való érintkezés okozza.

Egészeiben véve tehát jogosnak látszik az a feltevésünk, hogy a világ sok helyén a király egyenes leszármazottja a régi varázslónak vagy orvosságosembernek. Amikor a varázslók csoportja különvált a közösségtől, és ettől azt a megbízást kapta, hogy vállalja magára azokat a kötelességeket, amelyek ellátásától a hiedelem szerint a társadalom biztonsága és jóléte függött, ezek az emberek lassanként meggazdagodtak, és magukhoz ragadták a hatalmat, míg végül vezetőik szent királyokká lettek. Azt a nagy társadalmi forradalmat azonban, amely – mint láttuk – a demokráciával kezdődik és a despotizmusba torkollik, az értelem forradalma is nyomon követi, s ez befolyásolja mind a királyi méltóság fogalmát, mind pedig a vele járó funkciókat. A mágiában rejlő tévedés idővel ugyanis egyre inkább nyilvánvalóvá válik az élesebb elméjük előtt, és a mágiát a vallással kezdik helyettesíteni; más szavakkal: a varázsló átadja helyét a papnak. Ez már nem közvetlen módon kísérel meg azt, hogy befolyásolja a természeti folyamatokat az ember javára, hanem közvetett úton igyekszik elérni ezt a célt: az istenekhez folyamodik, hogy ezek tegyék meg számára azt, amiről ő többé már nem képzei, hogy saját maga meg tudja tenni. Ezért a király, aki pályafutását varázslóként kezdte el, a mágikus praktikákat fokozatosan az imával és áldozattal operáló pap tevékenységével cseréli fel. S mivel a határ az emberi és az isteni között még mindig elmosódó, sokszor találkozunk azzal a hiedelemmel, hogy az ember maga is istenné válhat, nemcsak halála után, hanem már életében is, oly módon, hogy egész lényét egy időre vagy tartósan egy nagy és hatalmas szellem szállja meg. A közösségnek egyetlen csoportja sem húzott annyi hasznot abból a hitből, hogy egy isten emberi formát ölthet, mint a királyok.

A TERMÉSZET RÉSZKIRÁLYAI

Az előbbi vizsgálat megmutatta, hogy a szent funkcióknak a királyi címmel való ugyanolyan egyesítése, amellyel Nemiben az Erdő Királyánál, Rómában az Áldozati Királynál és Athénban a Királynak nevezett tisztségnél találkozunk, gyakran előfordul a klasszikus ókor határain kívül is, és a barbárságtól a civilizációig a kultúra különböző fokain álló társadalmak közös vonása. Kitűnt továbbá, hogy a királyi pap gyakran király, nem csupán nevében, hanem ténylegesen is, s a jogart ugyanúgy kezében tartja, mint a pásztorbotot. Mindez megerősíti azt a nézetet, amely az ókori Görögország köztársaságaiban és Itáliában a névleges király és a papkirály eredetéről hagyományosan kialakult. Rámutatva arra, hogy a vallási és a világi hatalom egyesítésével, amelynek emlékét a görög-római hagyomány megőrizte, valóban sok helyen találkozunk, legalábbis elhárítottuk a valószínűtlenségnek azt a gyanúját, amely e hagyományokhoz tapadhat. Így most már jogosan feltehetjük a kérdést: nem alakulhatott-e ki az Erdő Királyának tisztsége oly módon, ahogyan ezt a valószínűleg igaz hagyomány Róma Áldozati Királyának és Athén címzetes Királyának esetében elmondja? Más szavakkal: nem tartozhattak-e az Erdő Királyának hivatali elődei egy olyan királyi nemzetséghez, amelytől egy republikánus forradalom elragadta a politikai hatalmat, s csak a vallásos funkciókat és a korona árnyékát hagyta meg neki? Legalább két okunk van, hogy erre a kérdésre tagadó választ adjunk. Az egyik a Nemiben élő pap tartózkodási helyéből, a másik pedig az Erdő Királya címből adódik. Ha elődei a szokásos értelemben vett királyok lettek volna, akkor székhelye, Róma és Athén trónfosztott királyaihoz hasonlóan, minden bizonnyal abban a városban lenne, amelynek kormánypalcáját elvesztette. Ennek a városnak Ariciának kellett volna lennie, mivel más lakott hely nincsen a közelben. Aricia azonban hárommérföldnyire fekszik a tóparton levő erdei szentélytől. Ha az Erdő Királya egyáltalán uralkodott, akkor nem a városnak, hanem az erdőnek volt az ura. Ugyanakkor címe (az Erdő Királya) aligha engedi meg, hogy feltételezzük: valaha is király volt a szó

szokásos értelmében. Valószínűbb, hogy a természetnek, és pedig a természet egy meghatározott részének volt a királya, nevezetesen az erdőké, amelyeknek címét is köszönheti. Ha találnánk példákat arra, amit a természet „részkirályainak” nevezhetnénk, azaz olyan személyekre, akiről úgy hiszik, hogy a természet egyes részei vagy jelenségei fölött uralkodnak, akkor ezek az Erdő Királyának valószínűleg közelebbi analógiáját nyújtják, mint azok az istenkirályok, akikkel idáig foglalkoztunk, s akiknek az uralma a természet fölött inkább általános, mint speciális. Ilyen részkirályokra vonatkozó példákat nem kis számban találhatunk.

A Kongó-torkolat közelében fekvő Somában egy dombon lakik Namvulu Vumu, az eső és vihar királya. Néhány Felső-Nílus menti törzsről tudjuk, hogy nincsenek királyaik a szó szokásos értelmében; az egyedüli személyek, akiket ilyenekként elismernek, az Eső Királyai, a *Mata-Kodouk*, akiről azt hiszik, hogy képesek esőt adni a kellő időben, azaz az esős évszakban. Mielőtt az esőzés március végén megkezdődne, a vidék száraz pusztaság, és a szarvasmarha, a nép legfőbb vagyona, halomra hull a kiégett legelőkön. Amikor március vége közeledik, mindenki, akinek háza van, az Eső Királya elé járul, és egy tehenet ajánl fel neki, hogy zúduljon alá a barna, száraz mezőkre az áldott víz az égből. Ha mégsem jön meg az eső, a nép összegyűlik, és követeli, hogy a király adjon nekik esőt; ha az égen továbbra sem mutatkozik felhő, felvágják a király hasát, amelyben a hiedelem szerint a vihar lakozik. A bárri törzsnél az egyik Esőkirály azzal csinál esőt, hogy kolompból vizet hint a földre.

Az Abesszínia peremterületein élő törzseknél is találkozunk hasonló tisztséggel. Egy megfigyelő erről a következőket írja: „Az *alfai* – így nevezik a papot a bareák és kunamák – sajátos tisztséget visel: azt hiszik róla, hogy képes esőt csinálni. Ez a funkció korábban megvolt az algedeknél, és úgy látszik, hogy a nuba négerek még mindig ismerik. A bareák *alfajja*, akinek a tanácsát az északi kunamák is kikérik, családjával Tembadere közelében egyedül él egy hegyen. Az emberek ruhából és gyümölcsből álló fizetséget visznek neki, és nagy földterületet művelnek meg számára. Királyfélének tekinthető, s tisztsége fivérére vagy nővérének fiára száll. Azt hiszik róla, hogy esőt tud varázsolni, és képes a sáskát is elűzni. Ha azonban a nép csalatkozik reményében, és nagy a szárazság, az

alfait megkövezik, s legközelebbi rokonainak kell az első követ reá dobniok. Amikor átutaztunk ezen a vidéken, egy öregember még betöltötte ezt a tisztséget, de úgy hallottam, hogy az esőcsinálást nagyon is veszélyesnek látta, s ezért lemondott hivataláról.”

Kambodzsa őserdeiben két titokzatos uralkodó él; az egyiket a Tűz Királyának, a másikat pedig a Víz Királyának nevezik. Hírük a hatalmas hátsó-indiai félsziget egész déli részén elterjedt, de e hírnek csak gyenge visszhangja érte el a Nyugatot. Néhány évvel ezelőtt, amennyire tudjuk, egyetlen európai sem látta őket, és még létük is mesének tűnne, ha nem tartottak volna fenn egészen a legutóbbi időig rendszeres kapcsolatot a kambodzsai királlyal, aki minden évben ajándékot cserélt velük. Királyi funkcióik teljesen misztikus vagy vallási jellegűek, politikai hatalommal nem rendelkeznek; egyszerű parasztok, akik két kezük munkájából és a hívők adományaiból tartják fenn magukat. Egy tudósítás szerint teljes magányban élnek, sohasem találkoznak egymással, és nem látnak egy teremtetett lelket sem. Váltakozva hét toronyban laknak, ezek hét hegyen emelkednek, s évenként az egyik toronyból a másikba költöznek. Az emberek titokban mennek hozzájuk, és a torony közelében teszik le a létfenntartásukhoz szükséges élelmet. A királyi tisztséget hét évig viselik, ennyi időre van szükség ugyanis, hogy minden toronyban megforduljanak, de sokan meghalnak, mielőtt idejük kitelne. A tisztségek egy vagy (egyres tudósítások szerint) két királyi családon belül öröklődnek. E családok nagy tekintélyt élveznek, a nép adót fizet nekik, és így földet sem kell művelniök. Ennek ellenére természetesnek tarthatjuk, hogy e méltóság elnyeréséért nem versengenek, és amikor üresedés van, minden számításba jövő férfi (erőseknek és többgyermekes apáknak kell lenniök) elmenekül, elrejtőzik. Egy másik közlés, amely ugyancsak beszámol arról, hogy a jog szerinti utódok vonakodnak elfogadni a koronát, nem szól a királyok remeteszerű visszavonulásáról a hét toronyba. E tudósítás szerint, amikor e titokzatos királyok a nyilvánosság előtt megjelennek, az emberek térdre borulnak. Általános ugyanis az a vélemény, hogy borzalmas orkán zúdulna a vidékre, ha a tiszteletadásnak ezt a módját elmulasztanák. Más szent királyokhoz hasonlóan, akikről később fogunk szólni, a Tűz Királyának és a Víz Királyának sem szabad

természetes halállal meghalnia, mivel ez ártana tekintélyének. Ezért ha valamelyikük súlyosan megbetegszik, az öregek tanácskozásra ülnek össze, és ha úgy vélik, hogy nem fog meggyógyulni, leszúrnák...

Tudunk arról is, hogy a Tűz Királya, aki kettejük közül a fontosabb, s akinek természetfölötti képességeit sohasem vonják kétségbe, házasságok, ünnepek és áldozatok alkalmával szertartásokat végez a *yan* (szellem) tiszteletére. Ilyenkor külön helyet biztosítanak számára, és az ösvényre, amelyen végigmegy, fehér gyapotlepleket terítenek. Annak az okát, hogy a királyi méltóság ugyanabban a családban öröklődik, abban találjuk meg, hogy e családnak híres talizmánjai vannak, amelyeknek hatóereje elveszne, ha kikerülnének a család birtokából. Három ilyen talizmán van: egy *cui* nevű kúszónövény termése, amelyet nagyon régen, az utolsó özönvíz idején szedtek, de amely frissességét és zöld színét a mai napig megőrizte; egy rotangnád, amely ugyancsak ősrégi, s mégis olyan virágai vannak, amelyek sohasem hervadnak el; és végül egy kard, amelyben egy *yan* (szellem) lakozik, ez vigyáz állandóan a fegyverre, és csodákat művel vele. Azt mondják, hogy ez a *yan* egy rabszolga szelleme. Ennek a rabszolgának a vére kovácsolás közben véletlenül ráhullott a pengére, a szolga ezután önként a halálba ment, hogy akaratlanul elkövetett bűnéért vezekeljen. A két első talizmán segítségével a Víz Királya az egész földet elborító árvizet tudna előidézni. Ha a Tűz Királya néhány centiméternyire kihúzza hüvelyéből a mágikus kardot, a nap elrejtőzik, az emberek és állatok mély álomba merülnek; ha pedig teljesen kihúzná hüvelyéből, vége lenne a világnak. E csodálatos kardnak bivalyt, disznót, csirkét és kacsát áldoztak, hogy eső essék. Gyapotba és selyembe göngyölve tartják; a kambodzsi királyok évente küldött ajándékai közül sohasem hiányoztak a szent kard begöngyölésére szolgáló értékes szövetek.

A vidék szokásával ellentétben, amely a halottak eltemetését írja elő, mindkét titokzatos király holttestét elégetik, körmüket, néhány fogukat és csontjukat azonban amulettként vallásosán megőrzik. Míg a holttest a máglyán ég, a halott varázsló rokonai az erdőbe menekülnek és elrejtőznek, attól tartva, hogy őket emelik az éppen megüresedett, de kényelmetlen méltóságra. A nép szétszéled, és

kutat utánuk, s az elsőt, akinek rejtekhelyét felfedezik, teszik meg a Tűz vagy a Víz Királyának.

Az említettek arra példák, amit a természet részkirályainak neveztem. De nagy a távolság a kambodzsai őserdőtől és a Nílus forrásaitól Itáliáig. És bár megtaláltuk az Esőt, a Víz és a Tűz királyait, még fel kell fedeznünk egy Erdő Királyát is, aki az e címet viselő ariciai pap oldala mellé állítható.

A FÁK IMÁDÁSA

1. §. A FÁK SZELLEMEI – Az európai indogermán népek vallástörténetében fontos szerepet játszott a fák imádása. Ennél semmi sem természetesebb. A történelem hajnalán Európát hatalmas őserdők borították, és az elszórt tisztások szigeteknek tűntek a zöld fák tengerében. Az időszámításunk előtti első századig a Herciniai-erdő a Rajnától keletre messze, ismeretlen távolságokba terjedt, és azok a germánok, akiket Caesar kikérdezett, két hónapig vándoroltak anélkül, hogy kijutottak volna belőle. Négy évszázaddal később Julianus császár kereste fel e rengeteget, s az erdő magánya, homálya és csendje mély benyomást tett érzékeny lelkére. Kijelentette, hogy nem ismer a Római Birodalomban ehhez hasonlót. A mi vidékünkön a kenti, surreyi és sussexi erdők az anderidai nagy őserdő maradványai, amely egykor a sziget egész délkeleti részét befedte. Nyugat felé olyan messzire terjedt, hogy egy másik őserdőhöz csatlakozott, amely Hampshire-től Devonig nyúlt. II. Henrik uralkodásának idején a londoni polgárok Hampstead erdeiben vadásztak vadbikákra és vaddisznókra, s még a kései Plantagenetek korából is hatvannyolc királyi erdőről tudunk. Azt mondják, hogy az ardeni erdőben egy mókus fáról fára ugrálva még ma is bejárhatja csaknem egész Warwickshire-t. Az ősi cölöpfalvak kiásása a Pó völgyében arra mutat, hogy jóval Róma felemelkedése, sőt valószínűleg jóval alapítása előtt Itália északi részét sűrű szilfa-, gesztenye- s különösen tölgyerdők borították. A régészetnek ezt a megállapítását a történelem is megerősíti, az ókori szerzők műveiben számos hivatkozást találunk az azóta már eltűnt itáliai őserdőkre. Rómát még az időszámításunk előtti IV. században is elválasztotta Etruria középső részétől a rettegett ciminiusi őserdő, amelyet Livius Germania erdőségeihez hasonlított. Ha hihetünk a római történetíróknak, egyetlen kereskedő sem hatolt be úttalan magányába, és igen vakmerő tettnek számított, amikor egy római hadvezér, miután két őrjáratot küldött ki a rengeteg felderítésére, seregét az erdőbe vezette, és elérve a fákkal borított hegység gerincére, letekintett a mélyben elterülő gazdag etruszk földekre.

Görögországban a magas arkadiai hegyek lejtőjén még láthatunk fenyő- és tölgyfákat, még mindig díszíti zöldjük azt a mély szurdokot, amelyen a Ladon siet át, hogy egyesüljön a szent Alpheiosszal, és néhány évvel ezelőtt még nézegették magukat a fák a Pheneosz magányos tavának mélykék vizében. Ezek azonban csak maradványai azoknak az erdőknek, amelyek az ókorban nagy területeket borítottak be, és még távolabbi időkben tengertől tengerig íveltek a görög félszigeten.

A germán „Tempel” (templom) szó vizsgálata alapján Jacob Grimm valószínűsítette, hogy a germánok legrégebbi szentélyei természetes erdők voltak. Bárhogyan is álljon ez a dolog, az kétségtelen, hogy az indogermánok minden egyes nagy európai csoportjánál jól bizonyíthatóan megvolt a fák imádása. A keltáknál ismerjük a druidák faimádását; régi „szentély” szavuk eredetében és jelentésében azonos a latin *nemusszal* (liget vagy erdei tisztás), ez még ma is él a Nemi névben. A szent ligetek a régi germánoknál mindenütt megtalálhatók, és a faimádás leszármazottaik között a mai napig sem tűnt el. Hogy a faimádást korábban milyen komolyan vették, mutatja az a kegyetlen büntetés, amelyet a régi germán törvények róttak ki arra, aki élő fa kérgének lehántására vetemedett. A bűnös köldökét kivágták, és a fának arra a részére szögezték, amelyről lehúzta a kérget, majd addig hajszolták a fa körül, míg belei a törzsre tekeredtek. A büntetés célja nyilvánvalóan az, hogy a halott kérget a bűnöstől vett élő pótlékkal helyettesítsék; ez az „életet életért” törvénye, amely az ember életét követeli a fa életéért. Uppsalában, Svédország régi vallási központjában egy szent liget volt, amelyben minden fát szentnek tekintettek. A pogány szlávok fákat és ligeteket imádtak. A litvánok csak a XIV. század vége felé vették fel a kereszténységet, s megtérésükig vallásukban a fák imádása fontos szerepet játszott. Néhányan különös tölgyeket és más nagy, árnyékos fákat tiszteltek, amelyekről jóslatszerű válaszokat kaptak. Másoknak falujuk vagy házuk körül volt szent ligetük, amelynek fáiról még az ág letörése is bűnnek számított. Úgy hitték, hogy az, aki ilyen ligetben ágot tör le, hirtelen meghal, vagy pedig megbénul valamelyik végtagja. Bőségesen találunk bizonyítékot a faimádás nagy jelentőségére az ókori Görögországban és Itáliában is. Aszklépiosz szentélyében, Kósz

szigetén például ezer drachma (görög pénz) pénzbüntetés terhe mellett tilos volt a ciprusfák kivágása. De az egész ókori világban talán sehol sem maradt fenn a vallásnak ez az ősi formája jobban, mint a nagy főváros szívében. A Forumon, a római élet forgalmas központjában egészen a császárság koráig imádták Romulus szent fügefáját, és törzsének elszáradása elegendő volt ahhoz, hogy megdöbbenést keltsen az egész városban. A Palatinus-domb lejtőjén somfa nőtt, amely Róma egyik legnagyobb szentségének számított. Amikor egy arra menőnek úgy tűnt, hogy a fa levelei aszalódnak, kiáltozni kezdett. A hír gyorsan elterjedt az utcán tartózkodó tömegben, és hamarosan látni lehetett, hogyan rohannak mindenfelől az emberek lélekszakadva vizescsöbrökkel; mintha – írja Plutarkhosz – tűz oltására sietnének.

A finnugor nyelvcsaládhoz tartozó európai törzseknél a pogány istentiszteletet legtöbbször szent ligetekben tartották, amelyeket mindig kerítéssel vették körül. Egy-egy ilyen szentély sokszor csak tisztás volt, ahol elszórtan néhány fa állott; a régi időkben ezekre akasztották az áldozati állatok bőrét. A liget központját, legalábbis a volgai törzseknél, a szent fa jelentette, amely mellett minden más fa jelentéktelennek számított. Ez előtt gyűltek össze a hívők, a pap itt mondta el imáit, a szent fa gyökerei fölött mutatták be az áldozatot, s ágait néha szószékként használták. A ligetben nem volt szabad fát kivágni vagy ágat letörni, s nőnek általában tilos volt ide belépnie.

Szükséges, hogy valamivel behatóbban megvizsgáljuk azokat a képzeteket, amelyeken a fák és növények imádása alapszik. A primitív ember a világon mindent élettellel telítettnek képzel, s e szabály alól a fák és a növények sem jelentenek kivételt. Úgy gondolja, hogy úgy, mint neki, ezeknek is van lelkük, és ennek megfelelően bánik velük. „Azt mondják – írja Porphüriosz, az ókori vegetáriánus –, hogy a primitív emberek boldogtalanul éltek, mivel babonájuk nem állt meg az állatoknál, hanem még a növényekre is kiterjedt. De miért is lenne egy ökör vagy egy birka levágása nagyobb hiba, mint egy fenyő vagy tölgy kidöntése, ha a fában is van lélek?” A hidatsza indiánok Észak-Amerikában hasonlóképpen azt hiszik, hogy minden természeti objektumnak megvan a maga szelleme, vagy pontosabban szólva, a maga árnyéka. Ezeknek az árnyékoknak némi figyelem vagy tisztelet jár, de nem mindegyiknek

egyformán. Így például a felső Missouri-völgy legnagyobb fájának, az amerikai nyárfának az árnyékáról úgy gondolják, hogy olyan értelmi képességekkel rendelkezik, amelyek – ha kellő módon közelítenek a fához – segíthetik az indiánokat bizonyos vállalkozásaikban. A cserjék és fűvek árnyékának azonban nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget. Amikor a Missouri tavasszal megáradva kilép medréből, és magával sodor néhány magas fát, azt mondják: a fa szelleme sír, amíg a gyökerek még a földbe kapaszkodnak; majd amikor a törzs nagy csattanással a vízbe zuhan, elhallgat. Az indiánok régen helytelenítették az ilyen faóriások kidöntését, és ha nagy szálfára volt szükségük, csak azokat a fákat használták fel, amelyek maguktól dőltek ki. Néhány hiszékenyebb öregember még nemrégiben is annak tulajdonította a nép sok baját, hogy újabban nincsenek tekintettel az amerikai nyárfa jogaira. Az irokézek azt hitték, hogy minden fa-, cserje-, növényés fűfajtának megvan a maga szelleme, és köszönetet szoktak mondani ezeknek a szellemeknek. A kelet-afrikai wanikák szerint minden fának, különösen pedig minden kókuszdiófának megvan a maga szelleme. „Egy kókuszdiófa elpusztítását ugyanakkora bűnnek tartották, mint az anyagiilkosságot, mivel ez a fa ugyanúgy éteti és táplálja őket, mint ahogyan az anya gondoskodik gyermekéről.” A sziámi szerzetesek azt hiszik, hogy mindenben lélek él, és bármely dolog elpusztítása egy lélek erőszakos elrablását jelenti. Ezért nem törnének le ágat a fáról, „mint ahogyan nem akarnák egy ártatlan személy karját sem eltörni”. Ezek a szerzetesek természetesen buddhisták. A buddhista animizmus azonban nem nevezhető filozófiai elméletnek. Nem több, mint egy általános, egyszerű, primitív dogma, amely beépült egy történeti vallás rendszerébe. Ha Benfeyvel és másokkal együtt feltételeznénk, hogy az ázsiai kezdetleges népeknél meglevő animisztikus és lélekvándorlás! képzetek a buddhizmusból származnak, ezzel visszajukra fordítanánk a tényleket.

Néhol csak bizonyos fafajtákról tételezik fel, hogy szellemek laknak bennük. Az egyik dalmáciai helységben azt állítják, hogy a nagy bükk-, tölgy- és más fák között néhánynak van árnyéka vagy lelke, s bárki is döntené ki egyiküket vagy másikat, azon nyomban, a helyszínen meghalna, vagy legalábbis élete végéig rokkantként

tengődne. Ha egy favágó attól fél, hogy az általa kidöntött fa ezek közé a „lelkesek” közé tartozik, a fa tönkjén egy élő tyúk fejét kell levágnia ugyanazzal a baltával, amellyel a fát kivágta. Ez megvédi minden ártalomtól, akkor is, ha a fa a „lelkes” típusba tartozott. A selyemgyapotfákat, amelyeknek óriási törzsei elképesztően magasra nőnek, s messze kiemelkednek az erdő többi fája közül, Nyugat-Afrikában a Szenegáltól a Nigerig mindenütt tisztelik, és úgy hiszik, hogy isten vagy szellem lakozik bennük. A Rabszolga-part eve nyelvű törzseinél az ebben az őserdei óriásfában lakó istent Huntinnak nevezik. Azokat a fákat, amelyekben tanyáznak – ugyanis nem mindegyik selyemgyapotfát tiszteli meg ezzel –, pálmalevéllal övezik, és a neki áldozott csirkét (néha embert) a törzshöz kötik, esetleg a fa tövéhez támasztják. A pálmalevél övvel megkülönböztetett fát nem szabad kivágni vagy megsérteni, és még azokat a selyemgyapotfákat is, amelyekről úgy tudják, hogy nincs bennük a Huntin, csak akkor szabad kivágni, ha a favágó előbb csirke- és pálmaolaj-áldozatot mutat be, ezzel tisztítva meg magát a szándékolt szentségtöréstől. Az áldozat elmulasztását olyan vétségnek tekintik, amelyért halálbüntetés járhat. A pandzsabi Kangra-hegyekben évente egy lányt szoktak feláldozni egy öreg cédrusnak; a falu családjai sorban szolgáltatták az áldozatot. A fát néhány évvel ezelőtt vágták ki.

Ha a fáknak van lelük, akkor természetesen éreznek is. Ezért kivágásuk kényes műtétnek számít, amelyet a szenvedő érzéseire való tekintettel olyan gyengéd figyelmességgel kell elvégezni, amennyire ez egyáltalán lehetséges, nehogy megforduljon, és szétszaggassa a gondatlan vagy kontár sebészt. Amikor kidöntenek egy tölgyfát, ez „annyira sikolt vagy sóhajtozik, hogy mérföldekre is elhallatszik, mintha a fa védőszelleme panaszkodna, amint E. Wyld többször is hallotta”. Az odzsibvék „nagyon ritkán vágják ki zöldellő vagy élő fákat, mivel úgy vélik, hogy fájdalmat okoznak ezeknek. Vannak varázslóik, akik azt állítják, hogy hallották, amint sír a fa a baltacsapások alatt.” Olyan fákról, amelyek véreznek, és fájdalmas kiáltásokat hallatnak vagy méltatlankodnak, ha kivágják vagy elégetik őket, gyakran olvashatunk a kínai könyvekben, még a klasszikus történeti munkákban is. Ausztria egyes vidékein az öreg parasztok még mindig hiszik, hogy az erdő fáinak lelke van, és nem

engedik meg, hogy komoly ok nélkül akár csak a kérgüket is bevágják; hallották apáiktól, hogy a fa ugyanúgy érzi a vágást, mint a megsérült ember a sebeit. Ha kidöntenek egy fát, bocsánatot kérnek tőle. Mint mondják, Felső-Pfalzban (Németország) az idős favágók mielőtt szép, egészséges fát vágnak ki, titokban bocsánatot kérnek tőle. Jarkinóban is elnézést kér a favágó a fától, amelyet kidönt. Mielőtt a luzoni ilokanok a szűz őserdőben vagy a hegyekben kivágják a fát, a következő versikét mondogatják: „Ne neheztelj, barátom, ha kivágunk is; megparancsolták nekünk.” Ezt azért mondják, hogy ne vonják magukra azoknak a szellemeknek a haragját, akik a fákban élnek, és könnyen megbosszulhatják magukat azzal, hogy súlyos betegséggel sújtják őket. A közép-afrikai baszogák azt gondolják, hogy ha egy fát kivágnak, a benne lakó megdühödött szellem a főnöknek és családjának halálát okozhatja. Hogy ezt a bajt megelőzzék, a fa kidöntése előtt kikérik a varázsló véleményét. Ha ez a bölcs férfiú megadja az engedélyt, a favágó először csirkét és kecskét áldoz a fának; majd miután baltával rámerre a törzsre az első csapást, száját a vágásra teszi, és kiszív egy kevés nedvet. Ily módon testvéri viszonyba lép a fával, ugyanúgy, ahogyan két férfi egymás vértestvérvé válik, ha egymás véréből iszik. Ezután büntetlenül kivághatja fa testvérét.

De nem mindig bánnak tisztelettel a növényvilág szellemeivel. Ha a szép szavak és a szívélyes bánásmód nem indítja meg ezeket, néha erősebb rendszabályokhoz folyamodnak. Az indonéziai duriánfa, amely gyakran a 80-90 láb magasságot is eléri anélkül, hogy sima törzséből egyetlen ág nőne ki, igen finom zamatú, de nagyon visszataszító szagú gyümölcsöt terem. A malájok, akik a fát gyümölcse kedvéért termesztik, sajátos szertartást végeznek, hogy termékenységét fokozzák. Jugra közelében, Selangorban van egy kis duriánfaliget, ahol egy külön erre a célra kijelölt napon a falusiak összegyűlnek. Az egyik helybeli varázsló baltát fog, és néhány erős csapást mér a legkevesebbet termő fa törzsére, mondván: „Nos, akarsz-e teremni vagy sem? Ha nem lesz gyümölcsöd, kidöntelek.” A fa erre egy másik férfin keresztül válaszol; ez egy közeli mangosztinfára kúszott fel (a duriánfát ugyanis nem lehet megmászni): „Igen, most már teremni fogok. Kérlek, ne vágj ki.” Japánban ha azt akarják, hogy a fák teremjenek, két férfi a

gyümölcsös kertbe megy. Egyikük felmászik egy fára, míg a másik a fa tövében áll, baltával a kezében. A baltás férfi megkérdi a fát, hogy jó termése lesz-e a következő évben, és kivágással fenyegeti, ha ez nem így történne. Az ágak között ülő férfi a fa nevében azt válaszolja, hogy bőséges termést fog hozni. Bármennyire furcsának is tűnik számunkra a kertművelésnek ez a módja, pontos analógiáit Európában is megtaláljuk. Karácsony estéjén sok délszláv és bolgár paraszt fenyegetően lóbálja a baltáját a nem termő gyümölcsfa felé, míg egy másik férfi a megfenyegetett fa szószólójaként ezt mondja: „Ne vágd ki, nemsokára lesz termése.” A baltát háromszor lóbálják meg, és a fenyegető csapást háromszor hátrítja el a szószóló közbelépése. A megijesztett fa a következő évben biztosan bőséges termést hoz.

Abból a felfogásból, amely szerint a fák és a növények lélekkel bíró lények, természetszerűleg következik, hogy úgy bánnak velük, mintha férfiak és nők lennének, akik a szónak nem csupán átvitt vagy költői értelmében, hanem a valóságban is házasságra léphetnek egymással. Az elgondolás nem egészen légből kapott, mivel a növényeknek, ugyanúgy, mint az állatoknak, megvan a maguk neme, és a fajfenntartás a hím és női elemek egyesülésével történik. Míg azonban az összes magasabb rendű állatnál a nemi szervek szabályosan megoszlának az egyedek között, a legtöbb növénynél a fajta minden egyedénél együtt fordulnak elő. Ez a szabály azonban nem egyetemes érvényű, és nem egy fajtánál a hímnemű növény különbözik a nőneműtől. Úgy látszik, hogy néhány primitív nép észrevette ezt az eltérést; tudjuk ugyanis, hogy például a maorik „ismerik a fák nemét, és néhány fajta esetében más és más névvel nevezik meg a hím- és a nőnemű fákat”. Az ókorban ugyancsak ismerték a hím- és nőnemű datolyapálma közötti különbséget, és mesterségesen termékenyítették meg őket oly módon, hogy a hímnemű fa hímporát a nőnemű fa virágaira rázták. A megtermékenyítést tavasszal végezték. A harrani pogányoknál az a hónap, amelyben a pálmákat megtermékenyítették, a datolya nevet viselte, ekkor ünnepelték az istenek és istennők menyegzőjét. A pálmafáknak ettől a valóságos és termékeny házasságtól különbözik a növényeknek az a téves és meddő házassága, amely a hindu babonában játszik szerepet. Ha például egy hindu

mangófaligetet ültet, sem ő, sem felesége nem ízlelheti meg a gyümölcsöt addig, míg a fák egyikét, mint vőlegényt, a megfelelő formák között össze nem házasítja egy másik fával, rendszerint egy olyan tamariszkuszfával, amely a ligetben a mangófa közelében nő. Ha nem találnak menyasszonyként tamariszkuszfát, a jázmin is megfelel. Az ilyen házasság költségei gyakran eléggé tetemesek, mivel minél több brahman vesz részt a lakodalmán, annál nagyobb a liget tulajdonosának dicsősége. Tudunk egy családról, amely eladta arany és ezüst ékszereit, és annyi pénzt vett kölcsön, amennyit csak kapott, hogy a kellő pompával és ceremóniával ülhessék meg egy mangófa és egy jázmin házasságát. A német parasztok pedig karácsony estéjén szalmakötéssel kötik össze a gyümölcsfák ágait, hogy így biztosítsák a jó termést. Mint mondják, a fák így módon házasságot kötnek egymással.

A Maluku-szigeteken a virágzó szegfűszegfákkal úgy bánnak, mint a terhes asszonyokkal. Nem szabad zajt ütni a közelükben, nem szabad mellettük fényt vagy tüzet elvinni éjnek idején, nem szabad fedett fejjel megközelíteni őket, mindenkinek le kell vennie kalapját a jelenlétükben. Ezeket az elővigyázatossági szabályokat azért tartják be, hogy a fa ne váljék ijedtében meddővé, vagy ne hullassa el termését idő előtt, annak a nőnek a koraszüléséhez hasonlóan, akit terhessége alatt megijesztettek. Keleten a rizst fejlődése idején gyakran ugyanolyan gyengéd figyelemmel veszik körül, mint az állapotos nőket. Amboinán például amikor a rizs virágzik, azt mondják az emberek: állapotos; nem sütnék el puskát, s nem ütnek másmilyen zajt sem a rizsföldek közelében, félve attól, hogy ha a rizst megzavarnák, elvetélne, és mag helyett csak szalmát takarítanának be.

Néha a halottak leikéiről hiszik azt, hogy fában élnek. A közép-ausztráliai dieri törzs tagjai szentnek tartanak bizonyos fákat; azt gondolják hogy megváltozott alakban apáik testesülnek meg bennük. Éppen ezért tisztelettel szólnak ezekről a fákról, és gondosan ügyelnek arra, hogy se ki ne vágják, se el ne égessék őket. Ha a telepések azt kívánják tőlük, hogy döntsék ki ezeket a fákat, a legkomolyabban tiltakoznak ez ellen, és azt állítják, ha ezt megtennék, nem lenne szerencsájük, megbűnhődnének azért, mert nem védték meg őseiket. A Fülöp-szigeteken sokan azt hiszik, hogy

őseik szellemei bizonyos fában laknak; ezért vigyáznak ezekre. Ha arra kényszerítik őket, hogy kidöntsenek egy ilyen fát, bocsánatot kérnek tőle, mondván: a pap utasítására cselekszenek így. A szellemek lakóhelyül előszeretettel választanak magas, szép növésű fákat, amelyeknek ágai messzire kinyúlnak. Amikor a szél zörgeti a leveleket, a bennszülöttek azt hiszik, hogy a szellemek hangját hallják. Sohasem mennek el ilyen fa mellett anélkül, hogy tisztelettel meg ne hajolnának és ne kérnének bocsánatot a szellemtől nyugalmának megzavarása miatt. Az igorotoknál minden falunak megvan a maga szent fája amelyben a település halott őseinek lelkei laknak. A fának áldozatot mutatnak be, és a vele szemben elkövetett méltánytalanságról azt hiszik hogy szerencsétlenséget hoz a falura; ha a fát kivágnák, a falu is menthetetlenül elpusztulna minden lakójával együtt.

Koreában azoknak a lelkei, akik pestisben vagy az útszélen haltak meg, vagy gyermekágyban költöztek el erről a világról, mindig fában keresnek maguknak lakhelyet. Az ilyen szellemeknek szánt kalács-, bor- és disznóhúsáldozatot a fák alá, kőrakásra helyezik. Kínában ősidők óta szokásos fákat ültetni a sírokra azért, hogy erőssé tegyék az elhunyt lelkét, s ezzel megmentésük testét a szétbomlástól; mivel az örökzöld ciprus és a fenyő a hiedelem szerint több életerővel rendelkezik, mint más növények, legszívesebben ezeket választják ilyen célra. Ebből következik, hogy a sírokon növekvő fákat néha a halottak leikével azonosítják. A miaóknál, ennél a dél- és nyugat-kínai bennszülött népnél minden falu bejáratánál egy-egy szent fa áll. A falu lakosai azt hiszik, hogy itt lakik első ősük szelleme, és innen irányítja sorsukat. A falu közelében néha szent liget is található. A miaók hagyják, hogy a fák elkorhadjanak és elpusztuljanak. Lehullott ágaik elborítják a talajt de senki nem vihet el gallyat sem addig, míg engedélyt nem kért a fa szellemétől, és áldozatot nem mutatott be neki. A dél-afrikai maraviknál a temetkezési hely mindig szentnek számít, ahol sem fát kivágni, sem állatot megölni nem szabad, mivel úgy vélik, hogy ott mindenben a halottak lelke lakozik.

A legtöbb, ha ugyan nem minden esetben azt tartják, hogy a szellem a fában ölt testet, így lelket ad a fának, vele együtt szenved és hal meg. De egy másik és valószínűleg későbbi felfogás szerint a

fa a szellemnek nem teste, hanem pusztán lakhelye, amelyet tetszése szerint elhagyhat, és ahová bármikor visszatérhet. Egy indonéziai sziget, Siau lakói bizonyos erdei szellemekben hisznek; ezek az erdőkben vagy nagy, egyedül álló fáknak laknak. Telihold idején a szellem előjön rejtekhelyéről, és kószálni kezd. Nagy feje, rendkívül hosszú karja és lába, esetlen teste van. Hogy a fák szellemeit kiengeszteljék, élelmiszer-, csirke-, kecske- stb. áldozatot mutatnak be azokon a helyeken, ahol a hiedelem szerint ezek a szellemek tartózkodni szoktak. Nias-sziget lakói úgy hiszik, hogy ha egy fa elpusztul, a belőle kiszabaduló szellem démonná válik; ez az ágakra rátelepedve megöli a kókuszpálmát, és gyermekek halálát okozhatja, ha rászáll egy ház tartóoszlopára. De hisznek abban is, hogy bizonyos fáknak mindig laknak kószáló démonok, amelyek – ha a fák megsérülnek – szabaddá válnak, és bajt okozva kísértenek. Ezért tiszteletben részesítik a fákat, és ügyelnek arra, hogy ne vágják ki őket.

Az ilyen kísértetek lakta fák ledöntésekor végzett szertartások jó része azon a hiedelmen nyugszik, hogy a szellemeknek hatalmukban áll a fákat tetszésük szerint vagy szükség esetén elhagyni. Így például amikor a Palau-szigetek lakói kidöntenek egy fát, felkérlik a fa szellemét, hogy távozzék el, és keressen magának más fában lakhelyet. A Rabszolga-parton élő furfangos néger, ha ki akar vágni egy *ashorinfát*, s tudja, hogy ezt nem teheti meg addig, amíg a szellem a fában tartózkodik, kevés pálmaolajat önt a földre csalétekként, és azután, amikor a gyanútlan szellem elhagyja a fát, hogy elfogyassza a nyalánkságot, gyorsan kidönti a szellem korábbi tartózkodási helyét. Ha a celebeszi tobungkuk az erdő egy részét ki akarják irtani, hogy oda rizst ültessenek, kis házikót építenek, és ebbe kicsi ruhadarabokat, némi élelmet és aranyat tesznek. Ezután egybehívják az erdőben lakó összes szellemet, felajánlják nekik a házikót a benne levő holmival együtt, és arra kérik őket, hogy hagyják el a helyet. Ezután nyugodtan kivághatják a fákat, nem kell félniük, hogy közben sebet ejtenek magukon. Az ugyancsak celebeszi tomori törzs tagjai, mielőtt kidöntenének egy nagy fát, rágásnyi bételt tesznek a tövéhez, és felszólítják a fában lakó szellemet, hogy változtassa meg lakhelyét. Kis létrát is támasztanak a törzshöz, hogy a szellem biztonságosan és kényelmesen tudjon

távozni. A szumátrai mandelingek arra törekszenek, hogy a holland hatóságok nyakába varrják a felelősséget minden ilyen bűnös tettért. Amikor például valaki utat vág az erdőn át, és ki kell döntenie egy magas fát, amely elzárja az utat, addig nem használja baltáját, amíg ezt nem mondja: „Szellem, aki ebben a fában lakol, ne vedd rossz néven, hogy kivágom hajlékodat; nem a magam akaratából, hanem a felügyelő parancsára teszem.” Ha ki akar egy részt irtani az őserdőből művelés céljára, megfelelő egyetértésre kell jutnia az ott élő erdei szellemekkel, mielőtt kivágná lombos hajlékaikat. Evégett a földdarab közepére megy, lehajol, és úgy tesz, mintha egy levelet venne fel. Ezután darabka papírt göngyöl ki, és hangosan olvasni kezdi a holland kormány képzeletbeli levelét, amelyben az a szigorú parancs áll, hogy késlekedés nélkül fogjon hozzá az irtáshoz. Miután a felolvasást befejezte, így szól: „Hallottátok, szellemek! Azonnal meg kell kezdenem az irtást, különben felakasztanak.”

Még akkor is, amikor egy fát már kivágtak, deszkákat hasítottak belőle, és ezekből házat építettek, előfordulhat, hogy az erdei szellem még mindig a fában rejtőzik. Ezért akadnak emberek, akik az új házba való beköltözés előtt vagy után a szellem kiengesztelésére törekszenek. A celebeszi toradzsák, ha egy új épület elkészült, kecskét, disznót vagy bivalyt ölnek le, és a vérral bekenik a faszerkezetet. Ha az épület *lobo*, vagyis szellemház, csirkét vagy kutyát ölnek meg a tetőgerincen, és hagyják, hogy vére a tető mindkét oldalán lefolyjék. A primitívebb tonapuk ilyenkor embert áldoznak a háztetőn. Ez az áldozat a *lobo*-templom tetején ugyanazt a célt szolgálja, mint a vér szétkenése a közönséges ház farészein. A szándék az, hogy kiengeszteljék az erdei szellemeket, akik még mindig a fában tartózkodhatnak; a jókedvre hangolt szellemek pedig nem ártanak majd a ház lakóinak. Hasonló ok miatt nem mernek Celebesz és a Maluku-szigetek lakói házépítéskor egy oszlopot fordítva beverni, mivel úgy gondolják, hogy az erdei szellem, aki még mindig a fában időzhet, nagyon természetesen zokon venné ezt a megaláztatást, és betegséggel sújtaná a házbelieket. A borneói kajanoknak az a véleményük, hogy a fák szellemei igen sokat adnak a becsületre, és neheztelnek azokra az emberekre, akik bármilyen módon megbántották őket. Ezért házépítés után, mivel arra kényszerültek, hogy sok fát bántsanak, az

építők egy éven keresztül vezekelnek. Ez idő alatt számos dologtól tartózkodniuk kell: nem ölhetnek medvét, ocelotot, kígyót.

2. §. A FA SZELLEMÉNEK JÓTÉKONY BEFOLYÁSA – Amikor egy fát többé már nem a faszellem testének, hanem egyszerűen lakhelyének tekintenek, amelyet tetszése szerint elhagyhat, ezzel fontos lépést tettek előre a vallásos gondolkodásban – az animizmus politeizmusba (sokistenimádás) megy át. Más szavakkal: ahelyett, hogy minden egyes fát élő és tudatos lénynek tartanának, most már csupán élettelen tömeget látnak benne, amelyben hosszabb-rövidebb ideig egy természetfeletti lény lakozik. Ez a lény – mivel szabadon mehet egyik fából a másikba – a fák fölött bizonyos tulajdonjoggal vagy hatalommal rendelkezik. Ezzel megszűnik falélek volta, és erdei istenné válik. Amikor a fa szelleme egy bizonyos fokig elkülönül az egyes fáktól, alakja is megváltozik, férfitestet ölt. Ez a folyamat a primitív gondolkodásnak abban az általános tendenciájában gyökerezik, amely minden absztrakt szellemi lényt konkrét emberi formával ruház fel. Ezért ábrázolják a klasszikus művészetben az erdei istenségeket emberi alakban, míg kapcsolatukat az erdőhöz ággal vagy más hasonlóan nyilvánvaló szimbólummal jelzik. Ez az alakváltozás azonban nem érinti a faszellem lényegét. Azokat az erőket, amelyeket mint egy bizonyos fában testet öltött falélek fejtett ki, a fák isteneként továbbra is megtartotta. Megkíséreltem ezt részleteiben is bizonyítani. A következőkben kimutatom, először: a lelkes lényekként felfogott fákról azt hiszik, hogy képesek esőt és napsütést előidézni, a nyájakat, csordákat sokasítani és nőknek könnyű szülést biztosítani; másodszor: pontosan ugyanilyen képességeket tulajdonítanak az antropomorf lényként felfogott vagy élő emberekben ténylegesen inkarnálnak hitt faisteneknek is.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt a fák vagy faszellemek esőt adó és napsütést előidéző képességéről kialakult hiedelmeket. Amikor Prágai Jeromos arra akarta rávenni a pogány litvánokat, hogy vágják ki szent ligeteiket, nagy sereg nő kérte Litvánia hercegét: intse le a hittérítőt. Közölték a herceggel: a pap a fákkal együtt elpusztítaná az isten házát is, márpedig tőle kapják az esőt és a napsütést. Az asszami mundarik hite szerint, ha a szent ligetben kidöntenek egy

fát, az erdei istenek azzal adnak kifejezést nemtetszésüknek, hogy visszatartják a esőt. Hogy eső legyen, Monyóban, Felső-Burma Sagaing körzetének egyik falujában, a lakosok kiválasztották a falu közelében növe legnagyob tamariszkfát, és kinevezték az esőn uralkodó szellem (*nat*) lakhelyének. Ezután kenyeret, kókuszdiót, pizangot (banánt) és csirkét áldoztak a falu védőszellemének és annak a szellemnek, amely az esőt adja; majd így imádkoztak: „Ó, Nat Úr, könyörülj rajtunk, szegény halandókon, ne tartsd vissza az esőt. Zuhogjon éjjel-nappal olyan bőségesen, amilyen bőségesen áldoztunk mi is neked.” Ezután a tamariszkfa tiszteletére italáldozatot mutattak be, később pedig három szépen felöltözött, nyakláncokat és fülbevalókat viselő idősebb nő elkántálta az esőéneket.

Ugyancsak a faszellemekek növesztik a természetett növényeket. A mundarikonál minden falunak megvan a maga szent ligete, és „e liget istenségeit tartják felelősnek a termésért. Ezért a nagy földművelő ünnepeken különös tiszteletben részesítik őket.” Az Aranyparton élő négereknél az a szokás, hogy bizonyos magas fák tövénél áldozatot mutatnak be. Úgy gondolják, hogy ha e fák közül bármelyik is kidőlné, a föld minden terménye elpusztulna. A gallák párosával táncolnak szent fáik körül, és imádkoznak a jó termésért. Minden pár egy férfiből és egy nőből áll, ezeket egy végeinél fogott bot köti össze egymással. Hónuk alatt zöld magot vagy füvet tartanak. A svéd parasztlak leveles ágat tűznek a gabonaföld minden barázdájába, és azt hiszik, hogy ez bőséges termést biztosít. Ugyanez a gondolat jut kifejezésre a németek és franciák aratás végi szokásaiban. Az utolsó kocsin gabonakalással megrakott nagy ágat vagy fát visznek haza a tarlóról. Ezt a ház vagy a csűr tetejére erősítik, s egy évig ott díszleg. Mannhardt kimutatta, hogy ez az ág vagy fa a faszellemet mint általában a vegetáció szellemét testesíti meg, e szellem életet adó és termékenyítő ereje ily módon különösen a gabonára gyakorol hatást. Svábföldön ezért teszik ezt az ágat a tarlón hagyott utolsó gabonacsomó közé; másutt ezért szúrják le a tarlón, s kötik hozzá a legutoljára vágott gabonacsomót.

A faszellem az, aki sokasítja a nyájakat, és a nőket gyermekekkel áldja meg. Észak-Indiában az *Emblca officinalis* szent fának számít. *Phalgun* (február) hó tizenegyedik napján italáldozatot mutatnak be a

fa tövéénél, törzse köré piros vagy sárga zsinórt kötnek, és imádkoznak azért, hogy a nők, az állatok és a növények termékenyek legyenek. Ugyancsak Észak-Indiában a kókuszdiót az egyik legszentebb gyümölcsnek tekintik, és Sripthalának, vagyis Sri, a jólét istennője gyümölcsének nevezik. Felső-Indiában mindenütt a szentélyekben tartják a kókuszdiót, mint a termékenység szimbólumát, s a papok azoknak a nőknek ajándékozzák, akik gyermeket akarnak szülni. Qua városában, Ó-Calabar közelében nőtt egy pálma, amelynek gyümölcse fogamzást biztosított a meddő nő számára. Európában a májusfának tulajdonítanak hasonló hatást mind a nőkre, mind pedig a jószágra. Németország egyes vidékein például május elsején a parasztok májusfákat vagy májuscseijéket állítanak az istálló ajtaja elé, egyet-egyet minden ló és tehén számára. Azt hiszik, hogy a tehenek ettől jobban tejelnek majd. Tudjuk, hogy az írek „hitük szerint a házra május elsején kitűzött zöld ágától sok tejet fejnek azon a nyáron”.

Július másodikán a vendek néhol tölgyfát állítottak fel a falu közepén, a hegyébe vaskakast erősítettek. A fát körüláncolták, és a marhákat is körbehajtották körülötte, hogy hízzanak. A cserkeszek a körtefát tartják a jószág védelmezőjének. Kívágnak az erdőben egy fiatal körtefát, legallyazzák, hazaviszik, és istenként imádják. Csaknem minden háznak van ilyen körtefája. Ősszel, az ünnep napján a fát szertartásosan, zeneszóval a házba viszik; a lakók örömmujongással köszöntik érkezését. A fára gyertyákat tűznek, tetejébe pedig sajtot kötöznek, esznek-isznak, énekelnek körülötte. Ezután elbúcsúznak tőle, visszaviszik az udvarba, és ott marad az év hátralevő hónapjaiban, a falnak támasztva, anélkül hogy bármilyen tiszteletben is részesítenék.

A maorik tuhoe törzsénél „azt hiszik, hogy egyes fák termékeny tudják tenni a nőket. Ezeket a fákat bizonyos mitikus ősök köldökzsinórával hozzák kapcsolatba; az újszülöttek köldökzsinóráját még nemrégiben is ide akasztották. A meddő nőnek át kellett ölelnie az ilyen fát, és fia vagy lánya született aszerint, hogy keleti vagy nyugati oldaláról közelítette-e meg a fát.” Az az Európa-szerter elterjedt szokás, hogy május elsején zöld bokrot helyeznek a szeretett lány házába vagy a háza elé, valószínűleg a faszellem termékenyítőképességébe vetett hittől származik. Bajorország egyes

részein az ilyen bokrokat a fiatal párok háza előtt állítják fel; ezt csak akkor mellőzik, ha a nő szülés előtt áll. Ebben az esetben azt mondják, hogy a férj „magának állított fel májusfát”. A délszlávoknál ha a meddő nő gyermeket akar, Szent György napjának előestéjén új inget helyez egy jól termő fára. Másnap reggel, napkelte előtt megvizsgálja a ruhadarabot, és ha valamilyen élőlényt talál benne, remélheti, hogy kívánsága még abban az évben teljesül. Ezután azzal a szilárd meggyőződéssel veszi fel az inget, hogy éppolyan termékeny lesz, mint az a fa, amelyen a ruhadarab az éjszaka folyamán lógott. A karakirgizeknél a meddő nők magányos almafa alatt hemperegnek meg a földön, hogy megfogjanak. Végül pedig mind Svédországban, mind Afrikában azt hiszik, hogy bizonyos fák könnyű szülést biztosítanak a nőknek. Régebben egyes svédországi körzetekben minden gazdaság közelében egy *bårdträd*, vagyis őrzőfa (hárs-, kőris- vagy szilfa) állott. Senki nem szakított volna le róla akár csak egyetlen levelet is, mivel a fa megcsonkítása szerencsétlenséget vagy betegséget vont maga után. A terhes nők, hogy könnyű legyen a szülésük, át szokták ölelni a törzsét. Néhány kongói néger törzsnél az állapotos nők egy bizonyos szent fa háncsából készítettek maguknak ruhát abban a hitben, hogy a fa megvédi őket a szüléssel járó veszélyektől. Az a történet, mely szerint Leto egy pálma- és egy olajfát vagy két babérfát ölelt át, amikor az isteni ikrekkel, Apollónnal és Artemisszal volt várandós, talán arra a hasonló görög hiedelemre utal, hogy bizonyos fák képesek megkönnyíteni a szülést...

A NEMEK HATÁSA A VEGETÁCIÓRA

Az európai tavaszi és nyári ünnepek vizsgálata alapján arra következtethetünk: primitív őseink a vegetációs erőket férfi- és női lényekként fogták fel, s megkísérelték, hogy meggyorsítsák a fák, valamint a növények fejlődését a homeopátiás vagy utánzó mágia elvének megfelelően azzal, hogy az erdei istenek házasságát a Májusi Király és Királynő, a Pütkösdi Vőlegény és Menyasszony személyében ábrázolták. Ezek az előadások tehát nem egyszerűen szimbolikus vagy allegorikus drámák, pásztori játékok azzal a céllal, hogy a paraszti közönséget szórakoztassák vagy oktassák, hanem varázslatok a végből, hogy kizöldüljenek az erdők, frissen sarjadjon a fű, szárba szökkenjen a gabona, és bimbózzanak a virágok. Magától adódott a gondolat: minél pontosabban utánozzák a levélruhába öltözött vagy virágokkal borított szereplők az erdei szellemek igazi házasságát, annál hatásosabb lesz az egyesülés. Ezért igen valószínűnek tarthatjuk: azok a közismert kicsapongások, amelyek ezeket a szertartásokat kísérték, valamikor nem véletlenül adódó mértéktelenségnek számítottak, hanem a rítusok lényeges részét alkották. A résztvevők nézete szerint a fák és a növények házassága nem lenne termékeny a férfiak meg a nők igazi egyesülése nélkül. Ma talán hiábavaló fáradság lenne a civilizált Európában olyan szokások után kutatni, amelyeknek az a kifejezett céljuk, hogy a vegetáció fejlődését előmozdítsák. De a világ más részein élő kezdetlegesebb népek tudatosan alkalmazzák a szexuális közösülést mint eszközt a föld termékenységének növelésére, és néhány rítus, amely még mindig megtalálható Európában, vagy legalábbis nemrégiben még ismert volt, ésszerűen csak egy hasonló gyakorlat csökevényes maradványaként magyarázható meg. A következő példák közelebbről is megvilágítják ezt.

Az ültetés előtti négy napon a közép-amerikai pipilek megtartóztatják magukat feleségüktől „azért, hogy az ültetés előtti éjjelen szenvedélyüket a legteljesebb mértékben tudják kielégítem; sőt – mint mondják bizonyos személyeket egyenesen megbíznak

azzal, hogy a szexuális aktust pontosan abban a pillanatban végezzék el, amikor az első magokat a földre vetik”. Feleségük igénybevételét ebben az időben a papok a férjekre vallásos kötelességként róják ki, ennek elmulasztása esetén nem szabad elültetniük a magot. E szokást egyedül azzal magyarázhatjuk, hogy az indiánok az emberi faj szaporodási eljárását összetévesztették azzal, amellyel a növények látják el ugyanezt a funkciót, és azt képzelték, hogy az előbbit végezve egyidejűleg az utóbbit is előmozdítják. Jáva némely vidékén abban az évszakban, amikor a rizs virágja bimbózik, a férj feleségével éjszaka kimegy a rizsföldre, és ott közösjenek, hogy elősegítsék a rizs növekedését. A Leti-, Sermata- és még néhány más, Új-Guinea nyugati csúcsa és Észak-Ausztrália között fekvő szigetcsoporton a pogány népesség a napot férfiprincípiumnak tekinti, amely a női princípiumnak tartott földet megtermékenyíti; Upulerónak, vagyis Nap Úrnak nevezik, és kókuszpálmalevelekből készített lámpa formájában ábrázolják; ez a lámpa mindenütt látható a házakban és a szent fügefán. A fa alá nagy, lapos követ tesznek, ez az áldozati asztal céljait szolgálja. Erre helyezték – s helyezik néhány szigeten még ma is – a megölt ellenség levágott fejét. Minden évben egyszer, az esős évszak kezdetén a Nap Úr behatol a szent fügefába, hogy megtermékenyítse a földet. Leszállását megkönnyítendő, figyelmesen hétfokú létrát bocsátanak rendelkezésére. A létrát a fa alatt állítják fel, és azoknak a madaraknak a faragott képmásaival díszítik, amelyeknek éles rikoltása jelzi a nap közeledtét keletről. Disznókat és kutyákat áldoznak pazar bőségben; férfiak és nők egyaránt szaturnálián vesznek részt, és a nap meg a föld titokzatos nászát nyilvánosan, ének és tánc közepette, a nemek reális egyesülésével a fa alatt mutatják be. Az ünnepség célja, mint forrásunk közli, az, hogy eső legyen, dúskáljanak ételben és italban, sok jószágot, gyermeket és gazdagságot kapjanak Nap Nagyatytól. Fohászknak, hogy minden nőtény kecske két-három gidát hozzon a világra, az emberek sokasodjanak, a kimúlt disznók helyébe élők támadjanak, az üres rizseskosarak teljenek meg stb. És hogy kívánságaik teljesítésére késztessek a Nap Urat, disznóhúst, rizst és szeszes italt ajánlanak fel neki, és meghívják, lásjon hozzá, és fogyassza el az ajándékokat. A Babar-szigeteken a

nap teremtő erejének szimbólumaként különleges zászlót húznak fel az ünnep alkalmával; a zászló fehér színű gyapotból készült, mintegy kilenclábnyi szövet, és egy férfialak van rajta megfelelő testtartásban. Igazságtalanság lenne ezeket az orgiákat pusztán a féktelen szenvedély kitöréseinek tartanunk: nem kétséges, hogy jól átgondolták és ünnepélyesen szervezték meg őket, mint olyan szertartásokat, amelyek lényegesek a föld termékenységéhez és az ember jólétéhez.

Ezt a termés növekedésének előmozdítására használt eljárást alkalmazzák természetesen a fák termékenységének biztosítására is. Amboina némely vidékén, amikor a szegfűszegültetvényeken elérkezik a termés ideje, a férfiak éjszaka meztelenül az ültetvényekre mennek, és ott a fákat pontosan úgy törekszenek megtermékenyíteni, mintha nőket ejtenének teherbe. Közben így kiáltoznak: „Több szegfűszeget!” Mint hiszik, ettől bőségesebb lesz a termés.

A közép-afrikai bagandák annyira szilárdan hisznek a nemi közösülés és a föld termékenysége között fennálló bensőséges kapcsolatban, hogy a meddő feleséget általában elküldik, mivel nézetük szerint terméketlenné tenné férje kertjét. Másrészt úgy hiszik, hogy az olyan pár, amely rendkívüli termékenységének ikrek világrahozásával adja tanújelét, megfelelő képességgel rendelkezik arra is, hogy növelje fő tápláléknövényüknek, a pizangfának termékenységét. Nem sok idővel az ikrek születése után szertartást végeznek el, amelynek célja nyilvánvalóan az, hogy a szülők nemzőerejét átvigyék a pizangfákba. Az anya hanyatt fekszik a ház közelében növe magas fűben, és pizangvirágot tesz a lába közé; ezután jön a férj, és nemi szervével félrelöki a virágot. A házaspár bejárja a vidéket, jó barátai kertjében táncol, nyilvánvalóan azért, hogy a pizangfák nagyobb termést hozzanak.

Európa különböző részein mind tavasszal, mind az aratás idején találkozunk olyan szokásokkal, amelyek világosan azon a kezdetleges felfogáson alapulnak, hogy a nemek egymással való kapcsolata felhasználható a növények fejlődésének meggyorsítására. Így például Ukrajnában Szent György napján (április 23.) a pap ünnepi ornátusban, ministránsai kíséretében

kimegy a falu szántóföldjeire, ahol a vetés már zöldellni kezd, és megáldja a termést. Ezután a fiatal házaspárok lefekszenek a bevetett földre, és többször végiggurulnak rajta abban a hitben, hogy ezzel előmozdítják a termés növekedését. Oroszország egyes vidékein a pap a nőekkel együtt maga is végiggurul a sarjadzó vetésen, nem törődve a sárral és a gödrökkel, amelyekkel jó szándékú tevékenysége során találkozhat. Ha a lelkipásztor ellenkezik vagy kifogásokat emel, nyája így zúgolódik: „Atyuskánk, te valóban nem érzel jóindulatot irántunk, nem akarod, hogy gabonánk legyen, bár a mi gabonánkból élsz.” Németország számos helységében aratáskor a gabonát levágó férfiak és nők együtt gurulnak a földeken. Ez valószínűleg szelídített formája annak a régebbi és kezdetlegesebb szokásnak, amely azt a célt szolgálta, hogy termékennyé tegye a földet; ez a módszer ahhoz hasonló, amelyhez a közép-amerikai pipilek folyamodtak régente, és amelyet a jávai rizstermesztők még ma is alkalmaznak.

A tudós számára, mikor a valóság keresése során nyomon kívánja követni az emberi szellem kanyargós útját, igen érdekes, ha látja: a nemeknek a vegetációra gyakorolt szimpatetikus befolyásába vetett hit egyes népeket arra vezetett, hogy szenvedélyeiket a föld termékenységét előmozdító eljárásaként elégítsék ki, más népeket pedig arra ösztönzött, hogy ugyanezt az eredményt teljesen ellentétes eszközökkel igyekezzenek elérni. Attól a pillanattól kezdve, hogy elvetették a kukoricát, egészen addig, amíg le nem törték, a nicaraguai indiánok önmegtartóztató életet éltek, távol tartották magukat feleségeiktől, és elkülönített helyen aludtak. Nem ettek sót, és nem ittak sem kakaót, sem csicsát, ezt a kukoricából erjesztett, alkoholos italt; röviden, ez az időszak számukra az önmegtartóztatás ideje volt, amint ezt a spanyol történetíró megjegyzi. Egészen napjainkig néhány közép-amerikai indián törzs szexuálisan megtartóztatja magát, hogy ily módon előmozdítsák a termés fejlődését. Arról olvashatunk például, hogy a kekcsi indiánok a kukorica elvetése előtt külön alszanak feleségeiktől, és öt napig nem esznek húst, míg a lankinerók (lanquinerók) és kajabonerók tizenhárom napig tartóztatják meg magukat az érzéki gyönyöröktől. Az erdélyi németeknél az a szabály, hogy a vetés idején senkinek sem szabad feleségével aludnia. Ugyanezt az előírást figyelték meg

Kalotaszegen is. A nép itt azt hiszi, hogy ha ezt a szokást nem tartanák meg, a gabonát belepné a lisztharmat. Ugyanígy, amikor a közép-ausztráliai kaitis törzs főnöke a fű növésére irányuló mágikus szertartásait végzi, szigorúan megtartóztatja magát a feleségével való házastársi viszonytól; azt hiszi ugyanis, hogy ennek a szabálynak a megszegése megakadályozná a fűmag kellő sarjadását. Néhány melanéziai szigeten, amikor a yamvesszőket felfuttatják, a férfiak a kert közelében alszanak, és nem közelednek feleségükhöz. Ha az önmegtartóztatási szabályt megszegve lépnének a kertbe, a termés elrothadna.

Ha feltesszük a kérdést, miért van az, hogy hasonló hiedelmek különböző népeknél logikusan olyan ellentétes magatartási módokhoz vezetnek, mint a szigorú önmegtartóztatás és a többé vagy kevésbé nyilvános kicsapongás, a primitív elme előtt megnyilvánuló okot talán nem kell nagyon távol keresnünk. Ha a primitív ember bizonyos módon azonosítja magát a természettel, ha nem különbözteti meg a benne meglevő ösztönöket és folyamatokat azoktól a módoktól, amelyeket a természet a növények és állatok szaporodásának biztosítására alkalmaz, akkor az alábbi két következtetés egyikére juthat: vagy azt következteti, hogy a növények és állatok sokasodását azzal segíti elő, hogy enged vágyainak; vagy azt képzei, hogy az az erő, amelyet vonakodik saját fajának fenntartására felhasználni, úgyszólván energiakészletet alkot, amelyet más teremtmények, akár növények, akár állatok, valamilyen módon hasznosíthatnak saját fajuk szaporításában. Így ugyanabból a kezdetleges filozófiából, a természetről és az életről alkotott ugyanazokból a primitív fogalmakból a primitív ember különböző utakon vagy a kicsapongás, vagy az aszketizmus szabályához jut el.

Annak az olvasónak, aki egy olyan vallásban nőtt fel, amely a Kelet aszketikus idealizmusával itatódott át, talán túlzottnak és valószínűtlennek látszik ez a magyarázat, amelyet a kezdetleges vagy vad népek bizonyos körülmények esetén megtartott önmegtartóztatási előírásairól adtam. Azt gondolhatják, hogy az erkölcsi tisztaság, amely gondolkodásukban olyan szorosan kapcsolódik egy ilyen szabály megtartásához, elegendő magyarázatul szolgálhat. Miltonnal együtt úgy vélhetik: a szüzesség

önmagában nemes erény, és az a megszorítás, amelyet állati természetünk egyik legerősebb ösztönére alkalmaz, a szüzesség megtartására képeseket mint olyan férfiakat emeli a közönséges nyáj fölé, akik ezzel méltókká válnak arra, hogy elnyerjék az isteni jóváhagyás pecsétjét. Bármennyire természetesnek is tűnhet számunkra ez a gondolkodásmód, teljesen idegen, sőt érthetetlen a primitív ember számára. Ha alkalmilag ellenáll a szexuális ösztönnek, azt nem fennkölt idealizmusból, nem az erkölcsi tisztaság iránti légius törekvésekből teszi, hanem valami rejtett, de mégis pontosan meghatározott és konkrét cél érdekében; ennek elérése végett kész feláldozni érzékeinek közvetlen kielégítését. Az idézett példák eléggé bizonyítják, hogy ez így van, vagy így lehet. Azt mutatják, hogy ahol az önfenntartás ösztöne, amely főleg a táplálékszerzésben nyilvánul meg, küzd vagy küzdeni látszik a fajfenntartás ösztönével, az előbb említett ösztön, mint elsődleges és alapvetőbb, képes arra, hogy az utóbbit legyőzze. Röviden: a vadember kész elfojtani szexuális hajlamát az élelem kedvéért. Egy másik cél, amelynek kedvéért beleegyeznek, hogy ugyanezt az önmegtartóztatást gyakorolja, a háborús győzelem... Az ilyen téves hiedelem, hasonlóan ahhoz, amely szerint a magvető önmegtartóztatása hozzájárul a mag fejlődéséhez, eléggé nyilvánvaló számunkra, mégis az az önuralom, amelyet ezek és a hozzájuk hasonlóan hiábavaló és téves hiedelmek az emberiségre kényszerítettek, nem maradt hatás nélkül az emberi faj erősítésére és javítására. A jellem ereje az egész emberi fajban, ugyanúgy, mint az egyénben, főleg abból a képességből áll, hogy feláldozza a jelent a jövőnek, és a múltó gyönyörök közvetlen kísértéseit figyelmen kívül hagyja a kielégítés távolibb, de tartósabb forrásai kedvéért. Minél inkább próbára teszik ezt a képességet, annál erősebbé és jobbá válik a jellem, a hősiesség tetőpontját pedig olyan emberek érik el, akik az élet örömeiről, sőt magáról az életről lemondanak azért, hogy mások számára, talán a távoli jövőben, megtartsák vagy megszerezzék a szabadság és igazság áldásait...

A SZENT HÁZASSÁG

I. §. DIANA MINT A TERMÉKENYSÉG ISTENNŐJE – Láttuk, hogy széles körben elterjedt és valóban nem megalapozatlan hiedelem szerint a növények a férfi- és a női elemek szexuális egyesülése útján szaporítják fajukat, és hogy az emberek a homeopatikus, utánzó mágia elvének megfelelően feltételezik: ezt a szaporodást ösztönözni lehet olyan férfiak és nők valódi vagy látszólagos házasságával, akik egy időre vegetációs szellemnek álcázzák magukat. Az effajta mágikus drámák fontos szerepet játszottak az európai népünnepek között, és mivel a természeti törvény egy igen kezdetleges felfogásán alapultak, nyilvánvaló, hogy a távoli ősidőkből hagyományozódtak ránk. Ezért aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy olyan korokra vezethetők vissza, amikor az európai civilizált nemzetek ősei még barbárok voltak, s a Földközi-tengertől a Jeges-tengerig a kontinens nagyobb részét borító óriási őserdők irtásain nyájukat legeltették és gabonát termesztettek. De ha ezek a varázsigék és bájolások, amelyeket a levelek és virágok, a fű és a gyümölcsök növekedése végett mondtak el, egészen napjainkig fennmaradtak pásztori játékok és népi vigalmak formájában, nem ésszerű-e feltételeznünk, hogy mintegy kétezer évvel ezelőtt az ókor civilizált népei között kevésbé felhígított alakban éltek? Vagy másképpen fejezve ki magunkat, nem valószínű-e, hogy az ókoriak bizonyos ünnepeiben felfedezhetjük a mi május elsejei, pünkösdi és Szent Iván-napi ünnepeink párhuzamait, azzal a különbséggel, hogy azokban az időkben ezek az ünnepek még nem zsugorodtak pusztá látványossággá és bemutatássá, hanem még mindig vallási vagy mágikus rítusok voltak, amelyekben a szereplők tudatosan játszották az istenek és istennők fenséges szerepét? Nos, e könyv első fejezetében – úgy hisszük – joggal tételeztük fel, hogy annak a papnak, aki Nemiben az Erdő Királya címet viselte, maga a liget istennője, Diana volt a társa. Vajon nem lehettek-e mint az Erdő Királya és Királynője komoly alakmásai azoknak a víg alakoskodóknak, akik a modern Európában a májusi király és királynő, a pünkösdi király és

menyasszonya szerepét játsszák? S nem ünnepelhették-e egyesülésüket évről évre a *theogámiában*, az isteni házasságban? Az istenek és istennők ilyen dramatizált esküvőit – mint azt látni fogjuk – ünnepélyes vallási rítusként az ókori világban sokfelé ismerték. Ezért nem valószínű, hogy a feltevés, hogy Nemiben a szent liget ilyen természetű, évről évre ismétlődő szertartás színhelyéül szolgált. Közvetlen bizonyítékunk arra, hogy ez így is volt, nincsen, de a párhuzamok ennek a nézetnek kedveznek; e párhuzamok bemutatását a következőkben kísérelem majd meg.

Diana lényegében az erdőségeknek volt az istennője, amint Ceres a gabona istennője, Bakkhosz pedig a szőlő istene. Szentélyei általában ligetekben álltak, sőt minden ligetet neki szenteltek; az ajánlásokban gyakran összekapcsolják Silvanusszal, az erdőistennel. De bármi is legyen az eredete, Diana nem volt mindig csupán a fák istennője. Úgy látszik, hogy görög nővéréhez, Artemiszhoz hasonlóan a természet – állati és növényi – virágzó életének megszemélyesítőjévé fejlődött. Természetesen úgy gondolták, hogy mint az erdő úrnője, uralkodik a vad és a szelíd állatok fölött, amelyek az erdő sötét mélyén lesnek zsákmányra, vagy friss leveleket és hajtásokat rágcsálnak az ágak között, s a tisztásokon és a völgyekben legelnek. Így válhatott mind a vadászok, mind a pásztorok védőistennőjévé, amint Silvanus sem az erdő istene, hanem a jószágé is. Ugyanúgy Finnországban az erdő vadjait, az erdei állatokat Tapio erdőisten s méltóságteljes, szép felesége nyájának tekintették. Senki nem ölhetett meg egy erdei állatot sem isteni urainak kegyes engedélye nélkül. Ezért a vadász imádkozott az erdei istenekhez, és gazdag áldozatot ígért nekik, ha a vadat elébe hajtják. És úgy tűnik, hogy a háziállatok is élvezték az erdő szellemeinek védelmét, akkor is, ha az istállóban tartózkodtak, akkor is, ha az erdőben bitangoltak. Mielőtt a szumátrai gájók kutyáikkal szarvas-, vadkecske- vagy vaddisznóvadászatra indulnak az erdőbe, szükségesnek tartják, hogy megszerezzék az erdő láthatatlan urainak engedélyét. Az engedély megszerzésének szertartását előírással olyan valaki végzi el, aki különösen járatos az erdei életmódban. Kevés bételt tesz egy oszlop elé, amelyet sajtáságos módon úgy faragtak, hogy az Erdő Urát ábrázolja, majd imával fordul a szellemhez, és kéri: adja tudtul

beleegyezését, vagy jelezze nemtetszését. Arrianosz a vadászatról szóló értekezésében beszámol arról, hogy a kelták évente áldozatot szoktak bemutatni Artemisznak születése napján; az áldozati állatot azokból a bírságokból vásárolták meg, amelyeket az év folyamán elejtett rókákért, nyulakért és őzekért fizettek be a kincstárba. Ez a szokás világosan mutatja, hogy a vadon élő állatokkal az istennő rendelkezik, és megölésükért kártalanítást kell kapnia.

Dianát azonban nemcsak a vadállatok védnökének, az erdők és halmok, magányos tisztások és zúgó folyók úrnőjének tekintették. Mint a hold, különösen pedig mint a sárga őszi hold istennője, ő töltötte meg a paraszt csúrijét ízletes gyümölcscsel, és ő hallgatta meg a vajúdó nő fohászát is. A Nemiben neki szentelt ligetben, mint láttuk, főleg a szülés istennőjeként tisztelték, aki a férfi és a nő nászát utódokkal áldja meg. Ezért Dianát ugyanúgy, mint a görög Artemiszt, akivel állandóan azonosították, általában a természet, különösen pedig a termékenység istennőjének lehet tekinteni. Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy aventinusi szentélyében olyan képmás állt, amelyet az epheszosi Artemisz sokmellű szobráról másoltak le, és amelyet a duzzadó termékenység zsúfolt szimbólumai borítanak. Ebből megérthetjük azt is, hogy egy Tullus Hostilius királynak tulajdonított régi római törvény szerint a vérfertőzés elkövetése esetére előírt engesztelő áldozatot miért Diana ligetében kellett bemutatnia a főpapnak. Tudjuk ugyanis, hogy a vérfertőzés bűne a közhiedelem szerint éhínséget idéz elő, s ebből következően a termékenység istennője előtt kellett az engesztelő áldozatot bemutatni.

Annak az elvnek az alapján, hogy a termékenység istennőjének magának is termékenynek kell lennie, Diana mellé férfi társat is adtak. Párja, ha megbízhatunk Servius tanúságában, az a Virbius volt, akit Nemiben az Erdő Királya képviselt, vagy még inkább: testesített meg. Egyesülésüknek a föld, az állatvilág és az emberiség termékenységét kellett fokoznia; és magától értetődően támadt az a gondolat, hogy ezt a célt biztosabban elérhetik, ha a szent menyegzőt minden évben megülik, és az isteni menyasszony és vőlegény szerepét vagy képmásaik, vagy élő személyek játsszák. Egyetlen ókori szerző sem említi, hogy ilyesmire sor került volna Nemi ligetében; ismereteink az ariciai rítusokról azonban olyannyira

hézagosak, hogy az erre vonatkozó adatok hiánya aligha jöhet számításba döntő ellenvetésként a teóriával szemben. Elméletünknek, közvetlen bizonyíték hiányában, szükségképpen a máshonnan ismert hasonló szokások analógiájára kell támaszkodnia. Az előző fejezetben felsoroltuk az ilyen szokások többé-kevésbé degenerálódott modern példáit. Most az ókori egyezéseket vesszük szemügyre.

2. §. AZ ISTENEK HÁZASSÁGA – Babilonban Bel impozáns szentélye egymás tetejére helyezett nyolc toronnyal vagy emeletsorral piramisszerűen emelkedett a város fölé. A legmagasabb tornyon, amelyet a többi körülövező lépcsőn lehetett elérni, tágas templom emelkedett, a templomban pedig egy pompás szövetekkel bevont és kipárnázott ágy állott, mellette aranyasztal. A templomban képmást nem lehetett látni, ember sohasem tartózkodott benne éjszakánként, egyetlen nő kivételével, akit a kaldeus papok szerint az isten választott ki magának az összes babiloni nők közül. Azt állították, hogy az istenség saját személyében jelenik meg éjszaka a templomban, és alszik a nagy ágyban; a nő, mint az isten hitvese, nem közösülhetett halandó férfival.

Az egyiptomi Thébában egy nő Amon templomában aludt, mint az isten házastársa, és a babiloni Bel ember feleségéhez hasonlóan nem érintkezhetett férfival. Az egyiptomi szövegek gyakran „isteni hitvesként” említik, s rendszerint nem kisebb személy volt, mint maga az egyiptomi királyné. Az egyiptomiak szerint ugyanis uralkodójukat ténylegesen Amon isten nemzette, aki egy időre az uralkodó király alakját öltötte magára, és ebben az álöltözetben hált a királynéval. Az isteni nemzést aprólékos részleteivel Egyiptom két legrégebb templomának, a deir-el-behri és a luxori templomnak a falain láthatjuk kifaragva és megfestve, és a képek feliratai nem hagynak kétséget az ábrázolások jelentését illetően.

Athénban a szőlő istene, Dionüszosz minden évben házasságot kötött a Királynővel, és úgy tűnik, hogy a szertartás alkalmával mind az isteni egyesülést, mind pedig a menyegzőt előadták; nem tudjuk azonban, hogy az isten szerepét képmása vagy pedig egy férfi

játszotta-e. Arisztotelésznél olvashatjuk, hogy a szertartás a Király régi hivatalos székhelyén ment végbe, amelyet „marhaistállónak” neveztek, s amely az Akropolisz északkeleti lejtőjén, a Prütaneión, vagyis tanácsház közelében állott. A házasságkötés célja aligha lehetett más, mint a szőlőtőke és más gyümölcsfák termékenységének biztosítása, amelyeknek Dionüszosz volt az istene. Így a szertartás mind formájában, mind jelentésében megfelel a májusi király és királynő menyegzőjének.

Az Eleusziszbán szeptember folyamán megtartott nagy misztériumok alkalmával Zeusznak, az ég istenének Démétérrel, a gabona istennőjével kötött nászát a főpapak és Démétér papnőjének – ők játszották az isten és istennő szerepét – egyesülése ábrázolta. Érintkezésük azonban csak dramatikus vagy szimbolikus volt, mivel a főpap bürökoldatot ivott, és ezzel erre az időre megfosztotta magát férfiasságától. A fáklyákat kioltották, a pár egy sötét helyre szállott alá, s a hívők tömege izgatottan várakozott a misztikus együttlét eredményére, amelytől hitük szerint boldogulásuk függött. Kis idő múlva a főpap megjelent, és a sugárzó fényben hangtalanul egy levágott gabonakalászt mutatott fel, az isteni házasság gyümölcsét. Ezután emelt hangon kihirdette: „Brimo királynő szent fiút szült, Brimoszt”, amit így értett: „A Hatalmas megszülte a Hatalmast.” A gabonaanya valóban megszülte gyermekét, a gabonát, és szülési fájdalmait szent színjátékban ábrázolták. A levágott gabonának ez a felmutatása jelentette a misztériumok legfontosabb részét. Azon a varázson át, amelyet e rítusok köré a későbbi korok költészete és filozófiája szőtt, még mindig átfénylik – minthaegy távoli táj napsütötte páráján keresztül néznénk – az egyszerű paraszti ünnep, amelynek az a célja, hogy a gabona istennőjének és a puszta földet jótékony esővel megtermékenyítő égistennek házassága révén a tág eleusziszi síkságon bőséges legyen a termés. Többéves időközökben a boiótiai Plataia népe egy Kis Daidala nevű ünnepet ült meg, amelynek során az ősi tölgyerdő egyik fáját kidöntötték. A fából szobrot faragtak, és menyasszonyként felöltöztetve ökrösszekérre tették, melléje pedig nyoszolyólányt ültettek. A szobrot ezután az Aszóposz folyó partjára húzták, majd sípot fújó és táncoló tömeg kíséretében visszavitték a városba. Minden hatvanadik évben a

Nagy Daidala ünnepet ülték meg egész Boiótiában, és ekkor a kisebb ünnepekre készült valamennyi szobrot, szám szerint tizennégyet, szekereken körmenetben az Aszóposz folyóhoz vitték, innen pedig a Kithairon-hegy tetejére. Ott nagy máglyán elégették őket. Az ünnepet magyarázó elbeszélésből arra következtethetünk, hogy Zeusznak Hérával kötött házasságát ünnepelték ily módon, s a menyasszonyi ruhába öltöztetett tölgyfa szobor Hérát ábrázolta. Svédországban régen minden évben végighordozták az országon egy kocsiban Freynek, az állati és növényi élet termékenységistenének képmását; a szobor mellett szép lány ült, akit az isten feleségének tekintettek. A lány az isten nagy templomában, Uppsalában Frey papnőjeként is tevékenykedett. Ahol a kocsi az isten képmásával és virágzó ifjú menyasszonyával megjelent, a nép összesereglett, és áldozatokat mutatott be, hogy jó legyen az évi termés.

Az ókori népek tehát szélteben-hosszában ismerték azt a szokást, hogy az istenek házasságot kötnek képmásokkal vagy emberekkel. Az ilyen szokás igen primitív képzeteken alapszik, s ez nem hagy kétséget afelől, hogy a civilizált babilóniaiak, egyiptomiak és görögök barbár vagy vad őseiktől örökölték. Ezt a feltevést megerősíti az a tény, hogy az elmaradott népeknél ma is találunk hasonló rítusokat. Így például tudomásunk van arról, hogy egy időben az oroszországi Malmizs körzetben élő votjákok (udmurtok) néhány év rossz termése miatt szükségét szenvedtek. Nem tudták, mit tegyenek. Végül azonban arra a következtetésre jutottak, hogy hatalmas, de rosszindulatú istenük, Keremet haragszik rájuk, mert nincsen felesége. Ezért egy öregekből álló küldöttség felkereste a Kurában élő votjákokat, és egyezsége léptek velük ebben az ügyben. Ezután hazatértek, nagy mennyiségű pálinkát hordtak össze, és vidáman felékesített kocsiban, feldíszített lovakkal, körmenetben, csengőszóval, mintha menyasszonyt vinnének haza, Kura szent ligetébe vonultak. Itt jó hangulatban ettek és ittak egész éjszaka, majd másnap reggel négyszögletes gyeptéglát vágta ki a ligetben a földből, és ezzel hazaindultak. Ezután a malmizsiaknak jól ment a dolga, a kuraiaknak pedig rosszul, mivel Malmizsban a kenyér jó lett, Kurában pedig rossz. Ezért a kuraiak azokat a férfiakat tették felelőssé, akik beleegyezésüket adták a házassághoz. Felháborodott

társaik bántalmazták őket. „Hogy mi volt ennek a házassági szertartásnak a célja – írja az adatszolgáltató –, nem könnyű kitalálni. Talán, mint Behtyerev véli, Keremetet a kedves és termékeny Mukilcsinnal, a Földasszonnyal akarták összeházasítani, hogy ez kedvezően befolyásolja az istent.” Amikor Bengáliában kutatásnak, fából istenképmást készítenek, és ezt összeházasítják a víz istennőjével.

Gyakran előfordul, hogy az istennek szánt menyasszony nem fadarab vagy gyeptégla, hanem hús-vér nő. Egy perui falu indiánjairól tudjuk, hogy 14 év körüli szép lányt adtak feleségül egy ember formájú kőhöz, amit istennek (*huaca*) tekintettek. A falu minden lakója részt vett a házassági szertartáson, amely vidám tivornya kíséretében három napig tartott. A lány élete végéig szűz maradt, ő mutatta be a nép nevében a bálványnak az áldozatot. Az indiánok a legnagyobb tisztelettel viseltettek iránta, és isteninek tartották. Évről évre március közepén, amikor a húzóhálós halászat ideje megkezdődött, az algonkinok és a huronok hálóikat két hat-hét év körüli lánnyal házasították össze. A menyegző alkalmával a lányok közé helyezték a hálót, és arra intették, hogy legyen bátor, és fogjon sok halat. Ennyire fiatal menyasszonyokat azért választottak, mert biztosak akartak lenni abban, hogy szüzek. A szokás eredetéről a következőket mondják: az egyik évben, amikor a halászat ideje elérkezett, az algonkinok szokás szerint kivetették hálóikat, de semmit sem fogtak. Meglepődtek a sikertelenségen, és nem tudták, mit tegyenek, míg a háló (*oki*) lelke vagy génusza magas, jól megtermett férfi képében meg nem jelent előttük. A férfi szenvedélyes szavakkal így szólt hozzájuk: „Elvesztettem a feleségemet, és nem találok olyan nőt, aki rajtam kívül más férfit nem ismert; ezért eredménytelen halászatotok, és ezért nem is lesz addig szerencsétek, amíg ki nem elégíttek.” Az algonkinok tanácskozásra gyűltek össze. Úgy döntöttek: kibékítik a háló szellemét, és két igen fiatal lányt adnak hozzá feleségül, hogy emiatt a jövőben ne lehessen oka panaszra. Így is cselekedtek, és annyi halat fogtak, amennyit csak akartak. Az esetnek híre ment a szomszédos huronok között, és ezek is átvették ezt a szokást. A fogásból mindig részesedett annak a két lánynak a családja, akik abban az évben a háló menyasszonyaiként szerepeltek.

A bengáliai oráonok a földet istennőként imádják, és évente abban az időben, amikor a *sl* nevű fa virágjában áll, megünneplik házasságkötését a napistennel, Dharmával. A szertartás a következőképpen megy végbe: mindenki megfürdik, majd a férfiak a szent ligetbe (*sarnã*) mennek, míg a nők a falu papjának házában gyűlnek össze. Miután néhány csirkét feláldoztak a napistennek és a liget démonának, a férfiak hozzálátanak az evés-iváshoz. „A papot ezután egy erős férfi a vállán visszaviszi a faluba. A falu közelében a nők találkoznak a férfiakkal, és megmossák ezeknek a lábát. Majd dobolva, énekelve, táncolva és ugrándozva mindannyian a pap házához vonulnak, amelyet levelek és virágok díszítenek. Ezután a pap és felesége a szokásos módon házasságot kötnek, ezzel jelképezve a feltételezett egyesülést a nap és a föld között. A szertartás után a jelenlevők esznek-isznak, mulatnak, majd táncolnak, s obszcén dalokat énekelnek. Az ünnepség vad orgiával ér véget. Mindennek az a célja, hogy az anyaföldet termésre készítsék.” A pap és felesége által megszemélyesített nap és föld szent házasságát tehát mint varázslatot ünneplik, azzal a céllal, hogy a föld termékenységét biztosítsák, és ugyancsak ez az oka annak, hogy a homeopátiás mágia elve alapján a nép féktelen orgiát ül.

Érdemes megemlítenünk, hogy az a természetfeletti lény, akivel a nők házasságra lépnek, gyakran a víz istene vagy szelleme. A bagandák, valahányszor hosszú útra készültek, igyekeztek megnyerni Mukasának, a Viktória-tó istenének kegyét. Ezért ilyenkor gondoskodtak számára szüzekről, hogy ezek feleségként szolgálják az istent. Mint a Vesta-szüzek, ők is szüzességre voltak kötelezve, de az előbbiekkal ellentétben gyakran bizonyultak hűtleneknek. A szokás egészen addig maradt fenn, míg Mwanga fel nem vette a kereszténységet. A kelet-afrikai kikujuk kígyót imádnak, amely egy folyóban él. Többéves időközökben nőkkel, előszeretettel fiatal lányokkal házassítják össze a kígyóistent. Evégett kunyhókat építenek a varázslók parancsára, akik itt hálják el a szent házasságot a hiszékeny nőhívőkkel. Ha a lányok nem mennek jószántukból kellő számban a kunyhóba, megragadják és az istenség karjai közé hurcolják őket. Az ezekből a misztikus egyesülésekből származó gyermekek apjának valószínűleg az istent

(*Ngai*) tartják; mindenesetre a kikujuk közül egyesek az isten gyermekeinek számítanak. Mondják, hogy egyszer, amikor az indonéziai Buru-szigeten fekvő Kayeli lakóit pusztulással fenyegette a krokodilok tömeges megjelenése, szerencsétlenségüket annak a szenvedélynek tulajdonították, amelyet a krokodilok hercege érzett egy lány iránt. Ezért a hajadon apját arra kényszerítették, hogy öltöztesse lányát menyasszonyi ruhába, és szolgáltassa ki a szerelmes krokodilnak.

Ilyesfajta szokás uralkodott a Maldive-szigeteken, mielőtt a lakosság áttért a mohamedán hitre. Ibn Battúta, a híres arab utazó írta le e szokást és azt a módot is, ahogyan véget ért. Több szavahihető bennszülött, akiknek nevét is közli, mondta el neki, hogy amikor a szigetek lakói még bálványokat imádtak, minden hónapban megjelent előttük a démonok között egy gonosz szellem, aki a tengeren túlról jött égő lámpáktól megvilágított hajó képében. Az emberek, amint észrevették jövetelét, egy fiatal szüzet felékszerezve abba a tengerparton álló pogány templomba vittek, amelynek ablaka a tengerre nézett. Itt éjszakára magára hagyták a lányt, s amikor reggel visszatértek, szüzességétől megfosztva, holtan találták. Minden hónapban sorsot húztak, és a vesztes odaadta lányát a tenger szellemének. Az utolsó, a démonnak így felajánlott lányt egy jámbor berber mentette meg; sikerült a démont a Korán szavaival visszaűznie a tengerbe.

Ibn Battúta elbeszélése a démon szeretőről és halandó menyasszonyáról erősen emlékeztet népmeséink egy jól ismert típusára, amelynek változatai megtalálhatók a keleti Japántól és Annámtól a nyugati Szenegambiáig, Skandináviáig és Skóciáig. A történet részletei népenként változnak, de általában a következő formában ismerik: egy országot sokfejű kígyó, sárkány vagy másféle szörny sanyargat, amely elpusztítaná az egész népet, ha időnként nem áldoznának neki embert, rendszerint egy szüzet. Sok áldozat pusztul el, míg végül a királyra kerül a sor, hogy a saját lányát áldozza fel. A lányt kiteszik a szörnynek, de a mese hőse, rendszerint egy alacsony sorból származó fiatalember, síkraszáll érte, megöli a szörnyet, és jutalmul a hercegnő kezét kapja. Sok mesében a szörny, akit néha kígyónak írnak le, tenger, tó vagy forrás vizében él. Más változatokban kígyó vagy sárkány szerepel, amely

birtokába veszi a forrást, és csak azzal a feltétellel hagyja folyni a vizet, vagy engedi meg a népnek, hogy merítsen belőle, ha embert áldoznak neki.

Nyilvánvalóan hiba lenne, ha ezeket a meséket a mesemondó pusztá kitalálásainak tartanánk. Inkább azt kell feltételeznünk, hogy olyan tényleges régi szokást tükröznek, amely szerint lányokat vagy asszonyokat adtak áldozatként feleségül a víziszellemhez, akit igen gyakran nagy kígyónak vagy sárkánynak képzeltek...

A TÖLGYFA TISZTELETE

A tölgyfát vagy a tölgyistent minden európai indogermán nép imádta. A görögök és a rómaiak egyaránt legnagyobb istenükkel, Zeusszal vagy Jupiterrel, az ég, az eső és a mennydörgés istenével társították ezt a fát. Görögországban talán a legrégebb és minden bizonnyal az egyik leghíresebb szentély a dodonai volt, ahol Zeust a jövőmondó tölgyfa alakjában tisztelték. Azok a viharok, amelyek Dodona fölött gyakrabban dühöngenek, mint bárhol másutt Európában, alkalmas otthonná tették e helyet az isten számára, akinek hangját egyaránt lehetett hallani a tölgyfa leveleinek susogásában és a mennydörgés morajlásában. Talán azért függtek a szentély körül a szélben zümmögő bronzgongok, hogy utánozzák a mennydörgést, amely oly gyakran morajlott a kietlen völgyet körülvevő komor és kopár hegyek szurdokaiban. Boiótiában, mint láttuk, Zeusznak, a tölgyistennek és Hérának, a tölgyistennőnek szent házasságát nagy fényvel ünnepelte meg az államok vallási szövetsége. Az arkadiai Lúkaion hegyén világosan kifejezésre jut Zeusz tölgy- és esőistenjellege abban az esővarázslásban, amelyet Zeusz papja végzett el úgy, hogy egy szent forrásba tölgyfaágot mártott. Ebben az utóbbi minőségben Zeusz az az isten, akihez a görögök rendszeresen imádkoztak esőért. Semmi sem lehetett ennél természetesebb, mivel gyakran, bár nem mindig olyan hegyeken székelt, ahol felhők gyűlnek össze, és tölgyfák nőnek. Az athéni Akropoliszon egy képmás a Zeuszhoz esőért imádkozó Földet ábrázolta. Szárazság idején pedig az athéniak maguk is így imádkoztak: „Esőt, esőt, kedves Zeuszunk, az athéniak gabonaföldjére és a lapályokra!”

De Zeusz az esőn kívül a mennydörgés és a villámlás fölött is uralkodott. Olümpiában és másutt „Mennykő” néven imádták, és Athén városfalán ott állt a Villámló Zeusz áldozati tűzhelye, ahol néhány pap leste bizonyos évszakokban a Parnész-hegy fölött cikázó villámot. Azokat a helyeket pedig, ahová villám csapott, a görögök rendszerint kerítéssel vették körül, és a „Leszálló Zeusznak” szentelték, azaz annak az istennek, aki villám alakjában jött le az

égből. E bekerített helyeken oltárokat emeltek, és ezeken áldozatokat mutattak be. A feliratokból tudjuk, hogy Athénban több ilyen hely volt.

Így tehát, ha a régi görög királyok Zeustól származtatták magukat, sőt még nevét is viselték, joggal feltételezhetjük, hogy megkísérelték isteni funkcióit is ellátni azzal, hogy mennydörgést és esőt idéztek elő a nép jóléte érdekében, vagy ellenségeik megrettetésére és zavarba ejtésére. Ebben a vonatkozásban a Szalmoneuszról szóló monda valószínűleg a kis fejedelmek egész csoportjának jogigényeit tükrözi. Ezek a fejedelmek hajdan Görögország tölgyerdőkkel borított felföldjén kis tartományok fölött uralkodtak. Mint az ír királyoktól, tőlük is várták, hogy a föld és a jószág termékenységének forrásai legyenek. Hogyan tudtak volna jobban eleget tenni ennek a várakozásnak, mint azzal, hogy rokonuknak, Zeusznak, a tölgyfa, a mennydörgés és az eső istenének szerepét játszották? Nyilvánvalóan ugyanúgy megszemélyesítették Zeust, mint ahogyan az itáliai királyok Jupitert.

A régi Itáliában minden tölgy Jupiter (Zeusz itáliai alakmása) szent fájának számított. Rómában a Capitoliumon az istent nem csupán a tölgy, hanem az eső és a mennydörgés isteneként is imádták. Szembeállítva a régi szép idők jámborságát egy olyan kor szkepticizmusával, amikor senki sem hisz abban, hogy az ég valóban ég, és senki sem törődik egy fikarcnyit sem Jupiterrel, egy római szerző közli velünk, hogy a régi időkben a nemes matrónák mezítláb, leeresztett hajjal, tiszta lélekkel mentek fel a hosszú capitoliumi lejtőn, s csapadékért imádkoztak Jupiterhez. És nyomban zuhogni kezdett az eső, mintha csöbörből öntötték volna; mindenki olyan vizesen tért haza, mint a kiöntött ürge. „De manapság – teszi hozzá a római író – nem vagyunk többé vallásosak, és ezért földjeinket aszály sújtja.”

Ha Dél-Európából Közép-Európába megyünk, a mérhetetlen nagy őserdőkben lakó barbár árjak között is találkozunk a tölgyfa és a mennydörgés nagy istenével. A galliai keltáknál például a druidák semmit sem tartottak szentebbnek, mint a fagyöngyöt és a tölgyfát, amelyen ez nőtt; tölgyfaligeteket választottak ünnepélyes

istentiszteleteik színhelyéül, és nem volt olyan rítusuk, amelyben ne jutott volna szerephez a tölgyfa levele. „A kelták – írja egy görög szerző – Zeust imádják, és Zeusz kelta képmása egy magas tölgyfa.” A kelta gall hódítók, akik az időszámításunk előtti harmadik században telepedtek meg Ázsiában, valószínűleg magukkal vitték új hazájukba a tölgyfa tiszteletét, mivel Kis-Ázsia szívében a galaták tanácsa egy olyan helyen ülésezett, amely a tiszta kelta Drünemeton nevet viselte. Ennek jelentése: „a szent tölgyfaliget” vagy „a tölgy temploma”. Sőt nem egy tekintélyes szerző szerint maga a druida szó is ennyit jelent: „tölgyember”.

Úgy látszik, hogy a régi germánok vallásában a szent ligetek tisztelete foglalta el a legkiemelkedőbb helyet, és J. Grimm szerint szent fáik közül a tölgyet tekintették a legfontosabbnak. Valószínű, hogy ez elsősorban a mennydörgés istenének, Donarnak vagy Thunarnak, a norvég Thornak volt szent fája, erre mutat, hogy Hessenben, Geismar mellett egy szent tölgyfát, amelyet Bonifác vágott ki a VIII. században, a pogányok Jupiter tölgyének (*robur Jovis*) neveztek; ez az ófelnémetben *Donares eihnek*, „Donar tölgyfájá”-nak hangozhatott. Hogy a mennydörgés germán istenét, Donart, Thunart, Thort azonosították a mennydörgés római istenével, Jupiterrel, az kitűnik a csütörtök angol nevéből is (Thursday, Thunar napja), amely csupán fordítása a latin *dies Jovis*nak, Jupiter napjának. Látjuk tehát, hogy a régi germánok között ugyanúgy, mint a görögöknél és a rómaiaknál, a tölgyfa istene egyúttal a mennydörgés istene is. Ezen túlmenően őt tekintették annak a nagy megtermékenyítő erőnek is, amely az esőt küldi, és a földből kisarjasztja a terményeket. Adam von Bremen is közli, hogy „Thor a levegő ura, ő uralkodik a mennydörgés és a villámlás, a szél és az eső, a kedvező időjárás és a termények fölött.” Ebben a vonatkozásban a mennydörgés germán istene tehát megint emlékeztet déli alakmásaira, Zeuszra és Jupiterre.

Úgy látszik, hogy a szlávoknál is a tölgy a mennydörgés istenének, Perunnak, Zeusz és Jupiter alakmásának szent fája. Mint mondják, Novgorodban állott Perunnak egy szobra, kezében mennykövet tartó férfialak. Tiszteletére tölgyfából rakott tűz égett éjjel-nappal, ennek nem volt szabad kialudnia, s ha ez mégis megtörtént, a gondozók életükkel fizettek hanyagságukért. Perun,

Zeuszhoz s Jupiterhez hasonlóan, a nép főistene volt; Prokopiosz ugyanis arról számol be, hogy a szlávok hite szerint „mindennek az egyedüli ura egyetlen isten, a villámlás előidézője; ökröket és más áldozatokat ajánlanak fel neki”.

A litvánok főistene Perkunasz vagy Perkunsz volt, a mennydörgés és a villámlás ura; ennek Zeusszal és Jupiterrel való hasonlóságára már sokszor rámutattak. Tölgyfákat szenteltek neki, és amikor ezeket a keresztény térítők kivágták, a nép hangosan jajgatott erdei istenei megölése miatt. Perkunasz tiszteletére örökké égették a tölgyfából rakott tüzet; ha az ilyen tűz kialudt, a szent fa dörzsölésével gyújtották meg újra. A férfiak a tölgyfáknak mutattak be áldozatot a jó termésért, a nők a hársaknak áldoztak. Ebből arra következtethetünk, hogy a tölgyet férfinak, a hársfát pedig nőnek tekintették. Aszály idején, amikor esőre volt szükségük, a mennydörgés istenének fekete üszőt, fekete bakkecskét és fekete kakast áldoztak az erdők mélyén. Ilyenkor nagy tömeg ember gyűlt össze a környékről, ettek, ittak, és Perkunaszhoz fohászkodtak. Sörrel teli ivóedénnyel háromszor megkerülték a tüzet, majd a folyadékot a lángok közé öntötték, és könyörögtek az istenhez, hogy küldjön esőt. A fő litván istenség tehát feltűnően hasonlít Zeuszhoz és Jupiterhez, mivel a tölgy, a mennydörgés és az eső istene.

A fenti áttekintésből kitűnik, hogy a tölgyfa, a mennydörgés és az eső istenét régen minden nagyobb európai indogermán nép tiszteletben részesítette, sőt panteonjuk fő istenségének számított.

DIANUS ÉS DIANA

Ebben a fejezetben az a szándékom, hogy összefoglaljam azokat a következtetéseket, amelyeket eddigi vizsgálatunkból levonhatunk, és az elszórt sugarokat összefogva, a fénynyalábot ráirányítsam Nemi papjának sötét alakjára.

Láttuk, hogy a társadalom fejlődésének korai szakaszában az emberek, nem ismervén a természet rejtett folyamatait és azokat a szűk korlátokat, amelyekben belül hatalmukban áll ellenőrizni és irányítani e folyamatokat, általában olyan funkciókat tulajdonítottak maguknak, amelyeket tudásunk jelen fokán emberfölöttinek vagy isteninek neveznének. A tévhitet ugyanazok az okok táplálták és tartották fenn, amelyek létrehozták, nevezetesen az a csodálatos rend és egységesség, amellyel a természet működik. A természet gépezetének kerekei olyan simán és pontosan forognak, hogy a türelmes megfigyelőnek általában módjában áll, hogy megsejtse azt az évszakot, ha nem is éppen a pontos órát, amelyben reményei beteljesülnek, vagy félelmei valóra válnak. E nagy körforgásnak vagy inkább körforgássorozatnak szabályosan visszatérő eseményei még a primitív ember nehézkes szellemére is hatást gyakorolnak. Előre látja ezeket az eseményeket, s míg ezek óhajtott visszatérését saját akarata következményének véli, a nem kívánt megismétlődését ellenségei akaratának tulajdonítja. Így azok a rugók, amelyek a hatalmas gépezetet mozgásba lendítik, bár látókörünkön messze kívül esnek, s olyan titokzatosságba burkolóznak, amelybe sohasem remélhetjük, hogy behatolhatunk, a tudatlan ember számára olyannak látszanak, mintha elérhető közelségben lennének: azt hiszi, hogy megérintheti ezeket, és a mágia művészetével önmagának minden létező jót, ellenségeinek pedig minden elképzelhető rosszat kieszközölhet. Idővel ennek a hitnek a téves volta nyilvánvalóvá válik az ember számára: rájön arra, hogy vannak dolgok, amelyeket nem tud megtenni, örömök, amelyeket egyedül képtelen megszerezni, kínok, amelyeket még a leghatalmasabb varázsló sem képes elkerülni. Az elérhetetlen jót, az elkerülhetetlen rosszat most már láthatatlan hatalmak tevékenységének tulajdonítja.

Láthatatlan hatalmaknak, amelyeknek kegye örömet és életet, haragja pedig szenvedést és halált jelent. A mágiát így a vallás, a varázslót pedig a pap váltja fel. A gondolkodásnak ezen a fokán a dolgok végső okait mint nagyszámú személyt fogja fel, akik gyakran erősen eltérő jellegűek, a természetben élnek, s még emberi gyarlóságaik is vannak, bár hatalmuk nagyobb, mint az emberé, és életük messze meghaladja a múltó emberi lét határait. Határozott egyéniségük, éles körvonalaik még nem oldódtak fel a filozófia erős vegyszerében, és még nem egyesültek a jelenségeknek azzá az ismeretlen együttesévé, amelynek – azoknak a tulajdonságoknak megfelelően, amelyekkel a mi képzeletünk felruházta őket – ilyen vagy olyan előkelően hangzó nevet adott az emberi szellem azért, hogy mögójük rejtse tudatlanságát. Így tehát, amíg az emberek isteneiket magukhoz hasonló lényeknek tekintik, és nem emelik elérhetetlen magasságba maguk fölé, addig azt hiszik, hogy kiváló társaiknak módjukban áll haláluk után vagy akár életükben is elérni az isteni rangot. Az utóbbi típushoz tartozó, az emberben megtestesült istenekről azt mondhatjuk, hogy félúton helyezkednek el a mágia kora és a vallás kora között. Bár isten nevet viselnek, és isteni pompában ragyognak, azok a képességek, amelyekkel a közhit szerint rendelkeznek, általában elődjüknek, a varázslónak a képességei. Mint a varázslótól, tőlük is elvárják, hogy megvédjék a népet az ellenséges varázslattal szemben, meggyógyítsák a betegségeket, utódokkal áldják meg az embert, az időjárás szabályozásával bőséges táplálékról gondoskodjanak, és elvégezzenek más olyan szertartásokat is, amelyeket a nép szükségesnek tart a föld termékenységének és az állatok szaporodásának biztosítására. Azok az emberek, akiknek ilyen felsőbbrendű és nagy hatósugarú erőket tulajdonítanak, természetesen a legmagasabb állást töltik be az országban, és amíg még nem túlságosan mély a szakadék a vallási és a világi érdekkör között, addig mind polgári, mind vallási ügyekben ők gyakorolják a legfelső hatalmat. Így annak az istenítésnek, amellyel a királyokat körülveszik, gyökerei mélyen lenyúlnak az emberi történelembe, és hosszú korszakoknak kell elmúlniuk, míg a természet és az ember alaposabb szemlélete aláássa ezeket.

A görög és latin ókor klasszikus időszakában a királyok uralma jobbra csak a múlt emléke volt már, de a származásukról, címeikről és jogigényeikről szóló történetek eléggé bizonyítják: ők is úgy léptek fel, mint akik isteni joggal uralkodnak és fejtik ki természetfölötti képességeiket. Ezért talán nem vagyunk túlságosan vakmerők, ha feltételezzük, hogy az Erdő Királya Nemiben, bár a későbbi időkben dicsőségétől megfosztották, és tragikus sors lett az osztályrésze, azoknak a szent királyoknak a hosszú sorába tartozik, akik egykor alattvalóiknak nem csupán hódolatában, de imádatában is részesültek, viszonzásként azért a sokféle jótéteményért, amelyet a hiedelem szerint osztogattak. Ami keveset tudunk Dianának az ariciai ligetben betöltött funkciójáról, az azt látszik bizonyítani, hogy itt a termékenység, különösen pedig a gyermekszülés istennőjeként tisztelték. Indokolt tehát, ha feltételezzük, hogy ezeknek a fontos feladatoknak az ellátásában papja is segítette, s a kettő mint az Erdő Királya és Királynője játszott szerepet abban az ünnepélyes házasságban, amelynek az volt a célja, hogy a földet tavasszal virágokkal, ősszel gyümölcsökkel tegye vidámmá, s a férfiak és nők szívét egészséges utódokkal örvendeztesse meg.

Ha Nemi papja nem csupán királyként, hanem a liget istenekért is szerepelt, még mindig fel kell tennünk a kérdést: pontosabban milyen istenséget testesített meg? Az ókor válasza az, hogy Virbiusnak, Diana hitvesének vagy kedvesének szerepét alakította. Ezzel azonban nem jutunk messzire, mivel Virbiusról alig tudunk nevénél többet. A rejtélyhez a kulcsot talán a ligetben égő Vesta-tűz adja meg. Az indogermánok örökké égő tüzeit ugyanis Európában általában tölgyfával gyújtották meg és táplálták, s magában Rómában is, alig néhány mérföldre Nemitől, a Vesta-tüzet tölgyfagallyakkal vagy tuskókkal táplálták. Ezt bizonyítja a XIX. század végén a Forum Romanumon G. Boni által folytatott emlékezetes ásatások során feltárt Vesta-tűzhely faszénmaradványainak mikroszkopikus elemzése is. Minthogy az egyes latin városokban a szertartások rendje nagyjából azonosnak mondható, jogosan következtethetünk arra, hogy ahol Latiumban Vesta-tűzről tudunk, ott a tüzet – ugyanúgy, mint Rómában – a szent tölgy fájával táplálták. S hogy ez így volt Nemiben, azt valószínűvé teszi az is, hogy a megszentelt liget tölgyes volt, és ezért annak a

fának, amelyet az Erdő Királya élete veszélyeztetésével őrzött, szintén tölgynek kellett lennie, hiszen Vergilius szerint is egy örökzöld tölgyfáról törte le Aeneas az Aranyágot. Nos, a tölgy Jupiternek, a rómaiak legfőbb istenének szent fája. Ebből az következik, hogy az Erdő Királya, akinek élete bizonyos értelemben egy tölgyfához kapcsolódott, nem kisebb istenséget testesített meg, mint magát Jupitert. Legalábbis a bizonyító anyag, ha csekély is, erre enged következtetni. A régi albai dinasztia, a Silvii (Erdők) tölgyfalevelekből álló koronájával nyilvánvalóan az Albanói-hegy tetején lakó Jupiter megjelenését utánozta, és az isten hatalmával igyekezett versenyre kelni. Nem lehetetlen, hogy az Erdő Királya, aki a szent tölgyfát a hegy kissé alacsonyabb részén őrizte, a Silviusok jog szerinti utóda és ennek az ősi nemzetségnek a képviselője volt. Mindenesetre, ha helyes az a feltevésem, hogy az Erdő Királya Jupiter emberi alakjának számított, akkor Virbius, akivel a legenda azonosítja, nem más, mint Jupiter helyi megjelenési formája; eredetileg talán a leveles erdő istenének tartották.

Azt a hipotézist, hogy a későbbi időkben az Erdő Királya minden kétséget kizárólag Jupiternek, a tölgyfaistennek a szerepét játszotta, alátámasztja az isteni társára, Dianára vonatkozó vizsgálat is. Az érvek két különböző vonala találkozik egymással, mutatva, hogy ha Diana általában az Erdők Királynője volt, akkor Nemiben különösen a tölgy istennője volt. Először is: a Vesta nevet viselte, és ebben a minőségben az örökké égő tűz fölött őrködött, amelyet – mint láttuk, van okunk erre a feltevésre – tölgyfával tápláltak. De egy tűzistennő nincsen nagyon távol annak az anyagnak az istennőjétől, amely a tűzben ég; a primitív gondolkodás talán nem húzott éles választóvonalat a láng és az égő fa között. Továbbá úgy látszik, hogy Egeria nimfa Nemiben csupán egyik formája Dianának. Egeriáról pedig határozottan tudjuk, hogy drüasz, a tölgy nimfája. Itália más vidékein az istennő tölgyfákkal borított hegyeken lakott. Így az ókorban az Algidus-hegyet, az Albanói-hegyek egyik nyúlványát sötétlő tölgyerdők fedték, mind az örökzöld, mind a lombhullató fajtából. Telente a hó sokáig megmarad ezekben a hideg hegyekben, és úgy hitték, hogy e komor tölgyerdők Dianának kedvelt tartózkodási helyei, mint ahogyan napjainkban az útonállók rejtekei. A Tifatát, az Appennineknek ezt a hosszú, meredek gerincét, amely

Capua mögül néz le a campaniai síkságra, régen örökzöld tölgyek borították, s Dianának itt is állott egy temploma. Itt mondott köszönetet Sulla az istennőnek a Marius-pártiak fölött az alatt elterülő síkságon aratott győzelméért; háláját mutatták azok a feliratok, amelyeket még hosszú idő múlva is látni lehetett a templomban. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az Erdő Királya Nemiben a tölgyistent, Jupitert személyesítette meg, és a szent ligetben Dianával, a tölgyistennővel egyesült. Titokzatos nászuk emlékét őrzi a Numa és Egeria szerelméről ránk maradt monda; egyes közlések szerint e szent erdőben volt a találkahelyük.

Ennek a teóriának természetesen ellene lehetne vetni, hogy Jupiter isteni hitvese nem Diana, hanem Júnó, és ha Dianának egyáltalán volt társa, akkor ennek nem a Jupiter, hanem a Dianus vagy Janus nevet kellett volna viselnie. (Az utóbbi csupán romlott formája az előbbinek). Mindez igaz, de az ellenvetés kivédhető azzal az észrevétellel, hogy a két istenpár, egyrészt Jupiter és Júnó, másrészt Dianus és Diana, vagy Janus és Jana csupán egymás kettőzései, nevük és funkciójuk lényegében és eredetében azonos. Ami a neveket illeti: mind a négy ugyanabból az indogermán di-tőből származik, amely „világos”-t -jelent, s a megfelelő görög istenek, Zeusz és ősi női társa, Dióné nevében is előfordul. Funkciójukat illetően mind Júnó, mind Diana a termékenység és a szülés istennője volt, s előbb vagy utóbb mindkettőt a holddal azonosították. Janus igazi természetét és funkcióját az ókoriak maguk sem látták tisztán, és ahol ők tétováztak, ott nekünk sincs jogunk merész döntéseket hozni. Azt a felfogást azonban, amely szerint Janus az ég istene volt – erről Varro tesz említést –, nem csupán nevének az ég istenével, Jupiterrel való etimológiai egyezése támasztja alá, hanem az a viszony is, amelyben Janus Jupiter nőtársaival, Júnóval és Juturnával állott. A Janusra alkalmazott „júnói” jelző ugyanis a két istenség közötti házassági kapcsolatra utal, és egy közlés szerint Janus a férje Juturna vízi nimfának is, aki viszont más hagyományok szerint Jupiter szívének volt kedves. Ezenkívül Janushoz, ugyanúgy, mint Jupiterhez, rendszeresen úgy fohászkodtak, mint Atyához, és általában mint Atyáról beszéltek róla. Sőt Jupiterrel nem csupán a tudós Szent Ágoston logikája azonosította, hanem a pogány hívő

jámborsága is, aki Jupiter Dianusnak mutatott be áldozatot. Janus és a tölgyfa kapcsolatának nyomát fedezhetjük fel a Tiberis jobb partján emelkedő Janiculum-hegy tölgyeseiben, ahol Janus a római történelem legkorábbi szakaszaiban állítólag királyként uralkodott.

Így tehát, ha igazam van, a görög és a római nép ugyanazt az ősi istenpárt hol Zeusz és Dióné, hol Jupiter és Júnó, hol Dianus (Janus) és Diana (Jana) néven ismerte: az istenségek nevei lényegük szerint azonosak voltak, bár formailag változtak az őket tiszteletben részesítő törzs dialektusának megfelelően. Kezdetben, amikor e népek még egymás közelében éltek, az istenek közötti különbség alig lehetett több, mint a névben mutatkozó, azaz csaknem kizárólag nyelvjárásbeli eltérés lehetett. De a törzsek fokozatos szétválása, majd egymástól való elszigetelődése kedvezett annak, hogy az őshazából magukkal hozott istenekről egyre inkább eltérő nézetek, továbbá különböző istentiszteleti formák alakuljanak ki. A mítoszban és a rituáléban idővel így ellentétes vonások kezdtek megjelenni, és ezzel a névbeli eltérés az istenek közötti tényleges különbséggé változott. Amikor pedig a kultúra lassú haladásával véget ért a barbárság és az elkülönültség hosszú korszaka, és egy erős közösség növekvő politikai hatalma kezdte gyengébb szomszédait egy államba összevonni vagy összekovácsolni, az egymással elkeveredő népek mind isteneiket, mind különálló dialektusukat egyesítették. Így megtörténhetett, hogy ugyanazok az ősi istenek, akiket elődeik a szétszóródás előtt együtt tiszteltek, most a dialektusbeli és vallási eltérések növekvő hatása miatt olyannyira elrejtőztek, hogy a hívők többé nem ismerték fel eredeti azonosságukat; így mint önálló istenségek foglaltak helyet egymás mellett az ország panteonjában.

Az istenségeknek ez a megkettőződése – amely egymástól hosszú időn keresztül elkülönülten élő rokon törzsek végül is bekövetkező egyesülésének az eredménye – magyarázhatja csak meg a római vallásban Janus megjelenését Jupiter mellett, és Dianáét vagy Janáét Júnó mellett. Ez legalábbis valószínűbb gondolatnak látszik, mint néhány modern kutató erőltetett elképzelése, amely szerint Janus eredetileg nem volt más, mint a kapuk istene. Fölöttébb valószínűtlen azonban, hogy egy hozzá hasonló méltóságú és fontosságú istenség, akit a rómaiak az istenek

isteneként és a nép atyjaként tiszteltek, mint szerény, bár kétségtelenül tiszteletre méltó kapus kezdte volna pályafutását. Az ilyen dicsőséges befejezés aligha lenne összeegyeztethető az ennyire alacsony kezdettel. Valószínűbb, hogy a kapu (*janua*) kapta nevét Janustól, s nem az isten nyerte tőle a nevét. Ezt a nézetet megerősíti magának a *janua* szónak a vizsgálata is. A kapu köznyelvi elnevezése ugyanis megegyezik valamennyi indogermán nyelvben, Indiától Írorszáig. A szanszkritban *dur*, a görögben *thura*, a németben *Tür*, az angolban *door*, *dorus* a régi írben, és *foris* a latinban. De a kaput jelölő e közönséges szó mellett, amelyet a rómaiak minden indogermán testvérükkel megosztottak, ismerték a *janua* kifejezést is, aminek viszont nincsen megfelelője egyik indoeurópai nyelvben sem. A szó a *janus* főnév melléknévi formájának látszik. A magam részéről úgy vélem, hogy szokásban lehetett Janus képmását vagy szimbólumát a ház kapujánál felállítani: ezzel a bejáratot a nagy istenség védelme alá helyezték. Az így védett kaput nevezhették *janua foris*nak, azaz janusi kapunak, s a kifejezést idővel *januára* rövidíthették, míg a *foris* főnevet hozzágondolták, de nem mondták ki. Innen azután könnyű és magától értetődő az átmenet egészen addig, hogy a *janua* szót általában a kapu megnevezésére használták, akár őrizte egy Janus-képmás, akár nem.

Ha van valami igazság ebben a feltételezésben, akkor nagyon egyszerűen megmagyarázható Janus két arcának eredete is, amely olyan régóta foglalkoztatja a mitológia tudósait. Amikor már szokássá vált a házak és városok bejáratait Janus képmásával őriztetni, szükségesnek tarthatták azt is, hogy az őrt álló isten egyidejűleg két irányba, előre és hátra nézzen, s így semmi se kerülje el vigyázó tekintetét. Ha ugyanis az isteni őr mindig csak egy irányba nézne, könnyű elképzelni, mennyi gonosztettet lehetne a háta mögött büntetlenül elkövetni. A római kétarcú Janusnak ezt az értelmezését megerősíti az a kétarcú bálvány, melyet Surinam belsejében az erdei négerek állítanak fel őrként a falu bejáratánál. A bálvány, amelyet a két cölöpből és egy keresztgerendából álló kapu alatt helyeznek el, egy fadarab, két oldalán durván faragott emberarccal. A bálvány mellett többnyire fehér rongyfoszlány fekszik, ennek kell a gonoszt távol tartania. Néha egy botot is látunk

itt, amely buzogánynak vagy más hasonló fegyvernek számít. A keresztgerendáról kis facövek lóg le, azzal a hasznos céllal, hogy fejbe vágjon minden gonosz szellemet, amely megkísérelné az áthaladást a kapun. Szembetűnő, mennyire hasonlít a surinami néger falvak bejáratánál ez a kétarcú fétis Janus kétarcú képmásaihoz, amelyek – egyik kezükben bottal, a másikban pedig kulccsal – a római kapuknál és ajtóknál álltak őrt. Aligha lehet kétséges, hogy a két irányba néző arcokat úgy kell értelmeznünk, mint az őrző istenség éberségének kifejezését, aki elől és hátul egyaránt szemmel tartja a nem földi ellenségeket, s kész arra, hogy a helyszínen lebukózza őket.

Ha ezeket a következtetéseket Nemi papjára akarjuk alkalmazni, akkor feltételezhetjük, hogy Diana társaként eredetileg inkább Dianust vagy Janust, mint Jupitert személyesítette meg, s hogy a különbség ezek között az istenek között régen csupán felületi volt, alig nagyobb, mint a nevek eltérése, s gyakorlatilag érintetlenül hagyta az istennek mint az ég, a mennydörgés és a tölgyfa fölött álló hatalomnak lényeges funkcióit. Helyénvaló volt tehát, hogy emberi képviselője Nemiben egy tölgyfaligetben lakjon; okunk van hinni, hogy valóban ezt tette. Címe: az Erdő Királya, világosan jelzi annak az istennek, akit szolgált, erdei természetét. Mivel csak az támadhatta meg, aki a liget egy bizonyos fájáról ágat tört le, elmondhatjuk, hogy élete összekapcsolódott a szent fa életével. Így tehát nemcsak szolgált, de meg is testesítette a tölgyfa nagy indogermán istenét, és mint tölgyisten a tölgyistennővel egyesült; ebben az összefüggésben közömbös számunkra, hogy ezt az istennőt Egeriának vagy Dianának nevezték-e. Egyesülésüket, bármiképpen ment is ez végbe, szükségesnek tartották a föld termékenységéhez, az emberek és állatok szaporodásához. Mivel pedig a tölgyisten az ég, a mennydörgés és az eső istene is volt, emberi képviselőjétől elvárták, hogy más istenkirályokhoz hasonlóan elérje: a felhők gyűljenek össze, zúgjon a mennydörgés, zuhogjon az eső a megfelelő évszakban, a mezők és gyümölcsösök teremjenek, és a legelőkön buján sarjadjon a fű. Az ilyen hatalmas erő vélt birtokosának igen fontos személyiségnek kellett lennie, és azoknak az épületeknek és fogadalmi ajándékoknak a maradványai, amelyeket a szentély területén találtak, továbbá az ókori szerzők

közlései azt bizonyítják, hogy a későbbi időkben ez volt Itália egyik legnagyobb és legnépszerűbb kegyhelye. Még abban az ősi korban is, amikor a campaniai síkságon a latin szövetséget alkotó kis törzsek osztozkodtak, a szent liget közös tiszteletükben és gondozásukban részesült. És ahogyan a kambodzsai királyok a tropikus őserdő sötét mélyén élő misztikus Tűz és Víz Királyoknak ajándékot küldtek, ugyanúgy feltételezhetjük, hogy a nagy latin síkság minden pontjáról a római zarándokok szemüket odafordították és lépteiket arrafelé irányították, ahol az Appenninek halványkék vonalából vagy a távoli tenger mélyebb kékjéből élesen kirajzolódott előttük az Albanói-hegység, Nemi titokzatos papjának, az Erdő Királyának otthona. Ott, a zöldellő erdőben, a magányos hegyek csendes vizei mellett a tölgyfa, a mennydörgés és a harmatozó ég istenének indogermán tisztelete korai, csaknem druidisztikus formájában maradt fenn még sokkal azután is, hogy mély politikai és szellemi változások a római vallás központját az erdőből a városba, Nemiből Rómába helyezték át.

A KIRÁLYI MÉLTÓSÁG TERHE

I. §. KIRÁLYOKRA ÉS PAPOKRA VONATKOZÓ TABUK – A primitív társadalmi rend egy bizonyos szakaszában a királyt meg a papot gyakran olyan embernek hiszik, aki természetfölötti erővel rendelkezik vagy éppenséggel egy isten öltött benne testet. E felfogásból következően azt gondolják, hogy a király vagy a pap többé-kevésbé képes befolyásolni a természetet, és ezért felelőssé teszik a kedvezőtlen időjárásért, a rossz termésért és más bajokért. Úgy tűnik, mintha bizonyos fokig feltételeznék, hogy a király határozott akarati cselekedetekkel fejt ki hatalmát a természet fölött, ugyanúgy, mint egyébként alattvalói és rabszolgái fölött. Ha tehát aszály, éhínség, dögvész dül, s az időjárás viharos, az emberek a szerencsétlenséget királyuk hanyagságának vagy bűnének tulajdonítják, és ennek megfelelően ütlegetéssel, fogsággal büntetik, vagy ha konok marad, megfosztják méltóságától, és megölik. Néha azonban úgy vélik, hogy a természet, bár függ a királytól, részben mégis független az uralkodó akaratától. A király személyét, ha szabad magunkat így kifejeznünk, a világmindenség dinamikus központjának tekintik, amelyből minden égtáj felé erővonalak sugároznak, s bármely mozdulata – fejének elfordítása, kezének felemelése – azonnal befolyásolja és súlyosan megzavarhatja a természet valamely részét. Ő az a támasztópont, amelyen a világ egyensúlya nyugszik, és a legcsekélyebb szabálytalanság, amelyet elkövet, felboríthatja az érzékeny egyensúlyt. A legnagyobb gondot kell tehát fordítani személyére, neki magának is, másoknak is; egész életét a legaprólékosabb részletekig úgy kell szabályozni, hogy se szándékos, se akaratlan cselekedete ne zavarhassa meg vagy forgathassa fel a természet fennálló rendjét. Az uralkodók e csoportjának tipikus példája Japán vallási császára, a mikádó. A császár a napistennőnek, annak az istenségnek a megtestesülése, aki az egész világmindenséget kormányozza, ezen belül az isteneket és az embereket is. Évente egyszer minden isten tiszteleg nála, és egy hónapot udvaránál tölt. E hónapban, amelynek neve „istenek nélkül”-t jelent, senki sem látogatja a templomokat, mivel azt

hiszik, hogy elhagyatottak. A mikádónak a nép a „megnyilvánult vagy testet öltött istenség” címet adja: ő ezt az elnevezést használja hivatalos nyilatkozataiban és rendeleteiben, s magának igényli a teljes hatalmat Japán istenei fölött. Így például a 646. év egyik hivatalos rendelete a császárt „a testet öltött istennek” nevezi, „aki a világmindenséget kormányozza”.

A mikádó életmódjáról a következő, mintegy kétszáz évvel ezelőtti leírást olvashatjuk: „Egészen a mai napig az ebből a családból származó fejedelmi személyekre, s különösen a trónon ülőkre úgy tekintenek, mint akik szent személyek, és születésük alapján pápák. Azért, hogy ez a kedvező vélekedés alattvalóik gondolkodásában megmaradjon, szokatlan gondot fordítanak megszentelt személyükre, és olyan dolgokat tesznek, amelyek nevetségessé és arcátlanokká tűnnek, ha más népek szokásaival verjük őket egybe. Talán helyénvaló ezt néhány példával bemutatni. Az ilyen fejedelem úgy véli, hogy rendkívül sértené méltóságát és szentségét, ha lába érintené a földet; ezért, ha valahová menni szándékozik, emberek vállán viteti magát. Még kevésbé teszi ki megszentelt személyét a szabad levegőnek, és a napot sem tartja méltónak arra, hogy fejére süssön. Olyan szentséget tulajdonítanak teste minden egyes részének, hogy sem haját, sem szakállát, sem körmét nem merik levágni. Mégis, hogy ne legyen túlságosan piszkos, éjjel, amikor alszik, megtisztogathatják; azt mondják ugyanis, hogy amit ekkor vesznek el a testéről, azt ellopják tőle, és az ilyen tolvajlás nem hátrányos sem szentségére, sem méltóságára. A régi időkben minden reggel néhány óra hosszat a trónon foglalt helyet, fején a birodalmi koronával; úgy kellett azonban ülnie, mint valami szobornak, nem volt szabad megmozdítania sem kezét vagy lábát, sem fejét, szemét vagy testének bármely más részét, mivel – úgy gondolták – ily módon megőrizheti birodalmában a békét és a nyugalmat. Ha ugyanis véletlenül egyik vagy másik oldalra fordult vagy hosszabb ideig nézett országának valamely része felé, attól féltek: háború, éhség, tűz vagy más szerencsétlenség közeleg, hogy a császárságot elpusztítsa. De miután később rájöttek arra, hogy a császári korona az a védőbástya, amely mozdulatlanságával megőrizheti a békét a birodalomban, célszerűbbnek tartották, hogy a császár személyét,

amely csupán a semmittevésnek és a gyönyöröknek volt szentelve, felmentsék terhes kötelessége alól; ezért most a koronát helyezik a trónra minden reggel néhány órára. A császár ételeit minden alkalommal új edényekben kell elkészíteni, és új tálakban kell az asztalra felszolgálni; az edények is, az asztalok is nagyon tiszták és rendesek, de csak közönséges anyagból készültek, hogy nagyobb költség nélkül félre lehessen tenni vagy össze lehessen törni ezeket, miután egyszer már betöltötték feladatukat. Többnyire összetörik ezeket a tárgyakat, nehogy kívülállók kezébe kerüljenek; azt hiszik ugyanis, hogy ha egy idegen ezekből a szent edényekből fogyasztaná ételét, szája és toroka megdagadna s gyulladásba jönne. Ugyanilyen káros hatásúak a mikádó szent ruhái; úgy vélik, hogy ha kívülálló a császár kifejezett engedélye vagy parancsa nélkül viselné őket, ez a szentségtörés a vétkes minden testrészében daganatokat és fájdalmakat okozna.” Hasonlókat olvashatunk a mikádóról egy korábbi közlésben: „Szégyenletes lealacsonyodásnak tartották, ha csak meg is érintette a földet lábával. Még a nap és a hold sem süthetett a fejére. Testéről semmi fölöslegesen nem távolítottak el, haját, szakállát, körmeit nem vágták le sohasem. Amit evett, azt új edényekben készítették el.”

Hasonló pap- vagy inkább istenkirályokat találunk a barbárság alacsonyabb fokán, Afrika nyugati partvidékén. Alsó-Guineában, a Padron-fok közelében, Sharks Pointnál a papkirály, Kukul magányosan él egy erdőben. Nem érinthet nőt, és nem hagyhatja el házát, sőt székéből sem állhat fel; ebben ülve kell aludnia, mivel ha lefeküdne, nem fújna a szél és megállnának a hajók. Ő irányítja a viharokat és gondoskodik általában a kedvező, egyenletes időjárásról. A togói Agu-hegyen él egy Bagbának nevezett fétis vagy szellem, akinek nagy jelentősége van az egész környék számára. Úgy hiszik, hogy képes esőt adni vagy visszatartani a csapadékot; őt tartják a szelek urának, ideértve a szárazföld belsejéből fúvó harmattan nevű száraz, forró szelet is. Papja a hegy legmagasabb csúcsán épült házban él, ott őrzi hatalmas korsókba zárva a szeleket. E paphoz intézik az esőre vonatkozó kéréseket, és jó üzleteket köt leopárdfog és karom amulettekkel. Bár hatalma nagy, és a vidék igazi főnökének tekinthető, a fétis törvénye mégis megtiltja neki, hogy bármikor is elhagyja a hegyet; egész életét fenn

kell töltenie a csúcson. Évente csak egyszer jöhet le, hogy bevásároljon a piacon, de ekkor sem szabad halandó ember kunyhójába lépnie, és még aznap vissza kell térnie számkivetése helyére. A falvakban alárendelt főnökök látják el a kormányzás teendőit; ezeket ő nevezi ki. A nyugat-afrikai Kongó királyságban volt egy Csitomének vagy Csitombénak nevezett főpap, akit a négerek földre szállott istennek és az ég mindenható urának tartottak. Ezért, mielőtt maguk megízlelték volna az új termést, neki áldozták az első zsenget; attól féltek, hogy mindenféle szerencsétlenség éri őket, ha megszegik ezt a szabályt. Amikor a Csitomé elhagyta székhelyét, és más, ugyancsak hatáskörébe tartozó helységeket keresett fel, távolléte alatt minden házasembernek szigorúan meg kellett magát tartóztatnia, mivel úgy gondolták, hogy az önmegtartóztatás hiánya végzetes lenne számára. A hiedelem szerint, ha természetes halállal halna, elpusztulna a világ; a Föld, amelyet hatalmával és érdemével egyedül ő tart fenn, azonnal megsemmisülne. Az Újvilág félbarbár népei között a spanyol hódítás idején a japánhoz hasonló hierarchiákat vagy teokráciákat találtak, s különösen a zapotekok főpapjának helyzete hasonlított feltűnően a mikádóéhoz. E vallási főnök, aki magának a királynak is számottevő vetélytársa volt, az ország egyik legnagyobb városa, Yopaa fölött uralkodott abszolút hatalommal. Lehetetlen – olvashatjuk – nagyobb tiszteletet elképzelni, mint amelyben részesítették. Istennek tekintették, s azt tartották: a föld nem méltó arra, hogy hordja, a nap is méltatlan arra, hogy rásüssön. Szentsége megszűnt volna, ha csak érinti is lábával a földet. Azok a tisztségviselők, akik hordszékét a vállukon vitték, a legelőkelőbb családok tagjainak sorából kerültek ki. Még azt sem találta magához méltónak, hogy bármire is ránézzen maga körül, és aki csak találkozott vele, leborult a földre attól rettegve, hogy meghal, ha csak az árnyékát is meglátja. A zapotek papoknak, különösen a főpapnak, önmegtartóztató életet kellett élniök, de „évente bizonyos napokon, amelyeket általában lakomával és tánccal ünnepeltek meg, a főpap szokás szerint lerészegedett. Ebben az állapotában, amikor sem az éghez, sem a földhöz nem tartozott, az istenek szolgálatára szentelt szüzek közül az egyik legszebbet adták neki.” Ha a gyermek, akit e nő szült, fiú lett, vérbeli herceggént nevelték fel, és a legidősebb fiú követte atyját a főpapi

trónon. A főpapnak tulajdonított természetfölötti képességeket nem ismerjük pontosan, de valószínűleg olyasfélék lehettek, mint amelyeneket a mikádónál és a Csitoménál láttunk.

Ahol – mint Japánban és Nyugat-Afrikában – feltételezik, hogy a természet rendje, sőt még a világ létezése is a király vagy a pap életéhez kapcsolódik, ott természetes, hogy személyét alattvalói végtelen áldás és végtelen veszély forrásának tekintik. Az emberek neki köszönhetik az esőt és a föld terményeit érlelő napsütést, a szelet, amely hajókat visz partjaikra, sőt még a szilárd talajt is a lábuk alatt. De amit ad, azt meg is tagadhatja: olyan nagy mértékben függ személyétől a természet, olyan ingatag azoknak az erőknek az egyensúlya, amelyeknek ő a középpontja, hogy a legcsekélyebb szabálytalanság, amelyet elkövet, alapjában megrendítheti a földet. Ha pedig a természetben a király legkisebb önkéntelen mozdulata is zavart kelthet, könnyű elképzelni azt a megrázkódtatást, amelyet halála idézhet elő. Mint láttuk, azt hitték, hogy a Csitomé természetes halála minden dolog pusztulását vonja maga után. Érthető tehát, hogy a nép saját biztonsága érdekében, amelyet a király bármely elsietett cselekedete s halála még inkább veszélyeztethet, királyától vagy papjától azt követeli, hogy a legszigorúbban megtartsa azokat a szabályokat, amelyeket a saját és következésképpen a nép és a világ fennmaradásának érdekében szükségesnek gondol. Az a nézet, hogy az ősi királyságok despotikus uralmi rendszerek voltak, amelyekben a nép csak az uralkodóért élt, egyáltalában nem alkalmazható azokra a monarchiákra, amelyekkel most foglalkozunk. Éppen ellenkezőleg. Az uralkodó itt csak alattvalóiért létezik: életének csak addig van értéke, ameddig a funkciójával járó kötelességeket ellátja; az a feladata, hogy a természet rendjét a nép javára szabályozza. Mihelyt nem teljesíti kötelességeit, az a gondoskodás, hűség, vallásos tisztelet, amellyel addig elárasztották, megszűnik, s gyűlöletté és megvetéssé alakul át. Gyalázatban elbocsátják, és még hálás lehet, ha ép bőrrel szabadul. Az egyik napon még istenként imádják, a rá következőn pedig bűnözőként megölik. De a nép megváltozott magatartása nem szeszélyes és nem következetlen. Ellenkezőleg: viselkedésük egyértelmű. Ha királyuk egyúttal istenük, akkor megtartójuk is, s ha nem akar fenntartásukról gondoskodni, át kell

adnia helyét olyannak, aki erre hajlandó. Ameddig azonban megfelel várakozásaiknak, határtalan gondoskodással veszik körül, és határtalan törődéssel, amelynek figyelembevételére őt magát is rákényszerítik. Az ilyen király a szertartásos etikett falai között, tilalmak és előírások hálójában él, de ezeknek nem az a céljuk, hogy méltóságát hangsúlyozzák, még kevésbé, hogy kényelmét szolgálják, hanem inkább az, hogy visszatartsák az olyan magatartástól, amely – megzavarva a természet összhangját – közös szerencsétlenségbe döntheti az uralkodót magát, népét és a világmindenséget. Ezek az előírások, amelyek korlátozzák cselekvőképességét, távolról sem jelentenek számára kényelmet, sőt megfosztják szabadságától, és gyakran egyenesen terhessé, kínossá teszik életét, amelyet pedig éppen meg akarnak őrizni.

A természetfölötti képességekkel rendelkező loangói királyokról mondják, hogy minél hatalmasabb valamelyikük, annál több tabut kell megtartania. A tabuk szabályozzák minden cselekedetét, jártáskeltét, táplálkozását, alvását és ébredését. A trón örököse ezeknek a korlátozásoknak kora gyermekségétől alá van vetve; amint növekszik, úgy szaporodnak azok a megtartóztatási szabályok és szertartások is, amelyekre ügyelni tartozik, s amelyeket el kell végeznie, „míg trónra lépésének pillanatában el nem merül a rítusok és tabuk tengerében”. Egy kialudt vulkán kráterében, minden oldalról füves lejtőktől szegélyezve fekszenek Fernando Póo bennszülött királyának fővárosában, Riabbában az elszórt kunyhók és a yamföldek. Ez a titokzatos lény, a király a kráter legrejtettebb mélységeiben él negyven nőből álló háremével. Mint mondják, testét régi ezüstérmék díszítik. Bár meztelen vadember, mégis nagyobb befolyása a szigeten, mint a Santa Isabelben székelő spanyol kormányzónak. Benne testesül meg a bubiknak, a sziget bennszülött lakóinak konzervatív szelleme. Még sohasem látott fehér embert, és a bubik szilárd meggyőződése szerint egy sápadt arcú megpillantása azonnali halálát okozná. Nem bírja elviselni a tenger látványát, sőt mondják, hogy a távolból sem szabad ránéznie, és ezért életét megbilincselte lábával kunyhója félhomályában tölti el. Bizonyos, hogy a tengerparton nem járt sohasem. Puskájától és késétől eltekintve, nem használ semmit, ami a fehérektől származik, testét még nem

érintette európai szövet, s megveti a dohányt, a rumot, sőt sőt sem fogyaszt.

A Rabszolga-part eve nyelveket beszélő népeinél „a király egyúttal főpap is. Ebben a minőségben – különösen korábban – megközelíthetetlen volt alattvalói számára. Csak éjjel hagyhatta el lakhelyét fürdés stb. végett. Csupán képviselője, az ún. »látható király« beszélgethetett vele három kiválasztott öreg társaságában, de ezeknek is – ökörbőrön ülve – hátat kellett fordítaniuk neki. Nem láthatott sem európai embert, sem lovat, s nem láthatta a tengert sem, ezért egy pillanatra sem hagyhatta el a fővárost. Ezeket az előírásokat az utóbbi években már nem tartották meg.” Dahomey királyát is köti a tenger látásának tilalma, és ugyanezt tudjuk Loango, valamint a guineai Nagy Ardra királyáról is. A tenger a Dahomeytól északnyugatra élő ojók fétise, s papjaik halállal fenyegetik a népet és királyát arra az esetre, ha csak ránézni merészelnek is az óceán vizére. A szenegáli Cayor királyáról azt hiszik, hogy egy éven belül menthetetlenül meghalna, ha átkelne egy folyón vagy lagúnán. Masonaföldön egészen napjainkig a főnökök nem keltek át bizonyos folyókon, különösen a Rurikwin és a Nyadirin, és legalábbis egy főnök még nemrégiben is szigorúan megtartotta ezt az előírást. „A főnök semmi esetre sem menne át a folyón. Ha feltétlenül szükséges átkelnie, akkor bekötik a szemét, s nagy kiabálás és éneklés közepette viszik át. Ha nem így tenne, akkor megvakulna vagy meghalna, és biztosan elveszítené a főnökséget.” A Madagaszkár déli részén élő mahafaliknál és szakalaváknál némely királynak tilos a tengeren vitorláznia vagy átkelnie bizonyos folyókon. A szakalaváknál a főnököt szentnek tartják, de „korlátozások tömege veszi körül, amelyek szabályozzák magatartását, a kínai császárhoz hasonlóan. Semmibe sem foghat addig, amíg a varázslók nem nyilvánították kedvezőnek az előjeleket; nem ehet meleg ételt; bizonyos napokon nem hagyhatja el kunyhóját és így tovább.” Néhány asszami hegyi törzsnél a nemzetségfőnek és feleségének számos ételtabut kellett megtartania. Nem ehettek például bivaly-, disznó-, kutya- és csirkehúst vagy paradicsomot. A nemzetségfőnek erkölcsösnek kellett lennie, csak egy felesége lehetett, és a tabuk általános vagy nyilvános megtartásának előestéjén nem tartózkodhatott felesége közelében. A törzsek egyik

csoportjánál a nemzetségfőnek tilos volt idegen faluban ennie, és semmilyen kihívás esetén sem ejthetett ki gyalázkodó szavakat. Úgy látszik, ezek az emberek azt képzelték, hogy ha a nemzetségfők megszegnék e tabuk bármelyikét, az szerencsétlenséget hozna az egész falura.

Írország régi királyainak, továbbá a négy tartomány, Leinster, Munster, Connaught és Ulster királyainak néhány furcsa tilalomra vagy tabura kellett ügyelniük; a közvélemény szerint ezek szigorú megtartásától függött mind a nép és az ország, mind pedig a maguk boldogulása. Így például Írország királyának, ha Tarában, Erin régi fővárosában az ágyban feküdt, nem volt szabad látnia a napfelkeltét; tilos volt szerdán Magh Breaghban lováról leszállnia, napnyugta után átmennie Magh Guillinon, lovát Fan-Chomairban megsarkantyúznia, Beltane (május elseje) utáni hétfőn hajón vízre szállnia, és mindenszentek utáni kedden Ath Maighne-ben hagynia seregének nyomát. Leinster királya nem kerülhette meg szerdán bal kéz felé Tuath Laigheant, nem alhatott a Dothair (Dodder) és a Duibhlinn között oldalra hajtott fejjel, nem táborozhatott kilenc napon át Cualann síkságain, vagy nem lovagolhatott át Magh Maisteanon fekete patájú, piszkos lovon (...) Ha Írország királyai szigorúan megtartják ezeket az előírásokat és ügyelnek még számos más szokásra, amelyeket az ősi gyakorlat kényszerített rájuk, akkor – úgy hitték – sohasem éri őket baj és szerencsétlenség, s kilencven évig élnek anélkül, hogy éreznék az öregséggel járó hanyatlást; sem járvány, sem más nagy szerencsétlenség nem fordul elő uralmuk alatt, az egyes évszakokban kedvezően alakul az időjárás, és a föld bőséges termést hoz; míg ha az ősi szokásokat semmibe veszik, dögvész, éhínség és rossz időjárás sújtaná az országot.

Egyiptom uralkodóit istenekként imádták; napirendjük minden részletét pontos és változatlan szabályok határozták meg. „Az egyiptomi királyok élete – írja Diodorus – nem hasonlított más uralkodókéhoz, akik nem tartoznak felelősséggel senkinek, és azt tehetik, amit csak akarnak. Éppen ellenkezőleg, mindent törvény állapított meg számukra, s az előírások nem csupán hivatalos kötelességeiket, hanem még napi életük részleteit is szabályozták ... Mind nappal, mind pedig éjjel meg voltak határozva azok az órák, amikor a király nem azt tette, ami neki tetszett, hanem azt, ami elő

volt írva számára... De nemcsak azt az időt állapították meg, amikor közügyekkel kellett foglalkoznia vagy a bírói székben ülnie, hanem még azokat az órákat is, amikor sétált, fürdött vagy feleségével hált, röviden: életében mindent szabályok szerint kellett tennie. A szokás egyszerű étrendet írt elő számára; húsetelként csak borjút és libát ehetett, s csak meghatározott mennyiségű bort ihatott.” Joggal feltételezhetjük azonban, hogy ezek a szabályok nem a régi fáraókra vonatkoztak, hanem a huszadik dinasztia korának vége felé Thébában és Etiópiában uralkodó papkirályokra.

A papokra kötelező tabukra találó példaként azokat az előírásokat említhetjük meg, amelyek a római flamen Dialis életét szabják meg, akit Jupiter képmásának vagy az égszellem emberi megtestesülésének tartottak. E szabályok között ilyeneket találunk: a flamen Dialis nem lovagolhatott, lovat érintenie sem volt szabad; nem láthatott hadsereget fegyverben; csak törött gyűrűt viselhetett, s sehol sem köthetett csomót ruhájára. Házából csak szent tüzet volt szabad kivinni; nem nyúlhatott búzaliszthez vagy kelesztett kenyérhez; nem érinthetett, sőt nem is nevezhetett meg kecskét, kutyát, nyers húst, babot és borostyánt; nem sétálhatott szőlőlugas alatt; ágyának lábait sárral kellett bekenni; haját csak szabad ember vághatta le bronzkéssel, levágott haját és körmét pedig szerencsefa alatt kellett elásni; nem érinthetett állati tetemet vagy holttestet, és nem léphetett olyan helyre, ahol valakit elégettek; szent napokon nem láthatott dolgozó embereket; a szabad levegőn fedetlen testtel nem tartózkodhatott; ha megkötozött embert vittek a házába, a fogoly kötelékeit ki kellett oldani, át kellett húzni a tetőn levő lyukon, így engedték le az utcára. Feleségének, a flaminicának nagyjából ugyanezeket az előírásokat kellett megtartania, de voltak olyan szabályok is, amelyek csak rá vonatkoztak. Az ún. görög lépcsőn csak három fokon mehetett fel; egy bizonyos ünnep alkalmával nem fésülködhetett; cipője nem készülhetett olyan állat bőrből, amely természetes halállal múlt ki, hanem csak olyanéból, melyet levágtak vagy feláldoztak; ha pedig mennydörgést hallott, addig állott tabu alatt, amíg engesztelő áldozatot nem mutatott be.

A Sierra Leonében élő grebóknak van egy főpapjuk, aki a *bodia* címet viseli, és akit – ha kissé elégtelen indokok alapján is – a zsidók főpapjához hasonlíthatunk. Kinevezése egy jóshely parancsa

szerint történik. A bonyolult beiktatási szertartás alkalmával felkenik, hivatali jelvényként gyűrűt erősítenek a bokájára, házának kapufélfáit pedig feláldozott kecske vérével hintik be. Ő ügyel a közösségi talizmánokra és bálványokra, amelyeket újholdkor rizzsel és olajjal táplál, s a város nevében ő mutatja be az áldozatot a halottaknak és a démonoknak. Névleges hatalma igen nagy, a gyakorlatban azonban erősen korlátozott. Nem merészel ugyanis szembeszegülni a közvéleménnyel, viszont életével felel minden bajért, amely az országot éri. Elvárják tőle, hogy bőséges legyen a termés, a nép egészséges legyen, a háború távol maradjon, és megkívánják, hogy a boszorkányokat féken tartsa. Életét bizonyos korlátozások vagy tabuk teszik terhessé. Így például nem alhat más házban, csak hivatalos rezidenciájában, amelyet – a beiktatás során végzett felkenési szertartás alapján – „felkent ház”-nak neveznek. Az országúton nem ihat vizet, s ha a városban halott van, nem szabad ennie, s nem gyászolhatja a halottakat. Ha hivatali ideje alatt hal meg, az éjszaka kellős közepén temetik el; a temetésről csak kevesen tudnak; nem gyászolhatják meg a haláleset hírének közzététele után sem. Ha méregpróbának esne áldozatul azzal, hogy sassyfafőzetet iszik, folyómederbe kell eltemetni.

A dél-indiai todáknál a szent tejpgazdaság papjaként tevékenykedő szent „tejesember számos kellemetlen és terhes korlátozásnak van alávetve hivatali működésének ideje alatt, amely sok évig tarthat. Így például a szent tejpgazdaságban kell élnie, sohasem keresheti fel házát, és nem látogathat el a faluba sem. Cölibátusban köteles élni, ha pedig már házas volt, el kell hagynia feleségét. Közönséges halandónak semmilyen körülmények között sem szabad a szent papot megérintenie vagy belépnie a szent tejpgazdaságba; a pap szentségét az ilyen érintés annyira beszennyezné, hogy elveszítené hivatalát. A hétnek csak két napján, hétfőn és csütörtökön közelítheti meg laikus személy a papot; más napokon, ha dolga van vele, tőle távol kell megállnia (némelyek szerint negyed mérföldnyire), és üzenetét a közbeeső térségen kell átüvölnie. A szent pap nem vágja le a haját vagy a körmét, amíg hivatalban van; nem megy át hídon a folyón, hanem gázlón kel át, de csak bizonyos gázlókat vehet igénybe; ha nemzetségében haláleset fordul elő, nem vehet részt a temetési szertartásokon, hacsak tisztségéről előbb le nem

mond, és a szent tejjgazdaság papjának magas rangjáról nem száll le a közönséges halandók közé. Sőt valószínű, hogy régen hivatali pecsétjeit, helyesebben sajtárjait vissza kellett adnia, ha nemzetségének valamelyik tagja eltávozott az élők sorából. Ezek a súlyos kikötések teljes egészükben azonban csak a legmagasabb osztályhoz tartozó papokra vonatkoztak.

2. §. A VALLÁSI ÉS A VILÁGI HATALOM SZÉTVÁLÁSA – A királyi vagy papi tisztséghez kapcsolódó terhes előírásoknak megmutatkozott a maguk természetes hatása. Vagy az emberek vonakodtak a tisztséget elfogadni, s ezért időnként nem töltötték be, vagy elvállalták, és súlya alatt lélektelen kreatúrákká lettek, visszavonult remetékké, akiknek erőtlen ujjai közül a kormányzat gyeplői olyan férfiak erősebb kezébe kerültek át, akik készek voltak arra, hogy a cím viselése nélkül a tényleges hatalmat gyakorolják. Néhány országban ez a legfelsőbb hatalomban végbement hasadás a vallási és a világi hatalom teljes és állandó szétválásává mélyült. A régi királyi ház megtartotta a kizárólag vallási funkciókat, míg a polgári kormányzás teljes egészében egy fiatalabb és erőteljesebb csoport kezébe ment át.

Lássunk példákat. Munkánk egyik előző részében láttuk, hogy Kambodzsában a Tűz és a Víz Királyának méltóságát gyakran rá kell kényszeríteni a vonakodó utódokra, és hogy Niue-szigeten a királyság ténylegesen véget ért, mivel végül is senkit nem lehetett rábírní arra, hogy elfogadja ezt a veszélyes kitüntetést. Nyugat-Afrika néhány vidékén a király halála után titokban összeül a családi tanács, hogy kijelöljék az utódot. Akire a választás esik, azt azonnal megragadják, megkötözik és a fétisházba vetik; itt addig tartják fogságban, amíg a koronát el nem fogadja. A kiszemelt utód néha módot talál arra, hogy kitérjen a ráerőszakolt megtiszteltetés elől; egy kegyetlen főnökről tudjuk, hogy állandóan fegyveresen járkált, elszántan arra, hogy erőszakkal ellenáll minden kísérletnek, amellyel a trónra akarnák emelni. A Sierra Leonében élő vad timmek választják királyukat; fenntartják maguknak azt a jogot, hogy koronázásának előestéjén megverjék; ezt az alkotmányos privilégiumot olyan készséges jóindulattal használják ki, hogy a szerencsétlen uralkodó trónra lépése után nem sokáig él. Ezért ha a

vezető szerepet játszó főnökök valakire haragszanak, és szeretnének megszabadulni tőle, királlyá választják. Régebben, mielőtt valakit Sierra Leone királyának kiáltottak volna ki, szokás volt bilincsbe verni és elpáholni. Ezután leszedték róla a bilincseket, ráterítették a királyi palástot, és kezébe adták királyi méltóságának jelvényét, amely nem más, mint a hóhér bárdja. Így nem lepődhetünk meg, ha azt olvassuk, hogy Sierra Leonében, ahol ilyen szokások uralkodtak, „a mandingóktól és a szuszuktól eltekintve, kevés király származott abból az országból, amelyet kormányzott. Annyira eltér az ő gondolkodásuk a miénktől, hogy csak nagyon kevesen törődnek ezzel a megtiszteltetéssel, és versengésről is csak elvétve lehet hallani.”

Japán mikádói már régen ahhoz az eljáráshoz folyamodtak, hogy a legfőbb hatalommal járó megtiszteltetéseket és terheket kiskorú gyermekeikre ruházzák át. A sogunok (tycoon) emelkedését, akik hosszú időn keresztül az ország világi uralkodói voltak, arra vezetik vissza, hogy egy bizonyos mikádó lemondott méltóságáról hároméves fia javára. Mivel az uralmat a hercegi gyermektől egy trónbitorló ragadta magához, a mikádó ügyét Yori-tomo, egy jó eszű és energikus férfi karolta fel; elűzte a trónbitorlót, és visszaadta a mikádónak a hatalom árnyékát, ennek tényleges gyakorlását pedig magának tartotta meg. Az így elnyert méltóságot örökül hagyta leszármazottaira, és ezzel a sogunok nemzetségének megalapítójává lett. A sogunok aktívan és eredményesen uralkodtak a XVI. század második feléig, ekkor azonban ugyanaz a sors érte őket, mint a mikádókat. Belebonyolódva a szokásoknak és törvényeknek ugyanabba a kibogozhatatlan szövevényébe, pusztán bábokká degenerálódtak, alig mozdultak ki palotáikból, belevesztek az üres szertartások örökös körforgásába, míg a kormányzás tényleges munkáját az államtanács végezte. Tonkingban hasonló fejlődésen ment keresztül a királyság. Mivel a király elődeihez hasonlóan elpuhult és tunya életet élt, egy Mack nevű becsvágyó kalandor, aki egyszerű halászból a Nagy Mandarin rangjára emelkedett, elűzte a trónról. Tring, a király fivére azonban elűzte a bitorlót, és visszahelyezte trónjára a királyt, megtartva a maga és utódai számára a hadsereg főparancsnokságát. Ettől kezdve a királyok, bár az uralkodói címet viselték, és az ezzel járó pompában

éltek, többé nem kormányozták az országot. Visszavonultak palotájukba, a tényleges politikai hatalom pedig teljesen a tábornokok kezébe ment át, akik hivatalukat öröklődővé tették.

Mangaián, egy polinéziai szigeten, a vallási és politikai hatalmat más-más személy gyakorolta. A vallási funkciókat a rangjukat öröklő királyok látták el, míg a világi ügyek intézését időről időre valamely sikeres hadi főnökre bízta; beiktatását azonban a királynak kellett megerősítenie. Ugyanígy a Tonga-szigeteken a polgári király mellett, aki részben örökölte trónöröklési jogát, részben pedig hadvezéri hírnevének és harcosai számának köszönhette uralmát, ott állt egy isteni nagyfőnök, aki a nép hite szerint az egyik főistentől származott, s ezért rangban a király és a többi főnök fölött állott. Évente egyszer, ünnepi szertartás keretében a föld első terményeit áldozták neki; azt tartották: ha ezeket az áldozatokat nem mutatnák be, az istenek kemény bosszúja sújtaná a népet. Ezt a nagyfőnököt különleges beszédfordulatokkal emlegették, olyanokkal, amelyeket senki másnál nem alkalmaztak. Amihez csak véletlenül is hozzáért, szentté vált és tabu alá került. Amikor a királlyal találkozott az isteni nagyfőnök, az uralkodónak a földön kellett ülnie tisztelete jeléül mindaddig, amíg őszentsége el nem haladt előtte. Mégis, annak ellenére, hogy isteni eredetéből fakadóan a legnagyobb tiszteletben részesült, e szent személyiség semmiféle politikai hatalommal nem rendelkezett. Ha megkísérelte volna, hogy beavatkozzék az államügyek vitelébe, megkockáztatta volna, hogy a király, a tényleges hatalom birtokosa visszautasítja. Ez utóbbinak végül is sikerült megszabadulnia a vallási funkciókat gyakorló vetélytársától.

Nyugat-Afrika némely vidékén két király uralkodik egymás mellett: egy fétis- vagy vallási király és egy polgári király. A kettő közül a valóságban a fétiskirály magasabb rangú. Ő szabályozza az időjárást, valamint egyéb dolgokat, s mindennek véget vethet. Ha vörös botját a földre teszi, senki sem mehet abban az irányban. A hatalomnak ezzel a szent és világi uralkodók közötti megoszlásával mindenütt találkozunk, ahol az igazi néger kultúra zavartalanul megmaradt; ahol azonban a társadalom néger formáját megzavarták, mint Dahomeyban és az Asanti Királyságban, ott az a törekvés figyelhető meg, hogy a két hatalom egyetlen király kezében egyesüljön.

Az indonéziai Timor-sziget némely vidékén a hatalomnak ahhoz hasonló megoszlásával találkozunk, mint Nyugat-Afrikában a polgári király és a fétiskirály esetében. Egyes timori törzsek két rádzsát ismernek el maguk fölött: a rendes vagy polgári rádzsát, aki a népet kormányozza, és a fétis- vagy taburádzsát; az utóbbira hárul mindannak a szabályozása, ami a földdel és terményeivel kapcsolatos. Ő jogosult arra, hogy bármit tabunak nyilvánítson, tőle kell engedélyt kérni, mielőtt új földterületet fognának művelés alá, és neki kell a munka megkezdésekor a szükséges szertartásokat elvégeznie. Ha a termést aszály vagy üszög fenyegeti, megmentéséért hozzá folyamodnak, az ő segítségét kérik. Bár rangban a polgári rádzsá alatt áll, időnként befolyást gyakorol az események menetére, mivel világi kollégája köteles minden fontosabb ügyben tanácsot kérni tőle. Néhány szomszédos szigeten, mint Rotin és Floresen, ugyanilyen vallási uralkodót ismernek különféle elnevezésekkel, amelyeknek jelentése mindig: „a termőföld ura”. Ugyanígy Brit Új-Guinea Mekeo körzetében is kettős főnökség van. A nép családok szerint két csoportra oszlik, mindegyiknek megvan a maga főnöke, az egyik a hadi főnök, a másik a tabufőnök. Az utóbbi tisztsége öröklődő, az ő kötelessége kimondani a tabut egyes terményekre, mint például a kókusz- és az arékadióra, amikor úgy gondolja, hogy szükséges valamelyiknek a felhasználását megtiltania. Talán ebben a tisztségben fedezhetjük fel a papdinasztiák eredetét, funkciói azonban inkább mágikus, mint vallási jellegűnek tűnnek, mivel a termés szabályozásával jobban törődik, mint a természetfölötti hatalmak megengesztelésével.

A LELKET FENYEGETŐ VESZÉLYEK

1. §. A LÉLEK MINT TÖRPE – A fenti példák megmutatták, hogy a szent király vagy pap tisztségét gyakran terhes korlátozások vagy tabuk egész sora veszi körül azzal a fő céllal, hogy az istenember életét a nép érdekében biztosítsák. Ha azonban a tabuknak az a céljuk, hogy megmentsék életét, felmerül a kérdés: hogyan lehet tilalmak figyelembevételével ezt a célt elérni? Hogy ezt megértsük, tudnunk kell, milyen az a veszély, amely a király életét fenyegetheti, s amely ellen ezek a furcsa rendszabályok irányulnak. Ezért fel kell tennünk a kérdést: hogyan értelmezi a primitív ember a halált? Milyen okok működésének tulajdonítja? Hogyan igyekszik ellene védekezni?

A primitív ember a lélek nélküli természet folyamatait oly módon magyarázza, hogy a jelenségekben vagy a jelenségek mögött élőlények tevékenységét tételezi fel; így értelmezi magát az életet is. Az állat csak azért élhet és mozoghat – gondolja –, mert egy kis állat él benne, ez mozgatja; s hogy az ember él és mozog, az csak azért lehetséges, mert egy pici ember vagy állat lakik benne, s ez mozgatja. Az állatban levő állat és az emberben levő ember nem más, mint a lélek. És ahogyan az állat vagy az ember tevékenységét a lélek jelenléte indokolja, ugyanúgy az alvás vagy a halál nyugalmát a lélek hiánya magyarázza; az alvás vagy a révület a lélek átmeneti, a halál pedig a lélek állandó távolléte. Ha tehát a halál a lélek állandó távolléte, akkor azzal lehet ellene védekezni, ha megelőzzük, hogy elhagyja a testet, s ha mégis elhagyná, biztosítjuk visszatérését. Azok az óvintézkedések, amelyekhez a primitív ember az egyik vagy a másik cél elérése érdekében folyamodik, bizonyos tilalmak vagy tabuk formáját veszik fel, s ezek nem mások, mint arra irányuló szabályok, hogy a léleknek tartós jelenlétét vagy visszatérését biztosítsák. Röviden: „életmentő készülékeknek” vagy „testőröknek” nevezhetnek őket. Ezeket az általános megállapításokat a következőkben példákkal világítjuk meg.

Néhány ausztráliai bennszülöttnek egy fehér misszionárius egyszer ezt mondta: „Nem egy vagyok, mint gondoljátok, hanem

kettő.” Ezek nevetni kezdtek. „Nevethettek, amennyit akartok – folytatta a misszionárius –, mondom nektek, kettő vagyok egyben; ez a nagy test, amit láttok, az egyik, és ezen belül van egy másik, ami nem látható. A nagy test meghal, és eltemetik, a kicsi azonban elszáll, amikor a másik meghal.” Erre néhány fekete így válaszolt: „Igen, igen, mi is ketten vagyunk, nekünk is van egy kis testünk a mellünkben.” Amikor a misszionárius megkérdezte, hová megy a kis test a halál után, némelyek azt mondták, hogy a bozót mögé, mások azt, hogy a tengerbe, s voltak, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni. A huronok azt hitték, hogy a léleknek feje és teste, keze és lába van; egyszerűen, hogy tökéletes kicsinyített mása az embernek magának. Az eszkimók szerint „a léleknek ugyanolyan az alakja, mint a testnek, amelyhez tartozik, de sokkal finomabb és légiesebb annál”. A nutkák úgy vélik, hogy a lélek olyan, mint valami pici ember, és a fejtetőn foglal helyet. Ameddig egyenesen áll, tulajdonosa erős és egészséges, de ha valamilyen ok miatt tartását megváltoztatja, gazdája eszméletét veszti. A Fraser alsó folyása mellett élő indián törzsek úgy tudják, hogy az embernek négy lelke van. Ezek közül az egyik olyan, mint egy törpe, míg a többi három ennek az árnyéka. A malájok is kis emberkének vélik az emberi lelket, amely többnyire láthatatlan, hüvelyknyi nagyságú, és formájában, arányaiban, sőt bőrének színében is pontos megfelelője annak az embernek, akinek a testében lakik. Ez a törpe vékony, megfoghatatlan lény, bár annyira nem testetlen, hogy ne okozna egy tárgyba behatolva változást; gyorsan egyik helyről a másikra tud repülni. Alvás, révület és betegség idején átmenetileg eltávozik a testből, míg halál esetén állandóan távol marad.

A törpe olyan pontosan hasonlít az emberre, más szavakkal, a lélek olyan tökéletes mása a testnek, hogy amint vannak kövér és sovány testek, ugyanígy léteznek kövér és sovány lelkek is, és ahogyan vannak nehéz és könnyű, magas és alacsony testek, ugyanúgy vannak nehéz és könnyű, magas és alacsony lelkek. Nias lakói azt gondolják, hogy születése előtt minden embert megkérdeznek, milyen magasságú vagy súlyú lelket szeretne, és a kívánt súlyú vagy hosszúságú lelket mérik ki számára. A valaha is kiosztott legsúlyosabb lélek tíz grammot nyom. Az ember életének tartama lelkének hosszúságához igazodik, a fiatalon meghalt

gyermek lelke rövid. A Fidzsi-szigetiek elképzelése a lélekről mint pici, emberi lényről, világosan kifejezésre jut azokban az eljárásokban, amelyeket a nakelo törzs egyik főnökének halálakor figyeltek meg. Amikor a főnök meghal, bizonyos férfiak, akiknek családjában a temetést végző tisztsége öröklődő, a következő szavakkal fordulnak az olajjal bekent, felékszerezett és finom szövésű gyékényeken fekvő halotthoz: „Emelkedj fel, uram, főnököm, és engedj minket elmenni. A nap megérkezett országunkba.” Ezután a lelket elvezetik a folyó partjára, ahol a szellemrévész ki szokott kötni, hogy a nakelo lelkeket átvigye a vízben. Amikor a főnököt így utolsó útjára kísérik, nagy legyezőiket közel tartják a földhöz, hogy védelmezzék, mivel – ahogyan egyikük a misszionáriusnak kifejtette –: „A főnök lelke csupán akkora, mint egy kisgyerek.” Azok a pandzsabiak, akik tetoválják magukat, azt hiszik, hogy a halál után a lélek, a halandó porhüvelyben lakó „kis férfi vagy nő” az égbe megy, ugyanazokkal a tetoválás! mintákkal díszítve, amelyek testét életében ékesítették. Néha azonban, mint látni fogjuk, az ember lelkét nem emberi, hanem állati alakban képzelik el.

2. §. A LÉLEK TÁVOLLÉTE ÉS VISSZAHÍVÁSA – Többnyire úgy képzelik, hogy a lélek a test természetes nyílásain, különösen a szájon és az orrlyukakon át távozik. Ezért Celebeszen néha halhorgot erősítenek a beteg orrára, köldökére és lábára, hogy ha lelke megkísérelné a kiszabadulást, a horgokkal megfoghassák és fogva tarthassák. A borneói Baram folyó mellett lakó turikok egyike nem akart megválni néhány horoghoz hasonló kőtől, mivel lelkét ezek kapcsolják a testéhez, s megakadályozzák, hogy lényének lelki része elváljon az anyagtól. Ha egy tengeri dajak varázslót vagy orvosságosembert avatnak, ujjaira állítólag halhorgokat kötnek; ezekkel ragadja majd meg ezután és helyezi vissza a beteg testébe az elszálló emberi lelket. A horgokat azonban természetesen ugyanúgy fel lehet használni az ellenség, mint a barát lelkének megragadására. Ennek az elvnek megfelelően a borneói fejedelmek fahorgokat akasztanak a megölt ellenség koponyája mellé, abban a hitben, hogy ez segítségükre lesz hadjárataikon új koponyák szerzésében. A haida varázsló eszközei között üreges

csontot találunk; ebben fogja fel az eltávozó lelket, hogy visszaszolgáltassa tulajdonosának. A hinduk, ha valaki jelenlétükben ásít, ujjukkal pattintanak; hiedelmük szerint ez megakadályozza, hogy a lélek a nyitott szájon át eltávozzék. A Marquises-szigetiek befogják a haldokló száját és orrát, hogy a lélek kiszabadulását meggátolják, és ily módon életben tartják a beteget; ugyanezt a szokást ismerjük Új-Kaledóniából; a Fülöp-szigeti bagobók is hasonló céllal helyeznek gyűrűt vagy rézdrótot a betegek csuklójára vagy bokájára. A dél-amerikai itonamák lepecsételik a haldokló szemét, orrát és fülét, nehogy szelleme kiszökjön, és másokat is magával vigyen. Hasonló okból a niasiak, akik félnek a nemrégiben meghaltak szellemétől, amelyet a lélegzettel azonosítanak, a kóborló lelket azzal akarják földi hüvelyébe zárni, hogy a holttest orrát bedugaszolják vagy állat felkötik. Mielőtt elhagynák a holttestet, az ausztráliai wakelburák izzó faszenet szoktak a hulla fülébe helyezni, hogy a lelket a testben tartásuk addig, amíg akkora előnyre nem tesznek szert, hogy az nem tudja őket utolérni. Dél-Celebeszen, hogy a gyermekágyban fekvő nő lelkének kiszabadulását meggátolják, a vele foglalatostkodó asszony a várandós anya teste köré szalagot köt, olyan szorosan, ahogyan csak lehet. A szumátrai minangkabauknál hasonló szokással találkozunk: fonal- vagy zsinéggombolyagot erősítenek a gyermekágyban fekvő nő csuklójára vagy ágyékára, hogy ha a vajúdás órájában lelke el akarna távozni, a kijáratot elzárva találja. S hogy az újszülött lelke ne szökhesse meg, és ne vesszen el, a celebeszi alfurok, ha a szülés órája közeleg, gondosan elzárnak minden nyílást a házban, még a kulcslyukat is, sőt a falon is betömnek minden hasadást és repedést. Bekötik a házban és a házon kívül levő állatok száját is, attól való félelmükben, hogy valamelyikük lenyelheti a gyermek lelkét. Ugyanezért a házban jelen levő személyeknek – még magának az anyának is – a szülés ideje alatt csukva kell tartaniuk a szájukat. Arra a kérdésre, hogy miért nem fogják be az orrukat is, nehogy a gyermek lelke valamelyikükbe bemenjen, a válasz az, hogy mivel az orrlyukakon ki- és belélegzik az ember, a lelket kihajtanák, mielőtt ideje lenne tartósan befészkelni magát. A civilizált népek nyelvében az ilyen népszerű kifejezések, mint „ami a szívén, az a nyelvén”, vagy „lélek az ajkon”, vagy „lélek az orrban”, mutatják, mennyire

magától értetődő az a gondolat, hogy az élet vagy a lélek a szájon vagy az orron keresztül elszabadulhat.

A lelket gyakran elszállni készülő madárnak fogják fel. Ez az elképzelés a legtöbb nyelvben nyomot hagyott, és metaforaként él tovább a költészetben. A malájok a madárlélek felfogást a legkülönösebb módokon juttatják kifejezésre. Ha a lélek repülő madár, akkor rizzsel csalogatni lehet, és így megelőzhetik, hogy elszálljon, vagy visszacsalogathatják veszélyes repüléséről. Így Jávában, amikor a gyermeket első ízben helyezik a földre (ez olyan pillanat, amelyet a civilizálatlan népek különösen veszélyesnek tartanak), csirkeketrecbe teszik, és az anya olyan hangokat ad, mintha csirkéket hívogatna. Ha Sintangban (Borneo egyik körzetében) valaki – férfi, nő vagy gyerek – leesik a háztetőről vagy egy fáról, és hazaviszik, felesége vagy nőrokona, amilyen hamar csak tud, arra a helyre siet, ahol a baleset történt; ott sárgára festett rizst szór szét, s így szól: „Koty, koty, lélek! N. N. ismét a házában van. Koty, koty, lélek!” Ezután összeszedi egy kosárba a rizst, odaviszi a baleset áldozatához, kezéből a fejére hullatja a magvakat, és ismét mondja: „Koty, koty, lélek!” Itt világosan kifejezésre jut az a szándék, hogy visszacsalogassák a másutt időző madárlelket, és visszahelyezzék tulajdonosának fejébe.

Az alvó ember lelkéről azt hiszik, hogy elhagyja a testet, és ténylegesen felkeresi azokat a helyeket, látja azokat a személyeket és elvégzi azokat a cselekményeket, amelyekről az ember álmodik. Ha például egy brazíliai vagy guayanai indián egészséges álmából felébred, szilárdan meg van győződve arról, hogy lelke valóban a távolban vadászott, halászott, fát vágott, vagy valami mást csinált, ahogyan álmában tette, míg teste az egész idő alatt mozdulatlanul feküdt a függőágyban. Egyszer egy egész bororo falu pánikba esett, és csaknem elhagyta a települést, mert valaki azt álmodta, hogy az ellenség lopakodva közeledik. Egy gyenge egészségű makuszi indián azt álmodta egy éjjel, hogy több veszélyes vízesésen vele húzatják fel a csónakot; másnap reggel keserű szemrehányásokkal illette ezért gazdáját: nincs benne semmi belátás, mert a szegény beteget arra kényszeríti, hogy éjjel felkeljen és dolgozzon. A Gran Chacón élő indiánoktól gyakran lehet hallani hihetetlen történeteket, ezekről azt mondják, hogy maguk látták és hallották; az idegenek,

akik ismerik őket közelről, elhamarkodottan azt állítják róluk, hogy hazugok. Az igazság azonban az, hogy ezek az indiánok szilárdan meg vannak győződve elbeszélésük valóságáról; a csodálatos kalandok ugyanis egyszerűen az álmaik, amelyeket nem különböztetnek meg az ébrenlét realitásától.

A lélek távolléte az alvás idején azonban veszélyeket rejt magában. Ha ugyanis valami miatt a lélek tartósan távol marad a testtől, az élete princípiumától így megfosztott személynek meg kell halnia. Tudunk egy német hiedelemről, amely szerint a lélek az alvó száján keresztül fehér egér vagy kis madár formájában távozik, és ha az állat visszatérését megakadályoznák, ez végzetes lenne az alvóra. Ezért mondják Erdélyben: nem szabad engedni, hogy a gyermek nyitott szájjal aludjék, mert lelke egér alakjában kisorsran, és a gyermek nem ébred fel többé. Számos oka lehet annak, hogy az alvó ember lelke nem tér vissza. Így például találkozhat egy másik alvó lelkével, s a két lélek harcba szállhat egymással, ha egy guineai néger fájó lábbal ébred reggel, azt hiszi, hogy lelkét álmában egy másik lélek elcsépelte. De találkozhat a lélek egy éppen akkor elhalt egyén szellemével, és ez magával viheti; ezért az Áru-szigeteken a háznép a halálesetet követő éjszakán nem alszik, mivel azt hiszi, hogy az elköltözött lelke még a házban tartózkodik, és félnek, hogy álmukban találkoznak vele. Az alvó lelkét baleset vagy fizikai erőszak is megakadályozhatja a testbe való visszatérésben. Ha egy dajak arról álmodik, hogy a vízbe esik, feltételezi, hogy valóban ez a baleset érte a lelkét, és a varázslóért küld; ez addig halászik kézihálóval egy víztartóban a lélekre, amíg meg nem fogja, és vissza nem adja tulajdonosának. A szantálok beszélnek, hogy egyszer egy férfi elaludt, majd igen megszomjazott. Lelke gyík alakjában elhagyta a testét, és bemászott egy vízzel teli korsóba, hogy igyék. A korsó tulajdonosa éppen ekkor véletlenül befedte az edényt, a lélek ezért nem tudott visszatérni a testbe; a férfi meghalt. Míg barátai a holttest elégetésére készülődtek, valaki leemelte a korsó fedőjét, hogy vizet hozzon. A gyík kiszabadult, és visszatért a testbe, amely azonnal életre kelt. A férfi felkelt, és megkérdezte barátait, miért sírnak. Közölték vele: azt gondolták, hogy halott, és testének elégetésére készültek. A férfi elmondta, hogy egy kútban járt vízért, de nagyon

nehéznek találta a merítést, és visszatért. Ekkor mindenki megértette, mi történt.

Általános szabály a primitív népeknél, hogy az alvót nem szabad felébreszteni, mert lelke távol jár, és esetleg nincs ideje a visszatérésre; ha az ember lélek nélkül ébred fel, megbetegszik. Ha feltétlenül szükséges valakit felébreszteniük, ezt fokozatosan kell megtenni, hogy időt hagyjanak a léleknek a visszatérésre. Matukun egy déli álmát alvó bennszülöttnek valaki a lábára lépett, és hirtelen felébresztette; erre elkezdett a lelke után kiáltozni, és könyörgött neki: térjen vissza. Éppen azt álmodta, hogy Tongában jár, és nagyon megriadt, amikor hirtelen felébredve észrevette, hogy teste Matukuban van. Szilárdan hitte, hogy halál vár rá, ha nem tudja rávenni lelkét, hogy azonnal siessen át a tengeren, és ismét telítse meg élettél elhagyott lakhelyét. A férfi valószínűleg meghalt volna az ijedségtől, ha nem lett volna kéznél egy misszionárius; ez lecsillapította rettegését.

A primitív ember véleménye szerint a hirtelen ébresztésnél még veszélyesebb dolog elmozdítani az alvót vagy megváltoztatni külsejét, mivel ebben az esetben a lélek visszatérésekor esetleg nem lenne képes megtalálni vagy felismerni a testet; így az alvónak meg kellene halnia. A minangkabauk rendkívüli illetlenségnek tartják az alvó ember arcának befektetését vagy bepiszkítását, mivel a távol levő lélek visszariadna attól, hogy az így elcsúfított testet ismét felkeresse. A Pataniban lakó malájok azt hiszik, hogy ha az alvó arcát befestik, a lélek, amely kiment belőle, nem ismerné fel; ezért az ember egészen addig aludna, míg az arcát meg nem mossák. Bombayben a gyilkossággal tartják egyenértékűnek, ha az alvó ember külsejét megváltoztatják, például ha arcát fantasztikus színekkel festik be, vagy az alvó nő arcára bajuszt rajzolnak. A lélek visszatéréskor ugyanis nem ismeri fel saját testét, és a szóban forgó személy meghal.

De az embernek ahhoz, hogy lelke elhagyja testét, nem kell szükségképpen aludnia. A lélek eltávozhat akkor is, ha tulajdonosa ébren van; ebben az esetben betegség, elmebaj vagy halál lesz a következménye. Egyszer például az ausztráliai vurundzseri törzs egyik tagja az utolsókat lehelte, mivel a lélek eltávozott belőle. Egy

varázsló a lélek üldözésére indult, és éppen akkor fogta el, amikor be akarta vetni magát az alkonypírba; ez pedig nem más, mint az a fény, amelyet a halottak lelkei sugároznak ki, amikor az alvilágból, ahová a nap nyugodni jár, eltávoznak vagy lemennek oda. Miután a varázsló elcsípte a kóborló lelket, oposszumtakarója alá helyezte, majd ráfeküdt a haldokló férfira, és visszahelyezte belé a lelket. Kis idő múlva az ember felébredt. A burmai karenok mindig aggódnak, hogy lelkük netán a testükön kívül kószál, és így meghal a tulajdonos. Ha egy embernek oka van attól tartani, hogy lelke erre a végzetes lépésre készül, szertartást végeznek az egész család jelenlétében azzal a céllal, hogy a lelket visszatartsák vagy visszahívják. A szertartás alkalmával lakomát készítenek kakas- és tyúkhúsból, egy különleges rizsféléből és egy köteg banánból. A családfő fogja a rizs tisztítására használt tálat, háromszor megveregeti vele a házba vezető létra felső fokát, és azt mondja: „Prrru! Lélek, térj vissza, ne maradj odakünn! Ha esik, megázol. Ha süt a nap, meleged lesz. A szúnyog megcsíp, a pióca kiszívja a véredet, a tigris bekap, a mennydörgés szétzúz. Prrru! Jöjj vissza, lélek! Itt jó dolgod lesz, nem lesz hiányod semmiben. Jöjj és egyél, fedél alatt, vihartól és széltől védetten.” Ezután a család elfogyasztja az ételleket, és a szertartás azzal végződik, hogy mindenki olyan fonalat teker a jobb csuklója köré, amelyre a varázsló előzőleg ráolvasott. A délnyugat-kínai lolók ugyancsak hisznek abban, hogy krónikus betegség idején a lélek elhagyja a testet. Ilyenkor bonyolult, litániaszerű szöveget mondanak el, a lelket néven szólítják és kérik: térjen vissza a hegyekből, völgyekből, folyókból, erdőkből, mezőkről vagy bárhonnán, ahol éppen kalandozik. Egyidejűleg az ajtóhoz vízzel, borral és rizzsel teli csészéket tesznek frissítőül a vándorlásban megfáradt szellem számára. A szertartás végén vörös fonalat kötnek a beteg karjára, hogy ezzel megkössék a lelket; ezt a fonalat addig viseli, amíg az szét nem foszlik, és le nem hull.

Némely kongói törzs azt hiszi, hogy ha valaki beteg, lelke elhagyja a testét, és szabadon vándorol. A varázsló segítségéhez folyamodnak, hogy elfogják a kóbor lelket, és visszaadják a betegnek. A varázsló rendszerint azt állítja, hogy a lelket sikerült egy bizonyos fa egyik ágába hajtania. A varázslót követve ezután az egész helység kivonul a fához; a legerősebb férfiak felmászhatnak,

hogy letörjék azt az ágat, amelyben a feltevés szerint a beteg ember lelke tartózkodik. Az ágat azután a faluba viszik; mozdulataikkal azt színlelik, hogy a teher súlyos, nehéz cipelni. A gallyat a beteg ember kunyhójába viszik, ott a varázsló bájolásai közepette oldala mellett felállítják. Úgy vélik, hogy ezzel visszaszolgáltatják a lelket tulajdonosának.

Az emésztő bánatot, betegséget, rettegő rémületet és halált a szumátrai batakok a lélek távollétének tulajdonítják. Először megkísérik, hogy a vándort visszahívják, és mint a csirkét, rizst szórva visszacsalogassák. Ezután rendszerint a következő bájoló szöveget mondogatják: „Jöjj vissza lélek, akár az erdőben, akár a hegyekben, akár pedig a völgyben bolyongsz. Látod, egy *toemba brasszal* hívlak, a *rádzsa-moelija* tyúk tojásával hívlak, a tizenegy gyógynövénnyel hívlak. Ne késlekedj, jöjj azonnal ide, ne időzz sem az erdőben, sem a hegyekben, sem a völgyben. Nem szabad kóborolnod. Térj rögvest haza!” Amikor egy ismert utazó elhagyott egy kaján falut, az anyák attól féltek, hogy gyermekeik lelkei követni fogják útján; elébe vitték tehát azokat a falapokat, amelyeken gyerekeiket magukkal cipelik, és kérték: imádkozzék, hogy a kicsinyek lelkei visszatérjenek az ismerős falapokhoz, és ne menjenek el vele messzi vidékekre. Minden falpra hurokkal ellátott fonál volt erősítve, azzal a céllal, hogy a csavargó lelket megkösse. A csecsemők egyik tömzsi ujjacskáját átdugták a hurkon. Ezzel biztosították, hogy kis lelkük ne keljen vándorútra.

Egy indiai mesében a király egy brahman holttestébe viszi át a lelkét, a király elhagyott testébe pedig egy púpos lelke költözik. A púpos most király, a király pedig brahman. Nos, a púpost ráveszik: mutassa meg ügyességét azzal, hogy lelkét egy halott papagájba viszi; a király felhasználja az alkalmat, hogy ismét birtokba vegye saját testét. Ugyanilyen típusú, csak részleteiben eltérő mesét a malájoknál is találunk. Egy király a lelkét meggondolatlanul egy majom testébe viszi át, a vezér pedig a saját lelkét ügyesen a király testébe csempészi, és ezzel birtokába veszi a királynét és a királyságot, míg az igazi király majom képében az udvaron bánkódik. Egy napon azonban az álkirály, aki magas tétekben játszik, kosviadalon vesz részt; úgy esik, hogy az az állat, amelyre a pénzét feltette, élettelenül rogy össze. Már minden élesztési kísérlet

sikertelennek bizonyul, amikor az álkirály az igazi sportember ösztönével átviszi lelkét a döglött kos testébe, és így a harc újból fellángol. A majom testében élő igazi király felismeri a számára kedvező helyzetet, és nagy lélekjelenléttel visszaszökken saját testébe, amelyet a vezér elhamarkodottan szabaddá tett. A király így visszakerül saját tulajdonába, míg a trónbitorlót a kos testében utoléri jól megérdemelt végzete. A görögök is mesélik, hogyan szokta a Klazomenaiból származó Hermotimosz lelke testét elhagyni, és hogyan kószált szerteszét a világban, hírt hozva otthon ülő barátainak arról, amit barangolásai során látott. Egy napon azonban, amikor lelke távol járt, ellenségeinek sikerült hatalmukba keríteniök elhagyott testét, s a lángok közé vetve elhamvasztottak.

A lélek azonban nem távozik mindig önként. Akarata ellenére is kiszakíthatják a testből a szellemek, démonok vagy a varázslók. Ezért, ha a ház előtt halottas menet vonul el, a karenok különleges fonállal a ház meghatározott részéhez kötik gyermekeiket, nehogy lelkük elhagyja testüket, és beleszálljon a ház előtt elvitt holttestbe. A gyerekeket addig tartják megkötve, amíg csak a temetési menet látható. Mikor a gyászoló rokonok és barátok a sír köré állnak, egyik kezükben hosszában felhasított bambusznád, másik kezükben pedig kis bot van; mindegyik férfi beleszúrja a maga bambuszát a sírba, majd végighúzza a botot a bambusz vájatában, így mutatva meg a léleknek, hogyan mászhat ki könnyen a sírből. Míg a földet a sírba hantolják, a bambuszrudakat félrehúzzák, arra gondolva, hogy esetleg lelkek tartózkodnak bennük, s a sírba hányt földdel figyelmetlenül betemetnék ezeket. Amikor eltávoznak a temetés helyéről, magukkal viszik a bambuszrudakat, és kérik saját lelküket: tartson velük. Továbbá: a sírtól visszavezető úton minden karen ellátja magát három, faágból készített kis horoggal, rövid időközökben hívja lelkét, és kéri, hogy kövesse, majd olyan mozdulatot tesz, mintha a horoggal megfogná, s a horgot a földbe szúrja. Úgy vélik, ezzel megakadályozzák, hogy az élő ember lelke a halott lelkével maradjon. Amikor a káró-batakok eltemetnek egy embert és felhantolják a sírt, egy nővarázsló ide-oda futkos, s bottal ütögeti a levegőt. Ezt azért teszi, hogy elűzze az élők lelkét. Ha ugyanis valamelyik lélek becsúszna a sírba, és betemetnék földdel, tulajdonosa meghalna.

Ueában, a Loyauté-szigetek egyikén azt hiszik, hogy a halottak szellemei el tudják lopni az élők lelkét. Ezért amikor valaki beteg, a varázsló seregnyi férfival és nővel a temetőbe megy. A férfiak itt furulyán játszanak, a nők pedig halkán füttyölnek, hogy a lelket hazacsalogassák. Miután ezt egy ideig csinálják, körmenetben hazafelé indulnak. Az egész úton furulyáznak, füttyörésznek, s nyitott tenyérrel lágyan maguk előtt hajtják a vándorló lelket. A beteg lakásához érve hangosan megparancsolják a léleknek, hogy térjen vissza a testbe.

Gyakran démonoknak tulajdonítják a lélek elrablását. A kínaiak szerint például a görcsös rángatózást általában bizonyos kártékony lelkek okozzák, akik szeretik az emberi lelket kihúzni porhüvelyéből. Amoj szigetén azokat a szellemeket, akik a kisgyermekkel ilyen módon bánnak el, szépen hangzó címekkel tisztelik meg, mint például „galoppozó lovakon ülő égi hatalmak” és „irodalmi fokozattal bírók, akik az égbe vezető út felénél laknak”. Ha egy kisgyerek görcsökben vonaglik, a megrémült anya a ház tetejére siet, ide-oda lenget egy bambuszrudat, amelyre a gyerek egyik ruhadarabját erősítette, és többször így kiált: „Gyermekem, jöjj vissza!” Közben a ház egy másik lakója gongot ütöget abban a reményben, hogy felkelti az eltévedt lélek figyelmét, az feltehetőleg ráismer a sokszor látott ruhadarabra, és belesurran. A lelket magába foglaló ruhadarabot ezután a gyermekre húzzák vagy melléje teszik, és ha a gyermek nem hal meg, előbb-utóbb biztosan felgyógyul. Ugyanígy vannak indiánok, akik az elveszett emberi lelket a lábbelijével fogják el, és úgy helyezik vissza a testbe, hogy a cipőt ráhúzzák az ember lábára.

...

Az elveszei lelket néha látható alakban hozzák vissza. Az oregoni szelis vagy laposfejű indiánok azt hiszik, hogy az ember lelke egy időre elválasztható a testétől anélkül, hogy ez halált okozna, vagy az ember tudatára ébredne veszteségének. Szükséges azonban, hogy az elveszett lelket hamar megtalálják és visszaadják tulajdonosának, mert különben meghal. Annak az embernek a nevét, aki elvesztette a lelkét, álmában tudja meg a varázsló, és siet tájékoztatni az

áldozatot balesetéről. Általában egy sereg embert ér egyidejűleg ilyen szerencsétlenség; mindezeknek a nevéől tudomást szerez a varázsló, és mind kéri őt: szerezze vissza lelküket. A lelküket vesztett emberek egész éjjel házról házra járnak a faluban, táncolnak és énekelnek. Hajnaltájban egy félreeső házba mennek, ez zárt, hogy teljes sötétség uralkodjék benne. Kis lyukat fúrnak a tetőn, és a varázsló ezen keresztül tollcsomóval besöpri a lelkeket csontszilánkok és más hasonló tárgyak formájában, és egy takaróban fogja fel őket. Ezután tüzet gyújtanak, s ennek fényénél a varázsló kiválogatja a lelkeket. Először félreteszi a holtakét; ilyen rendszerint sok akad. (Ha ugyanis egy halott személy lelkét adná egy élő embernek, akkor ez azonnal meghalna.) Ezután kiválasztja a jelenlevők lelkét; mindenkit sorban leültet maga mellé, megfogja mindegyiknek a lelkét csont- és faszilánk vagy kagylódarab formájában, a tulajdonos fejére teszi, s addig veregeti ezt imákat mondva, testét tekergetve, míg szívébe ér, és ezzel elfoglalja rendes helyét.

De nemcsak szellemek vagy démonok képesek a lelket a testből kiszakítani vagy vándorútján feltartóztatni, hanem emberek is, különösen pedig varázslók. Fidszin ha egy bűnöző vonakodott vallomást tenni, a főnök egy kendőért küldött, hogy ezzel „elfogja a gazember lelkét”. A bűnös a kendő megpillantásakor, sőt esetleg már pusztán említésére rendszerint beismerő vallomást tett. Ha ugyanis nem vall, a kendőt addig lengetik a feje fölött, míg el nem fogják vele a lelkét, majd a kendőt óvatosan összehajtogatják, hogy a főnök csónakjának egyik végére szögezzék; lelkének hiánya pedig a bűnöst addig sorvasztaná, míg csak meg nem hal. A Danger-szigetek varázslói csapdákat szoktak felállítani, hogy velük lelkeket fogjanak. A csapdák erős *cinet*ből készülnek, 15-30 láb hosszúak; az eltérő nagyságú lelkeknek megfelelően mindegyik végükre különböző nagyságú hurkokat erősítenek; a kövér lelkek számára nagyokat, a soványak számára pedig kicsinyeket. Ha olyan valaki beteg, akire neheztelnek a varázslók, a lélekcsapdákat a háza közelében helyezik el, és várják, hogy a lélek kirepüljön. Ha madár vagy rovar formájában megfogták csapdában, az embernek feltétlenül meg kellett halnia. Sőt: Nyugat-Afrika némely részén a varázslók rendszeresen helyeznek el csapdákat, hogy megfogják

azokat a lelkeket, amelyek a testekből alvás közben eltávoznak. Ha elcsúsznak egyet, megkötözik, a tűz fölé helyezik, és ahogyan a melegtől összezsugorodik, úgy betegszik meg tulajdonosa is. Ezt nem azért teszik, mintha haragudnának a szenvedőre, pusztán üzleti érdek vezeti őket. A varázsló nem törődik azzal, hogy kinek a lelkét ejtette fogságba, és készségesen visszaadja tulajdonosának, ha fizet. Vannak varázslók, akik szabályos menhelyet tartanak fenn az eltévedt lelkek számára; ha valaki elvesztette vagy nem találja a lelkét, a menhelyről mindig kaphat helyébe másikat a szokásos tiszteletdíj lefizetése ellenében. Senki sem veszi zokon ezektől az emberektől, hogy ilyen magánmenhelyeket tartanak fenn, s csapdát állítanak a jövő-menő lelkeknek; ez a hivatásuk, és ennek gyakorlásában nem vezetik őket nyers vagy barátságtalan érzelmek.

...

Az emberi lélek elrablásának művészetét talán sehol sem művelik annyira vagy fejlesztették nagyobb tökélyre, mint a Maláj-félszigeten. A varázsló számos módszert alkalmaz céljának elérésére, és indokai sokfélék. Néha egyik-másik ellenségét kívánja elpusztítani, néha pedig egy hideg vagy szemérmes szépség szerelmét óhajtja elnyerni. A bájolás utóbbi fajtájára példaként elmondjuk: milyen előírásokkal veszik birtokba annak a lelkét, akit őrző szerelmissé akarnak tenni. Amikor a felkelő hold vörösen ragyog a keleti láthatáron, menj ki a szabadba, és a holdfényben jobb lábad nagyujját helyezd bal lábad nagyujjára, formálj tenyeredből szócsövet, és ezen keresztül mondd a következő szavakat:

„OM. Kiröpítem nyilamat, kilövöm, és a hold elbújik a felhők mögé,
Kilövöm, és kialszik a nap.
Kilövöm, és a csillagok tompán fénylenek.
De nem a napra, a holdra és a csillagokra lövök,
Egy falusi lány, N. N. szívének indájára célzok.

Koty, koty! N. N. lelke, jöjj, és sétálj velem,
Jöjj, és ülj le velem,

Jöjj, aludj velem, osztozzunk párnámon.
Koty, koty, lélek.”

Ismételd el ezt háromszor, és mindegyik ismétlés után fújj át öklöd üregén. De turbánnal is meg lehet fogni a lelket, mégpedig ilyen módon: Teliholdkor éjszaka és még a következő éjjelen menj ki a szabadba; ülj le szemben a holddal egy hangyabolyra, égess tömjént, és mondd el a következő bájolást:

„Bétellevelet hozok neked rágni,
Szórj rá mészport, Kegyetlen Herceg,
Hogy Valaki, Örület Herceg lánya, megrágja.
Valaki őrzöngjön hajnalban az irántam érzett szerelemtől,
Valaki őrzöngjön alkonyatkor az irántam érzett szerelemtől.
Ahogyan szüléidre emlékezel, úgy emlékezz rám,
Ahogyan házadra és a házadba vezető létrára emlékezel,
úgy emlékezz rám,
Ha zúg a mennydörgés, emlékezz rám,
Ha süvít a szél, emlékezz rám,
Ha eső hull az égből, emlékezz rám,
Ha kukorékol a kakas, emlékezz rám,
Ha csörög a szarka, emlékezz rám,
Ha a napba nézel, emlékezz rám,
Ha a holdba nézel, emlékezz rám,
Mert a holdban ott vagyok én.
Kotty, koty! Valakinek a lelke, jöjj ide hozzám.
Nem akarom, hogy tied legyen a lelkem,
A te lelked jöjjön ide hozzám.”

Ezután lengesd turbánod végét hétszer minden egyes éjjelen a hold felé, menj haza, és tedd a turbánt a párnád alá. Ha napközben akarod viselni, égess tömjént, és mondd: „Nem a turbán az, amelyet övemem hordok, hanem Valakinek a lelke.”

A brit columbiai Nass folyó mellett élő indiánok azt hiszik, hogy az orvos véletlenül lenyelheti betege lelkét. Azt az orvost, akiről azt hiszik, hogy ilyesmit tett, orvostársai a beteg fölé tartják. Egyikük az

orvos torkába dugja ujjait, a másik ujjbütykeivel nyomogatja a gyomrát, míg a harmadik a hátát veregeti. Ha a lélek még sincs benne, és az eljárást eredménytelenül végezték el valamennyi orvoson, ebből arra következtetnek, hogy a léleknek a legfőbb orvos dobozában kell lennie. Egy csoport orvos megvárja a házánál, és felszólítja: mutassa meg a dobozát. Amikor ezt megtette, és a doboz tartalmát egy új takarón elrendezte, megragadják Aszklépiosz e papját, és fejfelé egy földbe vájt gödörbe lógatják sarkainál fogva. Ebben a helyzetben megmossák a fejét, „ami víz megmaradt az öblítésből, elviszik, és a beteg fejére öntik”. Az elveszett lélek biztosan a vízben rejtőzik.

3. §. A LÉLEK MINT ÁRNYÉK ÉS VISSZATÜKRÖZŐDÉS – Az eddig felsoroltak azonban nem az egyedüli lelki veszélyek, amelyek a vadembert fenyegetik. Gyakran úgy véli, hogy az árnyéka vagy tükörképe a lelke, vagy legalábbis lényének fontos része, és mint ilyen, szükségképpen veszély forrása is lehet. Ha ugyanis árnyékát vagy tükörképét eltaposnák, megütnék vagy megszúrnák, a sérülést ugyanúgy érezné, mintha vele magával bántak volna így, és ha árnyéka vagy tükörképe teljesen elválna tőle (amit lehetségesnek tart), akkor meg kellene halnia. Wetar szigetén vannak varázslók, akik beteggé tudják tenni az embert azzal, hogy árnyékát dárdával átszúrják vagy karddal szétvágják. Miután Sankara megsemmisítette a buddhistákat Indiában, mint mondják, Nepálba utazott, ahol valamilyen nézeteltérése támadt a Nagy Lámával. Hogy bebizonyítsa természetfölötti képességeit, felrepült a magasba. Amint azonban felfelé szállt, a Nagy Láma észrevette a földön ideoda lebegő és lengő árnyékát, és kését belevágta. Sankara leesett, kitörte a nyakát. A Banks-szigeteken egyes különös hosszúkás köveket „erőszellemeknek” neveznek, mivel azt hiszik, hogy hatalmas és veszélyes szellemek laknak bennük. Ha egy ember árnyéka ráesik egy ilyen kőre, a szellem kivonja testéből a lelket, és az ember meghal. Ilyen köveket őriznek a házban, hogy megvédjék; ha a távol levő tulajdonos házába küldöncöt küld, akkor ez hangosan kiáltja küldőjének a nevét, nehogy a kőben lakó éber szellem azt képzelje, hogy gonosz szándékkal jön, és bajt okozzon neki. Kínában temetés alkalmával, amikor a fedeleket éppen ráhelyezik a

koporsóra, a jelenlevők – a legközelebbi rokonok kivételével – néhány lépésnyit hátrálnak vagy másik szobába vonulnak vissza, mivel úgy vélik: az egészséget veszélyezteti, ha valaki hagyja, hogy árnyékát bezárják a koporsóba. Amikor a koporsót leengedik a sírba, a legtöbb szemlélődő kissé visszalép, nehogy árnyéka beleessék a sírba, és emiatt ártalom érje. A földjós és segédei a nappal ellentétes irányban fekvő sír szélén állnak, a sírásók és koporsóvivők pedig árnyékukat szorosán a derekuk köré tekert szövetsíkkal erősen a testükhöz kötik. De nem egyedül az emberek azok, akiknek árnyékuk megsértésével ártani lehet, bizonyos mértékig állatokat is érhet hasonló sors. Egy kis csigafajtáról, amely a peraki mészkőhegyek vidékén gyakori, azt hiszik, hogy árnyékán keresztül kiszívja a marha vérének; az állat ettől lesoványodik, és olykor meg is döglök a vérvesztéstől. A régiek szerint Arábiában, ha egy hiéna rátaposott egy ember árnyékára, megfosztotta beszéd- és mozgásképességétől; ha pedig egy kutya holdfénynél a háztetőn állva árnyékot vetett a földre, és a hiéna erre rálépett, a kutya leesett, mintha kötéllel rántották volna le. Ezekben az esetekben, ha az árnyékot nem tekintik is egyenlőnek a lélekkel, mégis az ember vagy az állat élő részének tartják, olyannyira, hogy az árnyéknak okozott sérelmet ugyanúgy érzi az ember vagy az állat, mintha testének ártottak volna.

Megfordítva: ha az árnyék lényeges része az embernek vagy az állatnak, bizonyos körülmények között ugyanolyan veszélyes lehet megérinteni, mint kapcsolatba kerülni magával az emberrel vagy állattal. A primitív ember ezért óvakodik azoknak a személyeknek az árnyékától, akiket különféle okok miatt veszélyes hatás forrásának tart. A veszélyes kategóriába sorolja általában a gyászolókat és a nőket, különösen pedig az anyósokat. A suszwap indiánok szerint ha egy gyászoló árnyéka ráesik valakire, az megbetegszik. A Victoria állambeli kurnaik avatás alkalmával óva intették a jelölteket: ne engedjék magukra esni egy nő árnyékát, mert ettől soványak, lusták és buták lesznek. Egy ausztráliai bennszülöttről tudjuk, hogy egyszer csaknem meghalt ijedtében, mivel anyósának árnyéka ráesett a lábára, amint egy fa alatt aludt. Az a tisztelet és félelem, amellyel a műveletlen, primitív ember anyósára tekint, olyan tény, amelyet a néprajz igen jól ismer. Az új-dél-walesi juin törzsnél igen szigorú

szabály tiltotta a férjnek, hogy bármilyen kapcsolata legyen anyósával. Még rá vagy csak feléje néznie sem volt szabad. Válóoknak számított, ha árnyéka véletlenül ráesett anyósára; ebben az esetben el kellett hagynia a feleségét, s az visszatért szüleihez. Új-Britanniában a bennszülöttek fantáziája alig tudja felfogni azoknak a szerencsétlenségeknek a mértékét és természetét, amelyek abból származnának, ha egy férfi véletlenül beszélne feleségének anyjával: valószínűleg egyiküknek vagy mindkettőjüknek az öngyilkossága lenne a számukra egyedül nyitva álló út. A legünnepélyesebb eskü, amelyet egy új-britanniai tehet, ez: „Uram, ha nem az igazat mondom, rázzak kezét az anyósommal.”

Ahol az árnyékot az ember életével olyan szoros kapcsolatban állónak tartják, hogy elvesztése gyengeséget vagy halált okoz, ott magától értetődően várhatjuk azt, hogy aggodalommal és félelemmel tekintenek az árnyék kisebbedésére, mert ez megfelelő csökkenést okoz tulajdonosának életerejében is. Amboinán és Uliasén, két egyenlítői szigeten, ahol természetesen délben az ember kis vagy éppenséggel semmi árnyékot nem vet, a sziget lakói a déli órákban nem szoktak kimenni a házból, mivel azt hiszik, hogy ezzel elveszítenék lelkük árnyékát. A mangaiaiak egyik hatalmas harcosáról, Tukaitawáról beszélnek, hogy ereje árnyékának hosszával arányosan növekedett és csökkent. Reggel, amikor a leghosszabb árnyékot vetette, volt a legerősebb, de amint árnyéka dél felé közeledve rövidült, úgy fogyott ereje is, s pontosan délben elérte a legalacsonyabb szintet, majd azután, hogy az árnyék délután megnyúlt, fokozatosan visszatért. Egy hős rájött egyszer Tukaitawa titkára, és délben megölte. A Maláj-félszigeten élő vad besziszik félnek halottaikat délben temetni, mivel azt hiszik, hogy árnyékuk rövideje ebben az órában szimpatetikusán életüket *is* megrövidíti.

Az árnyék egyenértékűsége az élettel vagy a lélekkel talán sehol sem jut annyira világosan kifejezésre, mint bizonyos, egészen napjainkig meglevő délkelet-európai szokásokban. A mai Görögországban, amikor az új ház alapját kiássák, szokás kakast, kost vagy bárányt ölni, s vérért ráfolyatni az alapkőre; az állatot azután a kő alá temetik. Az áldozás célja, hogy erős és szilárd legyen az épület. Néha azonban állat megölése helyett az építő rávesz egy férfit arra, hogy álljon az alapkőre, titokban megméri a

testét vagy annak egy részét, vagy az árnyékát, és a mértéket eltemeti az alapkő alá, vagy pedig az alapkövet az ember árnyékára helyezi. Úgy hiszik, hogy a férfi még abban az évben meghal. Az erdélyi románok szerint az, akinek az árnyékát így befalazták, negyven napon belül meghal, és ha valaki épülő ház mellett megy el, hallhatja a figyelmeztető kiáltást: „Vigyázz, nehogy elvegyék az árnyékodat!” Nemrégiben még voltak árnyékkereskedők, akik azzal foglalkoztak, hogy a pallérokat a falak megerősítéséhez szükséges árnyékokkal látták el. Ezekben az esetekben az árnyék megmérését az árnyékkal azonos értékűnek tekintik, a mérték eltemetése az ember életének vagy lelkének eltemetését jelenti; az árnyékától megfosztott embernek meg kell halnia. Ez a szokás tehát pótléka annak a régi eljárásnak, hogy élő embert építenek be a falba azzal a céllal, hogy ezzel erőssé és tartóssá tegyék az építményt, vagy még pontosabban azért, hogy haragos szelleme azon a helyen kísértsen, és megvédje az épületet az ellenség rajtaütésétől.

Egyes népek azt hiszik, hogy az ember lelke az árnyékában él, más népek viszont (vagy éppen ugyanazok) azt vélik: a lélek az embernek a vízben vagy a tükörben látszó képében rejtőzik. Így „az Andaman-szigetek lakói nem árnyékukat, hanem (bármilyen tükröződő felületen látszó) tükörképüket tekintik lelküknek”. Amikor az új-guineai motuk először látták magukat a tükörben, azt gondolták, hogy ez a tükörkép a lelkük. Új-Kaledóniában az öregeknek az a véleményük, hogy az embernek a vízben vagy a tükörben mutatkozó képe a lelke, de a fiatalabbak, akik már részesültek a katolikus papok tanításában, úgy vélik, hogy ez csupán visszatükröződés és semmi több, ugyanúgy, ahogyan a pálmafa is tükröződik a vízben. A tükörkép lélek, mivel az emberen kívül van, körülbelül ugyanazoknak a veszélyeknek van kitéve, mint az árnyék lélek. A zuluk nem néznek sötét színű tócsába, mert azt hiszik, hogy vadállat él benne, amely elragadja tükörképüket, és ennek következtében meghalnak. A basutók szerint a krokodilok képesek megölni egy embert azzal, hogy tükörképét a víz alá húzzák. Ha valaki közülük váratlanul, minden nyilvánvaló ok nélkül meghal, rokonai azt állítják, hogy egy krokodil vitte el az árnyékát, amikor egyszer átkelt a folyón. A melanéziai Saddle-szigeten van

egy tavacska; „ha valaki ebbe belenéz, meghal: a gonosz szellem a vízben levő tükörképpel birtokába veszi életét”.

Most már megérthetjük, miért volt tilos mind a régi Indiában, mind az ókori Görögországban valakinek a víz felületén tükröződő arcára nézni, és miért tartották a görögök a halál előjelének, ha egy ember azt álmodta, hogy látta a tükörképét. Attól féltek, hogy a vízszellem lehúzza az ember tükörképét a víz alá, s a lélek nélkül maradt egyén elpusztul. Valószínűleg ide vezethető vissza a gyönyörű Narkisszoszról szóló ókori történet; ez elsenyvedt és meghalt, mivel a víz tükörében nézegette magát.

Most már meg tudjuk magyarázni azt az igen elterjedt szokást, hogy ha a házban haláleset történt, befedik a tükröt, vagy a falnak fordítják. Attól félnek ugyanis, hogy azokat a lelkeket, amelyek a tükörben való tükröződés formájában a személyből kivetítődnek, magával viheti az elköltözött szelleme, amely a közhiedelem szerint egészen a temetés időpontjáig a házban tartózkodik. Ez a szokás így pontosan párhuzamba állítható azzal az Aru-szigeteken dívó szokással, hogy haláleset után nem alszanak a házban, attól félve, hogy lelkük, amelyet a test az álomban kivetít magából, összetalálkozhat a halott szellemével, és ez magával viszi. Hogy beteg emberek miért nem nézhetnek tükörbe, és ezért a beteg szobájában miért fedik le a tükröt, ennek oka szintén nyilvánvaló: betegség idején, amikor a lélek olyan könnyen elrepülhet, különösen veszélyes kivetíteni azt a testből a tükörben való tükröződés által. Ez az előírás pontos megfelelője annak a néhány népnél megtalálható szabálynak, amely szerint nem engedik aludni a betegeket: alvás idején ugyanis a lélek kivetítődik a testből, és mindig fennáll az a kockázat, hogy nem tér vissza.

Az árnyékhoz és a tükröződéshez hasonló szerepet játszik a fénykép is; gyakran hiszik, hogy a kép a lefényképezett személy lelkét zárja magába. Azok az emberek, akik ebben hisznek, természetesen csak vonakodva hagyják magukat lefényképezni; ugyanis ha a fénykép a lélek vagy legalábbis a lefényképezett személy lényeges része, akkor az, akinek a fénykép a birtokába kerül, végzetes befolyást gyakorolhat a kép eredetijére. A Bering-szoros vidékén élő eszkimók hiedelme szerint a varázslással

foglalkozóknak megvan az a képességük, hogy ellopják az ember árnyékát; az illető ettől elemésződik és meghal. Egyszer a Yukon alsó folyása mentén egy kutató felállította fényképezőgépét, hogy felvételt készítsen az emberekről, amint ezek a házak körül foglalatoskodnak. Míg a készüléket állítgatta, a falu főnöke odament hozzá, és ragaszkodott ahhoz, hogy a kendő alá nézzen. Miután az engedélyt megkapta, egy percig mereven bámulta a homályos üvegen mozgó alakokat, majd hirtelen kihúzta a kendő alól a fejét, és torkaszakadtából odakiáltott az embereknek: „Mindannyiótok árnyéka a birtokában van, ebben a dobozban!” A csoportban pánik tört ki, fejvesztve menekültek, eltűntek házaikban. A mexikói tepehuanók is halálosan rettegetek a fényképezőgéptől, és öt napig kellett rábeszélni őket arra, hogy a készülék elé álljanak. Amikor végül beleegyeztek, olyan arcot vágtak, mint a halálraítéltek a kivégzés előtt. Azt hitték, hogy a felvételeket készítő művész elviszi a lelküket, és szabad idejében lenyeli. Azt mondták: amikor a képek eljutnak a művész hazájába, ők meghalnak, vagy valamilyen más csapás sújtja majd őket. Amikor Catat dr. és néhány társa Madagaszkár nyugati partvidékén a barák területén kutatott, a nép váratlanul ellenségesen kezdett viselkedni. Az előző napon az utazók nem minden nehézség nélkül lefényképezték a királyi családot. Most megvádolták őket: elviszik a bennszülöttek lelkét abból a célból, hogy Franciaországba való visszatérésükkor eladják. Hasztalan tagadtak; a vidék szokásának megfelelően meg kellett fogniok a lelkeket; azután kosárba tették ezeket, és Catat megparancsolta: térjenek vissza tulajdonosukhoz.

Néhány sikkimi faluban az emberek hasonló rémületet mutattak és elrejtőztek, ha a fényképezőgép lencséje vagy „a doboz gonosz szeme” – amint nevezték – rájuk irányult. Azt hitték, hogy a készülék a képekkel elviszi a lelküket, és a képek birtokosának hatalmában áll elvarázsolni őket. Azt is állították, hogy a kilátásról felvett fénykép tönkreteszi a tájat. Sziámban egészen a nemrégiben elhunyt király uralkodásáig nem vertek a király arcképével díszített érmét, „mivel abban az időben erős előítéllettel viseltettek az arcképek készítésével szemben, bármilyen formában történjék is ez. Európaiaknak, akik az őserdőben járnak, még ma is csak rá kell irányítaniok a fényképezőgépet a tömegre, hogy azonnali

szétszóródását elérjék. Ha valakinek az arcáról képet készítenek, és azt elveszik tőle, a képpel együtt eltávozik életének egy része is. Ha az uralkodó éppenséggel nem egy Matuzsálem éveivel lett volna megáldva, aligha engedte volna meg, hogy életét a királyság érdemével együtt kis darabokban szétosszák.”

Európa számos helyén még mindig találkozunk hasonló hiedelmekkel. Alig pár évvel ezelőtt néhány öregasszony az egyik görög szigeten, Karpathoszon nagyon rossz néven vette, hogy lerajzolták. Azt hitték, hogy ennek következményeként elsorvadnak és meghalnak. Élnek emberek Skócia nyugati részén, „akik vonakodtak megengedni, hogy lefényképezzék őket, mivel ez szerencsétlenséget hozna rájuk; példaként több barátjuk esetét említették, akik lefényképeztetésük után egy napig sem éltek egészségben”.

TABU ALATT ÁLLÓ CSELEKMÉNYEK

2. §. AZ EVÉS-IVÁS TABUI – A primitív ember nézete szerint az evés és ivás aktusa különös veszélyeket rejt magában, mivel a lélek ilyenkor kijöhet a szájból vagy kivonható a testből a jelen levő ellenség mágikus cselekedete folytán. A Rabszolga-part eve nyelvű népeinél „általánosan elterjedt hiedelem, hogy az emberben lakozó lélek a szájon át hagyja el a testet és tér oda vissza; ezért ha a lélek kiment belőle, az egyénnek gondosan ügyelnie kell, nehogy egy hontalan szellem felhasználja az alkalmat, és behatoljon a testébe. A közvélemény szerint ez a legkönnyebben akkor történik meg, amikor az ember eszik.” Ezért óvintézkedéseket alkalmaznak, hogy e veszélyek ellen védekezzenek. A batakokról mondják: „Mivel szerintük a lélek el tudja hagyni a testet, mindig ügyelnek arra, hogy megakadályozzák lelkük eltávozását olyankor, amikor erre a legnagyobb szükségük van. A lélek elszökését azonban csak akkor lehet meggátolni, ha az ember otthon tartózkodik. Lakoma alkalmával az egész házat lezárják, hogy a lélek ott maradjon, és élvezze az eléje tett finom ételeket.” A madagaszkári zafimanelók étkezéskor bezárják az ajtókat, és nemigen akad ember, aki látta volna őket evés közben. A waruák nem engedik meg senkinek, hogy lássa őket enni és inni, s különösen arra ügyelnek, hogy a másik nemhez tartozó személy ne figyelje meg őket ilyenkor. „Fizettem egy férfinak, hogy láthassam ivás közben, de nem tudnék rávenni egy férfit arra, hogy nő jelenlétében igyék.” Ha itallal kínálják meg őket, gyakran kérik: tartsanak magasra egy kendőt, hogy e mögé rejtőzhessenek ivás közben.

Ha ilyenek azok az általános óvintézkedések, amelyeket a köznép tart meg, azokat, amelyek a királyokra vonatkoznak, rendkívülieknek nevezhetjük. Loango királyát sem ember, sem állat nem láthatta halálbüntetés terhe mellett evés vagy ivás közben. A király egyik kedvenc kutyája berontott abba a terembe, ahol ura étkezett; őfelsége megparancsolta: a helyszínen öljék meg. Egyszer a király tizenkét éves fia véletlenül látta az apját, amint éppen ivott. A király azonnal elrendelte: a fiút szépen öltöztessék fel, és adjanak neki

enni, majd pedig felnégyeltette, a testrészeket körülhordatta a városban, ezzel a proklamációval: Látta a királyt ivás közben. „Ha a király inni akar, hozat egy kupa bort; annak, aki hozza, csengő van a kezében. Amikor átadta az edényt a királynak, elfordítja a fejét és csönget. Ekkor minden jelenlevő arcra borul, és addig marad így, amíg a király iszik ... Étkezése hasonló módon folyik. Erre a célra külön házat tart, ahol az ételek a *bensára* vagy asztalra vannak helyezve; ebbe a házba megy, és becsukja az ajtót; ha végzett az evéssel, kopog és kijön. Így senki sem látja a királyt evés vagy ivás közben. Azt hiszik ugyanis, hogy ha valaki látná ilyenkor, az uralkodó azonnal meghalna.” Az ételmaradékokat eltemetik, kétségkívül azért, hogy megakadályozzák, hogy varázslók kezébe kerüljenek; ezek ugyanis e morzsalékokkal végzetes bájolást végezhetnének az uralkodón. A szomszédos Kakongó királyság uralkodója hasonló szabályokat tartott meg. Úgy vélték, hogy meghalna, ha bármelyik alattvalója látná ivás közben. Dahomeyban főbenjáró bűnnek számít a királyt étkezés közben figyelni. Ha a nyilvánosság előtt iszik, amint ezt rendkívüli alkalmakkor megteszi, függöny mögé rejtőzik, vagy kendőket tartanak a feje fölé, és minden jelenlevő arccal a földre veti magát. Amikor a közép-afrikai Bunyoro királya a karámba ment tejet inni, minden férfinak el kellett hagynia a királyi birtokot, a nőknek pedig be kellett takarniok fejüket, míg a király vissza nem tért. Senkinek nem volt szabad őt látnia, amint iszik. Egyik felesége elkísérte a karámba, és átnyújtotta neki a tejesedényt, de elfordította arcát, amíg a király ivott.

...

5. §. AZ ÉTEL OTTHAGYÁSÁNAK TABUJA – Mágikus szerencsétlenség érheti az embert az általa fogyasztott étel maradékán át vagy az edények révén, amelyekből evett. A szimpatetikus mágia elvei alapján tényleges kapcsolat áll fenn az ember gyomrában levő étel és az érintetlenül hagyott maradék között, ezért a maradéknak okozott ártalommal egyidejűleg ártalmat lehet okozni az étel fogyasztójának is. A dél- ausztráliai narrinyeriknél a felnőttek mindig kutatnak olyan állat- és madárcsont vagy halszálka után, amelyről valaki leette a húst, hogy halálos varázslatot végezzenek vele. Ezért mindenki gondosan ügyel arra,

hogy elégesse azokat az állatcsontokat, amelyekről a húst lerágta, nehogy a csontok egy varázsló kezébe jussanak. Mégis gyakran előfordul, hogy a varázsló szert tesz efféle csontra; ilyenkor azt hiszi, hogy hatalmat nyert annak a férinak, nőnek vagy gyermeknek az élete és halála fölött, aki elfogyasztotta az állat húsát. Hogy a varázslat hathatós legyen, vörös okkerből és halolajból pépet készít, ebbe tőkehalszemet tesz, és kis darabkát egy hulla húsából; miután a keveréket gombóccá gyúrta össze, ezt a csont egyik végére helyezi. Ezután e mágikus eszközt egy időre emberi vagy állati tetem mellébe rejti, hogy a szétbomlással való kapcsolat révén halálos hatóerő menjen belé, majd a tűz mellé a földre állítja. Ahogyan a gombóc olvadozik, ugyanúgy sorvad el a betegségtől az a személy is, aki ellen a varázslat irányul; ha a gombóc eléggé elolvadt, az áldozat meghal. Ha a meghajolt személy tudomást szerez az ellene irányuló varázslásról, megkísérli megvásárolni a csontot a varázslótól, és ha megkapja, azzal töri meg a bájolás erejét, hogy a csontot folyóba vagy tóba dobja. Az Új-Hebridák egyik szigetén, Tannán az emberek elégetik vagy a tengerbe dobják az ételmaradékot, nehogy a betegségvarázsló kezébe jusson. Ha ugyanis egy ilyen betegségvarázsló megtalálja az étkezés maradványait, mondjuk egy banánhéjat, felveszi, és lassan megpörköli a tűzön. Miközben pörköli, megbetegszik az az ember, aki megette a banánt. Ekkor ez a betegségvarázslóhoz küld, és ajándékot ajánl fel neki, hogy hagyja abba a banánhéj égetését. Új-Guineában a bennszülöttek rendkívüli gondot fordítanak arra, hogy a héjakat és más ételmaradékokat megsemmisítsék vagy elrejtsek, nehogy ellenségeik megtalálják, és az étel elfogyasztójának ártalmára vagy romlására használják fel. Ezért a maradékokat elégetik, a tengerbe dobják, vagy valamilyen más módon helyezik biztonságba.

Nem kétséges, hogy a varázslástól való hasonló félelem miatt nem szabad senkinek sem megérintenie azt az ételt, amelyet Loango királya hagyott a tányérján; a maradékot egy földbe ásott gödörbe temetik el. Ugyanígy nem szabad senkinek sem innia a király ivóedényéből. Az ókorban a rómaiak azonnal szétörték azokat a tojás- és csigahéjakat, amelyek tartalmát megették. Ezzel akarták megakadályozni ellenségeiket abban, hogy a héjakat mágikus

célokra használják fel. Nagyon is lehetséges, hogy az az Európában még mindig megfigyelhető, általánosan elterjedt szokás, amely szerint a tojáshéjat eltörik, miután a tartalmát megették, ebben a babonában gyökerezik.

Annak a babonás félelemnek, hogy az ételmaradék által mágikus úton befolyást lehet gyakorolni az emberekre, megvolt a maga jótékony hatása. Arra ösztönözte ugyanis a primitív embert, hogy megsemmisítse azt a hulladékot, amely – ha hagyják megrohadni – felbomlásával a betegségnek és a halálnak nem csupán képzelt, de tényleges forrásává lehet. De nemcsak egy-egy törzs egészségügyi helyzetének vált hasznára ez a babona; eléggé különös módon ez az alaptalan félelem, ez a hamis okozati elképzelés közvetve megerősítette a vendégbarátság, becsületesség és jóhiszeműség erkölcsi kötelékét a benne hívő emberek között. Bizonyos ugyanis: aki ártani akar valakinek azzal, hogy mágiát végez ételmaradékával, nem eszik maga is abból az ételből. Ha így tenne, akkor a szimpatetikus mágia elve szerint az ételmaradékot ért bármely ártalom esetén ugyanúgy szenvedne, mint ellensége. Ez az a gondolat, amely a primitív társadalomban szentté teszi az együtt evésből származó köteléket; ugyanazoknak az ételeknek a fogyasztásával két ember úgyszólván zálogát adja jó magatartásának; biztosítékot adnak, hogy nem fognak bajt okozni egymásnak, mivel fizikailag egyesíti őket a gyomrukban levő közös táplálék. Bármely ártalom, amelyet egyikük társának okozna, saját fejére hullana vissza, pontosan ugyanazzal az erővel, mint ahogyan áldozatára lesújtott. Szigorú logika szerint azonban ez a szimpatetikus kötelék csak addig áll fenn, amíg az étel mindkét fél gyomrában van. Ezért az a szerződés, amelyet az együtt evéssel kötnek meg, kevésbé ünnepélyes és tartós, mint az, amelyet a szerződő felek úgy szentesítenek, hogy egymás ereibe ömlesztik a vérüket; a vérátömlesztés ugyanis egész életükre egymáshoz fűzi a feleket.

TABU ALATT ÁLLÓ SZEMÉLYEK

1. §. FŐNÖKÖK ÉS KIRÁLYOK MINT TABUK – Láttuk, hogy a mikádó ételeit mindennap új edényekben főzték, és új tálakban szolgálták fel. Mind a főzőedények, mind a tálak közönséges agyagból készültek, hogy eltörhessék vagy félretehessék őket, miután egyszer már használták. Rendszerint eltörték ezeket, mivel azt hitték, hogy ha valaki ételét e szent edényekből enné, szája és torka megdagadna és gyulladásba jönne. Ugyanezt az ártalmas hatást érezte volna az a személy is, aki a mikádó ruháit ennek engedélye nélkül viselte volna; egész testén fájdalmas daganatok keletkeztek volna. A Fidzsi-szigeteken külön neve (*kana lama*) van annak a betegségnek, amely a hiedelem szerint annak a következménye, hogy valaki a főnök edényeiből eszik vagy ruháit viseli. „Torka és teste megdagad, és az istentelen ember meghal. Egyszer egy férfi finom gyékényt adott nekem, amelyet nem mert használni, mivel Thakombaunak, a főnöknek a legidősebb fia ült rajta. Mindig volt azonban egy közrendű család vagy nemzetség, amelyet nem fenyegetett ez a veszély. Egy ízben erről beszélgettem Thakombauval. »Igen« – mondta. – »Hé, te ember, gyere ide, és vakard meg a hátam.« A férfi megvakarta a főnök hátát; egyike volt ugyanis azoknak, akik ezt büntetlenül megtehették.” Az ilyen rendkívüli előjogokban részesülő személyeket *Na nduku ninek* nevezték („a főnök piszka”).

A mikádó és a fidzsi főnök edényeinek vagy ruháinak használatát a közhiedelem szerint követő ártó hatásokban az istenember természetének azt a másik oldalát láthatjuk, amelyre már felhívtuk a figyelmet. Az isteni személy egyidejűleg forrása a veszélynek és az áldásnak; nemcsak vigyázni kell rá, de óvakodni is kell tőle. Az ilyen ember szent organizmusa, amely annyira érzékeny, hogy már a pusztá érintés is zavarokat idézhet elő benne, olyan, mintha a hatalmas mágikus vagy szellemi erő elektromos töltéssel telítené, s ez a töltés végzetes módon kisülhet bármire, amivel csak érintkezésbe jut. Következésképpen az emberisten elszigetelése éppoly fontos a mások, mint a saját biztonsága érdekében. Mágikus

ereje a szó legigazibb értelmében „fertőző”, isteni lénye olyan tűz, amely kellő korlátozás mellett mérhetetlen áldást nyújthat; ha azonban meggondolatlanul érintik meg, vagy hagyják, hogy áttörje gátjait, eléget és szétrombol mindent, amivel csak kapcsolatba kerül. Ezért vélik azt, hogy a tabu megszegése katasztrofális következményekkel jár: a vétkes az isteni tűzbe nyújtja kezét; ez fellángol, és azonnal elpusztítja a vakmerőt.

A nubák például, akik a kelet-afrikai Dzsebel Nuba erdős és termékeny vidékén élnek, azt hiszik: meghalnának, ha belépnének papkirályuk házába, de elkerülhetik a behatolásukért járó büntetést azzal, hogy bal vállukat lemeztelenítik, és megkérik a királyt, tegye oda a kezét. Ha valaki olyan köre ülne, amelyet a király saját használatára szentelt, a bűnös egy éven belül meghalna. Az angolai kazembék királyukat annyira szentnek tartják, hogy senki sem érintheti meg anélkül, hogy az őfelsége megszentelt személyét átható mágikus erő meg ne ölné. Mivel azonban a vele való kapcsolat néha elkerülhetetlen, kieszelték egy módszert, amellyel a vétkes megmentheti életét. Letérdel a király elé, keze fejével megérinti a király keze fejét, majd pattint az ujjával; ezután tenyerét a király tenyerére teszi, s megint pattint az ujjával. Ezt a ceremóniát négyszer-ötször megismétlik, és ezzel elkerülik a halál fenyegető veszélyét. A Tonga-szigeteken az a hiedelem járta, hogy ha valaki azzal a kezével enne, amellyel megérintette egy magas rangú főnök megszentelt személyét vagy bármely hozzá tartozó dolgot, felpuffadna és meghalna; a főnök szentsége erős mérleghez hasonlóan megfertőzné alattvalójának kezét, és a mérleg a kéz közvetítésével az ételhez jutva végzetes hatást gyakorolna. Az a közrendű ember, aki magát ilyen veszélynek tette ki, egy hagyományos szertartással fertőtlenítheti magát. Ez abból áll, hogy megérinti a király talpát tenyerével és keze fejével, majd vízben megmossa a kezét. Ha nincs víz a közelben, a platán vagy banán levelének leveses nyelével dörzsöli meg a kezét. Ezután szabadon ehetik kezével, nem fenyegeti az a betegség, ami egyébként bekövetkezett volna, ha tabuizálódott, vagyis szentté vált kézzel eszik. Amíg azonban a vezeklés vagy fertőtlenítés szertartását el nem végzi, addig ha enni akar, vagy keres valakit, hogy az megetesse, vagy térdre ereszkedik, és a szájával veszi fel az ételt a

földről, mint az állatok. Nem használhat fogpiszkálót sem, hanem a fogpiszkálót tartó személy kezét kell vezetnie.

A tongaiak közül sokan májkeményedésben és bizonyosfajta görvélykórban szenvedtek. Ezeket a betegségeket gyakran annak tulajdonították, hogy miután véletlenül hozzáérték a főnökhöz vagy a hozzá tartozó dolgokhoz, elmulasztották a szükséges vezeklést. Ezért elővigyázatosságból gyakran alávetették magukat a szertartásnak, anélkül hogy bizonyosan tudták volna: cselekedtek-e olyasmit, ami ezt szükségessé teszi. A tongai király nem vonakodhatott szerepet játszani e rítusban – oda kellett nyújtania lábát azoknak, akik meg kívánták érinteni –, még akkor sem, ha alkalmatlan időben kérték meg erre. Néha megfigyelték: a kövér, esetlen király, ha séta közben látta, hogy alattvalói ilyen szándékkal közelednek hozzá, elkacsázott az útból, olyan gyorsan, ahogyan csak a lába bírta, hogy megmeneküljön tiszteletük erőszakos és nem teljesen önzetlen kifejezésétől. Ha valaki azt képzelte, hogy akaratlanul is evett tabuizálódott kezével, leült a főnök elé, megfogta a lábát és a maga gyomrára tette, hogy a benne levő étel ne legyen ártalmára, ne puffadjon fel és ne haljon meg. Mivel a görvélykórt a tongaiak a tabuizálódott kézzel való evés következményének tartották, sejthetjük, hogy az e kórban szenvedők betegségük gyógyítása végett gyakran folyamodtak a király lábának megérintéséhez vagy a királyi láb nyomásához. Eléggyé nyilvánvaló e szokás analógiája azzal a régi angol eljárással, amikor a görvélykóros betegeket a királyhoz vitték, hogy ez érintésével meggyógyítsa őket. Ez is bizonyítja – amint erre már rámutattam – hogy távoli őseinknél e betegség a „királyi baj” elnevezést abból a hiedelemből kaphatta, hogy – mint a tongaiaknál – a kórt a király isteni méltóságával való érintkezés okozza, és hogy gyógyítása is csak ily módon történhet.

Új-Zélandon legalább olyan nagy volt a főnökök szentségétől való félelem, mint a Tonga-szigeteken. A főnökök természetfölötti ereje, amely egyik ősök szellemétől eredt, átvitel útján mindenre szétszóródott, amit csak megérintettek, és ez az erő azonnal meg tudott ölni mindenkit, aki meggondolatlanul vagy tudatlanul kapcsolatba került vele. Egyszer például megtörtént, hogy egy magas rangú és igen szentnek számító főnök ebédje maradékát az

útszélen hagyta. Miután a főnök már elment, egy rabszolga érkezett oda, erős, éhes fickó. Láta a befejezetlen ebédet, és kérdezősködés nélkül megette. Alig fejezte be az evést, amikor egy halálra ijedt ember közölte vele, hogy a főnök ételét ette meg. „Jól ismertem a szerencsétlen vétkest. Bátorsága közismert volt; kitüntette magát a törzs háborúiban. Alig hallotta meg azonban a végzetes tényt, a legkülönösebb rángatódzások és gyomorgörcsök fogták el, aznap napnyugtakor meghalt. Erős férfi volt, élete virágjában; ha egy *pakeha* (európai) szabadgondolkodó azt mondaná, hogy nem a főnök topuja ölte meg, amely érintés által átment az ételbe, akkor megvetéssel hallgatnák, mivel tudatlannak tartanák, aki képtelen megérteni ezt az egyszerű és egészen nyilvánvaló dolgot.” Ez nem elszigetelt eset. Egy maori asszony valamilyen gyümölcsöt evett, és miután közölték vele, hogy a gyümölcs tabu alá vetett helyről való, felkiáltott, hogy a főnök szelleme, akit ezzel a tetteivel megszenteltetett, meg fogja ölni. Ez délután történt, és másnap tizenkét órakor már halott volt. Egy maori főnök taplótartója egyszer több ember halálát okozta. A főnök elvesztette, és néhány férfi vele gyűjtötte meg a pipáját, majd pedig, miután megtudták, hogy kié volt a tartó, meghaltak a rémülettől.

A polinéziai fajtánál tehát, amelyhez a maorik is tartoznak, a babona a szent főnökök személye köré reális, bár ugyanakkor teljesen képzeletbeli falat emelt, amelynek áttörése elkerülhetetlenül a vétkes halálát vonta maga után, ha ez megtudta, hogy mit követett el. A képzelődésnek ez a végzetes ereje, amely a babonás rettegésen keresztül hat, egyáltalán nem korlátozódik egyetlen fajtára, hanem általános a primitívek körében. Így például az ausztráliai bennszülött meghal egy igen könnyű sebtől is, ha azt hiszi, hogy a sebet okozó fegyverre ráolvastak, és így mágikus erővel telítették. Egyszerűen lefekszik, visszautasítja a táplálékot, és elpusztul. Ugyanígy néhány brazíliai indián törzsnél, ha a varázsló megjósolja olyan valakinek a halálát, aki megsértette, „a szerencsétlen azonnal lefekszik függőágyába, és nem eszik, nem iszik. A jövendölés így ítélet, amelynek hatásos végrehajtásáról a hit gondoskodik.”

3. §. MENSTRUÁLÓ ÉS SZÜLŐ NŐK TABU ALATT –

Általánosságban azt mondhatjuk: a bizonyos személyek edényeinek, ruháinak stb. használatára vonatkozó tilalom és azok a következmények, amelyek a hiedelem szerint e szabály megszegését nyomon követik, pontosan azonosak mind akkor, ha azok a személyek, akikhez e dolgok tartoznak, szentek, mind pedig akkor, ha tisztátalannak és megszenteltségtelenítettnek számítanak. Ahogyan a ruhák, amelyeket egy szent főnök megérintett, megölik a hozzájuk érőket, ugyanígy hatnak azok a dolgok is, amelyeket menstruáló nő fogott meg. Egy ausztráliai bennszülött rájött arra, hogy felesége menstruációja idején ráfeküdt a takarójára; erre megölte a nőt, és két héten belül maga is meghalt a rettegéstől. Ezért halálbüntetés terhe mellett tilos az ausztráliai nőknek ilyen időszakban bármit is megérinteniök, amit férfiak használnak, sőt olyan ösvényen járniok, amelyen férfiak is megfordulnak. A szülés ideje alatt is el kell különülnie a nőnek; az elkülönülés során használt edényeket pedig elégetik. Ugandában azokat a fazekakat, amelyeket a nő a szülés vagy a menstruáció tisztátalan időszakában érint meg, el kell pusztítani; az érintés által beszennyezett dárdákat és pajzsokat viszont nem semmisítik meg, hanem csak megtisztítják. „A dénéknél és általában a legtöbb amerikai törzsnél alig volt olyan lény, akitől annyira féltek volna, mint a menstruáló nőtől. Amikor ennek az állapotnak a jelei egy fiatal lánynál megmutatkoztak, gondosan elkülönítették a férfi társaságtól, és egyedül kellett élnie egy kis kunyhóban, távol a falubelieknek vagy a kóborló horda férfi tagjainak pillantásaitól. Míg ez a szörnyű állapot tartott, nem volt szabad semmit sem megérintenie, ami férfihoz tartozott, s nem nyúlhatott szarvashoz vagy más állati zsákmányhoz sem, nehogy ezeket beszennyezze, és a vadászt az így semmibe vett állat haragja miatt kudarcra kárhoztassa. Étrendje szárított halból állt, és nádszálon felszívott hideg víz szolgált egyedüli italául. Mivel már pusztá látása is veszélyt jelentett a társadalom számára, még egy ideig azután is, hogy állapota ismét normálissá vált, elrejtette magát a nyilvánosság elől egy speciális bőr főkötővel, amelynek rojtjai arca előtt a melléig értek.” A Costa Rica-i bribri indiánoknál a menstruáló nőt tisztátalannak tartják. Ételeihez tányérként csak banánleveleket használhat, ezeket étkezés után valamely félreeső helyen kell

eldobnia; ha ugyanis egy tehén megtalálná és felfalná ezeket a leveleket, elsorvadna és kimúlna. Hasonló okból iszik külön edényből: ha bárki inna utána ugyanabból a csészéből, biztosan meghalna.

Sok népnél – nyilvánvalóan hasonló okok miatt – ugyanilyen korlátozások érvényesek a gyermekágyas nők esetében is. Úgy vélik, hogy az ilyen időszakban a nők állapota veszélyes; megfertőznek bárkit és bármit, akit vagy amit csak megérintenek. Ezért vesztegár alá helyezik őket mindaddig, míg egészségük és erejük visszatértével a képzelt veszély el nem múlik. Tahitin például a nőt szülés után két vagy három hétre bezárták egy rögtönzött kunyhóba, amelyet szent helyen emeltek; elkülönítettségének ideje alatt nem nyúlhatott ételhez, és ezért másvalakinek kellett táplálnia. Továbbá: ha egy férfi megérintette a gyermeket ebben az időszakban, ugyanolyan korlátozások alá került, mint megtisztítása előtt az anya. Az alaszakai partvidék előtti Kodiak-szigeten a szülés előtt álló nő visszavonul egy nádból épített, alacsony, nyomorúságos kunyhóba; gyermekének megszületése után még húsz napig itt kell maradnia, bármilyen legyen is az évszak. Annyira tisztátalannak tartják, hogy senki nem akarja megérinteni, s még a táplálékot is bottal nyújtják neki. A bribri indiánok a gyermekágyas nőtől származó beszennyezést még sokkal veszélyesebbnek tartják, mint a menstruációból eredőt. Amikor az asszony érzi, hogy közeleg az órája, szól férjének; ez sietve kunyhót épít számára egy magányos helyen. Itt kell egyedül élnie, s anyja vagy egy másik nő kivételével senkivel nem érintkezhet. A szülés után a varázsló megtisztítja azzal, hogy ráfúj, és valamilyen állatot ráfektet. De tisztátalanságát ez a szertartás is csak addig az állapotig enyhíti, amelyet a menstruáló nőével tekintenek egyenértékűnek; egy teljes holdhónapig távol kell élnie a házában lakóktól, és ugyanazokat az étkezési és ivási előírásokat kell megtartania, mint havi vérzése idején. Még rosszabb a helyzet, a fertőzés még veszélyesebb, ha az asszony elvetélt, vagy halott gyermeket hozott a világra. Ebben az esetben nem mehet közel teremtetett lélekhez sem, az általa használt dolgok pusztán megérintése is rendkívüli veszélynek számít, az ételt hosszú bot végén nyújtják neki. Ez az időszak általában három hétig

tart, utána hazamehet, és csupán azoknak a korlátozásoknak van alávetve, amelyek a normális szülésnél szokásosak.

Némely bantu törzsnek még túlzóbb fogalmi vannak arról a rosszindulatú fertőzésről, amelyet az a nő terjeszt, aki elvetélt, és ezt eltitkolta. E népek egyik tapasztalt megfigyelője közli, hogy a szülésből származó vér „a dél-afrikaiak szemében még veszélyesebb szennyeződéssel telített, mint a menstruációs váladék. A férj a gyermekágy időszakában nyolc napig ki van rekesztve a kunyhóból, főleg azért, mert fél, hogy beszennyezi a vér. A szülés utáni első három hónapban nem meri gyermekét kezébe venni. A gyermekágyas nő váladéka azonban különösen akkor veszélyes, ha elvetélésből, különösen pedig *titkolt elvetélésből* származik. Ebben az esetben nem csupán a férj forog veszélyben vagy hal meg; az egész ország, sőt maga az ég is szenved ilyenkor. A képzetek sajátos kapcsolódása miatt egy fiziológiai tény így okoz kozmikus zavarokat!” Ami azokat az ártó hatásokat illeti, amelyeket egy elvetélés okozhat az egész országnak, a bapedi törzs egyik varázslójának és esőcsinálójának a szavait idézem: „Ha egy nő elvetélt, ha hagyta vérét folyni, és a gyermeket eldugta, akkor ez elég ahhoz, hogy forró szelek fújjanak, és a hőség felperzselje a vidéket. Eső nem esik, mert az országgal baj történt. Ha eső közeleg, nem merészel közel menni ahhoz a helyhez, ahol a vér van, fél és távol marad. A nő nagy vétséget követett el. Kárt okozott a főnök országának, mert olyan vért rejtett el, amely nem dermedt még meg eléggé ahhoz, hogy emberalakot formáljon. Az ilyen vér tabu. Sohasem szabad az útra hullania. A főnök összegyűjti embereit és megkérdi tőlük: »Minden rendben van a falutokban?« Valaki így válaszol: »Ez és ez a nő terhes volt, és még nem láttuk a gyermeket, akit szült.« Ekkor elfogják a nőt. Felszólítják: »Mutasd meg, hová rejtetted?« Odamennek, és felássák a helyet, majd a lyukat behintik egy főzettel, ezt két gyökérfajtából speciális edényben készítették el. Kevés földet vesznek erről a sírról, a folyóba dobják, majd vizet hoznak a folyóról, és ezzel behintik azt a helyet, ahova a nő vére kiömlött. Neki magának mindennap a főzettel kell lemosnia magát. Mikor a vidékre ismét beköszönt az eső, mi (a varázslók) mindenholnan összehívjuk a nőket, és megmondjuk nekik: készítsenek egy gombócot abból a földből, amelyre a vér rácsorgott.

Ezt egy reggel elhosszú hozzánk. Ha olyan orvosságot akarunk csinálni, amellyel behinthesz az egész országot, akkor ezt a földgombócot porrá morzsoljuk, s öt nap múlva olyan kisfiúkat küldünk szét, akik még semmit sem tudnak a női dolgokról, meg olyan kislányokat, akiknek még nem volt férfival viszonyuk. Az orvosságot ökörszarvba töltjük. A gyermekek elmennek a vidék minden gázlójához és minden, az országba vezető út kezdetéhez. Az egyik kislány fellazítja a földet kapájával, a többiek pedig ágat mártanak a szarvba, és a lyuk belsejét befröcskölik; közben pedig ezt mondogatják: »Eső! eső!« Így távolítjuk el azt a bajt, amelyet a nők hoztak az utakra; most már jöhet az eső. Az ország megtisztult!...”

TABUNAK ALÁVETETT TÁRGYAK

1. §. A TABU JELENTÉSE – A primitív társadalomban tehát a szertartásos tisztaságnak azok a szabályai, amelyeket az istennek tartott királyoknak, főnököknek és papoknak kell megtartaniuk, sok tekintetben megegyeznek azokkal az előírásokkal, amelyek gyilkosokra, gyászolókra, gyermekágyas asszonyokra, pubertáskorban levő lányokra, vadászokra, halászokra stb. vonatkoznak. Számunkra úgy tűnik, hogy e különféle csoportok természetükben és helyzetükben tökéletesen különböznek egymástól: némelyeket közülük szentnek, másokat pedig tisztátalannak és szennyesnek nevezhetnénk. A primitív ember azonban nem tesz különbséget közöttük: gondolkodásában a szentség és a tisztátalanság fogalmai még nem különültek el egymástól ilyen erkölcsi szempontok alapján. Számára az említett személyek közös vonása, hogy veszélyesek, de maguk is veszélyben forognak, és hogy az a veszély, amely fenyegeti őket, és amelynek másokat is kitesznek, olyan, amit mi szellemi természetűnek, kísértetiesnek és ezért képzeltnek neveznénk. A veszély azonban képzelt volta ellenére nem kevésbé valóságos; az elképzelés ugyanolyan reálisan hat az emberre, mint a gravitáció, és ugyanolyan biztossággal megölheti, mint egy adag kénsav. Az általuk megtartandó tabuknak az a céljuk, hogy elkülönítsék ezeket a személyeket a világtól azért, hogy a rettegett természetfölötti veszély se őket ne érje, se szét ne áradjon belőlük. Ezeknek a tabuknak úgyszólván olyan funkciójuk van, mint az elektromos szigetelőknek: megakadályozzák, hogy az a természetfölötti erő, amellyel ezek a személyek telítettek, a külső világgal való érintkezés során kárt szenvedjen, vagy fordítva: kárt okozzon.

A már említett általános alapelveket megvilágító eddigi példákat még kiegészíteném néhányal, s példáimat elsősorban a tabunak alávetett tárgyak, másodsor pedig a tabu alatt álló szavak területéről veszem. A primitív ember nézete szerint ugyanis – élőlényekhez hasonlóan – a tabu titokzatos tulajdonsága tölthet el, vagy elektromos feszültséggel láthat el – akár átmenetileg, akár

tartósan – mind tárgyakat, mind pedig szavakat, és ezért ezeket hosszabb-rövidebb időre ki kell rekeszteni a mindennapi élet szokásos használati köréből. Példáim különösen a szent főnökökre, királyokra és papokra vonatkoznak, mivel ezeket mindenki másnál jobban körülveszik a tabu falai. A tabu alatt álló tárgyakról ebben, a tabu alatt álló szavakról pedig a következő fejezetben szólunk.

...

3. §. ÉLES FEGYVEREK TABU ALATT – A burmai Zengwihtől északra él egy papkirály, akit a sotih törzs a legfőbb vallási tekintélynek tart. E király palotájába nem szabad fegyvert vagy bármilyen vágásra alkalmas eszközt bevinni. Ez az előírás talán azzal a haláleset utáni szokással magyarázható, amelyet nem egy népnél ismerünk: mindaddig kerülnek az éles eszközök használatát, amíg az elhunyt szelleme – feltevésük szerint – a közelben tartózkodik, nehogy megsebesítsék. A Bering-szorosnál élő eszkimóknál például „azon a napon, amikor valaki meghal, senkinek sem szabad dolgoznia, a rokonoknak pedig a halálesetet követő három napon nem szabad munkát végezniük. Különösen tilos ebben a periódusban bármilyen éles eszközzel, mint például késsel vagy baltával dolgozni, s tilos a hegyes szerszámok, például a tű és az ár használata is. Mint mondják, azért áll fenn ez a szokás, hogy ne vágják meg a halott árnyékát, illetve ne ejtsenek sebet rajta, mert bármikor jelen lehet ebben az időszakban; ha véletlenül megsebesítenék e tárgyak valamelyikével, nagyon megdühödne, és betegséget vagy halált hozna a népre. A rokonoknak is igencsak ügyelniük kell ez idő alatt arra, hogy ne keltsenek hangos vagy éles zajokat, ami az árnyat megijesztené vagy megharagítaná.” De tudjuk azt is, hogy a fehér bálna elejtése esetén ezek az eszkimók ugyanígy tartózkodnak a vágó- vagy szűrőeszközök alkalmazásától, nehogy akaratlanul megvágják vagy megszúrják a bálna szellemét. Néha ugyanezt a tabut tartják még akkor is, ha beteg van a faluban, valószínűleg attól félve, hogy megsérthetik az árnyát, amely esetleg a testen kívül kószál. Haláleset után az erdélyi románok ügyelnek arra, hogy amíg a holttest a házban fekszik, ne heverjen kés élével felfelé, „mivel a lelket ezzel arra kényszerítene, hogy a pengén lovagoljon”. A halál után hét napig, amíg a holttest még a házban

tartózkodik, a kínaiak nem használnak kést és tűt, sőt evőpálcikát sem; étkezéshez csupán ujjukat veszik igénybe. A temetés utáni harmadik, hatodik, kilencedik és negyvenedik napon a régi poroszok és litvánok lakomát rendeztek, amelyre – az ajtóban állva – meghívták a halott lelkét. Ezeknél az étkezéseknél csendben ültek az asztal körül, kést nem használtak; az ételt felszolgáló nőknél ugyancsak nem volt kés. Ha valami ételmorzsa lehullott az asztról, ott hagyták a földön azoknak a magányos lelkeknek, akiknek nincsenek élő rokonaik vagy barátaik, akik táplálnák őket. Amikor az étkezés véget ért, a pap fogott egy seprűt, és kiséperte a lelkeket a házból, mondván: „Kedves lelkek, ettetek és ittatok. Menjetek! Távozzatok!” Most már megérthetjük, miért nem volt szabad vágóeszközt vinni a burmai főpap házába. Mint annyi más papkirályt, valószínűleg őt is isteninek tartották, és ezért helyesnek vélték, ha szent lelkét nem teszik ki annak a veszélynek, hogy megvágja vagy megsértse magát, valahányszor elhagyja testét, hogy láthatatlanul a levegőbe szálljon vagy valamilyen távoli küldetésbe induljon...

TABU ALATT ÁLLÓ SZAVAK

1. §. SZEMÉLYNEVEK TABU ALATT – Mivel nem képes világos különbséget tenni szavak és dolgok között, a primitív ember általában azt képzei, hogy az a kötelék, amely egy név és a vele megjelölt személy vagy dolog között fennáll, nem pusztán önkényes és ideális kapcsolat. Szerinte ez tényleges és lényeges viszony, s olyannyira egyesíti a kettőt egymással, hogy egy emberen néven keresztül éppoly könnyen lehet mágiát gyakorolni, mint haján, körmén vagy testének bármely részén keresztül. Sőt a primitív ember lénye fontos részének tartja a nevét, és ennek megfelelően törődik vele. Az észak-amerikai indián például „a nevét nem pusztán címkének tekinti, hanem személyisége meghatározott részének, ugyanúgy, mint szemét vagy fogait; azt hiszi, hogy nevének rosszindulatú használatából ugyanúgy kára származik, mint abból a sebből, amely szervezetének bármely pontját éri. Ez a hiedelem megtalálható a különféle törzseknél az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig, és számos, a nevek eltitkolására és váltására vonatkozó furcsa előíráshoz vezetett. Sok eszkimó új nevet vesz fel, ha megöregszik, remélve, hogy ezzel újjászületik. A celebesek azt hiszik, hogy ha valaki leírja egy embernek a nevét, akkor ennek lelkét is magával viheti. Sok vadember még napjainkban is személyisége fontos részének tekinti a nevét; ezért aggódalmasan titkolja igazi nevét, nehogy ez eszközként szolgáljon rosszindulatú személyeknek arra, hogy viselőjének ártalmára legyenek.

A társadalmi fejlődés lépcsőjének legalsó fokán álló emberek szokásait vizsgálva megtudjuk, hogy az a titkosság, amellyel az ausztráliai bennszülöttek személyneveket gyakran elrejtik a nyilvánosság elől, „nagy mértékben abból a hiedelemből származik – írja egy szerző –, hogy az ellenség, ha tudja a nevedet, olyasmint tart a birtokában, amelyet mágikusan károdra használhat fel”. „Az ausztráliai bennszülött – állapítja meg egy másik szerző – csak nagyon vonakodva közli igazi nevét, s nem kétséges: vonakodása annak a félelemnek tulajdonítható, hogy néven keresztül a varázslók ártalmára lehetnek.” A közép-auztráliai törzseknél minden férfinak,

nőnek és gyermeknek közhasználatú személyneve mellett van egy titkos vagy szent neve is; ezt mindjárt születése után az öregek adják neki; a csoport teljesen beavatott tagjain kívül senki sem ismeri ezt a nevet, s csak a legünnepélyesebb alkalmakkor szabad említeni; kiejteni nők vagy más csoporthoz tartozók füle hallatára a törzsi szokás legsúlyosabb megszegése lenne, olyan súlyos, mint nálunk a szentségtörés legégbekiáltóbb esete. Ha egyáltalán kimondják e nevet, csak suttogva ejtik ki, és csak azután, hogy a leggondosabb óvintézkedéseket tették, nehogy a csoport tagjain kívül mások is meghallhassák. „A bennszülött azt hiszi, hogy a titkos név megismerésével az idegennek olyan különleges hatalom kerülne a kezébe, amellyel mágikus úton beteggé tehetné.”

Ugyanez a félelem hasonló szokás kialakulásához vezetett az ókori Egyiptomban, amelynek viszonylag magas civilizációja különös módon keveredett a vadság legalacsonyabb szintjének maradványaival. Minden egyiptomi két nevet kapott, amelyeket mint az igazi és jó nevet, vagy mint a nagy és kis nevet ismertek; a jó, vagyis kis nevet nyilvánosságra hozták, az igazi vagy nagy nevet gondosan eltitkolták. A brahman gyermek is két nevet kap: egyet mindennapi használatra, a másik titkos név, amelyet csak apja és anyja ismerhet. Az utóbbit csak szertartások, például házasságkötés alkalmával használják. Ennek a szokásnak az a célja, hogy megvédje az egyént a mágiával szemben, mivel a varázslat csak az igazi névvel hatásos. Ugyanígy a niasi bennszülöttek azt hiszik, hogy a démonok ártalmára lehetnek annak a személynek, akinek a nevét kiejteni hallják. Ezért a csecsemőket, akik különösen ki vannak téve a rossz szellemek támadásainak, sohasem nevezik nevükön. Gyakran előfordul, hogy az emberek hasonló okból óvakodnak egymást megnevezni kísértet járta helyeken, sötét erdő mélyén, folyóparton vagy bugyogó forrás mellett.

A chiloei indiánok nevüket titokban tartják, és nem szívesen mondják ki hangosan; azt hiszik ugyanis, hogy a szárazföldön vagy a szomszédos szigeteken tündérek meg manók élnek, és ha ezek megtudják az emberek nevét, kárt okoznak nekik; ha azonban a neveket nem ismerik, ezek a rosszindulatú szellemek tehetetlenek. Az araukán indiánok jóformán sohasem közlik idegennel a nevüket, mivel attól félnek, hogy az ismeretlen ily módon valamilyen

természetfölötti hatalomhoz jutna fölöttük. Ha egy idegen, aki nem ismeri babonáikat, megkérdi a nevét, az araukán így válaszol: „Nincsen nevem. “Ha egy odzsibvétől kérdezik meg a nevét, valamelyik jelenlevőre néz, és megkéri, hogy válaszoljon. „Ez a vonakodás abból a fiatalkori benyomásból ered, amely szerint, ha mondogatják a nevüket, elmaradnak a növésben, és kis termetűek lesznek. Mivel nem akarják megmondani nevüket, sok idegen azt hiszi, hogy nincs nevük, vagy pedig elfelejtették.”

Ebben az utóbbi esetben – úgy látszik – nem félnek attól, hogy a nevet idegennel közöljék, és nem tartanak a közzététel következményeitől sem; baj csak akkor következik be, ha a nevet viselője mondja ki. De mi ennek az oka? Különösen pedig miért gondolják, hogy valaki megakadályozza növekedését azzal, hogy megnevezi magát? Feltételezhetjük, hogy az így cselekvő és gondolkodó primitív ember számára neve, ha saját lélegzetével ejti ki, személye egy részének tűnik, ha más mondja ki, akkor nincsen vele létfontosságú kapcsolatban, és ezért nem származhat kára a kimondásából. Másrészt így érvelhettek ezek a primitív filozófusok: ha az ember engedi, hogy saját neve elhangozzék ajkairól, önmaga élő darabjától válik meg; ha ezt meggondolatlanul sokáig folytatja, végül is elpusztul, mert szétszórta életerejét, és széttörte szervezetét. Sok nyomorult korhelyt, számos betegségtől eltorzított, gyöngye testet mutathattak meg ezek az egyszerű moralisták megfélemlített tanítványaiknak, félelmetes példajaként annak a végzetnek, amely előbb-utóbb utoléri azt a kicsapongót, aki féktelenül átadja magát annak a csábító szokásnak, hogy kimondja saját nevét.

Bárhogyan is magyarázzuk, bizonyos az a tény, hogy sok vadember a legnagyobb mértékben vonakodik kimondani a maga nevét, míg ugyanakkor nincs kifogása az ellen, ha bárki más kiejti azt, sőt fel is kéri erre társát azért, hogy kielégítse a tolakodó idegen kíváncsiságát. Madagaszkár némely részén például tabunak számít a saját név közlése, de egy rabszolga vagy kísérő válaszolhat gazdája helyett. Ugyanezt a furcsa következetlenséget – legalábbis nekünk ennek tűnik – közlik néhány amerikai indián törzsről. Megtudjuk például, hogy „az amerikai indián számára a név szent dolog, amelyet viselője kellő megfontolás nélkül nem tehet közzé. Ha

megkérdezzük egy bármely törzshöz tartozó harcost neve felől, vagy kereken megtagadja a választ, vagy diplomatikusan azzal tér ki, hogy nem érti, mit kívánnak tőle. Mihelyt azonban egy barátja odamegy, az először megkérdezett harcos megsúgja neki, miről van szó, és a barát megmondhatja a nevet; udvariasságát a másik hasonló szolgálattal viszonzozza.” Ez az általános megállapítás érvényes például a brit-columbiai indián törzsekre is, amelyekről a következőket mondják: „... .legfurcsább előítéleteik egyike, amely – úgy látszik – minden törzsnél egyaránt megvan, az az idegenkedés, hogy nevüket közöljék; így soha nem tudhatod meg egy férfi igazi nevét tőle magától. Egymás nevét azonban habozás nélkül közlik.” Az egész indonéziai szigetvilágban ugyanez a szokás uralkodik. Általános szabály, hogy senki sem akarja kimondani a saját nevét. Megkérdezni: „Mi a neved?” – nagyon tapintatlan kérdés a bennszülött társadalomban. Ha valamilyen közigazgatási vagy bírósági ügy kapcsán egy bennszülöttől megkérdik a nevét, válaszadás helyett barátjára néz, jelezve, hogy az fog felelni helyette, vagy egyenesen megmondja: „Kérdezd meg őt!” Ez a babona kivétel nélkül mindenütt megvan a szigetvilágban, és megtaláljuk a motu és motumotu törzseknél, és az észak-új-guineai Finschhafen pápuáinál, a nyugat-új-guineai nufooroknál és a Bismarck-szigetcsoporton lakó melanéziaiaknál. Sok dél-afrikai törzsnél a férfiak és a nők nem mondják meg maguk a nevüket, ha találhatnak valaki mást, aki ezt megteszi helyettük, de nem vonakodnak feltétlenül, ha a válaszadás nem kerülhető el.

...

4. §. KIRÁLYOK ÉS MÁS SZENT SZEMÉLYEK TABU ALATT ÁLLÓ NEVE – Amikor azt látjuk, hogy a primitív társadalomban ilyen gondos figyelemben részesítik az egyszerű közembereknek – akár élők, akár holtak – a nevét, nem csodálkozhatunk azokon a még nagyobb szabású óvintézkedéseken, amelyekkel a szent királyok és papok nevét védik az ártalomtól. A dahomeyi király nevét például mindig titokban tartják, nehogy ennek ismerete lehetővé tegye valamely rosszindulatú személy számára, hogy a királynak ártalmára legyen. Azok az elnevezések, amelyeken az európaiak ismerték a különböző dahomeyi királyokat, nem igazi neveik voltak, hanem

puszta címek, vagy ahogyan a bennszülöttek mondják: „erős nevek”. A bennszülöttek, úgy látszik, azt gondolják, hogy abból nem származik baj, ha a címek ismertté válnak, mivel a születéskor kapott névvel ellentétben ezek nincsenek belső kapcsolatban viselőjükkel. Ghera galla királyságban az uralkodó születési nevét alattvalóinak halálbüntetés terhe mellett nem volt szabad kimondaniuk, és azokat az egyszerű szavakat, amelyeknek hangzása e névre emlékeztetett, másokkal helyettesítették. A közép-afrikai bahimáknál, amikor a király meghal, nevét számúzik a nyelvből, és ha neve egyezik egy állat nevével, az utóbbira azonnal új elnevezést kell találni. Így például a királyt gyakran „oroszlánnak” hívták; ezért az „Oroszlánnak” nevezett király halálakor az oroszlánra általában új megjelölést kell alkotni. Sziámban nehéz volt megbizonyosodni a király igazi nevééről, mivel a varázslattól való félelem miatt gondosan titokban tartották; bárki is tett róla említést, börtönbe zárták. A királyra csak bizonyos hangzatos címekkel lehetett hivatkozni, mint például „a magasztos”, „a tökéletes”, „a legfelsőbb”; „a nagy császár”, „az angyalok ivadéka” és így tovább. Burmában a legszörnyűbb istentelenségnek számított az uralkodó nevének kimondása; burmai alattvalókat még akkor sem lehetett erre rábírní, ha hazájuktól távol tartózkodtak. Trónra lépése után a királyt csak uralkodói címein említették.

A zuluknál senki sem ejti ki törzsi főnökeinek vagy a főnök elődeinek a nevét, ha emlékszik is ezekre, s nem mondanának ki olyan mindennapi szavakat sem, amelyek megegyeznek vagy pusztán hangzásukban emlékeztetnek a tabu alatt álló nevekre. A dwandwe törzsnek volt egy Langa nevű főnöke; a szó a Napot jelenti. Ezért a Nap nevét *langáról galára* változtatták, és ez így maradt egészen a mai napig, annak ellenére, hogy Langa több mint száz évvel ezelőtt meghalt. A xnumayó törzsnél „a marhát őrizni” kifejezést *alusárról* vagy *ayusárról kagesára* változtatták, mivel a főnök neve u-Mayusi volt. E tabukon kívül, amelyeket az egyes törzsek külön-külön tartottak meg, minden zulu törzs egységesen tabunak tekintette az egész nép fölött uralkodó királynak a nevét. Így például, amikor Panda volt Zuluföld királya, a „fagyökér” jelentésű *impando* szót *nwabóra* változtatták. Ugyanígy a „hazugság” vagy „rágalmazás” jelentésű *amacebo* szót *amakwatára* változtatták,

mivel *amacebo* egy olyan szótagot tartalmaz, amely a híres Cetywayó király nevében is előfordul. A pótló szavaknak ezt az alkalmazását azonban a férfiak nem viszik annyira túlzásba, mint a nők, akik még azokat a hangokat is kerülik, melyek távolról emlékeztetnek a tabu alatt álló névben előfordulóakra. Sőt a király krájlában néha nehéz megérteni a király feleségeit, mivel nem pusztán a királynak és elődeinek, hanem generációkra visszamenően a király és elődei fivéreinek nevével kapcsolatban is alkalmazzák ezt az előírást. Ha ezekhez a törzsi és országos tabukhoz hozzászámítjuk a házasság révén rokon emberek nevére vonatkozó családi tabukat, könnyen megérthetjük, honnan adódik, hogy Zuluföldön minden törzsnél sajátos, csak náluk használatos szavakat találunk, és hogy a nők kizárólag általuk használt bő szókinccsel élnek. Sőt az egyik család tagjai nem használhatják azokat a szavakat, amelyeket egy másik család nyugodtan kimondhat. Az egyik králban élők például a hiénát a szokásos néven nevezik, a legközelebbiben az általánosan szokásos helyettesítő szót használják, míg a harmadikban ez a helyettesítő szó is szabályellenes, és más kifejezést kell helyébe kitalálni. A zulu nyelv ezért jelenleg csaknem kettős nyelvnek tűnik, sőt számos dologra három-négy szinonimával rendelkezik, amelyek a törzsek összeolvadása révén egész Zuluföldön ismertté váltak.

Madagaszkárban hasonló szokás uralkodik mindenütt, és éppúgy, mint a zuluknál, itt is bizonyos dialektusbeli különbségeket hozott létre a különböző törzsek nyelvében. Madagaszkárban nincsenek családnevek, csaknem minden személynév a hétköznapi élet elnevezéseiből származik, és valamilyen különleges tárgyat, cselekvést vagy minőséget jelöl, mint például madár, állat, fa, növény, szín stb. Ha e közönséges szavak bármelyike megegyezik a törzsfőnök nevével vagy ennek egy részével, szentté válik, és többé nem szabad szokásos jelentésében valamely fa, rovar stb. jelölésére használni. Ezért új nevet kell a tárgyra kitalálni, hogy ezzel pótolják az elvetett korábbi nevet. Nem nehéz elképzelni, mennyi zavart és bizonytalanságot eredményez ez egy olyan nyelvben, amelyet számos kis helyi törzs beszél; e törzsek mindegyikének megvan a maga főnöke, akinek neve szentnek számít. Egyes törzsek és népek mégis alávetik magukat a szavak e zsarnokságának, amint atyáik is

ezt tették időtlen idők óta. A szokás kellemetlen következményei különösen a sziget nyugati partvidékén mutatkoznak meg; itt a független főnökségek nagy száma miatt a dolgok, helyek és folyók nevei annyi változáson mentek keresztül, hogy gyakran adódik zavar; ha ugyanis a főnökök egyszer eltöröltek bizonyos közönséges szavakat, a bennszülöttek nem akarnak tudni róla, hogy valaha is ismerték ezeket régi jelentésükben.

De nem csupán élő királyok és főnökök nevei állnak tabu alatt Madagaszkárban; a halott uralkodók neve ugyancsak tilalom alá esik, legalábbis a sziget egyes részein. Így a szakalaváknál, amikor a király meghal, a nemesség és a nép tanácsülést tart a holttest mellett, és ünnepélyesen új nevet választanak, amellyel a halott uralkodót a jövőben nevezni fogják. Miután az új nevet elfogadták, a régi név, amellyel a királyt életében nevezték, szentté válik, és halálbüntetés terhe mellett nem szabad többé kimondani. Továbbmenően: a köznyelvnek azok a szavai, amelyek csak valamennyire is hasonlítanak a tilos névre, ugyancsak szentté válnak, és másokkal helyettesítik őket. Azokat, akik ezeket a tiltott szavakat kimondják, nemcsak feltűnően faragatlanoknak tartják, hanem egyenesen gonosztevőknek, főbenjáró bűn elkövetőinek. A szókincsnek ezek a változásai azonban csupán arra a körzetre korlátozódnak, ahol az elhunyt király uralkodott, a szomszédos vidékeken a régi szavakat továbbra is megszokott jelentésük szerint használják.

Az a szentség, amelyet Polinéziában a főnökök személyének tulajdonítottak, természetesen kiterjedt nevükre is, hiszen a név a primitív ember képzelete szerint alig választható el viselőjének személyétől. Ezért Polinéziában is tilos a főnökök nevének vagy az erre emlékeztető szavaknak kimondása éppúgy, mint Zuluföldön és Madagaszkáron. Új-Zélandon például egy főnök nevét annyira szentnek tartják, hogy ha ez véletlenül egyezik egy köznapi szóval, ezt az utóbbit nem szabad használni, mással kell helyettesíteni. Egy főnöknek, aki a Keleti-foktól (East Cape) délre eső vidékeken uralkodott, Maripi volt a neve; ez kést jelent, ezért egy új szót (*nekra*) vezettek be a kés jelölésére, a régi pedig kihalt. Másutt a vizet jelentő szót (*wai*) kellett megváltoztatni, mivel véletlenül ez volt a főnök neve; a szó elveszítette volna szentségét, ha a közönséges

folyadékra ugyanúgy használták volna, mint a főnök szent személyére. Ez a tabu természetesen a szinonimák végtelen tömegét hozta létre a maori nyelvben, és a szigetekre nemrégiben érkezett utazókat nemegyszer zavarba ejtette, amikor azt tapasztalták, hogy ugyanazokat a dolgokat a szomszédos törzsek eltérő kifejezésekkel nevezik meg. Amikor a király Tahitiban trónra lép, azokat a szavakat, amelyeknek hangzása nevére emlékeztet, másokkal kell helyettesíteni. Régebben azt az embert, aki meggondolatlanul figyelmen kívül hagyta ezt a szokást, és a tiltott szavakat használta, minden rokonával együtt azonnal megölték. A bevezetett nyelvi változások azonban csupán átmenetiek voltak; a király halálakor az új szavak használata megszűnt, és a régiak ismét feléledtek.

Az ókori Görögországban az eleusziszi misztériumokkal kapcsolatban álló papoknak és más magas rangú tisztségviselőknek a nevét életükben nem volt szabad kimondani. E nevek kiejtése törvényszegésnek számított. Lukianosz egyik művében a pedáns elmondja, hogy találkozott ezekkel a magasztos személyiségekkel, amint a bíróság elé vittek egy mocskos szájú fickót, aki néven merészelt nevezni őket, bár jól tudta, hogy felszentelésük óta ez törvényellenes, mivel névtelenné lettek, elveszítették régi nevüket, s új szent címeket szereztek maguknak. Két, Eleusziszben talált feliratból kitűnik, hogy a papok nevét a tenger mélységébe süllyesztették; valószínűleg bronz- vagy ólomtáblákra vésték ezeket, s a táblákat azután a Szalamiszi-szoros mély vizébe vetették. Kétségtelenül az volt a cél, hogy a neveket szigorúan titokban tartsák. Lehetett-e ennek a tengerbe süllyesztésnél biztosabb módja? Melyik emberi szem láthatta volna meg halvány fényüket a zöld víz homályos mélységeiben? A testetlenek és testinek, a névnek és anyagi megtestesülésének összetévesztésére aligha találhatunk világosabb példát, mint a civilizált Görögországnak ezt a szokását.

AMIVEL A VADEMBERNEK TARTOZUNK...

Könnyű lenne még kibővíteni a királyi és papi tabuk listáját, az előző oldalakon bemutatott esetek azonban példaként talán elegendőek. Hogy témánknak ezt a részét lezárhassuk, csak annyi marad még hátra, hogy összefoglaljuk azokat az általános következtetéseket, amelyekhez eddigi vizsgálataink során jutottunk. Láttuk: a vad vagy barbár társadalomban egyes férfiakról gyakran azt véli társaik babonás hiedelme, hogy irányítani tudják a természet általános menetét. Az ilyen férfiakat ennek megfelelően istenként tisztelik, és úgy bánnak velük, mint istenekkel. Az, hogy ezek az emberistenek világi hatalommal is rendelkeznek-e tisztelőik élete és sorsa fölött, vagy hogy funkcióik kizárólag vallási és természetfölötti jellegűek-e, más szavakkal, hogy ugyanúgy királyok is, mint istenek, vagy pusztán ez utóbbiak szerepét töltik be, olyan megkülönböztetés, amely jelenleg alig érdekel bennünket. Feltételezett istenségük az a tény, amellyel foglalkozni kívánunk. Ez a tulajdonságuk tisztelőik számára zálog és biztosíték arra, hogy azok a fizikai jelenségek, amelyektől az emberiség létfenntartása függ, tartósak lesznek, és szabályszerűen mennek végbe. Magától értetődő tehát, hogy az a nép, amelynek jóléte, sőt pusztá létezése is hozzákapcsolódik az ilyen istenemberhez, gondosan ügyel ennek életére és egészségére; ugyanígy természetes az is, hogy kényszerítik: vesse alá magát azoknak az előírásoknak, amelyeket a primitív ember leleményessége talált ki a hús-vér embert fenyegető bajok elkerülésére, ideértve az utolsó bajt, a halált is. Ezek a szabályok, mint vizsgálatuk megmutatta, nem egyebek, mint azok az alapelvek, amelyekhez a primitív felfogás szerint minden józan gondolkodású embernek alkalmazkodnia kell, ha sokáig akar élni ezen a földön. Míg azonban a közönséges emberek esetében az előírások megtartását az egyén akaratára bízzák, az istenemberre rákényszerítik ezt, magas állásától való megfosztásának vagy akár megölésének terhe mellett. Tisztelőinek ugyanis sokkal nagyobb érdeke fűződik személyéhez, semhogy megengedhetnék, hogy felelőtlenül viselkedjék, és kockára tegye létét. Ezért születtek azok

a furcsa babonák, ősi alapelvek, bölcs szólásmondások, amelyeket a primitív filozófusok találékonysága a távoli időkben oly gondosan kidolgozott, és amelyeket az öregasszonyok a kályhasuton még mindig nagy értékű kincsként adnak tovább téli estéken a tűz mellett összeülő utódaiknak. Mindezek az ősi képzelődések, ezek az emberi agy szötte pókhálók a régi király, az emberisten személyét vették körül. Ez beljük gabalyodva, mint a légy a pók csapdájába, alig tudja tagjait mozgatni, annyira kötik a szokás fonalai; ezek „könnyűek, mint a tollpihék, de erősek, mint a vaslánc”, s végtelen szövevényben újra és újra keresztezik egymást. A király így az előírások bonyolult hálózatának foglya, ebből egyedül a halál vagy a trónról lemondás tudja kiszabadítani.

A történeti múlttal foglalkozó kutató számára így sok tanulságot rejt magában a régi királyok és papok élete. A királyok és papok életében összpontosult minden, ami bölcsességnek számított a világ ifjúkorában. Ezt tekintették a tökéletes példaképnek, e szerint törekedett formálni az életét minden ember, ez jelentette a barbár filozófia által lefektetett alapokon szigorú pontossággal felépített hibátlan modellt. Bármennyire nyersnek és hamisnak tűnik is nekünk ez a filozófia, igazságtalanság lenne tagadni logikai következetességének érdemét. Abból az alapelvből, hogy minden élőlényben létezik egy kis lény vagy lélek, amely ugyanakkor különálló és elválasztható is, az élet gyakorlatára vonatkozóan az előírások olyan rendszerét vezeti le, amely általában összefüggő, teljes és harmonikus egészet alkot. E rendszer végzetes tévedése nem érvelésében, hanem feltevéseiben, az élet természetéről kialakított felfogásban rejlik, s nem azokban a lényegtelen következtetésekből, amelyeket ebből a koncepcióból von le. De hálátlanság, filozófushoz nem illő dolog lenne ezeket a feltevéseket csupán azért nevetségeseknek bélyegezni, mivel mi könnyedén felfedezzük alaptalan voltukat. A régi nemzedékek lefektette alapon állunk, csak homályosan tudunk képet alkotni magunknak azokról a fáradságos és hosszadalmas erőfeszítésekről, amelyekkel az emberiség felküzdötte magát addig az egyáltalán nem magas pontig, ameddig eljutottunk. Hálával tartozunk a névtelen és elfeledett küszködőknek; az ő türelmes gondolkodásuk és tevékeny erőfeszítésük tett bennünket olyanokká, amilyenek ma vagyunk.

Annak az új tudásnak a mennyisége, amelyet egyetlen kor s ezen belül is egyetlen ember a közös kincshez adni tud, csekély, és hálátlanságon kívül ostobaságról vagy a tisztesség hiányáról tanúskodna, ha figyelmen kívül hagynánk az egészet, és dicsekednénk azzal a néhány szemecskével, amelyet módunkban állott a halomhoz hozzátenni. Jelenleg éppenséggel kicsi a veszélye annak, hogy alábecsüljük azt a közreműködést, amellyel a modern kor és az antikvitás hozzájárult az emberiség általános haladásához. Amikor azonban túllépünk ezeken a határokon, megváltozik a helyzet. Igen gyakran a megvetés és a nevetségesség, az undor és a vádaskodás az egyedüli érzés, amelyet a primitív emberrel és szokásaival szemben megengedünk magunknak. És mégis: a jótevők közül, akikre hálával kellene emlékeznünk, sokan vagy talán a legtöbben, primitívek voltak. Végső soron ugyanis a primitív ember és mi közöttünk több a közös vonás, mint az eltérő. Ami közös bennük és bennünk, s amit józan megfontolással mint igazat és hasznosat megtartunk, azt vad őseinknek köszönhetjük; ezek tapasztalás útján lassan megszerezték és öröklés útján átadták nekünk azokat a látszólag alapvető gondolatokat, amelyeket hajlamosak vagyunk eredetieknek és ösztönös megérzésen alapulóknak tartani. Olyan vagyunk örököseihez hasonlítunk, amelyet annyi évszázadon át adtak tovább, hogy a vagyoni megszerzőinek emlékezete elveszett, és mindenkori birtokosai úgy tekintik, mintha a világ kezdete óta nemzetségüknek eredeti és változatlan tulajdona lett volna. De a gondolkodásnak és a kutatásnak meg kell győznie bennünket arról, hogy elődeinknek sok mindent köszönhetünk, amit ősi sajátunknak gondolunk; azt is látnunk kell, hogy tévedéseik nem szándékos különcködések vagy az örültség kitörései voltak, hanem egyszerűen hipotézisek, amelyek kialakításuk idején jogosultaknak számítottak, s amelyekről csak a teljesebb tapasztalat bizonyította be, hogy nem helytállóak. Csak a hipotézisek egymást követő kipróbálásával és a tévedések elvetésével lehet elérni, hogy végül is megtudjuk az igazságot. Amit igazságnak nevezünk, végső soron nem más, mint az a hipotézis, amely a legjobban alkalmazható. Ezért, ha kezdetleges korok és emberfajták nézeteit és eljárásait szemügyre vesszük, üdvös, ha elnézően úgy tekintünk tévedéseikre, mint elkerülhetetlen botlásokra az igazság keresése során, és

megadjuk nekik annak a belátásnak a jótéteményét, amelyre egy napon magunk is rászorulhatunk: *cum excusatione itaque veteres audiendi sunt* (a véneket ennél fogva elnézéssel kell meghallgatni).

AZ ISTENKIRÁLY MEGÖLÉSE

1. §. AZ ISTENEK HALANDÓSÁGA – Az ember az isteneket a saját képmására teremtette; mivel maga halandó, természetesen feltételezte, hogy teremtményeire ugyanez a szomorú sors vár. A grönlandiak például azt hitték, hogy a szél meg tudja ölni leghatalmasabb istenüket, és az isten minden bizonnyal meghalna, ha megérintene egy kutyát. Amikor a keresztény istenről hallottak, újból és újból megkérdezték: igaz-e, hogy soha meg nem hal. Amikor közölték velük, hogy halhatatlan, nagyon meglepődtek, és azt mondták, hogy akkor igen nagy istennek kell lennie. Dodge ezredes kérdezősködésére egy észak-amerikai indián azt válaszolta, hogy a világot a Nagy Szellem teremtette. Amikor megkérdezték tőle, milyen Nagy Szellemre gondol, a jóra vagy a rosszra, ezt felelte: „Egyikre sem. A Nagy Szellem, aki a világot alkotta, már nagyon régóta halott. Hiszen nem lehet, hogy ennyi ideig éljen.” Egy Fülöp-szigeti törzsnél azt mondták a spanyol hódítóknak, hogy a Teremtő sírja a Cabunian-hegy tetején van. Heitsi-eibib, a hottentották istene vagy isteni hőse több ízben meghalt és újra feltámadt. Sírjai általában a hegyek közötti keskeny szorosokban található. Ha a hottentották egy ilyen sír mellett elmennek, követ dobznak rá, mert ez szerencsét hoz, és néha ezt mormolják: „Adj sok marhát.” Zeusznak, a nagy görög istennek a sírját Krétán a látogatóknak még időszámításunk kezdete táján is mutogatták. Dionüszosz tetemét Delphoiban, Apollón aranszobra mellett temették el; sírján ez a felirat állott: „Itt nyugszik Szemelé fia, a halott Dionüszosz.” Egy közlés szerint magát Apollónt is Delphoiban temették el; ugyanis Püthagorasznak kellett feliratot vésnie sírkövére, előadva: hogyan ölte meg a Püthón az istent, és hogyan temették el a tripusz alatt.

Egyiptom nagy istenei sem kivételek a közös sors alól: ők is megöregedtek és meghaltak. Amikor azonban később a balsamozás módjának felfedezése a halottak lelkének új életet adott azzal, hogy testüket meghatározatlan időre megóvta a felbomlástól, megengedték az isteneknek, hogy részesüljenek egy

olyan találmány jótéteményeiben, amely mind az isteneknek, mind az embereknek ésszerű reményt nyújtott a halhatatlanságra. Ezután minden tartományban meg lehetett találni valamelyik halott isten sírját és múmiáját. Ozirisz múmiája Mendeszben volt; Thinsz büszkélkedett Onhur múmiájával, Héliopolisz pedig Atumnak örvendhetett. A babilóniai főisteneket, bár imádóiknak csak álomban vagy víziókban jelentek meg, testi formájukat tekintve emberinek képzelték el, emberinek szenvedélyeikben és sorsukban is. Az emberekhez hasonlóan ők is beleszülettek ebbe a világba, emberként szerettek, harcoltak és haltak meg.

2. §. KIRÁLYOK, AKIKET EREJÜK ELVESZTÉSEKOR MEGÖLNEK – Ha azokról a legfőbb istenekről, akik e földi élet lázas nyugtalanságától távol lakoznak, azt hiszik, hogy végül is meghalnak, nem várhatjuk, hogy az olyan isten, aki gyarló porhüvelyben él, megmenekülhet ugyanettől a sorstól; bár hallunk afrikai királyokról, akik varázslatuk hatalmánál fogva halhatatlanoknak képzelték magukat. Nos, a primitív népek, mint láttuk, úgy vélik, hogy saját biztonságuk, sőt a világ biztonsága is egy ilyen istenembernek vagy az istenség egyik emberi megtestesülésének az életéhez kapcsolódik. Ezért természetesen – már csak saját létük miatt is – nagyon gondosan ügyelnek az életére. De semmilyen gondoskodás vagy elővigyázat nem védheti meg az emberistent attól, hogy meg ne öregedjék, erőtlenné ne válják, és végezetül meg ne haljon. Tisztelőinek számolniuk kell ezzel a szomorú szükségszerűséggel, és úgy kell megoldaniuk a kérdést, ahogyan tudják. A veszély igen nagy; ha ugyanis a természeti folyamatok az emberisten életétől függenek, milyen katasztrófák bekövetkezése várható erejének fokozatos gyengülésétől, majd végső megszűnésétől a halálban? A veszély elhárítására csak egyetlen lehetőség kínálkozik. Meg kell ölni az emberistent, amikor ereje csökkenésének jelei mutatkozni kezdenek, és egy erős utódba kell átvinni a lelkét, még mielőtt a fenyegető hanyatlás komoly károkat okozna benne. A primitív ember szemében eléggé nyilvánvaló annak az előnye, hogy emiatt megöljék az emberistent, és ne hagyják az öregség vagy a betegség miatt meghalni. Ha ugyanis az emberisten abban halna meg, amit mi

természetes halálnak nevezünk, a primitív ember szerint ez annyit jelentene, hogy lelke vagy önként eltávozott testéből és vonakodik oda visszatérni, avagy még általánosabban: egy démon vagy varázsló kivonta lelkét a testéből, vagy legalábbis feltartóztatta vándorlásában. Mindkét esetben elveszett az emberisten lelke tisztelői számára, és vele együtt ezek jóléte is megsemmisült, sőt puszta létük is veszélybe került. Még az sem segített volna rajtuk, ha sikerül elfogniuk a haldokló isten lelkét, amikor elhagyja az ajkakat vagy az orrlyukakat, és ily módon átvinni egy utódra. Ugyanis ha az emberisten betegségben halna meg, lelke szükségszerűen a gyengeség és a kimerültség utolsó szakaszában hagyná el testét, és ennyire elgyengülve ernyedt, tétlen életet folytatna bármely más testben, amelybe átkerül. Ha viszont megölik, imádói először is biztosan elfoghatják a lelkét, amikor elszabadul, és megfelelő utódba vihetik át; másodsorban pedig: ha természetes erejének csökkenése előtt ölik meg, biztosítják, hogy a világ nem erőtlenedik el az emberisten elsorvadásával összefüggően. Elérik céljaikat, és minden veszélyt elhárítanak tehát azzal, hogy megölik az emberistent, és lelkét még erejének teljében átviszik az erős utódba.

A titokzatos kambodzsi Tűz és Víz Királyok sem halhatnak természetes halált. Ha valamelyikük súlyosan megbetegszik, és az öregek úgy vélik, hogy nem gyógyul fel, törrel végeznek vele. A Kongó királyság lakói – mint láttuk – azt hitték, hogy ha főpapjuk, a Csitomé természetes halált halna, elpusztulna a világ, és a föld, amelyet egyedül ő tart fenn hatalmával és érdemével, azonnal megsemmisülne. Ezért ha megbetegedett, és halála valószínűnek látszott, az utódaul kiszemelt férfi kezében kötéllal vagy buzogánnyal a főpap házába ment, és megfojtotta vagy agyonütötte elődét. Meroë etiópai királyait istenként imádták, de amikor a papok úgy látták jónak, követet küldtek a királyhoz azzal a paranccsal, hogy haljon meg. Mint mondták, isteni jóslat alapján rendelkeztek így. A parancsnak a királyok mindig engedelmessé váltak, egészen Ergamenésznek, II. Ptolemaiosz egyiptomi király kortársának idejéig. A görög nevelésben részesült és ezért hazájának babonáitól mentes Ergamenész szembe merészelt szállni a papok parancsával, katonai csapattal behatolt az Arany Templomba, és kardélre hányta a papokat.

Ilyen szokások Afrika e részében napjainkig fennmaradtak. Fazogliban néhány törzsnél a királynak naponta egy bizonyos fa alatt kellett törvényt ülnie. Ha betegség vagy bármilyen más ok miatt három napon keresztül nem tudta teendőit ellátni, felakasztották egy fára; a kötélhurokba két borotvát illesztettek; amikor a hurok a király testének súlyától összeszorult, a kések elvágták a torkát.

Az istennek tartott királyok megölése az erőtlenség vagy az öregség első jeleinek láttán egészen mostanáig szokásban volt (bár lehet, hogy ma sem tűnt el teljesen, csak átmenetileg szünetel) a Fehér-Nílus mentén élő sillukoknál. A szokással az utóbbi években Ch. G. Seligman foglalkozott behatóan. Az a tisztelet, amelyben a sillukok királyukat részesítik, főleg abból a meggyőződésből ered, hogy a király Nyakang szellemének az inkarnációja; Nyakang az a félisten hős, aki a dinasztíát alapította, és a törzset jelenlegi lakóterületén letelepítette. A silluk hitvallás alapvető tétele, hogy az isteni vagy félisteni Nyakang szelleme az éppen uralkodó királyban ölt testet, s ez ennek megfelelően bizonyos mértékig maga is istennek számít. A sillukok tehát királyukat nagy, sőt mondhatnánk vallásos tiszteletben részesítik, és minden óvintézkedést megtesznek, nehogy véletlenül meghaljon. Ugyanakkor azonban „az a meggyőződésük, hogy a királynak nem szabad betegnek vagy szenilisnek lennie, nehogy erejének csökkenése miatt megbetegedjék és ne sokasodjék a jószág, a termény a földön rohadjon el, és a betegségtől sújtott emberek egyre növekvő számban haljanak meg”. Ezeket a szerencsétlenségeket megelőzendő, általános szokássá vált a sillukoknál, hogy megölték a királyt, ha megbetegedett vagy a hanyatlás jeleit mutatta. A hanyatlás egyik végzetes tünetének számított, ha képtelen volt kielégíteni fasodai házaiban lakó feleségeinek szexuális kívánságait. Amikor ez a baljóslatú gyengesége mutatkozni kezdett, a feleségek jelentették a főnököknek; ezek – úgy hírlík – oly módon adták tudtára a királynak a végítéletet, hogy amikor a fülledt délutáni forróságban elszunnyadt, fehér kendőt borítottak arcára és térdére. A halálos ítéletet azonnal követte a kivégzés. Erre a célra külön kunyhót emeltek; ide vezették a királyt, és lefektették; feje egy eladósorban levő szűz ölében nyugodott. A kunyhó ajtónyílását ezután befalazták, és élelem, víz és tűz nélkül otthagyták a párt, hogy éhen

haljon és megfulladjon. Ezt a régi szokást mintegy öt generációval ezelőtt abbahagyták, mivel az egyik így elpusztított király kimondhatatlanul sokat szenvedett. Azóta – úgy mondják – miután a főnökök közölték a királlyal halálos ítéletét, egy külön erre a célra emelt kunyhóban megfojtják.

Seligman kutatásaiból kitűnik, hogy a silluk királyt nem csupán a kezdődő hanyatlás első jeleinek feltűnésekor ölték meg a megfelelő szertartásokkal, hanem még erejének teljében is megtámadhatta bármikor egy vetélytárs; ekkor életre-halálra szóló harcban kellett megvédenie koronáját. Az általánosan ismert silluk hagyomány szerint a király bármelyik fiának jogában állott megküzdenie a mindenkori uralkodóval, és ha sikerült megölnie, örökébe léphetett. Mivel minden királynak nagy háreme és sok fia volt, a számba jöhető trónkövetelők száma mindenkor jelentős lehetett. Így az uralkodó élete kezének ügyességétől és erejétől függött. De csak éjszaka lehetett a siker némi reményével ellene támadni; napközben barátai és testőrei vették körül a királyt; a trónkövetelő nemigen remélhette, hogy át tudja magát vágni soraikon, és döntő csapást mérhet az uralkodóra. Másként alakult a helyzet éjszaka. Ekkor az öröket elbocsátották, a király egyedül maradt udvarházában kedvenc feleségeivel; nem tartózkodott senki a közelben, aki megvédte volna, néhány nem messze lakó pásztortól eltekintve. A sötétség órái rejtették tehát magukban a király számára a legnagyobb veszélyt. Mondják, hogy az éjszakát feszült éberségben töltötte el, állig felfegyverkezve járkált a kunyhók körül, bepillantott a legsötétebb szegletekbe is; vagy magányosan, csendben és éberén állt valamelyik sötét sarokban, mint a szolgálatban levő őrszem. Ha vetélytársa végül megjelent, a harc komor némaságban folyt le. A csendet csak az egymáshoz csapódó dárdák és pajzsok zaja törte meg, mivel becsület kérdése volt, hogy a király ne hívja segítségül a pásztorokat.

Mint magát az alapító Nyakangot, mindegyik silluk királyt halála után a sírja fölé emelt szentélyben imádják. Az uralkodó temetkezési helye mindig abban a faluban fekszik, amelyben született. A sírszentély Nyakang szentélyéhez hasonlóan, kerítéssel körülvett kunyhókból áll; az egyik kunyhó a király sírja fölött emelkedik, a többiben laknak a szentély őrei. Nyakang szentélyeit és a királyok

szentélyeit alig lehet egymástól megkülönböztetni. A bennük végzett vallási rítusok formájukban azonosak, és csak a részletekben térnek el egymástól. Az eltérések nyilvánvalóan abból adódnak, hogy Nyakang szentélyeinek nagyobb szentséget tulajdonítanak. A királyok sírszentélyeit öreg emberek és öreg asszonyok gondozzák, ezek a Nyakang-szentélyek őreinek felelnek meg. Rendszerint az elhunyt király özvegyeit vagy idős szolgáit bízzák meg ezzel a feladattal. Haláluk után tisztségüket leszármazottaik öröklik. A királyok sírszentélyeinek marhát ajánlanak fel, és mint Nyakang szentélyeinél, itt is áldozatot mutatnak be.

Úgy látszik, hogy a silluk vallásban a legfontosabb tényező az a tisztelet, amelyet szent vagy isteni királyaik iránt tanúsítanak, akár élők, akár holtak. Úgy hiszik, hogy a királyokban isteni lélek lakik, amely a dinasztia félig mitikus, lényegében azonban történeti alapítójától áthagyományozódott minden utódjára egészen a mai napig. Mivel királyukat testet öltött istenségeknek tartják, akiktől az emberek jóléte, a jószág sokasága és a termés bősége függ, a sillukok természetesen a legnagyobb tisztelettel viseltetnek irántuk, és minden lehetséges módon vigyáznak rájuk. Bármennyire is különösnek tűnik számunkra, hogy az isteni királyt megölik, amikor megbetegszik vagy erejének hanyatlása mutatkozik nála, ez a szokás közvetlenül az iránta érzett mély tiszteletből fakad, és abból az aggodalmas törekvésből, hogy a királyt vagy még inkább a benne lakozó isteni lelket a hatékonyság legtökéletesebb állapotában őrizték meg. Sőt még messzebb is mehetünk, és azt mondhatjuk, hogy a királygyilkosság gyakorlata bizonyítja a legjobban: milyen nagy megbecsülésben részesítik e népek uralkodóikat. Mint láttuk, hitük szerint a király élete vagy lelke olyannyira szimpatetikusán kapcsolódik az egész ország jólétéhez, hogy betegsége vagy szenilitása miatt a jószág is megbetegedne és megszűnne szaporodni, a termény elrothadna a földeken, és az emberek elpusztulnának a mindinkább terjedő betegségektől. Az egyedüli lehetőség e bajok elkerülésére véleményük szerint az, hogy akkor ölik meg az uralkodót, amikor még erős és egészséges. Így az elődeitől örökölt isteni lélek akkor száll át utódjába, amikor még minden képességének birtokában van, még nem erőtlentette el a betegséggel és a hajlott korról járó gyengeség. Ebben az

összefüggésben figyelemre méltó az a különleges jel, amely általában megpecsételi a király halálos ítéletét. Ha nem tudja többé kielégíteni számos feleségének szenvedélyét, más szavakkal, ha – akár részlegesen, akár teljesen – nem képes saját fajtáját reprodukálni, akkor érkezett az ideje, hogy meghaljon, és helyet adjon az erősebb utódnak. A többi indokkal együtt, amelyet a király megölésére felhoznak, ez az utóbbi arra a hitre mutat, hogy az ember, a jószág és a tápláléknövények termékenysége szimpatetikusan a király nemzőerejével függ össze. Ennek megfelelően a nemzőerő teljes hiánya hiányt idézne elő emberekben, állatokban, növényekben; ez egy nem is távoli időpontban minden – emberi, állati és növényi – élet végső megszűnését vonná maga után. Nem csoda, hogy ilyen veszély láttán a sillukok ugyancsak ügyelnek arra, hogy az uralkodó ne haljon meg úgynevezett természetes halállal, betegségben vagy öregségtől. A király kimúlásával kapcsolatos magatartásukra jellemző, hogy nem halálról beszélnek; nem mondják: meghalt az uralkodó, hanem egyszerűen azt közlik, hogy „elment”, mint isteni ősei, Nyakang és Dag, a dinasztia első két királya; a hagyomány szerint ezek nem haltak meg, hanem eltűntek. A korai királyok titokzatos eltűnéséről szóló, más vidékekről, például Rómából és Ugandából ismert hasonló mondák tehát valószínűleg hasonló szokásra mutathatnak, arra, hogy alattvalóik saját életük megtartása érdekében megölték őket.

Egészében véve a sillukok isteni királyaira vonatkozó képzetek és gyakorlat igen közeli rokonságot mutat a Nemi papjaival, az Erdő Királyaival kapcsolatos elgondolással és gyakorlattal – ha nézetem ez utóbbit illetően helytálló. Mindkét esetben isteni királyok egész sorával állunk szemben; ezek életétől függ a hiedelem szerint az ember, a jószág és a növényvilág termékenysége; párviadalban vagy más módon ölik meg őket azért, hogy a bennük levő isteni lélek ereje teljében, a betegség vagy az öregség gyengeségétől és hanyatlásától érintetlenül szálljon át utódaikba, mivel az uralkodó degenerálódása – tisztelőinek felfogása szerint – az emberiségnek, a jószágnak és a terménynek párhuzamos degenerálódását vonná maga után.

...

A matiamvo hatalmas király vagy császár Angola belsejében. Az ország egyik alárendelt, Csalla nevű királya egy portugál expedíciónak így vázolta azt a módot, ahogyan a matiamvo élete véget ér. „Az a szokás – mondta –, hogy a matiamvo vagy háborúban, vagy erőszakos halállal fejezze be életét. A jelenlegi matiamvónak is ez az utóbbi jut osztályrészül, mert sokat csikart ki tőlünk, s így már elég sokáig élt. Ha ebben egyetértésre jutunk, és úgy határozunk, hogy meg kell halnia, felszólítjuk, indítson háborút ellenségeink ellen. Elkísérjük őt és családját a háborúba; itt néhány emberünket elveszítjük. Ha a matiamvo sértetlenül kerül ki a harcból, ismét harcolni kezdünk, és három vagy négy napig küzdünk. Ezután családjával együtt váratlanul átengedjük sorsának, s az ellenség kezében hagyjuk. Mikor látja, hogy elhagyták, felállítatja trónját, ráül, s maga köré hívja családját. Magához szólítja anyját, ez a lábaihoz térdel. Az uralkodó először az ő fejét vágja le, majd fiait fejezi le sorban egymás után, ezeket feleségei és rokonai követik, végül pedig legkedvesebb felesége, Anacullo. A mézszárlás befejezése után a matiamvo teljes díszbe öltözve várja saját halálát. Egy tiszt öli meg, akit a szomszédos hatalmas főnökök, Caniquinha és Canica küldenek. A tiszt először a matiamvo lábát és kezét vágja le az ízületeknél, majd pedig a fejét üti le. Ezután a tisztet fejezik le. A tisztségviselők eltávoznak a táborból, hogy ne lássák a matiamvo halálát. Nekem maradnom kell, hogy tanúja legyek halálának, és megjelöljem azt a helyet, ahová a két nagy főnök, a matiamvo ellenségei, a fejet és a karokat elásták. Az ő kezükre jut a halott uralkodónak és családjának minden tulajdona, ezt saját székhelyükre szállítják. Ezután gondoskodom a néhai matiamvo megcsonkított maradványainak temetéséről, majd a fővárosba megyek, ahol kihirdetem az új kormányzatot. Később visszatérek oda, ahová a fejet, a lábat és a kezét elhelyezték, és negyven rabszolga ellenében kiváltom ezeket az elhunyt hagyatékaához tartozó árukkal és más holmijaival együtt; ezeket átadom az imént megválasztott új matiamvónak. Ez történt már sok matiamvóval, és ennek kell történnie a jelenlegivel is.”

Úgy látszik, hogy a zuluknál az a szokás uralkodott, hogy mihelyt arca ráncosodni vagy haja őszülni kezdett, megölték a királyt.

Legalábbis ezt lehet kiolvasni a következő szövegből, amelynek írója a XIX. század elején egy ideig a hírhedt zulu zsarnok, Chaka udvarában élt: „A király rendkívül heves dühét irányomban főleg az a nevetséges csodaszer, a hajolaj okozta. Mr. Farewell ugyanis elhitette vele, hogy a hajolajnak különleges hatása van, és az öregedés minden jelét eltünteti. Az első pillanattól kezdve, amikor megtudta, hogy egy ilyen készítmény elérhető, nem kímélt semmi fáradságot, hogy megszerezze, és nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy bennünket erre a gondjára ne emlékeztessen; különösen a misszióra való távozásunkkor irányultak utasításai erre. A zuluk barbár szokásai közé tartozik az uralkodók választásánál az a feltétel, hogy a király sem ráncos, sem ősz nem lehet; egy harcias nép fölött nem uralkodhat öregember; fontos tehát hogy ezeket az ismertetőjeleket addig titkolják, ameddig csak lehetséges. Chaka nagyon nyugtalan lett az első ősz hajszálak láttán, mert ez azt jelenti, hogy készüljön e földi világ elhagyására; az őszülő uralkodónak ugyanis meg kell halnia.” A szerző, akinek ezért a hajolajról szóló tanulságos történetért hálával tartozunk, sajnos, nem közli pontosabban, hogyan „hagyja e! ezt a földi világot” az ősz és ráncos zulu főnök. Az analógiák alapján azonban sejthetjük, hogy megölik.

Az a szokás, hogy a királyokat meggyilkolják, ha valamilyen testi hibában kezdenek szenvedni, kétszáz évvel ezelőtt még élt a kaffir Sofala királyságban. Sofala királyait a nép isteneknek tartotta, esőért vagy napsütésért könyörögtek hozzájuk, aszerint hogy éppen melyikre volt szükségük. Mégis: a legcsekélyebb testi hibáját, mint például egy foga elvesztését, elegendő oknak tekintették arra, hogy az ilyen istenembert megöljék. Egy régi portugál történész munkájában a következőket olvashatjuk: „Korábban az volt a szokás, hogy az ország királyai méreggel öngyilkosságot követtek el, ha valamilyen betegségbe estek vagy testi hibájuk támadt, mint például impotencia, fertőző betegség, metszőfogak elvesztése, amely elcsúfította őket, vagy ha bármilyen más ok miatt testi épségük csorbát szenvedett. Hogy az ilyen hibáknak véget vessenek, megölték magukat, mondván: a királynak mentesnek kell lennie mindennemű folttól, és ha erre nem képes, akkor becsületesebb eljárás, ha meghal, és abba a másik világba megy,

ahol ismét egész lesz, mivel ott minden tökéletes. De a király (Quiteve), aki akkor uralkodott, amikor én azon a vidéken jártam, ebben nem akarta elődeit utánozni, mert megfontolt volt, és félelmetes; mikor elvesztette egyik metszőfogát, az egész királyságban kihirdette, hogy mindenki tudja meg: az egyik foga kiesett, és hogy felismerjék, ha fog nélkül látják; hozzáfűzte: ha elődei megölték magukat ilyen dolgokért, nagyon ostobán cselekedtek, ő azonban nem teszi ezt; éppen ellenkezőleg, nagyon szomorú lesz, ha elérkezik természetes halálának ideje, mivel életére nagy szükség van, hogy fenntartsa királyságát, és megvédelmezze ellenségeitől. Azt tanácsolta utódainak, hogy kövessék példáját.”

A sofalai király, aki túl merészelté élni metszőfogának elvesztését, bátor újíto volt, olyan, mint Ergamenész, Etiópia királya. Feltételezhetjük: az etiópiai uralkodók megölésének az oka ugyanaz lehetett, mint a zulu és sofalai királyokénak: személyükön valamilyen testi hiányosság vagy a hanyatlás jele tűnt fel; az a jóslat pedig, amely a papok szerint indítékul szolgált a király kivégzésére, arról szólhatott, hogy nagy szerencsétlenségek következnenek be az olyan király uralma alatt, aki bármilyen testi hibában szenved, ugyanúgy, ahogyan egy jóslat Spártát óvta a „béna uralomtól” – azaz béna király uralmától. Ezt a feltevést némileg alátámasztja, hogy az etiópiai királyokat magasságuk, erejük és szépségük alapján választották meg már sok idővel megölésük szokásának megszűnése előtt. Wadai szultánjának ma sem lehet szembeötlő testi hibája, és Angoy királyát nem koronázhatják meg, ha bármilyen hibája van, például törött vagy rossz foga, vagy régi sebhelye. Az Acailli könyv és sok más forrás szerint testi hibás király nem uralkodhatott Tarában Írország fölött. Ezért amikor a nagy király, Cormac Mac Art egy szerencsétlenség következtében elveszítette a fél szemét, azonnal lemondott.

Dahomey régi fővárosától, Abomeytől soknapi járásra északkeletre terül el az ojo királyság. „Az oját király kormányozza, aki nem kevésbé abszolút uralkodó, mint Dahomey királya. Mégis alá van vetve az állam egy olyan törvényének, amely megalázó, de ugyanakkor rendkívüli. Ha a népben olyan vélemény alakul ki, hogy az uralkodó rosszul kormányoz (néha elégedetlen minisztereinek

ármánykodása nyomán terjed el közöttük ez a vélekedés), deputációt küldenek hozzá papagájtojásokból álló ajándékkal; ez jelzi hivatalos megbízatásukat. Megértetik vele: a kormányzás terhei kifárasztották, és véleményük szerint legfőbb ideje, hogy letegye gondjait, és némi alvást engedjen meg magának. A király megköszöni alattvalóinak, hogy törődnek nyugalmával, és visszavonul lakosztályába, mintha aludni térne. Itt megparancsolja feleségeinek, hogy fojtsák meg. Ez azon nyomban megtörténik; fia minden különösebb formalitás nélkül trónra lép a szokásos feltétellel, hogy a kormányzást addig tartja a kezében, amíg a nép helyeslését kiérdemli.” 1774 körül a miniszterek a szokásos módon kísérletet tettek, hogy az ojúk egyik királyát elmozdítsák; ez elszántan vonakodott elfogadni a felkínált papagájtojásokat, s közölte, hogy nincsen kedve aludni térni, éppen ellenkezőleg: eltökélte, örködni fog alattvalói jóléte fölött. A miniszterek, meglepődve és felháborodva makacsságán, lázadást szítottak, nagy öldöklés után azonban vereséget szenvedtek. Bátor viselkedésével a király megszabadította magát tanácsadói zsarnokságától, és ezzel precedenst alkotott utódai számára is. Úgy látszik azonban, hogy a régi szokás mégis feléledt, és egészen a XIX. század végéig fennmaradt, mivel egy katolikus misszionárius 1884-ben úgy beszél róla, mintha még mindig érvényben lenne. Egy másik misszionárius 1881-ben így ír a nyugat-afrikai egbakról és jorubákról: „Az országban kétségkívül a király elítélése és megbüntetése az egyik legérdekesebb szokás. Ha a nép meggyűlöli az uralkodót a királyi jogkör túllépése miatt, egyik tanácsosa, akire ez a súlyos kötelesség hárul, felszólítja a fejedelmet: »menjen aludni«. Ez egyszerűen annyit jelent: »vegyen be mérget, és haljon meg«. Ha a döntő pillanatban bátorsága elhagyja, egyik barátja teszi meg neki ezt az utolsó szolgálatot, és nyugodtan, anélkül hogy elárulnák a titkot, előkészítik a népet a király halálhírére. A jorubáknál kissé eltérően történik mindez. Ha Oyo királyának fia születik, a csecsemő jobb lábáról agyagmintát vesznek, és ezt az öregek (ogboni) házában helyezik el. Ha az uralkodó nem tartja meg az ország szokásait, egy küldönc, anélkül hogy egyetlen szót is szólna, megmutatja neki a gyermek lábáról készített mintát. A király már tudja, hogy ez mit jelent. Mérget vesz be, és aludni tér.” A régi poroszok legfőbb

uruknak egy olyan monarchát ismertek el, aki az istenek nevében kormányzott; az „Istenek Szájának” nevezték. Ha gyengének és betegnek érezte magát, s jó nevet akart hagyni maga után, tuskés ágat, szalmát halmozott fel, fellépett a máglyára, s hosszú prédikációt intézett a néphez, buzdítva őket, hogy szolgálják az isteneket. Megígérte: elmegy az istenekhez, és beszél velük a nép érdekében. Ezután a szent tölgyfa előtt örökké égő tűzzel meggyújtotta a máglyát, és elégette magát.

3. §. KIRÁLYOK, AKIKET MEGHATÁROZOTT IDŐSZAK UTÁN ÖLNEK MEG – Az eddig leírt esetekben az isteni királynak vagy papnak népe megengedte, hogy addig tartsa meg hivatalát, amíg valamilyen testi hiba, az eltűnő egészségnek vagy az előrehaladott kornak valamilyen látható jele arra nem figyelmezteti alattvalóit, hogy többé nem tudja ellátni isteni kötelességeit; addig azonban nem ölik meg, amíg ilyen jelek nem tűnnek fel. Vannak ellenben népek, amelyek – úgy látszik – azt gondolják: bizonytalan dolog lenne megvárni a hanyatlásnak akár csak legkisebb jelét is. Ezért inkább élete virágában ölik meg a királyt. Meghatároznak egy időpontot, amin túl nem uralkodhat, a kijelölt időszak végén meg kell halnia. Ezt az időt eléggé rövidre szabták, hogy kizárják a valószínűségét annak, hogy a király időközben testileg degenerálódik. Dél-India némely vidékén a meghatározott idő tizenkét év volt. Egy régi utazó szerint Quilacare tartományban „egy pogány imaház áll, s ebben egy bálvány, amelyet különleges megbecsüléssel vesznek körül. Minden tizenkettedik évben nagy ünnepet rendeznek a tiszteletére; a pogányok erre úgy mennek el, mint valami jubileumra. A templom sok földdel és tetemes jövedelemmel rendelkezik. A tartomány fölött király uralkodik; de nem kormányozhat tizenkét évnél hosszabb ideig, azaz az egyik évfordulótól a másikig. Élete következőképpen ér véget: amikor eltelt a tizenkét év, az ünnep napján számtalan ember gyűlik össze, és sok pénzt költenek, hogy élelmet adjanak a brahmanoknak. Az uralkodó faállványt készített, erről selyemtakarók függenek alá. A kijelölt napon az uralkodó ünnepi szertartások és zenélés közepette megfürdik egy víztartályban, majd a bálvány elé járul és imádkozik. Ezután felhág az állványra, és az összegyűlt nép előtt igen éles késekkel levágja orrát, fülét, ajkát, végtagjait és annyi

húst, amennyit csak képes. Mindezt nagyon gyorsan szétdobálja, míg csak a vérveszteségtől ájuldozni nem kezd; ekkor elvágja a torkát. Ezt az áldozatot a bálványnak mutatja be. Aki tizenkét évig uralkodni óhajt, és a bálvány kedvéért hajlandó elszenvedni ezt a mártíromságot, annak jelen kell lennie, és végig kell néznie mindezt; utána ott nyomban királlyá választják.”

A Malabar-parton fekvő Calicut királya a szamorin vagy samory címet viselte. Azt állította, hogy „magasabb rangú, mint a brahmanok, és csak a láthatatlan isteneknek van alávetve; olyan igény ez, amelyet alattvalói elismertek, de a brahmanok képtelenek és förtelmesnek tartottak; ezek úgy bántak a szamorinnal, mint valami sudrával”. Régebben a szamorinnak tizenkét évig tartó uralma végén el kellett vágnia a torkát. A XVII. század vége felé a szabály a következőképpen módosult: „Számos különös szokást lehetett régente megfigyelni ebben az országban; néhány nagyon furcsa még ma is él. Ősi szokás szerint a szamorin csak tizenkét évig uralkodott, és nem tovább. Ha meghalt, mielőtt ideje letelt volna, megmenekült attól a kínos szertartástól, hogy egy külön erre a célra épített emelvényen a nyilvánosság előtt elvágja a torkát. Mindenekelőtt lakomát adott nagyszámú főurainak, nemeseinek. A lakoma után üdvözölte vendégeit, felment az emelvényre, és a gyülekezet szeme láttára igen ügyesen elvágta a torkát. Testét valamivel később nagy pompával, szertartások közepette elégették, és az előkelők új szamorint választottak. Nem tudnám megmondani, hogy a szokás vallási vagy világi-e, de ez a kérdés számunkra most nem is fontos. A modern szamorinok új szokásnak hódolnak. A tizenkettedik év végén az egész országban kihirdetik az évfordulót, és a szamorin számára sátrat vernek egy tágas síkon. Tíz vagy tizenkét napon keresztül ünnepet ülnek nagy vidámsággal és sok mókával, miközben éjjel-nappal dörögnek az ágyúk. Az ünnep végén az a négy vendég, akinek kedve támadt, hogy a koronát egy kétségbeesett tettel megszerezze, átvágta magát az örök harminc- vagy negyvenezer főből álló seregén, és megölte sátrában a szamorint. Aki megölte, az lett utódja a trónon. Az egyik ilyen évfordulót 1695-ben ünnepelték, és a sátrat Pennany közelében (tengeri kikötő, mintegy tizenöt tengeri mérföldnyire Calicuttól) ütötték fel. Most csak három férfi szánta el magát erre a reménytelen

cselekedetre. Karddal és pajzzsal estek neki a testőrgárdának, s miután sokat megöltek és megsebesítettek közülük, őket magukat is levágták. Egyiküknek volt egy tizenöt vagy tizenhat éves unokaöccse. Ez az őrség ellen intézett támadás alatt szorosan nagybátyja mellett tartózkodott; amikor látta, hogy rokona elesett, átvágta magát a testőrökön, és behatolt a sátorba. Rávágott öfelsége fejére, és biztosan a másvilágra küldte volna, ha egy rézlámpa, amely az uralkodó feje fölött égett, nem fogja fel némileg az ütést. Mielőtt egy második csapásra ideje lett volna, az örök megölték. Azt hiszem, hogy még ma is ugyanez a szamorin uralkodik. Úgy esett, hogy éppen abban az időben a part mellett időztem, és két vagy három napon és éjjelen át hallottam az ágyúdörgést.”

Az angol utazó, akinek közlését idéztem, nem volt szemtanúja az általa leírt ünnepségnek, bár a távolból hallotta a lövések hangját. Szerencsére a királyi család levéltára Calicutban pontos jelentéseket őriz az ünnepségekről és azokról az emberekről, akik ezek alkalmával elpusztultak. A XIX. század vége felé W. Logan az uralmon levő király személyes támogatásával átnézte a feljegyzéseket, és munkájából pontos fogalmat lehet alkotni mind a tragédiáról, mind pedig arról a színtérről, ahol ez időszakonként, egészen 1743-ig lejátszódott; ekkor végezték el utolsó alkalommal a szertartást.

Az ünnepet, amelyen Calicut királya koronáját és életét a harc kimenetelétől tette függővé, „Nagy Áldozatnak” nevezték. Minden tizenkettedik évben ülték meg, amikor a Jupiter a Rák jegyében visszafelé mozgott; huszonnyolc napig tartott, és tetőpontját Makaram hónapban, a nyolcadik csillagkép idején érte el. Mivel az ünnep időpontját a Jupiternek az égen elfoglalt helyzete határozta meg, és két ünnep között tizenkét évnyi időköz volt (nagyjából ennyi a Jupiter forgási ideje a nap körül), feltételezhetjük, hogy ezt a ragyogó bolygót bizonyos értelemben a király csillagának tartották, és azt gondolták, hogy ez irányítja sorsát, mivel égi pályájának periódusa megfelelt a király földi uralma időtartamának. Bárhogyan is áll ez a dolog, a szertartást a Ponnani folyó északi partján álló Tirunavay templomban végezték el nagy pompával. A hely a mai vasútvonal közelében fekszik. Amikor a vonat elrobot, futólag

felvillan a folyóparton álló fák között megbúvó templom. Nyugati kapujától a környező rizsföldek szintjéből alig kimagasló, szép fasor árnyékolta, nyílegyenes út vezet egy félmérföldnyire fekvő meredek lejtőjű magas gerincig; itt még ma is kivehetők három vagy négy terasz körvonalai. Ezen az eseménydús napon a király a legmagasabb teraszon foglalt helyet. Innen pompás a kilátás. Túl a lapályos rizsföldeken, ahol széles folyó kanyarog szelíden, a szem kelet felé magas fennsíkokig lát el; ezek alacsonyabb lejtőin erdők sötétlenek, míg távolabb a nyugati Ghatók nagy lánc emelkedik, még távolabb pedig – a fölöttük ragyogó ég kékjétől alig megkülönböztethetően – a Neilgherry- vagy Kék Hegyek.

Őfelsége azonban ebben a sorsdöntő órában nem a messzi tájban gyönyörködött. Figyelmét közelebbi látvány vonta magára. Az alant elterülő síkságon csapatok mozogtak, zászlóik vidáman lengtek a napfényben; a táborokban a fehér sátrak élesen váltak el a rizsföldek zöld és arany háttérétől. Negyvenezer vagy talán még több harcos gyűlt itt össze, hogy megvédje az uralkodót. De ha a síkságon nyüzsögtek is a katonák, a templomtól a király tartózkodási helyéhez vezető út néptelenül nyúlt el, lélek se mozdult rajta. Az út két oldalát sánc szegélyezte; erről izmos karok tartotta dárdák hosszú kerítése meredt az üres útra, a dárdák hegye az út közepén találkozott, csillogó acélívet alkotva. Minden készen állott. A király intett kardjával; tömör aranyból vert, domborműves láncot akasztottak a mellette álló elefántra. Ez volt a jel. Ebben a pillanatban félmérföldnyi távolságban, a templom kapujánál mozgólódást lehetett észlelni. Virággal borított és hamuval bekent kardos férfiak csoportja vált ki a tömegeből. Most étkeztek utoljára ezen a földön, és most kapják meg az utolsó áldást és búcsúszavakat barátaiktól. Még egy pillanat, és máris ott haladnak a dárdák sikátorában, csapásokat mérnek jobbra-balra a dárdát tartó harcosokra. Úgy kígyóznak, forgolódnak és tekeregnek a dárdahegyek között, mintha nem lenne csont a testükben. De minden ügyességük hiábavaló. Egyik a másik után rogy földre, egyesek közelebb, mások távolabb a királytól; ám elégedetten halnak meg, nem a korona árnyéka kedvéért, hanem pusztán azért, mert megmutathatták a világnak rettenthetetlen bátorságukat és vívóképességüket. Az ünnep utolsó napjain a bátorságnak ugyanez a nagyszabású fitogtatása, az életnek

ugyanaz az értelmetlen feláldozása ismétlődik meg újra és újra. De talán nem teljesen értéktelen ez az áldozat; megmutatja, hogy vannak férfiak, akik a becsületet többre tartják életüknél.

„Sajátos szokás Bengáliában – írja Indiának egy régi bennszülött történetírója –, hogy a trónutódlásnál a tisztség öröklése alig jön számításba ... Aki megöli a királyt, és sikerül a trónt megkaparintania, azt azonnal királynak ismerik el; minden *emir*, *vezir*, katona és paraszt tüstént engedelmeskedik neki, aláveti magát, éppen annyira uralkodójának tekinti, mint az előző fejedelmet, magától értetődően végrehajtja parancsait. Bengália népe ezt így fejezi ki: »Hívek vagyunk a trónhoz: aki a trónon ül, annak engedelmeskedünk, annak vagyunk hűséges alattvalói.«“ Hasonló szokás uralkodott korábban a Szumátra északi partvidékén fekvő kis Passier királyságban. A régi portugál történész, De Barros, aki erről tájékoztat bennünket, meglepődve jegyzi meg, hogy okos ember nem kívánna Passier királya lenni, mivel alattvalói nem engedik sokáig élni az uralkodót. Időről időre ugyanis dühroham fogta el a népet, a tömeg végigözönlött a város utcáin, hangosan kiáltozva e végzetes szavakat: „A királynak meg kell halnia!“ Amikor a király meghallotta ezt a halottas éneket, tudta: ütött az utolsó órája. Az a férfi, aki a halálos csapást mérte rá, királyi vérből származott. Miután ez véres tettét elvégezte, elfoglalta a trónt, őt tekintették törvényes királynak, feltéve, hogy sikerült trónját egy napig békén megtartania. Ez azonban nem mindig sikerült a királygyilkosnak. Amikor Fernáo Perez de Andrade Kínába vezető egyik útján hajójával Passierba érkezett, hogy fűszerrakományt vegyen fel, éppen két királyt mészároltak le. Mindez békésen és rendben ment végbe, a zűrzavar és zendülés legkisebb jele nélkül; a városban tovább folyt a hétköznapi élet, mintha egy király meggyilkolása vagy kivégzése mindennapos esemény lenne. Sőt: egy alkalommal egyetlen nap alatt három király emelkedett a veszedelmes magasságba, és követte egymást a halál sötét útján. A nép védte a szokást, amelyet dicséretre méltó, sőt isteni intézménynek tartott, azt mondta: isten soha nem engedné meg, hogy egy olyan magasztos és hatalmas lény, mint a király, aki isten földi helytartójaként uralkodott, erőszakos halált haljon, hacsak bűnéért meg nem érdemli ezt a sorsot. A trópusi Szumátrától távol a régi szlávoknál ugyanilyen

szokás uralkodott. Amikor a fogoly Gunn és Jarmerik megölték a szlávok királyát és királynéját, s elmenekültek, a barbárok üldözni kezdték őket, azt kiáltozva utánuk, hogy ha visszajönnek, ők fognak uralkodni a megölt monarcha helyett, mivel őseik egy törvénye szerint a trónon a király gyilkosának kell következnie. A menekülő királygyilkosok azonban nem hallgattak az ígéretekre, amelyeket csupán csapdának tartottak, hogy romlásukra visszacsalogassák őket. Folytatták menekülésüket; a barbárok kiáltozása és zaja fokozatosan a távolba vészett.

Ha a királyoknak meghatározott idő elteltével meg kellett halniuk, akár saját kezük, akár mások keze által, természetesen arra törekedtek, hogy ezt a kínos kötelességet egy helyettesnek adják át az uralkodással járó néhány privilégiummal együtt: szenvedjen az helyettük. Ezzel a módszerrel élt néhány herceg Malabarban. E terület egyik bennszülött ismerője arról tájékoztat, hogy az uralkodó némely helyen meghatározott időre bennszülöttekre ruházta át „mind a végrehajtó, mind a bírói hatalmat”. Ezt az intézményt *Thalavetti-parothiamnak*, vagyis lefejezéssel nyert hatalomnak nevezték... Öt évig tartó méltóság volt ez, s ez idő alatt viselőjét jogkörén belül a legfőbb despotikus hatalommal ruházták fel. Öt év eltelte után levágták e tisztség viselőjének fejét, és felhajították a levegőbe, a falusiak tömege közé, akik versengtek egymással, hogy esés közben kapják el. Akinek ez sikerült, azt nevezték ki a következő öt évre erre a tisztségre.

Ha egyszer azok a királyok, akiknek addig meghatározott számú év letelte után erőszakos halált kellett halniuk, arra a szerencsés gondolatra jutottak, hogy helyettesek révén, mások személyében haljanak meg, ezt a felfogást nagyon természetesen átvitték a gyakorlatba is. Ezért nem kell csodálkoznunk, hogy ezt a kedvelt eljárást vagy ennek nyomait sokfele megtaláljuk. A skandináv hagyományokban rábukkanunk egy olyan utalásra, hogy a régi svéd királyok csak kilenc évig uralkodtak. Ez időszak letelte után megölték őket, hacsak nem találtak valakit, aki helyettük meghalt. Így Aun vagy On svéd királyról tudjuk: napokon át áldozott Odinnak, és az istentől azt a választ kapta, hogy addig él, ameddig minden kilencedik évben feláldozza egy-egy fiát. Aun kilenc fiát áldozta fel, és feláldozta volna a tizediket, az utolsót is. A svédek azonban ezt

nem engedték. Aun tehát meghalt, és Uppsalában egy domb alá temették el. A korona ilyen megtartására további utalás fordul elő egy Odin letételéről és száműzetéséről szóló különös mondában; a haragvó istenek bűnös cselekedetei miatt törvényen kívül helyezték, és száműzték. Trónjára helyettest ültettek, egy Oller nevű agyafúrt varázslót, s átadták neki mind a királyi méltóság, mind az isteniség szimbólumait. A helyettest szintén Odinnak nevezték. Csaknem tíz évig uralkodott, amikor elűzték; az igazi Odin ismét elfoglalta a trónt. Legyőzött vetélytársa visszatért Svédországba, később azonban megölték, mert kísérletet tett, hogy visszaszerezze korábbi hatalmát. Mivel az istenek gyakran csak emberek, akik csupán a hagyomány ködén keresztül látszanak különösen nagynak, feltételezhetjük, hogy ez a zavaros skandináv monda azoknak a régi svéd királyoknak az emlékét őrzi, akik kilenc vagy tíz évig uralkodtak, majd leköszöntek, s másokra ruházták azt a privilégiumot, hogy az országért meghaljanak. Az Uppsalában kilencévenként megtartott nagy ünnep alkalmával kerülhetett sor arra, hogy a királyt vagy helyettesét megöljék. Tudjuk, hogy a rítusokhoz emberáldozatok is tartoztak.

Van okunk azt hinni, hogy sok ókori görög király uralkodása nyolc évre korlátozódott, vagy legalábbis minden nyolcéves időszak végén új felavatását, az isteni kegyelem friss kiáramlását tartották szükségesnek ahhoz, hogy képesek legyenek ellátni állami és vallási kötelességeiket. A spártai alkotmány egyik előírása szerint az ephoroszoknak minden nyolcadik évben ki kellett választaniuk egy tiszta és holdtalan éjszakát, ekkor le kellett ülniök, hogy csendben figyeljék az eget. Ha örködésük idején meteort vagy hullócsillagot láttak, ebből arra következtethettek, hogy a király vetkezett az istenség ellen. Ezért felfüggesztették funkcióiból, míg a delphoi vagy az olümpiai jóshely vissza nem helyezte. Ez a szokás, amelyen ősi korok levegője érződik, még a spártai monarchia utolsó korszakában sem volt halott hagyomány. Az időszámításunk előtti III. században ugyanis egy, a reformpártnak ellenszenves királyt valóban megfosztattak trónjától különféle mondvacsinált vádak alapján; ezek között kiemelkedő helyet foglalt el az az állítás, hogy az égen feltűnt a baljóslatú jel.

Ha a király uralkodási ideje a spártaiaknál régebben nyolc évre korlátozódott, magától értetődően felvetődik az a kérdés: miért

éppen ezt a periódust választották a király uralmának mértékéül? Ennek okát a korai görög kalendáriumra jellemző asztronómiai megfontolásokban kell látnunk. A holdidő és a napidő eltérése egyike azoknak az újra és újra jelentkező rejtélyeknek, amelyek a barbárságból kiemelkedő ember gondolkodását próbára tették. Nos, a nyolcéves ciklus az a legrövidebb periódus, amelynek végén a nap és a hold valóban együtt jelzik az időt, miután az egész szakasz alatt úgyszólván átfedték egymást. Nyolcévenként például csak egyszer fordul elő, hogy a telihold egybeesik a leghosszabb vagy a legrövidebb nappal, s mivel ez a találkozás egyszerű napórával észlelhető, természetesen ez a megfigyelés az alapja annak a naptárnak, amely tűrhetően, bár nem pontosan összhangba hozza a hold- és a napidőt. E korai időkben azonban vallási fontosságú a pontos alkalmazkodás a kalendáriumhoz. Ennek alapján állapíthatják meg ugyanis az istenek kiengesztelésére alkalmas időpontokat, márpedig az istenek kegyétől függ a közösség jóléte. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a királyt, aki az állam főpapja, vagy éppen maga is isten, egy ilyen csillagászati periódus végén fosztják meg trónjától, vagy ölik meg. Amikor a nagy égitestek odafenn végére értek pályájuknak, és éppen újrakezdi az égi versenyfutást, igazán magától adódik a gondolat: a királynak is, ha nem akarja átadni helyét egy erőteljesebb utódnak, meg kell újítania isteni energiáit, vagy be kell bizonyítania, hogy ezek nem csökkentek. Dél-Indiában, mint láttuk, a király uralma és élete a Jupiternek a nap körüli forgásával esett egybe. Görögországban viszont minden nyolcadik év végén tették a király életét a mérleg serpenyőjébe, s készen kellett állnia arra, hogy meghaljon, ha a másik serpenyőbe egy hullócsillag került.

Bármilyen is legyen a szokás eredete, valószínű, hogy Spártán kívül Görögország más részein is a nyolcéves ciklus volt a királyok uralmának normális időtartama. Így Minósz, a krétai Knosszosz királya, akinek hatalmas palotáját nemrégiben tárták fel, a hagyomány szerint nyolcéves periódusokban látta el tisztségét. Mindegyik időszak végén kis időre visszavonult az Ida-hegyen levő jósbarlangba, itt tanácskozott isteni atyjával, Zeusszal, jelentést tett neki uralkodásának elmúlt nyolc évről, és útbaigazításokat kapott tőle a következő időszakra. A hagyomány kifejezetten arra mutat,

hogy a királynak minden nyolcadik év végén meg kellett újítania szent erőit az istenséggel való érintkezéssel, mert ilyen megújulás nélkül elveszítette volna jogát a trónra.

Anélkül, hogy túlságosan elhamarkodottan ítélnénk, nyugodtan feltételezhetjük: az a hét ifjúból és hét lányból álló adó, amelyet az athéniaknak nyolcévenként kellett Minósznak küldeniök, valamilyen kapcsolatban állott a király hatalmának megújításával egy újabb nyolcéves ciklusra. A hagyomány nem nyilatkozik egyértelműen arról a sorsról, amely a fiúkra és a lányokra Krétába érkezésükkor várt. Az általános felfogás szerint bezárták őket a labirintusba, hogy ott felfalja őket a Minotaurusz, vagy legalábbis hogy életfogytiglan ebben a börtönben maradjanak. Talán feláldozták őket úgy, hogy élve megsütötték egy bronz bikaszoborban vagy egy bikafejű férfiszobor belsejében, hogy ezzel megújítsák a király és az általa megszemélyesített nap erejét. Mindenesetre erre következtethetünk abból a mondából, amely szerint Krétán egy bronzférfi, Talósz, az embereket a melléhez szorította, és beugrott velük a tűzbe, ahol élve megsültek. Úgy tudjuk, a bronzférfit vagy Zeusz adta Európának vagy Héphaisztosz Minósznak, hogy vigyázzon Krétára; ez naponta háromszor is tartott őrjáratot. Az egyik közlés bikának írja le, a másik a nappal azonosítja. Valószínűleg azonos a Minotaurosszal, és mitikus vonásait lehántva nem volt más, mint a nap bronz képmása bikafejű férfi formájában. A nap tűzének megújítására valószínűleg embert áldoztak a bálványnak oly módon, hogy üreges testében megsütötték, vagy lefelé hajló karjára tették, és innen gördítették a veremben égő tűzbe. Így áldozták fel a karthágóiak gyermekeiket Molochnak. A gyermekeket egy borjúfejű bronzszobor kezei közé helyezték, innen csúsztak be egy tüzes kemencébe, míg a nép fuvola- és dobszóra táncolt, hogy elfojtsa az égő áldozatok sikoltását. A krétai hagyományok egyezése a karthágói gyakorlattal arra vall, hogy a Minósz és a Minotaurusz nevéhez kapcsolódó kultuszt nagymértékben befolyásolhatta a szemita Bel tisztelete. A Phalarisz akragaszi (agrigentói) zsarnokról és rézbikájáról szóló hagyományban hasonló szicíliai rítusok emléke visszhangzik, ami érthető, hiszen Szicíliában mélyen gyökeret vert a karthágói uralom.

Lagosz tartományban a joruba néphez tartozó ijebu törzs két ágra oszlik; az egyiket ijebu odénak, a másikat ijebu remonnak nevezik. A

törzs ode ágát egy, az awujale címet viselő főnök kormányozza; ezt nagy titokzatosság veszi körül. Egészen a közelmúltig még saját alattvalói sem láthatták az arcát, és ha a körülmények mégis arra kényszerítették, hogy érintkezzék velük, egy fal mögött foglalt helyet, amely elrejtette a pillantások elől. Az ijebu törzs másik, remon ágát egy, rangban az awujale alatt álló főnök igazgatja. John Parkinsont arról tájékoztatták, hogy régen háromévi uralkodás után szertartásosan meg szokták ölni ezt az alárendelt főnököt. Mivel az ország most brit védnökség alatt áll, az a szokás, hogy a főnököt hároméves uralma végén megölik, már régen megszűnt, és Parkinsonnak nem állott módjában, hogy részleteiben is megismerje ezt a kérdést.

Babilonban a történeti időkben a király gyakorlatilag élete végéig viselte méltóságát, elméletileg azonban csak egy évig uralkodott. Minden évben a Zagmuk ünnepen a királynak meg kellett újítania hatalmát azzal, hogy Isagillában, az istenségnek Babilonban álló nagy templomában megfogta Marduk kezét. Babilonnak AsszírIA uralma alá kerülése után az asszír uralkodóktól is elvárták, hogy – trónigényüket legalizálendő – évente Babilonba menjenek, és az újévi ünnepség alkalmával elvégezzék az ősi szertartást. Néhányan annyira terhesnek tartották ezt a kötelezettséget, hogy teljesítése helyett inkább lemondtak a királyi címről, és megelégedtek a szerényebb kormányzói ranggal. Úgy látszik továbbá, hogy a távoli időkben, bár nem a történeti korban, a babiloni királyok vagy barbár elődeik nem csupán koronájukat, hanem életüket is elvesztették uralkodásuk első évének végén. Legalábbis erre a következtetésre juthatunk a következő adatokból. Berosszosz történetíró, aki mint babiloni pap kellő ismeretek alapján beszél, azt írja, hogy Babilonban évente megölték a Szakaiának nevezett ünnepet. Az ünnep Loosz hónap tizenhatodik napján kezdődött, és öt napig tartott. Urak és szolgák ekkor helyet cseréltek, a szolgák parancsoltak, és az urak engedelmeskedtek. Egy halálra ítélt foglyot a király díszruhájába öltöztettek, a király trónjára ültettek, s megengedték neki, hogy olyan parancsokat adjon, amilyeneket csak jónak lát, egyék-igyék, mulatozzék, és a király ágyasaival háljon. Az ötödik nap után letépték róla a királyi díszruhát, megkorbácsolták, és felakasztották vagy karóba húzták. A fogoly méltóságának e rövid

ideje alatt a Zóganész címet viselte. A szokást talán úgy is magyarázhatnánk, mint kegyetlen tréfát, amelyet egy szerencsétlen bűnöző rovására követtek el az ünnepi vidámság hangulatában. Egy körülmény azonban – nevezetesen az álkirálynak adott engedély, hogy élvezze a király ágyasait – határozottan az említett értelmezés ellen szól. Ha meggondoljuk, milyen féltékenyen őrködik egy keleti despota háreme fölött, akkor eléggé bizonyosak lehetünk benne, hogy a zsarnok sohasem engedte volna meg az oda behatolást, legkevésbé egy megbélyegzett bűnözőnek, ha nem lett volna erre igen súlyos oka. Ez az ok aligha lehetett más, mint az, hogy az elítéltnak a király helyett kellett meghalnia, és rövid uralkodása alatt a királyi méltósággal járó összes jogokkal felruházták, hogy a pótlást tökéletessé tegyék. Ebben a helyettesítésben semmi meglepő nincsen. Az az előírás, amely szerint a királyt akár a testi hanyatlás bármely jelének feltűnésekor, akár pedig meghatározott idő elteltével meg kell ölni, minden bizonnyal olyan, amelyet a királyok előbb-utóbb meg akartak szüntetni, vagy legalább módosítani törekedtek. Láttuk: Etiópiában, Sofalában és Oyóban a felvilágosult uralkodók bátran szakítottak a szokással, Calicutban pedig a király tizenkét évi uralkodás utáni megölésének régi szokása olyan engedéllyé változott, amely bárkinek lehetővé tette, hogy a tizenkét éves periódus végén a királyt megtámadja, és megölése esetén a trónra lépjen. Ez az engedély természetesen alig volt több, mint puszta formalitás, mivel a király ügyelt arra, hogy ilyenkor őrség vegye körül. A szigorú régi szabály módosításának másik formáját az előbb leírt babiloni szokásban láthatjuk. Amikor közelgett az idő, hogy a királyt megöljék (Babilonban ez egyévnnyi uralkodás után következett be), őfelsége leköszönt; néhány napig egy ideiglenes király uralkodott, s ő szenvedett halált az igazi uralkodó helyett. Kezdetben az ideiglenes király ártatlan személy lehetett, valószínűleg a királyi család egyik tagja. A civilizáció fejlődésével azonban ártatlan ember feláldozása sértette volna a nép igazságszeretetét, és ezért egy elítélt bűnözőt ruháztak fel e rövid lélegzetű, végzetes méltósággal. A következőkben még több példával találkozunk arra vonatkozólag, hogy a meghaló istent halálra szánt bűnöző személyesíti meg. Nem szabad ugyanis elfeledkeznünk arról, hogy – amint ezt a silluk királyok esete világosan mutatja – a királyt istenként vagy

félistenként ölik meg, mivel halála és feltámadása – ez az egyedüli lehetőség ugyanis az isteni élet sértetlen megtartására – szükséges népe és a világ megmentésére.

Annak a gyakorlatnak, hogy a királyt egyévi uralkodás után megölik, a nyoma élhetett tovább a macahity nevű ünnepben, amelyet Hawaiiin az év utolsó hónapjában ültek meg. Mintegy száz évvel ezelőtt egy orosz utazó a szokást a következőképpen írta le: „A macahity tabu eléggé hasonlít a mi karácsonyunkra. Egy teljes hónapig tart, s a nép tánccal, játékkal és mindenféle látszatharccal szórakozik. Az ünnepet a királynak kell megnyitnia, bárhol is tartózkodik. Őfelsége ez alkalommal legdíszesebb köpenyét, sisakját ölti fel, és számos alattvalója kíséretében csónakban végigvez a part mentén. Korán indul el, útját napfelkelte előtt be kell fejeznie. A legerősebb és legtapasztaltabb harcost választják ki arra, hogy partraszállásakor fogadja az uralkodót. A harcos figyeli a csónakot part menti útján; amikor a király partra száll és leveti köpenyét, mintegy harminc lépésről feléje hajítja dárdáját. Amaz vagy elfogja a dárdát, vagy megsérül: az egész nem tréfadolog. Ha elfogja, karja alatt, hegyel lefelé fordítva a templomba, vagyis a *heavooba* viszi. Belépésekor az összegyűlt sokaság megkezdi a látszatharcot, és az eget elhomályosítják a felhőként szálló, erre az alkalomra tompa végűre faragott dárdák. Hamameának (a királynak) már sokszor javasolták, hogy szüntessék meg ezt a nevetséges szertartást, amellyel minden évben kockára teszi az életét, de hiába. Válasza mindig az, hogy van annyi ereje a dárda elfogására, amennyi bárkinek a szigeten a fegyver hajítására. A macahity ideje alatt minden büntetést elengednek az országban, és senki sem távozhat el arról a helyről, ahol az ünnep kezdetén tartózkodott, bármilyen fontos ügyet kellene is elintéznie.”

Az a szokás, hogy a királyt egyévnnyi uralkodás után megölik, nem tűnik valószínűtlennek, ha meggondoljuk: még napjainkban is van egy ország, ahol a király uralma és élete egyetlen napig tart. Ngoióban, a régi Kongó királyság egyik tartományában az a szokás, hogy azt a főnököt, aki az uralkodói főveget felveszi, a koronázást követő éjjelen megölik. Az utódlás joga a musurongók főnökét illeti, de nem csodálkozhatunk, hogy nem él vele és a trón nincs

betöltve. „Senki sem akar életétől megválni a Ngoio-trón néhány óras dicsőségéért.”

IDEIGLENES KIRÁLYOK

A királygyilkosság régi szokásának módosult formája, amely Babilonban alakult ki, néhol tovább enyhült. A király évente rövid időre még mindig lemond, helyét egy többé-kevésbé névleges uralkodó tölti be. Ezt többé már nem ölik meg rövid uralma végén, bár néha színlelt kivégzés formájában még tovább él azoknak az időknél az emléke, amikor valóban megölték. Lássunk példákat. Méac (február) hónapban a kambodzsai király minden évben három napra lemondott. Ez idő alatt nem foglalkozott államügyekkel, nem nyúlt a pecsétkehez, sőt még az esedékes bevételeket sem vette át. Helyette egy Sdach Méac, azaz Február Királya című ideiglenes király uralkodott. Az ideiglenes király tisztsége egy a királyi házzal távoli rokonságban álló családban öröklődött. A fiúk követték az apákat, a fiatalabb fiútestvérek bátyjaikat a trónon, éppen úgy, mint az igazi trónutódlásnál. A csillagjósok által kijelölt kedvező napon az ideiglenes királyt a mandarinok diadalmenetben vezették elő. A királyi elefántok egyikén a királyi palankinban ült a Sdach Méac; katonák kísérték, akik a szomszédos országok, Sziám, Annám, Laosz stb. népeit képviselték megfelelő öltözetben. Az aranykorona helyett csúcsos fehér sapkát viselt, királyi jelvényei gyémánttal kirakott arany helyett durva fából készültek. Miután bemutatta hódolatát az igazi királynak, akitől az uralmat három napra átvette mindazokkal a jövedelmekkel együtt, amelyek ez alatt az idő alatt gyűltek be (bár egy idő óta már ezt is mellőzték), körmenetben bejárta a palotát, és végigvonult a város utcáin. A harmadik napon a szokásos körmenet után az ideiglenes király megparancsolta: az elefántok tapossák le a „rizshegyet” (ez egy rizskalászokkal borított bambuszállvány). A nép felszedte a rizst, mindenki vitt haza belőle egy keveset, hogy biztosítsa a jó termést. A királynak is vittek ebből, őfelsége megfőzette, majd a szerzeteseknek adta.

Sziámban a hatodik hónap hatodik holdnapján, azaz április végén ideiglenes királyt neveznek ki, ez három napig élvezi az uralkodói kiváltságokat, míg az igazi király palotájába zárkózik. Az ideiglenes király mindenfelé szétküldi csatlósait, hogy foglaljanak le, és

kobozzanak el a bazárban és a boltokban mindent, amit csak találnak. Még azokat a hajókat és dzsunkákat is elkobozzák, amelyek ebben a három napban futottak be a kikötőbe, s csak váltságdíj ellenében adják vissza. Az álkirály a város közepén elterülő földekre vonul; tarkán feldíszített ökrök aranyozott ekét vonnak oda. Miután az ekét szent olajjal kenték meg, és az ökröket tömjénnel bedörzsölték, az álkirály kilenc barázdát hasít az ekével. Mögötte idős udvarhölgyek haladnak; ezek elvetik az évszak első magvait. Alighogy megvonta a kilenc barázdát, a nézők tömegesen berontanak, és felszedik az éppen elvetett magot abban a hitben, hogy ez a vetésre szánt rizzsel elkeveredve bőséges termést biztosít. Ezután leveszik az ökrökről az igát, és rizst, kukoricát, szezámot, szagot, banánt, cukornádat, dinnyét stb. tesznek eléjük. Amiből először esznek, arról úgy gondolják, hogy drága lesz abban az évben, bár vannak, akik fordítva értelmezik ezt az előjelet. Míg mindez lejátszódik, az ideiglenes király egy fához támaszkodva áll, s jobb lábát a bal térdén nyugtatja. Mivel egyik lábát így tartja, a nép Hopp Királynak nevezi, hivatalos címe azonban Phaya Phollathep, „az Égi Seregek Ura”. Bizonyos fokig földművelésügyi miniszternek tekinthető; minden föld-, rizs- stb. vitát eléje kell terjeszteni. Van még egy másik szertartás is, amelyben szintén a király képében lép fel. Erre a második hónapban, a hűvös évszak idején kerül sor, és három napig tart. Az álkirályt körmenetben a brahmanok temploma előtt lévő nyílt térre vezetik, ahol májusfákhoz hasonló oszlopok vannak a földbe ásva; ezeken hintáznak a brahmanok. Míg hintáznak és táncolnak, „az Égi Seregek Urának” féllábon kell állnia egy bevakolt téglából készült, fehér ruhával leterített, faliszőnyegekkel díszített ülésen, s aranyozott mennyezetű fakeretre támaszkodik. Oldalánál egy-egy brahman áll. A táncoló brahmanok bivalyszarvat tartanak a kezükben, vizet merítenek egy nagy rézüstből, és meglocsolják a nézőket. A hiedelem szerint ez szerencsét hoz, az emberek békében, nyugalomban, jólétben, egészségben fognak élni. „Az Égi Seregek Urának” mintegy három óra hosszat kell féllábon állnia. Úgy vélik, hogy ezzel a démonok és a szellemek érzületeit teszik próbára”. Ha leengedi a lábát, „elveszti vagyonát, és a király rabszolgasorba veti családját; ezt ugyanis baljós előjelnek tartják, amely romlást hoz az államra, és ingataggá

teszi a trónt. Ha azonban szilárdan áll, akkor azt hiszik, hogy győzelmet aratott a gonosz szellemek fölött. Ebben az esetben megkapja azt a jogot, legalábbis formálisan, hogy minden hajót, amely e három nap alatt befut a kikötőbe, lefoglaljon, és birtokba vegye rakományát, továbbá, hogy belépjen a város bármely üzletébe, és elvigye mindazt, amit csak jónak lát.”

Ezek voltak a sziámi Hopp király kötelességei és kiváltságai a XIX. század közepén vagy még később is. Az elhunyt felvilágosult uralkodó alatt ez a különös figura némileg elveszítette a méltóságát övező dicsőséget, de mentesült a vele járó terhektől is. Mint régente, most is figyel, hogyan suhannak a brahmanok a mintegy kilencven láb magas oszlopok közé függesztett hintán a levegőben, de már megengedték neki, hogy leüljön, és bár a közvélemény még mindig elvárja tőle, hogy jobb lábát a bal térdén tartsa a szertartás egész ideje alatt, nincs kitéve a törvény szerint büntetésnek, ha – a nép nagy bosszúságára – fáradt lábát a földre helyezi. De más jelek is mutatják Keleten a nyugati eszmék és a nyugati civilizáció előretörését. A szertartás színhelyére vezető utakat kocsik zárják el, a sűrű tömeg fölött lámpa- és táviróoszlopok emelkednek, amelyeken kíváncsi nézők kapaszkodnak majom módjára, s míg egy régi stílusú, cinóber- és sárga színű, tarka rongyokba öltözött alakokból álló zenekar játszik az ósdi dobokon és kürtökön, a ragyogó egyenruhát viselő mezítlábas katonák fűgén menetelnek egy modern katonazenekar által játszott induló vidám dallamára.

A hatodik hónap első napján, amely az év kezdetének számít, Szamarkand királya népével együtt új ruhába öltözött, és megnyíratta haját meg szakáilát. Ezután a fővároshoz közel fekvő erdőbe mentek, itt hét napon keresztül lóhátról nyilaztak. Az utolsó napon egy aranyérem szolgált célpontul. Aki eltalálta, egy napra király lett. Felső-Egyiptomban a kopt időszámítás szerinti napév első napján, azaz szeptember 10-én, amikor a Nílus vizének állása általában a legmagasabb szokott lenni, a rendes kormányt három napra felmentik az ügyek vitele alól, és minden város megválasztja a maga uralkodóját. Ez az ideiglenes uralkodó magas bohócsapkafélét visel, hosszú, lenből készült szakállat, és furcsa köpenybe burkolózik. Hivatali bottal a kezében és írnoknak, hóhérnak stb. álcázott férfiak kíséretében a kormányzó házához megy. Ez engedi,

hogy megfosszák tisztségétől. Az álkirály trónra lép, törvényt ül, s a kormányzónak és tisztviselőinek is meg kell hajolniuk döntése előtt. A három nap elteltével az álkirályt halálra ítélik, a burkot vagy tokot, amelybe betakarták, elégetik, és a hamuból előmászik a fellah. A szokás talán egy olyan régi eljárásra utal, hogy az igazi királyt valóban elégették. Ugandában is elégették a király fivéreit, mivel a törvény tiltja királyi vér ontását.

A marokkói Fezben a mohamedán diákoknak megengedik, hogy kinevezzék saját szultánjukat; ez néhány hétig uralkodik. *Szultan t-tulbának*, „az Írástudók Szultánjának” hívják. A rövid életű méltóságot árverésre bocsátják, és a legtöbbet ígérőnek adják oda. A tisztség némi anyagi előnnyel is jár, mivel viselőjének ettől fogva nem kell adót fizetnie, és jogában áll egy kegyet kérnie az igazi szultántól. A kérést, amely rendszerint valamelyik rab szabadonbocsátására irányul, csak ritkán utasítják vissza. Ezenkívül a diákszultán ügynökei megbírságozzák a boltosokat és háztulajdonosokat, különféle humoros vádakot emelnek ellenük. Az ideiglenes szultánt az igazi udvar pompája veszi körül, állásához illő dísszel parádézik az utcákon, zenekíséret és kiáltozás közepette, míg feje fölé királyi napernyőt tartanak. Az úgynevezett bírságokkal és önkéntes adományokkal, amelyeket az igazi szultán nagy mennyiségű élelemmel egészít ki, elegendő ennivaló halmozódik fel ahhoz, hogy a diákok nagyszabású lakomát tartsanak. Ezen kitűnően szórakoznak, mindenféle játékkal és tréfával. Az első hét napon az álkirály az egyetemen marad, azután diáktársai és jó néhány polgár kíséretében a folyó partján üt táborot kb. egymérföldnyire a várostól. A városon kívül tartózkodásának hetedik napján meglátogatja az igazi szultán, és megengedi neki, hogy további hét napig uralkodjék. Így „az Írástudók szultánjának” uralma névlegesen három hétig tart. Amikor az utolsó hétből hat nap eltelt, az álszultán éjszaka visszafut a városba. Ez az időleges szultánság mindig tavaszra, április kezdetére esik. Eredetéről a következőket mondják. Amikor II. Rasid Mulai 1664-ben vagy 1665-ben a trónért harcolt, egy zsidó ragadta magához a királyi hatalmat Tazában (Marokkó). A lojális diákok azonban hamarosan leverték a lázadást. Ügyes hadicselhez folyamodtak, hogy céljukat elérjék. Negyven társukat ládába zárták, és a ládákat ajándékként elküldték a

trónbitorlónak. Az éjszaka kellős közepén, amikor a gyanútlan zsidó békésen szunnyadt a ládák mellett, a negyven bátor diák lopva felnyitotta ládája fedelét, kimászott, megölte a trónbitorlót, és a várost az igazi szultán nevében birtokba vette. Az uralkodó, hálából a szükség idején neki nyújtott segítségért, megadta a diákoknak azt a jogot, hogy évente kinevezzék a saját szultánjukat. Az elbeszélésen érződik: azért gondolták ki, hogy megmagyarázzanak vele egy régi szokást, amelynek igazi értelmét és eredetét elfeledték.

A cornwalli Lostwithielben egészen a XVI. századig élt a szokás, hogy évente egyetlen napra álkirályt választottak. „Kis Húsvétvasárnap” összegyűltek a város és a vidék szabad földbirtokosai, vagy elküldték képviselőjüket. Egyikük, akire a sorhúzás esett, tarka öltözékben, díszesen felszerszámozott paripán, fején koronával, kezében jogarral – kardot vittek előtte – a főúton a templomhoz lovagolt, míg a többiek lóháton követték. A pap ünnepi ornátusban a cinterem kapujában fogadta, és az istentisztelet meghallgatására a templomba vezette. A templomot elhagyva, ugyanilyen pompa közepette a fogadására előkészített házba ment, ott lakoma várta őt és kíséretét. Az asztalfőre ültették, és térdet hajtva, a hercegi rangnak kijáró szertartásossággal szolgálták fel neki az ételeket. A szertartás ezzel az étkezéssel véget ért. Utána mindenki hazament.

Néha az ideiglenes király nem évente lép trónra, hanem minden uralkodási időszak kezdetén egyszer. A szumátrai Dzsambi királyságban például az a szokás, hogy az új uralom kezdetén a népből valaki egy napra elfoglalja a trónt, és élvezi a királyi kiváltságokat. A szokás eredetéről a következő hagyományt ismerik: Élt egyszer a királyi családban öt fivér; a négy idősebb különféle testi hibái miatt lemondott, és átengedte a trónt a legfiatalabbnak. A legidősebb azonban egyetlen napig a trónon ült, és minden uralom kezdetére fenntartotta leszármazottai számára ezt az előjogot. Az ideiglenes király tisztsége ily módon a királyi házzal rokon családban öröklődik. Bilaspurban az a szokás, hogy a rádza halála után egy brahman rizst eszik a halott kezéből, majd egy évre elfoglalja a trónt. Az év elteltével a brahmant megajándékozzák, elküldik az országból, és megtiltják, hogy visszatérjen. „Az a gondolat jut itt valószínűleg kifejezésre, hogy a rádza lelke abba a brahmanba megy át, aki a

khirt (rizs és tej) megette a halott kezéből, mivel a brahmant egy álló éven keresztül gondosan szemmel tartják, és nem engedik elmenni.” Ugyanilyen vagy hasonló szokást ismernek a Kangra-körzeti hegyi államokban. A királyt képviselő brahman száműzésének szokása valószínűleg megölését helyettesíti. Karintiában (Ausztria) a herceg beiktatásakor egy paraszt, akinek a családjában ez a tisztség öröklődött, felült egy tágas völgy ölén fekvő márványtömbre; jobbán fekete tehén, balján sovány, csúf kanca állott. A falusiak tömege köréje gyűlt. A jövőbeli herceg parasztnak öltözve, kezében pásztorbottal jelent meg udvari emberei és tisztviselői kíséretében. Megpillantásakor a paraszt felkiáltott: „Ki az, aki olyan büszkén jön?” A nép így válaszolt: „A herceg.” A parasztot ezután rábeszélték: adja át a márványülést a hercegnek azzal a feltétellel, hogy hatvan krajcárt és adómentességet kap, továbbá övé lesz a tehén és a kanca. Mielőtt azonban átengedte volna helyét, könnyedén arcul ütötte a herceget.

Ezek az ideiglenes királyok több szempontból is megérdemlik, hogy külön foglalkozzunk velük, mielőtt rátérnénk bizonyítékaink következő csoportjára. Mindenekelőtt a kambodzsai és sziámi példák mutatják világosan, hogy főleg az isteni vagy mágikus funkciók azok, amelyeket a király ideiglenes helyettesének átad. Ez tűnik ki abból a hiedelemből, hogy a sziámi ideiglenes király lábának fenntartásával győzelmet arat a gonosz szellemek fölött, míg leengedésével az állam létét veszélyezteti. A „rizshegy” taposásának kambodzsai szertartása és a szántás-vetés megkezdésének sziámi rítusa alapján véve nem mások, mint bőséges termésre irányuló varázsló eljárások. Erre következtethetünk abból a hiedelemből, hogy azok, akik hazavisznek valamennyit a letaposott rizsből vagy a szétszórt magból, biztosítják a jó termést. Továbbá: amikor a sziámi király helyettesítője az ekét vezeti, a nép aggódva figyel. De nem arra kíváncsiak: egyenes barázdát szánt-e, hanem azt akarják tudni: meddig takarja el lábát selyemöltönyének alja – azt hiszik ugyanis, hogy ettől függ az időjárás és a termés a következő évszakban. Ha „az Égi Seregek Urának” térde fölé emelkedik a ruhája, csapadékos lesz az időjárás, és a kiadós esőzések elrothasztják a termést. Ha bokájáig fedi az öltöny, aszály lesz a következmény. De jó lesz az időjárás és bőséges a termés, ha öltönye pontosan lábikrája

közepéig ér. Ennyire szorosan kapcsolódik a természet és vele együtt a nép jóléte vagy nyomorúsága a király képviselőjének legkisebb cselekedetéhez vagy mozdulatához. Az a feladat, hogy a növényeket termésre készítse, amelyet – mint láttuk – az ideiglenes királyra bíztak, azok közé a mágikus funkciók közé tartozik, amelyeket a primitív társadalomban a királyoknak kell ellátniuk. Az az előírás, hogy az álkirálynak a rizsföldön egy magas helyen féllábon kell állnia, eredetileg talán arra irányuló varázslásnak számított, hogy a rizsszálak magasra nőjenek, legalábbis ez volt a célja annak a rokon jellegű szertartásnak, amelyet a régi poroszoknál figyeltek meg. Itt a legmagasabb lány egy ülőkén állt féllábon, öle kaláccsal volt tele, jobb kezében pálinkával megtöltött serleget, baljában egy darabka szil- vagy hársfakérget tartott, s Waizganthos istenhez imádkozott, hogy a len olyan magasra nőjön, amilyen magasan ő áll. Ezután kiitta a serleget, majd újból megtöltötte, és a pálinkát áldozatként Waizganthos számára a földre öntötte; a kalácsokat is odadobta az istent kísérő szellemek számára. Ha a szertartás egész ideje alatt szilárdan állt féllábon, ez azt jelentette, hogy a len jól terem majd; ha azonban leengedte a lábát, attól féltek, hogy rossz lesz a termés. Talán ugyanilyen jelentősége van a brahmanok hintázásának is, amelyet „az Égi Seregek Urának” korábban féllábon állva kellett néznie. A homeopatikus vagy utánzó mágia elvei alapján azt gondolhatták, hogy minél magasabbra száll a papok hintája, annál magasabbra nő a rizs. A szertartást ugyanis aratási ünnepként írják le, márpedig tudjuk, az oroszországi lettek azzal a kifejezett céllal hintáztak, hogy elősegítsék a termés növekedését. Tavasszal és nyár elején, húsvét és Szent Iván napja (a nyári napéjegyenlőség időpontja) között minden lett paraszt szorgalmasan hintázik ráérő idejében; minél magasabbra száll ugyanis, annál magasabbra nő a len abban az évben.

Az említett esetekben az ideiglenes királyt évente a rendes szokásnak megfelelően jelölték ki. Más esetekben azonban a kinevezésre különleges helyzete miatt kerül sor. Hogy az igazi királyt megmentésük valamilyen meglevő vagy fenyegető bajtól, ezt egy helyettesre irányítják, aki rövid időre elfoglalja a trónt az uralkodó helyett. Így Nagy Abbasz sah, akit csillagjósai 1591-ben

figyelmeztettek az őt fenyegető veszélyre, azzal próbálta a bajt elhárítani, hogy lemondott a trónról, és utódjának egy bizonyos Juszufi nevű „hitetlent”, valószínűleg egy keresztényt, nevezett ki. A helyettest szabályszerűen megkoronázták, és nemcsak a királyi címet és méltóságot viselte, hanem a hatalom is az ő kezében összpontosult. Rövid uralkodása végén megölték; a csillagok jóslata ezzel az áldozattal beteljesedett, és Abbasznak, aki az erre legkedvezőbb órában ismét trónra lépett, csillagjósai hosszú és dicsőséges uralkodást jövendöltek.

A KIRÁLY FIÁNAK FELÁLDOZÁSA

Említésre méltó az előző fejezetben leírt ideiglenes királyok kiválasztásánál az a mozzanat, hogy ezek két helyen (Kambodzsában és Dzsambiban) a királyi családdal rokon nemzetségből kerülnek ki. Ha helyes az az álláspont, amelyet az ideiglenes királyság eredetéről kifejtettünk, könnyen megérthetjük, miért kell a király helyettesének néha ugyanabból a nemzetségből származnia, mint a királynak. Amikor a királynak első ízben sikerült másnak az életét saját élete helyett áldozatként elfogadtatnia, meg kellett mutatnia, hogy ennek a másinak a halála ugyanolyan célravezető, mint a sajátja. Nos, a királynak istenként vagy félistenként kellett meghalnia; ezért azt a pótlékot, aki helyette halt meg, legalább arra az alkalomra fel kellett ruházni a király isteni attribútumaival. Mint láttuk, minden bizonnyal ez volt a helyzet a sziámi és kambodzsai ideiglenes királyoknál; olyan természetfölötti funkciókat ruháztak rájuk, amelyek a társadalmi fejlődés egy korábbi szakaszában speciálisan a királyhoz kapcsolódtak. De senki sem tudja a királyt isteni mivoltában olyan jól képviselni, mint a fia, akiről feltételezhető, hogy osztozik apjának isteni tulajdonságaiban. Senki sem lehet tehát alkalmasabb arra, hogy meghaljon a királyért és ezáltal az egész népért, mint a királyfi.

Láttuk, a hagyomány szerint Aun vagy On, a svédek királya, Uppsalában kilenc fiát áldozta fel Odinnak, hogy saját életét megmentse. Második fiának feláldozása után az istentől azt a választ kapta, hogy addig fog élni, amíg minden kilencedik évben áldozatul adja egy-egy fiát. Amikor hetedik fiát áldozta fel, még mindig élt, olyan gyenge volt azonban, hogy járni sem tudott, hanem hordszéken vitték. Ezután nyolcadik fiát ajánlotta fel, és további kilenc évig élt ágyban fekvé. Később kilencedik fiát adta oda, és még kilenc évig élt, de ivótülobből táplálták, mint az elválasztott csecsemőt. Most egyetlen megmaradt fiát akarta feláldozni Odinnak, de a svédek nem engedték. Így meghalt, és Uppsalában egy domb alá temették.

Az ókori Görögországban legalább egy olyan régi királyi házról tudunk, amelynél a legidősebb fiút mindig feláldozták királyi apja helyett. Amikor Xerxész perzsa uralkodó hatalmas sereg élén átvonult Tesszálián, hogy Thermopülainál megtámadja a spártaiakat, elérkezett Halosz városához. Itt megmutatták neki Zeusz Laphüsztiosz szentélyét; a király vezetői különös történetet meséltek erről, körülbelül a következőket: Történt, hogy az ország királya, Athamasz, egy Nephelé nevű nőt vett feleségül, akitől egy fia, Phrixosz és egy lánya, Hellé született. Ezután egy másik nőt vett feleségül, Inót, aki két fiút szült neki, Learchoszt és Melikertészt. Második felesége azonban féltékeny volt mostohagyermekére, Phrixoszra meg Hellére, és életükre tört. Nagyon ravaszul akarta célját elérni. Mindenekelőtt rávette a nőt, hogy titokban pörköljék meg a vetőmagot, mielőtt a földre kerülne. Így a következő évben nem lett termés, és sokan éhen haltak. A király követet küldött a delphoi jóshelyhez, hogy megtudja az ínség okát. De a gonosz mostoha megvesztegette a követet, s ez az Isten válaszaként a következőket közölte: Addig nem ér véget az ínség, amíg az Athamasz első feleségétől származó gyermekeket fel nem áldozzák Zeusznak. Amikor Athamasz ezt meghallotta, elküldött Phrixoszáért és Helléért, akik éppen juhokat őriztek. Egy aranygyapjas kos azonban megszólalt, és emberi hangon óvta a gyermekeket a rájuk váró veszélytől. Ezek felültek a kos hátára, és szárazon, tengeren át menekültek. Amikor a tenger fölött repültek, a lány lecsúszott az állatról, beleesett a vízbe, és megfulladt. Fivére, Phrixosz azonban biztonságban partot ért Kolkhiszban, ahol a Nap egyik gyermeke uralkodott. Phrixosz feleségül vette a király lányát, aki fiút szült neki, Kütisszoroszt. Ezután feláldozta az aranygyapjas kost Zeusznak, a Repülés Istenének; vannak azonban, akik úgy tudják, hogy Zeusz Laphüsztiosznak. Az aranygyapjút apósának adta; ez felszegezte Arész szent ligetében egy tölgyfára, amelyet egy sohasem alvó sárkány őrzött. Időközben odahaza egy jóslat megparancsolta, hogy Athamasz királynak magának kell meghalnia engesztelő áldozatként az egész országért. A nép virágfüzérékkel díszítette fel, mint az áldozati állatot szokás, és az oltárhoz vezette. Éppen hozzáfogtak, hogy feláldozzák, amikor megmentette vagy unokája Kütisszorosz, aki az utolsó pillanatban érkezett meg Kolkhiszból, vagy pedig

Héraklész, aki hírt hozott arról, hogy Phrixosz, a király fia még él. Így Athamasz megmenekült, de később megőrült, fiát, Learkhoszt vadállatnak hitte, és megölte. Ezután megmaradt fiának, Melikertésznek az életére tört, a gyermeket azonban Ino megmentette azzal, hogy elrohant, és fiával együtt egy magas szikláról a tengerbe vetette magát. Anya és fia ott tengeri istenségekké változtak, és a fiú különleges tiszteletben részesült Tenedosz szigetén, ahol csecsemőket áldoztak neki. Feleségétől és gyermekeitől megfosztva a szerencsétlen Athamasz elhagyta országát. Amikor megkérdezte a jóshelyet, hol lakják, azt a választ kapta, hogy ott éljen ezentúl, ahol vadállatok látják vendégül. Egy farkascsoportra bukkant, amely éppen juhokat marcangolt szét. Amikor a farkasok meglátták, elmenekültek, és átengedték neki a zsákmány véres maradékait. Így teljesült be a jóslat. Mivel azonban Athamasz királyt nem áldozták fel engesztelésül az egész országért, az istenek úgy döntöttek, hogy családja legidősebb férfisarját minden generációban meg kell ölni, ha valaha is beteszi a lábát abba a tanácsházba, ahol az Athamasz-nemzetség egyik tagja áldozatot szokott bemutatni Zeus Laphüosztiosznak. A családból sokan idegen földre menekültek – közöttük Xerxésszel –, hogy elkerüljék végzetüket. Néhányan azonban hosszú idő múlva visszatértek. Az örök elfogták őket, amikor éppen beléptek a tanácsházba, majd koszorút téve fejükre, mint az áldozati állatnál is szokásos, körmenetben végigvitték a városon, és feláldozták őket. Ezek az esetek hírhedtek lettek, ha nem voltak is gyakoriak; egy Platónnak tulajdonított dialógus ugyanis a karthágóiak emberáldozatairól szólván megemlíti, hogy ez nem volt ismeretlen a görögöknél sem, és iszonyattal hivatkozik részint a Lúkaion-hegyen, részint pedig az Athamasz leszármazottai által bemutatott áldozatokra.

Azt a sejtést, hogy ez a barbár szokás semmi esetre sem szűnt meg a későbbi időkben, megerősíti az az emberáldozat, amely Plutarkhosz korában még megvolt Orkhomenoszbán, a történész szülőhelyétől csak néhány mérföldnyire fekvő igen ősi boiótiai városban. Itt lakott egy család, amelyben a férfiakat Pszoloésznek vagyis „Kormosnak”, a nőket pedig Oleiainak, vagyis „Pusztulást Hozónak” nevezték. Minden évben az agriónia ünnepén Dionüszosz papja kivont karddal üldözte ezeket a nőket, és ha sikerült

valamelyiküket beérnie, jogában állott, hogy megölje. Plutarkhosz idejében ezt a jogot egy Zoilus nevű pap gyakorolta. A család, amelynek így évente legalább egy emberáldozatot kellett szolgáltatnia, királyi vérből eredt. Nemzetségüket Minüaszra vezették vissza, Orkhomenosz híres, régi királyára. E mesés gazdagságú uralkodó impozáns kincsesháza romjaiban még mindig ott áll azon a helyen, ahol az Orkhomenosz melletti hosszú, sziklás hegy beleolvad a nagy kiterjedésű, lapályos kopai síkságba. A hagyomány szerint a király három lánya már régóta megvetette az ország többi nőit, mivel ezek őrzöngő bacchanáliákon vettek részt. Ők otthon ültek a király házában, s a guzsallyal és a szövőszékkel foglalatoskodtak, míg a többiek, fejükön virágokból font koszorúval, a szélben lobogó kibontott hajjal, önkívületben kószáltak az Orkhomenosz fölött emelkedő, cintányérok és tamburák vad zenéjétől visszhangzó kopár hegyekben. Idővel azonban az isteni örület elérte a királylányokat is csendes termükben: vad vágy fogta el őket, hogy emberhúst egyenek, és sorsot húztak maguk között, melyikük adja oda gyermekét eledelül, egy kannibál-lakomára. A sorshúzás Leukippéra esett, és ő kiszolgáltatta fiát, Hippaszoszt; a három nő széttépte. E megtévedt nőktől származnak az Oleiaik és a Pszoloeiszkok, s mint mondják, a férfiakat azért hívják így, mert gyászuk és bánatuk jeléül komor színű ruhát viseltek.

Az a gyakorlat, hogy Orkhomenoszban az emberáldozatok királyi eredetű családból kerülnek ki, annál inkább jelentős számunkra, mivel Athamasz – még Minüasz kora előtt – maga is uralkodott Orkhomenosz vidékén, s mivel a várossal szemben emelkedik a Laphüsztiosz-hegy; ezen állott – mint a tesszáliai Haloszban is – Zeusz Laphüsztiosz egyik szentélye; a hagyomány szerint Athamasz két gyermekét, Phrixoszt és Hellét itt akarta feláldozni. Egészben véve, összevetve az Athamaszra vonatkozó hagyományokat azzal a szokással, amely ivadékaival kapcsolatban a történeti időnkig fennmaradt, joggal következtethetünk arra, hogy Tesszáliában és valószínűleg Boiótiában valamikor egy olyan dinasztia uralkodott, amelynek királyait az ország üdvéért feláldozták Zeusz Laphüsztiosznak. De kitűnik egyúttal az is: ezek a királyok megtalálták a módját annak, hogy a végzetes felelősséget ivadékaikra hárítsák: rendszerint a legidősebb fiút szánták áldozatul

az oltárra. Idővel ez a kegyetlen szokás enyhült, és a királyi vérből származó áldozat helyett egy kost fogadtak el azzal a feltétellel, hogy a herceg nem lép a tanácsházba, ahol az áldozatokat egyik rokona mutatja be Zeus Laphüosztiosznak. Ha azonban vakmerően behatolt a végzetes helyre, és ezzel úgyszólván szándékosan felhívta magára az isten figyelmét, aki jóakaratóan behunyta egyik szemét a kospótlék láttán, akkor a felfüggesztett ősi törvény ismét teljes erővel életbe lépett – többé nem volt kiút: meg kellett halnia. A hagyomány, amely a királynak vagy gyermekeinek feláldozását egy nagy ínséggel kapcsolta össze, határozottan arra a primitív népeknél általánosan meglévő hiedelemre utal, hogy a király felelős az időjárásért meg a termésért, és jogosan fizet életével az egyik zordonságáért vagy a másokban mutatkozó hiányért. Athamasz és nemzetsége, úgy látszik, egyesítette az isteni vagy mágikus funkciókat a királyi funkciókkal. Ezt a felfogást erősen alátámasztja az, hogy Szalmóneusz, Athamasz fivére, megkövetelte, hogy istenítsék. Láttuk, hogy ez az önhitt halandó nem kevesebbet akart, mint magának Zeusznak az örökébe lépni; uralkodni kívánt a mennydörgés meg a villámlás fölött, szánalmasan csengő üstökkel és lángoló fáklyákkal utánozta azokat. Ha analógia alapján ítélnünk, ez a csinált mennydörgés és villámlás pusztá színház volt, azzal a céllal, hogy megtévessze a nézőket, és hatást gyakoroljon rájuk; lényegében varázslatnak tekinthető, amelyet a királyi varázsló azért végzett, hogy előidézze a szegényesen utánzótt égi jelenségeket.

A Nyugat-Ázsiában élő szemitáknál a király az országot fenyegető veszély esetén néha saját fiát adja áldozatul a népért. Bübloszi Philon a zsidókról szóló munkájában ezeket írja: „Ősi szokás volt, hogy nagy veszély esetén a város vagy az ország uralkodójának szeretett fia halt meg az egész népért. Ezzel próbálták kiengesztelni a haragvó démonokat. Az így feláldozott gyermekeket misztikus rítusokkal ölték meg. Kronosz (Saturnus), az ország királya, akit a föníciaiak Izraelnek hívtak, egyetlen fiát, Jeudot (a föníciai nyelvben ez »egykét« jelent) királyi ruhákba öltöztette, és feláldozta az oltáron, amikor az ország egy háború alkalmával ellenséges támadás miatt nagy veszélyben forgott”. Amikor Moab királyát az izraeliták ostrom alá vették, és keményen szorongatták, legidősebb

fiát, akinek örökölnie kellett volna a trónt, mutatta be égő áldozatként a falon.

A LÉLEK ÖRÖKLÉSE

Annak a nézetnek, hogy a legrégebbi időkben a barbár népeknél a királyokat rövid uralkodási időszak után megölték, ellene lehetne vetni, hogy az ilyen szokás a királyi család kipusztulásával járt volna. Ezzel szembeszegezhetjük először is azt, hogy a királyi méltóság gyakran nem egyetlen családra korlátozódik, hanem felváltva több nemzetség között oszlik meg; másodsor, hogy a tisztség sokszor nem öröklődik, hanem nyitva áll bármely család férfisarja előtt, sőt még idegenek is elnyerhetik, ha eleget tudnak tenni a megkívánt feltételeknek, például feleségül vesznek egy hercegnőt, vagy harcban legyőzik a királyt; és harmadszor, hogy még abban az esetben is, ha a szokás valóban a dinasztia kipusztulásával járna, ez nem tekinthető olyan szempontnak, amely elriasztaná a szokás megtartásától azokat a népeket, amelyek a jövővel kevesebbet törődnek, és az emberi életet kevesebbre értékelik, mint mi. Számos nép, hasonlóan sok egyénhez, olyan cselekedeteket hajt végre, amelyek végül is saját magát pusztítják el. A polinéziaiak például rendszeresen megölték gyermekeik kétharmad részét. Tudjuk, hogy Kelet-Afrika egyes részein a születésükkor lemészárolt csecsemők arányszáma ugyanekkora. Csak azokat a gyermekeket hagyták életben, akik bizonyos meghatározott módon jönnek világra. Egy angolai hódító népről, a jagákról közlik; egytől egyig megölték gyermekeiket, hogy ne akadályozzák a nőket a menetelésben. Lélekszámukat úgy növelték, hogy adoptálták az olyan tizenhárom-tizennégy éves fiúkat és lányokat, akiknek szüleit megölték és megették. A dél-amerikai mbaja indiánoknál a nők azelőtt minden gyermeküket megölték, kivéve a legutolsót; illetve azt, akit a legutolsónak tartottak. Ha valamelyiküknek ezután mégis született gyermeke, megölte. Nem csodálhatjuk, hogy ez a gyakorlat teljesen megsemmisítette a mbaja indiánok egyik ágát, azokét a mbajakét, akik hosszú időn keresztül a spanyolok legfélelmetesebb ellenségeinek számítottak. A Gran Chacó-i lengua indiánoknál a misszionáriusok olyan szokást fedeztek fel, amelyet „a faji öngyilkosság alaposan kigondolt rendszereként” írnak le; „az

abortusszal és más módszerekkel való gyermekgyilkosság gyakorlata jellemzi ezt”. De a gyermekgyilkosság nem az egyedüli módszer, amellyel valamely vad törzs öngyilkosságot követhet el. A méregpróba túlzásba vitt alkalmazása ugyanilyen következményekkel járhat. Nemrégiben egy uvet nevű kis törzs jött le a hegyvidékről, és telepedett meg a nyugat-afrikai Calabar folyó bal oldali ágánál. Amikor a misszionáriusok először keresték fel őket, a népesség lélekszáma nagy volt, három faluban laktak. Azóta a méregpróba állandó alkalmazásától a törzs csaknem teljesen kipusztult. Egy alkalommal az egész lakosság mérget vett be, hogy ártatlanságát bizonyítsa. A népességnek mintegy fele meghalt a helyszínen, de az életben maradottak, mint olvashatjuk, tovább folytatták babonás eljárásukat. Várható, hogy a törzs hamarosan kihal. Ilyen példák ismeretében nyugodtan feltételezhetjük: sok törzs nem habozott, hogy megtartsa egy olyan szokást, amely csupán egyetlen család kiirtását követelte meg. Ha ebben a vonatkozásban aggályokat tulajdonítanánk nekik, akkor abba az újra és újra elkövetett hibába esnénk, hogy a primitív embert az európai civilizáció mértéke szerint ítéljük meg. Ha valamelyik olvasómnak kezdetben az volt a véleménye hogy minden nép ugyanúgy gondolkodik, és cselekszik, mint a művelt angol, az ebben a könyvben összegyűjtött babonás hiedelmeknek és szokásoknak elegendő bizonyító erejük van arra, hogy eloszlássák téves előítéleteit.

Magyarázatunk az isteni személyek megölésének szokásáról feltételezi azt az elképzelést (vagy azzal legalábbis könnyen összeegyeztethető), hogy a megölt istenség lelke átszáll utódjába. Erre az átörökítésre csak a sillukoknál van közvetlen bizonyítékom; ezeknél tipikus formájában él az isteni király megölésének szokása; alapvető hittételük, hogy a dinasztia isteni alapítójának lelke benne lakozik minden megölt utódjában. Bár csak ezt az egyedüli tényleges példát tudom említeni erre a hiedelemre, az analógiák valószínűsítik – ha nincs is erre közvetlen bizonyítékunk –, hogy a megölt isten lelkének hasonló öröklését tételezték fel más esetekben is. Fentebb ugyanis már kimutattuk, hogy a hiedelem szerint a testet öltött istenség lelke halálakor másik testbe költözik; ha ez történik a természetes halál esetében, nem látjuk okát annak, miért ne

mehetne ez végbe akkor is, amikor a halál erőszakos úton következett be. Mindenesetre az a gondolat, hogy a haldokló lelke utódjába átvihető, általában megtalálható a primitív népeknél. Nias szigetén rendszerint a legidősebb fiú öröklő apja főnöki méltóságát. Ha azonban bármilyen testi vagy szellemi fogyatékoság miatt a legidősebb fiú alkalmatlan az uralkodásra, az apja kijelöli, hogy melyik fia legyen az utódja. Az utódlási jog biztosításához szükséges azonban, hogy az a fiú, akire az apa választása esett, szájával vagy pedig egy zsákkal felfogja a haldokló főnök utolsó leheletét és ezzel együtt a lelkét is. Bárki, aki felfogja a főnök utolsó leheletét, ugyanúgy főnöknek számít, mint a kijelölt utód. Ezért a többi fivér, de néha idegenek is, körülveszik a haldoklót, hogy elfogják távozó lelkét. A házak Niason cölöpökön emelkednek a föld fölé. Megtörtént, hogy amikor a haldokló arccal lefelé fordulva a padlón feküdt, az egyik jelölt lyukat fúrt a padlóba, és egy bambuszcsövön keresztül beszívta a főnök utolsó leheletét. Ha a főnöknek nincsen fia, akkor lelkét zsákba fogják fel, és ezt az elhunytat ábrázoló képmásra akasztják; azt hiszik, hogy a lélek ilyenkor a képmásába költözik.

Néha úgy tűnik, hogy a király és elődeinek lelke között valamelyik testrészük közvetíti a szellemi kapcsolatot. Dél-Celebeszen a felségjelvények gyakran az elhunyt rádzsák testrészeiből állanak, amelyeket szent ereklyeként becsülnek; ezek biztosítják a trónhoz való jogot. Ugyanígy a dél-madagaszkári szakalaváknál az elhalt király egyik nyakcsigolyáját, körmét és hajfürtjét krokodilfogba teszik és gondosan őrzik egy külön erre a célra szolgáló házban, elődeinek hasonló relikviái mellett. Ezeknek az ereklyéknek a birtoklása nyújt jogot a trónra. Az a törvényes örökös, akit ezektől megfosztanak, elveszíti minden hatalmát a nép fölött. Másrészt viszont azt a trónbitorlót, aki megszerzi ezeket, vita nélkül királynak ismerik el. Amikor a nyugat-afrikai Abeokuta alakéja, vagyis királya meghal, a főemberek levágják a fejét, és egy nagy agyagedénybe helyezve átadják az új uralkodónak; ez szolgál a király fétiséül, amely iránt tisztelettel kell viseltetnie. Néha – nyilvánvalóan azért, hogy biztosabban örökölje a királyi nemzetség mágikus és egyéb képességeit – az új uralkodónak ennie kell halott elődje húsából. Így Abeokutában nemcsak a halott király fejét adták át utódának, hanem

kivágták a halott nyelvét is, és átnyújtották örökösének, hogy egye meg. Ezért, amikor a bennszülöttek azt akarják kifejezni, hogy az uralkodó kormányoz, ezt mondják: „Megette a királyt.” Ibadanban, a nyugat-afrikai Lagosz belső vidékének egyik nagy városában még mindig él ez a szokás. Amikor a király meghal, fejét levágják, és elküldik névleges hűbérurának, az oyói alafinnak, Joruba-föld főkirályának, a szívét azonban utóda eszi meg. Nem sok évvel ezelőtt Ibadan egyik új királyának trónra lépésekor még elvégezték ezt a szertartást.

Egészében áttekintve az előzőekben felsorakoztatott bizonyítóanyagot, joggal feltételezhetjük: a hiedelem szerint a megölt isteni király vagy pap lelke utódába megy át. A Fehér-Nílus mentén élő sillukoknál, akik rendszeresen megölik isteni királyaikat, minden királynak valóban el kell végeznie trónra lépésekor egy szertartást, amelynek az a célja, hogy átvigyék bele ugyanazt a szent és tiszteletre méltó lelket, amely minden uralkodó elődjét élettel telítette meg.

A FASZELLEM MEGÖLÉSE

1. §. A PÜNKÖSDI NÉMAJÁTÉKOK – Felvetődik az a kérdés, mennyiben világítja meg az isteni király vagy pap megölésének szokása speciális vizsgálati tárgyunkat. Mint munkánk egyik korábbi részében már láttuk, joggal feltételezhetjük, hogy az Erdő Királyát Nemiben a faszellem vagy a vegetációszellelem megtestesülésének tekintették. Mint ilyen, tisztelőinek hite szerint olyan mágikus erővel volt felruházva, amely elősegíti, hogy a fák gyümölcsöt hozzanak, a termés növekedjék stb. Életét tisztelői ezért nagyon értékesnek tartották, személyét valószínűleg pontosan meghatározott óvintézkedésekkel vagy tabukkal vették körül. Ezek hasonlóak lehettek azokhoz, amelyekkel sok helyütt az emberisten életét védik a démonok és a varázslók ártalmas hatásától. Láttuk azonban azt is, hogy az emberisten életének tulajdonított nagy érték szükségessé teszi erőszakos halálát; ez ugyanis az egyedüli lehetőség arra, hogy a korról járó elkerülhetetlen hanyatlástól megvédjék. Ugyanerre a megfontolásra juthatunk az Erdő Királya esetében is: őt is meg kell ölni, hogy a benne inkarnálódott isteni szellemet sértetlenül vihessék át utódjába. Az a szabály, amely szerint addig tölthette be méltóságát, míg egy erősebb meg nem ölte, feltételezhetően arra szolgált, hogy biztosítsa isteni életének ereje teljében való megtartását, továbbá átvitelét egy megfelelő utódra, mihelyt ereje csökkenni kezd. Egészen addig ugyanis, ameddig kezének erejével meg tudja védeni tisztségét, biztosra vehető, hogy természetes ereje nem csökkent; míg legyőzése és megölése tűnő erejét bizonyította, és azt mutatta: elérkezett az ideje, hogy isteni élete egy kevésbé megrongálódott szentségtartóba költözzék át. Ez a magyarázat legalábbis teljesen érthetővé teszi azt az előírást, hogy az Erdő Királyát utódának meg kellett ölnie. Nagymértékben alátámasztja ezt az értelmezést a sillukok teóriája és gyakorlata; ezek isteni királyukat a hiányzó egészség első jelének feltűnésekor megölték, nehogy gyengülésével együtt csökkenjen a tápláléknövények, a jószág és az emberek életereje is. De megerősíti feltételezésünket a Csitomé analógiája is; a hiedelem szerint az ő életétől függött a világ léte;

ezért amikor a hanyatlás jeleit mutatta, utóda megölte. Továbbá: azok a feltételek, amelyek között Calicut királya a későbbi időkben tisztségét ellátta, azonosak az Erdő Királyának méltóságához kapcsolódókkal, azzal a különbséggel azonban, hogy míg az utóbbit a trónkövetelő bármikor megtámadhatta, Calicut királyára csak tizenkét évenként egyszer lehetett rátörni. De mivel a Calicut királyának adott lehetőség, hogy addig uralkodjék, amíg meg tudja védeni magát minden ellene törővel szemben, csak enyhítése annak a régi szabálynak, amely életét meghatározott időpontig engedélyezte, feltételezhetjük, hogy az Erdő Királyának adott hasonló engedély ugyancsak enyhítése annak a régebbi szokásnak, amely szerint meghatározott idő elteltével megölték: Az új szabály mindkét esetben megadta az istenembernek a lehetőséget arra, hogy életben maradjon, márpedig a régi előírás ezt megtagadta tőle. A nép valószínűleg azzal a megfontolással békült meg e változással, hogy ameddig az istenember karddal meg tudja magát védeni támadóival szemben, nem kell attól félni, hogy megkezdődött erejének végzetes hanyatlása.

Az a feltevés, hogy korábban az Erdő Királyát meghatározott idő elteltével megölték, s nem állott módjában életéért megküzdeni, igazolható, ha bizonyítékot találunk arra a szokásra, hogy a neki megfelelő észak-európai faszellem emberi megtestesítőjét meghatározott idő letelte után megölték. Nos, ennek a szokásnak valóban félreismerhetetlen nyomait őrzik a paraszti ünnepek. De lássuk a példákat.

A bajorországi Niederpörlingben a fa szellemének pünkösdi ábrázolója – a *Pfingstl*, ahogyan nevezték – tetőtől talpig levelekbe és virágokba öltözött. Fején magas, hegyes süveget viselt, amelynek pereme a vállán nyugodott, s amelyen csak két szemnyílás volt. A süveget vízínövények borították, és felül pünkösdirózsa-bokor díszítette. Kabátujjai is vízínövényekből készültek, többi testrészét égerfa és mogyoróbokor levelei fedték. Mellette kétoldalt egy-egy fiú menetelt, magasra tartva a *Pfingstl* karjait. A két fiú, valamint a felvonulásban részt vevők többsége is kivont kardot vitt. Megálltak minden háznál, ahol ajándékot reméltek; elrejtőzött emberek vízzel öntötték le a *Pfingstlt*. Mindenki örvendezett, ha a fiú alaposan átázott. Végül derékig a patakba gázolt, és az egyik fiú a hídon állva

úgy tett, mintha levágná a fejét. A svábföldi Wurmlingenban húsz fiatalember fehér ingbe és fehér nadrágba öltözik pünkösdhétfőn, derekuk köré vörös szalagot kötnek, ezen kard függ. A legények két trombitás vezetésével az erdőbe lovagolnak. Itt leveles tölgyfaágakat vágnak, ezekbe burkolják tetőtől talpig azt a társukat, aki utolsónak lovagolt ki a faluból. Lábát azonban külön burkolják be, hogy ismét lóra tudjon szállni. Hosszú, mesterséges nyakat is készítenek neki, mesterséges fejjel, amelyre álarcfélét erősítenek. Ezután májusfát vágnak, rendszerint kb. tíz láb magas rezgőnyárfát vagy bükkfát. Ezt színes kendőkkel és szalagokkal díszítik fel, majd egy külön „májusvivőre” bízzák. A lovascsoport ezután zene és énekszó mellett visszatér a faluba. A menet résztvevői között találunk egy bekormozott arcú mór királyt, fején koronával, egy Doktor Vasszakállt, egy káplárt és egy hóhért. A falu közepén levő gyepes téren megállnak, és az említett szereplők mindegyike verses beszédet mond. A hóhér bejelenti, hogy a levelekbe öltözött embert halálra ítélték, és levágja ennek álfejét. A lovasok ezután versenyt lovagolnak a közelben elhelyezett májusfáig. Az első, akinek sikerül vágatás közben a földből kirántania a májusfát, megkapja azt minden díszítésével együtt. Az ünnepet két- vagy háromévenként szokás megülni.

Szászországban és Thüringiában egy „a Vadember kiűzése a bozótból” vagy „a Vadember elhozása az erdőből” elnevezésű pünkösdi szertartás ismeretes. Egy fiatalembert levélbe vagy mohába burkolnak, és Vadembernek neveznek. A Vadember elrejtőzik az erdőben, a többi falubeli legény pedig keresésére indul. Megtalálják, fogolyként kivezetik az erdőből, és vaktölténnyel töltött puskákból lövöldöznek rá. Halottnak tettet magát, a földre zuhan, de egy orvosnak öltözött legény eret vág rajta, és életre kelti. Ezen örvendeznek, megkötözve szekérre teszik, a faluba viszik, ahol mindenkinek elmondják, hogyan lopták el a Vadembert. Minden házban megajándékozzák őket. Az Érchegeységben a XVII. század kezdetén a következő szokást jegyezték fel a farsang utolsó három napjáról: Két férfi Vadembernek álcázta magát, az egyik rőzsébe és mohába, a másik szalmába öltözött. Végigvezették őket az utcákon, míg a piactérre értek; itt ide-oda kergették, megszurkálták őket, lödöztek rájuk. Mielőtt a földre zuhantak volna, furcsa mozdulatokkal

erre-arra tántorogtak, és a magukkal vitt hólyagokból vért fröcsköltek az emberekre. Amikor végül a földre kerültek, a vadászok deszkára fektették és a kocsmába vitték őket, a bányászok pedig mellettük meneteltek, bányászszerszámaikkal jelzéseket adva, mintha nemes vadat ejtettek volna el. Hasonló farsangvégi szokással a csehszlovákiai Sluknov (Schluckenau) közelében még mindig találkozunk. Egy Vadembernek öltözött embert addig kergetnek az utcákon, míg egy keskeny sikátorba ér, amelyen keresztül köteleket feszítettek. Megbotlik a kötélben, a földre zuhan, üldözői utolériák, és elfogják. A hóhér odarohan, és kardjával átszúr egy vérrel töltött hólyagot, amelyet a Vadember előzőleg a testére erősített. A Vadember meghal, a vér vörösre festi a földet. Másnap egy, a Vademberhez hasonló külsejű szalmabábut a hordágyra fektetnek, nagy tömeg kíséretében egy tóhoz viszik, a hóhér a vízbe dobja a bábut. A szertartást a „Farsang temetésének” nevezik.

...

E dramatizált kivégzések közül számunkra talán a következő cseh szertartás a legfontosabb. A plzei (Pilsen) körzet néhány falujában pünkösdkor fakéregbe öltöztetnek s virágokkal meg szalagokkal ékesítenek egy Királyt. Aranypapírból készített koronát visel, és virágokkal díszített paripán lovagol. Bíró, hóhér és más szereplők kíséretében, egy csapat lovaskatonától követve a piactérre lovagol; itt májusfák alatt zöld ágakból kunyhót vagy lugast emeltek. A májusfák frissen vágott fenyők, amelyeknek kérgét végig lehántották, és amelyeket virágokkal meg szalagokkal díszítettek. Miután a falu asszonyairól és leányairól kifejtették lesújtó véleményüket, és lefejeztek egy békát, a lovasok egy széles, egyenes úton egy korábban meghatározott helyre lovagolnak. Itt két vonalban felállnak; a Király pedig menekülni igyekszik. Némi előnyt adnak neki, majd – amikor már teljes vágtában lovagol – az egész csapat utánaveheti magát. Ha nem tudják elfogni, akkor Király marad a következő évben is, és számláját este a fogadóban társai fizetik. De ha elérik és megfogják, mogyoróavesszővel vagy fakarddal ellazsnakolják, és kényszerítik, hogy szálljon le a lóról. Ekkor a hóhér megkérdi: „Lefejezhetem a királyt?” A válasz ez: „Fejezd le!” A hóhér meglóbalja fejszóját, és ezekkel a szavakkal – „Egy, kettő, három –

fej ne legyen a királyon!” – leüti a Király koronáját. A nézők hangos kiáltása közben a Király a földre roskad, majd a Szent Mihály lovára teszik, és a legközelebbi parasztházba viszik.

A legtöbb színleg, színpadiasán megölt személyben lehetetlen fel nem ismernünk a hiedelem szerint tavasszal megjelenő faszellem vagy vegetációs szellem megtestesülését. A kéreg, a levelek és a virágok, amelybe a színjátszók öltöznek, és az évszak, amelyben fellépnek, mutatja, hogy ugyanabba a csoportba tartoznak, ahová a Fűkirály, a Májusi Király, Zöld Jankó és a vegetáció tavaszi szellemének más képviselői. Minden kétséget eloszlat, hogy két szertartásban is az áldozat közvetlen kapcsolatban áll a májusfákkal, amelyek a fa szellemének személytelen, míg a Májusi Király, a Fűkirály stb. a megszemélyesített képviselői. A *Pfingstl* vízzel leöntése és derékig a patakba gázolása ezért kétségkívül a már leírt esetekhez hasonló esővarázsolás.

De ha ezek az alakok a tavaszi vegetáció szellemét testesítik meg, amint ezt biztosra vehetjük, felvetődik a kérdés: miért ölik meg őket? Mi célja lehet a vegetációs szellem megölésének egyáltalán, különösen pedig tavasszal, amikor pedig legnagyobb szükség van szolgálataira? Az egyedüli lehetséges választ erre a kérdésre – úgy hisszük – már megadtuk az isteni király vagy pap megölésére vonatkozó értelmezéssel. A halandó anyagi testben inkarnálódott isteni élet beszennyeződhet, és romlásnak indulhat annak a romlandó közegnek a gyengesége miatt, amelyben egy ideig tartózkodik. Ha meg akarják óvni a növekvő gyengeségtől, amelyben az évek előrehaladásával emberi megtestesítőjével együtt szükségszerűen osztozkodik, úgy akkor kell az embertől elválasztani, amikor még nem mutatja a hanyatlás jeleit, vagy amikor ezek először jelentkeznek, azért, hogy ezt az isteni életet életerős utódba lehessen átvinni. Ez úgy történik, hogy megölik az isten régi megtestesítőjét, és az isteni lelket új megszemélyesítőbe viszik át. Az istennek, azaz emberi megszemélyesítőjének megölése így tehát csupán szükségszerű lépés; azért kerül rá sor, hogy az isten jobb testben keljen életre, vagy támadjon fel. Ez távolról sem az isteni lélek megszüntetése, hanem csupán tisztább és erősebb megjelenésének kezdete. Ha az isteni királyok és papok megölésének szokására vonatkozó e magyarázat általában helytálló,

még inkább alkalmazható a faszellem vagy vegetációs szellem megtestesítőjének minden év tavaszán végbemenő megölésére. A növényi élet téli hanyatlását a primitív ember szívesen értelmezi úgy, hogy a szellem megöregedett, elfáradt, és azzal kell megújítani, hogy megölik, és fiatalabb, életerősebb alkatban keltik új életre. Ezért a faszellem megtestesítőjének tavaszi megölését eszköznek tekintik a növényzet növekedésének előmozdítására és meggyorsítására. A fa szellemének megölését ugyanis hallgatólagosan mindig (legalábbis feltételezhetjük ezt), olykor pedig kifejezetten is összekapcsolják a szellemnek fiatalabb és élettelibb alakban történő újjáéledésével vagy feltámadásával. A szászországi és türingiai szokásban a megölt Vadembert azért éleszti fel az orvos, és a wurmlingeni szertartásban ezért találunk egy Doktor Vasszakállt, aki valószínűleg az orvos szerepét játszotta valamikor (egy másik tavaszi szertartásban a Doktor mindenestre úgy tesz, mintha halottat hozna vissza ismét az életbe). Az isten újjáéledésével vagy feltámadásával a következőkben még behatóbban fogunk foglalkozni.

Elégé szembeszökőek az érintkezési pontok az említett észak-európai alakok és vizsgálati tárgyunk – az Erdő Királya vagy Nemi papja között. Ezekben az északi maszkos alakokban királyokat láthatunk. Kéreg- és levélruhájuk és a zöld gallyakból és fenyőfákból emelt kunyhó, ahol udvarukat tartják, félreérthetetlenül jelzi, hogy itáliai alakmásukhoz hasonlóan ők is az Erdő Királyainak számítanak. Mint alakmásuk, ők is erőszakos halállal hálnak, testi erejükkel és ügyességükkel azonban ők is megmenthetik életüket egy időre. Több ilyen északi szokásban ugyanis a király menekülése és üldöztetése a szertartás kiemelkedő része, és legalább egy esetben előfordul, hogy ha a királynak sikerül lehagynia üldözőit, életét és tisztségét további egy évre megtarthatja. Ebben az esetben a király valóban azzal a feltétellel kapja tisztségét, hogy évente egyszer életre-halálra fut érte, ugyanúgy, ahogyan Calicut királya a későbbi időkben akkor tarthatta meg méltóságát, ha életét minden merénylővel szemben minden tizenkét évben egyszer megvédte, és ugyanúgy, ahogyan Nemi papja is azzal a feltétellel maradhatott meg funkciójában, hogy bármely időpontban, bármilyen támadóval szemben megvédi magát. Mindezekben az esetekben az istenember

élete azzal a feltétellel hosszabbítható meg, hogy a harc vagy a menekülés nehéz fizikai küzdelmében megmutatja: testi ereje még nem csökkent, és az erőszakos halál, amely előbb vagy utóbb majd eléri, ezúttal még elhalasztható. A menekülésről érdemes megjegyeznünk, hogy ez mind az Erdő Királyának legendájában, mind a hozzá kapcsolódó szokásban feltűnő szerepet játszik. A futónak szökött rabszolgának kellett lennie, emlékül Oresztésznek, a kultusz alapítójának menekülésére; ezért írja le az Erdő Királyát egy ókori szerző úgy, mint akinek „erős a keze, és gyors a lába”. Talán ha teljes egészében ismernők az ariciai ligetben végbement rítusokat, azt találnánk, hogy a királynak megengedték: életét meneküléssel mentse, amint ezt cseh testvérénél láttuk. Már gyanítottam, hogy a római papkirály évenkénti menekülése (*regifugium*) kezdetben hasonló jellegű menekülés volt; más szavakkal, hogy eredetileg egyike volt azoknak az isteni királyoknak, akiket meghatározott idő leteltével megöltek, vagy akiknek megengedték, hogy kezük erejével vagy lábuk gyorsaságával bizonyítsák be életerős és sértetlen isteniségüket. Az itáliai Erdő Királya és északi megfelelői között még egy további hasonlóságra hívhatjuk fel a figyelmet. Szászországban és Tübingiában a faszellem megszemélyesítőjét megölése után egy orvos ismét életre kelti. Ez pontosan megfelel a Nemi első Erdő Királyáról szóló mondának, amely szerint Hippolütoszt vagy Virbiust, miután lovai megölték, az orvos Aszklépiosz újból visszahozta az életbe. Egy ilyen monda jól összeegyeztethető azzal a teóriával, hogy az Erdő Királyának megölése volt az előfeltétele annak, hogy utódában újjáéledjen, vagy feltámadjon.

2. §. A FARSANG TEMETÉSE – Ennyiben adtam magyarázatot arról a szabályról, amely szerint Nemi papjának utóda kezétől kellett meghalnia. Arra törekedtem csak, hogy értelmezésem valószínű legyen; a szokásról és történetéről olyan keveset tudunk, hogy ennél többre nem tehetünk kísérletet. De az interpretáció valószínűsége abban az arányban növekedik, amennyire be lehet bizonyítani, hogy a feltételezett indíték és gondolkodásmód fellelhető a primitív társadalomban is. Eddig elsősorban a faisten halálával és feltámadásával foglalkoztunk. De ha ki tudom mutatni, hogy az isten

megölésének szokása és a feltámadásba vetett hit a társadalom vadász- és pásztorfokozatából származik, vagy legalábbis élt ekkor, a megölt isten pedig állat volt, és hogy a szertartás fennmaradt a földművelő-fokozatban is, amikor a megölt isten a gabona volt, vagy a gabonát megszemélyesítő emberi lény, akkor magyarázatom még inkább valószínűvé válik. A következőkben erre teszek kísérletet, és remélem, hogy a tárgyalás folyamán el tudom majd oszlatni a még terjengő homályt, és válaszolni tudok néhány olyan ellenvetésre, amely az olvasóban akaratlanul is felvetődhet. Onnan indulunk el, ahol abbahagytuk – az európai parasztság tavaszi szokásaiból. A már leírt szertartásokon kívül megfigyelhetjük még a rítus két rokon csoportját. Ezeket az jellemzi, hogy egy isteni vagy természetfeletti lény halálát játsszák el bennük. A rítusok egyik csoportjában az a lény, amelynek halálát dramatikusan ábrázolják, a Farsang megszemélyesítője, míg a másokban maga a Halál. Az előbbi szertartást természetesen farsang utóján végzik; vagy e vidám időszak utolsó napján, húshagyókedden, vagy nagyböjt első napján, hamvazószerdán. A másik szertartásnak – „a Halál kihordásának” vagy „kiűzésének”, ahogyan általában nevezik – nincsen ennyire egyöntetűen rögzített időpontja. Rendszerint nagyböjt negyedik vasárnapjára esik, amelyet ezért „Halott Vasárnapnak” (feketevasárnapnak) is hívnak, de néhány helyen egy héttel korábban tartják ezt az ünnepséget, másutt viszont, például a cseheknél, egy héttel később, míg egyes morvaországi német falvakban a húsvét utáni első vasárnapon. Talán, mint feltételezték, az időpont már eredetileg is változó lehetett, az első fecskének vagy a tavasz más hírnökének megjelenésétől függött. Egyes szerzők e szokást szláv eredetűnek vélik. Grimm szerint újévi ünnep volt az ószlávoknál, akiknél az év márciusban kezdődött. Először a Farsang dramatizált halálának példáival foglalkozunk, mivel ennek az időpontja megelőzi a naptárban a másikat.

A latiumi Frosinonében, ebben a Róma és Nápoly között félúton fekvő helységben, az olaszországi vidéki város álmosan egyhangú életét kellemesen pezsdíti fel farsang utolsó napján a *Radicának* nevezett ősi ünnepség. Délután négy óra körül a városi zenekar nagy tömeg kíséretében, vidám dallamokat játszva a Piazza del Plebiscitóra vonul. Itt áll az alprefektúra épülete, és a többi hivatalé

is. A tér közepén a kíváncsi tömeg sokszínű füzérekkel díszített, négy lótól vont hatalmas kocsit pillant meg. A kocsi tetejére óriási szék van erősítve, ezen ül koronás fővel Karnevál fenséges alakja, egy körülbelül kilenc láb magas, tapasztott vesszővázból készített, pirospozsgás, mosolygós arcú férfiképmás. Az impozáns figura megjelenésének méltóságát még csak növelik az óriási csizmák, a bádogsisak – ez hasonlít ahhoz a főveghez, amilyen az olasz tengerésztisztek fején díszeleg – és a furcsa jelvényekkel ékesített sokszínű kabát. Bal keze a szék karfáján nyugszik, míg jobbával kecsesen köszönti a tömeget. (Ennél az udvariassági aktusnál a kezét egy zsinór mozgatja; ezt egy férfi húzigálja, aki szerényen elrejtőzik a nyilvánosság elől.) És most a kocsi körül izgatottan ide-oda hullámzó tömeg szabadjára engedi érzéseit, vad örömkialtásokat hallat, előkelők és közrendűek elvegyülnek, és mindenki vadul táncolja a *saltarellót*. Az ünnep egyik jellemző vonása, hogy mindenkinek egy *radicát* („gyökér”), azaz nagy áloé- vagy agavélevelet kell tartania a kezében. Azt, aki ilyen levél nélkül merészkedik a tömeg közé, minden teketória nélkül elkergetik, hacsak pótlékként nem tart a kezében hosszú bot végére tűzött nagy káposztafejet vagy sajátságosán fonott fűcsomót. Miután a sokaság rövid keringés után elkísérte a lassan haladó kocsit az alprefektúra kapujáig, megáll; az egyenetlen kövezeten nagyokat döccenő kocsi becsörömpöl az udvarba. A tömeg elcsendesedik, letompított hangja olyan, mint a nyugtalan tenger mormolása – írja valaki, aki részt vett a felvonuláson. Mindenki kíváncsian nézi a kaput, ott kell megjelennie az alprefekrusnak és az államhatalom egyéb képviselőinek, hogy a nap hőse előtt leróják tiszteletüket. Néhány perces várakozás után viharos éljenzés és taps fogadja az egymás után megjelenő méltóságokat; ezek lemennek a lépcsőn, és elfoglalják helyüket a menetben. Most fölcsendül a Karnevál himnusza, majd fülsiketítő zajjal a magasba hajtják az áloéleveleket és a káposztákat; ezek részrehajlás nélkül hullanak bűnösre és ártatlanra. A felvonulásnak friss lendületet ad az ezután következő általános dulakodás. Amikor ez az előjáték közmegelégedésre véget ér, újból megkezdődik a felvonulás. A menetet boroshordókkal és rendőrökkel megrakott társzekér zárja le. A rendőröknek ezúttal az a rokonszenves feladat jut osztályrészül, hogy bort osszanak

mindenkinek, aki csak inni akar. A kocsi mögött hullámzó tömeg kiáltozva, verekedve és káromkodva gyilkos harcba kezd, mivel mindenki fél, hogy elmulasztja a nagyszerű alkalmat, hogy a köz költségére ihassa le magát. Végül, miután a felvonulás ezen a fenséges módon végigparádézott a főbb utcákon, Karnevál képmását az egyik köztérre viszik, letépi díszait, máglyára vetik, és elégetik a tömeg kiáltozásai közepette; a résztvevők még egyszer elbömbölik a Karneváldalt, az úgynevezett „gyökereket” a máglyára vetik, és féktelenül átadják magukat a tánc gyönyörének.

Az Abruzzókban Karnevál kéregpapír képmását négy sírásó viszi körbe, szájukban pipa, vállszíjukon borospalack függ. Elöl Karnevál gyászruhába öltözött, könnyező felesége halad. Helyenként megáll a társaság, és miközben a feleség beszédet intéz az együttérző tömeghez, a sírásók az üvegből egy korty itallal frissítik fel a figurában helyet foglaló férfit. A piactéren az álholttestet máglyára fektetik, és dobpergés, a nők éles rikoltozásai s a férfiak rekedtebb kiáltásai mellett meggyújtják. Míg a képmás ég, gesztenyét dobálnak a tömeg közé. Néha a Karnevált pózna tetejére tűzött szalmabábu jelképezi; álarcos alakok csoportja a délután folyamán végighordozza ezt a városon. Az este közeledtével négy álarcos sarkainál megfog egy ágyterítőt vagy lepedőt, és ebben felfeldobálja a Karnevál képmását. Ezután folytatódik a felvonulás, a szereplők krokodilkönnyeket sírnak, és serpenyők és csengők zajával adnak nyomatékot megrendítő gyászuknak. Ugyancsak az Abruzzókban néha koporsóban fekvő élő férfi személyesíti meg a halott Karnevált. A koporsót egy másik férfi kíséri, aki a pap szerepét játssza, és bőkezűen osztogatja a szenteltvizet egy fürdőkádból.

Egy angol utazó a katalóniai Léridában 1877-ben figyelte meg a Farsang temetését. Farsang utolsó vasárnapján gyalogságból, lovasságból és lovon vagy kocsin ülő álarcos alakokból álló nagy tömeg kísérte végig diadalmenetben a főbb utcákon az „Őfelsége Pau Pi” nevet viselő képmás hatalmas kocsiját. Három napig állt a mulatozás, majd farsang utolsó napján éjfélkor ugyanez a menet ismét végigvonult az utcákon, de már más viseletben és más célból. A diadalkocsit halottaskocsival cserélték fel, ebben nyugodott a halott felség képmása. Egy álarcosokból álló csoport, amelynek tagjai az első felvonulásban vidáman csipkelődve és tréfálkozva a

„Balgaság tanítványainak” szerepét játszották, most papnak és püspöknek öltözve, óriási égő gyertyákkal kezükben, halottsiratót énekelve lassan lépdeltek. Minden álarcos alak gyászszalagot viselt, minden lovas lángoló fáklyát tartott a kezében. A szomorú menet útja a főutcán vitt végig, magas, többemeletes, erkélyes házak között; minden ablakban, balkonon és háztetőn sűrű tömegben szorongtak, fantasztikusan pompás ruhákban, az álarcos nézők. A színtér fölött a mozgó fáklyák változó fénye-árnyéka lobogott és táncolt; fellángolt és elaludt a bengáli tűz piros meg kék sugara, s a lovak dobogása, a menetelő sokaság ütemes lépése közben hallani lehetett a rekviemet éneklő papok hangját; a katonazenekarok a bevont dobok ünnepélyes pergésével járultak hozzá a hangzavarhoz. A főtérenél megállt a menet, tréfás gyászbeszédet mondtak az elhunyt Pau Pi fölött, és kioltották a fényeket. Ebben a pillanatban az ördög és csatlósai kitörtek a tömegből, megragadták a holttestet, és elrohantak vele. Az ordító, sivító és éljenző sokaság azonnal üldözésükre indult. Természetesen utolérték az ördögöket, majd a karmaik közül kimentett tetemet egy erre a célra ásott sírba tették. Így halt meg 1877-ben a Farsang Léridában, és így temették el.

Hasonló szertartás folyik le hamvazószerdán Provence-ban. Egy Caramantran nevű bizarrul felöltöztetett bábut kocsiban vagy saroglyán végigvisznek a helységen. A lakosok groteszk kosztümökben kísérik a járművet. A résztvevők borral teli tökhéj palackokat cipelnek magukkal, és részegen vagy ittasságot színlelve nagyokat kortyolnak ezekből. A menet élén bírónak és ügyvédnek öltözött férfiak haladnak, továbbá egy magas, szikár, jelmezes személy, aki a nagyböjtöt ábrázolja. Utánuk nyomorúságos gebéken gyászruhás fiatalemberök következnek; úgy tesznek, mintha sírnának a Caramantranra váró sors miatt. A főtéren megáll a menet, megalakul a bíróság, és Caramantrant a vádlottak padjára ültetik. Szabályos tárgyalás után a tömeg sóhajtozása mellett halálra ítélik, a védőügyvéd még egyszer megöleli kliensét, majd a törvényszolgák teljesítik kötelességüket: az elítéltet háttal egy falhoz állítják, és kőzáporral a túlvilágra küldik, tépett maradványait pedig a tengerbe vagy a folyóba vetik. Az Ardenneknben csaknem mindenütt szokásban volt, vagy még mindig szokásos, hogy hamvazószerdán

elégetik a Farsang képmását. Míg a bábu ég, az alkalomhoz illő dalokat énekelnek. Gyakori, hogy a bábút a falunak arról a lakosáról mintázzák, akit a leghűtlenebb férjnek tartanak. Mint várható, az a megtiszteltetés, hogy valakit ilyen kínos körülmények között választottak ki modellnek, könnyen házi perpatvart eredményez, különösen akkor, ha a képmást annak a könnyű erkölcsű férjnek a háza előtt égetik el, akit ábrázol, miközben nyávogó, sóhajtozó és más dallamos hangokat adó hatalmas kórus fejezi ki a nyilvánosság előtt azt a véleményt, amelyet barátai és szomszédai táplálnak az illető férjnek a magánéletben tanúsított erényeiről. Az Ardennek néhány falujában egy szénába és szalmába öltözött hús-vér fiatalember játszotta Húshagyókedd (*Mardi Gras*) szerepét. (Franciaországban az általa képviselt időszak utolsó napjának megfelelően gyakran így nevezik a Farsang megszemélyesítőjét.) Álbíróság elé vitték, és halálra ítélték. Ezután háttal egy falhoz állították, mint ez a katonai kivégzéseknél szokásos, s vaktölténnyel lelőtték. Vrine-aux-Bois-ban (Franciaország) az egyik ilyen ártalmatlan bohócot, név szerint Thierryt, véletlenül megölte a fojtás, amely bennmaradt a kivégzőosztag egyik tagjának puskjájában. Amikor szegény Húshagyókedd a sortűz után összeesett, hangosan és sokáig tapsoltak, hiszen olyan természetesen alakította szerepét. Amikor azonban nem kelt fel, odarohantak, és holtan találták. Azóta nincs több látszat kivégzés az Ardennekben.

Normandiában hamvazószerda estéjén régi szokás szerint a „Húshagyókedd temetésének” nevezett szertartást végezték el. Egy rongyokba hiányosan felöltöztetett nyomorúságos bábu – mocskos arcát beárnyékoló ütött-kopott ócska kalappal, szalmával kitömött nagy kerek hassal – jelenítette meg a rossz hírű öreg korhelyt, akinek sok-sok kicsapongása után most lakolnia kell bűneiért. Egy izmos fickó vállain – aki úgy tett, mintha tántorogna a teher alatt – vonult végig a Farsangnak ez a népszerű megszemélyesítője az utcákon, de úgy, hogy ez semmiképpen sem hasonlított diadalmenethez. Előtte dobos haladt, mögötte pedig csúfolódó tömeg, amelyben nagy számmal voltak képviselve a város utcakölykei és kétes elemei. Ebben a társaságban vitték körbe a helységben a figurát fáklyák lobogó fénye, ásók, piszkavasak, fazekak, serpenyők, kürtök és üstök zaja mellett, amelyet a

jelenlevők füttykoncertje, nyögése és pisszegése színezett. Időnként megállt a menet, és egy erkölcsprédikátor megvádolta a letört öreg bűnöst mindazokkal a kicsapongásokkal, amelyeket elkövetett, és amelyekért most élve elégetik. A bűnös semmit sem tudott védelmére felhozni. Nagy rakás szalmára hajították, ebbe fáklyát dugtak, és hamarosan hatalmas lángnyelv csapott fel a gyerekek örömére; ezek körülugrálták a máglyát, és régi népdalokat kántáltak a Farsang haláláról. Elégetése előtt néha legurítják egy domboldalról a képmást. Saint-Lôban húshagyókedd rongyos képmását „özvegye” követte, egy kreppfátyolos nőnek öltözött, jól megtermett kövér kamasz, aki stentori hangon siránkozott, és jajveszékelt. Álarcos alakok csoportjának kíséretében saroglyán körbevitték az utcákon a képmást, majd a Vire folyóba vetették. Az utolsó jelenetet festőien írta le Octave Feuillet felesége, aki kb. hatvan évvel ezelőtt, gyermekkorában nézte végig e színjátékot. „Szüleim meghívták barátait, hogy a Jeanne Couillard-torony tetejéről szemléljék az elvonuló temetési menetet. Limonádé iszogatása közben (ez volt az egyedüli engedélyezett frissítő böjt idején), az esti szürkületben olyan látvány tárult elénk, amely mindig élénken él majd emlékezetemben. Lent, a régi kőhíd alatt folyt a Vire. A híd közepén levelekkel borított saroglyán feküdt Húshagyókedd figurája; táncoló, éneklő, fáklyát vivő, álarcos alakok tömege vette körül. Néhányan tarkabarka öltözékben ördögként rohanguáltak ide-oda a hídkorlát mellett. A többiek a mulatozástól fáradtan, az oszlopokon ülve bóbiskoltak. Hamarosan véget ért a tánc, és néhányan meggyújtották fáklyájukkal a képmást, majd kettőzött erejű kiáltozás és lárma közepette a folyóba röpítették. A gyantával átitatott égő szalmabábu ott úszott a Vire-en, gyászos fényével megvilágítva a part mentén az erdőket és annak a régi kastélynak az oromzatát, amelyben egykor XI. Lajos és I. Ferenc lakott. Amikor a völgy végén a lángoló fantom utolsó szikrája is kialudt, mint hullócsillag, a tömeg és az álarcosok hazamentek; vendégeinkkel együtt mi is távoztunk a bástyáról.”

Tübingen (Németország) környékén húshagyókedden egy „Farsangi Medvének” nevezett szalmababut készítenek. Öreg nadrágot varrnak rá, és friss véreshurkát vagy két, vérrel töltött fecskendővel erősítik a nyakára. Szabályos ítékezés után lefejezik,

koporsóba fektetik, és hamvazószerdán elföldelik a temetőben. Ezt a „Farsang temetésének” nevezik. Erdély néhány szász helységében a Farsangot felakasztják. Az egyik faluban például hamvazószerdán vagy húshagyókedden két fehér és két gesztenyebarna ló egy szánt húz, ezen fehér kendőkbe burkolt szalmabábu fekszik, mellette kocsikerék, amelyet állandóan forgatnak. A szánt két öregembernek öltözött legény követi siránkozva. A többi, szalagokkal feldíszített falubeli legény lóháton csatlakozik a menethez, az élen kocsiban vagy szánon két örökzölddel koszorúzott lány halad. Egy fa alatt tárgyalásra kerül sor, ennek során katonának öltözött legények halálos ítéletet hoznak. A két öregember megkísérli, hogy megmentse a szalmabábut, és elmeneküljön vele, de hasztalan; a figurát a két lány megfogja, és átadja a hóhérnak. Ez felakasztja egy fára. Az öregek fel akarnak mászni a fára, hogy lehozzák, de nem tudnak, mindig visszaesnek, míg végül kétségbeesetten a földre vetik magukat, sírnak, üvöltve zokognak a felakasztott miatt. Ekkor egy tisztségviselő beszédet mond, kijelenti: a Farsangot azért ítélik halálra, mert kárt okozott azzal, hogy az emberek cipőjét viseltessé, őket magukat pedig fáradttá és álmosá tette. A „Farsang temetésénél” Lechrainban négy ember saroglyán vagy a Szent Mihály lován egy fekete női ruhába öltözött férfit cipel; ugyancsak fekete női ruhába öltözött férfiak elsiratják, majd a falu trágyadombja előtt a földre dobják, alaposan lelocsolják, eltemetik a trágyába, és az egészet szalmával befödik. Húshagyókedd estéjén az észtek egy *metsiknek* vagy „erdei szellem”-nek nevezett szalmabábut készítenek. Az egyik évben férfikabátba burkolják, és férfikalapot nyomnak a fejébe, a következőben női sapkát és szoknyát adnak rá. A figurát hosszú póznára akasztják, majd hangos örömujjongással a falu határán túlra viszik, és az erdőben egy fa csúcsára erősítik. Úgy hiszik, hogy ez a szertartás megvédi őket mindenféle baj ellen.

A húshagyókeddi vagy nagyböjti szertartásokban néha a halottnak tekintett személy feltámadását is megjátsszák. Svábföld egyes részein húshagyókedden Doktor Vasszakáll úgy tesz, mintha egy beteg férfin eret vágna. Ez halottként a földre rogy, a Doktor azonban végül is életre kelti azzal, hogy csövön keresztül levegőt fúj bele. A Harzban (Németország) farsang után egy férfit dagasztóteknőbe fektetnek, gyászdalokat énekelve a sírhoz viszik; a

gödörbe azonban pálinkásüveget temetnek el a férfi helyett. Beszéd hangzik el, majd visszatérnek a falu főterére; itt a temetéseken szokás szerint szétosztásra kerülő hosszú agyagpipákból pöfékelnek. A következő év húshagyókeddjének reggelén kiássák a pálinkásüveget, és az ünnep azzal kezdődik, hogy mindenki megízleli az italt, amely – szólásmondásuk szerint – ismét életre kelt.

3. §. „A HALÁL KIHORDÁSA” – „A Halál kihordása” nevű szertartásnak csaknem ugyanazok a jellegzetességei, mint a „Farsang temetésének”, azzal az eltéréssel, hogy a Halál kivitelét a Nyár, a Tavasz vagy az Élet behozásának szertartása követi, vagy legalábbis bejelentik ezek érkezését. Az egyik bajor tartományban, Közép-Frankföldön nagyböjt negyedik vasárnapján a falusi gyerekek elkészítették szalmából a Halál képmását, csúfondáros pompával végighordozták az utcákon, majd hangos kiáltozás közben a falu határán kívül elégették. Ezt a frank szokást egy XVI. századi szerző következőképpen írja le: „Nagyböjt közepén, abban az időszakban, amikor az egyház tiltja a vígságot, szülőföldem fiataljai szalmából elkészítik a Halál képmását, póznához kötözik, és kiáltozva elviszik a szomszéd falvakba. Némelyek barátságosan fogadják, és tejjel, borsóval, aszalt körtével – az évszak szokásos ételeivel – kínálják, majd hazaküldik őket. Mások magatartása viszont minden, csak nem vendégszerető. Úgy vélik ugyanis, hogy a menet szerencsétlenséget, azaz a halált hozza magával, és ezért fegyveres erővel, gyalázkodva elűzik.” Az Erlangen (Németország) közelében fekvő falvakban, amikor nagyböjt negyedik vasárnapja elérkezett, a parasztlányok legjobb ruháikba öltöztek, és virágot tűztek a hajukba. Így felcicomázva, kezükben levelekkel ékesített és fehér kendővel letakart babákkal a legközelebbi városba mentek. Párosával házról házra jártak, megálltak minden ajtónál, ahol valami ajándékot reméltek, és néhány strófát énekeltek arról, hogy nagyböjt közepén járnak, és az a szándékuk, hogy a Halált a vízbe dobják. Amikor némi apró adományt már összegyűjtöttek, a Regnitz folyóhoz mentek, és az árba hajították a Halált jelképező babákat. A hiedelem szerint ezzel termékeny és gazdag évet biztosítottak maguknak; úgy vélték, hogy ez a szertartás megvéd a pestistől és a hirtelen haláltól.

Nürnbergben hét-tizenkilenc éves lányok mennek végig az utcákon kis nyitott koporsóval, amelyben a szemfedő alatt egy baba rejtőzik. Mások nyitott dobozban bükkfaágot visznek, erre fejként almát erősítenek. Énekelnek: „Vízbe dobjuk a Halált, ez jó”, vagy „Vízbe vetjük a Halált, bedobjuk, és ismét kihúzzuk”. Bajorország egyes vidékein egészen 1780-ig azt hitték, hogy végzetes járvány következne be, ha a Halál kihordásának szokását nem tartanák meg.

Néhány türingiai faluban nagyböjt negyedik vasárnapján a gyerekek nyírfaágakból készített babát vittek végig a falun, majd egy tavacskába dobták, ezt énekelve: „A régi Halált kivisszük a pásztor régi háza mögé; megjött a nyár, és Kroden (?) hatalma megtört.” A Gera (Németország) közelében fekvő Debschwitzben vagy Dobschwitzben „a Halál kiűzésének” szertartására minden év március elsején került vagy kerül sor. A fiatalok szalmából vagy más hasonló anyagból babut készítenek, ócska ruhákba öltöztetik, ezeket a házakban kéregetik össze. A babut kiviszik a faluból, és a folyóba dobják. Visszatérve közlik a kedvező hírt az emberekkel, és jutalmul tojást, valamint más élelmiszereket kapnak. Úgy hitték, vagy hiszik még ma is, hogy ez a szertartás megtisztítja a falut, s megvédi a lakosságot a betegségtől és a dögvésztől. Más türingiai falvakban, amelyeknek népessége szláv eredetű, a babuk kihordását ének kíséri; ez így kezdődik: „Most kivisszük a faluból a Halált, és behozzuk a Tavaszt.” A XVII. század végén és a XVIII. elején a következő formában figyelték meg Tübingiában ezt a szokást: Fiúk és lányok szalmából vagy más hasonló anyagból babut készítettek. A bábu alakja évről évre változott. Az egyik évben öregembert, a következőben öregasszonyt, a harmadikban fiatalembert, a negyedikben pedig fiatal lányt ábrázolt. A figura ruhája az ábrázolt személynek megfelelően változott. Rendszerint heves vita alakult ki azon, hol csinálják a babut; mivel úgy hitték, hogy abban a házban, ahonnan kivitték, nem hal meg senki abban az évben. Az elkészült babut póznára kötötték; ha öregembert ábrázolt, lány, ha öregasszonyt, akkor fiú vitte. A felvonulás során a fiatalok botot tartottak a kezükben, és arról énekeltek, hogy kiűzik a Halált. Amikor a vízhez értek, beledobták a babut és elrohantak, attól félve, hogy a figura vállukra ugrik, és kitekeri a nyakukat. Óvakodtak attól is, hogy

megérintsék, nehogy kiszáradjanak. Visszatérve, botjaikkal megütötték a marhát, azt gondolva, hogy az állatok ettől kövérek és szaporák lesznek. Ezután felkeresték azt a házat vagy házakat, ahonnan kihozták a Halál képmását, és itt félig főtt borsóból álló ajándékot kaptak. „A Halál kihordásának” szokását Szászországban is ismerték. Lipcsében minden év nagyböjtjében a házasságon kívül született gyerekek és a prostituáltak készítettek el szalmából a Halál képmását. Ezt énekelve végigvitték az utcákon, és megmutatták a fiatal asszonyoknak. A bábut végül a Parthe folyóba vetették. Mint állították, ezzel a szertartással termékennyé teszik az ifjú menyecskéket, megtisztítják a várost, és lakóit abban az évben megoltalmazzák a pestistől és más járványoktól.

Hasonló szertartásokat végeznek nagyböjt közepén Sziléziában is. Sok helyen a felnőtt lányok a fiatal férfiak segítségével női ruhába öltöztetnek egy szalmabábut, és a lemenő nappal szemben kiviszik a faluból. A falu határában letépik a ruhát a báburól, szétszaggatják, és a foszlányokat szétszórják a földeken. Ezt „a Halál temetésének” nevezik. Miközben a képmást viszik, arról énekelnek, hogy a Halált tölgyfa alá temetik, hadd távozzék el a néptől. Néha arról szól az ének, hogy a Halált hegyen-völgyön túlra szállítják, hogy ne tudjon visszatérni. Strzelce (Gross-Strelitz) vidékének (Lengyelország) lengyel lakossága a bábut Goiknak nevezi. Lóháton viszik, és a legközelebbi folyóba vagy tóba hajítják. A nép úgy hiszi, hogy a szertartás a következő évben minden betegség ellen védelmet nyújt. Wołow (Wohlau) és Góra (Guhrau) körzetekben (Lengyelország) a Halál képmását a mezsgyén a szomszéd falu földjére hajították át. Mivel azonban a szomszédok féltek a baljóslatú bábutól, vigyáztak, hogy odakerülését megakadályozzák, így a két fél között gyakran verekedésre is sor került. Felső-Szilézia egyes lengyel lakosságú részein az öregasszonyt ábrázoló, s Marzanának, a halál istennőjének nevezett képmást abban a házban készítették, ahol utoljára fordult elő haláleset, és póznán a falu határához vitték; ott egy tavacskába dobták vagy elégették. Polkowicében (Polkowitz, Lengyelország) „a Halál kihordásának” szokása eltűnt, de a szertartás megszűnését egy súlyos betegség kitörése követte nyomon, s ez arra készítette a népet, hogy a szokást ismét felelevenítse.

Csehországban a gyerekek a Halált jelképező szalmabábut a falu végére viszik, elégetik, s közben ezt éneklük:

„Kivisszük a Halált a faluból,
Az új Nyarat behozzuk a faluba,
Légy üdvözölve, drága Nyár,
Kis zöld gabonaszem!”

A csehországi Taborban a Halál képmását kiviszik a városból, és magas szikláról a vízbe hajítják, miközben ezt éneklük:

„Halál úszik a vízen,
Hamarosan itt a Nyár,
Elvittük tőletek a Halált,
Behoztuk a Nyarat.
És te szent Marketa,
Adj jó évet
A búzának és rozsnak.”

Csehország más vidékein a Halált énekszóval a falu végére viszik:

„Kivisszük a faluból a Halált,
És behozzuk a faluba az Újévet.
Kedves Tavasz, köszöntünk téged.
Köszöntünk téged is, zöld fű!”

A falun kívül máglyát raknak, s ezen szidalmak és gúnyolódás mellett elégetik a szalmabábut. Ezután visszatérnek a faluba, és ezt éneklük:

„Elvittük a Halált,
És visszahoztuk az életet.
A faluban vett szállást magának.
Énekeljete vidám nótákat!”

Egyes morvaországi német falvakban a fiatalság nagyböjt harmadik vasárnapján összegyűlik, és egy szalmabábut készít. Általában kucsmába és bőrnadrágba öltöztetik, ha ilyen éppen akad. Ezután póznára teszik a képmást, és kiviszik a mezőre. Útközben arról énekelnek, hogy elviszik a Halált, visszahozzák a kedves Nyarat, s vele együtt a Májust és a virágokat. Amikor a kiszemelt helyre érnek, a képmást hangosan kiáltozva körül táncolják, majd szétszaggatják. Végül a bábu maradványait felhalmozzák, eltörik a póznát, és az egészet meggyújtják. Míg a máglya ég, a résztvevők vidáman táncolnak körülötte, és örülnek a Tavasz győzelmének. Amikor a tűz már csaknem kialudt, végigjárják a háztulajdonosokat, és tojást kérnek tőlük ajándékba, hogy lakomát csapjanak. Kérésüket azzal indokolják, hogy kivitték a Halált.

A felsorolt példák mutatják, hogy gyakran félelemmel tekintenek a Halál képmására, s gyűlölettel, iszonyattal bánnak vele. A falu lakóinak aggodalmas igyekezete, hogy a figurát saját határuk helyett a szomszéd helység földjére vigyék, illetve a szomszédok vonakodása, hogy befogadják a baljóslatú vendéget, eléggé bizonyítja, milyen rettegést idéz fel. Lužicában (Lausitzban) és Sziléziában néha úgy tesznek, mintha a bábu betekintene egy ház ablakán. Ilyenkor azt hiszik, hogy a ház lakói közül valaki abban az évben meghal, hacsak pénzfizetséggel meg nem váltja. A képmás elhajítása után hordozói néha hazarohannak, nehogy a Halál kövesse őket. Ha egyikük futás közben elesik, úgy vélik, hogy abban az évben meghal. A csehországi Chrudimban a Halál figurája kereszt alakú váz, amelynek tetejére fejet és álarcot illesztenek, karjait pedig ingbe bújtatják. Nagyböjt ötödik vasárnapján a fiúk ezt a képmást a legközelebbi patakhoz vagy tóhoz viszik, és a parton felsorakozva a vízbe vetik. Ezután mind utánaugranak; miután azonban kifogták, már senki sem mehet a vízbe. Az a fiú, aki nem ugrott a vízbe, vagy utolsónak maradt, abban az évben meghal. Neki kell a Halál figuráját visszavinnie a faluba; ott ezután elégetik a bábut. De megtaláljuk azt a hiedelmet is, hogy egy éven belül senki sem hal meg abban a házban, amelyből kivitték a Halál képmását. Néha pedig úgy vélik, hogy az a falu, amelyből kiűzték a Halált, mentesül a betegségtől és dögvésztől. Néhány sziléziai faluban feketevasárnap (a húsvét előtti második vasárnap) előtti szombaton

ócska ruhából, szénából és szalmából bábut készítenek, hogy kiűzzék a Halált a faluból. Másnap a nép botokkal és szíjakkal felfegyverkezve összegyülekezik az előtt a ház előtt, ahol a képmás található, négy legény örvendező kiáltásokkal kötéllel végighúzza a figurát a falun, a többiek pedig botokkal és szíjakkal ütlegelik. Miután elérték a szomszéd falu határába, lefektetik a bábut, alaposan elverik, és maradványait szétszórják a szántóföldön. Úgy hiszik, hogy az a falu, amelyből a Halált ily módon kihordták, egész évben mentes marad a járványos betegségektől.

4. §. A NYÁR BEHOZÁSA – Az előzőkben említett szertartások a Tavasz, a Nyár vagy az Élet visszatérését mint a Halál elűzésének következményét csak burkoltan foglalják magukba, vagy legfeljebb bejelentik. A következő rítusokban már meg is játsszák. Így Csehország egyes vidékein a Halált napnyugtakor a vízbe fojtják. A lányok ezután az erdőbe mennek, és kivágnak egy zöld lombos fiatal fát; erre nőnek öltöztetett babát akasztanak. Az egészet zöld, piros és fehér szalagokkal díszítik, és *Litójukkal* (Nyár) körmenetben a faluba vonulnak. Itt ajándékot gyűjtenek, és énekelnek:

„Vízben úszik a Halál,
Látogatásunkra jön a Tavasz
Piros tojásokkal,
Sárga palacsintával.
Kivittük a faluból a Halált.
Behozzuk a Tavaszt a faluba.”

Számos sziléziai faluban a Halál képmását, miután tisztelettel bántak vele, megfosztják ruháitól, és átkozódva a vízbe dobják, vagy a mezőn darabokra szaggatják. Ezután a fiatalság az erdőbe megy, fenyőfát vág ki, kérgét lehántja, és örökzöldből, papírrózsából, festett tojáshéjból, tarka rongyokból álló füzérekkel díszíti. Az így felékesített fát Nyárnak vagy Májusnak nevezik. A fiúk házról házra viszik, az alkalomhoz illő énekeket kántálnak, és ajándékot kéregetnek. Az énekek között találjuk a következőt:

„Kihordtuk a Halált,
Visszahoztuk a kedves Nyarat,
A Nyarat és a Májust és
Mind a tarka virágokat.”

Néha az erdőből szépen díszített figurát hoznak vissza magukkal, ezt Nyár, Május vagy Menyasszony néven emlegetik; a lengyelek lakta községekben Dziewannának, a tavasz istennőjének nevezik.

Eisenachban (Németország) nagybőjt negyedik vasárnapján a fiatalok a Halált jelképező szalmabábút kerékre kötik, és felgörgetik a dombtetőre. Ezután meggyújtják az alakot, és a kereket legurítják a lejtőn. Majd kivágnak egy magas fenyőfát, szalagokkal díszítik, és felállítják a völgyben. A férfiak felmászhatnak a fára, hogy lehozzák a szalagokat. Felső Lužicában a Halál szalmából és rongyokból készített képmását a legutóbb férjhez ment lány fátylába öltöztetik, és ráadnak egy inget; ezt az a ház adja, ahol utoljára fordult elő haláleset. Az így felékesített figurát hosszú pózna végére tűzik. Ezt a legmagasabb és legerősebb lány sietős léptekkel körbeviszi, míg a többiek botokkal és kövekkel dobják a képmást. Aki eltalálja, abban az évben biztosan nem hal meg. A Halált ily módon kiviszik a faluból, és vagy vízbe dobják, vagy áthajítják a szomszéd falu földjére. A hazafelé vezető úton mindenki zöld ágat tör magának, és boldogan viszi, amíg el nem éri a falut; ott azután eldobja. Előfordul, hogy a másik faluból, amelynek földjére áthajították a figurát, a fiatalok utánuk rohannak, és visszadobják a képmást, mivel nem kívánják a Halált a határukban. A két fél között néha verekedésre is sor kerül.

Ezekben az esetekben a Halált az eldobott báb jelképezi, a Nyarat vagy az Életet pedig a magukkal hozott gallyak vagy fák. Néha azonban új életerőt tulajdonítanak a Halál képmásának is, amely valamiféle feltámadás révén az egyetemes újjáéledés eszközévé válik. Lužica egyes vidékein például csak a nők törődnek a Halál kihordásával, és nem engedik, hogy a szertartásban férfiak is szerepet játsszanak. Gyászruhában – így járnak egyébként egész nap – szalmabábút készítenek, ezt fehér ingbe öltöztetik, egyik kezébe seprűt, a másikba pedig sarlót adnak. A bábút énekelve a falu határához viszik. Köveket hajigáló gyerekek üldözik a menetet, s

a határban a bábut darabokra szaggatják. Ezután kivágnak egy szép fát, ráakasztják az inget, és énekszóval hazaviszik. Áldozócsütörtökön az erdélyi Sibim (Nagyszeben) közelében fekvő egyik faluban lakó szászok a következőképpen végzik el „a Halál kihordásának” szertartását: A reggeli istentisztelet után az iskoláslányok egyik társnőjük házához mennek, és ott felöltöztetik a Halált. Ez úgy történik, hogy kicsépelet rozsszalmából emberi fejhez és testhez hasonló formálnak; a karokat vízszintesen felkötözött seprűnyél jelzi. A figurát a fiatal parasztasszonyok ünnepi viseletébe öltöztetik, piros sapkát adnak rá, mellét és karját ezüst melltűkkel és sok-sok szalaggal ékesítik. A lányok sietnek a munkával, mivel a harangok nemsokára vecsernyére hívják az embereket, és a Halálnak időben készen kell lennie, hogy a nyitott ablakba tehessék, ahol templomba vezető útján minden arra menő láthatja. Amikor véget ér a vecsernye, érkezett a régóta várt pillanat, hogy a Halállal az első felvonulást megkezdjék. Ez az iskoláslányok kiváltsága. Két idősebb lány megfogja karjainál a bábut, és az élen halad, míg a többiek párosával követik őket. Fiúk nem vesznek részt a menetben, hanem hátrább baktatva nyitott szájjal bámulják a „szép Halált”. Így vonul végig a menet a falu minden utcáján; a lányok közben egy régi egyházi éneket kántálnak, amely így kezdődik:

„Atyánk, Istenünk, a te szereteted
Egészen az egekig ér.”

A dallam azonban eltér a szokásostól. Amikor a menet már minden utcán végighaladt, a lányok egy másik házhoz mennek; becsukják a kaput a nyomukban járó fiúk kíváncsi serege előtt, majd levetkőztetik a Halált. A puszta szalmanyalábot az ablakon át kidobják a fiúknak. Ezek rárontanak, kifutnak vele a faluból, de éneklés nélkül, és a ronccsá vált képmást egy közeli patakba hajítják. Ezután megkezdődik a kis dráma második felvonása. Miközben a fiúk kiviszik a Halált a faluból, a lányok a házban maradnak, és egyiküket felöltöztetik abba a pompás ruhába, amelyet előzőleg a képmás viselt. Ebben az öltözékben körmenetben végigvezetik az utcákon, és a már idézett éneket kántálják. A felvonulás végeztével abba a házba mennek, ahol a főszerepet

játszó lány lakik. Itt lakoma vár rájuk; a fiúkat ebből is kirekesztik. A nép úgy hiszi, hogy a Halál kihordásának napja után a gyerekek baj nélkül ehetnek egrest és más gyümölcsöt, mert a Halált, amely egészen addig főleg az egresben leselkedett rájuk, megölték; továbbá ezután már büntetlenül fürödhetnek a szabadban. Nagyon hasonló az a szertartás, amelyet egészen a legutóbbi évekig néhány morvaországi német faluban figyeltek meg. A húsvét utáni első vasárnap délutánján fiúk és lányok összejöttek, és egy szalmabábut készítettek; ez jelképezte a Halált. A tarka szalagokkal és kendőkkel díszített, hosszú póznára erősített képmást énekszóval és zajongva a legközelebbi magaslatra vitték, ott megfosztották vidám öltözkétől, és ledobták, vagy legörgették a lejtőn. Ezután az egyik lányt felöltöztették a Halál figurájáról levett díszekbe. Ezzel a lánnyal az élen a menet visszatért a faluba. Egyes falvakban az a szokás, hogy a képmást annak a telkén temetik el, akinek a legrosszabb híre van az egész vidéken; másutt folyóvízbe dobják.

A fentebb leírt lužicai szertartásban a Halál képmásának elpusztítása után hazavitt fa nyilvánvalóan egyenértékű azokkal a fákkal vagy ágakkal, amelyeket a korábban említett szokásoknál a Halál elhajítása vagy megsemmisítése után a Nyár vagy az Élet jelképeiként vittek vissza a faluba. De a Halál képmását beborító ing áttevése a fára világosan jelzi, hogy a fa az elpusztított figura új formában való újjáéledésének tekinthető. Ez tűnik ki az erdélyi és morvaországi szokásokból: egy lány felöltöztetése a Halál által viselt ruhákba és körbevezetése a faluban ugyanazzal az énekkel, amelyet a Halál kihordásakor is énekeltek, mutatja, hogy úgy tekintik, mint annak a lénynek bizonyosfajta feltámadását, amelynek képmását éppen szétrombolták. Ezekből a példákból arra következtethetünk, hogy a Halál, amelynek pusztulását e szertartásokban megjátsszák, nem tekinthető kizárólag annak a romboló tényezőnek, aminek mi tartjuk. Ha a fát, amelyet a tavasszal újjáéledő növényzet megtestesítőjeként hoznak vissza, az éppen megsemmisített Halál viselte ingbe öltöztetik, a cél ezzel semmiképp sem lehet az, hogy feltartóztassák, vagy hátráltassák a vegetáció feléledését; ellenkezőleg, éppen arra törekednek, hogy segítsék és támogassák. Ezért fel kell tételezniük, hogy az éppen elpusztított lény – az úgynevezett Halál – életre keltő és az életre ébredést

meggyorsító tulajdonsággal rendelkeznek, amelyet át tud adni a növény-, sőt az állatvilágnak is. A Halál képmásának ilyen életet adó képességéről szóló hiedelem kétségkívül kitűnik abból a néhány helyen megfigyelt szokásból, hogy a halált ábrázoló szalmabábu részeit kiviszik a földekre, hogy ezzel késztessek a gabonát szárba szökkenésre; vagy a jászolba teszik, hogy a jószág hízzék. Egy sziléziai faluban például a Halál szalmából, rőzséből és rongyokból összeeszkábált alakját vad énekek mellett a falun kívül egy nyílt térre viszik, és elégetik. Míg a bábu ég, mindenki tülekedik a darabjaiért; ezeket pusztán kézzel húzzák ki a lángokból. Akinek sikerül a képmás valamelyik részét megszereznie, a kertjében növe legnagyobb fa egyik ágára köti, vagy eltemeti a szántóföldjén, hogy a gabona jobban nőjön. Sziléziában Opava (Troppau) körzetben a fiúk nagybőjt negyedik vasárnapján szalmababut készítenek, a lányok női ruhába öltöztetik ezt, szalagokkal, nyakláncokkal s füzérekkel aggatják tele. Majd hosszú póznára erősítik, s kiviszik a faluból; mindkét nembeli fiatalok csapata kíséri, ezek felváltva mókáznak, siránkoznak és énekelnek. Elérkezve a rendeltetési helyre, a falun kívül eső mezőre, a figuráról leszedik ruháit és ékszereit, majd a tömeg ráront, és a darabokért dulakodva széttépi. Mindenki megkísérli, hogy legalább egy maroknyit megkaparintson abból a szalmából, amelyből a képmást készítették, mivel az ilyen csomók a jászolba helyezve hizlalják a jószágot. Vagy a tyúk fészkébe teszik a szalmát; azt hiszik, hogy a tyúkok ennek hatására ott rakják le tojásaikat, és jobban fognak kotlani. A Halál képmásának ugyanúgy termékenyítő erőt tulajdonít a következő hiedelem. Ha a figurahordozók a bábu eldobása után megverik botjukkal a marhát, a jószág kövér és szapora lesz. Talán előzőleg a botokat a Halál ütlegelésére használták, és így ezek átvették a képmásnak tulajdonított megtermékenyítő erőt. Azt is láttuk, hogy Lipcsében a Halált jelképező szalmababut megmutatták a fiatal asszonyoknak, hadd legyenek termékenyek.

Alig látszik lehetségesnek, hogy elkülönítsük a májusfáktól azokat a fákat vagy ágakat, amelyeket a Halál elpusztítása után visznek a faluba. Az ágak hordozói azt mondják: a Nyarat hozzák, így a fák nyilvánvalóan a Nyarat képviselik. Sőt Sziléziában általában Nyár vagy Május a nevük ezeknek az ágaknak, és a baba, amelyet néha

a nyárfára körnek, a Nyár második képviselője, ugyanúgy, ahogyan a Májust olykor egyidejűleg egy májusra és egy májusi hölgy jelképezi. Továbbá: a májusfákhoz hasonlóan a nyár-fákat is szalagokkal és más díszekkel ékesítik; mint a nagy májusfákat, ezeket is a földre ásva állítják fel, és felmásznak rájuk; ha pedig kicsik, akkor – mint a májusfákat – ezeket is házról házra viszik éneklő és pénzgyűjtő fiúk vagy lányok. És mintha csak demonstrálni akarnák a két szokáseggyüttes azonosságát, a nyárfa hordozói néha bejelentik, hogy a Nyarat és a Májust hozzák magukkal. A Május és a Nyár behozásának szokásai lényegében egyezők; a nyár-fa csupán egyik formaváltozata a májusfának. Az egyedüli különbség (a néven kívül) az az időpont, amelyben hozzák őket; míg ugyanis a májusfát rendszerint május elsején vagy pünkösdkor hozzák be, a nyár-fa behozására nagyböjt negyedik vasárnapján kerül sor. Ezért, ha a májusfát a faszellem vagy a vegetációszellem megtestesítőjének tekintjük, a nyárfának ugyancsak a faszellem vagy vegetációszellem megtestesülésének kell lennie. Láttuk azonban, hogy a nyár-fa egyes esetekben nem más, mint a Halál képmásának újjáéledése. Ebből pedig az következik, hogy ezekben az esetekben a Halálnak nevezett képmás is a faszellem vagy a vegetációszellem megtestesülése. Ezt a következtetést megerősíti először is az az életre keltő és termékenyítő hatás, amelyet a hiedelem szerint a Halál képmásának részei mind a növényi, mind az állati életre gyakorolnak; ez a képesség ugyanis, mint korábban láttuk, a nép szemében a faszellem különleges tulajdonsága. Megerősíti továbbá az a megfigyelés, hogy a Halál képmását néha levelekkel borítják be, vagy ágakból, kenderből, esetleg kicséptelt rozsszalmából készítik, olykor pedig kis fára akasztják, így viszik körbe a lányok pénzt kéregetve, amint ez a májusfa és a májusi hölgy, valamint a nyár-fa és a ráerősített baba esetében is történik. Röviden: a Halál kiűzése és a Nyár behozása, legalábbis néhány esetben, csupán másik formája a vegetációszellem tavaszi halálának és újjáéledésének, amelyet – mint láttuk – a Vadember megölésében és feltámadásában játszanak el. A Farsang eltemetése és feltámasztása valószínűleg ugyanennek a gondolatnak a kifejezése más formában. A Farsangot megtestesítő bábu eltemetése a trágyadombba természetesen következő

elgondolás, ha a hiedelem szerint ennek is olyan serkentő és termékenyítő hatása van, mint amilyent a Halál képmásának tulajdonítanak. Az észtek, akik a szalmabábut a szokásos módon húshagyókedden hordják ki, nem Farsangnak, hanem egyenesen Erdőszellemnek (*Metsik*) nevezik. Szembetűnően mutatja a képmás azonosságát az erdőszellemmel az, hogy a bábut az erdőben egy fa tetejére erősítik, és egész évben ott marad. Csaknem mindennap imákkal és áldozatokkal fordulnak hozzá, hogy oltalmazza a nyáját – ugyanis az igazi erdőszellemhez hasonlóan a *Metsik* is védelmezője a jószágnak. Néha gabonacsomókból készítik a *Metsiket*.

Joggal tételezhetjük fel tehát, hogy a Farsang, Halál és Nyár elnevezések viszonylag késői és elégtelen megjelölései a tárgyalt szokásokban megszemélyesített vagy megtestesített lényeknek. A nevekben megnyilvánuló magas fokú absztrakció késői kialakulásra mutat; időszakoknak vagy évszakoknak, mint amilyen a Farsang vagy a Nyár, vagy az olyan absztrakt fogalomnak, mint a Halál, a megszemélyesítése korántsem vall primitív gondolkodásra. A szertartások azonban az időtlen régiségek jeleit hordozzák magukon, így fel kell tételeznünk, hogy a bennük kifejezésre jutó eszmék eredetileg sokkal egyszerűbbek és konkrétabbak voltak. A fának, talán egy bizonyos faféleségnek (ugyanis sok primitív népnek általában nincsen kifejezése a fára), vagy éppenséggel egy meghatározott fának a fogalma eléggé konkrét ahhoz, hogy olyan alapot nyújtson, amelyről az általánosítással fokozatosan el lehet jutni a vegetációs-zellem tágabb fogalmához. A vegetációnak ez az általános ideája azonban könnyen összetéveszthető azzal az évszakkal, amelyben megnyilvánul; ezért a faszellem vagy vegetációs-zellem helyettesítése a Tavasszal, Nyárral, vagy Májussal könnyen és természetesen megtörténhetik. A halódó fa vagy halott vegetáció konkrét fogalma az általánosítás hasonló folyamata során válhatott a halál általános képzetévé, úgyhogy a halódó vagy halott vegetáció tavaszi kivitelének gyakorlata, amely a vegetáció újjáéledésének is előfeltétele, idővel olyan kíséretté bővíthetett, hogy általában a Halált üzzék ki a faluból vagy a körzetből. Azt a felfogást, hogy ezekben a tavaszi szertartásokban a Halál eredetileg a Tél halódó vagy halott vegetációját jelentette, W. Mannhardt is alátámasztja, és megerősíti azzal az analógiával, hogy a Halál

elnevezést az érett gabona szellemének megjelölésére használták. Az érett gabona szellemét ugyanis rendszerint nem halottnak, hanem öregnek tekintik – innen származik az Öreg Ember vagy Öreg Asszony megnevezés. Egyes helyeken azonban az aratáskor utoljára levágott csomót, amelyet általában a gabonaszellem lakhelyének hisznek, Halottnak nevezik, s intik a gyerekeket: ne menjenek a gabonaföldekre, mivel a Halál a gabonában ül. Egy játékban, amelyet az erdélyi szász gyerekek kukoricatöréskor játszanak, a Halált egy kukoricalevelekkel teljesen beborított gyermek ábrázolja.

5. §. A NYÁR ÉS A TÉL HARCA – A parasztság szokásaiban a vegetáció erőinek téli alvása és tavaszi felébredése közötti ellentét néha dramatikus küzdelem formáját veszi fel; ilyenkor egy ember a Tél, egy másik a Nyár szerepében lép fel. Így a svéd városokban május elsején a fiatal legények lóháton két csoportra oszolva megjátsszák, mintha életre-halálra szóló harcot vívnának. Az egyik csoportot a Tél szőrmébe öltözött megszemélyesítője vezeti; ezek hólabdát és jeget hajigálnak, hogy meghosszabbítsák a hideg időt. A másik csoportot a Nyár friss levelekkel és virágokkal borított képviselője vezeti. A látszatküzdelemből a Nyár vezette csoport kerül ki győztesen. A szertartás lakomával végződik. A Rajna középső folyása vidékén a Nyár repkénybe öltözött képviselője a Tél szalmába meg mohába öltözött képviselőjével harcol, s végül győzelmet arat fölötte. Földre dönti a legyőzött ellenfelet, letépi róla a szalmaburkolatot, darabokra szaggatja, és szétszórja; közben a két bajvívó ifjú társai egy dalt énekelnek, amely a Nyárnak a Tél fölött aratott győzelmét ünnepli. Ezután egy nyári virágfüzért vagy ágat hordoznak körbe a faluban, és házról házra járva ajándékot gyűjtenek: tojást meg szalonnát. Néha azt a bajvívót, aki a Nyár szerepét játssza, levelekbe meg virágokba öltöztetik, és virágokból font koszorút tesznek a fejére. Pfalzban (Németország) ez a dramatizált küzdelem nagyböjt negyedik vasárnapján játszódik le. Bajorországban ugyanezt a drámát ugyanezen a napon szokták bemutatni. A szokást néhány helységben a XIX. század közepén vagy még később is megtartották. A Nyár teljesen zöldbe öltözve, lebegő szalagokkal jelent meg, s kezében virágzó ágat vagy egy

almával és körtével teleaggatott kis fát tartott. A Tél fején kucsmát viselt, testét szőrmék fedték; keze hólapát vagy cséphadaró. Hasonló viseletbe öltözött kíséretükkel végigmentek a falu minden utcáján, megálltak a házak előtt, régi dalokat énekeltek; ezért ajándékot kaptak: kenyeret, tojást meg gyümölcsöt. Végül a Tél rövid küzdelem után vereséget szenvedett a Nyártól, megmártották a falu kútjában, vagy nagy kiáltozás és nevetés közben kikergették a faluból az erdőbe.

Az alsó-ausztriai Göpfritzben két ember, aki a Nyarat és a Telet képviselte, húshagyókedden járt házról házra. A gyerekek mindenütt nagy örömmel fogadták őket. A Nyár megszemélyesítője fehérbe öltözött, és sarlót tartott a kezében; társa, aki a Tél szerepét játszotta, prémsapkát viselt a fején, karja és lába szalmával volt betekerve, kezében cséphadarót forgatott. A házaknál felváltva énekeltek. A braunschweigi Drömlingben (Németország) a Nyár és a Tél közötti küzdelmet minden év pünkösdjén egy csoport fiú és egy csoport lány játssza el. A fiúk énekelve, kiáltozva és csengőket rázva rohannak házról házra, hogy elűzzék a telet, utánuk halkán éneklő lányok haladnak a Májusi Menyasszony vezetésével, mindnyájan világos színű ruhába öltözve és virágokkal meg koszorúkkal ékesítve, hogy a tavasz víg jöttét mutassák be. Korábban a Tél szerepét szalmabábu játszotta, ezt a fiúk hordozták, ma egy álcázott férfi lép fel helyette.

Az Észak-Amerikában élő úgynevezett középső eszkimóknál a Nyár és a Tél képviselői közötti harcot, amely Európában már régóta pusztadráma tikus játékká degenerálódott, mágikus szertartásként vívják meg, azzal a kifejezett céllal, hogy az időjárást befolyásolják. Ősszel, amikor a szörnyű sarki tél közeledtét jelzik a viharok, az eszkimók két csoportra oszlanak. Az egyik csoportot hófajdnak, a másikat kacsának nevezik, a hófajdok a télen, a kacsák a nyáron születettek. Hosszú fókabőr kötelet feszítenek ki, a két csoport megfogja a kötél két végét, és arra törekszik, hogy a másik csoportot minden erővel áthúzza a maga térfelére. Ha a hófajdok veszítenek, a nyár nyerte meg a játszmát, és egész télen szép időre lehet számítani.

6. §. KOSZTRUBONKO HALÁLA ÉS FELTÁMADÁSA – Oroszországban a „Karnevál temetéséhez” és „a Halál kihordásához” hasonló temetési szertartások nem a Halál vagy a Karnevál, hanem bizonyos mitikus lények, mint Kosztrubonko, Kosztroma, Kupalo, Lada és Jarilo nevével mentek végbe. Ilyen szertartásokat tavasszal is, nyáron is rendeztek. Így „Ukrajnában az a szokás járta, hogy húsvétkor megünnepelték a Kosztrubonko nevű lénynek, a tavasz istenének temetését. Egy földön fekvő és magát halottnak tettető lányt körbejártak a résztvevők, és addig énekelték:

»Halott, halott a mi Kosztrubonkónk,
Halott, halott a mi kedvesünk!»

– míg a lány hirtelen fel nem ugrott. Ekkor a kórus örvendezve felkiáltott:

»Életre kelt, életre kelt a mi Kosztrubonkónk,
Életre kelt, életre kelt a mi kedvesünk!«

Szent Iván napjának előestéjén egy Kupalónak nevezett bábut készítettek szalmából, ezt „női ruhába öltöztették, nyakláncot akasztottak a nyakába, és virágokból font koszorút illesztettek a fejére. Ezután kidöntöttek egy fát, szalagokkal feldíszítették, és megfelelő helyen felállították. Ennek a Marena (Tél vagy Halál) nevű fának a közelében helyezték el a szalmabábut, mellé egy asztalt állítottak, rá pálinkát és ennyivalót. Később örömtüzet gyújtottak, és a fiatal fiúk meg lányok a bábut közrefogva párosával átugráltak fölötte. Másnap leszedték a fáról meg a báburól a díszeket, és mindent a folyóba dobtak.” Szent Péter napján, június 29-én, vagy az ezt követő vasárnapon ünnepelték Oroszországban Kosztroma (Lada, Jarilo) temetését. Penza és Szimbirszk (Uljanovszk) kormányzóságokban a temetés a következőképpen ment végbe. Június 28-án örömtüzet gyújtottak. Másnap a lányok választottak valakit maguk közül, hogy eljátssza Kosztroma szerepét. Ezt társnői mély meghajlással köszöntötték, deszkára fektették, és a folyó partjára vitték. Itt megfürdették a vízben, míg a legidősebb lány

hársfakéregből kosarat készített, és ezt dobként ütögette. Ezután visszamentek a faluba, és a napot felvonulással, játékkal és tánccal fejezték be. Murom körzetében Kosztromát női ruhába öltöztetett és virágokkal ékesített szalmabábu jelképezte. A bábút teknőben tó- vagy folyópartra vitték. A tömeg itt két részre oszlott, az egyik támadta, a másik pedig védte a bábút. Végül a támadók győztek, letépték a báburól a ruhát és a díszeket; mindent szétszaggattak, lábbal taposták, és a folyóba dobták a szalmát, amelyből a bábu készült. Ezalatt a védők arcukat kezükbe temették, és úgy tettek, mintha megsiratnák Kosztroma halálát. Kosztroma körzetben Jarilo temetését június 29-én vagy 30-án ünnepelték. Választottak egy öreg embert, és kis koporsót adtak a kezébe, amelybe egy Jarilót ábrázoló Priapus-szerű figurát fektettek. Az öreg a koporsót kivitte a városból; asszonyok követték; ezek siratókat énekeltek, és mozdulataikkal gyászukat meg kétségbeesésüket fejezték ki. A nyílt mezőn sírt ástak, sírás és jajgatás mellett eltemették a figurát. Majd játék és tánc következett, amely „a régi idők pogány szlávjainál szokásos temetési játékoknak az emlékét idézte”. Ukrajnában a Jarilo-figurát koporsóba fektették, és napnyugta után végigvitték az utcákon. A koporsót ittas asszonyok vették körül, és szomorúan ismételték: „Meghalt! Meghalt! “ A férfiak felemelték, és megrázták a figurát, mintha életre akarnák kelteni a halottat. Ezután így szóltak a nőkhöz: „Asszonyok, ne sírjatok! Tudom, mi édesebb a méznél is.” A nők azonban továbbra is jajgattak és énekeltek, mint temetéskor szokás. „Miben vetkezett? Olyan jó volt. Nem kel fel többé. Ó, hogyan is válhatnánk el tőled? Mit ér az élet nélküled? Kelj fel, ha csak egy rövid órára is! De nem kel fel, nem emelkedik fel.” Végül sírba teszik Jarilót.

7. §. A NÖVÉNYZET HALÁLA ÉS ÚJJÁÉLEDÉSE – Ezek az orosz szokások nyilvánvalóan ugyanolyan természetűek, mint azok, amelyeket Ausztriában és Németországban „a Halál kihordása” néven ismernek. Az orosz Kosztrubonko, Jarilo és a többiek eredetileg tehát a vegetációs-zellem megtestesítői lehettek, és halálukat újjáéledésük szükséges feltételének tartották. Az újjáéledést mint a halál következményét a fentebb elsőnek leírt szertartásban, Kosztrubonko halálában és feltámadásában

játszották el. De miért nyár kezdetén ünneplik néhány orosz szertartásban a vegetációszelem halálát? Ennek az okát abban kereshetjük, hogy a nyár „fogyása” Szent Iván napján kezdődik, ezután már rövidülnek a napok, és a nap is megkezdte lefelé hajló útját –

„a sötét üregekbe,
ahol a téli fagy pihen.”

Az évnek ezt a fordulópontját, amikor feltételezhető, hogy a vegetáció osztozik a nyár kezdődő, bár csaknem észrevétlen hanyatlásában, találóan választhatta a primitív ember alkalmas időpontul azoknak a mágikus rítusoknak elvégzésére, amelyek elgondolása szerint képesek a hanyatlást feltartani, vagy legalábbis biztosítani a növényi élet újjáéledését.

Míg azonban e tavaszi és nyárkezdeti szertartások mindegyikében a vegetáció halála, néhányban pedig újjáéledése is kifejezésre jut, egyes szokásokban olyan mozzanatok is találunk, amelyeket nem lehet megmagyarázni kizárólag ezzel a hipotézissel. Az ünnepélyes temetés, a jajveszékelés és a gyászruha, amelyek gyakran jellemzik ezeket a rítusokat, illenek a jótevő vegetációszelemhez. De mit mondjunk arról a gyakran megfigyelhető vidámságról, amellyel a képmást kiviszik, a botokról és a kövekről, amelyekkel rátámadnak, s azokról a gúnyos szavakról meg átkokról, amelyekkel illetik? Hogyan magyarázzuk meg a képmástól való félelmet, azt a sietséget, amellyel hordozói hazatérnek, mihelyt eldobták a bábut, és azt a hiedelmet, hogy valakinek meg kell halnia abban a házban, ahová benézett? Ez a félelem talán egy olyan felfogással magyarázható meg, hogy a halott vegetációszelem valami ragályosat rejt magában, amely veszélyessé teszi a hozzá közeledést. De ezt az eléggé erőltetett értelmezést nem alkalmazhatjuk arra az öröme, amely a Halál kivitelét kíséri. Így e szertartásokban két különálló és látszólag ellentétes vonást kell felismernünk: egyrészt szomorúságot a halál miatt, szeretetet és vonzalmat a halott iránt, másrészt félelmet meg gyűlöletet a halottal szemben és örömet halála fölött. Már megkíséreltem megmagyarázni e két vonás közül az elsőt, arra

a kérdésre pedig, hogy az utóbbi miért került olyan szoros kapcsolatba az előbbivel, a következőkben igyekszem választ adni...

8. §. A MÁGIKUS TAVASZ – Az ilyen és hasonló szertartásokat általában mágikus rítusként értelmeztük. E szertartásoknak az a céljuk, hogy a természet tavaszi újjáéledését biztosítsák. Az eszközök, amelyekről feltételezték, hogy segítségükkel ezt a célt elérik: az utánzás és a szimpátia. Mivel a dolgok igazi okait nem ismerte, a félrevezetett primitív ember úgy vélte, hogy a természet létfontosságú jelenségeinek előidézéséhez elegendő, ha pusztán utánozza ezeket, és hogy titkos szimpátia vagy misztikus hatás révén az erdei tisztáson, szűk völgyben, elhagyott lapályon vagy szélsőpörte parton eljátszott kis drámát hatalmasabb szereplők egy mérhetetlen nagyságú színpadon megismétlik. Elképzelése szerint: ha levelekkel és virágokkal álcázza magát, segíthet a csupasz földnek, hogy zöldbe öltözzék, és ha a tél halálát meg temetését eljátssza, elűzheti ezt a komor évszakot, és egyengeti az ösvényt a visszatérő tavasz léptei előtt. Ha nehezünkre esik is, hogy beleképzeljük magunkat abba a lelkiállapotba, amelyben az ilyen dolgok lehetségeseknek látszanak, mégis könnyen elképzelhetjük, milyen aggodalmat érezhetett a primitív ember, mikor először emelte gondolatait a pusztán állati kívánságok kielégítése fölé, először kezdett elmélkedni a dolgok okairól, s amikor látta azoknak az erőknek a folyamatos működését, amelyeket ma a természet törvényének nevezünk. Mi ismerjük annak az egyöntetűségnek és szabályosságnak az elvét, amellyel a nagy kozmikus jelenségek egymást követik, így kevés okunk lehet attól félni, hogy azoknak az okoknak amelyek ezeket a követelményeket létrehozzák, működése belátható időn belül megszűnik. De a természet állandóságába vetett bizalom csak annak a tapasztalatnak lehet a gyümölcse, amely széles körű megfigyelésen és régi hagyományon alapszik; márpedig a primitív emberből szűk megfigyelési köre és rövid hagyománya miatt hiányzanak még az elemei is annak a tapasztalatnak, amely egyedül alkalmas az örökké változó és gyakran fenyegető természet láttán felizgatott kedélyének megnyugtatóására. Nem csoda tehát, hogy nap- és holdfogyatkozáskor pánikba esik, és azt hiszi, hogy a nap vagy a

hold biztosan elpusztul, ha nem üt zajt, és nem lövi vékony nyilait a levegőbe, hogy megvédje az égiteket attól a szörnytől, amely elnyeléssel fenyegeti őket. Természetes, hogy megrémül, amikor a sötét éjszakában az ég egy sávját váratlanul meteor fáklyája világítja meg, vagy amikor a szeszélyes északi fénytől izzik az égbolt. Még a meghatározott és szabályos időközökben előforduló jelenségeket is aggodalommal szemlélhette, mielőtt visszatérésük rendszerességét felismerte. A természetben végbemenő periodikus vagy ciklikus változások felismerésének gyorsasága vagy lassúsága nagymértékben a szóban forgó ciklus hosszától függ. A nap és az éj ciklusa például – eltekintve a sarki régióktól – mindenütt olyan rövid és ennél fogva olyan gyakori, hogy az ember valószínűleg már egészen rövid idő múlva nem nyugtalanodott komolyan amiatt, hogy esetleg nem tér vissza a nap; bár a régi egyiptomiak – mint láttuk – naponta végeztek varázslást, hogy visszahozzák keletről a tüzes golyót, amely este elsüllyedt az izzó nyugaton. Egészen más volt azonban a helyzet az évszakok éves ciklusával. Egy év mindenki számára jelentős idő, hiszen életéveinek száma is eléggé csekély. A primitív embernek, rövid emlékezete és a röplő idő mérésére szolgáló tökéletlen eszközei miatt, egy év olyan hosszú lehetett, hogy egyáltalán nem tudta ciklusjellegét felismerni; állandóan csodálkozva figyelte a föld meg az ég változó képét, hol örvendezve, hol nyugtalanul, hol jókedvűen, hol pedig lehangoltan, aszerint, ahogyan a fény és a hőmérséklet, a növényi és az állati élet változásai jó közérzetéhez hozzájárultak, vagy létét fenyegették. Ősszel, amikor látta a száraz levelek örvénylését a metsző szélben az erdő fái között, és felnézett a tar gallyakra, vajon bizonyos lehetett-e abban, hogy ezek valaha is kizöldülnek? Amikor a nap egyre alacsonyabban és alacsonyabban róttá útját az égen, bizonyos lehetett-e abban, hogy ez az égitec egyszer vissza fog térni nyári pályájára? Még a fogyó hold is, amelynek halvány sarlója minden éjjel egyre vékonyabbnak látszott a keleti horizont pereme fölött, elültethette benne azt a félelmet, hogy teljesen eltűnik, és többé nem jelenik meg.

Ezer hasonló kétség izgathatta az ember képzeletét, és zavarhatta békéjét, mikor először elmélkedett az őt körülvevő világ rejtélyein, és mikor először kezdett a holnapnál távolabbi jövőre gondolni.

Természetes volt tehát, hogy ilyen gondolatokkal és félelmekkel eltelve meg kellett tennie minden tőle telhetőt, hogy visszahozza az ágnak a virágzást, a télen alacsonyan szálló napot ismét feljuttassa a nyári égen elfoglalt régi helyére, és visszaállítsa a fogyó hold ezüst lámpásának kerekességét. Mosolyoghatunk – ha tetszik – hiú erőfeszítésein de csupán kísérletek hosszú sorával (ezek közül számos elkerülhetetlenül kudarccal végződött) ismerhette meg az ember a tapasztalat útján, hogy egyes megkísérelt módszerei haszontalanok, míg mások termékenyek. Végül is a mágikus szertartások nem egyebek, mint csődöt mondott kísérletek, amelyeket csak azért ismételték meg, mivel – a már jelzett okok miatt – végzőik nem ébredtek tudatára annak, hogy kudarcot vallottak. Az ismeretek növekedésével összefüggően ezeket a szertartásokat vagy egyáltalán nem végezték már el, vagy pedig a szokás ereje folytán tovább éltek ezek még akkor is, amikor már elfelejtették a célt, amelyért létrehozták őket. Magas rangjuktól megfosztva többé nem ünnepélyes rítusok ezek, amelyeknek pontos végrehajtásától a közösség jóléte, sőt élete is függ. Fokozatosan az egyszerű látványosság, némajáték és szórakozás szintjére süllyedtek, míg végül a degenerálódás végső stádiumában a felnőttek egészen felhagytak velük, és ami egykor a bölcsek legfontosabb tevékenysége volt, gyermekek haszontalan időtöltésévé vált. A hanyatlásnak ebben a végső szakaszában találjuk ma európai őseink legtöbb régi mágikus rítusát. Még utolsó menedékükből is gyorsan kiűzi ezeket annak a sokféle – morális, intellektuális és társadalmi – erőnek növekvő árja, amely az emberiséget egy új és ismeretlen cél felé sodorja. Érthető módon sajnálkozunk e különös szokások és festői szertartások eltűnése miatt, hiszen ezek megőriztek valamit a régi korok ízeiből és üdeségéből, a világ tavaszi napjainak frissességéből egy gyakran unalmas és prózainak tartott kor számára. De csökken sajnálatunk, ha eszünkbe jut, hogy e látványos felvonulások, ezek a most már ártatlan időtöltések a tudatlanságban és a babonában gyökereznek; hogy az ember vállalkozó szelleméről tanúskodnak ugyan, de egyszermind a meddő találékonyság, az elfecsérelt munka és a megghiúsult remény emlékei is; és hogy tarka kellékeik, virágaik,

szalagjaik és zenéjük ellenére sokkal több tragikus, mint komikus vonás rejlik bennük.

Azt az értelmezést, amelyet – W. Mannhardt nyomán – ezekről a szertartásokról adtam, nem kis mértékben megerősíti az a felfedezés, amely e könyv első változatának megírása után született. Azóta megtudtuk, hogy az „ausztráliai tavasznak” nevezhető évszak közeledtekor a közép-ausztráliai bennszülöttek rendszeresen végeznek mágikus szertartásokat a természet szunnyadó energiáinak felébresztésére. Sehol sem változnak olyan hirtelenül az évszakok, és a közöttük levő ellentétek sehol sem annyira szembeűnők, mint Közép-Ausztrália sivatagjaiban; itt a hosszú száraz időszak végén a homokos, köves pusztaság, amely fölött a halál csendje és elhagyatottsága lebeg, néhány napi felhőszakadás után hirtelen zöldellő, mosolygó tájjá változik, s ezt rovarok, gyíkok, békák meg madarak nyüzsgő sokasága népesíti be. Az ebben az évszakban a természetben végbemenő csodálatos változást még az európai megfigyelők is mágikus hatásúnak nevezik; nem csodálkozhatunk tehát, hogy a primitív ember valóban mágikusnak tekinti. Nos, éppen a kedvező évszak közeledtekor szoktak a közép-ausztráliai bennszülöttek mágikus szertartásokat végezni, azzal a kifejezett céllal, hogy a tápláléknak alkalmas növényeket és állatokat szaporítsák. E szertartások tehát közeli analógiát mutatnak az európai parasztság tavaszi szokásaival, nemcsak elvégzésük időpontját, hanem célját illetően is. Aligha lehet kétséges: a növényi élet tavaszi újjáéledésének segítségére szánt rítusok kialakításában primitív őseinket nem az a szentimentális vágy vezette, hogy a tavaszi ibolyák illatát élvezzék, leszakítsák a korán nyíló kankalint, vagy gyönyörködjenek a szellőben hajladozó sárga nárciszokban. Sokkal inkább az az igen gyakorlati megfontolás irányította őket – amelyet természetesen nem öntöttek absztrakt formulákba –, hogy az ember élete elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik a növények életéhez, és megszűnne, ha ezek elpusztulnának. Az ausztráliai bennszülöttek mágikus rítusainak hatásosságába vetett hitét megerősítette az a megfigyelés, hogy a szertartások elvégzését előbb vagy utóbb, de szükségszerűen mindig nyomon követte a növényi és állati élet növekedése, amelyre törekedtek. Feltételezhetjük, hogy pontosan így alakult a helyzet az ősi időkben

az európai primitíveknél is. Örömmel üdvözölték a csalt és sűrű bozót friss zöld színét, a mohos domboldalak tavaszi virágait, a fecskék megérkezését délről, és az égen mindig magasabbra emelkedő napot, megannyi látható jelét varázsló eljárásaik valóban hatásos voltának. Mindez derűs bizalommal tölthette el őket, úgy érezhették: minden rendben van egy olyan világban, amelyet ily módon kívánságaiknak megfelelően tudnak alakítani. Csak az őszi napokon, a lassú hervadás idején változhatott bizakodásuk kétségre és aggodalomra a hanyatlás jelei láttán, hiszen ezek azt mutatták: hiábavaló volt minden erőfeszítésük, hogy számúzzék a telet és a halált.

ADONISZ MÍTOSZA

A Föld színén évenként végbemenő nagy változások látványa minden időben mély benyomást gyakorolt az ember értelmére, és arra indította, hogy elgondolkozzék e hatalmas és csodálatos átalakulások okain. Kíváncsisága nem volt teljesen érdek nélküli, hiszen még a vadember figyelmét sem kerülheti el az a tény, mennyire bensőségesen összefügg a maga élete a természet életével, és hogy a folyót befagyasztó, a Földet növényzetétől megfosztó változások őt is pusztulással fenyegetik. Úgy látszik, a fejlődés bizonyos szakaszán az emberek úgy képzelték, hogy kezükben vannak a fenyegető csapás elhárításának eszközei, hogy a mágia művészetével gyorsíthatják, vagy lassíthatják az évszakok menetét. E hitük alapján szertartásokat végeztek, és varázsigéket mondtak el azért, hogy essék az eső, süssön a nap, sokasodjanak az állatok, és növekedjenek a föld gyümölcsei. Idővel a tudás lassú haladása, amely annyi dédelgetett illúziót tépett szét, legalább az emberiség gondolkozó részét meggyőzte arról, hogy a tél és nyár, tavasz és ősz változása nem csupán az ő mágikus szertartásainak eredménye, hanem a természet tovatűnő színefalai mögött valamilyen mélyebb ok, valamely nagyobb hatalom működik. Most már úgy képzelte el a növényzet fejlődését és pusztulását, az élőlények születését és halálát, hogy azok olyan isteni lények, istenek és istennők növekvő vagy csökkenő erejének a következményei, akik az emberi élet mintájára születtek, és haltak meg, házasodtak, és nemzettek gyermekeket.

Így az évszakok régi mágikus elméletét vallási elmélet helyettesítette, vagy inkább egészítette ki. Mert bár az emberek most már elsősorban istenségeik megfelelő változásainak tulajdonították az évszakok körforgását, még mindig hittek abban, hogy bizonyos mágikus szertartások elvégzésével segíteni tudnak az istennek, az élet princípiumának, a halál ellentétes princípiumával vívott küzdelmében. Úgy képzelték, hogy meg tudják újítani hanyatló erejét, sőt még halottaiból is fel tudják támasztani. Ebből a célból végzett szertartásaik lényegében azokat a természeti folyamatokat

jelenítették meg drámailag, amelyeket meg akartak könnyíteni, hiszen a mágia ismeretes tétele szerint bármely megkívánt hatást elő lehet idézni egyszerű utánzással. Mivel pedig a növekedés és hanyatlás, a szaporodás és felbomlás hullámzását immár az istenek házasságával, halálával, újjászületésével vagy újjáéledésével magyarázták, vallási vagy inkább mágikus drámáik nagymértékben e témák körül csoportosultak. Bemutatták a termékenység erőinek gyümölcsöző egyesülését, s legalább az egyik isteni szerelmes szomorú halálát és boldog feltámadását. Így a vallási elmélet mágikus gyakorlattal keveredett. Ez a kombináció ismeretes a történelemben. Kevés vallás tudott valaha is teljesen kiszabadulni a mágia régi kötelékeiből. Bármennyire nyugtalanítja a filozófus lelkét az, ha két ellentétes elv alapján járnak el, a közönséges embert ez alig érinti, sőt valójában ritkán jut el odáig, hogy tudomásul vegye. Neki az a dolga, hogy cselekedjék, nem pedig az, hogy cselekvésének motívumait elemezze. Ha az emberiség mindig logikus és bölcs lett volna, a történelem nem lenne az esztelenség és a bűn hosszú krónikája.

Az évszakok hozta változások közül a mérsékelt égövben a növényzetet érintők a legszembetűnőbbek. Az évszakok hatása az állatokra, bármilyen nagy is, távolról sem ugyanolyan nyilvánvaló. Ezért természetes, hogy a tél elűzésére és a tavasz visszahozására irányuló mágikus drámákban a növényzet áll a központban, és hogy a fák és a növények sokkal inkább előtérbe kerülnek bennük, mint az állatok és madarak. Az élet két oldala, a növényi és az állati, mégsem vált külön a szertartások végzőinek tudatában. Sőt általában azt hitték, hogy az állat- és a növényvilág között fennálló kapcsolat a valóságosnál még szorosabb; ezért gyakran kötötték össze az újjáéledő növényzet drámai megjelenítését a nemek valóságos vagy eljátszott egyesülésével abból a célból, hogy egy időben és ugyanazzal az aktussal segítsék elő a termények, állatok és emberek sokasodását. Számukra az állati és növényi élet és termékenység princípiuma egy és oszthatatlan volt. Élni és életet adni, táplálkozni és gyermekeket nemzeni: ezek voltak az ember elsődleges szükségletei a múltban, s ezek lesznek a jövőben is, míg a világ világ. Még sok más járulhat hozzá az emberi élet gazdagításához és szebbé tételéhez, de ha ezeket a szükségleteket

nem elégítik ki, akkor az emberiség léte szűnik meg. Ezért az emberek elsősorban ezt a kettőt: a táplálékot és a gyermekáldást igyekeztek biztosítani az évszakok szabályozására irányuló mágikus szertartások elvégzésével.

Láthatólag sehol sem végezték ezeket a rítusokat szélesebb körben és nagyobb fényvel, mint a Földközi-tenger keleti partján fekvő országokban. Egyiptom és Nyugat-Ázsia népei Ozirisz, Tammuz, Adonisz és Attisz neve alatt jelenítették meg az élet – különösen a növényi élet – évenkénti elmúlását és újjáéledését; ezt olyan istenben személyesítették meg, aki évente meghalt, és újra feltámadott halottaiból. A rítusok nevekben és részletekben országonként eltértek egymástól, de lényegükben azonosak voltak. Most ennek a soknevű, de lényegében egytermészetű keleti istenségnek elképzelt halálát és feltámadását kell megvizsgálnunk. Kezdjük el Tammuzzal vagy Adonisszal.

Adonisz tisztelete Babilónia és Szíria sémi népeinél élt. A görögök már az i. e. VII. században átvették tőlük. Az istenség igazi neve Tammuz, az Adonisz név csupán a sémi *adon*, „úr”, tehát a hívei részéről használt tiszteleti címzés. De a görögök félreértés folytán a tiszteleti címzést személynévvé változtatták. Babilónia vallási irodalmában Tammuz mint Isztárnak, a természet megújító erőit megtestesítő nagy Anyaistennőnek ifjú jegyese vagy szeretője jelenik meg. Mítosz és szertartás csak töredékes és homályos utalásokat tartalmaz kettőjük kapcsolatára, de annyit megtudunk belőlük, hogy a nép hite szerint Tammuz évről évre meghalt, leszállt a vidám földről a sötét alvilágba, isteni szeretője meg évről évre keresésére indult „abba az országba, amelyből nincs visszatérés, a sötétség házába, hol kaput és zárat por takar”. Isztár távollétében a szerelem szenvedélye nem lobogott, emberek és állatok egyaránt felhagytak fajuk fenntartásával, az élet teljes megszűnésének veszélye rémlett fel. Az egész állatvilág nemi funkciói olyan bensőséges kapcsolatban állottak az istennővel, hogy az ő távollétében nem voltak végrehajthatók. Ezért a nagy Ea isten elküldte követét, hogy megmentse az istennőt, akitől annyi minden függött. Az alvilági tájak zord istennője, Allatu vagy Ereskigal vonakodva járult csak hozzá, hogy Isztárt meghintsék az élet vizével, és hogy – alkalmasint szerelmesének, Tammuznak társaságában –

eltávozzék, és így ketten együtt térhessenek vissza a felső világra, megjelenésükkel új életet adva az egész természetnek.

A halott Tammuz siratása számos babilóniai himnuszban olvasható; ezek gyorsan hervadó növényekhez hasonlítják. Olyan ő, mint a

„Tamariszkusz, amely nem kapott vizet a kertben,
Amelynek koronája nem hozott virágot a mezőn.
Fűzfa, amely nem örülhet a folyónak,
Fűzfa, amelynek gyökereit kiszaggatták.
Fű, amely nem kapott vizet a kertben.”

Úgy látszik, a férfiak és asszonyok évente, nyár közepe táján, a róla elnevezett Tammuz hónapban, a fuvolák éles hangjai mellett gyászolták meg halálát. A jelek szerint a siratókat a halott isten képmása fölött énekelték el; ezt a szobrot tiszta vízzel megmosták, olajjal megkenték, és vörös ruhába öltöztették, míg tömjénfüst szállt fel, mintha csak fel akarná éleszteni szunnyadó érzékeit átható illatával, és fel akarná költeni halálos álmából. Az egyik ilyen gyászdalban, amelynek címe „A fuvolák siratják Tammuzt”, szinte még ma is halljuk az énekeseket, amint a szomorú refrént recitálják, és mint távoli muzsika fülünkbe cseng a fuvolák sirató dallama:

„Mikor (Tammuz) eltűnik, (az istennő) panaszban tör ki,
»Ó, gyermekem!«, mikor eltűnik, panaszban tör ki,
»Én Damum!«, mikor eltűnik, panaszban tör ki,
»Én varázslóm és papom!«, mikor eltűnik, panaszban tör ki,
A tágas téren gyökeret vert sugárzó cédrusnál panaszban tör ki,
Hannában, fent és lent, panaszban tör ki.
Mint a ház, amely panaszosán siratja gazdáját, panaszban tör ki,
Mint a város, amely panaszosán siratja urát, panaszban tör ki,
Panasza, mint a fű siratása, amely nem nő meg a

gyepágyban,

Panasza, mint a gabona siratása, amely nem növeszt szemet.

Kamrája olyan birtok, amelyből nem származik birtok,

Mint fáradt asszony, fáradt gyermek, elhagyott.

Panasza, mint a nagy folyam siratása, amelynél nem nőnek fűzfák,

Panasza, mint a mező siratása, amelyen nem terem gabona, növény.

Panasza, mint halastó siratása, amelyben nem terem hal.

Panasza, mint a nádas siratása, amelyben nem nő nád.

Panasza, mint az erdő siratása, amelyben nem nő tamariszka.

Panasza, mint a vadon siratása, amelyben nem nő ciprus (?).

Panasza, mint a sűrű kert siratása, amelyben nem terem bor és méz.

Panasza, mint a rét siratása, amelyen nem nő fű.

Panasza, mint a palota siratása, amelyben nincs hosszú élet.”

Adonisz tragikus történetét és szomorú szertartásait jobban ismerjük a görög szerzők leírásaiból, mint a babilóniai irodalom töredékeiből vagy Ezékiel próféta rövid utalásából (ez utóbbi látta Jeruzsálem asszonyait, amint a templom északi kapujánál siratták Tammuzt). A görög mitológia tükrében a keleti istenség úgy jelenik meg, mint csinos ifjú, Aphrodité szerelmese. Az istennő még csecsemőkorában ládába rejtette, s ezt Perszeponénak, az alvilág királynőjének gondjaira bízta. De amikor Perszeponé kinyitotta a ládát, és meglátta a kisgyermek szépségét, nem akarta visszaadni Aphroditének, bár a szerelem istennője maga ment le érte a pokolba, hogy a sír hatalmából kiváltsa kedvesét. A szerelem és a halál istennője között dúló vitát Zeusz úgy döntötte el, hogy Adonisz az év egyik részében Perszeponénál lakjék az alvilágban, az év másik részében pedig Aphroditénél a felső világban. Végül is a szép ifjút vadászat közben megölte egy vadkan, vagy a féltékeny Arész, aki vadkan alakját öltötte fel, hogy elpusztítsa vetélytársát. Aphrodité

keservesen siratta szeretett és elvesztett Adoniszát. A mítosznak ebben az alakjában az Aphrodité és Perszephoné között Adoniszért folytatott vita világosan tükrözi Isztár és Allatu küzdelmét a holtak országában; Zeusz döntése pedig, amely szerint Adonisznak az év egyik részét a föld alatt, másik részét a föld színén kell töltenie, csupán Tammuz évenkénti eltűnésének és visszatérésének görög változata...

AZ ADONISZ-SZERTARTÁS

Nyugat-Ázsiában és a görög földön az Adonisz-ünnepeken az isten halálát évenként keserves jajgatással gyászolták meg, főként az asszonyok; a holttestekhez hasonló módon felöltöztetett szobrait temetési menetben vitték ki, majd a tengerbe vagy forrásba dobták; egyes helyeken a következő napon megünnepelték feltámadását. De a különféle helyeken a szertartások némileg különböztek egymástól lefolyásukban és láthatóan az évszakban is, amelyben megülték őket. Alexandriában két heverőn mutatták be Aphrodité és Adonisz képmását; mindenféle érett gyümölcsöt, süteményeket, virágvázákból kiemelkedő növényeket, ánizzsal díszített zöld lombsátrakat helyeztek melléjük. Az egyik napon a szerelmesek házasságát ünnepelték meg. Másnap kibontott hajú és meztelen keblű nők gyászruhában vitték ki a halott Adonisz képmását a tengerpartra, s itt a hullámokba vetették. Gyászukba azonban remény is vegyült; arról énekeltek, hogy az elvesztett isten vissza fog térni. Forrásaink nem mondják meg, milyen időpontban ülték meg ezt az ünnepet Alexandriában, de az érett gyümölcsök említéséből arra következtettek, hogy ez nyár végére esett. Asztarté nagy föníciai szentélyében, Búbloszban évente meggyászolták Adonisz halálát; a fuvola éles sirató hangjai mellett sírtak, jajgattak, és verték a mellüket; de hitük szerint Adonisz másnap ismét életre kelt, és híveinek szeme láttára felment a mennyekbe. A megsomorodott hívők, akik a Földön maradtak, megborotvtálták fejüket, úgy, mint az egyiptomiak az isteni Ápiz-bika halálakor; azok a nők, akik nem tudták rászánni magukat gyönyörű fürtjeik feláldozására, kénytelenek voltak az ünnepség egy bizonyos napján odaadni magukat az idegeneknek, és szégyenük bérét Asztarténak felajánlani.

Úgy látszik, ez a föníciai ünnepség tavaszra esett, mert időpontját az Adonisz-folyó elszíneződése határozta meg; ez pedig az utazók megfigyelése szerint tavasszal következik be. Ebben az évszakban a vörös föld, amelyet az eső lemos a hegyekről, vérszínűre festi a folyó, sőt még a tenger vizét is egy jó darabon; ezt a bíborszínű vizet

hitték a vadkan által a Libanon hegyén halálra sebzett Adonisz vérének. Azt mondják továbbá, hogy a skarlátszín anemóna Adonisz véréből sarjadt, vagy az festette meg; mivel pedig az anemóna húsvét körül virágzik Szíriában, ez – úgy véljük – arra vall, hogy Adonisz ünnepét, legalábbis egyik ünnepét, tavasszal ülték meg. A virág neve valószínűleg a „kedves” jelentésű *Naaman* szóból ered, amely láthatólag Adonisz egyik jelzője volt.

Az araboknál az anemóna neve ma is: „a Naaman sebei”. Úgy tartották, hogy a vörös rózsza is ugyanennek a szomorú alkalomnak köszönheti színét, mert Aphrodité, amikor megsebzett szerelmeséhez sietett, rálépett egy fehér rózsabokorra; a durva tüskék felsértették gyenge húsát, szent vére mindörökre vörösre festette a fehér rózsákat. Talán felszínes dolog túl sokat adni a virágfakadás idejére alapozott bizonyítékra, s különösen olyan törékeny érvet erőltetni, mint a rózsza virágzásának ideje. De amennyiben ez egyáltalán számít valamit, a damaszkuszi rózsát Adonisz halálával összekötő mese arra mutat, hogy szenvedésének ünnepét inkább nyáron ülték meg, mint tavasszal. Bizonyos, hogy Attikában az ünnepség nyár derekára esett. Az a hajóhad ugyanis, amelyet Athén Szürakuszai ellen állított ki, s amelynek pusztulása örökre megtörte hatalmát, nyár közepén szállt tengerre, s a baljós véletlen folytán éppen akkor végezték Adonisz komor szertartását. Mikor a csapatok a kikötő felé meneteltek, hogy hajóra szálljanak, útvonalukat koporsók és holttestet idéző szobrok szegélyezték, s a levegőt a halott Adoniszért jajgató asszonyok lármája reszkettette meg. E körülmények árnyat vetettek a legpompásabb haderőre, amelyet Athén valaha is a tengerre küldött. Sok-sok évvel azután, amikor Julianus császár először vonult be Antiochiába, a Kelet vidám és fényűző fővárosát ugyancsak színpadi gyászba borulva találta Adonisz halálának évfordulója miatt; ha volt valami sejtelve az eljövendő balsorsról, a siratásnak fülébe csendülő hangjaiban halálharangját kellett hallania.

Szembetűnő ezeknek a szertartásoknak hasonlósága a más helyütt leírt indiai és európai rítusokhoz. Megülésének némileg kétes időpontjától eltekintve, különösen az alexandriai szertartás majdnem azonos az indiaival. Mindkettő szobrokban ünnepli meg két isteni lény házasságát, akiknek a növényzettel való rokonságát láthatóan

jelzik az őket körülvevő friss növények; utóbb elsiratják, és a vízbe vetik a képmásokat. Ezeknek a szokásoknak hasonlósága egymáshoz, valamint az újkori Európa tavaszi és nyárközépi népszokásaihoz természetesen arra a gondolatra vezet bennünket, hogy valamennyinek közös a magyarázata. Ezért, ha helyes az indiai rítusra ajánlott értelmezésem, Adonisz halálának és feltámadásának szertartása semmi más, mint a növényi élet elmúlásának és újjáéledésének drámai megjelenítése. Ezt a szokások hasonlóságára alapított következtetést megerősítik Adonisz legendájának és rítusának következő vonásai: A növényzettel való rokonságát már születésének általánosan ismert története kidomborítja. Úgy tartották, hogy egy mürrhafától (mirha) született, amelynek kérge – miután tíz hónapig hordozta – felrepedt, és világra hozta a szeretetre méltó csecsemőt. Egyesek szerint egy vadkan hasította fel a kérget agyarával, s így nyitott utat a kisdednek. A legendának halvány racionális színezetet adott azzal az állítással, hogy Adonisz anyja egy Mürrha nevű nő volt, ezt nem sokkal a gyermek fogantatása után mürrhafává változtatták. A mese alkalmasint abból keletkezett, hogy a mürrhát füstölőnek használták Adonisz ünnepén. Láttuk, hogy a hasonló babilóniai szertartásokon tömjént égettek; illatszert égettek a bálványimádó zsidók is az Ég Királynőjének tiszteletére, aki azonos volt Asztartéval. Továbbá az a történet, hogy Adonisz az év felét – mások szerint egyharmadát – az alvilágban töltötte, többi részét a felsőben, legegyszerűbben és legtermészetesebben azzal a feltevéssel magyarázható, hogy a növényzetet, különösen a gabonát képviselte, az pedig fél évig eltemetve fekszik a földben, a másik fél évben pedig megjelenik a felszínen. Valóban, a természet évenkénti jelenségei közül egyik sem sugallja olyan szembetűnően a halál és a feltámadás gondolatát, mint a növényzet eltűnése és újból megjelenése ősszel és tavasszal. Adoniszt azonosították ugyan a Nappal is, de a mérsékelt és trópusi égövekben a Nap évi pályájának egyetlen vonása sem utal arra, hogy fél vagy egyharmad évig halott, és a másik fél évben vagy az év kétharmadában él. Télen valóban azt gondolhatták, hogy meggyöngült, de halottnak azért nem tarthatták; ennek a feltevésnek ellentmond naponkénti felkelte. A sarkvidéken a Nap évente eltűnik egy összefüggő időszak tartamára, amely a

földrajzi szélesség szerint 24 órától hat hónapig változik, ott tehát a Nap évenkénti halála és feltámadása kézenfekvő gondolat lenne; ám a szerencsétlen csillagászon, Baillyn kívül senki sem állította, hogy az Adonisz-kultusz innen ered. Másrészt a növényzet évenkénti elmúlása és felélédeése olyan elképzelés, amely a vadság és a civilizáció minden szakaszán könnyen felötlik az emberek agyában; azok a hatalmas méretek pedig, amelyekben ez az egyre visszatérő elmúlás és újjáéledés lezajlik, valamint az, hogy az ember létfenntartása szorosan függ tőle, együttesen a természet legmélyebb benyomást keltő évi eseményévé teszik, legalábbis a mérsékelt égöveken. Nem csoda, ha egy ilyen fontos, ilyen szembeszökő és ilyen egyetemes jelenség számos országban hasonló rítusoknak adott életet azáltal, hogy hasonló eszméket sugallt. Ezért valószínűnek fogadhatjuk el az Adonisz-kultusznak ezt a magyarázatát, amely olyan jól megegyezik a természet fényeivel és más országokbeli hasonló szertartások analógiájával. Ezenkívül alátámasztja ezt a magyarázatot jelentős számú ókori szerző kifejezett véleménye is, amely szerint a meghaló és feltámadó isten a learatott gabonát és a kisarjadó magot jelenti.

Tammuznak vagy Adonisznak gabonaszellem volta világosan kitűnik ünnepségének abból a leírásából, amelyet egy X. századi arab író hagyott ránk. Így adja elő Harran pogány szír lakosainak az év különböző szakaiban megült szertartásait és áldozatait: „Tammuz (július). E hónap közepére esik az el-Bûgât, vagyis a síró asszonyok ünnepe, ez pedig a Tâ-uz ünnep, amelyet Tâ-uz isten tiszteletére ülnek meg. Az asszonyok megsiratják, mert ura kegyetlenül megölte, egy malomban megőrölte, és azután a szelekbe szórta csontjait. (Ennek az ünnepnek az idején) az asszonyok semmi olyat nem esznek, amit malomban őröltek, csak áztatott búzát, édes magvakat, datolyát, mazsolát és efféléket fogyasztanak.” Tâuz, aki nem más, mint Tammuz, itt Burns *Árpa Jankójára* hasonlít:

„Bősz láng aszalta, perzselő,
a csontja velejét;
s két kő közt porrá zúzta egy
molnár, a fő-pribék.”

(Szabó Lőrinc ford.)

Adonisz természetének – hogy úgy mondjuk – ilyen összesűritése a gabonatermésben jellemző a kultúrának arra a fokára, amelyre Adonisz tisztelői a történeti időkben felemelkedtek. A vándorló vadász és pásztor nomád életét messze elhagyták már; sok-sok éve megtelepedtek földjeiken, létfenntartásuk pedig elsősorban a földművelés termékeitől függött. A vadon bogyoí és gyökerei, a legelők füve, amelyek létfontosságúak voltak nyersebb ősapáik számára, most már kevésbé érdekelték őket; gondolataik és erőik egyre inkább életük legfőbb jószágára, a gabonára összpontosultak; ennek megfelelően vallásuk központi vonásává egyre inkább általában a termékenység isteneinek megnyerése vált, és különösen a gabonaszellem kegyének biztosítása. A cél, amelyet a szertartások elvégzésében maguk elé tűztek, teljesen gyakorlati volt. Nem valami ködös költői érzelm indította őket arra, hogy örömmel üdvözöljék a növényzet újjászületését, és meggyászolják hanyatlását. Adonisz kultuszához fő rugóul az éhség szolgált, az éhség, amelyet éreztek, vagy amelytől rettegtek.

Lagrange atya magyarázata szerint Adonisz siratása lényegében aratási szertartás, s a gabonaisten kiengesztelésére irányult, hiszen ő éppen akkor pusztult el az aratók sarlóitól, vagy akkor taposták halálra az ökrök patái a szérún. Míg a férfiak megölték őt, az asszonyok krokodilkönnyeket sírtak otthon, hogy a haláláért mutatott színleges gyásszal lecsillapítsák természetes méltatlankodását. Ez az elmélet jól megfelel a tavasszal vagy nyáron tartott ünnepségek időpontjának, mert azokban az országokban, amelyek Adoniszt tisztelték, a tavasz és a nyár, nem pedig az ősz a búza és az árpa aratásának évszaka. A feltevést megerősíti továbbá az egyiptomi aratók gyakorlata: ezek Íziszhez kiáltozva siránkoztak, amikor levágták az első gabonát; támogatja számos vadásztörzsnek ehhez hasonló szokása is; e törzsek nagy tiszteletet tanúsítanak azokkal az állatokkal szemben, amelyeket megölnék, és megesznek.

Ebben az értelmezésben Adonisz halála nem a növényzet természetes elsorvadása a nyár melegétől vagy a tél hidegétől általában, hanem a gabona erőszakos elpusztítása az ember által, aki levágja a mezőn, széttapossa a szérún, és porrá őrli a

malomban. Elfogadhatjuk, hogy valóban ez volt az a fő perspektíva, amelyen Adoniszt a későbbi időben Levante földművelő népei látták, de az kétséges, hogy már kezdettől fogva azonos volt-e a gabonával és csakis a gabonával. A régebbi korban a pásztor számára mindenekelőtt a gyöngye füvet jelenthette, amely az eső után kisarjad, és gazdag legelőt kínál a sovány, éhes marhának. Még korábban azoknak a magvaknak és bogyóknak a szellemét testesíthette meg, amelyeket az őszi erdő nyújt a primitív vadásznak és asszonyának. Amint a földművesnek ki kell engesztelnie a megevett gabona szellemét, úgy a pászornak is meg kell békítenie annak a fűnek és levélnek a szellemét, amelyet állatai lelegeltek, a vadásznak pedig le kell csillapítania annak a gyökérnek a lelkét, amelyet kiásott, és annak a gyümölcsnek a szellemét, amelyet az ágról leszakított. A megsértett és feldühített lélek kiengesztelése természetesen mindegyik esetben részletes mentegetődzést és bocsánatkérést foglal magában, s ezt hangos siránkozás kíséri halála miatt, amiatt, hogy valamilyen sajnálatos véletlen vagy szükségesség folytán arra kerül sor, hogy megöljék, és még ki is rabolják. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy abban az ősi korban a primitív vadász vagy pásztor még nem jutott el a növényzet általános fogalmához; ezért, ha egyáltalán létezett számára Adonisz, ennek inkább minden egyes fa vagy növény urának (Adon) kellett lennie, mint az egész növényi élet megtestesítőjének. Így ugyanannyi Adonisz lehetett, ahány fa és bokor, és valamennyien elégtételt várhattak a személyükben vagy tulajdonukban esett bármely kárért. Évről évre, amikor a fák lehullatták leveleiket, úgy látszott, hogy mindegyik Adonisz elvérzik a piros őszi levelekkel, és majd újra életre kel a tavasz friss zöldjével.

Okunk van arra a feltevésre, hogy az ősidőkben Adoniszt néha élő ember jelenítette meg, aki az isten képében erőszakos halált halt. Továbbá bizonyíték van arra, hogy a Földközi-tenger keleti részének földművelő népeinél a gabonaszellemet, akárhogy hívták is, gyakran emberi áldozat képviselte, akit évről évre megöltek a tarlón. Ha ez így volt, valószínűnek látszik az, hogy a gabonaszellem kiengesztelése bizonyos mértékben összeolvadhatott a holtak tiszteletével. Azt hihették ugyanis, hogy ezeknek az áldozatoknak a lelke visszatér az életbe a vérükkel hizlalt gabonaszemekben, és

ismét meghal a gabona learatásakor. Ám a meggyilkoltak szellemei rosszindulatúak, hajlamosak az első adott alkalommal bosszút állni gyilkosaikon. Ezért a lemészárolt áldozatok lelkének kiengesztelésére tett kísérlet természetesen összeolvad, legalábbis a néphitben, a megölt gabonaszellem megbékítésére való törekvéssel. S amint a holtak visszatértek a sarjadó gabonában, úgy visszajöhettek e hit szerint a tavaszi virágokban is, amikor a langyos tavaszi szellő felébresztette ezeket hosszú álmukból. A gyeplát alatt helyezték a holtakat nyugalomra. Mi sem természetesebb tehát, mint az az elképzelés, hogy az ibolyák és jácintok, a rózsák és anemónák az eltemetettek porából sarjadtak, vérüktől kapták bíbor- vagy karmazsinszínüket, s az ő lelküknek egy részét is tartalmazzák.

„Néha azt hiszem, egy Caesar szíve
vérétől ég így a Rózsák színe;
s minden Jácinatot, mely Kertünk díszé,
egy egykor-drága Kéz ejtett ide.

S ez az újjzöld Fű, mely itt a Patak
Ajkának oly gyöngéd Csókokat ad,
s amelyre dőlünk – puhán dőlj reá:
ki tudja, mily szép Ajkából fakad!”

*(Omár Khajjám: Rubáját,
Szabó Lőrinc ford.)*

A landeni csata, a XVII. századi Európa legvéresebb csatája utáni nyáron a föld, amelyet megáztatott a húszezer áldozat vére, milliószám termette a pipacsot; a vándor, aki elhaladt e hatalmas skarláttenger mellett, könnyen azt képzelhette, hogy a föld visszaadta halottait: Athénban a halottakról a nagy megemlékezést tavasszal, körülbelül március közepén tartották, amikor az első virágok nyílnak. Úgy hitték, hogy ekkor a halottak fölkelnek sírjukból, és körüljárják az utcákon, próbálnak belépni a templomokba és házakba, de hiába; ezeket ugyanis kötelekkel, tüskékkel és szurokkal elzárták a felzaklatott lelkek elől. A legnyilvánvalóbb és legtermészetesebb magyarázat szerint az ünnep neve annyit jelent:

„a virágok ünnepe”, s ez a név jól illik a szertartás lényegére, ha valóban azt gondolták, hogy abban az évszakban a szegény kísértetek a nyíló virágokkal együtt előbújnak szűk lakásukból. Ezért lehet valami igazság Renan elméletében, aki az Adonisz-tiszteletben álmódzó, érzéki halálkultuszt látott; azét a halálét, amelyet nem a rémület királyának képzeltek el, hanem áldozatait magához csalogató és örök álomba ringató ravasz csábítónak. A libanoni természet végtelen bája Renan felfogása szerint elősegíti az ilyen érzéki, víziós vallási érzelmek keletkezését, amelyek bizonytalanul lebegnek fájdalom és gyönyör, szunnyadás és könnyezés között. Kétségtelenül téves lenne, ha a szír parasztnak egy olyan tisztán elvont fogalom kultuszát tulajdonítanánk, mint a halálé általában. Mégis igaz lehet, hogy egyszerű agyukban a növényzet újjáéledő szellemének gondolata összevegyült a holtak kísérteteinek igen konkrét eszméjével; ők keltek ismét életre a tavaszi napokban, a korai virágokkal, a gabona gyengéd zöldjével és a fák sokszínű virágaival együtt. Így a természet halálának és feltámadásának képzeteit átszötte felfogásuk az ember haláláról és feltámadásáról, valamint egyéni bánatuk, reményük és félelmük. Ugyanígy nem kételkedhetünk benne, hogy Renan Adonisz-elméletét magát is erősen színezték a mélyen átélt emlékek: annak a halállal rokon álomnak az emléke, amely az ő szemét zárta le Libanon hegyének lejtőin, s annak a nővérnek emléke, aki Adonisz országában nyugszik, hogy sohase ébredjen fel többé az anemónákkal és a rózsákkal...

ATTISZ MÍTOSZA ÉS SZERTARTÁSAI

Attisz a másik isten, akinek feltételezett halála és feltámadása olyan mély gyökereket vert Nyugat-Ázsia hitvilágában és szertartásaiban. Az volt ő Frígia számára, ami Adoniszz Szíriának. Úgy látszik, hogy Adoniszzhoz hasonlóan a növényzet istene volt; halálát és feltámadását évről évre megsiratták, és megünnepezték egy tavaszi ünnepen. A két isten legendája, tisztelete és szertartásai annyira hasonlóak voltak, hogy néha maguk az ókoriak is azonosították őket. Attiszt szép fiatal pásztornak vagy csordásnak tartották. Kübelé, az istenek anyja, a székhelyét Frígiában tartó nagy ázsiai termékenység-istennő szerette. Egyesek szerint Attisz a fia volt. A monda szerint születése – mint annyi más hősé is – csodás úton történt. Egy Nana nevezetű szűzanyától született; ez úgy fogant meg, hogy érett mandulát vagy gránátalmát rejtett a keblébe. A frígiai kozmogóniában valóban a mandulát tekintették minden dolgok atyjának, talán mert finom, lila virága a tavasz egyik első hírnöke; már a levelek kibomlása előtt megjelenik a puszta ágakon. Az ilyen szűzanyamesék a gyermeki tudatlanság korának maradványai, annak a kornak, amelyben az ember még nem ismerte fel, hogy a nemi érintkezés a szaporodás valódi oka. Attisz haláláról két különböző történet volt forgalomban. Az egyik szerint vadkan ölte meg, mint Adoniszzt. A másik szerint egy fenyőfa alatt megférfiatlanította magát, és ott helyben elvérzett. Az utóbbi változat – úgy tudjuk – a Kübelé-kultusz jelentős székhelyeként ismert Pesszinusz népe közt volt elterjedve; a legenda, amelynek ez a történet az egyik része, a primitívség és vadság bélyegét viseli magán, s ez erős bizonyíték régisége mellett. Mindkét történetet alátámasztja a népszokás, vagy inkább mindkettőt alkalmasint azért találták ki, hogy a hívők bizonyos szokásait megmagyarázzák. Attisz öncsonkítása nyilvánvalóan kísérlet arra, hogy magyarázatot adjon papjainak öncsonkítására; ezek ugyanis rendszerint kiherélték magukat, amikor az istennő szolgálatába léptek. Azt a történetet, hogy Attiszt vadkan ölte meg, annak alátámasztásául terjeszthették, hogy hívei – különösen Pesszinusz lakói – nem ettek disznóhúst.

Adonisz tisztelői ugyancsak tartózkodtak a disznóevéstől, mert istenüket egy vadkan ölte meg. A monda szerint Attisz halála után fenyőfává változott.

A frígiai Istenanya tiszteletét a rómaiak i. e. 204-ben, Hannibállal vívott hosszú háborújuk vége felé fogadták be. Elbátortalanodó lelküket ugyanis még éppen jókor felélesztette egy jóslat, amely állítólag a Sibylla-könyveknek nevezett, mindenre alkalmas gyűjteményből származott; eszerint az idegen támadót akkor űzik ki Itáliából, amikor a nagy keleti istennőt beviszik Rómába. Ezért követeket menesztettek az istennő frígiai szent városába, Pesszinuszba. Itt gondjukra bízták azt a kis fekete követ, amely a hatalmas istenséget magába rejtette; ezt elvitték Rómába; ott mély tisztelettel fogadták, és Victoriának a Palatínuson álló templomában helyezték el. Az istennő április közepén érkezett meg, és azonnal munkához látott. Abban az évben olyan termés volt, amilyent hosszú évek óta nem láttak; Hannibál pedig veteránjaival már a következő esztendőben hajóra szállt Afrika felé. Amint utoljára visszanézett Itáliának a távolban ködbe vesző partjaira, nem láthatta előre, hogy Európa, amely ellenállt a Kelet fegyvereinek, istenei előtt még meghajol majd. E hódítók előőrse már megvetette a lábát Itália szívében, mielőtt még a megvert hadsereg utóvédje szomorúan elhagyta volna partjait.

Bár nincs rá adatunk, feltehetjük, hogy az Istenek Anyja magával vitte új, nyugati otthonába ifjú szerelmesének vagy fiának tiszteletét is. Bizonyos, hogy a rómaiak már a köztársasági kor végén ismerték a *gallusokat*, Attisz herélt papjait. Ezek a nem nélküli lények keleti ruházatukban, mellükre függesztett kis képmásokkal megszokott látványai lehettek a római utcának, amint körmenetben vitték körül az istennő szobrát, és a cintányérok, dobok, fuvolák és kürtök zenéje mellett himnuszaikat énekelték; a nép pedig a fantasztikus látványosság és a vad hangzatok hatása alatt bőségesen szórta nekik az adományokat, rózsákkal árasztotta el a szobrot és hordozóit. Claudius császár egy további lépést tett, amikor a szent fa frígiai eredetű tiszteletét és ezzel valószínűleg Attisz orgiákba fulladó szertartásait is befogadta a hivatalos római vallás keretei közé. Kübelé és Attisz nagy tavaszi ünnepét legjobban Rómában szokásos alakjában ismerjük; minthogy pedig tudjuk, hogy a római

szertartások egyúttal frigíaiak is voltak, feltehetően alig vagy egyáltalán nem különböztek ázsiai eredetijüktől. Az ünnep rendje a következő lehetett:

Március 22-én kivágtak egy fenyőfát az erdőben. Kübelé szentélyébe vitték, s itt nagy istenségnek kijáró tiszteletben részesítették. A szent fa behozatala a „fahozók” céhének tiszte volt. A fatörzset holttest módjára szövetszalagokba burkolták, és ibolyakoszorúkkal borították el, mert hitük szerint Attisz véréből ibolyák és anemónák fakadtak. A fatörzs derekához egy fiatalember képmását kötözték, ez kétségtelenül magát Attiszt jelképezte. Az ünnepség napján, március 23-án, a szertartás fő része – úgy látszik – a trombiták megzendítése volt. A harmadik napot, március 24-ét, a „vér napjának” nevezték; ezen az *archigallus*, a főpap megvágta karját, s a kicsorduló vért áldozatul ajánlotta fel. De nem egyedül mutatta be ezt a véres áldozatot. Az alsóbb papok, akiket az összevert cintányérok, pergő dobok, harsogó kürtök és sívító fuvolák barbár zenéje felzaklatott, fejüket rázva, lobogó hajjal addig járták körtáncukat, míg az elragadtatás végső fokára jutva érzéketlenné nem váltak a fájdalom iránt; ekkor cserepekkal felhasogatták vagy késekkel megvagdosták testüket, hogy az oltárt és a szent fát meghinthessék kiömlő vérükkel. Ez a kísérteties szertartás alkalmasint Attisz siratásának részét alkotta, és talán arra szolgált, hogy erőt adjon neki a feltámadáshoz. Az ausztráliai bennszülöttek hasonló módon sebzik meg magukat barátaik sírja fölött, talán azzal a szándékkal, hogy feltámadásukat lehetővé tegyék. Feltehetjük továbbá, bár nincs rá kifejezett adatunk, hogy ugyancsak a „vér napján” és ugyanabból a célból áldozták fel a noviciusok férfiasságukat. A vallási elragadtatás legfelső fokára emelkedvén, levágott testrészüket odadobták a kegyetlen istennő képmása elé. A termékenységnek ezeket az elrontott eszközeit azután tisztelettel beburkolták, és eltemették a földbe vagy a Kübelének szentelt föld alatti kamrákba, ahol talán hitük szerint a véráldozathoz hasonlóan eszközül szolgáltak Attisz életre keltésében és a tavaszi napsütésben éppen leveles virágdíszbe öltöző természet általános feltámadásának siettetésében. Ezt a feltevést némileg megerősíti az Attisz anyjának fogadásáról szóló barbár történet; a nő egy

Agdesztisz nevű ember formájú szörnynek levágott nemi szervéből kisarjadt gránátalmát rejtett a keblébe, és ettől esett teherbe.

Ha van valami igazság a szokás magyarázatául adott feltevésünkben, könnyen megérthetjük, miért szolgálták a termékenység más ázsiai istennőit ugyancsak eunuch papok. Ezeknek a női istenségeknek meg kellett kapniuk isteni szeretőjüket képviselő férpapjaiktól azokat az erőforrásokat, amelyekkel jótékony működésüket elláthatták; az életadó energiának őket magukat is át kellett járnia, hogy továbbíthassák a világnak. Ilyen herélt papok szolgálták istennők voltak az epheszoszi nagy Artemisz és a hierapoliszi nagy szír Asztarté, akinek szentélyét a zarándokok tömege kereste fel, és AsszírIA, Babilónia, Arabia és Fönícia ajándékai tették gazdaggá, mint fénykorában a Keletnek talán legnépszerűbb templomát. Nos, ennek, a szíriai istennőnek nem nélküli papjai annyira hasonlítottak Kübelé szolgálóihoz, hogy egyesek azonosították őket. Hasonló volt az a mód is, ahogyan a papi életre szentelték magukat. Hierapoliszban az év legnagyobb ünnepe tavasz elejére esett, ekkor Szíriából és a környező vidékekről nagy sokaság özönlött a szentélyhez. A fuvolák zengése és dobpergés mellett az eunuch papok késekkel hasogatták meg magukat, a nézők tömegét fokról fokra hatalmába kerítette a vallási elragadtatás hulláma, míg végül sokan olyat tettek, amire aligha gondoltak, amikor a szertartásra mentek. A zene ütemére egyik férfi a másik után dobta le magáról lüktető erekkel, a kiömlő vér látványától elbűvölt szemmel ruháját, ugrott elő nagyot kiáltva, s az erre a célra előkészített kardok egyikét megragadva a helyszínen kiherélte magát. Ezután végigrohant a városon, kezében a vérző húsdarabokkal, majd behajította azokat az árokfutásának útjába eső egyik házba. Az így megtisztelt ház népének el kellett őt látnia egy öltözet női ruhával és női ékszerekkel, ezeket hordta azután élete végéig. Amikor az érzelmi hullám elcsitult, s emberünk magához tért, a visszavonhatatlan áldozatot bizonyára gyakran követte a mélységes fájdalom és a mindhalálig tartó megbánás. A vallási fanatizmus őrjöngése után visszatérő természetes emberi érzést élénk színekkel festette meg híres költeményében Catullus.

Ezeknek a szíriai rajongóknak az analógiája megerősíti nézetünket, hogy Kübelé hasonló kultuszában a férfiasság

feláldozása az istennő tavaszi ünnepén, a „vér napján” történt meg, amikor az állítólag Kübelé megsebzett szerelmesének véreből fakadó ibolyák kinyíltak a fenyők alján. Azt a történetet, hogy Attisz egy fenyőfa alatt megfosztotta magát férfiasságától, nyilván annak magyarázatára találták ki, hogy papjai ugyanezt tették meg az ő ünnepén az ibolya koszorúzza szent fa tövében. Afelől semmi esetre sem lehet kétségünk, hogy a „vér napján” siratták el Attiszt egy olyan képmása fölött, amelyet azután eltemettek. Az így sírba tett szobor bizonyára azonos volt azzal, amely előzőleg a fán függött. A gyász napjaiban a hívek tartózkodtak a kenyértől, névleg azért, mert Kübelé is így tett Attisz halála miatt érzett bánatában, de valójában talán ugyanazért, amiért a harrani nők nem ettek semmilyen malomban őrölt anyagot Tammuz siratása közben. Ilyen időszakban a kenyér vagy liszt fogyasztása úgy tűnhetett fel, mint az isten felsebzett és összetört testének durva megszenteltelítése. A böjt amellett előkészület is lehetett a szentség magukhoz vételére.

De amikor az éj leszállt, öröme fordult a hívek szomorúsága. Hirtelen fény gyúlt a sötétségben, megnyílt a sír, az isten feltámadott halottaiból, s a pap, balzsammal érintve a síró gyászolók ajkát, lágyan fülükbe súgta a megváltás örömhírét. Az isten feltámadását hívei úgy üdvözölték, mint a síri enyészetből való diadalmas feltámadásuk ígéretét. Másnap, március 25-én, számításuk szerint a tavaszi napéjegyenlőség napján vad örömujjongással ünnepelték meg az isten feltámadását. Rómában és valószínűleg másutt is az ünneplés tobzódássá fajult. Az öröm ünnepe (hilaria) volt ez. Általános szabadosság uralkodott. Mindenki azt tehette, és mondhatta, amit akart. Az emberek jelmezben jártak az utcán. Nem volt olyan magas vagy olyan szent méltóság, aminek jelvényeit akár a legszerényebb polgár is büntetlenül fel ne ölthette volna. Commodus uralkodása alatt egy összeesküvő csoport ki akarta használni az álarcviseletet: a császári testőrség egyenruháját vette fel, hogy a vidám tömegbe vegyülve közel jusson a császárhoz, és leszúrhasssa. A terv azonban meghiúsult. Még a szigorú Alexander Severus is annyira lazított szokásain ezen a vidám napon, hogy fácánt tálaltatott szerény asztalára. A következő napot, március 26-át pihenésre szánták, erre nagy szükség is lehetett a megelőző napok változatos izgalmi és fáradalmi után. Végül március 27-én

az Almo patakhöz vezetett körmenettel ért véget a római ünnep. Az istennő durván faragott fekete kőarcú ezüstszobrát ökörfogat húzta szekéren. Mezítlábas nemesek jártak előtte. A szobor, a sípok meg a dobok hangos zenéje mellett lassan elhagyta a Porta Capenát, s az Almo partjára érkezett, oda, ahol a patak közvetlenül Róma falai tövében a Tiberisbe ömlik. Itt a bíborba öltözött főpap a folyó vizében megmosta a szekeret, a szobrot és a többi szentelt tárgyat. Amikor a fürdetés után visszatértek, a szekeret és az ökröket friss tavaszi virágokkal hintették be. Derű és vidámság uralkodott. Senki sem gondolt a vérre, amely még nemrégien folyt; még az eunuch papok is elfelejtették sebeiket.

Valószínűleg ilyen volt tehát Attisz halálának és feltámadásának évenkénti tavaszi ünnepe. De e nyilvános rítusok mellett tudomásunk van arról, hogy kultusza titkos vagy misztikus szertartásokat is magában foglalt; ezeknek valószínűleg az volt a céljuk, hogy a hívőt, de különösen az új papot, közelebbi kapcsolatba hozzák istenével. Sajnos csak nagyon hézagos értesülésünk van ezeknek a misztériumoknak a természetéről és időpontjáról, de úgy látszik, hogy szent étkezést és vérkeresztséget foglaltak magukba. Az előbbinél a novicius úgy vált a szent titok részesévé, hogy egy dobból evett, és egy cintányérből ivott; ez a két hangszer vitte a fő szerepet Attisz vérpezsdítő zenekarában. A halott isten siratását követő böjtnek talán az volt a rendeltetése, hogy a résztvevő testét előkészítse az áldozati szentség magához vételére, megtisztítsa mindentől, ami érintkezés útján beszennyezhetné a szent elemeket. A keresztelésnél az aranykoronát és szalagkoszorút viselő hívő leszállóit egy gödörbe, amelynek száját farács takarta el. Ezután egy virágfüzérékkel feldíszített és homlokán csillogó aranylevelekkel ékesített bikát hajtottak a rácshoz, és itt egy szentelt lándzsával leszúrták. Kiömlő forró vére sugárban ömlött be a nyílásokon a hívőre, aki ájtatos mohósággal tartotta alája testének és ruhájának minden részét; amikor vérben ázva, tetőtől talpig vörösen feljött a gödörből, olyan emberként fogadta társai tiszteletét, sőt imádását, mint aki újjászületett az örök életre, és lemosta bűneit a bika vérében. Ezután egy darabig még a születés fikcióját is ápolták azzal, hogy – mint egy újszülött csecsemőt – tejjel táplálták. A hívő megújulása ugyanabban az időben történt, mint istenéé,

vagyis a tavaszi napéjegylenlőségkor. Rómában az újjászületésnek és a bűnök megbocsátásának a bika vére hullásával végrehajtott szertartása a jelek szerint legtöbbször a frígiai istennőnek a Vatikán-dombon álló szentélyében folyt le, azon a helyen, ahol most a nagy Szent Péter-bazilika áll, vagy ahhoz közel; amikor ugyanis a templomot 1608-ban vagy 1609-ben kibővítették, sok feliratot találtak erre a szertartásra vonatkozóan. Úgy látszik, a babonának ez a barbár rendszere a Vatikán-dombról terjedt át a Római Birodalom más részeibe is. Galliában és Germániában talált feliratok bizonyítják, hogy a tartományi templomok szertartásaikat a vatikáni nyomán alakították ki. Ugyanabból a forrásból tudjuk, hogy a bika heréi és vére jelentős szerepet játszottak a szertartásokban. Valószínűleg hatalmas varázsszereknek tartották ezeket a termékenység előmozdítására és az újjászületés meggyorsítására...

KELETI VALLÁSOK NYUGATON

A Nagy Istenanyának és szeretőjének – vagy fiának – kultusza rendkívül népszerű volt a Római Birodalomban. Feliratok bizonyítják, hogy mindketten istennek kijáró tiszteletben részesültek, együtt vagy külön-külön, nemcsak Itáliában és különösen Rómában, hanem a provinciákban is, főként Afrikában; továbbá a mai Spanyolországban, Portugáliában, Franciaországban, Németországban és Bulgáriában. Tiszteletük túlélte Nagy Constantinus római császár rendelkezését, amellyel államvallássá tette a kereszténységet, hiszen Symmachus beszámol a Nagy Anya ünnepségeinek ismételt megtartásáról, s Szent Ágoston idejében az istennő nőies papjai még mindig ott járkáltak Karthágó utcáin és terein fehérre festett arcukkal, beillatosított hajukkal és tipegő lépteikkel, és – mint a középkori kolduló barátok – kéregettek a járókelőktől. Ezzel szemben úgy látszik, Görögországban csak kevésbé terjedtek el az ázsiai istennőnek és társának véres orgiái. A kultusz barbár és véres jellege, őrzőgő kicsapongásai kétségtelenül elriasztóan hatottak a görögök jó ízlésére és emberségére; ők láthatóan Adonisz rokon, de szelídebb rítusát részesítették előnyben. De ugyanazok a vonások, amelyek megbotránkoztatták és elriasztották a görögöket, határozottan vonzóerőt jelenthettek a kevésbé művelt rómaiak és a nyugati barbárok számára. A tévesen isteni megszállottságnak tartott őrzőgő tombolás, a test megcsonkítása, a vérontás által végbemenő újjászületésnek és bűnbocsánatnak elméletei mind a vadságban gyökereznek, s így természetesen hatottak azokra a népekre, amelyekben még elevenen éltek a vad ösztönök. Valóban, igazi jellegüket gyakran az allegorikus vagy filozófiai értelmezés illendő fátyla takarta el, s ez valószínűleg elég volt az elragadtatott és lelkesedő hívők megtévesztésére, sőt még a műveltebb rétegeket is kibékítette olyan dolgokkal, amelyek egyébként borzalommal és undorral töltötték volna el őket.

A Nagy Anya vallása, amelyben a nyers vadság sajátos módon keveredett szellemi törekvésekkel, csak egyike annak a számos

hasonló keleti vallásnak, amelyek a pogányság késői korában elterjedtek a Római Birodalomban, és az európai népeket idegen eszmékkel átítatva fokozatosan aláásták az ókori civilizáció egész épületét. A görög és a római társadalom alapjául az a felfogás szolgált, hogy az egyén alá van rendelve a közösségnek, a polgár az államnak; ez a felfogás a közösség biztonságát, az igazgatás legfőbb célját az egyénnek akár evilági, akár túlvilági biztonsága fölé helyezte. A polgárok, akiket gyermekkoruktól kezdve ennek az önzetlen eszménynek a jegyében neveltek, a köz szolgálatának szentelték életüket, és készen állottak, hogy a közjéért feláldozzák azt; vagy ha visszariadtak ettől a legnagyobb áldozattól, sohasem téveszthették szem elől, hogy magatartásuk, amely személyes létüket hazájuk érdekei fölé helyezte – aljas. Mindez megváltozott a keleti vallások elterjedésével; ezek a léleknek Istennel való érintkezését és örök üdvösségét tekintették az egyetlen célnak, amelyért érdemes élni; ehhez a célhoz viszonyítva az állam virágzása, sőt léte is jelentéktelennek tűnt. Ebből az önző és erkölcstelen tanból elkerülhetetlenül következett az, hogy a hívő egyre inkább visszavonult a köz szolgálatától, gondolatait a maga érzelmeire összpontosította, és kialakult benne a megvetés a földi élettel szemben; ezt csak egy jobb, örök élet próbaidejének tekintette. A Földtől utálattal elforduló és az Ég eksztatikus szemléletében elmerülő szent és remete a közvélemény szemében az emberiség legmagasabb eszményének tűnt, kiszorította a hazafi és hős ideálját, a hazafiét és hőseit, aki magával nem törődve hazája javáért él, és meghalni kész. A földi állam szegényesnek és megvetendőnek tűnt az olyan emberek szemében, akik az ég felhőiben már Isten országának eljövételét látták. Így a súlypont, hogy úgy mondjuk, áttolódott az evilági életről az eljövendőre, és nem kétséges, hogy akármennyit nyert is esetleg a túlvilág ezzel a változással, a földi komoly veszteséget szenvedett. A politikai közösség általános felbomlása következett be. Az állam és a család kötelékei meglazultak; a társadalom szerkezete elindult az egyedi elemekre bomlás és ezáltal a barbárságba való visszaesés útján, mert a civilizáció létfeltétele az állampolgárok tevékeny együttműködése és készsége arra, hogy magánérdekeiket alárendeljék a közjónak. Az emberek megtagadták, hogy megvédjék

hazájukat, sőt azt is, hogy fajtájukat fenntartsák. Abbeli buzgóságukban, hogy megmentsék a maguk és mások lelkét, pusztulni hagyták maguk körül az anyagi világot, amelyet a Rossz princípiumával azonosítottak. Ez a megszállottság ezer évig tartott. A római jog, az arisztotelészi filozófia, az ókori művészet és irodalom megújulása a középkor végén Európa visszatérését jelezte az élet és a magatartás eredeti eszményeihez, a józanabb és férfiasabb világnézethez. Véget ért a civilizáció hosszas veszteglése. Végre megfordult a keleti invázió dagálya, és még mindig apadóban van.

Mithrász, az ősi perzsa istenség volt azoknak a keleti eredetű isteneknek egyike, akik az ókori világ hanyatlásakor a Nyugat hódolatáért versengtek egymással. Kultuszának óriási népszerűségét tanúsítják azok az ábrázolások, amelyeket nagy bőségben találtak az egész Római Birodalom területén a különféle emlékműveken. Mithrász kultusza mind tantételekben, mind pedig rítus tekintetében láthatóan számos hasonlóságot mutatott nemcsak az Istenek Anyjának vallásával, hanem a kereszténységgel is. A hasonlóság szemükbe tűnt maguknak a keresztény egyházatyáknak is, s úgy magyarázták ezt, mint az ördög művét, amelynek célja, hogy az emberek lelkét az igaz hittől ennek hamis és csalárd utáztatásával elvonja. Így tekintettek Mexikó és Peru spanyol hódítói is számos bennszülött pogány szertartást a keresztény szentségek ördögi hamisítványának. A modern összehasonlító vallástörténész ezeket a hasonlóságokat nagyobb valószínűséggel az emberi elme hasonló, de független működésére vezeti vissza; az ember ezzel őszinte – bár nyers – kísérletet tesz arra, hogy a világmindenség titkát kikutassa, és a maga kis életét hozzáigazítsa a mindenség ijesztő misztériumaihoz. Akárhogyan is áll ez a dolog, a Mithrász-vallás kétségkívül a kereszténység félelmetes vetélytársának bizonyult, hiszen egyesítette magában az ünnepélyes liturgiát az erkölcsi tisztaságra való törekvéssel és a halhatatlanság reményével. A két hit közötti küzdelem kimenetele egy ideig valóban kétségesnek látszott. Ennek a hosszú harcnak tanulságos emléke a mi karácsonyi ünnepünk, amelyet az egyház láthatóan közvetlenül pogány vetélytársától vett át. A Julianus-naptárban december 25-ére tették a téli napfordulót, s a Nap születése napjának tekintették, mert az évnek ezen a fordulóján kezdenek a napok hosszabbodni, és az

égitest ereje növekedik. Figyelemre méltó, hogy milyen szertartással ünnepelték a jelek szerint Szíriában és Egyiptomban e születésnapot. Az ünnep résztvevői bizonyos belső szentélyekbe vonultak vissza, s innen jöttek elő éjfélkor, hangosan kiáltozva: „A Szűz szült! A fény növekedik!” Sőt az egyiptomiak az újszülött Napot csecsemő képében jelenítették meg, ezt születésnapján, a téli napfordulón előhozták, és imádásra felmutatták a híveknek. Kétségtelen, hogy a Szűz, aki így megfogant, és fiat szült december 25-én, az a nagy keleti istennő volt, akit a sémiták a Mennyei Szűz vagy egyszerűen a Mennyei Istennő néven ismertek; a sémi országokban ő volt Asztarté egyik alakja. Nos, Mithrászt tisztelői rendszerint a Nappal, vagy amint nevezték, a Győzhetetlen Nappal azonosították; ezért az ő születése napja is december 25-ére esett. Az evangélium nem szól Krisztus születése napjáról, s ezért a korai egyház nem is ünnepelte meg. De idővel az egyiptomi keresztények január 6-át kezdték ennek a napnak tekinteni, s fokozatosan terjedt az a szokás, hogy a Megváltó születésnapját e napon ünnepeljék; a IV. században ez általánosan elfogadottá vált Keleten. A nyugati egyház azonban, amely sohasem ismerte el január 6-át az Úr születése napjának, a III. század végén vagy a IV. század elején december 25-ét fogadta el igazi dátumának, s ezt a határozatot idővel a keleti egyház is magáévá tette. Antiochiában e változás csak valamikor i. sz. 375 táján történt meg.

Milyen megfontolások vezették az egyház vezetőit a karácsony ünnepének meghonosításában? Az újítás motívumait teljes őszinteséggel adja elő egy szíriai író, aki maga is keresztény volt. „Annak az oka – írja –, hogy az atyák átvitték január 6-ának ünnepét december 25-ére, a következő volt: A pogányok szokás szerint december 25-én ülték meg a Nap születése napját, s lámpákat gyújtottak az ünnep örömére. Ezeken az ünnepeken a keresztények is részt vettek. Amikor tehát az egyház doktorai észrevették, hogy a keresztények vonzódnak ehhez az ünnepehez, tanácsot tartottak, és elhatározták, hogy az igazi születésnapot kell megülni azon a napon, és a templomban való bemutatás ünnepét január 6-án. Ezért az említett szokással együtt fennmaradt az a gyakorlat is, hogy január 6-áig tüzeket gyújtanak.” A karácsony pogány eredetére egyenesen utal, ha ugyan hallgatólag

el nem ismeri, Szent Ágoston is amikor arra buzdítja keresztény testvéreit, hogy ne a Nap tiszteletére üljék meg ezt a szent napot, mint a pogányok, hanem annak tiszteletére, aki a Napot teremtette. Ugyanígy ítélte el Nagy Leó pápa azt a dögletes tanítást, hogy a karácsonyt mint az új Nap születése napját ünneplik meg – akkori nevének megfelelően –, nem pedig mint Krisztusét. Úgy látszik tehát, hogy a keresztény egyház azért választotta alapítója születése napjának ünnepéül december 25-ét, hogy a pogányok imádatát a Napról arra vigye át, akit az Igazságosság Napjának neveztek. Ha ez így történt, nincsen semmi valószínűtlen abban a feltevésben, hogy ugyanilyen motívumok vezették az egyház vezetőit arra, hogy Uruk halálának és feltámadásának húsvéti ünnepét egybeolvassák egy másik ázsiai isten halálának és feltámadásának ünnepével, amely ugyanarra az évszakra esett. Nos, a Görögországban, Szicíliában és Dél-Olaszországban még mindig élő húsvéti szertartások bizonyos tekintetben meglepően hasonlítanak Adonisz rítusaihoz, és említettem már, hogy az egyház alkalmasint tudatosan alakította az új ünnepet pogány elődjének mintájára, hogy lelkeket nyerjen meg Krisztusnak. De ez az átalakítás valószínűleg inkább az ókori világ görögül beszélő, mint latin nyelvű részeiben történt meg, mert Adonisz kultusza, amely a görögök között virágzott, láthatóan alig hatott Rómában és a Nyugaton. Biztos, hogy sohasem vált a hivatalos római vallás részévé. Azt a helyet, amely az egyszerű emberek érzelmeiben neki juthatott volna, már elfoglalta Attisznak és a Nagy Anyának hasonló, de barbárabb jellegű tisztelete. Attisz halálát és feltámadását Rómában hivatalosan március 24-én és 25-én ünnepelték meg; az utóbbit tekintették a tavaszi napéjegyenlőségnek, s ennél fogva a legalkalmasabb napnak a növényzet olyan istenének újjáéledésére, aki halott volt, vagy a télen át aludt. De a régi és szélteben elterjedt hagyomány szerint Krisztus március 25-én halt kínhalált, s ezért egyes keresztények rendszeresen ezen a napon ünnepelték meg a keresztre feszítést, tekintet nélkül a Hold állására. Bizonyos, hogy ezt a szokást tartották Frígiában, Kappadókiában és Galliában, és van okunk azt hinni, hogy egy időben Rómában is követték. Itt régi és mélyen gyökerező hagyomány tette Krisztus halálának napját március 25-ére. Annál figyelemreméltóbb ez, mert a csillagászati megfontolások szerint

nem lehetett történeti alapja. Elkerülhetetlen az a következtetés, hogy Krisztus szenvedését önkényesen tették erre a napra, hogy egybeessék a tavaszi napforduló régebbi ünnepével. Így vélekedik Duchesne, a tudós egyháztörténész, kimutatva, hogy a Megváltó halálát eszerint pontosan arra a napra helyezték, amelyen szélében elterjedt hiedelem szerint a világ teremtése történt. Ám az isteni Atya és az isteni Fiú jellegét magában egyesítő Attisz feltámadását hivatalosan ugyanezen a napon ülték meg Rómában. Ha meggondoljuk, hogy Szent György áprilisi ünnepe a Parilia nevű régi pogány ünnep helyébe lépett, hogy Keresztelő Szent János júniusi ünnepe pogány vízünnepet szorított ki, hogy Nagyboldogasszony augusztusi ünnepe Dianáénak a helyét foglalta el, hogy a novemberi mindenszentek napja a halottak régi pogány ünnepének folytatása, és hogy magát Krisztus születését is azért helyezték a decemberi téli napfordulóra, mert ez volt a közhit szerint a Nap születésnapja, akkor alig lehet elhamarkodottnak vagy ésszerűtlennek tekinteni azt a feltevésünket, hogy a keresztény egyház másik sarkalatos ünnepének, a húsvétnek megülését is hasonló módon és a lelki épülés hasonló szempontjai miatt alkalmazták a frígiai Attisz isten megfelelő ünnepéhez, a tavaszi napéjegyenlőség idején.

Legalábbis figyelemreméltó találkozás – még ha nem is több – az, hogy az isten halálának és feltámadásának keresztény és pogány ünnepét ugyanabban az évszakban és ugyanazokon a helyeken tartották meg. Azok a vidékek ugyanis, amelyek Krisztus haláláról a tavaszi napfordulón emlékeztek meg, Frígia, Gallia és kétségtelenül Róma voltak, tehát pontosan ugyanazok a vidékek, ahol Attisz kultusza megszületett, vagy a legmélyebben meggyökerezett. Nehéz ezt az egybeesést merő véletlennek tekinteni. Ha a tavaszi napéjegyenlőség időszakát, amelyben a mérsékelt égöv alatt a természet egész arculata az életerő friss kiáradásáról tanúskodik, már régtől fogva olyan időnek látták, amelyben a világ egy isten feltámadása révén minden évben újra megszületik, mi sem lehetett természetesebb, mint az új istenség feltámadását az évnek ugyanarra a sarkalatos pontjára tenni. Csak azt kell megfigyelnünk, hogy ha Krisztus halálát március 25-ére keltezték, feltámadásának a keresztény hagyomány szerint március 27-én kellett történnie, vagyis éppen két nappal a Julianus-naptár tavaszi napfordulója és

Attisz feltámadása után. A keresztény ünnepeknek a pogányokhoz való illeszkedésében ugyancsak kétnapi eltolódás mutatkozik Szent György és Nagyboldogasszony ünnepe tekintetében is. Egy másik keresztény hagyomány azonban, amelyet Lactantius és talán a galliai egyház gyakorlata is követett, Krisztus halálát március 23-ára és feltámadását 25-ére tette. Ha ez így volt, feltámadása pontosan egybeesett Attiszével.

Ami a tényeket illeti, egy névtelen keresztény írónak időszámításunk IV. századából származó állításából kitűnik, hogy a keresztényeket és a pogányokat egyaránt meglepte isteneik halálának és feltámadásának ez a feltűnő egybeesése, s hogy ez a találkozás elkeseredett vita tárgya volt a vetélkedő vallások hívei között; a pogányok azt vitatták, hogy Krisztus feltámadása Attiszének pusztán gyanús utánzata, a keresztények pedig ugyanolyan hévvel amellett törtek lándzsát, hogy Attisz feltámadása csak ördögi hamisítványa Krisztusénak. E kevésbé épületes civakodás során a pogányok azt a – felületes szemlélődő előtt erősnek tűnő – álláspontot foglalták el, hogy az ő istenük a régebbi, s így feltehetően az eredeti is, nem pedig hamisítvány, mert általános szabály szerint az eredeti régebbi a másolatnál. A keresztények könnyedén visszaverték ezt a gyenge érvelést. Elismerték ugyan, hogy kor tekintetében Krisztus a fiatalabb istenség, de diadalmasan mutatták ki valójában idősebb voltát a Sátán ravaszságára való utalással, aki egy ilyen fontos alkalomból felülmúlta önmagát, és felforgatta a természet szokásos rendjét.

Összefoglalva: a keresztény és a pogány ünnepek rokon vonásai túlságosan közeli és túl számosak ahhoz, hogy véletlenről lehetne szó. Ezek az egyezések azt a kompromisszumot jelzik, amelyet az egyháznak győzelme órájában kellett kötnie legyőzött, de még veszedelmes vetélytársaival. A pogányságot tüzes szavakkal ostorozó korai hittérítők hajthatatlan protestantizmusa helyet adott az éles eszű egyházi férfiak kifinomult politikájának, sima türelmességének, átfogó szeretetének; ezek világosan felfogták, hogy a kereszténység, ha meg akarja hódítani a világot, ezt csak úgy teheti, ha lazít alapítójának túlságosan merev elvein, és valamicskét tágítja az üdvösséghez vezető szűk kaput. Ebben a vonatkozásban tanulságos párhuzamot lehet vonni a kereszténység

és a buddhizmus története között. Eredetileg mindkét rendszer lényegében erkölcsi reform volt, amely fennkölt alapítójának nemes lelkesedéséből, magasztos törekvéseiből és gyöngéd együttérzéséből fakadt; két olyan szép lélek műve volt, amilyenek csak ritka időközökben jelennek meg a Földön, mint egy jobb világ küldöttei, hogy gyöngé és esendő természetünket támogassák, és irányítsák. Mindkettő az erkölcsi tökéletesedést tanította mint az egyéni lélek örök üdvösségének – szerintük az élet legfőbb céljának – elérésére vezető utat, bár sajátos ellentétbe kerültek, mert egyikük az örök boldogságban kereste az üdvöt, másikuk a szenvedéstől való végleges megszabadulásban, a megsemmisülésben. De a szentségnek azok a rideg eszményei, amelyeket ők hirdettek, olyan éles ellentétben állottak nemcsak az emberiség gyöngeségével, hanem természetes ösztöneivel is, hogy a gyakorlatba való átültetésük mindig csak egy maroknyi tanítványtól volt elvárható; ezek következetesen megtagadták a család és az állam kötelékeit, hogy a kolostor csendes elzártságában munkálkodhassanak a maguk üdvösségén. Ha ezeket a vallásokat névleg egész népekkel, sőt az egész világgal is el akarták fogadtatni, lényeges feltételként előbb úgy kellett őket módosítani vagy átalakítani, hogy bizonyos mértékben megegyezzenek a közönséges emberek előítéleteivel, szenvedélyeivel és babonáival. Az alkalmazkodásnak ezt a folyamatát a későbbi korokban dolgozták ki a mestereknek kevésbé légius anyagból való követői, akik éppen ezért alkalmasabbak voltak arra, hogy közvetítsenek köztük és az egyszerű nyáj között. Így amint múlt az idő, a két vallás népszerűségével egyenes arányban szívott magába egyre többet éppen azokból az alantasabb elemekből, amelyeknek kiküszöbölésére alapították. Ez a lelki hanyatlás elkerülhetetlen. A világ nem tud nagy embereinek szintjén élni. Mégis méltánytalan volna fajtánkkal szemben általában, ha a buddhizmusnak és a kereszténységnek eredeti mintáiktól való fokozatos eltávolodását teljesen az emberiség értelmi és erkölcsi gyöngeségének tulajdonítanánk. Sohasem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a szegénység és a nőtlenség magasztalásával mindkét vallás nemcsak a civilizált társadalom, hanem egyenesen az emberi lét gyökerének vetette a fejszét. A csapást az emberiség nagy többségének bölcsessége vagy balgasága védte ki, amikor

visszautasította, hogy a lélek üdvözülésének lehetőségét a fajta kihalásának bizonyosságával vásárolja meg.

OZIRISZ MÍTOSZA

Az ókori Egyiptomban Ozirisznak, a legnépszerűbb egyiptomi istenségnek halálát és feltámadását ünnepelték meg évről évre a gyászt felváltó örömmel; jó okunk van arra, hogy egyik vonatkozásában Adonisszal és Attisszal egy csoportba soroljuk őt, mint a természet – különösen a gabona – életében az év folyamán történő nagy változások megtestesítőjét. De az a rendkívüli népszerűség, amelyet hosszú időn át élvezett, arra indította odaadó híveit, hogy ráruházzák sok más isten jellemvonásait és hatalmát; ezért nem mindig könnyű lefejtetni róla – hogy úgy mondjuk – kölcsönzött tollait, s visszaadni ezeket igazi tulajdonosaiknak.

Ozirisz történetét összefüggő formában csak Plutarkhosz adja elő; ezt megerősíti és bizonyos mértékben ki is egészíti korunkban az emlékművek tanúsága.

Ozirisz a Föld istenének, Szebnek (vagy más átírások szerint Kebnek, illetve Dzsebnek) és az Ég istennőjének, Nutnak viszonyából származott. A görögök a maguk Kronosz és Rhea nevű isteneivel azonosították Ozirisz szüleit. Amikor Rá (Ré), a napisten megtudta, hogy felesége, Nut hűtlen lett hozzá, megátkozta, hogy gyermeke születésének ne legyen se hónapja, se éve. De az istennő másik szeretője, Thoth vagy – mint a görögök nevezték – Hermész isten, dámajátékban elnyerte a Holdtól mindegyik nap hetvenketted részét; a részekből öt teljes napot rakott össze, s ezeket hozzáadta a 360 napos egyiptomi évhez. Ez annak az öt kiegészítő napnak legendás eredete, amelyet az egyiptomiak évenként beiktattak az esztendő végére, hogy helyreállítsák az összhangot a Hold és a Nap szerinti időszámítás között: Minthogy ezeket a napokat a tizenkét hónapos éven kívül állóknak tekintették, a napisten átka nem vonatkozott rájuk, s így Ozirisz az első ilyen napon született meg. Születésekor megszólalt egy hang, és kihirdette: a Mindenség Ura jött a világra. Egyesek szerint egy bizonyos Pamülész hangot hallott a thébai templomból, amely meghagyta neki, hogy kiáltsa ki: nagy király született, a jótékony Ozirisz. De nem Ozirisz volt anyjának egyetlen gyermeke. A második kiegészítő napon az istennő az

idősebb Hóruszt hozta világra, a harmadikon Széth istent, akit a görögök Tüphónnak neveztek, a negyediken Ízisz istennőt, s az ötödiken Neftisz istennőt. Később Széth feleségül vette Neftisz nevű nővérét, Ozirisz pedig Íziszt.

Mint a földön uralkodó király, Ozirisz kivezette az egyiptomiakat a vadságból, törvényt adott nekik, és megtanította őket az istenek tiszteletére. Az ő korát megelőzően az egyiptomiak emberevők voltak. De Ozirisz felesége és nővére, Ízisz felfedezte a vadon növény búzát és árpát, s Ozirisz bevezette ezeknek a növényeknek a művelését népe körében, amely azonnal elhagyta az emberevést, és áttért a szelíd növényi kosztra. Továbbá úgy tartották, hogy Ozirisz gyűjtött elsőnek gyümölcsöt a fákról, futtatta fel a szőlővesszőt karókra, és taposta ki a fürtök levét. Abban a vágyában, hogy ezeket a jótékony felfedezéseket az egész emberiségnek átadhassa, Egyiptom kormányzatát feleségére, Íziszre bízta, maga pedig beutazta a világot, s jártában-keltében mindenütt terjesztette a civilizáció és a földművelés áldásait. Olyan országokban, ahol a rideg éghajlat vagy a szűkös talaj nem engedte meg a szőlő művelését, Ozirisz megtanította a lakosokat, hogy a bor hiányáért az árpasör főzésével vigasztalódjanak. Majd visszatért Egyiptomba, megrakodva azokkal a gazdag kincsekkel, amelyekkel a hálás népek halmozták el; a sok jóért, amelyet az emberiséggel tett, általánosan istenként üdvözölték, és tisztelték. De fivére, Széth (akit a görögök Tüphónnak neveztek) hetvenkét társával együtt összeesküdött ellene. Miután titkon mértéket vett jó fivérének testéről, a gonosz fivér, Tüphón egy gazdagon díszített ládát készített erre a mértékre, s egyszer, amikor valamennyien együtt ittak és mulatoztak, behozta a ládát, tréfásan annak ígérve, akire pontosan ráillik. Meg is próbálta egyik a másik után, de egyikük alakjára sem illett. Végül Ozirisz szállt be a ládába, és lefeküdt. Erre az összeesküvők odarohantak; rácsapták a fedelet, erősen leszögezték, beforrasztották olvasztott ólommal, s a ládát a Nílusba dobták. Ez Athyr hónapjának 17. napján történt, amikor a nap a Skorpió jegyében áll, Ozirisz uralmának vagy életének 28. évében. Amikor Ízisz megtudta ezt, levágta hajának egy fürtjét, gyászruhát öltött, és vigasztalanul fel-alá bolyongva kereste a holttestet.

A bölcsesség istenének tanácsára Ízisz a Nílus-torkolat papiruszmocsaraiban húzódott meg. Menekülésében hét skorpió kísérte. Egy este elfáradva egy asszony kunyhójához érkezett, ez azonban megijedt a skorpiók láttán, s becsapta az ajtót az orra előtt. Ekkor az egyik skorpió bemászott az ajtó résén, és halálra marta az asszony gyermekét. De Ízisz meghallva az anya siralmát, meghatódott, rátette kezét a gyermekre, és elmondta hatalmas varázsigéit; így a mérge eltávozott a kisdedből, s ez életre kelt. Később maga Ízisz is gyermeket szült a mocsárban. Akkor fogant meg, amikor sólyom alakjában röpdösött halott férje teste fölött. A csecsemő az ifjabb Hórusz volt, akit ifjúságában Harpokratész – azaz a gyermek Hórusz – névvel illettek. Búto, az Észak istennője rejtette el őt gonosz nagybátyjának, Széthnek haragja elől. Mégsem tudta minden bajtól megóvni, mert egy napon Ízisz, amikor kisfiának rejtekhelyére ment, élettelenül és mereven a földön fekvő taláta; egy skorpió marta meg. Ekkor Ízisz a napistenhez, Rához imádkozott segítségért. Az isten meghallgatta kérését, megállította bárkáját az égen, s leküldte Thothot, hogy megtanítsa Íziszt a varázsigére, amellyel fiát életre keltheti. Ízisz kiejtette a hatalmas szavakat, s lám a mérge egyszerre kifolyt Hórusz testéből, levegő hatolt belé, s a gyermek élt. Ekkor Thoth felment az égbe, ismét elfoglalta helyét a Nap hajóján, s a ragyogó menet diadalmasan haladt tovább.

Időközben az Ozirisz testét tartalmazó láda leúszott a folyón, és kijutott a tengerre; végül partra vetődött Búbloszban, Szíria partjain. Itt hirtelen felnőtt egy gyönyörű *erica*-fa, s a ládát körülfogta törzsével. Az ország királya megcsodálta a fa növekedését, kivágatta, és házának egyik oszlopává tette, de nem tudta, hogy a holt Ozirisz testét tartalmazó láda rejlik benne. Ízisz hírére vette ennek, Búbloszba utazott, s itt szerény ruhában, könnyáztatta arccal leült a kút mellé. Senkihez nem szólt, míg a királyné szolgálói oda nem mentek; szívesen üdvözölte őket, befonta hajukat, és isteni testéből csodálatos illatot árasztott rájuk. Amikor a királyné meglátta szolgálói hajfonatait, és megérezte a belőlük áradó édes illatot, elküldött az idegen asszonyért, házába vette, és gyermekének dajkájává tette. De Ízisz emlője helyett ujját adta szopni a kisdednek, s éjszaka kezdte megégetni a gyermek minden halandó részét, míg ő maga fecske képében, panaszosán csivitelve körülrepkedte az

oszlopot, amely holt fivérét zárta magába. A királyné kikémlelte, mit csinál, s amikor meglátta gyermekét a lángokban, felsikoltott; ezzel meggátolta, hogy a gyermek halhatatlanná váljék. Ekkor az istennő felfedte kilétét, elkérte a tető oszlopát; meg is kapta, kivágta belőle a ládát, ráborult, s olyan hangosan jajgatott, hogy a király ifjabbik gyermeke ijedtében ott helyben szörnyethalt. Ízisz a fa törzsét finom vászonba göngyölte, kenetet öntött rá, s a királynak és a királynénak adta; ez a fa a mai napig ott áll Ízisz templomában; Búblosz népe nagy tiszteletben részesíti. Ízisz a ládát egy csónakba helyezte, magához vette a király legidősebb gyermekét, és elhajózott. Amint egyedül maradtak, felnyitotta a ládát, arcát fivérének arcára fektette, megcsókolta, és sírt. A gyermek azonban csendesen háta mögé került, látta, hogy mit művel, s amikor az istennő megfordult, és haragosan ránézett, nem bírta elviselni tekintetét, és meghalt; de egyesek szerint nem így történt, hanem beleesett a tengerbe, és megfulladt. Az egyiptomiak lakomáikon Manerosz néven dalokat zengenek róla.

Ízisz pedig félretette a ládát, s elment Búto városába, hogy meglátogassa fiát, Hóruszt. Tüphón megtalálta a ládát, amikor egy éjszaka a telihold fényénél vadkanvadászaton járt. Felismerte a testet, tizennégy darabra vágta, s a darabokat szétszórta. Ízisz azonban fel-alá hajózott a mocsarakban egy papiruszból készült csónakon, s kereste a test darabjait: ezért van, hogy a krokodilok nem bántják a papiruszcsónakban hajózó embereket, mert félnek az istennőtől, vagy tisztelik. Ez az oka annak is, hogy Ozirisznak annyi sírja van Egyiptomban, mert az istennő minden egyes darabot ott temetett el, ahol megtalálta. Mások úgy tartják, minden városban eltemette egy képmását azt állítva, hogy az a holttest; ezzel az volt a célja, hogy sok helyen tiszteljék Oziriszt, és Tüphón ne találjon rá az igazi sírra, ha keresné. Ozirisz nemi szervét azonban megették a halak, ezért Ízisz egy szobrot készített helyette, s ezt a képmást az egyiptomiak mind a mai napig használják ünnepeiken, „Ízisz – írja Diodorus Siculus történetíró – összeszedte a test mindegyik részét a nemi szervet kivéve; minthogy pedig azt akarta, hogy férjének sírja ismeretlen maradjon, és Egyiptom országának minden lakója tisztelje, a következő cselhez folyamodott. Viaszból és fűszerből Ozirisz természetének megfelelő emberi alakokat formált, beléjük

foglalva testének valamelyik részét. Ezután családjuk rendjében behívta a papokat, és megeskette őket, hogy senkinek se fogják elárulni azt a titkot, amelyet most rájuk bíz. Így négyszemközt mindegyiknek azt mondta, hogy csak reá bízta a test eltemetését, majd emlékeztetve a kapott jótéteményekre, felszólította őket, temessék el a testet a maguk országában, és tiszteljék Oziriszt mint istent. Arra is felkérte őket, szenteljék Ozirisznak országuk valamelyik állatát, azt, amelyiket akarják, s tiszteljék ezt az állatot életében úgy, mint régebben Oziriszt tisztelték, kimúlása után pedig részesítsék ugyanolyan temetésben, mint az istent. Mivel pedig el akarta érni, hogy a papoknak érdekében álljon a mondott szertartások elvégzése, nekik adományozta a föld egyharmadát, hogy használják az istenek szolgálatában és tiszteletére. Azt mondják, hogy a papok ennek megfelelően – megemlékezvén Ozirisz jótéteményeiről, továbbá a királynő kedvéért, és a haszon reményében is – végrehajtották Ízisz minden rendelkezését. Ezért a mai napig a papok mind azt képzelik, hogy Ozirisz az ő országukban nyugszik, tiszteletben tartják a kezdetben felszentelt állatokat, s amikor ezek kimúlnak, temetésükön a papok megismétlik az Oziriszért tartott gyászünnepet. De a szent bikákat, amelyeknek egyikét Apisznak, másikat Mnevisznek hívják, Ozirisznek szentelték, s elrendelték, hogy valamennyi egyiptomi közösen mint isteneket imádja őket, mert mindenekfölött ezek az állatok segítették a gabona felfedezőit a mag elvetésében és a földművelés egyetemes jótéteményének elérésében.”

Ez Ozirisz mítosza vagy legendája, ahogyan a görög írók előadják, s a bennszülött egyiptomi irodalom többé-kevésbé töredékes megjegyzései vagy utalásai kiegészítik. A Dendera templomában található hosszú felirat megőrizte az isten sírjainak jegyzékét, más szövegek pedig megemlítik testrészeit, amelyeket szent ereklyék gyanánt őriztek minden egyes szentélyben. Így szíve Athribiszban volt, gerince Buziriszban, nyaka Letopofiszban, feje meg Memphiszben. Amint az ilyen esetekben gyakran megesik, isteni tagjai csodálatosan megszorodtak. Feje például Memphiszen kívül Abüdoszban is megvolt, lábai pedig több közönséges halandó számára is elegendőnek bizonyultak volna. Ebben a tekintetben Ozirisz mégis semmiség Szent Déneshez

képest, akinek nem kevesebb, mint hét feje maradt fenn, és valamennyi valódi.

A Plutarkhosz elbeszélését kiegészítő egyiptomi, hazai beszámolók szerint Ízisz, amikor megtalálta férjének, Ozirisznek holttestét, Neftisz nővérével együtt leült melléje, és siratót énekelt, amely a későbbi korban minden egyiptomi halottsiratásnak mintául szolgált. „Jöjj házádba – jajgatott –, jöjj házádba, On isten! Jöjj házádba, Te, akinek nincs ellensége. Ó, szép ifjú, jöjj házádba, hogy megláthass engem. Én vagyok a Te nővéred, akit szeretsz; nem fogsz többé megválni tőlem. Ó, szép fiú, jöjj házádba ... Nem látlak, de szívem vágyakozik utánad, és szemem sóvárog Utánad. Jöjj ahhoz, aki szeret Téged, aki szeret Téged, Unnefer, Te áldott! Jöjj nővéredhez, jöjj feleségedhez, jöjj feleségedhez, Te, akinek szíve nem dobog. Jöjj háziasszonyodhoz. Nővéred vagyok ugyanattól az anyától, nem lehetsz távol tőlem. Istenek és emberek feléd fordították arcukat, és együtt sírnak Érted ... Utánad kiáltok, és sírok úgy, hogy kiáltásom felhallatszik az égbe, de Te nem hallod meg hangomat, mégis én vagyok a Te nővéred, akit szeretted a Földön; senki mást nem szeretted, csak engem, ó, testvérem! ó, testvérem!” Az ifjúsága virágában megölt szép ifjúnak ez a siratása az Adoniszért elhangzott gyászdalokra emlékeztet. Az Unnefer, a „Jó Lény” cím, amelyet neki juttatnak, a hagyományban Ozirisznak tulajdonított bőkezűségre utal; ez volt egyik legáltalánosabb címe, és egyben egyik királyi neve is.

A két szomorú nővér siralma nem volt hiábavaló. Mégszánva fájdalmukat, Rá napisten leküldte a mennyből Anubiszt, a sakálfejű istent, s ez Ízisz, Neftisz, Thoth és Hórusz segítségével összeillesztette a megölt isten szétszaggatott testét, vászonpólyákba göngyölte, és elvégezte mindazt a szertartást, amelyet az egyiptomiak az elköltözött teste fölött el szoktak végezni. Ekkor Ízisz legyezni kezdte szárnyával a hideg agyagot; Ozirisz életre kelt, s ettől kezdve a túlvilágon uralkodott mint a halottak királya. Ott az Alvilág Királya, az Örökkévalóság Királya és a Halottak Ura címeteket viselte. Ugyancsak ott, a Két Igazság nagy termében, negyvenkét ülnök társaságában (minden főbb egyiptomi tartományból került ki egy-egy) bírói széket tartott az elhunytak lelkei fölött; ezek megtették előtte ünnepélyes vallomásukat, és miután szívük megmérgetett az

igazság mérlegén, elnyerték az örök életben erényük jutalmát, vagy bűneik megillető büntetését.

Ozirisz feltámadásában az egyiptomiak a maguk síron túli, örökkévaló életének zálogát látták. Hittek benne, hogy mindenki örökké fog élni a másvilágon, ha túlélő barátai megteszik testével azt, amit az istenek tettek Oziriszével. Ezért az egyiptomiaknak a halott ember testénél végzett szertartásai pontos másolatai azoknak, amelyeket Anubisz, Hórusz és a többiek hajtottak végre a holt isten fölött. „Minden temetésnél eljátszották annak az isteni misztériumnak a mását, amelyet valamikor Ozirisz fölött végeztek el, amikor fia, nővérei és barátai összegyűltek feldarabolt földi maradványai fölött, és varázslataikkal meg mesterkedéseikkel sikeresen megalkották összetört testéből az első múmiát, majd ezt ismét életre keltették, és ellátták a síron túli, új egyéni életbe való átlépés eszközeivel. Az elhunyt múmiája Ozirisz volt; a hivatásos sirató asszonyok az ő nővérei: Ízisz és Neftisz; Anubisz, Hórusz és az Ozirisz-legenda összes istenei összegyűltek a holttest körül.” Ilyen módon minden halott egyiptomit azonosítottak Oziriszszal, és az ő nevét is adták neki. A Középbírodalomtól kezdve szabályszerű gyakorlat, hogy az elhunytat „Ozirisz N. N.”-nek szólítják, mintha maga az isten volna, és hozzáteszik az „igaz beszédű” állandó jelzőt, mert Ozirisznak jellemző vonása volt az igazmondás. A Nílus völgyében feltárt több ezer feliratos és festményekkel ékes sír bizonyítja, hogy a feltámadás misztériumát elvégezték minden elhunyt egyiptomiért; amint Ozirisz meghalt, majd feltámadott halottaiból, úgy remélte mindenki, hogy a halálból örök életre ébred majd.

Így a láthatóan általános hazai hagyomány szerint Ozirisz Egyiptom jó és szeretett királya volt, erőszakos halállal halt meg, de feltámadott halottaiból, és attól fogva istenként tisztelték. Ezzel a hagyománnyal összhangban a szobrászok és festők rendszerint emberi és királyi alakban ábrázolták mint halott uralkodót, a múmia kötelékeibe burkolva, de fején királyi koronával és egyik – a kötelékektől szabadon hagyott – kezében királyi jogarral. Mindenekfölött két város kapcsolódott mítoszához és emlékezetéhez. Az egyik Buzirisz Alsó-Egyiptomban, amely azt állította, hogy a gerincét őrzi, a másik Abüdosz Felső-Egyiptomban, amely fejének birtokával dicsekedett. Abüdosz, amelyet az elhunyt

és mégis élő isten nimbusza övezett, eredetileg jelentéktelen helységeből az Óbirodalom korának végére Egyiptom legszentebb helyévé vált; úgy látszik, Ozirisz ottani sírja azt jelentette az egyiptomiak számára, amit a jeruzsálemi Szent Sír temploma a keresztényeknek. Minden jámbor ember azt kívánta, hogy holtteste szentelt földben, a megdicsőült Ozirisz sírjának közelében nyugodjék. Valójában kevesen voltak olyan gazdagok, hogy ezt a megbecsülhetetlen kiváltságot élvezzék, mert eltekintve egy sír áráról a szent városban, maga a múmiának nagy távolságra szállítása is nehézkes és költséges volt. De sokan annyira vágyódtak arra, hogy holtukban magukba szívják a szent sírból kiáradó áldott hatást, hogy túlélő barátaikat rávették, szállítsák el földi maradványaikat Abüdoszba, tartózkodjanak ott egy kis ideig, majd vigyék vissza őket a folyón, és temessék el a szülőföldjükön számukra elkészített sírba. Mások síremlékeket építettek a maguk számára, vagy emléktáblákat helyeztek el meghalt és feltámadott Uruk sírjának közelében, hogy osztozhassanak vele a boldog feltámadás örömeiben...

OZIRISZ TERMÉSZETE

1. §. OZIRISZ, A GABONAISTEN – Ozirisz mítoszának és szertartásának áttekintése eléggé bizonyítja, hogy egyik szempontból nézve az isten a gabona megtestesítője volt, a gabonáé, amelyről el lehet mondani, hogy minden évben meghal, és újra életre kel. Mindazon a pompán és ragyogáson keresztül, amellyel a későbbi korban a papok körülvették tiszteletét, Ozirisz gabonaistenként való elképzelése világosan látszik halálának és feltámadásának ünnepében, amelyet előbb Khoiak hónapjában, a későbbi időben pedig Athyr hónapjában ültek meg. Úgy látszik, hogy ez az ünnepség lényegében a vetés ünnepe volt, és ennek megfelelően arra az időre esett, amikor a földműves éppen elvetette a magot a földbe. Ebből az alkalomból a gabonaistennek földből és gabonából gyúrt képmását temetési szertartással földelték el a mezőn, hogy miután ott meghalt, az új termésben ismét életre keljen. A szertartás valójában varázslat volt, amelynek a szimpatetikus mágia útján a gabona növekedését kellett biztosítani; feltehetjük, hogy mint ilyen egyszerű formában minden egyiptomi gazda gyakorolta a maga földjén jóval azelőtt, hogy a papok átvették és a templom méltóság teljes szertartásává alakították. A mai, de kétségtelenül ősi arab szokásban, amely az „öregembernek”, vagyis egy gabonakévének a szántóföldön való eltemetéséből és halottaiból való feltámadásáért mondott imádságból áll, felismerjük azt a csírárt, amelyből Ozirisz gabonaisten tisztelete valószínűleg kialakult.

Az istennek ebbe az értelmezésébe jól beleillenek mítoszának részletei. Állítólag az Ég és a Föld leszármazottja volt. Lehet-e alkalmasabb szülőket találni a gabona számára, amely az Ég vizétől megtermékenyülő talajból sarjad? Igaz, Egyiptom földje közvetlenül a Nílusnak és nem a záporoknak köszönhetette termékenységét, lakosainak mégis tudniuk vagy legalábbis sejteniük kellett, hogy a nagy folyót viszont a kontinens távoli belsejében hulló esők táplálják. Továbbá azt a legendát, hogy Ozirisz tanította meg elsőnek az embereket a gabona termelésére, a legtermészetesebben magáról a gabonaistenről lehetett elmondani. Az a történet, hogy feldarabolt

maradványait szanaszét szórták az országban, és különféle helyeken temették el, a mag elvetésének vagy megrostálásának mitikus kifejezése lehet. Az utóbbi értelmezést támogatja az a mese, hogy Ízisz egy gabonaszitába helyezte Ozirisz szétvágott tagjait. Vagy még valószínűbb, hogy a legenda annak a szokásnak emlékét őrzi, amely szerint emberi áldozatot öltek meg, talán mint a gabonaszellelem képviselőjét, és húsát szétosztották, vagy hamvait szétszórták a földeken, hogy megtermékenyítsék ezeket. Az újkori Európában a Halál figuráját néha darabokra tépik, és darabjait a gabona növekedésének biztosítására eltemetik a földben; a világ más részein emberi áldozatokkal bánnak el ugyanígy. Ami a régi egyiptomiakat illeti, Manethon bizonyítja, hogy vörös hajú embereket szoktak elégetni, és hamvaikat szórókosarakkal szétszórják; nagyon jelentős, hogy a királyok Ozirisz sírjánál mutatták be ezt a barbár áldozatot. Feltehetjük, hogy az áldozatok magát Oziriszt képviselték, személyükben az istent ölték meg, darabolták fel és temették el évenként, hogy meggyorsítsa a mag növekedését a földben.

Az őskorban talán maguk a királyok játszották el az isten szerepét, őket ölték meg, és darabolták fel mint az isten megszemélyesítőit. Akárcsak Ozirisz, Széth is arra a sorsra jutott, hogy tizennyolc napi uralkodás után darabokra tépték, s erről évenként egy ugyanilyen időtartamú ünnepséggel emlékeztek meg. Egy elbeszélés szerint Romulust, Róma első királyát a szenátorok darabokra vágta, és testrészeit eltemették a földbe; halálának a hagyomány szerinti napját, július 7-ét bizonyos furcsa szertartásokkal ülték meg, amelyek a jelek szerint a füge mesterséges megtermékenyítésével függtek össze. Továbbá egy görög legenda elmondja, hogy Pentheusz, Thébai király és Lükurgosz, a trákiai edonok király szembeszegült a bor istenével, Dionüszossal; ezeket a szentségtelen uralkodókat darabokra szagatták; az előbbit az őrjöngő bacchánsok, az utóbbit a lovak. Ezek a görög hagyományok egy olyan szokás elferdített emlékei lehetnek, amelyek szerint embereket, különösen isteni királyokat áldoztak fel mint Dionüszosz megszemélyesítőit; ez az isten számos tekintetben hasonlított Oziriszra, s azt tartották, hogy testét darabokra szaggatták. Tudjuk, hogy Khioszban embereket vágta darabokra, és áldoztak fel Dionüszosznak; mivel pedig ugyanazon a módon haltak meg, mint

istenük, alapos a feltevés, hogy őt személyesítették meg. A trákiai Orpheusz története, akit a bacchánsok ugyancsak darabokra téptek, arra vall, hogy ő is annak az istennek megszemélyesítőjeként pusztult el, akinek halálával meghalt. Jellemző, hogy a trákiai Lükurgoszról az edonok királyáról azt írják: azért ölték meg, hogy a termékenységet veszített föld ismét termővé legyen.

Olvasunk aztán egy norvég királyról is, Fekete Halfdanról, akinek testét feldarabolták, és királyságának különféle részein temették el azért, hogy a föld termékenységet biztosítsák. Azt mondják róla, hogy negyvenéves korában beszakadt alatta a tavaszi jég, és megfulladt. A régi norvég történetíró, Snorri Sturluson így adja elő a halála után történeteket: „Ő volt a legsikeresebb (betű szerint: bőséggel leginkább megáldott) valamennyi király közül. Oly sokra becsülték az emberek, hogy amikor híre jött halálának, testét pedig elvitték Hringarikibe, hogy ott eltemessék, Raumariki, Westfold és Heithmörk főemberei eljöttek, és mind azt kérték, hadd vihessék el testét magukkal, és temethessék el tartományaikban; azt gondolták, hogy bőséget hoz azoknak, akik hozzájutnak. Végül abban állapodtak meg, hogy a holttestet négy hely között osztják meg. Fejét a Hringarikihez tartozó Steinnben, egy halom alá temették el, ezenkívül mindegyik fél elvitte, és eltemette a maga részét. Valamennyi halmot Halfdan halmának nevezik.” Említést érdemel, hogy ez a Halfdan az Yngling családhoz tartozott, amely Freytől, a termékenység nagy skandináv istenétől vezette le származását.

A Brit Új-Guineában a Fly folyó torkolatától nem messze fekvő Kiwai-sziget bennszülöttei egy Szegera nevű mágusról tesznek említést; ennek a szágó volt a toteme. Mikor Szegera öreg és beteg lett, megmondta az embereknek, hogy hamarosan meghal, de ennek ellenére gondoskodik majd kertjeik virágzásáról. Ezért meghagyta nekik, hogy halála után darabolják fel holttestét, és húsának darabjait vigyék kertjeikbe, fejét azonban saját kertjében temessék el. Azt mondják róla, hogy magasabb kort ért meg, mint az emberek átlaga, és hogy apját senki sem ismerte; ő tette a szágót élvezhetővé, s azóta senki sem maradt éhen. Néhány évvel ezelőtt még élő öregek azt állították, hogy ifjúkorukban ismerték Szegerát, s a kiwai népnél a közvélemény azt tartja, hogy csak két nemzedékkel ezelőtt halt meg.

Összefoglalóan megállapíthatjuk: ezek a legendák arra a székében elterjedt gyakorlatra mutatnak, hogy a király vagy varázsló testét feldarabolják, testrészeit pedig az ország különféle részein temetik el azért, hogy biztosítsák a talaj termékenységét és valószínűleg egyben az ember és az állat szaporodását is.

Visszatérve azokra az emberi áldozatokra, akiknek hamvait az egyiptomiak szórókosarakkal hintették szét, itt valószínűleg fontos szerepet játszik e szerencsétlenek vörös haja. Egyiptomban ugyanis az áldozatra szánt ökröknek vöröseknek kellett lenniük; ha egyetlen fekete vagy fehér szőrszálat találtak az állaton, ez már alkalmatlanná tehetette az áldozatra. Ha – mint felteszem – ezek az emberi áldozatok a termés növekedésének előmozdítására szolgáltak – ezt a nézetet támogatja hamvaik szétszórása is –, akkor talán azért választottak vöröshajúakat áldozatnak, mert ezek személyesítették meg legjobban a vöröses búza szellemét. Amikor ugyanis egy istent élő személynek kell megjelenítenie, az emberi képviselőt természetesen az isteni eredetihez való feltételezett hasonlóság alapján választják ki. Ezért a régi mexikóiak, akik azt képzelték, hogy a kukorica olyan személy, aki a vetés és az aratás között végigjárja egész életpályáját, újszülött csecsemőket áldoztak a kukorica vetésekor, nagyobb gyermekeket, amikor ez a növény címerét hánytá, és így tovább egészen teljes beéréséig; ekkor már öreg embereket áldoztak. Ozirisz egyik neve „termés” vagy „aratás”, s az ókoriak néha a gabona megszemélyesítőjének is tartották.

2. §. OZIRISZ, A FA SZELLEME – De Ozirisz több volt, mint a gabona szelleme; egyúttal faszellem is volt; és talán ez az eredeti jellege, hiszen a fák tisztelete a vallástörténetben természetesen régebbi a gabonafélék tiszteleténél. Ozirisz faszellem karakterét nagyon plasztikusan emeli ki egy Firmicus Maternusnál leírt szertartás. Miután kivágtak egy fenyőfát, kivájták a közepét, s az így kiemelt fadarabból elkészítették Ozirisz szobrát; ezt azután mint valami holttestet eltemették a fa üregében. Nehéz elképzelni világosabb kifejezését annak a felfogásnak, hogy a fában személy lakik. Ozirisznak így elkészített szobrát megőrizték egy éven át, azután elégették, pontosan úgy, amint Attisznak a fenyőfához erősített képmását. A fa kivágásának Firmicus Maternus leírta

szertartására – úgy látszik – Plutarkhosz is utal. Valószínűleg az *erica*-fába zárt Ozirisz-test mitikus megtalálásának megfelelője ez a rítusban. Ozirisz denderai csarnokában az isten sólyomfejű múmiáját tartalmazó koporsót világosan úgy ábrázolták, hogy bele van foglalva egy fába (láthatólag makkos fába), amelynek törzsét és ágait látni lehetett a koporsó alatt és fölött. Így a jelenet pontosan megfelel mind a mítosznak, mind a Firmicus Maternusnál olvasható szertartásnak.

Ozirisznak mint faszellemnek jellegével megegyezik az, hogy híveinek tilos volt gyümölcsfákat megsérteniük, mint a növényzet általános istenének karakterével pedig az a tilalom, hogy nem rekeszthettek el forrásokat, amelyek annyira fontosak a forró déli országok öntözésénél. Az egyik legenda szerint ő tanította meg az embereket arra, hogy a szőlővesszőt karóra futtassák fel, hogy fölösleges leveleit lenyessék, és hogy a szőlőszemből kiperéseljék a levét. Az i. e. 1550 körül írt, Nebszeniből való papyrusz Oziriszt olyan szentélyben ülve ábrázolja, amelynek tetejéről szőlőgerezdek függenek; Nekht királyi írnok papyruszán pedig úgy látjuk az istent, amint egy medence előtt trónján ül; a medence partján egy dúsan termő és sok fürtöt hordozó szőlővessző nő, és fordul az ülő istenség felé. Ozirisznak szentelték, az ő növényének nevezték a borostyánt, mert örökzöld.

3. §. OZIRISZ, A TERMÉKENYSÉG ISTENE – Mint a növényzet istenét, Oziriszt természetesen általában a teremtő energia istenének is tekintették, hiszen a fejlődés bizonyos fokán az ember még nem tesz különbséget az állatok és a növények fajfenntartó ereje között. Ezért tiszteletének feltűnő vonása volt az a nyers, de kifejező szimbolika, amely természetének ezt az oldalát nemcsak a beavatottak, hanem a tömeg számára is láthatóvá tette. Ünnepe az asszonyok körüljártak a falvakban, himnuszokat zengtek dicsőségére, és körülhordozták obszcén képmásait, amelyeket zsinórok segítségével hoztak mozgásba. Ez a szokás valószínűleg varázslatul szolgált, amelynek a termények növekedését kellett biztosítani. Azt mondják, hogy a föld mindenféle fajtájú terményével borított hasonló szobra állott egy templomban Ízisz alakja előtt, s a neki szentelt philai kamrákban a halott istent ravatalán fekvő, de

olyan testtartásban ábrázolták, amely a legegyszerűbb módon mutatta be, hogy nemző ereje még halálában sem enyészett el, csak szünetel, készen arra, hogy alkalomadtán az élet és a termékenység forrása legyen a világ számára. Az Oziriszhoz szóló himnuszok utalásokat tartalmaznak természetének erre a fontos oldalára. Egyikük azt mondja, hogy a világ győzelmes zöld színbe öltözködik általa, egy másik pedig kijelenti: „Te vagy az emberiség atyja és anyja, lélegzeted által él, tested húsával tartja fenn magát az ember.” Feltehetjük, hogy ebben az atyai minőségben azt várták tőle – mint a termékenység többi istenétől is –, hogy utódokkal áldja meg a férfiakat és nőket, az ünnepén tartott körmenetek pedig arra szolgáltak, hogy az elvetett mag növekedésének meggyorsításán kívül ezt a célt is előmozdítsák. Félreismernénk az ősi vallásokat, ha szemérmetlennek és feslettnek bélyegeznénk azokat a jelvényeket és szertartásokat amelyeket az egyiptomiak alkalmaztak azért, hogy az így felfogott isteni hatalmat foganatossá tegyék. A célok, amelyeket ezekkel a rítusokkal maguk elé tűztek, természetesen és dicséretesen voltak, csak a célravezető eszközökben tévedtek. Hasonló tévedés vezette a görögöket ilyesféle szimbolika alkalmazására Dionüszosz-ünnepeiken, s az így a két vallás között létrejött felületes, de feltűnő hasonlóság talán mindennél jobban félrevezette mind az ókori, mind a modern kutatókat, akik azonosítottak egymással két kétségtelenül rokon természetű de egymástól teljesen különálló és eredetében független kultuszt.

4. §. OZIRISZ, A HALOTTAK ISTENE – Láttuk, hogy Ozirisz egyik vonatkozásában a halottak uralkodója és bírja volt. Egy olyan nép előtt, mint az egyiptomi, amely nemcsak hitt a síron túli életben, hanem tényleg sok időt, pénzt és munkát is fordított a halál utáni élet előkészületeire, az istennek ez a hivatása alig tűnhetett kevésbé fontosnak – ha ugyan nem tekintették éppen olyan lényegesnek –, mint az a működése, hogy a földet rábírija, hogy kellő időben hozzon termést. Tisztelőinek hitében az istennek ez a két hatásköre feltehetően benső kapcsolatban állott egymással. Amikor sírba tették halottaikat, Ozirisz őrizetére bízták őket, aki fel tudta támasztani a holtakat poraikból az örök életre, amint a magot is kisarjasztotta a földből. Ékesen szóló és félreérthetetlen bizonyosságai ennek a hitnek

Ozirisznak az egyiptomi sírokban talált, gabonával kitömött szobrai. Ezek a feltámadás jelképei és egyszersmind eszközei. Így a régi egyiptomiak a mag kisarjadásából az emberi halhatatlanság jóslatát olvasták ki. Nem ők az egyetlen nép, amely ilyen magasztos reményeket épített ugyanerre a gyenge alapra. Az az isten, aki népét a maga megtört testével táplálta ebben az életben, s aki a boldog örökkévalóság ígéretével kecsegtette egy eljövendő jobb világban, természetesen az első helyet foglalta el a nép érzelmeiben. Ezért ne csodálkozzunk azon, hogy Egyiptomban Ozirisz kultusza háttérbe szorította a többi istenét, s hogy míg ezeket a maguk külön-külön területén tisztelték, őt és isteni társát, Íziszt mindenütt imádták.

ÍZISZ

Ízisz istennő eredeti jelentését még nehezebb meghatározni, mint fivéréét és férjéét, Oziriszét. Annyiféle tulajdonsággal és jelzővel rendelkezett, hogy a hieroglifákban a „soknevűnek”, az „ezernevűnek”, a görög feliratokban pedig a „tízezer nevűnek” hívták. Bonyolult természetében talán mégis fel lehet fedezni az eredeti magot, amely körül a többi elem mintegy lassanként lerakódott. Mert ha fivére és férje, Ozirisz egyik megnyilvánulásában a gabona istene volt, Ízisznek bizonyosan a gabona istennőjének kellett lennie. Legalábbis van némi okunk ennek feltételezésére. Ha ugyanis hihetünk Diodorus Siculusnak, akinek forrása láthatóan Manethon egyiptomi történetíró volt, a búza és az árpa felfedezését Ízisznek tulajdonították, s ünnepein ezeknek a gabonaféléknek a szárát hordozták meg körmenetben, hogy megemlékezzenek az emberiségnek juttatott jótéteményeiről. Szent Ágoston további részletet mond el erről. Szerinte Ízisz abban a pillanatban fedezte fel az árpát, amikor áldozatot mutatott be a maga és férje közös őseinek, akik valamennyien királyok voltak; majd az újonnan felfedezett árpakalászokat megmutatta Ozirisznek és tanácsosának, Thothnak, vagyis Merouriusnak, ahogy a római írók nevezték. Ez az oka annak, teszi hozzá Ágoston, hogy Íziszt Ceresszel azonosítják. Továbbá: aratás idején, amikor az egyiptomi aratók levágták az első szárazakat, letették ezeket a földre, és jajgatva, Íziszhez kiáltozva mellüket verték. Már megmagyaráztuk ezt a szokást: a sarló alatt halálát lelt gabonaszellem siratása ez. Ízisznek a feliratokon szereplő jelzői közt ilyeneket találunk: „Nagy dolgok alkotója”, „Zöld istennő, akinek zöld színe a Föld zöldjéhez hasonlít”, „a Kenyér Asszonya”, „a Sör Asszonya”, „a Bőség Asszonya”; Brugsch szerint ő „nemcsak teremtője a földet beborító növényzet friss zöldjének, hanem valóságban maga a zöld gabonamező, amelyet mint istennőt személyesítenek meg”. Megerősíti ezt Ízisz Sochit vagy Sochet jelzője, amely „gabonamezőt” jelent; a szónak még mindig ez az értelme a kopt nyelvben. A görögök gabonaistennőnek képzeltek el Íziszt, mert azonosították Déméterrel. Egy görög epigrammában úgy

írják le, mint „azt, aki a föld gyümölcseit megszülte”, és mint „a gabona kalászainak anyját”; egy tiszteletére szerzett himnuszban úgy beszél magáról, mint a „búzamező királynőjéről”, s úgy szólnak róla, mint aki „a termékeny barázda búzában gazdag ösvényének gondját viseli”. Ennek megfelelően a görög és római művészek gyakran ábrázolták gabonakalászokkal a fején vagy a kezében.

Így képzelhetjük el hát Íziszt az ősidőkben: rusztikus Gabonaanya, akit az egyiptomi parasztek faragatlan szertartásokkal imádtak. De a dévaj istennő meghitt vonásait alig lehet felfedezni abban a kifinomult és szentté alakított formában, amelyben – a vallási fejlődés korszakainak során átszellemülve – későbbi időkben élő tisztelőinek megjelent, vagyis a hű feleségnek, a gyengéd anyának, a természet jótékony királynőjének alakjában, akit az erkölcsi tisztaság, az időtlen, misztikus szentség nimbusza övez. Így megtisztulva és átlényegülve, messze szülőföldjének határain túl is sok ember szívét megnyerte. A vallásoknak abban a forgatagában, amely az önálló ókori országok hanyatlását, a Római Birodalom hódításait követte, az ő kultusza a legnépszerűbbek egyike Rómában és az egész birodalomban. Némelyik római császár maga is nyíltan hívévé szegődött. És bár Ízisz vallását, mint akármelyik másikat is, gyakran csak köpönyegül használták a laza életű férfiak és nők, egészében előnyösen különböztette meg az ő szertartásait másokétól bizonyos méltóság és emelkedettség, ünnepélyesség és dísz, amelyek alkalmasak arra, hogy megnyugtassák a zaklatott lelket, megkönnyítsék a megterhelt szívet. E rítusok ezért a nemes lelkekre, s mindenekeelőtt a nőkre hatottak, akiket a többi keleti istennő véres és szabados szertartásai megbotránkoztattak, és taszítottak. Nem csodálkozhatunk hát, hogy a hanyatlás korszakában, amikor annyi hagyományos hit rendült meg, amikor rendszerek csaptak össze, amikor az emberek lelke nyugtalanná vált, amikor a valaha örökkévalónak hitt birodalom épületén is baljós repedések és törések mutatkoztak, Ízisz emelkedett alakja lelki nyugalmával és a halhatatlanság kegyes ígérétevel sokak előtt úgy tűnt fel, mint csillag a viharos égen, s keblükben elragadtatott odaadást ébresztett, amely nagyon hasonlít a középkori Szűz Mária-tisztelethez. Méltóságteljes liturgiája borotvált és tonzurás papjaival, reggeli imáival és vecsernyéivel, csilingelő zenéjével, keresztségével

és a szenteltvízzel való meghintéssel, ünnepélyes körmeneteivel, az Istenanya ékkövekkel kirakott szobraival valóban sok tekintetben hasonlított a katolicizmus pompájához és szertartásaihoz. A hasonlóságot nem tekinthetjük pusztán véletlennek. A régi Egyiptom alkalmasint éppen úgy hozzájárult a maga részével a katolikus egyház pompás szimbolizmusához, mint teológiájának sápadt általánosításaihoz. Bizonyos, hogy a művészetben a csecsemő Hóruszt szoptató Ízisz alakja annyira hasonlított a Madonnához, karján a gyermekkel, hogy járatlan keresztények néha imádságban részesítették. És talán Ízisznek, egyik későbbi jellemvonása szerint a tengerészek védasszonyának köszönheti Szűz Mária az ő szép nevét, amelyen a viharban hányódó tengerészek tisztelik: *Stella Maris*, „Tenger Csillaga”. Alexandria tengerjáró görögjei adhatták Ízisznek a tengeri istenség jellegzetességeit. Ezek teljesen idegenek eredeti jellegétől és az egyiptomiak szokásaitól, akik nem vonzódtak a tengerhez. E föltevés szerint a Sirius, Ízisz fényes csillaga, amely júliusi reggeleken kiemelkedik a Földközi-tenger keleti részének üveges hullámaiból, és derült időt jelez a matrózoknak, volt az igazi *Stella Maris*, a „Tenger Csillaga”...

DIONÜSZOSZ

Az első fejezetekben láttuk, hogy az ókorban Nyugat-Ázsia és Egyiptom civilizált népei úgy képzeltek el az évszakok váltakozását és különösen a növényzet évenkénti növekedését és elhalását, mint az istenek életének epizódjait, s ezeknek az isteneknek gyászos halálát és boldog feltámadását az egymást felváltó siralom és ujjongás drámai szertartásaival ünnepelték meg. De ha az ünneplés drámai formát öltött is, lényegében mágikus volt, azaz a szimpatetikus mágia elvei alapján arra irányult, hogy biztosítsa a növények tavaszi újjáéledését és az állatok szaporodását, a növényekét és állatokét, amelyeket láthatóan fenyegetett a tél támadása. De az ókori világban az ilyen eszmék és szertartások nem korlátozódtak Babilónia és Szíria, Frígia és Egyiptom keleti népeire; nem az álmodozó Kelet vallási miszticizmusának sajátos termékei voltak ezek, otthonra találtak az élénkebb fantáziájú és mozgékonyabb vérmérsékletű népeknél is, amelyek az Égei-tenger partjain és szigetein laktak. Nem kell az ókor és a mi időnk némelyik kutatójához hasonlóan feltételeznünk, hogy ezek a nyugati népek a Kelet régebbi civilizációjától kölcsönözték a meghaló és feltámadó isten elképzelését és azt az ünnepélyes szertartást, amely ezt a felfogást drámai módon tárta a hívők szeme elé. Valószínűbb, hogy az a hasonlóság, amelyet ebben a tekintetben a Kelet és Nyugat vallásai között megállapíthatunk, nem több véletlen találkozásnál, mint általában – de nem egészen pontosan – mondani szoktuk; hasonló okok különböző országokban és különféle éghajlatok alatt ugyanolyan hatást gyakorolnak a hasonló alkatú értelemre. A görögöknek nem kellett távoli országokba utazniuk, hogy megismerjék az évszakok váltakozását, megfigyeljék a damaszkuszi rózsa elmúló szépségét, az aranykalász elröppenő dicsőségét, a bíbor szőlőfürtök múlandó ragyogását. Évről évre természetes sajnálkozással szemlélték a maguk gyönyörű országában, hogyan válik a nyár fénylő pompája a tél komor mozdulatlanságává; évről évre természetes gyönyörűséggel üdvözölték az új élet tavaszi kibontakozását. Hozzá voltak szokva ahhoz, hogy

megszemélyesítsék a természet erőit, hogy hideg absztrakcióit a képzelet meleg színeivel fessék át, hogy meztelen valóságát a mitikus fantázia pompázatos függönyeivel fedjék el; így az évszakok sugárzó panorámájából megalkották maguknak az istenek és istennők, a szellemek és tündérek sorát, s az ő sorsuk évenkénti váltakozását a vidámság és kétségbeesés, az öröm és bánat egymást váltó érzelmeivel követték; ezeket az érzelmeket természetesen fejezték ki az ujjongás és siratás, a mulatozás és a gyász egymást követő szertartásaiban. Ha megismerünk néhány olyan görög istenséget, akik így meghaltak, és ismét feltámadtak halottaikból, olyan képek tárulnak majd elénk, amelyeket társakként helyezhetünk Adonisz, Attisz és Ozirisz szomorú alakja mellé. Kezdjük el Dionüszoszsal.

Dionüszosz vagy Bakkhosz istent leginkább mint a szőlőtő megszemélyesítőjét ismerjük, s azét a vidámságét, amelyet a szőlő leve idéz elő. Eksztázisba torkolló kultusza, amelyet vad tánc, vérforraló muzsika és ittas kicsapongás jellemez – úgy látszik – Trákiának részegsége hajlamos nyers törzsei között keletkezett. Misztikus tanai és féktelen szertartásai lényegében idegenek voltak a görögök világos értelmétől és józan vérmérsékletétől. De minthogy a titokzatosság varázsára appellált, és arra a legtöbb emberben meglevő hajlamra, hogy visszatérjen a vadságba, ez a vallás futótűzként terjedt el Görögországban, míg végül az az isten, akiről Homérosz alig vett tudomást, a panteon legnépszerűbb alakjává lett. Történetének és szertartásának hasonlósága Oziriszéhoz nem egy kutatót mind az ókorban, mind a mi időnkben arra a nézetre vezetett, hogy Dionüszosz valójában csak álcázott Ozirisz, akit közvetlenül Egyiptomból vittek be Görögországba. Ám a bizonyítékok túlnyomó többsége trákiai eredetere vall, s a két kultusz hasonlóságát eléggé megmagyarázza azoknak az eszméknek és szokásoknak hasonlósága, amelyeken alapultak.

Bár Dionüszosznak legjellemzőbb megjelenítése a fürtös szőlőtő, egyúttal általánosságban a fák istenének is tekintették. Így arról hallunk, hogy majdnem valamennyi görög áldozott „a fa Dionüszoszának”. Boiótiában „Dionüszosz a fában” volt az egyik címe. Képmása gyakran csupán egy felállított póznából állott, kar nélkül, de köpenyben, a fejet jelképező szakállas maszkkal, s az

istenség természetének bemutatására szolgáló, a fejből vagy a testből kiálló leveles ágakkal. Egy vázán úgy festették le kezdetleges képét, amint egy alacsony fából vagy bokorból tűnik elő. A Maiandrosz-parti Magnésziában, mint mondják, Dionüszosz szobrát egy olyan platánfában találták meg, amelyet a szél derékba tört. A kerti fák védője volt; imádkoztak hozzá, hogy növesse meg a fákat; a gazdák, főként a gyümölcstermelők különös tiszteletben részesítették; ezek természetes fatönk alakjában felállították szobrát a kertjükben. Neki tulajdonították minden fán termő gyümölcs felfedezését, ezek között név szerint megemlítették az almát és a fügét; úgy emlegették Dionüszoszt, mint „gyümölcsben gazdagot”, „a zöld gyümölcsűt”, s „aki növeli a gyümölcsöt”. Egyik jelzője a „duzzadó” vagy „kipattanó” (mint a fa nedvei vagy a virága); Attikában és az akhaiabeli Patraiban ismerték a „Virágos Dionüszoszt” is. Az athéniak áldozatot mutattak be neki annak érdekében, hogy országuk bővelkedjék gyümölcsben. A szőlővessző mellett különösen szent fája a fenyő. A delphoi jóshely meghagyta a korinthosziaknak, hogy egy bizonyos fenyőfát úgy tiszteljenek, „mint az istent”; így két Dionüszosz-szobrot faragtak belőle, amelynek arca vörös volt, teste aranyozott. A művészi ábrázolásokon az isten vagy tisztelői rendszeren egy fenyőtobozban végződő póznát visznek. Ugyancsak különösen szoros kapcsolatban állott vele a borostyán és a fügefafa. Az attikai Akharnai városkában volt egy Borostyán Dionüszosz, Spártában egy Füge Dionüszosz, Naxoszon pedig, ahol a füge neve *meilikha*, tiszteltek egy Dionüszosz Meilikhoszt, akinek a szobra fügefából való arcot viselt.

Ezenkívül találunk kevés, de jelentős utalást arra, hogy Dionüszoszt a földművelés és a gabona istenének fogták fel. Úgy beszéltek róla, mint aki maga is a földműves munkáját végzi; elmondják, hogy ő fogott először ökröket igába az eke elé, amelyet addig pusztá kézzel húztak; egyesek ebben a hagyományban találtak megfejtést arra a kérdésre, miért jelent meg az isten – mint még látni fogjuk – oly gyakran ökör alakjában tisztelői előtt. Azt mondták: Dionüszosz azzal, hogy az eke szarvát megfogta, és a magot jártában elvetette, megkönnyítette a földműves munkáját. Azt is megtudjuk még, hogy a bizsanták trákiai törzsének földjén állt egy nagy és szép Dionüszosz-szentély; ha ünnepének éjszakáján

fényesség sugárzott ki onnan, ez azt jelentette, hogy az istenség bőséges aratást biztosít; ha azonban rossz termésre volt kilátás, a titokzatos fény nem látszott, s a szentély fölött éppen olyan sötétség borongott, mint máskor. Ezenkívül Dionüszosz jelvényei között ott szerepelt a szórókosár, vagyis az a nagy, nyitott, lapát alakú kosár, amelyet a gazdák egészen az újkorig használtak arra, hogy a gabonaszemeket az ocsútól elválasszák; a magot e kosárban feldobták a levegőbe, így rostáltak. Ez az egyszerű mezőgazdasági eszköz szerepelt Dionüszosz misztikus szertartásaiban, sőt a hagyomány szerint az istent születésekor egy szórókosárba helyezték bölcső helyett; a képzőművészet ilyen bölcsőbe helyezett csecsemő alakjában ábrázolta, s ezekből a hagyományokból és ábrázolásoktól kapta a *Liknitész* jelzőt, ami annyi, mint a „szórókosárból való”.

A növényzet más isteneihez hasonlóan Dionüszoszról is azt tartották, hogy erőszakos halállal halt meg, de ismét életre kelt; szent szertartásai során eljátszották szenvedéseit, halálát és feltámadását. Nonnosz, a költő így mondja el gyászos történetét: Zeusz kígyó formájában teherbe ejtette Perszephonét, s ez életet adott Zagreusznak – vagyis Dionüszosznak –, egy szarvas csecsemőnek. Alighogy megszületett, a kisdéd felhágott atyja, Zeusz trónjára, és a villámot lóbálva apró kezében, utánozta a nagy istent. De nem sokáig foglalta el a trónt, mert az álnok titánok arcukat mésszel bemázolva késsel támadtak rá, amikor éppen a tükörben nézte magát. Egy darabig kitért támadásuk elől úgy, hogy egymás után különféle alakot öltött: Zeuszét, Kronoszét, fiatalemberét, oroszlánét, lóét és kígyóét. Végül bika formájában darabokra vágták elienségeinek gyilkos kései. Firmicus Maternus így beszéli el krétai mítoszáét: Dionüszosz Jupiternek, Kréta egyik királyának törvénytelen fia volt. A király, mikor külföldre távozott, a trónt és a jogart az ifjú Dionüszoszra ruházta; de tudva, hogy felesége, Juno féltékenységből gyűlöli a gyermeket, utódát az örök gondjára bízta, akiknek hűségében hite szerint megbízhatott. Juno azonban megvesztegette az öröket, csörgőkkel és egy ravaszul megszerkesztett tükörrel mulattatni kezdte a gyermeket, s így kelepcébe csalta; itt csatlósai, a titánok rárohantak, darabokra vágták, testét különféle füvekkel megfőzték, és megették. De nővére,

Minerva, aki részt vett a gaztettben, megőrizte a szívét, átadta a hazatérő Jupiternek, s elmondta neki a bűntény egész történetét. Jupiter haragjában halálra kínozza a titánokat, és hogy enyhítse fia elvesztésén érzett fájdalmát, szobrot készített, ebbe belefoglalta a gyermek szívét, majd templomot emelt tiszteletére. Ebben a változatban a mítosz megszelídült, amennyiben Jupitert és Junót (Zeuszt és Hérát) Kréta királyának és királynéjának tünteti fel. Az itt említett örök a legendás kurétesz, akik haditáncot jártak a csecsemő Dionüszosz körül, éppúgy, amint a monda szerint a kisdud Zeus körül is. Az a – mind Nonnosznál, mind Firmicusnál feljegyzett – legenda, amely szerint Dionüszosz gyermekkorában rövid időre elfoglalta atyjának, Zeusznak trónját, rendkívül figyelemreméltó. Így Proklosz tudósít arról, hogy „Dionüszosz volt az istenek utolsó királya; Zeusz jelölte ki. Atyja ugyanis a királyi trónra ültette, és kezébe adta a jogart, és a világ minden istenének királyává emelte”. Az ilyen hagyományok arra a szokásra utalnak, hogy az uralkodó fiát átmenetileg a királyi méltósággal ruházzák fel, hogy azután atyja helyet feláldozzák. Úgy vélték, hogy Dionüszosz véréből gránátalmák fakadtak, amint Adoniszéből anemónák és Attiszéből ibolyák; ezért az asszonyok nem ették meg a gránátalmák magját a Theszmophoria ünnepén. Egyesek szerint Dionüszosz szétvagdalt tagjait Apollón Zeusz parancsára összeillesztette, és eltemette a Parnasszuson. A delphoi templomban mutogatták Dionüszosz sírját Apollón aranyszobra mellett. Más elbeszélés szerint azonban Dionüszosz sírja Thébaiban volt, állítólag itt szaggatták darabokra. Eddig nem esett szó a megölt isten feltámadásáról, de a mítosz más változatai beszélnek erről, s különféle módon adják elő. Az egyik verzió szerint, amely Dionüszoszt Zeusz és Déméter fiának mondja, anyja összeillesztette megcsonkított tagjait, és visszaadta neki ifjúságát. Más változatok egyszerűen azt állítják, hogy nem sokkal temetése után feltámadt halottaiból, és felment a mennybe; vagy azt, hogy Zeusz feltámasztotta, amikor ott feküdt halálra sebesítve; vagy azt, hogy Zeusz lenyelte Dionüszosz szívét, s azután újra nemzette őt Szemelével, aki az általánosan elterjedt legendában mint Dionüszosz anyja szerepel. Azt is olvassuk, hogy Dionüszosz szívét porrá zúzták, folyadékban megittatták Szemelével, s a nő így módon fogant.

A mítosztól a szertartások felé fordulva megtudjuk, hogy a krétaiak kétévenként ünnepet ültek, ezen minden részletében bemutatták Dionüszosz szenvedését. Imádóinak szeme elé tárták mindazt, amit az isten utolsó pillanataiban tett, vagy szenvedett; s a hívők fogaikkal darabokra téptek egy élő bikát, majd őrjöngő kiáltozással járták be az erdőt. Egy ládikát vittek előttük, ebben állítólag Dionüszosz szent szíve rejtett; a fuvolák és cintányérok vad zenéje mellett utánozták a csörgőket, amelyekkel a kisdéd istent a pusztulásba csalogatták. Azokon a helyeken, ahol a feltámadás is szerepelt a mítoszban, ezt is eljátszották a szertartásban, sőt úgy látszik, hogy a feltámadás – vagy legalábbis a halhatatlanság – általános tanát hirdették meg Dionüszosz híveinek. Plutarkhosz ugyanis, amikor egyik levelében csecsemő leányuk halála után vigasztalni törekszik feleségét, azzal a gondolattal próbálja megnyugtatni, hogy a lélek halhatatlan, amint ezt a hagyomány tanítja, és Dionüszosz misztériumai kinyilatkoztatják. A Dionüszosz haláláról és feltámadásáról szóló mítosznak másik alakja szerint az isten alászállott Hádészba (az alvilágba), hogy felhozza anyját, Szemelét a holtak közül. Az argoszi helyi hagyomány szerint az Alküonia-tavon keresztül jutott le oda, s visszatérését az alvilágból – más szóval feltámadását – az argosziak évenként ott ünnepelték meg; trombitaszóval hívogatták a vízből, miközben bárányt dobtak a tóba áldozatul a halottak őrének. Nem tudjuk, tavaszi ünnep volt-e ez, de bizonyos, hogy Lüdía lakói tavasszal ünnepelték Dionüszosz eljövételét, mert úgy gondolták, hogy az isten hozza magával ezt az évszakot. A növényzet isteneit, akikről azt hiszik, hogy az év bizonyos részét a föld alatt töltik, természetesen az alvilág vagy a holtak isteneinek tekintik. Így fogták fel mind Dionüszoszt, mind pedig Oziriszt.

Dionüszosznak mint a növényzet istenének természetével első pillantásra nem egyezik meg mitikus jellemének az a vonása, hogy gyakran fogják fel és ábrázolják állat alakjában, különösen bika formájában, vagy legalábbis ennek szarvával homlokán. Így azt mondják róla: „tehénszarvú”, „bika”, „bika alakú”, „bikaképű”, „bikahomlokú”, „bikaszarvú”, „szarvat viselő”, „kétszarvú”, „szarvas”. Hittek benne, hogy – legalábbis egyes alkalmakkor – bika képében jelenik meg. Szobrait gyakran bika alakjában vagy bikaszarvakkal mintázták meg, mint Küzikoszban; a festmények szarvakkal

ábrázolták. A szarvat viselő Dionüszosz típusát megtaláljuk az ókor ránk maradt emlékei között. Az egyik szobrocska ökörbőrbe öltözve ábrázolja, az állat feje, szarva és patái hátul lógnak le. Máskor úgy jelenítik meg, mint gyermeket, szőlőgerezdekkel homloka körül; tarkójára pedig kiütköző szarvú borjúfej van illesztve. Egy vörös alakos vázán az istent egy nő ölében ülő borjúfejű gyermeknek ábrázolták. Künaiha népe télen tartotta Dionüszosz ünnepét; ekkor a férfiak, akik erre az alkalomra olajjal kenték meg testüket, kiszakítottak egy bikát a csordából, és az isten szentélyéhez vezették. Hitük szerint Dionüszosz irányította őket arra, hogy egy bizonyos bikát kiválasszanak; ez valószínűleg magát az istenséget képviselte, hiszen úgy hitték, hogy ünnepein maga a bika formájában jelenik meg. Élisz asszonyai bika gyanánt üdvözölték, s imádkoztak hozzá, jöjjön el bikalábain. Így énekeltek: „Jöjj ide, Dionüszosz, a te szent templomodba a tenger mellett; jöjj a Gráciákkal a te templomodba, bikalábadon rohanva, ó, kedves bika, ó, kedves bika!” Trákia bacchászai szarvakat hordtak istenük mintájára. A mítosz szerint a titánok bika képében szaggatták darabokra, a krétaiak pedig, amikor Dionüszosz szenvedését és halálát eljátszották, egy élő bikát téptek szét fogukkal. Élő bikák és borjak feldarabolása és elfogyasztása láthatóan szabályszerű vonása volt a Dionüszosz-szertartásnak. Ha végiggondoljuk azt a szokást, hogy az istent bikának vagy az állat némelyik sajátosságával felruházva ábrázolták, továbbá azt a hiedelmet, hogy bika alakjában jelenik meg hívei előtt a szent szertartásokon, s azt a legendát, hogy bika formájában szaggatták darabokra nem kétkelhetünk benne, hogy amikor Dionüszosz hívei az ő ünnepén széttéptek, és elfogyasztottak egy élő bikát, hitük szerint az istent ölték meg, az ő húsát ették, és az ő vérét itták.

A másik állat, amelynek alakját Dionüszosz felöltötte, a kecske. Az isten egyik neve éppen „Gida”. Athénban és Hermionéban „a fekete kecskebőrből való” néven tisztelték, s egy olyan legenda forgott közszájon, hogy egy alkalommal abba a bőrbe öltözve jelent meg, amelyről nevét kapta. Phleiosz bortermő vidékén, ahol ősszel ma is gazdagon borítja a síkságot a hervadó venyige vörös és arany lombozata, a régi időben egy kecske bronzszobra állott; ezt a gazdák arany levelekkel borították be, hogy megvédjék szőleiket a

ragya ellen. A szobor valószínűleg magát a szőlő istenét képviselte. Hogy Héra haragjától megmentse, atyja, Zeusz gidává változtatta az ifjú Dionüszoszt; amikor az istenek Egyiptomba menekültek, hogy Tüphón dühét elkerüljék, Dionüszosz kecskévé változott. Ezért amikor hívei darabokra téptek egy élő kecskét, s ezt nyersen elfogyasztották, hinniük kellett benne, hogy az isten testét eszik, és vérért isszák. Még az újkorban is vallási szertartásként gyakorolták a primitív emberek azt a szokást, hogy darabokra szaggatták állatok vagy emberek testét, és nyersen fogyasztották el. Így nem utasíthatjuk a mesék birodalmába azokat az ókori feljegyzéseket, amelyek Bakkhosz őrjöngő tisztelőinek hasonló rítusairól számolnak be.

Az a szokás, amelyet alább még részletesen meg fogunk vizsgálni, hogy istent ölnek meg állat alakjában, az emberi művelődés nagyon korai szakaszába tartozik, s a későbbi korokban félreértésre adhat alkalmat. A gondolkodás fejlődése lehántja az állati és növényi burkot az ősi állati és növényi istenekről, és egyetlen végső maradék gyanánt emberi tulajdonságaikat hagyja meg, amelyek mindig a fogalom magjához tartoztak. Más szóval az állati és növényi istenek egyre inkább tisztán antropomorf lényekké válnak. Amikor teljesen vagy majdnem teljesen ilyenekké lettek, az istenekkel eredetileg azonos állatok és növények megtartanak még valamilyen határozatlan és alig értett kapcsolatot a belőlük kialakult antropomorf istenekkel. Mivel az istenség és az állat vagy növény közti viszony eredete feledésbe merült, különféle történeteket találnak ki megmagyarázására. Ezek a magyarázatok egy vagy két irányban haladnak aszerint, hogy a szent állattal vagy növényvel való bánásnak szokásos vagy kivételes módján alapulnak-e. A szent állatot rendszerint kímélték, és csak kivételesen ölték meg; ennek megfelelően vagy annak magyarázatára alakították ki a mítoszt, hogy miért kímélik, vagy annak megokolására, hogy miért ölik meg. Ha az előbbi célra dolgozták ki, a mítosz rendszeren valamilyen szolgálatról beszél, amelyet az állat tett az istenségnek; ha az utóbbi célra szerkesztették, a mítosz általában valamilyen sérelemről szól, amelyet az állat okozott az istennek. Annak a megokolása, hogy miért áldoznak kecskéket Dionüszosznak, az utóbbi típusú mítosz példája: azért áldozták neki ezeket az állatokat – mondották –, mert

kárt tettek a szőlőben. Nos, a kecske – mint láttuk – eredetileg magának az istennek a megtestesítője volt. De amikor az isten kivetkőzött állati jellegéből, és lényegében antropomorf lényé vált, a kecske megölését az ő tiszteletére már nem úgy tekintették, mint magának az istenségnek a meggyilkolását, hanem mint neki felajánlott áldozatot; minthogy pedig valamivel meg kellett okolni, hogy miért éppen a kecskét áldozzák fel, azt állították, hogy ez tulajdonképpen a kecskét sújtó büntetés az isten különös gondoskodását élvező szőlő megkárosításáért. Így az a különös látvány tárul elénk, hogy az istent feláldozzák önmagának azon az alapon, hogy a saját ellensége. És minthogy az istenségről felteszik, hogy részesedik a neki felajánlott áldozatból, következésképpen, ha az áldozat az isten régi lényé, voltaképpen a maga húsát fogyasztja el. Ezért Diortüszosz, a kecskeisten úgy jelenik meg, mint aki a nyers kecskevért issza, és Dionüszosz, a bikaisten neve „bikát evő”. Ezeknek a példának az analógiájára feltehetjük, hogy amikor egy istenségről azt írják, hogy egy bizonyos állatot eszik, a kérdéses állat eredetileg nem volt más, mint maga az isten. Később még látni fogjuk, hogyan engesztelnek ki egyes vad népek elpusztult medvéket és cethalakat az áldozatok saját testéből vett részek felajánlásával.

Mindez azonban nem magyarázza meg, miért jelenik meg egy növényi isten állati formában. De a legjobb, ha ennek a kérdésnek a vizsgálatát akkorra halasztjuk, amikor már megtárgyaltuk Déméter jellegét és tulajdonságait. Addig is meg kell még említeni, hogy egyes helyeken állat helyett embert szaggattak darabokra Dionüszosz szertartásain. Ez volt a gyakorlat Khioszon és Tenedoszon; a boiótiai Potniaiban pedig az a hagyomány élt, hogy régen a kecskeölő Dionüszosznak gyermeket szoktak feláldozni, és csak utóbb lépett a kecske a helyébe. Orkhomenoszban, mint láttuk, az emberáldozatot egy régi királyi család nőtagjai közül választották ki. Amint az elpusztított bika vagy kecske a megölt istent képviselte, úgy személyesítette meg őt feltehetően az emberi áldozat is.

Mint már felvetettem: hogy Pentheuszt és Lükurgoszt, ezt a két királyt állítólag darabokra szaggatták (egyiket a bacchánsok, a másikat lovak) azért, mert ellenszegültek Dionüszosz szertartásainak – ezek a mondák annak a szokásnak elferdített

emlékei lehetnek, hogy Dionüszosz képében isteni királyokat áldoztak fel, és holttestük darabjait szétszórták a mezőkön azzal a céllal, hogy ezeket megtermékenyítsék. Bizonyára nem merő véletlen, hogy magát Dionüszoszt is állítólag Thébaiban tépték szét, éppen azon a helyen, ahol a mítosz szerint ugyanez a sors érte Pentheusz királyt a szőlőisten őrjögő híveinek keze által.

Mindazonáltal az emberáldozat hagyománya néha csak olyan áldozati szertartás pusztá félreértése lehetett, amelynél az állatáldozatot emberként kezelték. Tenedoszon például az újszülött borjúra cipőt húztak, s a most ellett tehenet úgy ápolták, mint egy gyermekágyas asszonyt. Rómában úgy áldoztak nősténykecskét Vediovisnak, mintha emberáldozat volna. Másrészt éppen úgy lehetséges, és talán valószínűbb is, hogy ezek a furcsa szertartások maguk is egy ősbibb és durvább szokásnak, az emberáldozat bemutatásának szelídebb kiadásai voltak, s az a későbbi színlelés, amely a felajánlott állatokat emberi lényeknek tüntette fel, csak annak az irgalmas és kegyes csalásnak a része, amely az élő férfiaknál és nőknél kevésbé becses áldozatot „sózott rá” az istenségre. Ezt az értelmezést számos olyan kétségtelen eset támogatja, amikor emberi áldozatokat állatokkal helyettesítettek.

DÉMÉTER ÉS PERSZEPHONÉ

Nem Dionüszosz volt az egyetlen görög istenség, akinek tragikus története és szertartása láthatóan a növényzet elhalását és újjáéledését tükrözte. Más alakban és másként alkalmazva visszatér a régi mese Demeter és Perszephoné mítoszában is. Az ő mítoszuk lényegében azonos Aphoridé (Asztarté) és Adonisz szíriai, Kübelé és Attisz frígiai, Ízisz és Ozirisz egyiptomi történetével. A görög mesében, akárcsak ázsiai és európai párhuzamaiban, egy istennő gyászolja egy szeretett lény elvesztését, az utóbbi a növényzetet személyesíti meg, különösen a gabonát, amely télen meghal, és tavasszal újjáéled; csak hogy míg a keleti képzelet az elveszett szeretett lényt úgy fogta fel, mint holt szeretőt vagy férjet, akit szeretője vagy felesége sirat, a görög fantázia ugyanazt a gondolatot gyengédebb és tisztább formába öltöztette: szerinte a gyászoló anya siratja elhalt leányát.

A Déméter és Perszephoné mítoszáat elbeszélő legrégebbi irodalmi emlék a gyönyörű homéroszi *Déméter-himnusz*, amelyet a szakemberek az időszámításunk előtti VII. századra tesznek. A költemény célja az eleusziszi misztériumok eredetének megmagyarázása; a költő teljes hallgatása Athénról és az athéniakról, akik a későbbi időben kiemelkedő részt vettek az ünnepségben, valószínűvé teszi, hogy a költemény abban az ősi időben keletkezett, amikor Eleuszisz még független államocská volt, és amikor a misztériumok ünnepélyes menete még nem haladt végig derűs szeptemberi napokon a lapos eleusziszi gabonatermő vidéket az athéni síkság olajfák borította tágasabb térségeitől elválasztó kopár, sziklás, alacsony dombsoron. Akárhogyan is áll a dolog, a himnusz elárulja nekünk a költőnek a két istennő jellegéről és működéséről vallott felfogását; természetes alakjuk eléggé élesen kidomborodik a költői képzelet vékony fátyla alatt. A mese szerint az ifjú Perszephoné rózsákat és liliomokat, krókuszokat és ibolyákat, jácintokat és nárciszokat szedett egy buja réten, amikor megnyílt a föld: Plutón, a holtak ura felemelkedett a mélyből, elragadta aranykocsiján Perszephonét, hogy a borongós alvilágban feleségévé

és királynéjává tegye. Megszomorodott anyja, Déméter, szőke fűtjein sötét gyászfátyollal, kereste őt földön és tengeren; amikor a Naptól megtudta leánya sorsát, égő haraggal visszavonult az istenek társaságától, és Eleusziszban ütött tanyát. Itt öregasszony képében mutatkozott a király leányai előtt; szomorúan ült egy olajfa árnyékában a Leányok Kútja mellett, ahová ezek a hajadonok jártak, hogy bronzkancsókba vizet merítsenek atyjuk háza számára. Az istennő mély gyászában és haragjában nem engedte, hogy a mag növekedjék a földben, hanem elrejtve tartotta a föld alatt; megfogadta, hogy addig nem teszi a lábát az Olümposzra, sem a magot nem engedi kihajtani, amíg elveszett leányát vissza nem kapja. Hiába húzták az ökrök az ekét a földeken, hiába vetette a gazda az árpamagot a barna barázdába, a kiszikkadt és feltöredezett föld nem termett semmit. Pusztá és meddő maradt még az Eleusziszhoz közeli Rarion-síkság is, amelyen rendszeren sárga kalásztenger hullámozott. Az emberiség éhen halt volna, s az istenek elvesztették volna a nekik járó áldozatokat, ha a megrémült Zeus meg nem parancsolja Plutónnak, hogy adja ki az elragadott zsákmányt, szolgáltatassa vissza feleségét, Perszephonét anyjának, Déméternek. A halottak zord ura mosolygott és engedelmeskedett, de mielőtt aranykocsiján visszaküldte volna a felső világra királynéját, egy gránátalma magját etette meg vele, s ezzel biztosította, hogy visszatérjen hozzá. Zeus azonban úgy rendelkezett, hogy Perszephoné ezentúl minden esztendő kétharmadát anyjával és az istenekkel tölti majd a felső világon, s az év egyharmadát férjével az alvilágban; innen kell visszatérnie évről évre, amikor a Föld vidám tavaszi virágokkal ékes. A leány boldogan tért vissza a napfényre, anyja boldogan fogadta, és nyakába borult; örömeiben, hogy visszakapta elveszett gyermekét, elrendelte, hogy a gabona hajtszon ki a felszántott földeken, s az egész Föld színét borítsák el a levelek és virágok. Ekkor Déméter egyenesen Eleuszisz fejedelmeihez, Triptolemoszhoz, Eumolposzhoz, Dioklészhoz és magához Keleusz királyhoz ment, megmutatta nekik ezt a boldogító látványt, s ezenkívül kinyilatkoztatta előttük szertartásait és misztériumait. Áldott az a halandó, aki látta ezeket – mondja a költő –, de aki nem részesedett bennük életében, sohasem lesz boldog halálában, miután leszállt a sír sötétjébe. Így a

két istennő eltávozott, hogy boldogan éljen az istenekkel az Olümposzon. A dálnok jámbor imával zárja himnusát; kéri Démétert és Perszephonét, éneke viszonzásául biztosítsanak neki kegyesen megélhetést.

Általánosan elismert és valóban alig kétségbe vonható tény, hogy a költőnek himnusza megalkotásakor az volt a fő célja, hogy leírja: miként alapította a hagyomány szerint Déméter istennő az eleusziszi misztériumokat. Az egész költemény csúcspontja az átalakulás jelenete, amelyben az eleusziszi síkság pusztája és kopár térsége az istennő parancsára egyszerre az aranyló gabona hatalmas tengerévé változik; a jótékony istennő maga mellé veszi Eleuszisz fejedelmeit, megmutatja nekik művét, megtanítja őket misztikus szertartásaira, majd leányával együtt eltűnik az égből. A misztériumok kinyilatkoztatása a mű győzelmes befejezése. Ezt a következtetést megerősíti a költemény behatóbb vizsgálata; ez azt bizonyítja, hogy a költő nemcsak a misztériumok megalapításának általános leírását nyújtotta, hanem többé-kevésbé burkolt nyelven az egyes rítusok eredetének mitikus magyarázatát is, azokat, amelyekről alapos okkal hisszük, hogy az ünnepség lényeges részeit alkották. Így a költő jelentős célzásokat tesz a következő szertartásokra: a felavatásra váró jelöltek előzetes böjtje, a fáklyásmenet, az egész éjszakai virrasztás, a lefátyolozott és szótlan jelölteknek birkabőrrel borított székekre ültetése, trágár szavak használata, ocsmány tréfák elkövetése s ünnepélyes egyesülés az istenséggel azáltal, hogy szentelt kehelyből egy korty árpalevet vesznek magukhoz.

De még egy mélyebb titok is rejlik a misztériumokban, amelyet a költemény szerzője – úgy látszik – elbeszélésének ürügyén nyilvánosságra hozott. Elmondja nekünk, hogy az istennő, alighogy aranyló gabonamezővé változtatta az eleusziszi síkság meddő barna térségét, megörvendeztette Triptolemosz és a többi eleusziszi fejedelem szemét a növekvő vagy lábon álló gabona bemutatásával. Vessük össze a történetnek ezt a részét egy II. századi keresztény írónak, Hippolytusnak állításával; eszerint a misztériumoknak legbelső lényege az volt, hogy a beavatottnak egy éppen learatott kalászt mutattak meg; ez után az összevetés után aligha vonhatjuk kétségbe, hogy a himnuszt költője jól ismerte az ünnepélyes rítust, és

hogy kifejezetten szándékában állott e szertartás eredetét pontosan ugyanolyan módon megmagyarázni, mint ahogyan a misztériumok többi szertartását megmagyarázta: magát Démétért mutatta be, amint a szertartást személyesen végzi el, s ezzel példát ad. Így a mítosz és a rítus kölcsönösen magyarázzák és erősítik egymást. Az időszámítás előtti VII. század költője elmondja nekünk a mítoszt, de szentségtörés nélkül nem árulhatta volna el a szertartást; a keresztény egyházatya bemutatja a rítust, s az ő nyilatkozata tökéletesen megegyezik a régi költő burkolt célzásával. Számos újabb kutatóval együtt tehát általában bizvást elfogadhatjuk a tudós keresztény egyházatya, Alexandriai Kelemen állítását, hogy az eleusziszi misztériumokon Déméter és Perszephoné mítoszákat mint szent színjátékot adták elő.

De ha ezt a mítoszt az ókori Görögország leghíresebb és legünnepélyesebb vallási szertartásának részeként – talán fő részeként – játszották is el, még mindig előttünk áll a kérdés: mindezek után mi volt e mítosznak a későbbi hozzáadásoktól megtisztított eredeti magja, ennek a mítosznak, amely a borzalom és titokzatosság dicsfényétől övezve és átlényegülve, a görög irodalom és művészet néhány fényesen ragyogó sugarától megvilágítva jelenik meg az utókor előtt? Ha e tárgy legrégebbi irodalmi forrásának, a homéroszi Déméter-himnusz szerzőjének útmutatásait követjük, nem nehéz megfejteni a rejtvényt: a két istennő, az anya és leánya alakja a gabona megszemélyesítőjévé alakul. Ez legalábbis a leány, Perszephoné esetében majdnem bizonyosnak látszik. Az az istennő, aki minden évben három – vagy a mítosz egy másik változata szerint hat – hónapot tölt a holtakkal a föld alatt, s az év többi részét az élőkkel a föld fölött; akinek távollétében az árpamag el van rejtve a földben, s a mezők pusztán és meddően hevernek; akinek a felvilágra való tavaszi visszatéréseivel a gabona felszökken a rögből, s a földet elborítják a levelek és virágok – ez az istennő bizonyosan nem más, mint a növényzet mitikus megtestesítője, különösen pedig a gabonáé, amely minden télen néhány hónapig el van temetve a földben, és minden tavasszal újra életre kel – mintha a sírból kelne ki – a kihajtó gabonaszárakban, a nyíló virágokban és a dús lombokban. Nem lehet más ésszerű és valószínű magyarázatot találni Perszephoné alakjára. Ha pedig a leány-istennő a mostani év

új gabonájának megszemélyesítője, miért ne lehetne az anya-istennő a múlt évi régi gabonáé, amely az új termésnek életet adott? Déméter egyetlen felfogásának egyetlen másfajta magyarázata az a feltevés lehetne, hogy ő a Föld megszemélyesítője, a Földé, amelynek tág kebléből fakad a gabona és minden más növény, s ezeket ennél fogva joggal lehet a Föld leányainak tekinteni. Ezt a Déméter eredeti természetéről vallott felfogást mind az ókorban, mint az újkorban nem egy író magáévá tette, s ezt észokokkal alá is lehet támasztani. De úgy látszik, hogy a homéroszi Déméter-himnusz szerzője szembehelyezkedett ezzel a nézettel, mert nemcsak hogy megkülönböztette Démétért a megszemélyesített Földtől, hanem a legélesebben szembe is állította kettejüket. Elbeszélése szerint a Föld az, aki Zeusz akaratával összhangban és Plutón kedvéért vesztébe csalta Perszephonét: nárciszokat nevelt, amelyek az ifjú istennőt olyan messzire elcsalogatták a dús réten, hogy már nem kaphatott segítséget. Így a himnuszban szereplő Déméter ahelyett, hogy azonos lenne a Föld istennőjével, ezt az istenséget nyilván legádázabb ellenségének tekinti, mert az ő csalárd mesterkedései következtében vesztette el leányát. De ha a himnuszbeli Déméter nem lehetett a Föld megszemélyesítője, akkor csak egyetlen másik következtetésre van lehetőség, arra, hogy a gabona megszemélyesítője volt.

Ezt a következtetést a műemlékek is megerősítik, mert az ókori művészet Démétért és Perszephonét egyaránt mint a gabona istennőt ábrázolja: fejükön gabonakoronát viselnek, kezükben gabonaszárat tartanak. Ugyancsak Déméter volt az, aki elsőnek ismertette meg az athéniakat a gabona titkával, és szélében elterjesztette e jótékony felfedezést Triptolemosz közvetítésével, akit mintegy utazó misszionáriusként küldött ki, hogy e jótéteményt az egész emberiség közkincsévé tegye. A művészeti emlékeken, különösen a vázafestményeken, állandóan ebben a minőségben mutatják be Triptolemoszt Demeter társaságában, amint gabonaszárat tart a kezében, és kocsiján ül; ez néha szárnyas, néha sárkányok húzzák; a közhit szerint erről szórta szét a magot az egész világon, miközben a levegőben vágatott. A megbecsülhetetlen kincsért érzett hálája jeléül sok görög város még hosszú ideig elküldötte búza- és árpatermésének első zengéit mint

hálafelajánlást a Két Istennőnek, Déméternek és Perszephonénak Eleusziszbába; itt föld alatti raktárakat építettek, hogy el tudják helyezni a bőven áradó ajándékokat. Theokritosztól tudjuk, hogy Kósz szigetén az édesen illatozó nyár idején a gazda az aratás első zsongait elvitte Déméternek, aki megtöltötte szérűjét árpával, s akinek parasztos szobra kévét és pipacsokat tartott a kezében. Számos jelző, amelyet az ókori emberek Déméterre alkalmaztak, a lehető legvilágosabban mutatja benső kapcsolatát a gabonával.

Hogy a Déméterbe mint a gabona istennőjébe vetett hit milyen mélyen gyökerezett az ókori görögök lelkében, azt már abból a körülményből is megítélhetjük, hogy ez a hit még keresztény utódaik között is fennmaradt az istennő régi eleusziszi szentélyében egészen a XIX. század elejéig. Amikor ugyanis Dodwell angol utazó másodszor meglátogatta Eleusziszt, a lakosok elpanaszolták neki Déméter kolosszális szobrának elvesztését; ezt 1802-ben vitette el Clarke, és a cambridge-i egyetemnek ajándékozta. Ma is ott őrzik. „Első görögországi utam alkalmából – mondja Dodwell – ez a védelmező istenség még teljes dicsőségében állott egy szérű közepén, templomának romjai között. A falusiak abban a meggyőződésben éltek, hogy gazdag aratásuk az ő jóságának következménye; elvitele óta – mondották nekem – a bőség megszűnt.” Látjuk tehát, hogyan áll a gabona istennője, Déméter az eleusziszi szérűn, hogyan árasztja a gabonát tisztelőire a keresztény időszámítás XIX. századában; pontosan ugyanúgy állott szobra a kósz szérűn, és adta bőven a gabonát híveinek Theokritosz idején. S amint Eleuszisz népe a XIX. században aratásának megfogyatkozását Déméter szobra elvesztésének tulajdonította, úgy panaszkodtak az ókorban Szicíliának a két Gabonaistennőt tisztelő gabonatermelő lakosai amiatt, hogy számos városukban elpusztult a termés, mert a lelkiismeretlen római kormányzó, Verres szentségtelenül elvitte Déméter szobrát híres hennái templomából. Kell-e világosabb bizonyíték arra, hogy Déméter valóban a gabona istennője volt, mint az a hit, amelyet a görögök egészen az újkorig megőriztek – az a hit, hogy a gabonatermés az ő jelenlététől és bőkezűségétől függ, és ha képmását elviszik, elvesz?

Összefoglalóan tehát: ha az elméleteket félretesszük, s ragaszkodunk maguknak az ókoriaknak az eleusziszi szertartásokra

vonatkozó tanúságához, valószínűleg csatlakozni fogunk a legtudósabb ókori régiségbúvár, a római Varro véleményéhez. Varro – hogy Ágostonnak az ő felfogását visszaadó szavait idézzük – „az egész eleusziszi misztériumot a gabonára vonatkoztatta, amelyet Ceres (Déméter) fedezett fel, és Proserpinára (Perszephoné), akit Pluto elragadott tőle. Mint Varro mondta: maga Proserpina a magvak termékenységét jelképezi, ennek hiánya egy időre gyászba borította a meddővé váló földet, s így annak a véleménynek adott alapot, hogy Ceres leányát – azaz magát a termékenységet – Pluto elrabolta, és az alvilágban tartja vissza; mikor pedig nyilvánosan gyászt tartottak az ínség miatt, s a bőség visszatért, örvendeztek Proserpina visszatérésén, és ennek megfelelő ünnepélyes szertartásokat vezettek be. Ezután azt állítja – folytatja Ágoston Varro idézését –, hogy számos olyan dolgot tanítottak az ő misztériumai, amelyek csak a gabona felfedezésére vonatkozhattak.”

Eddig inkább csak feltételeztem Déméter és Perszephoné természetének azonosságát, mint isteni anyáét és leányáét, akik a gabonát kettős szempontból személyesítik meg, egyrészt mint az előző évi vetőmagot, másrészt mint a jelenlegi év érett kalászeit; ezt az anyának és leányának lényegi egységére vonatkozó felfogást bizonyítják görög művészek alkotta portréik; ezek gyakran annyira hasonlóak, hogy meg sem lehet különböztetni a két istennőt. Déméter és Perszephoné művészi típusának ez a szoros hasonlósága határozottan az ellen a nézet ellen szól, hogy a két istennő két annyira különböző és oly könnyen megkülönböztethető dolognak mitikus megtestesítője, mint a föld és a belőle kisarjadó növényzet. Ha a görög művészek Déméter és Perszephoné természetének ezt a felfogását vallották volna, bizonyosan olyan típusokat ábrázolnak, amelyekkel kidomboríthatják, hogy élesen különbséget tesznek az istennők között. Ha pedig Déméter nem a földet személyesítette meg, vajon lehet-e ésszerűen kételkedni abban, hogy – mint leánya is – a gabonát képviselte, amelyet Homérosz korától kezdve olyan általánosan jelöltek az ő nevével? Az anya és a leány lényegi azonosságát nemcsak a művészetben ismert típusaik szoros hasonlósága támasztja alá, hanem a „Két Istennő” hivatalos cím is, amellyel az eleusziszi nagy szentélyben rendszerint illették őket,

egyéni tulajdonságaik és címeik részletezése nélkül, mintha csak külön-külön egyéniségük szinte egyetlen isteni lényegbe olvadt volna össze.

Áttekintve az egész bizonyító anyagot, jogosnak látjuk azt a következtetést, hogy az átlagos görög tudatában a két istennő alapjában véve a gabona megszemélyesítője volt, és hogy ebben a csírában benne rejlik tiszteletük kibontakozásának magyarázata. Ezzel az állításunkkal természetesen nem akarjuk tagadni, hogy a vallás fejlődésének hosszú folyamatában magasrendű erkölcsi és szellemi elképzeléseket oltottak ebbe az egyszerű eredetű anyagba, s ezek az árpa és a búza hajtásainál szebb virágokat hoztak. Mindenekfölött az a gondolat, hogy a földbe temetett mag azért hal el, hogy új, magasabb rendű életre keljen, természetesen sugallta az összehasonlítást az emberi sorssal, és megerősítette azt a reményt, hogy a sír az ember számára is csak egy jobb és boldogabb lét kezdete egy még ismeretlen, derűsebb világban. Ez az egyszerű, természetes meggondolás láthatóan teljesen elegendő arra, hogy megmagyarázza az eleusziszi Gabonaistennő kapcsolatát a halál titkával és a boldog halhatatlanság reményével. Azt ugyanis, hogy a régiek a beavatást az eleusziszi misztériumokba a paradicsom kapuinak megnyitására szolgáló kulcsnak tekintették, láthatóan bizonyítják a közölük kikerült, jól értesült írók utalásai arra a boldogságra, amely az avatottakra a túlvilágon vár. Kétségtelen, hogy nekünk könnyű felismerni annak a logikai alapnak a gyöngeségét, amelyre az ilyen nagyralátó remények épültek. De a fuldokló a szalmaszálba is kapaszkodik, s így ne csodálkozzunk rajta, hogy a görögök – akárcsak mi magunk – a halál kilátásával szemük előtt és az élet forró szeretetével szívükben nem kezdték túl finoman mérlegelni azokat az érveket, amelyek az emberi halhatatlanság reménye mellett és ellen szóltak. Az az okoskodás, amely kielégítette Szent Pált, és vigaszt adott a szerettei halálos ágyánál vagy nyitott sírjánál álló megszámlálhatatlan bánatos kereszténynek, megfelelt az ókori pogányoknak is, amikor az ő válluk is meggörnyedt a gyász terhétől, s az élet mécsesének már alig pislákoló kanóca mellől az ismeretlen sötétségbe pillantottak. Így nem vagyunk méltánytalanok Démétér és Perszephoné mítoszához – ama kevés mítosz egyikéhez, amelyben a görög szellem

napfényét és világosságát a halál árnyéka és titokzatossága borítja el –, ha eredetét a természet egyik legismertebb, mégis mindig megrendítő jelenségére vezetjük vissza: az ősz melankolikus borújára, hanyatlására és a zöldellő tavasz frissességére, derűjére.

A GABONAANYA ÉS A GABONALEÁNY ÉSZAK- EURÓPÁBAN

W. Mannhardt azt vitatta, hogy Démétér nevének első része egy állítólagos krétai szóból, az „árpa” jelentésű deaiból származik, s eszerint Démétér se több, se kevesebb, mint az „Árpaanya” vagy „Gabonaanya”, mert a szó tövét az árja nyelvcsaládhoz tartozó különféle népek a gabona különböző fajtáira alkalmazták. Minthogy – úgy látszik – Kréta volt Démétér tiszteletének egyik legősibb székhelye, nem volna meglepő, ha a neve is krétai eredetű lenne. De e szószármaztatás ellen komoly ellenvetések hangzottak el, s ezért biztosabb, ha nem fektetünk rá súlyt. Akárhogyan áll is ez, mi e szó jelentésétől független okokat találtunk Démétérnek a Gabonaanyával való azonosítására; a görög vallás szerint hozzá kapcsolódó két gabonafajta, vagyis az árpa és a búza közül talán az árpának van több joga ahhoz, hogy az ő eredeti eleme legyen; ez ugyanis nemcsak a homéroszi kor görögjeinek fő eledele lehetett, hanem okunk van azt hinni, hogy az egyik legrégebb – ha ugyan nem a legrégebb – gabonaféle, amelyet az árják termeltek. Az árpa alkalmazása a régi hinduk és ugyanakkor az ókori görögök vallási liturgiájában erős érvként esik latba művelésének ősi volta mellett; tudjuk, hogy már a kőkorszakbeli Európában foglalkoztak ezzel a cölöpépítmények lakói.

Az ókori Görögországban ismert Gabonaanyához vagy Árpaanyához való analógiákat nagy számban gyűjtötte össze W. Mannhardt a modern Európa folklórijából. Az itt következőket csak példaként említjük meg.

Németországban a gabonát szélteben Gabonaanya néven személyesítik meg. Tavasszal, amikor a gabona hullámszik a szélben, a parasztok azt mondják: „Ott jön a Gabonaanya”, vagy: „A Gabonaanya szalad végig a földön”, vagy: „A Gabonaanya megy végig a gabonán”. Ha a gyerekek ki akarnak menni a szántóföldre kék búzavirágot vagy vörös pipacsot szedni, azt mondják nekik, hogy ne tegyék, mert a Gabonaanya ott ül a vetésben, és megfogja

őket. Máshol – a terménynek megfelelően – Rozsanyának vagy Borsóanyának nevezik, s a gyerekeket óvják a rozsban vagy a borsó közti járkálástól; a Rozsanyával vagy a Borsóanyával fenyegetik őket. Továbbá azt hiszik, hogy a Gabonaanya növeszti meg a vetést. Így Magdeburg környékén néha azt mondják: „Jó lentermésünk lesz ebben az évben, mert látták a Lenanyát.” Stájerország egyik falujában azt beszélnek: éjfélkor látni lehet a szántóföldön a Gabonaanyát az előző év utolsó gabonakévéjéből készült és fehérbe öltöztetett női bábu képében; megtermékenyíti a földeket, amelyeken áthalad, de elszárítja annak a gazdának a termését, akire megharagszik.

Ezenkívül a Gabonaanyának fontos része van az aratási szokásokban. Azt hiszik, hogy benne rejlik abban a maroknyi vetésben, mely utolsónak marad meg a földön; ennek az utolsó maroknak a levágásával meg lehet fogni, el lehet űzni, vagy meg lehet ölni. Ha az első lehetőségre gondolnak, az utolsó kévét vidáman hazaviszik, és mint isteni lényt tisztelik. A csűrben helyezik el, és amikor csépelnek, a gabona szelleme ismét megjelenik. Hannover Hadeln nevű járásában (Németország) az aratók körülállják az utolsó kévét, és botokkal ütik azért, hogy kiűzzék belőle a Gabonaanyát. Ezt kiabálják egymásnak: „Ott van! Üsd! Vigyázz, hogy meg ne fogjon!” Az ütlegelést addig folytatják, amíg a gabona teljesen ki nincs csépelve; ekkor azt hiszik, hogy elűzték a Gabonaanyát... A stájerországi Bruck kerületben az utolsó kévét, amelyet Gabonaanyának neveznek, a falu legidősebb asszonya 50-55 éves nőnek öltözteti. A legszebb kalászkot kiválogatják belőle, koszorúba kötik, s ezt virágokkal együtt koszorúba fonva a falu legszebb leánya viszi a gazdához vagy a földesúrhoz, míg a Gabonaanyát lefektetik a csűrbe, hogy távol tartsa az egereket. Ugyanannak a kerületnek más falvaiban az aratás végén a Gabonaanyát két legény viszi egy pózna tetején. Ezzel mennek a koszorút viselő leány mögött a földesúr házához, s amíg ez átveszi a koszorút, és felakasztja nagyszobájában, a Gabonaanyát egy farakás tetejére állítják, s itt az aratási vacsora és tánc középpontjába kerül. Utána a csűrben függesztik fel, itt marad a cséplés végéig. Azt a férfit, aki csépléskor az utolsót üti, a Gabonaanya fiának nevezik; belekötik a Gabonaanyába, megverik,

és végigviszik a falun. A koszorút a következő vasárnap felajánlják a templomban; nagyszombaton azután egy hétéves kislány kimorzsolja belőle a szemet, s elszórja az új vetésben. Karácsonykor a koszorú szalmáját az etetővályúba teszik, hogy az állatok jól fejlődjenek. Itt a Gabonaanya termékenyítő ereje világosan kidomborodik abban, hogy a testéből vett magot szétszórják az új vetésben (a koszorú ugyanis a Gabonaanyából készül); az állati életre való befolyását viszont a szalmának a vályúba helyezése jelzi. Az utolsó kévét a szlávok is Rozsanyának, Búzaanyának, Zabanyának, Árpaanyának nevezik, és így tovább a termés milyensége szerint. Tarnów kerületben (Lengyelország) az utolsó szárákból koszorút készítenek, ezt hívják Búzaanyának, Rozsanyának vagy Borsóanyának. Egy lány fejére teszik, majd pedig megőrzik tavaszig, ekkor a mag egy részét elkeverik a vetőmaggal. Itt megint a Gabonaanya termékenyítő ereje jut kifejezésre. Franciaországban is, Auxerre környékén az utolsó kéve neve a Búza Anyja, az Árpa Anyja, a Rozs Anyja vagy a Zab Anyja. Állni hagyják a mezőn mindaddig, míg az utolsó szekér nem készül hazafelé. Ekkor bábut csinálnak belőle, felöltöztetik a gazda ruhájába, koszorúval és egy kék vagy fehér kendővel díszítik. A bábu mellére faágot tűznek, és ezentúl Ceresnek nevezik. Az esti táncmulatságon a Cerest a táncpadló közepére helyezik, s a leggyorsabb arató körül táncolja párjával, a legcsinosabb lánnyal. A tánc után máglyát raknak. Valamennyi lány, koszorúval ékesítve, nekiesik a bábunak, darabokra tépi, és a máglyára dobja azokkal a virágokkal együtt, amelyek addig díszítették. Ezután az a leány, aki elsőnek fejezte be az aratást, meggyújtja a máglyát, és mindnyájan imádkoznak, hogy Ceres hozzon termékeny évet. Mint Mannhardt megjegyzi: itt a régi szokás sértetlenül maradt, bár a Ceres név egy kissé a tanító műveltségére vall.

Felső-Bretagne-ban az utolsó kévét mindig emberi formájúra kötik, de ha a gazda házasember, kettőt csinálnak belőle úgy, hogy a kisebb gabonabábut a másikba, a nagyobbba teszik. Ezt Anyakévének hívják, s a gazda feleségének adják át, ő pedig kioldja, és viszonzásul borraivalót ad.

Néha az utolsó kévét nem Gabonaanyának, hanem az Aratás Anyjának vagy Nagy Anyjának hívják. Németországban, a hannoveri

Osnabrück tartományban az Aratás Anyjának nevezik; női alakúra készítik el, azután az aratók körül táncolják. Vesztfália egyes vidékein a rozs aratásakor az utolsó kévét különösen súlyossá teszik úgy, hogy köveket kötnek belé. Az utolsó szekéren viszik haza, és Nagy Anyjának nevezik, bár nem adnak neki semmilyen különleges alakot. Erfurt kerületben egy nagyon súlyos kévét – nem szükségképpen az utolsót – Nagy Anyjának hívnak, s az utolsó szekéren viszik a csűrbe; itt mindenki segít leemelni, és tréfa tréfát követ.

Másutt az utolsó kévét Nagymamának nevezik, virággal, szalagokkal és női köténnyel díszítik. Kelet-Poroszországban a búza vagy a rozs aratásakor a munkások ezt kiáltják az utolsó kévét megkötő asszonynak: „Te kapod az öreg Nagymamát!” Magdeburg környékén a férfi és női cselédek versengenek azért, hogy kire jut a Nagymama nevű utolsó kéve. Aki megkapja, a következő évben házasságra lép, de vőlegénye vagy menyasszonya öreg lesz; ha lány az illető, özvegyemberhez megy, ha legény, vén banyát vesz feleségül. Sziléziában a Nagymamát – egy három-négy kévéből álló nagy csomót, amelyet az utolsó kévét megkötő személy készít el – régebben olyanra formálták, hogy durván bár, de emberhez hasonlított. Írországban, Belfast környékén az utolsó kévét néha Nagymama néven említik. Nem a szokásos módon vágják le, hanem mindegyik arató feléje dobja sarlóját, és megpróbálja learatni. Majd befonják, és megőrzik (a következő?) őszig. Aki megkapja, még abban az évben házasságot köt.

Az utolsó kévét sokszor Öregasszonynak vagy Öregembernek nevezik. Németországban gyakran nőnek formálják és öltöztetik, s az, aki levágja vagy megkötö, szerintük „megkapja az Öregasszonyt”. A svábföldi Altisheimben amikor egy gazdaság minden gabonáját learatták már, egyetlen sávot kivéve, valamennyi arató sorba áll a sáv előtt; mindegyik gyorsan levágja a maga részét, s aki az utolsó vágást teszi, „azé az Öregasszony”. Amikor a kévét kalangyákba rakják, valamennyien csúfolják azt, aki megkapja az Öregasszonyt, azaz a legnagyobb és legvastagabb kévét, s ezt kiáltják: „Az övé az Öregasszony, és meg kell tartania!” Néha magát azt a nőt hívják Öregasszonynak, aki az utolsó kévét köti; azt mondják, hogy férjhez megy a jövő évben. Az egyik nyugat-poroszországi helységben mind az utolsó kévét – amelyet kabátba, kalapba öltöztetnek és

felszalagoznak –, mind pedig azt a nőt, aki megköti, az Öregasszony névvel illetik. Együtt viszik őket haza az utolsó szekéren, és jól meglocsolják. Észak-Németország különböző részein az aratáskor emberalakot adnak az utolsó kévének, és „Öregembernek” hívják, míg az a nő, aki megkötötte, „megkapja az Öregembert”.

Nyugat-Poroszországban amikor a rozs utóját gereblyézik össze, az asszonyok és a lányok sietnek a munkával, mert egyikük sem akar utolsónak maradni és megkapni az „Öregembert”, vagyis az utolsó kévéből készült bábut; ezt annak kell a többi arató előtt vinnie, aki utoljára végzett. Sziléziában az utolsó kéve neve Öregasszony vagy Öregember, és sok tréfát űznek vele; szokatlanul nagyra csinálják, néha még kövel is súlyosabbá teszik. A vendeknél azt a férfit vagy nőt, aki a búza aratásakor az utolsó kévét köti, úgy emlegetik, hogy „az övé az Öregember”. Ember formájú bábut csinálnak a búzaszalmából és a kalászból, majd virágokkal borítják be. Az Öregembert annak kell hazavinnie, aki az utolsó kévét kötötte, míg a többi nevet és gúnyolódik rajta. A bábut felakasztják az udvarházban, s ott marad addig, amíg a következő aratáskor új Öregembert nem készítenek.

Mint Mannhardt megjegyezte, e szokások közül némelyik ugyanazon a néven említi a személyt, mint az utolsó kévét, egymás mellett helyezkednek el az utolsó szekéren, tehát nyilvánvalóan azonosak; a férfi vagy nő képviseli a gabona szellemét, amelyet az utolsó kévében fogtak meg; más szóval a gabonaszellem kétszeresen: az emberben és a gabonakévében is megtestesül. Az ember azonosítása a kévével még világosabbá válik abban a szokásban, hogy az utolsó kévébe bebugyolálják azt a személyt, aki levágja vagy megköti. Így az egyik sziléziai faluban állandó gyakorlat volt, hogy a kévekötő asszonyt belekötötték az utolsó kévébe.

A bajorországi Weidenben azt kötik bele az utolsó kévébe, aki levágta, és nem azt, aki megkötötte. Itt a gabonába burkolt személy a gabona szellemét képviseli, pontosan úgy, amint az ágakba vagy levelekbe bugyolált ember a fa szellemét. Az utolsó kéve, amelyet Öregasszonynak neveznek, gyakran különbözik a többitől nagyságában és súlyában. Így Nyugat-Poroszország egyes falvaiban az Öregasszonyt kétszer olyan hosszúra és vastagra

készítik, mint a közönséges kévét, közepébe pedig követ erősítenek. Néha olyan súlyosra sikerül, hogy egy ember alig bírja felemelni... Itzgrundban (Koburg-Sachsen, Németország) az Öregasszonynak nevezett utolsó kévét azzal a kifejezett szándékkal készítik nagyra, hogy biztosítsák a jövő évi jó termést. Így az a szokás, hogy az utolsó kévét rendkívül nagyra vagy súlyosra kötik, szimpatetikus mágia útján működő varázslat, amelynek célja nagy és súlyos termés biztosítása a következő aratásra.

Ha Skóciában a gabona utóját mindenszentek után vágják le, a belőle készült nőalak néha a Carlin vagy Carline, azaz az Öregasszony nevet kapta. Ha azonban mindenszentek előtt vágják le, Leánynak nevezték; ha pedig naplemente után, akkor Boszorkánynak, mert feltételezték, hogy bajt hoz rájuk. A skót-felföldiek az aratáskor levágott utolsó gabonát vagy Öreg Feleség (*Cailleach*), vagy Leány néven ismerik; általában véve a nyugati kerületekben az előbbi név az uralkodó, az utóbbi viszont a központiakban és a keletiekben. A Leányról hamarosan fogunk szólni, itt az Öreg Feleséggel foglalkozunk. A szokásról egy gondos és jól értesült kutató, J. G. Campbell tisztelendő, a távoli Hebridasziget, Tiree lelkésze a következő általános leírást adja: „Az Aratási Öreg Feleség (a *Cailleach*). – Aratáskor küzdelem folyt azért, hogy valaki utolsónak ne maradjon a vágással, s amikor még közös művelés folyt, egyes esetekben egy sáv levágtatlanul maradt (senki se tartott rá igényt), mert hátrább esett a többinél. Az a félelem nyugtalanította őket, hogy megkapják »a gazdaság ínségét« (*gort a bhaile*) egy képzeletbeli öregasszony (*cailleach*) képében, akit a következő aratásig táplálniuk kell. Sok vetélkedés és mulatság származott abból, hogy féltek ettől az öregasszonytól... Aki először elkészült, néhány gabonaszárból egy bábút csinált (ezt »öreg feleségnek« nevezték), s elküldte közvetlen szomszédjához. Amikor ez elkészült, maga is továbbadta egy másik, még lassúbb szomszédnak, s akinél utoljára megmaradt, kénytelen volt abban az évben megőrizni az »öregasszonyt«.”

Islay szigetén az utoljára learatott csomó gabonát az Öreg Feleség (*Cailleach*) néven ismerik; amikor az aratásnál megtette kötelességét, a falra akasztják, s ott marad mindaddig, amíg el nem jön a következő évi szántás ideje. Ekkor leveszik; midőn a férfiak

először mennek szántani, a háziasszony elosztja közöttük. A szántóvetők a zsebükbe teszik a gabonát, s amikor a mezőre érnek, a lovakkal etetik meg. Felteszik, hogy jó szerencsét hoz a következő aratáskor, s szemükben ez az Öreg Feleség megfelelő vége.

Hasonló szokásokról tudunk Walesben. Így az északi Pembrokeshireben az utoljára levágott gabonából egy kb. 15-30 cm hosszú csomót fonnak, s ezt a Banya (*Wrach*) névvel illetik; számos ma is élő személy emlékszik még a vele kapcsolatos furcsa régi szokásokra. Nagy volt az izgalom az aratók közt, amikor az álló gabona utolsó szakaszához érkeztek. Felváltva hajították rá sarlójukat, s akinek sikerült levágnia, egy kancsó házi sört kapott. Ekkor gyorsan elkészítették a Banyát (*Wrach*), és egy szomszédos gazdaságba vitték, ahol az aratók még szorgoskodtak. Ezt rendszeren maga a gazda tette meg, de nagyon kellett vigyáznia, hogy szomszédai észre ne vegyék, mert ha meglátták, hogy jön, s akár csak a legkisebb gyanú is ébredt bennük célját illetően, azonnal elkergették. Óvatosan egy sövény mögé lopózva addig várt, míg szomszédjának első aratója éppen szembekerült vele, és könnyen elérhette. Ekkor hirtelen átdobta a Banyát a sövényen, és ha tudta, az első arató sarlójára. De ezután nyomban futásnak eredt, és menekült, amilyen gyorsan csak tudott, mert szerencsésnek nevezhette magát, ha elkerülte, hogy megfognák, vagy hogy megvágják a levegőben repülő sarlók, amelyeket a megdühödött aratók utána hajítottak. Más esetekben a Banyát az egyik arató vitte haza a tanyára. Mindent elkövetett, hogy észrevétlenül és szárazon vigye haza, mert ha a ház népe gyanította küldetését, könnyen pórul járhatott. Néha majdnem teljesen levetkőztették, máskor jól nyakon öntötték vízzel, amelyet vödörkben és lábasokban gondosan készen tartottak erre a célra. Ha azonban sikerült szárazon és észrevétlenül bevinnie a Banyát, a ház ura köteles volt szerény pénzbírságot fizetni neki; néhol pedig egy korsó sör járt a bábu elvivőjének „a falhoz legközelebb álló szekrényből” (úgy látszik, ott szokták tartani a legjobb sört). Ezután a Banyát gondosan felakasztották egy szögre a hallban vagy másutt, s ott tartották egész éven át. Az a szokás, hogy a Banyát (*Wrach*) beviszik a házba és felakasztják, még mindig él az északi Pembrokeshire egyes tanyáin, de a most leírt ősi szertartásokat már elhagyták.

Antrim grófságban (Írország) alig néhány évvel ezelőttig – amikor az aratógép végleg kiszorította a sarlót – összefonták a mezőn utolsónak lábön hagyott néhány gabonaszárat; az aratók ezután bekötött szemmel hajigálták sarlójukat a befont gabonára; az, akinek végül sikerült levágnia, hazavitte és ajtaja fölé helyezte. Ezt a gabonaköteget Carleynek hívták, ez a név alkalmasint azonos a Carlin szóval.

Hasonló szokásokat látunk a szláv népeknél. Így Lengyelországban az utolsó kéve neve általánosan Baba, vagyis Öregasszony. Ezt mondják: „Az utolsó kévében ül a Baba.” Magát a kévét is Babának nevezik; gyakran tizenkét összekötött csomóból áll. Csehország egyes vidékein az utolsó kévéből készített Babának női alakja és nagy szalmakalapja van. Aratáskor az utolsó kévehordó szekéren viszik haza, és két lány adja át a gazdának egy koszorúval együtt. A kévekötésnél a nők igyekeznek, hogy ne maradjanak utolsónak, mert hitük szerint jövőre gyereke lesz annak, aki az utolsó kévét köti. Néha az aratók ezt kiáltják az utolsó kévét megkötő nőnek: „Övé a Baba” vagy „Ő a Baba”. Krakkó kerületben azt mondják, ha egy férfi köti az utolsó kévét: „A Nagyapa ül benne; ha viszont nő köti, azt mondják: „A Baba ül benne”, sőt magát az asszonyt is belegöngyölgetik a kévébe úgy, hogy csak a feje látszik ki belőle. Így, kévébe kötve viszik haza aratáskor az utolsó szekéren; otthon aztán az egész család vízzel locsolja le. Benne is marad a kévében, míg a tánc véget nem ér, s egy évig viseli a Baba nevet.

Litvániában az utolsó kévét Bobának (Öregasszony) hívják, ez megfelel a lengyel Baba névnek. Azt mondják, a Boba benne ül az utolsónak lábön hagyott gabonában. Az a nő, aki az utolsó kévét köti, vagy az utolsó krumplit kiszedi, sok élcéldés céltáblája, s az Öreg Rozsasszony vagy Öreg Krumpliasszony nevet kapja; ez soká rajta marad. Az utolsó kévét – a Bobát – nő formájúra kötik, ünnepélyesen végigviszik a falun az utolsó kévehordó szekéren, s a gazda házábanál vízzel meglocsolják, majd pedig mindenki táncol vele.

Az utolsó kévét Oroszországban is gyakran asszony formájúra kötik, és így is öltöztetik fel, majd énekelve, táncolva a gazda házához viszik. A bolgárok az utolsó kévéből bábút csinálnak, s ezt Gabonakirálynőnek vagy Gabonaanyának nevezik, női szoknyába

öltöztetik, körülviszik a faluban, majd a folyóba dobják azért, hogy bőséges esőt és harmatot biztosítsanak a jövő évi termésnek. Néha elégetik, és hamvait szétszórják a mezőn, kétségtelenül azért, hogy megtermékenyítsék. Az utolsó kévére alkalmazott Királynő névnek megvannak a párhuzamai Közép- és Észak-Európában. Így Ausztria salzburgi tartományában az aratás végén nagy felvonulásra kerül sor, amelyben a Kalászkirálynőt (*Ährenkönigin*) egy kis kocsin húzzák a fiatal emberek. Az Aratás Királynőjének szokása, úgy látszik, általános volt Angliában. Miltonnak jól kellett ismernie ezt, mert *Az elveszett paradicsomban* a következőket írja (IX. 838-842. sor):

„Ádám eközben, vágyva várva jöttét
Legszebb virágokból koszorút kötött
Éva haját, s mezei műveit
Koszorúzandó, mint az aratók
Az aratás Királynéját.”
(*Jánosi Gusztáv fordítása*)

Az ilyen szokások színhelye gyakran nem a szántóföld, hanem a szérű. A gabona szelleme, amely menekül az érett kalászatok levágó arató elől, elhagyja a learatott termést, és a csűrben talál menedéket; itt az utolsónak kicsépelte kévében jelenik meg vagy azért, hogy elpusztuljon a cséphadaró csapásai alatt, vagy azért, hogy egy szomszédos gazdaságnak még kicsépeletlen gabonájába meneküljön. Az utolsónak kicsépelte gabona neve Anyagabona vagy Öregasszony. Néha azt az embert, aki az utolsót üti a cséphadaróval, Öregasszonynak nevezik, begöngyölgetik az utolsó kéve szalmájába, vagy egy szalmaköteget akasztanak a hátára. Szalmába csavarva vagy szalmaköteggel a hátán, általános derültség közepette viszik körül szekéren a faluban. Bajorország és Tübingia egyes járásaiban és másutt is az utolsó kévét kicsépelő emberről azt mondják, hogy az övé az Öregasszony vagy az Öreg Gabonaasszony; belekötik a szalmába, körülviszik vagy körülfuvarozzák a faluban, és végül a trágyadombon rakják le, vagy egy olyan szomszéd gazda szérűjére viszik, aki még nem készült el a csépléssel. Lengyelországban Baba (Öregasszony) névvel illetik

azt az embert, aki az utolsót ütötte a cséphadaróval; gabonába bugyolálják és körülhurcolják a faluban. Litvániában néha nem csépelik ki az utolsó kévét, hanem női alakúra kötik, s egy olyan szomszéd csűrjébe viszik, aki még nem csépelte ki gabonáját.

Svédország egyes vidékein, ha egy idegen nő jelenik meg a szérűn, csépet akasztanak a testére, gabonaszárazakat fonnak a nyaka köré, kalászból font koszorút tesznek a fejére, s a cséplők ezt kiáltják: „Nézzétek a Gabonaasszonyt!” Itt a hirtelen megjelenő idegen nőt azonosítják a gabona szellemével, amelyet a cséphadarók éppen akkor űztek ki a gabonaszárazakból. Máskor a gazda felesége képviseli a gabona szellemét. Így a vendée-beli Saligné községben (Franciaország) a gazda feleségét az utolsó kévével együtt lepedőbe kötik, saroglyára teszik, így viszik a cséplőgéphez, és alácsúsztatják. Az asszonyt azután kihúzzák, és csak a kévét csépelik ki, de az asszonyt ide-oda rázzák a lepedőben, mintha őt is kirostálnák. Lehetetlen volna világosabban kifejezni az asszonynak a gabonával való azonosítását, mint kicséplésének és kirostálásának ilyen plasztikus utánzásával.

Ezek a szokások az érett gabona szellemét öregnek vagy legalábbis középkorúnak tüntetik fel. Ezért illetik az Anya, Nagymama, Öregasszony és hasonló névvel. Más esetekben azonban a gabonaszellemet fiatalnak fogják fel. A németországi Wolfenbüttel környékén levő Saldernban például a rozs beérése után három kévét kötnek össze kötéssel, így bábu keletkezik, amelynek kalászból van a feje. Ezt a bábút a Leány vagy a Gabonaleány névvel illetik. Néha a gabonaszellemet úgy fogják fel, mint olyan gyermeket, akit a kasza vágása elválasztott anyjától. Ez a nézet jelenik meg abban a lengyel szokásban, amely szerint az utolsó gabonát levágó férfihoz így szólnak: „Elvágta a köldökzsinórt.” Nyugat-Poroszország egyes járásaiban az utolsó kévéből készített figurának Fattyú a neve, s egy fiút göngyölnek bele. Az utolsó kévét megkötő és a Gabonaanyát jelképező asszonynak azt mondják, hogy ideje már gyermekágyba feküdnie; ez úgy jajgat, mint a szülő nő, s egy öregasszony – mint nagymama – játssza a bába szerepét. Végre kikiáltják, hogy a gyermek megszületett; ekkor a kévébe belekötött fiú úgy nyöszörög és sír, mint valami csecsemő. A nagymama pólyát utánzó zsákot göngyölget az állítólagos kisdéd köré, azután örvendezve a csűrbe

viszik a fiút, hogy meg ne fázzék a szabad levegőn. Észak-Németország más vidékein az utolsó kévét vagy a belőle készült bábút Gyermeknek vagy Aratási Gyermeknek stb. hívják, az utolsó kévét megkötő asszonyhoz pedig így szólnak: „Gyermeked lesz.”

Skócia egyes részein és Észak-Angliában is a szántóföldön levágott utolsó marok gabonát *kirn*nek nevezték, s azt az embert, akinek ez jutott, úgy emlegették, mint aki „megnyerte a kirnt”. A kirnt úgy öltöztették fel, mint valami babát, és kirn-babának, kirn-bábunak vagy Leánynak hívták. Berwickshire-ben egészen a XIX. század közepéig élénk versengés folyt az aratók között azon, hogy ki vágja le a lábon álló gabona utolsó csomóját. Kis távolságra körülállták ezt, és egymás után hozzávagdosták sarlóikat; az a férfi, akinek sikerült levágnia, szíve választottjának adta. A lány az így levágott gabonából kirn-bábút csinált, felöltöztette; a bábút ezután a tanyára vitték, s itt felakasztották a következő aratásig; ekkor új kirn-bábu foglalta el a helyét. A berwickshire-i Spottiswoode-ban az aratás utolsó gabonájának levágását majdnem ugyanolyan gyakran emlegették a „levágni a Királynőt”, mint a „levágni a kirnt” kifejezéssel. Learatása azonban nem a sarlók hajigálásával történt. Az egyik arató engedte, hogy bekössék a szemét; sarlót adtak a kezébe, kétszer-háromszor körüljáratták vele társait, majd felszólították: vágja le a kimt. Nagy derűtséget keltett, amint tapogatódzott, és nagyokat vágott sarlójával a levegőbe. Ha hiába fárasztotta magát, és lemondott a reménytelen feladat megoldásáról, egy másik aratónak kötötték be a szemét, ez próbálkozott; így kerültek sorra, egyik a másik után, míg végül sikerült levágni a kirnt. Azt az aratót, aki ezt véghezvitte, társai háromszoros hurrával feldobták a levegőbe. Két asszony évente kirn-babákat vagy Királynőket készített annak a szobának a díszítésére, ahol Spottiswoode-ban a kirn-vacsorát fogyasztották, és a magtár számára is, ahol a táncmulatságot tartották; a gabonaszellem számos ilyen egymás mellé függesztett paraszti képmását lehetett ott látni.

A Skót-felföld egyes vidékein az utolsó marok gabonát, amelyet az aratók egy bizonyos gazdaságban levágnak, Leánynak nevezik, vagy gael nyelven Maidhdéanbuainnak, ez betű szerint: „a levágott leány”. A Leány elnyeréséhez több babona fűződik. Ha fiatalember

vagy hajdon kapja meg, annak a jelét látják benne, hogy még a következő aratás előtt házasságot fog kötni. Ezért vagy más okból is az aratók vetélkednek, hogy ki jusson hozzá a Leányhoz, és különféle haditerveket dolgoznak ki ennek elérésére. Így például nemegyszer az egyik levágtatlanul hagy egy maroknyi gabonát, amíg a szántóföldön az egész vetést learatták. Ugyanezzel a csellel mások is megpróbálkoznak, s az nyeri el az óhajtott kitüntetését, aki a legnagyobb hidegvérrel a legtovább tart ki. Miután levágták, szalagokkal díszítik a Leányt, mintegy bábút csinálnak belőle, s a tanya falára függesztik. Skócia északi részén a Leányt gondosan megőrzik karácsony reggeléig, ekkor kiosztják az állatok között, „hogy az egész évben jól fejlődjenek”. Balquhider (Perthshire, Skócia) környékén az utolsó maroknyi gabonát a mezőn dolgozó legfiatalabb lány vágja le; azután elnagyolt női bábút formálnak belőle, papírruhába öltöztetik, és szalagokkal borítják. Ezt a Leánynak nevezett bábút sokáig a tanyán tartják, rendszeren a kémény fölött; néha addig marad ott, amíg a következő évi Leányt be nem viszik. A jelen könyv szerzője 1888 szeptemberében Balquhiderban tanúja volt a Leány-levágás szertartásának. Egy ismerős hölgy elmondta nekem, hogy fiatal lány korában Perth szomszédságában az aratók kívánságára több alkalommal ő vágta le a Leányt. A lábon álló gabona utolsó maroknyi részét nevezték Leánynak; egy arató fogta a csomó tetejét, míg ő levágta. Ezután befonták a csomót, szalagokkal borították, és a konyha falának egyik látható részén függött mindaddig, míg a következő évi Leányt be nem került. Ezen a környéken az aratási vacsorának is Leány volt a neve; ilyenkor táncoltak is az aratók.

A skóciai Dumbartonshire-ban, a Gareloch partján fekvő némelyik gazdaságban 1830 körül a lábon álló gabona utolsó csomóját a Leány névvel illették. Kétfelé osztották, befonták, s azután egy lány sarlóval levágta; erről az volt a közhit, hogy szerencsés lesz, és hamarosan férjhez megy. A Leány levágása után az aratók összegyűltek, és sarlóikat a levegőbe hajigálták. A Leányt szalagokkal díszítették fel, majd felakasztották a konyhában, közel a tetőhöz, s itt lógott éveken át, dátummal ellátva. Néha öt-hat Leány is függött kampókon egy-egy konyhában. Az aratási vacsorát Kirnek nevezték. Gareloch más gazdaságaiban az utolsó maroknyi

gabonát Leányfejnek vagy Fejnek nevezték; csinosan befonták, néha szalagokkal díszítették, majd felfüggesztették a konyhában egy évre; azután pedig a szemeket a baromfinak szórták.

Aberdeenshire-ben (Skócia) „az utolsó levágott kévét vagy »Leányt« az aratók vidám menetben viszik haza. Átnyújtják a ház asszonyának, ő felöltözteti, és mindaddig megőrzi, míg az első kanca meg nem ellik. Ekkor leveszik a Leányt, és a kancának adják első eledelül. Ha ezt elmulasztanak, ennek káros hatása lenne a csikóra, s általában veszedelmes következményekkel járna az egész év gazdasági munkáira.” Aberdeenshire északkeleti részén az utolsó kévét általában a *clyack* kévének hívták. Szokás szerint a jelen levő legfiatalabb lány vágta le, és asszonynak öltöztették. Miután diadallal hazavitték, karácsony reggeléig őrizték; ekkor egy hasas kancának adták, ha akadt ilyen a gazdaságban, vagy ennek híján a legidősebb vemhes tehének. Más helyütt a kévét elosztották a gazdaság valamennyi tehene és borja vagy összes lova és állata között. Fifeshire-ben (Skócia) az utolsó maroknyi gabonát, amelyet Leánynak neveznek, egy fiatal lány vágja le; kezdetleges bábuvá formálják, szalagokkal kötik össze, s ezeken felakasztják a tanya konyhájának falára; itt is marad a következő tavaszig. A Leány levágásának aratási szokását Skóciában Inverness-shire és Sutherlandshire népe is tartotta.

Valamivel érettebb, de még mindig ifjú kort tulajdonítanak a gabona szellemének a Menyasszony, Zabmenyasszony, Búzamenyasszony nevek, amelyekkel Németországban illetik helyenként mind az utolsó kévét, mind az ezt megkötő nőt... A skóciai Roslin és Stonehaven környékén az utolsó levágott gabona „a Menyasszony nevet kapta, s a bress vagy kandallópárkány fölé helyezték el; szalagot kötöttek nagyszámú kalásza (azaz füle, *ears*) alá, s egy másikat a dereka köré”.

Azt az eszmét, mely a Menyasszony kifejezésben rejlik, néha teljesebben is kidomborítják azzal, hogy a növényzet teremtő erejét mint vőlegényt és menyasszonyt testesítik meg. Így a Vorharzban egy szalmába göngyölgetett Zabember és Zabasszony táncol az aratási ünnepen. Dél-Szászországban egy Zabvőlegény és egy Zabmenyasszony lép fel együtt ezen az ünnepségen. A

Zabvőlegény férfi, teljesen beburkolják zabszalmába; a Zabmenyasszony ugyancsak férfi, női ruhában, de szalmaburok nélkül. Szekéren viszik őket a kocsmába, ahol a táncmulatságot tartják. A tánc kezdetén a mulatság résztvevői sorra leszaggatják a szalmakötegeket a Zabvőlegényről, ez pedig küzd azért, hogy megvédje burkát; végül is ott áll zabruhájától teljesen megfosztva, meztelenül, a társaság derűtségének és tréfáinak kiszolgáltatva. Sziléziában a „Búzavőlegény” szertartását a fiatalság végzi el az aratás végén. A Búzamenyasszony szerepét búzakaralászokból és virágokból font aratási koronával a fején az a nő alakítja, aki az utolsó kévét kötötte. Így feldíszítve áll a Vőlegény mellett egy szekéren, koszorúslányok veszik körül; így húzza őket egy pár ökör a kocsmáig, teljesen utánozva a nászmenetet; ott azután reggelig tart a tánc. Az év valamivel későbbi szakaszában a Zabmenyasszony esküvőjét ülik meg ugyanilyen paraszti pompával. Sziléziában Nysa (Neisse) környékén Zabkirályt és Zabkirálynét öltöztetnek fel furcsa menyegzői öltözékbe, boronára ültetik, és így húzzák be őket ökrökkel a faluba.

Az utóbbi esetekben a gabona szellemét kettős, férfi- és nőalakban személyesítik meg. De néha a szellem két nő képében jelenik meg, az egyik idősebb, a másik fiatalabb; ez pontosan megfelel a görög Déméternek és Perszephonénak, ha ezeket az istennőket helyesen értelmeztem. Láttuk, hogy Skóciában, különösen a gael nyelven beszélő lakosság körében, az utoljára levágott gabonát néha Öreg Feleségnek, néha meg Leánynak hívják. De Skóciának egyes részein aratáskor mind az Öreg Feleséget (*Cailleach*), mind pedig a leányt levágják. Azok a beszámolók, amelyek erről a szokásról szólnak, nem egészen világosak és következetesek, de láthatóan általános szabály az, hogy ahol aratáskor a levágott gabonából mind a Leányt, mind az Öreg Feleséget (*Cailleach*) megformálják, a Leány az utolsónak lábon hagyott szárból készül, s annak a gazdának az őrizetében marad, akinek a földjén learatták, az Öreg Feleséget pedig más szárból, néha az elsőnek levágott szárból alkotják meg, és rendszerint továbbadják egy lassúbb gazdának, aki még akkor is arat, amikor serényebb szomszédja már minden gabonáját levágta. Így míg mindegyik gazda megtartja a saját Leányát, mint a gabona

ifjú és termékeny szellemének megtestesülését, az Öreg Feleséget olyan gyorsan továbbadja a szomszédjának, amilyen gyorsan csak tudja, s az öreg hölgy esetleg körbejár a környék mindegyik gazdaságában, míg megtalálja a helyet, ahol tisztos fejét pihenésre hajthatja. Végleges szállást annál a gazdánál lel, aki az egész vidéken utolsónak végzett termése learatásával, s így elég gyűlöletes az a kiváltság, hogy valaki befogadhatja az öregasszonyt. Az ilyen gazdát úgy tekintik, hogy szegénységre van kárhoztatva, vagy köteles „a község szegényeiről gondoskodni” a következő gazdasági évben. Láttuk azt is, hogy Pembroke-shire-ben (Wales), ahol az utolsónak levágott gabona neve nem Leány, hanem Banya, gyorsan továbbítják őt egy olyan szomszédnak, aki még dolgozik a maga földjén, s aki bizonyára nem fogadja kitörő örömmel idős látogatóját. Ha az Öreg Feleség az elmúlt év gabonaszellemét képviseli – valószínűleg mindenütt így van ez, ahol a Lánnyal állítják szembe, sőt ellentétbe –, hervadó bájai természetesen kevésbé vonzzák a gazdát, mint leányának duzzadó formái, hiszen ettől az utóbbtól várják, hogy a maga idejében, amikor az év forgása meghozza a következő őszt, az aranyos gabona anyja legyen. Ugyanez a kívánság, hogy az elvirult Gabonaanyától megszabaduljanak, és másokra sózzák, világosan megnyilatkozik egyes, a cséplés végén gyakorolt és már megfigyelt szokásokban, különösen abban, hogy egy utálatos szalmabábut továbbítanak ahhoz a szomszéd gazdához, aki még mindig gabonáját csépli.

A fent leírt aratási szokások meglepően hasonlítanak azokhoz a tavaszi szokásokhoz, amelyek fölött a jelen munka egyik korábbi részében tartottunk szemlét.

1. Amint a tavaszi szertartásokban a fa szellemét mind a fa, mind az ember képviselte, az aratási szokásokban a gabona szellemét az utolsó kéve képviseli, de az a személy is, aki levágja, megköti, kicsépli. A személy és a kéve azonosságát mutatják a következők: a férfinak vagy a nőnek ugyanazt a nevet adják, mint a kévének; a férfit vagy a nőt belegöngyölik a kévébe; s mutatja az a néhol követett szabály is, hogy ha a kévét Anyának nevezik, a legidősebb férjes nőnek kell emberi alakba öltöztetnie, ha azonban Leánynak hívják, a legfiatalabb lánynak kell levágnia. Itt a gabonaszellem személyes képviselőjének kora megfelel a szellem feltételezett

korának, ugyanúgy, ahogy Mexikóban a kukorica növekedése érdekében felajánlott emberi áldozatok kora a kukorica korának megfelelően változott. A mexikói szokás szerint ugyanis, akárcsak az európai szokásban, az emberi lények inkább a gabonaszellem megszemélyesítői, mint neki felajánlott áldozatok.

2. Ezenkívül a gabonaszellemnek ugyanazt a megtermékenyítő hatást tulajdonítják, amelyet állítólag a fa szelleme gyakorolt a növényzetre, az állatokra, sőt a nőkre is. Így a gabonaszellemnek a növényzetre való állítólagos befolyását mutatja az a gyakorlat, hogy az utolsó kéve egyes magjait (amelyről rendszeren feltételezik, hogy a gabonaszellem lakozik bennük) tavasszal elszórják a friss vetésben, vagy összekeverik a vetőmaggal. Az állatokra való hatása nyilatkozik meg abban, hogy az utolsó kévét enni adják a hasas kancának, a vemhes tehénnek s az első szántáskor dolgozó lovaknak. Végül a nőkre való befolyását jelzi az a szokás, hogy a terhes asszonyhoz hasonlóvá formált Anyakalászt a gazda feleségének adják, továbbá az a hit, hogy az utolsó kévét megkötő asszonynak gyereke lesz a következő évben, és talán az a gondolat is, hogy az a nő, aki megkapja, hamarosan férjhez megy.

Világos tehát, hogy ezek a tavaszi és aratási szokások ugyanazon az ősi gondolatmeneten alapulnak, s ugyanannak a primitív pogányságnak a részei, amely őseinknek jóval a történelem hajnalát megelőzően sajátja volt. A primitív szertartások jegyei között a következőket említhetjük:

1. Nem válik külön egy olyan csoport, amely a szertartások elvégzésére hivatott, más szóval nincsenek papok. A rítusokat alkalomszerűen bárki elvégezheti.

2. Nem választanak ki külön helyeket a szertartások elvégzésére, más szóval nincsenek templomok. A rítusokat alkalomszerűen bárhol el lehet végezni.

3. Szellemeket ismernek, nem isteneket. a) Az istenektől eltérően a szellemek hatásköre a természet bizonyos területeire korlátozódik. Nevük köznév, nem személynév. Tulajdonságaik inkább általánosak, mint egyediek; más szóval minden osztály határozatlan számú szellemet foglal magában, s az egy osztályba tartozó egyedek nagyon hasonlóak; nincs határozottan körülírt egyéniségük;

nincsenek közszájon forgó, általánosan elfogadott hagyományok származásukról, életükről, viszontagságaikról és jellemükről. b) A szellemektől eltérően az istenek nincsenek a természet bizonyos területeire korlátozva. Igaz, van általában egy bizonyos rész, amely uralmuk alatt áll, és az ő sajátos területük; de nincsenek szigorúan ahhoz kötve, hatalmukat – jóra vagy rosszra – a természet és az élet számos más szférájában is gyakorolhatják. Ezenkívül egyedi vagy személynevük van, mint Démétér, Perszephoné, Dionüszosz; egyéni jellemüket és történetüket közismert mítoszok és műalkotások határozzák meg.

4. A rítusok inkább mágikus, mint kérlelő jellegűek. Más szóval a kívánt célokat nem azzal érik el, hogy áldozat, imádság és dicsőítés által magukhoz hajlítják az isteni lények kegyelmét, hanem olyan szertartások útján, amelyekről – mint már kifejtettem – azt hiszik, hogy közvetlenül befolyásolják a természet folyamatát annak a fizikai szimpátiának vagy hasonlóságnak a segítségével, amely a rítus és a célul kitűzött hatás között fennáll.

Európai parasztságunk tavaszi és aratási szokásai, ha ezekkel a mércékkel mérjük őket, megérdemlik a primitív jelzőt. Nincs ugyanis kijelölve sem a személyek külön csoportja, sem különös hely, akik által és ahol ezek a szertartások kizárólag végrehajthatók; bárki elvégezheti őket, akár gazda, akár szolga, gazdasszony vagy cseléd, fiú vagy leány; nem templom vagy szentély a színhelyük, hanem erdők és mezők, patakok melléke, csűrök, szántóföldek, továbbá kunyhók. Azok a természetfölötti lények, amelyeknek létezését e rítusok feltételezik, inkább szellemek, mint istenek; működésük a természetnek bizonyos pontosan körülhatárolt területeire szorítkozik; nevük köznévként, mint az Árpaanya, az Öregasszony, a Leány, nem személynév, mint Démétér, Perszephoné, Dionüszosz. Fajtájukkal járó tulajdonságaik ismertek, de egyéni történetük és jellemük nem tárgya a mítoszoknak. Inkább osztályban léteznek ugyanis, mint egyedileg, s egy osztályon belül nem lehet egymástól megkülönböztetni a tagokat. Minden gazdaságnak megvan például a maga Gabonaanyja, Öregasszonya vagy Leánya, de mindegyik Gabonaanya olyan, mint bármelyik másik Gabonaanya, s így áll ez az Öregasszonyok és Leányok tekintetében is. Végül ezekben az aratási szokásokban éppúgy, mint

a tavasziakban is, a szertartás inkább mágikus, mint kérlelő jellegű. Ezt mutatja az a szokás, hogy a Gabonaanyát a folyóba dobják a vetésre hulló eső és harmat biztosítása végett, hogy az Öregasszonyt nehezebbé teszik azért, hogy súlyos termést kapjanak a következő évben, hogy az utolsó kévéből származó magokat elszórják tavasszal az új vetés között, és hogy az utolsó kévét a marháknak adják, hadd fejlődjenek...

LITÜERSZÉS

1. §. AZ ARATÓK ÉNEKEI - A fenti lapokon kísérletet tettem annak kimutatására, hogy az észak-európai Gabonaanya és az Aratási Leány Déméter és Perszephoné prototípusai. De a hasonlóság teljessé tételéhez még egy lényeges elem hiányzik. A görög mítosz kiemelkedő eseménye Perszephoné halála és feltámadása; ez az esemény és az istennőnek mint a növényzet istenének természete kapcsolja össze a mítoszt Adonisz, Attisz, Ozirisz és Dionüszosz kultuszával; de ennek az eseménynek a jogcímén kap helyet a mítosz az isten halálával foglalkozó vizsgálódásainkban is. Hátravan tehát annak megvizsgálása, vajon az említett nagy görög és keleti kultuszokban olyan kiemelkedő, valamelyik isten évenkénti haláláról és feltámadásáról szóló felfogás eredete vagy párhuzama megtalálható-e azokban a paraszti rítusokban, amelyeket az aratók és a szüretelők hajtanak végre a gabonakeresztek és szőlőtőkék közt.

Már megvallottuk, hogy általában milyen kevés maradt ránk az ókori emberek népi babonáiról és szokásairól. De szerencsére a jelen esetben bizonyos mértékben eloszlik az a homály, amely éppen emiatt az ókori vallás kezdeteit borítja. Ozirisz, Adonisz és Attisz kultuszának megvolt – mint láttuk – a maga székhelye Egyiptomban, Szíriában, illetve Frígiában, de mindegyikben tudunk bizonyos aratási és szüreti szokásokról; ezek hasonlósága egymáshoz és a népi szertartásokhoz szemébe tűnt már az ókoriaknak is, és – ha összevetjük ezeket az újkori parasztek és barbárok aratási szokásaival – némileg fény derülhet a kérdéses rítusok eredetére.

Diodorusra támaszkodva említettük már, hogy az ókori Egyiptomban az aratók siránkozni szoktak az elsőnek levágott kéve fölött, és segítségül hívták Íziszt, akinek a gabona feltalálását köszönhették. A görögök a Manerosz nevet adták az egyiptomi aratók siratóénekének vagy panaszos kiáltásának, s ezt a nevet egy történettel magyarázták, amely szerint Manerosz, az első egyiptomi király egyetlen fia találta fel a földművelést, és az ő korai halálát gyászolta meg így a nép. Mégis úgy látszik, a Manerosz név

a mââ-ne-hra formula félreértéséből származik, ami annyi, mint „jőjj a házba”, és számos egyiptomi irodalmi termékben, például Ízisznek a *Halottak Könyvében* levő gyászdalában is megtalálható. Ezért feltételezhetjük, hogy a mââ-ne-hra szavakat az aratók énekelték a levágott gabona fölött mint siratódal a gabonaszellem (Ízisz vagy Ozirisz) halála miatt és mint visszatéréséért esdeklő imát. Minthogy ez a jajszó az első levágott kalászkok fölött hangzott el, úgy látszik, hogy az egyiptomiak hite szerint a gabonaszellem az első levágott gabonában volt jelen, és a sarló alatt halt meg. A Maláj-félszigeten és Jáván az első rizskalászkokat úgy tekintik, mint vagy a Rizs Lelkének képviselőit, vagy a Rizsvőlegényt és Rizsmenyasszonyt. Oroszország egyes vidékein az első kévével nagyjából ugyanúgy bánnak, mint másutt az utolsóval. Maga a gazdasszony aratja le, hazaviszi, s a szentképek mellett dízhelyet juttat neki; azután külön csépelik ki, s magjának egy részét elvegyítik a következő évi vetőmaggal. Aberdeenshire-ben (Skócia), bár általában az utolsó gabonát használták a *clyack* kéve készítésére, néha – ámbár ritkán – az első levágott gabonát öltöztették asszonynak, és vitték ünnepélyesen haza.

Föníciában és Nyugat-Ázsiában az egyiptomi aratók énekéhez hasonló siratót daloltak el szüretkor és valószínűleg (az analógia alapján ítélve) aratáskor is. Ezt a föníciai éneket a görögök Linosz vagy Ailinosz néven említették, és Maneroszhoz hasonlóan egy Linosz nevű ifjú halálát sirató dalnak értelmezték. Az egyik elbeszélés szerint Linoszt egy pásztor nevelte fel, kutyái azonban darabokra szaggatták. De – akárcsak Manerosz – a Linosz vagy Ailinosz név is a szó félreértéséből származhatott, valójában nem más, mint az *ai lanu*, azaz „Jaj nekünk!” felkiáltás, amelyet a föníciaiak Adonisz gyászóadásakor használhattak; Szapphó görög költőnő legalábbis azonosnak tekintette Adoniszt és Linoszt.

Bithüniában egy hasonló, Bormosz vagy Borimosz nevezetű gyászdalt énekelték a mariandün aratók. Bormoszt szép ifjúnak mondták, aki vagy Upiasz királynak, vagy egy gazdag és előkelő embernek volt a fia. Egy nyári napon, amikor éppen a mezején dolgozó aratókat nézte, egy ital vizet akart nekik vinni; azóta nem hallott róla senki. Az aratók keresni kezdték, panaszosan kiáltoztak utána, s ezt a gyászdalt később minden aratáskor megismételték.

2. §. A GABONASZELLEM MEGÖLÉSE – Frígiában az ezeknek megfelelő dalt, amelyet az aratók mind vágáskor, mind csépléskor énekeltek, Litüerszésznek nevezték. Az egyik történet szerint Litüerszész Midasz frígiai király törvénytelen fia volt, és Kelainaiban lakott. Ő szokta learatni a gabonát; amellet rendkívüli étvággal rendelkezett. Ha egy idegen tévedt a szántóföldre, vagy csak elment mellette, Litüerszész jóltartotta étellel-itallal, azután elvitte a Maiandrosz-parti gabonaföldre, és kényszerítette, hogy vele együtt arasson. Ezután – ez volt a szokása – begöngyölgette az idegent egy kérébe, sarlóval levágta a fejét, majd a gabonaszárak közé tett holttestet eltüntette. De végtére Héraklész vállalkozott rá, hogy vele együtt arat, levágta fejét a sarlóval, testét pedig a folyóba dobta. Minthogy Héraklészről azt halljuk, hogy Litüerszészt ugyanolyan módon ölte meg, amint ő tette másokkal, feltehetően Litüerszész is a folyóba szokta dobni áldozatainak tetemét. Egy másik változat szerint Litüerszész, Midasz fia, az aratásban versenyre szokta hívni az embereket, és ha győzött, jól elverte őket; egy napon azonban erősebb aratóra talált, s ez megölte.

Jó okunk van feltenni, hogy ezekben a Litüerszész-történetekben egy frígiai aratási szokás leírása maradt fenn, amely szerint bizonyos személyeket, különösen idegeneket, akik a szántóföld mellett elhaladtak, rendszeren a gabonaszellem megtestesítőinek tekintettek; az aratók megragadták őket, mint ilyeneket kérébe göngyölték, lefejezték, s végül a gabonaszárak közé rejtett testüket - esővarázslatul - a vízbe vetették. Erre a feltevésre az első okunk a Litüerszész-történet hasonlósága az európai parasztság aratási szokásaihoz, a második a vad népeknél a szántóföld termékenységének előmozdítására gyakran bemutatott emberáldozat. Vizsgáljuk meg most egyenként ezeket az okokat, az elsón kezdve.

Amikor az említett történetet az európai aratási szokásokkal hasonlítjuk össze, három vonás érdemel különös figyelmet, mégpedig: 1. az aratóverseny és emberek kérébe kötözése, 2. a gabonaszellemnek vagy képviselőinek megölése, 3. a szántóföld

látogatóival vagy az ott elhaladó idegenekkel szemben alkalmazott bánásmód.

1. Ami az első pontot illeti, láttuk, hogy az újkori Európában az utolsó kévét megkötő vagy kicsépelő személyt gyakran bántalmazzák munkatársai. Például belekötik az utolsó kévébe, és ebben a burokbán körülhordozzák, megverik, vízzel megöntözik, trágyadombra vetik és így tovább. Vagy ha nem teszik is ki ennek a vesszőfutásnak, legalábbis nevetség tárgya lesz, vagy feltételezik, hogy az év folyamán szerencsétlenség éri majd. Ezért az aratók természetesen vonakodnak az aratáskor az utolsó vágást megtenni, csépléskor az utolsót sújtani, vagy az utolsó kévét megkötni; sőt a munka vége felé ez a vonakodás vetélkedéssé válik, amelyben mindegyik munkás igyekszik a dolgát minél hamarabb elvégezni, hogy elkerülje az utolsónak maradás gyűlöletes kiváltságát. Így Poroszország Mittelmark kerületében, amikor a rozst learatták, és már az utolsó kévét kell megkötni, a kévekötőnők két sorban állnak fel egymással szemben, mindegyik nő előtt ott a kévéje és a szalmakötele. Adott jelre mindnyájan megkötik kévéjüket, s az utolsónak végzőt a többi kicsúfolja. Ez még nem elég; kévéjét ember alakúra formálják, Öregembernek nevezik, s a nőnek haza kell vinnie a tanyára, ahol az aratók körtáncot lejtenek mindkettőjük körül. Ezután az Öregembert a gazdához viszik, s ezekkel a szavakkal adják át neki: „Elhoztuk az Öregembert a gazdának. Megtarthatja, amíg újat nem kap.” Végül az Öregembert nekitámasztják egy fának, s itt marad egy jó ideig, számos tréfa célpontjaként. A bajorországi Aschbachban, mikor az aratás a végéhez közeledik, az aratók ezt mondják: „Most kikergetjük az Öregembert!” Valamennyien vágni kezdik a gabona egy-egy sávját, amilyen gyorsan csak tudják; azt, aki az utolsó maroknyit vagy az utolsó szárat levágja, a többi ujjongva köszönti: „Tied az Öregember!” Néha fekete álarcot erősítenek ennek az aratónak az arcára, és női ruhába öltöztetik; ha pedig nő, férfiruhát adnak rá. Ezután tánc következik. Vacsoránál az Öregember kétszer annyit kap enni, mint a többiek. Hasonló szokás járja a cséplésnél is; aki az utolsót üti, arról azt mondják, hogy az övé az Öregember. A cséplőknek adott vacsorán a merőkanálból kell ennie, és nagyon sokat kell innia. Ezenfelül minden úton-módon

bosszantják és zaklatják mindaddig, amíg sört vagy pálinkát nem fizet a többieknek, hogy megszabaduljon csúfolódásuktól.

Ezek a példák jól illusztrálják az aratók versenyzését avágásnál, cséplésnél és kötésnél; a versengésre az ad okot, hogy nem akarják elszervenudni a munkáját utolsónak befejező személyt sújtó nevetséget és kellemetlenséget. Említettük, hogy azt az embert, aki vágásban, kévekötésben vagy cséplésben utolsónak marad, a gabonaszellem képviselőjének tekintik, s ez a gondolat még teljesebben fejeződik ki abban, hogy gabonaszárakba kötözik. Az utóbbi szokást már bemutattuk, de hadd soroljunk fel még néhány példát. Az egyik Szczecin (Stettin, Lengyelország) környéki helységben az aratók ezt kiáltják az utolsó kévét megkötő asszonynak: „Tied az Öregember, és meg is kell tartanod!” A XIX. század első felében még szokásos volt, hogy magát az asszonyt is borsószalmába kötötték, és zeneszó mellett a tanyára vitték; itt az aratók addig táncoltak vele, míg a borsószalma mind lehullott. Más Szczecin környéki falvakban szabályos verseny alakul ki a nők között az utolsó aratási szekér megrakásánál, mert egyik sem akar utolsónak maradni. Azt ugyanis, aki az utolsó kévét teszi fel a szekérrre, Öregembernek nevezik, és teljesen begöngyölik a gabonaszárakba, virágokkal is borítják, ezenkívül a fejére még egy szalmából készített sisakot is tesznek. Ő viszi az aratási koronát ünnepi menetben a földesúrhoz, s az úr feje fölé tartja; közben egy csokorra való jókívánságot mond el. Az ezt követő táncban az Öregembernek jogában áll megválasztani a párját, és tisztességet jelent vele táncolni. Gommernben, Magdeburg környékén (Németország) az utolsó kalászosokat levágó aratót gyakran annyira begöngyölik a gabonaszárakba, hogy szinte ki sem látszik belőlük. Így begöngyölve egy markos arató a hátára veszi, s a munkások vidám kiáltásai közepette körülhordozza a földeken: Neuhausenban, Merseburg (Németország) környékén az utolsó kévét megkötő személyt zabkalászosba burkolják, és mint Zabembert üdvözlük, majd pedig körül táncolják a társai. Az Île de France (Franciaország) területében levő Brie községben magát a gazdát kötik bele az első kévébe. Dingelstedtben, az erfurti területben (Németország) a XIX. század első feléig szokásban volt egy embert belekötni az utolsó kévébe. Az Öregember nevet adták neki, majd zene és kiáltás

közepette az utolsó szekéren vitték haza. Amikor a tanya udvarába értek, körülgurít-

tották a csűrben, és megáztatták vízzel. A bajorországi Nördlingenben (Németország) azt az embert, aki cséplésnél az utolsó csapást teszi, szalmába göngyölik, és meghengergetik a szérún. Bajorországban, Oberpfalz egyes részein azt mondják róla, hogy „megkapja az Öregembert!”, szalmába csavarják, s egy olyan szomszédhoz viszik, aki még nem fejezte be a cséplést. Sziléziában az az asszony, aki az utolsó kévét köti, sok durva tréfának van kitéve. Lökdösik, a földre dobják, belekötik a kévébe, azután meg gabonababának (*Kornpopel*) nevezik el.

„Mindezekben az esetekben az az elképzelés, hogy a gabona szelleme – a növényzet Öregembere – az utoljára levágott vagy kicséplelt gabonából kiúzva a csűrben él egész télen. Vetés idején ismét kimegy a szántóföldre, hogy újrakezdje tevékenységét mint a csírázó gabona éltető ereje.”

2. Áttérve a Litüerszész-történet és az európai aratási szokások összehasonlításának második pontjára, azt kell most megfigyelnünk, hogy ezek a szokások a gabonaszellemről gyakran azt tartják, hogy aratáskor vagy csépléskor meghal. Romsdalban és Norvégia más részein a szénagyűjtés végén az emberek azt mondják: „Megölték az öreg Szénaembert.” Bajorország egyes tájain azt tartják arról az emberről, aki az utolsót üti a cséplésnél, hogy megölte a Gabonaembert, a Zabembert vagy a Búzaembert (már amilyen a növény). A Lotaringiai Tillot megyében (Franciaország) az utolsó gabona kicséplésekor a férfiak ütemesen csapkodnak a cséphadaróval, s közben azt kiáltozzák: „Megöljük az Öregasszonyt! Megöljük az Öregasszonyt!” Ha öregasszony van a háznál, figyelmeztetik: meneküljön, különben agyonverik. Litvániában, Ragnit környékén az utolsó maroknyi gabonát lábon hagyják, mondván: „Az Öregasszony (*Boba*) ül benne.” Azután egy ifjú arató megélesíti a kaszáját, és egyetlen erős csapással levágja: Erre azt mondják: „Levágta a Boba fejét.” A gazda borraivalót ad az ifjúnak, a gazdasszony pedig egy kancsó vizet önt a fejére. Egy másik beszámoló szerint minden litván arató igyekszik, hogy befejezze munkáját, mert az Öreg Rozsasszony lakik az utolsó

szárakban, aki pedig ezeket levágja, megöli az Öreg Rozsaszonyt, s elpusztításával bajt hoz a maga fejére. Más litván községben az utolsó gabonát levágó embert úgy emlegetik, mint „a Rozsaszony gyilkosát”. Ugyancsak Litvániában azt hiszik, hogy a gabona szellemét mind csépléskor, mind aratáskor megölik. Amikor már csak egyetlen rakás gabona vár kicséplésre, valamennyi munkás hirtelen néhány lépést hátrál, mintha csak parancsra tenné. Akkor nekiesnek a munkának, a legnagyobb gyorsasággal és hévvel forgatják csépjeiket, míg csak az utolsó csomóhoz nem érkeznek. Erre azután szinte örvénylő dühvel vetik rá magukat, megfeszítik minden izmukat, és csak úgy záporoznak az ütések, míg a vezető éles hangon el nem kiáltja: „Állj!” Akinek cséphadarója utoljára sújt le a megállást parancsoló szó elhangzása után, azt azonnal körülveszik a többiek, és azt mondják: „Agyonütötte az Öreg Rozsaszonyt.” Tettét azzal kell jóvátennie, hogy pálinkát fizet társainak, s az utolsó gabona learatójához hasonlóan őt is úgy emlegetik mint „az Öreg Rozsaszony gyilkosát”. A megölt gabonaszellemet néha bábu alakjában jelenítették meg Litvániában. Gabonaszárakból női alakot készítettek, felöltöztették, s a szérűre tették az utoljára cséplésre kerülő gabonarakás alá. Aki az utolsót ütötte a cséplésnél, „agyonsújtotta az Öregasszonyt”. Már találtunk példákat arra, hogy megégették a gabonaszellemet jelképező figurát. Yorkshire (Anglia) keleti járásában az „Öreg Boszorkány megégetésének” szokását tartják az aratás utolsó napján. Egy kis kéve gabonát égetnek meg a szántóföldön levágott szárakból rakott tűzön; borsót sütnék rajta, megeszik, közben bőségesen öblítik sörrel a torkukat; majd az ifjak és leányok vigadoznak a tűz körül; azzal szórakoznak, hogy feketére mázolják egymás arcát. Máskor meg a gabonaszellemet ember képviseli, aki az utolsó rakás gabona alá fekszik; ezt az ő testén csépelik ki, s azt mondják: „Agyonverik az Öregembert.” Láttuk, hogy néha a gazdasszonyt tolják be a cséplőgép alá az utolsó kévével együtt, mintha el akarnák csépelni, s azután még azt is megjátsszák, hogy megrostálják. A tiroli Voldersban (Ausztria) kalászkat dugnak annak a nyakába, aki az utolsót ütötte a cséplésnél, majd szalmafüzérrel fojtogatják. Ha ez az ember magas, hitük szerint a gabona is magas lesz a jövő évben. Végül hozzákötik egy kévéhez, és beledobják a folyóba. Karintiában

(Ausztria) azt a cséplőt, aki az utolsót ütötte, s azt is, aki a szérún kibontotta az utolsó kévét, szalmakötelekkel megkötözik kezén és lábán, fejére pedig szalmakoszorút illesztnek, majd egymással szemben szánkóra kötik őket, végighúzzák a falun, s a patakba dobják. Az a szokás, hogy a gabonaszellem képviselőjét folyóvízbe hajítják, éppen úgy a szokásos esővarázslat, mint az, hogy vízzel locsolják meg.

3. Eddig a gabonaszellemet általában az a férfi vagy nő képviselte, aki az utolsó gabonaszárakat levágta, megkötötte vagy kicsépelte. Most olyan eseteket fogunk látni, amelyekben a gabonaszellemet vagy egy idegen képviseli, aki elhalad a szántófeld mellett (mint a Litüerszész-mesében), vagy egy látogató, aki először jár ott. Az aratók vagy cséplők egész Németországban meg szokták ragadni a mellettük elhaladó idegeneket, gabonaszárakból készült kötéllel megkötözve tartják őket mindaddig, míg bírsággal ki nem váltják magukat; amikor maga a gazda vagy vendége először megy a szántóföldre vagy a szérúre, velük is ugyanígy bánnak. Néha a kötelet csak a karjára, lábára vagy nyakára kötik, néha azonban szabályszerűen begöngyölik a gabonába. Így a norvégiai Solörben bárki lép a szántóföldre, akár a gazda, akár egy idegen, belekötik egy kévébe, és váltságdíjat fizettetnek vele. Amikor Soest (Németország) környékén a gazda először megy ki a lennyúvőkhöz, teljesen lenbe burkolják. Az arra járókat asszonyok veszik körül, lennel megkötözik, és pálinkát fizettetnek velük. Nördlingenben (Né-

metország) az idegeneket szalmakötéllel fogják meg, és bekötik egy kévébe, addig tartják megkötve, míg váltságdíjat nem fizetnek... A normandiai Putanges megyében (Franciaország) még mindig megjátsszák, hogy a földbirtokost belekötik az utolsó kéve búzába, vagy legalábbis ezt tették mintegy negyedszázaddal ezelőtt. Ez kizárólag az asszonyok dolga. Rávetik magukat a tulajdonosra, megragadják karját, derekát, a földre döntik, és végigfektetik az utolsó kévéén. Azután úgy tesznek, mintha megkötöznék, és megszabják az aratási vacsora feltételeit. Ha elfogadja ezeket, kioldozzák, és engedik felkelni. Brie-ben (Île de France) az aratók nyomába erednek annak, aki nem tartozik a gazdasághoz, és elmegy a szántófeld mellett. Ha meg tudják fogni, kévébe kötik, és egymás után megharapják a homlokán, ezt kiáltva: „Neked kell

vinned a mező kulcsát!” Ez a kifejezés: „a mező kulcsát vinni” másutt az aratók nyelvén azt jelenti, mint levágni, megkötni vagy kicsépelni az utolsó kévét; tehát egyértelmű az utolsó kévét learató, megköttő vagy kicsépelő személyhez intézett e szavakkal: „Tiéd az Öregember”, „Te vagy az Öregember”. Ezért amikor – mint Brie-ben – idegent kötnek bele a kévébe, és megmondják neki, hogy ő fogja „vinni a mező kulcsát”, ez egyértelmű azzal a mondással, hogy ő az Öregember, vagyis a gabonaszellem megtestesítője. Ha komlószedéskor egy jól öltözött idegen megy el a komlós kert mellett, az asszonyok megragadják, beledöntik a ládába, letakarják levelekkel, és csak váltságdíj ellenében engedik szabadon.

Így az ókori Litüerszészhez hasonlóan az újkori európai aratók is meg szokták fogni az arra haladó idegent, és belekötik egy kévébe. Nem várhatjuk tőlük, hogy teljessé tegyék a párhuzamot, és a fejét is levágják; de ha nem alkalmaznak is ilyen drasztikus módszert, szavaik és mozdulataik legalábbis arra vallanak, hogy szívesen megtennék. Mecklenburgban (Németország) például, ha az aratás első napján a gazda, a gazdasszony vagy egy idegen lép a földre, vagy csak elhalad mellette, valamennyi arató szembefordul vele, s elkezd élesíteni a kaszáját, ütemesen csattogtatva rajta a fenőkövet, mintha kaszálásra készülne. Ekkor az aratókat vezető asszony odamegy hozzá, és szalagot köt a bal karjára; váltságdíj fizetésével kell kiszabadítania magát. Ratzeburg (Németország) közelében, ha a gazda vagy más tekintélyes személy lép a földre, vagy megy el mellette, az aratók mind abbahagyják a munkát, és testületileg elindulnak feléje, élükön a férfiak kaszájukkal. Amikor találkoznak vele, a férfiak és nők felsorakoznak. A férfiak leszúrnak kaszájuk nyelét a földbe, mint fenéskor szokták; azután leveszik sapkájukat, és felakasztják a kaszákra, míg vezetőjük előlép, és beszédet tart. Amikor ez véget ér, valamennyien igen hangosan és ütemesen élesítik kaszájukat, majd felteszik sapkájukat. Most két kévekötő lép elő; egyikük gabonakaszókkal vagy egy selyemszalaggal megköttözi a gazdát vagy az idegent (amelyikről éppen szó van), a másik rímes

szónoklatot tart. Itt következnek néhány példa azokra a beszédekre, amelyeket ilyen alkalmakkor tartanak. Pomeránia egyes részein

minden arra járót megállítanak, egy szalmakötéssel zárják el az útját. Az aratók körülállják, és kaszáikat élesítik, míg vezetőjük így szól:

„Az emberek készen állnak,
Kaszáik meghajlottak,
Nagy vagy kicsi a gabona,
Lekaszáljuk most az urat.”

Azután megisméttlik a kaszák élesítését. A szccecini kerületben levő egyik helységben így szólítják meg az aratók gyűrűjében álló idegent:

„Levágjuk az urat
Meztelen kardjainkkal,
Amelyekkel réteket és földeket aratunk.
Levágjuk a fejedelmeket és az urakat.
A munkások gyakran szomjaznak;
Ha az úr sört és pálinkát fizet,
Hamar véget ér a tréfa.
De ha nem tetszik neki kérésünk,
A kard jogosan sújt le rá.”

A szérún is a gabonaszellem megtestesítőinek tekintik az idegeneket, és ennek megfelelően bánnak velük. Ha a schleswigi Wiedinghardéban (Németország) idegen érkezik a szérúre, megkérdezik tőle: „Megtanítsuk a cséphadarótáncra?” Ha igent mond, a csép nyele és hadarója közé fogják a nyakát, mintha gabonakéve volna, s e részeket olyan szorosán összenyomják, hogy majdnem megfullad. Amikor a svédországi Wermland egyes községeiben idegen lép a szérúre, ahol a cséplők éppen dolgoznak, ezek azt mondják: „megtanítják a cséplődalra”. A csép nyele és hadarója közé szorítják a nyakát, s szalmakötéssel kötik meg a testét. Ha idegen nő lép a szérúre, a cséplők a csép közé fogják a testét, gabonaszárakból font koszorút akasztanak a nyakába, s ezt kiáltják: „Nézzétek a Gabonaasszonyt! Nézzétek: ilyen a Gabonaleány!”

Így a modern Európának ezekben az aratási szokásaiban azt a személyt, aki az utolsó gabonaszárat levágja, megköti vagy kicsépli, a gabonaszellem megtettesítőjének tekintik, amikor kérébe göngyölgetik, mezőgazdasági szerszámaikkal jelképesen megölik, és a vízbe hajítják. A Litüerszész-történettel való ilyen egyezések azt bizonyítják, hogy az utóbbi egy ősi frígiai aratási szokás hiteles leírása.

A GABONASZELLEM MINT ÁLLAT

1. §. A GABONASZELLEM ÁLLATI MEGTESTESÍTŐI – Egyes esetekben a gabonaszellem állati formában jelenik meg: mint gúnár, kecske, nyúl, macska vagy róka. Ez a gabonaszellemnek új oldalát tárja elénk, és most ezt kell megvizsgálnunk. Ennek során nemcsak további példákat fogunk látni az isten megölésére, hanem – reméljük – felderíthetünk néhány olyan kérdést, amelyek homályosak maradtak Adonisz, Attisz, Ozirisz, Dionüszosz, Démétér és Virbius mítoszában és tiszteletében.

A sok állat között, amelynek alakját a gabonaszellem állítólag felölti, szerepel a farkas, a kutya, a nyúl, a róka, a kakas, a kacska, a fűrj, a macska, a kecske, a szarvasmarha (tehén, ökör, bika), a disznó és a ló. Gyakori az a hiedelem, hogy a gabonaszellem ott tartózkodik a vetésben ezen alakok egyikében vagy másikában, s az utolsó kévében megfogják vagy megölik: A gabona aratása során az állat menekül a munkások elől, és ha valamelyik arató megbetegszik a mezőn, föltételezik, hogy akaratlanul belebotlott a gabonaszellembé, s ez büntette meg a profán betolakodót. Azt mondják: „A Rozsfarkas fogta meg” vagy: „Az Aratási Kecské lökte meg”. Aki levágja az utolsó gabonát, vagy megköti az utolsó kévét, megkapja az állat nevét, például Rozsfarkas, Rozskacska, Zabkecske stb.; néha egész éven át meg is tartja azt. Gyakran meg is személyesítik az állatot egy bábuval, amelyet az utolsó kévéből vagy fából, virágokból stb. készítenek, s az utolsó aratási szekéren nagy ujjongással visznek haza. Még ahol az utolsó kévét nem kötik is állat formájára, gyakran nevezik Rozsfarkasnak, Nyúlnak, Kecskének stb. Általában felteszik, hogy minden egyes terményfajtának megvan a maga külön állata, amelyet az utolsó kévében fognak meg, s a neve a Rozsfarkas, az Árpafarkas, a Zabfarkas, a Borsófarkas vagy a Krumplifarkas, már amilyen a termény; néha azonban az állat alakját csak egyetlennek fogják fel, s az egész betakarítás utolsó terményében fogják meg. Némelykor azt hiszik, hogy ezt a lényt a sarló vagy a kasza utolsó csapása öli meg. De gyakori az a vélekedés, hogy addig él, míg elcsépeletlen gabona marad, s az

utolsó kicséplést kévében kerül kézre. Ezért mondják annak, aki az utolsót üti a cséppel, hogy megfogta a Gabonakocát, a csépléskutyát vagy hasonlót. Amikor a cséplés véget ér, az állat alakját utánzó bábut csinálnak, s ezt az utolsó kéve kicséplője viszi át egy szomszédos gazdaságba, ahol még folyik a munka. Ez megint azt a hiedelmet bizonyítja, hogy a gabonaszellem életben van ott, ahol még a gabonát nem cséplték ki. Néha maga az utolsó kévét kicséplő ember képviseli az állatot; ha a még csépléssel foglalkozó szomszéd gazdaság emberei megfogják, úgy bánnak vele, mint az állattal, amelyet képvisel: becsukják a disznóólba, úgy szölongatják, mint a sertéseket általában stb.

...

10. §. A GABONASZELLEM ÁLLATI MEGTESTESÍTŐIRŐL – Ennyit a gabonaszellem állati megtestesítőiről, amint Észak-Európa népszokásaiban megmutatkoznak. Ezek a szokások világosan kidomborítják az aratási vacsora szentségjellegét: a gabonaszellemet úgy fogják fel, mint amely egy állatban ölt testet; ezt az égi állatot megölik, húsában és vérében pedig az aratók részeseznek. Így a kakast, a nyulat, a macskát, a kecskét és az ökröt az aratók mint szentséget veszik magukhoz, s a disznót a szántóvetők szentségként fogyasztják el tavasszal. Emellett az isteni lény valóságos testének helyettesítésére kenyeret vagy gombócot készítenek az ő alakjában, s ezt eszik meg mint szentséget; így az aratók disznó alakú gombócokat fogyasztanak, tavasszal pedig a szántóvető és marhái vaddisznó alakú cipókat (Karácsonyi Vadkant) kapnak enni.

Az olvasó bizonyára észrevette a teljes párhuzamosságot a gabonaszellem emberi és állati alakban való felfogása között. Foglaljuk össze röviden ezt a párhuzamot: Amikor a gabona hullámszik a szélben, azt mondják, hogy vagy a Gabonaanya vagy a Gabonafarkas stb. jár a vetésben. A gyermekeket óvják a gabonaföldön csatangolástól, mert vagy a Gabonaanya, vagy a Gabonafarkas stb. ott tartózkodik. Az utolsónak levágott gabonában vagy az utolsónak kicséplést kévében vagy a Gabonaanya, vagy a Gabonafarkas jelenlétét feltételezik. Magát az utolsó kévét is vagy

Gabonaanyának, vagy Gabonafarkasnak stb. nevezik, és vagy asszony, vagy farkas stb. alakúra kötik. Azt a személyt, aki az utolsó kévét levágja, megköti vagy kicsépli, Öregasszonynak vagy Farkasnak stb. hívják aszerint, hogy milyen nevet adnak magának a kévének. Egyes helyeken emberformára kötött és Leánynak, a Kukorica Anyjának stb. nevezett kévét őriznek meg egyik aratástól a másikig, hogy a gabonaszellem áldásának folytonosságát biztosítsák, más helyütt viszont hasonló célból egy Aratási Kakast tartanak meg, ismét másutt egy kecskének a húsát. Egyes helyeken a Gabonaanyából vett szemeket keverik el tavasszal a vetőmaggal, hogy bőséges termésük legyen, másutt pedig a kakas tollait, Svédországban meg a Karácsonyi Vadkant őrzik meg tavaszig, és vegyítik a vetőmaggal. Amint karácsonykor a marhának vagy a szántás kezdetén a lovaknak adják a Gabonaanya vagy a Leány egy részét, úgy adják a Karácsonyi Vadkan egy részét tavasszal az ekét húzó lovaknak vagy ökröknek. Végül a gabonaszellem halálát az ő vagy emberi, vagy állati képviselőjének – valóságos vagy jelképes – megölése helyettesíti, tisztelői pedig szentség módjára részeseznek az istenség képviselőjének valóságos testében és vérében vagy az ő hasonlatosságára készült kenyérben.

A gabonaszellem egyéb állatalakjai: a róka, a szarvas, az őz, a birka, a medve, a szamár, az egér, a fűrj, a gólya, a hattyú és a kánya. Arra a kérdésre, miért kell a gabonaszellem megjelenését állat, sőt annyi különféle állat alakjában elképzelni, azt felelhetjük, hogy a primitív ember számára egy állatnak vagy madárnak egyszerű megjelenése a vetésben valószínűleg elég arra, hogy valamilyen titokzatos kapcsolatot tételezzen fel az élőlény és a gabona között; és ha meggondoljuk, hogy a régi időkben, mielőtt a földeket körülkerítették, mindenféle állat szabadon kóborolhatott rajtuk, nem csodálkozunk azon, hogy a gabonaszellemet még olyan nagy állatokkal is azonosították, mint a ló és a tehén, amelyek manapság legfeljebb ritka véletlenségből csatangelhetnek egy angol szántóföldön. Ez a magyarázat különös erővel érvényesül abban a nagyon általános esetben, amikor a gabonaszellem állati megtestesítőjéről azt hiszik, hogy az utolsó lábon álló gabonában rejtőzik. Aratáskor ugyanis a munka haladása rendesen nagyszámú vadat – mezei és üregi nyulat, foglyot – hajt be a gazda utolsónak

lábön maradt darabjába, s amikor ezt levágják, menekülniük kell onnan. Ez szabályszerűen megtörténik; ezért az aratók és mások gyakran állják körül botokkal vagy puskákkal felfegyverkezve a vetés utolsó darabját, hogy megöljék a gabonaszárak közti utolsó menedékhelyükről kirohanó vadakat. A primitív ember, akinek a mágikus alakváltozások teljesen elhíhetők, nagyon természetesnek tartja, hogy a gabona szelleme az érett vetésben levő otthonából kiűzve annak az állatnak az alakjában menekül, amelyet az arató a kaszája alatt lehulló utolsó maroknyi vetésből kirohanni lát. Így a gabonaszellem azonosítása valamely állattal párhuzamos jelenség azzal, hogy az elhaladó idegennel azonosítják. Amint a primitív elme számára egy idegen hirtelen megjelenése a szántóföld vagy a szérű közelében elég ahhoz, hogy ezt az idegent a levágott vagy kicsépezt terményből menekülő gabonaszellemmel azonosítsa, úgy a levágott vetésből kibukkanó állat hirtelen megjelenése is arra indítja, hogy az állatot az elpusztított otthonából menekülő gabonaszellemmel azonosnak tekintse. A két azonosítás annyira megfelel egymásnak, hogy magyarázatuknak semmilyen kísérlete sem választhatja szét ezeket. Akik az itt felvetett elvtől eltérőt keresnek az utóbbi azonosítás magyarázatára, előbb mutassák ki, hogy elméletük az előbbire is illik.

A NÖVÉNYZET ŐSI ISTENEI MINT ÁLLATOK

1. §. DIONÜSZOSZ, A KECSKE ÉS A BIKA – Akárhogyan is magyarázzuk, tény az, hogy a paraszti folklórban a gabonaszellemet nagyon általánosan állat alakjában fogják fel és jelenítik meg. Vajon nem magyarázza-e meg ez a tény azt a kapcsolatot, amelyben egyes állatok a növényzet ősi isteneivel, Dionüszossal, Démétérrel, Adonisszal, Attisszal és Ozirisszal állottak?

Kezdjük Dionüszossal. Láttuk, hogy néha kecskének, néha bikának ábrázolták. Mint kecskét alig lehet megkülönböztetni a kisebb istenségektől, a Pánoktól, szatíroktól, Silenusoktól, akik valamennyien szoros kapcsolatban állnak vele, és többé-kevésbé teljesen kecske formájában jelennek meg. Így Pánt a szobrászat és festészet rendszeren kecskeképűnek és kecskelábúnak ábrázolta. A szatírokat hegyes kecskefülekkel, időnként pedig kiütköző szarvakkal és rövid farokkal rajzolták le. Néha egyszerűen mint kecskékről beszéltek róluk, s a drámákban kecskebőrbe öltözött emberek játszották szerepüket. Silenust a művészet kecskebőr öltözetben ábrázolja. A faunokat, a görög Pánok és szatírok itáliai megfelelőit félig kecskének írják le, kecskelábakkal és kecskeszarvakkal. Továbbá: mindezek a kisebb kecske alakú istenségek többé-kevésbé világosan az erdei istenségek jellegét viselik magukon. Így Pánt az árkádiai nép az Erdő Urának nevezte. A Silenusok fák nimfáinak társaságában éltek. A faunokat kifejezetten erdei istenségeknek tartották. Ezt a természetüket még jobban bizonyítja a Silvanusszal és a Silvanusokkal való kapcsolatuk, sőt egyenesen azonosításuk; ezek az utóbbiak – mint már maga a nevük is mutatja – az erdők szellemei. Végül a szatírok és a Silenusok, faunok és Silvanusok együttes előfordulása mutatja, hogy a szatírok is erdei istenségek voltak. Észak-Európa folklórjában is megtaláljuk ezeknek a kecske formájú szellemeknek a hasonmásait. Így az orosz erdei szellemek, akiknek *leszki* a nevük (a *lesz* = erdő szóból), a néphit szerint részben emberi alakban, de kecskeszarvakkal, -fülekkel és -lábakkal jelennek meg. A *leszki* tetszése szerint tudja változtatni termetét; amikor az erdőben sétál,

olyan magas, mint a fák; amikor a réten jár, olyan alacsony, mint a fű. Egyes *leszkik* éppen úgy szellemei a gabonának, mint az erdőnek; aratás előtt olyan magasak, mint a gabonaszárak, de utána a tarló méreteire zsugorodnak össze. Ez bizonyítja azt – mint már fentebb megjegyeztük –, hogy milyen szoros a kapcsolat a fák szelleme és a gabona szelleme között; ez mutatja, milyen könnyen olvadhat bele az előbbi az utóbbiba. A faunokról is, bár fák szellemei voltak, ugyancsak azt hitték, hogy előmozdítják a vetés növekedését. Már láttuk, milyen gyakran jeleníti meg a népszokás a gabonaszellemet kecske alakjában. Általában tehát a Pánok, szatírok és faunok – mint Mannhardt állítja – valószínűleg a kecske alakjában elképzelt erdei szellemek széltében elterjedt csoportjába tartoznak. A kecskéknak az a szokása, hogy szívesen kóborolnak az erdőben, és rágcsálják a fák kérgét (ami ezekre rendkívül ártalmas), nyilvánvaló és talán elegendő ok arra, hogy az erdei szellemeket olyan gyakran képzeljék el kecskének alakjában. Az a következtetés, hogy a növényzet istene az általa megszemélyesített növényzetből él, nem volt feltűnő a primitív elme számára. Az ilyen következtetések akkor állnak elő, amikor az istenséget, amely immár nem a növényzetben benne rejlő elem, úgy fogják fel, mint aki ennek tulajdonosa vagy ura; mert az az eszme, hogy valaki a növényzetnek gazdája, természetesen vezet a másikhoz, hogy abból is tartja fenn magát. Néha a gabonaszellemet, amelyet eredetileg a gabonában benne rejlőnek fogtak fel, később úgy tekintik, mint tulajdonosát, aki belőle él; és ha megfosztják tőle, szegénységbe és nélkülözésbe süllyed. Ezért gyakran úgy emlegetik, mint a „Szegény Embert” vagy a „Szegény Asszonyt”. Néhol lábon hagyják az utolsó kévét a mezőn a „Szegény Öregasszony” vagy az „Öreg Rozsasszony” számára.

Így a fák szellemeinek megszemélyesítése kecske alakjában – úgy látszik – széltében elterjedt, és a primitív elme számára természetes dolog. Ezért amikor azt látjuk, mint fentebb, hogy a faisten, Dionüszosz néha kecske alakjában testesül meg, aligha térhetünk ki a következtetés elől, hogy ez a megjelenítés egyszerűen csak az ő faisten jellegének egy része, és semmiképpen sem magyarázható meg két különböző és egymástól független kultusz

egybeolvadásából, amelyek egyikében eredetileg mint faisten, másikában mint kecske jelent meg.

Mint láttuk, Dionüszoszt bika alakjában is ábrázolták. Az előbb mondottak alapján természetesen úgy gondolnánk, hogy ez a bikaalak csak az ő növényzetisteni jellegének másik kifejezése, különösen mert a bika a gabonaszellem általános megtestesítője Észak-Európában; Dionüszosznak Déméterrel és Perszephonéval az eleusziszi misztériumokon megfigyelt szoros kapcsolata pedig arra vall, hogy legalábbis közeli rokonságban állott a földműveléssel.

Némileg növeli e nézet valószínűségét, ha ki tudjuk mutatni, hogy a nem dionüszoszi, hanem egyéb szertartásokban az ókoriak ökröt öltek le a növényzet szellemének képviselőjeként. Úgy látszik, ezt tették abban az athéni áldozatban, amelynek „az ökrök meggyilkolása” (*buphonia*) volt a neve. Ez június végére vagy július elejére esett, azaz körülbelül arra az időre, amikor Attikában a cséplés már majdnem véget ér. A hagyomány szerint azért vezették be ezt az áldozatot, hogy az országot sújtó szárazságnak és ínségnek véget vessenek. A rítus a következőkből állt: búzával kevert árpát vagy ezekből készült süteményeket helyeztek Zeus Polieusznek az Akropoliszon álló bronzoltárára. Majd ökröket hajtottak az oltár körül, és azt az ökröt, amely odament az oltárhoz, és megette a ráhelyezett felajánlást, feláldozták. Az állat megölésére használt fejszét és kést előzetesen olyan vízzel nedvesítették meg, amelyet „vízhozóknak” nevezett leányok vittek oda; megélesítették a fegyvereket, és átadták a mészárosoknak; közülük az egyik levágta az ökröt a fejszével, a másik késsel elvágta a torkát. Az első mihelyt levágta az ökröt, eldobta magától a fejszét, és elmenekült; az, aki elmetszette az állat torkát, nyilván követte példáját. Ezután az ökröt megnyúzták, és valamennyi jelenlevő osztozott a húsán. A bőrt kitömték szalmával, és összevarrták, majd a kitömött állatot lábra állították, és eke elé fogták, mintha éppen szántana. Ezután egy ősi bíróságon, az úgynevezett Király elnöklete alatt lefolytatták az eljárást, hogy megállapítsák: ki gyilkolta meg az ökröt. A vízhozó leányok azokat a férfiakat vádolták, akik a fejszét és a kést élesítették; a fejszét és a kést élesítő férfiak pedig azokat az embereket, akik ezeket az eszközöket a mészárosoknak adták; akik

az eszközöket a mészárosoknak adták, az utóbbiakra hárították a felelősséget; a mészárosok pedig a fejszét és a kést okolták; ezeket hát bűnösöknek találták, elítélték, és a tengerbe vetették.

Ennek az áldozatnak a neve – „az ökör *meggyilkolása*” –, a megölésében részes minden személy erőlködése, hogy valaki másra hárítsa át a felelősséget, amellet a fejszének vagy a késnek, vagy mindkettőnek formális eljárás alávonása és megbüntetése azt bizonyítja, hogy az ökröt itt nem egyszerűen egy istennek felajánlott áldozatnak, hanem önmagában is szent élőlénynek tekintették, amelynek a megölése szentségtörés vagy gyilkosság. Ezt támasztja alá Varro adata, amely szerint régebben Attikában főbenjáró bűnnek számított az ökör megölése. Az áldozat kiszemelésének módja arra vall, hogy a gabonát megízlelő ökröt a gabonaistenségnek tekintették, amely a magáét vette birtokba. Ezt a magyarázatot támogatja a következő szokás is. Beauce-ban, az orléans-i kerületben április 24-én vagy 25-én szalmából embert formálnak, amelynek „nagy *mondard*” a neve. Azt mondják ugyanis, hogy a régi *mondard* meghalt, és újat kell készíteni. A szalmaembert ünnepélyes menetben föl-alá hordozzák a faluban, végül pedig a legöregebb almafára helyezik. Ott marad, míg az almát leszedi, azután leemelik, és a vízbe dobják, vagy pedig elégetik, és a hamvait vetik a vízbe. De az a személy, aki az első gyümölcsöt leszedi a fáról, megörökli a „nagy *mondard*” címét. Itt a „nagy *mondard*”-nak nevezett és a legöregebb almafára függesztett szalmabábu a fa szellemét képviseli, amely télen meghalt, de újjáéled az ágakon megjelenő almavirágokkal. Így azt a személyt, aki az első gyümölcsöt leszakítja a fáról, és ezáltal a „nagy *mondard*” nevet kapja, a faszellem képviselőjének kell tartanunk.

A primitív népek rendszeren vonakodnak bármely terménynek abban az évben hozott első zsengejét megízlelni mindaddig, míg valamilyen szertartást el nem végeztek, amely biztonságos és jámbor cselekedetté teszi azt számukra. Ennek a vonakodásnak láthatóan az a hit az oka, hogy az első zsengek vagy az istenséget illetik, vagy valósággal őt tartalmazzák. Amikor tehát azt látják, hogy egy ember vagy állat merészen magáévá teszi a szent első zsenget, természetesen úgy tekintik őt, mint az ember vagy állat alakjában megjelenő istenséget, aki a magáét veszi birtokba. Az athéni áldozat

ideje, amely a cséplés befejezése tájára esett, amellet szól, hogy az oltárra helyezett búza és árpa aratási felajánlás volt; az ezt követő étkezés szentségi jellege pedig – amelynek során mindenki részt kapott az isteni állat húsából – az újkori Európa aratási vacsoráival hozza párhuzamba; ezeken ugyanis a gabonaszellemet helyettesítő állat húsát eszik meg az aratók. Az a hagyomány továbbá, amely szerint az áldozatot a szárazság és éhínség kiküszöbölésére alapították, ugyancsak ennek aratási ünnep jellegét erősíti meg. A gabonaszellem feltámadása, amelyet a kitömött ökör felállításával és járomba fogásával játszanak el, azzal hasonlítható össze, hogy a fa szellemének képviselője feltámad a Vadember személyében.

Az ökör más világrészekben is mint a gabonaszellem képviselője jelenik meg. A guineai Great Bassamben évenként két ökröt ölnek le, hogy a jó termést biztosítsák. Az áldozat hatékonyságához szükséges, hogy az ökrök sírjanak. Így a falu minden asszonya leül az állatokkal szemben, s ezt énekli: „Az ökör sírni fog; igen, sírni fog!” Időről időre az egyik asszony körüljárja az állatokat, és maniókalisztet vagy pálmabort hint rájuk, különösen a szemükbe. Ha könnyek gördülnek le az ökrök szeméből, a nép táncra perdül, és énekel: „Az ökör sír! Az ökör sír!” Ekkor két férfi megragadja az állatok farkát, s egyetlen csapással levágja. Azt hiszik, hogy nagy szerencsétlenség fog történni abban az évben, amikor nem sikerül egy csapásra leválasztani a farkakat. Utána leölik az ökröket, húsukat pedig a főnökök eszik meg. Itt az ökrök könnyei – mint az emberi áldozatokéi a khondoknál és az aztékoknál – valószínűleg esővarázslatot jelentenek. Láttuk, hogy az állatban megtestesülő gabonaszellem erejéről néha azt tételezik fel, hogy az állat farkában rejlik, és hogy az utolsó maroknyi gabonát néha a gabonaszellem farkának fogják fel. A Mithrász-vallásban ezt a felfogást plasztikusan domborítja ki az istenséget ábrázoló számos szobormű egyike-másika, amelyek úgy mutatják be Mithrászt, amint egy bika hátán térdel, és kését ennek oldalába mártja; némelyik műemléken ugyanis a bika farka három gabonaszárban végződik, s az egyik szobron a kés ejtette sebből vér helyett gabonaszárak sarjadnak ki. Az ilyen ábrázolások világosan mutatják, hogy a bikát, amelynek feláldozása láthatóan a Mithrász-szertartás fő vonása, legalábbis

egyik szempontból a sok közül a gabonaszellem megtestesülésének fogták fel.

Még világosabban mutatkozik meg az ökör mint a gabonaszellem megszemélyesítője egy szertartásban, amelyet Kína valamennyi tartományában és kerületében a tavasz közeledtének megünneplésére tartanak. A tavasz első napján, rendszerint február 3-án vagy 4-én – ez egyúttal a kínai újév is – a város kormányzója vagy előjárója körmenetben vonul a város keleti kapujához, és áldozatot mutat be az Isteni Földművesnek, akit embertesttel és bikafejjel ábrázolnak. Egy ökör, tehén vagy bivaly hatalmas szobra, amelyet erre az alkalomra készítettek, ott áll a keleti kapun kívül, mezőgazdasági szerszámokkal körülvéve. Az állatalakot különféle színű papírdarabokból állítják össze; ezeket vagy egy vak ember ragasztja a vázra, vagy egy varázsló utasításai szerint illesztik fel. A papírdarabok színei jelzik az elkövetkező év jellegét; ha a vörös dominál, sok tűzvész lesz, ha a fehér, árvíz és eső jön és így tovább. A mandarinok lassan körülsétálják az ökröt, és minden lépésnél erőteljes ütést mérnek rá különféle színű botjaikkal. Az alakot ötféle gabonával töltik meg, s ez kiömlik, amikor a botütések hatására az alak széttörik. Most meggyújtják a papírdarabkákat, az égő szeletekért dulakodás kezdődik, mert az emberek azt hiszik, hogy aki egyhez hozzájut, egész évben szerencsés lesz. Utána leölnék egy bivalyt, és húsát kiosztják a mandarinok között. Az egyik beszámoló szerint az ökör szobrát agyagból készítik; először a kormányzó ver végig rajta, majd a nép addig dobálja kövekkel, míg darabokra nem törik; „ettől jó termésű esztendő várnak”. Itt világosan látható, hogy a gabonaszellemet a gabonával megtöltött ökör képviseli, s ezért töredékeiről felteszik, hogy előmozdítják a termékenységet.

Összefoglalóan talán megállapíthatjuk, hogy Dionüszosz mind kecske, mind bika alakjában lényegében a növényzet istene volt. Az általam idézett kínai és európai szokások talán megvilágítják azt a gyakorlatot, hogy Dionüszosz szertartásain egy élő bikát vagy kecskét téptek szét. Az állatot darabokra szaggatták abból a célból, hogy a hívek mindegyike megszerezhesse magának az isten éltető és termékenyítő hatásának egy részét. A húst nyersen ették meg mint szentséget, s feltételezhetjük, hogy egy részét hazavitték s

elásták a földeken, vagy más módon használták fel arra, hogy a növényzet istenének siettető hatását továbbítsák a föld terményeihez. Dionüszosz feltámadását, amelyet mítosza elbeszél, szertartásaiban ugyanúgy játszhatták el, mint az athéni *buphoniánál* történt: kitömték és felállították a leölt ökröt.

2. §. DÉMÉTÉR, A DISZNÓ ÉS A LÓ – Áttérve most Démétér gabonaistennőre, és meggondolva, hogy az európai folklórban a disznó a gabonaszellem általános megtestesítője, feltehetjük a kérdést: vajon a Démétérrel olyan szoros kapcsolatban álló disznó nem lehetett-e eredetileg maga az istennő állat alakjában? A sertés neki volt szentelve; a művészet úgy ábrázolta, amint egy sertést visz, vagy az kíséri; misztériumain rendesendisznót áldoztak neki azzal az indoklással, hogy az állat kárt tesz a gabonában, s ennél fogva az istennő ellensége. De miután egy állatot istennek fogtak fel, vagy egy istent állatnak, megtörténik néha – mint láttuk –, hogy az isten leveti állatalakját, és tisztán antropomorf jelleget ölt; s ekkor az állatot, amelyet először az isten képében öltek le, immár úgy tekintik, mint az istennek felajánlott áldozatot, s a felajánlás indoka ellenséges magatartása az istenséggel szemben; röviden: az istent azért áldozzák fel saját magának, mert a maga ellensége. Ez történt Dionüszossal, és megtörténhetett Démétérrel is. Valóban egyik ünnepének, a Theszmophoriának szertartásai alátámasztják azt a nézetet, hogy a disznó eredetileg maga a gabonaistennő volt, vagy maga Démétér, vagy pedig leánya és hasonmása, Perszephoné. Az attikai Theszmophoria őszi ünnep volt, októberben ülték meg, csak a nők, s úgy látszik, hogy Perszephonének (vagy Démétérnek) az alvilágba leszállását sirató gyászszertartásokból, valamint a halottak országából való visszatérését ünneplő örvendezésből állott. Ezért az ünnep első napjainak Leszállás vagy Felszállás volt a neve, a harmadiknak pedig *Kalligenei* (a szép születésű). Nos, a Theszmophorián disznókat, kalácstesztát és fenyőágakat szoktak bedobálni „Démétér és Perszephoné szakadékaiba”; ezek szentelt üregek vagy pincék lehettek. Azt tartották, hogy ezekben az üregekben vagy pincékben kígyók tartózkodnak, amelyek őrzik a pincéket, és elfogyasztják a behajigált disznóhús és a kalácsteszta nagy részét. Később – nyilván a

következő év ünnepén – a disznók és a tészta elrothadt maradványait és a fenyőágakat „kihúzóknak” nevezett asszonyok hozták felszínre; ezek, miután három napig a szertartásos tisztaság szabályai szerint éltek, leszálltak a pincékbe, tapsolással elkergették a kígyókat, majd a maradványokat magukkal hozták és az oltárra helyezték. Aki hozzájutott az elrothadt hús és tészta egy darabjához, és a vetőmaggal együtt elvetette szántóföldjén, hitük szerint biztos lehetett a bő aratásban.

A Theszmophoria nyers, ősi rítusának magyarázatául a következő legendát szokták elmondani: abban a percben, amikor Plutón elragadta Perszephonét, egy Eubuleusz nevű kondás éppen azon a helyen legeltette disznóit; ezt a kondát elnyelte a szakadék, amelyen át Plutón eltűnt Perszephonéval. Ennek megfelelően a Theszmophorián évente disznókat dobtak üregekbe, emlékeztetőül Eubuleusz sertéseinek eltűnésére. Ebből az következik, hogy a Theszmophorián a sertéseknek pincékbe dobása része volt annak a színjátéknak, amely Perszephonének az alvilágba való leszállását jelentette meg; minthogy pedig Perszephonének – úgy látszik – semmilyen képmását nem dobták le, arra gondolhatunk, hogy a disznók leszállása nem annyira az ő leszállásának kísérőjelensége, mint inkább maga a leszállás; röviden tehát: a disznók itt azonosak Perszephonéval. Később, amikor Perszephoné vagy Démétér (mert a kettő azonos) emberi formát öltött, okot kellett találni arra a szokásra, hogy ünnepén sertéseket dobnak le a pincékbe; ezt az okot abban lelték meg, hogy amikor Plutón elragadta Perszephonét, véletlenül disznók legeltek a közelben, s a föld ezeket is elnyelte a leánnyal együtt. A történet szemmel láthatóan erőltetett és ügyetlen kísérlet annak a szakadéknak áthidalására, amely a gabonaszellem régi és új felfogása között tátongott, vagyis a sertésalak és az antropomorf istennő között. A régebbi felfogás emléke abban a legendában maradt fenn, hogy amikor a szomorú anya az eltűnt Perszephoné lábnyomait kereste, az elveszett leány nyomait egy disznó csülkeinek lenyomata tüntette el; eredetileg – feltehetjük – a sertésnyomok Perszephonének és magának Démétérnek a lábnyomai voltak. A disznó és a gabona bensőséges kapcsolatának ismerete nyilvánul meg abban a legendában, hogy Eubuleusz kondás fivére volt Triptolemosznak, akivel Démétér elsőnek közölte

a gabona titkát. Sőt a történet egyik változata szerint maga Eubuleusz kapta meg fivérével, Triptolemoszal együtt a gabona adományát Démétértől, jutalmul azért, hogy felfedte előtte Perszephoné sorsát. Továbbá azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Theszmophorián a nők a jelek szerint disznóhúst ettek. Ha nem tévedek, ez az étkezés ünnepi szentáldozás vagy úrvacsora lehetett, amelyen a hívők az isten testét vették magukhoz.

Ha így magyarázzuk, a Theszmophoriának megtalálhatók a párhuzamai Észak-Európának már ismertett népszokásaiban. A Theszmophorián – a gabonaistennő tiszteletére tartott őszi ünnepen – a disznóhúst részben megették, részben üregekben tárolták a következő évig; ekkor azután elővették, hogy a földeken a vetőmaggal együtt vessék el, s így bőséges termést biztosítsanak; ugyanígy szokták Grenoble (Franciaország) környékén a szántóföldön leölt kecskét részben az aratási vacsorán megenni, részben besózni, és a következő aratásig eltartani; így szokták Pouillyban (Franciaország) a gabonaföldön leölt ökröt részben az aratókkal megetetni, részben besózni, és a tavaszi vetés első napjáig eltenni, valószínűleg azért, hogy akkor elkeverjék a vetőmaggal, vagy hogy a szántóvetők megegyék, vagy mindkét célból; így őrzik meg Udvarhelyt az aratás utolsó kévéjében leölt kakas tollait tavaszig, s akkor a vetőmaggal együtt a földbe vetik; így eszik meg Hessenben és Meiningenben (Németország) a disznó húsát hamvazószerdán vagy gyertyaszentelőkor, csontját pedig elrakják a vetés idejéig, ekkor azután a felszántott földbe rejtik, vagy elkeverik a vetőmaggal a zsákban; végül így tartják el az utolsó kévéből való magot karácsonyig, dolgozzák bele a Karácsonyi Vadkanba, majd összetörik, és a tavaszi vetéskor elkeverik a vetőmaggal. Hogy általánosan fogalmazzuk meg: így ölik meg a gabonaszellemet állat alakjában ősszel; húsának egy részét tisztelői mint szentséget veszik magukhoz, más részét megőrzik a következő vetésig vagy aratásig mint a gabonaszellem tovább működő vagy megújuló erejének zálogát és biztosítékát.

Ha kényes ízlésű emberek azt az ellenvetést tennék, hogy a görögök sohasem képzelhették el Démétért és Perszephonét disznó alakjában megtestesülve, azt felelhetjük nekik, hogy az arkádiai Phigalia egy barlangjában a Fekete Démétért női testtel, lófejjel és

sörénnyel ábrázolták. Kevés különbség van barbarizmus tekintetében az istennő disznóportréja és olyan ábrázolása között, amely lófejű asszonnak mutatja be. A phigaliai Démétéről szóló legenda arra mutat, hogy a ló egyike volt a gabonaszellem állatalakjainak; ezt az ókori Görögországban is felvette, a modern Európában is. Azt mesélték, hogy Démétér leánya keresése közben kanca alakját öltötte fel, hogy megmeneküljön Poszeidón közeledésétől; azután ennek alkalmatlankodásán megsértődve visszavonult a nyugat-árkádiai felföld egyik barlangjába, nem messze Phigaliától. Itt időzött feketébe öltözve mindaddig, míg a föld gyümölcsei elpusztultak; az emberiség éhen halt volna, ha Pán ki nem engeszteli a haragvó istennőt, és rá nem beszéli, hogy hagyja el a barlangot. Ennek az eseménynek az emlékére Phigalia népe felállította a Fekete Démétér szobrát a barlangban; ez egy hosszú ruhába öltözött asszonyt ábrázolt lófejű és sörénnyel. A Fekete Démétér, akinek távollétében a föld terményei elpusztulnak, nyilván a nyári zöld takarójától megfosztott pusztá téli föld mitikus kifejezése.

3. §. ATTISZ, ADONISZ ÉS A DISZNÓ – Most áttérünk Attiszra és Adoniszra; néhány olyan tényt figyelhetünk meg, amelyek arra vallanak, hogy – akárcsak az ugyanazon csoportba tartozó istenségeknek – a növényzet ezen isteneinek is megvolt az állati megtestesítőjük. Attisz hívei tartózkodtak a sertéshús élvezetétől. Ez láthatóan arra vall, hogy a disznót Attisz megtestesítőjének tartották. Ugyanebbe az irányba mutat az a legenda, hogy Attiszt vadkan ölte meg. A kecske Dionüszosz és a disznó Démétér példája alapján ugyanis szinte szabályként mondhatnók ki, hogy az az állat, amelyről az isten megbántását szokták híresztelni, eredetileg maga az isten volt. Talán az a kiáltás, amelyet Attisz tisztelői hangoztattak: „Hüesz Attész! Hüesz Attész!” sem más, mint „Disznó Attisz! Disznó Attisz!”, amelyben *hüesz* a görög *hüsz*, „disznó” frígiai alakja lehet.

Ami Adoniszt illeti, kapcsolatát a vadkannal nem mindig azzal a történettel magyarázták, hogy ez az állat okozta .halálát. Egy másik elbeszélés szerint egy vaddisznó szakította fel agyarával annak a fának a kérgét, amelyből a csecsemő Adonisz megszületett. Egy további történet szerint a Libanon hegyén, Héphasztosz kezétől pusztult el, amikor éppen vadkanra vadászott. A legendának ezek a

változatai azt mutatják, hogy míg a vaddisznó és Adonisz kapcsolata bizonyos volt, e kapcsolat okát nem értették, s ezért különféle történeteket találtak ki magyarázatul. A sertés kétségtelenül szent állatnak számított Szíria népénél. Az Eufrátesz mellett fekvő nagy vallási székhelyen, Hierapoliszban disznókat nem áldoztak, nem is ettek, és aki hozzáért egy disznóhoz, arra a napra tisztátalanná vált. Egyesek véleménye szerint ennek az volt az oka, hogy a disznó tisztátalan; mások szerint az, hogy a disznó szent állat. Ez a véleménykülönbség a vallási gondolkodás zavaros állapotára utal, amikor a szentség és a tisztátalanság eszméi még nem váltak el élesen egymástól, és e kettő abban a ködös megoldásban keveredett, amelynek a tabu nevet szoktuk adni. Ezzel teljesen összefér az, hogy a sertést az isteni Adonisz megtestesítőjének tartották, Dionüszosz és Déméter analógiái pedig valószínűvé teszik, hogy az állat ellenséges magatartása az istennel szemben csak késői félreértése annak a régi felfogásnak, amely az istent a disznóban testesítette meg. Az a szabály, hogy Attisz hívei – és valószínűleg Adoniszéi is – tartózkodtak a disznó feláldozásától vagy fogyasztásától, nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ezekben a rítusokban a sertést ünnepi alkalmakkor mint az isten képviselőjét ölték le, és a hívek szentség módjára fogyasztották el. Sőt valamely állat szakrális leölése és elfogyasztása magában foglalja azt, hogy az állat szent, és hogy általában megkímélik.

A zsidók magatartása a disznóval szemben éppen olyan kétértelmű, mint a pogány szíreké ugyanezzel az állattal kapcsolatban. A görögök nem tudták eldönteni, hogy a zsidók imádják-e a disznót, vagy irtóznak-e tőle. Egyrészt nem volt szabad disznóhúst enniük, másrészt azonban nem ölhatték le az állatot. Ha az előbbi szabály az állat tisztátalansága mellett szól, az utóbbi még erősebben kardoskodik szentsége mellett. Mert míg mindkét szabályt meg lehet magyarázni azzal a feltevésével, hogy a sertés szent volt, s az egyiket így is kell magyaráznunk, egyik szabályt sem kell – s az egyiket nem is lehet – azzal a feltevésével megindokolni, hogy a disznót tisztátalannak tartották. Ha tehát az első feltevést választjuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy – legalábbis eredetileg – a sertést a zsidók inkább tisztelték, mint irtóztak tőle. Megerősít ebben a véleményünkben az az adat, hogy Ézsaiás

koráig egyes zsidók titokban össze szoktak jönni kertjeikben, hogy vallási szertartásként disznók és egerek húsát fogyasszák. Kétségtelenül nagyon régi szertartás volt ez, és abból a korból eredt, amelyben mind a disznót, mind az egeret isteni lényként tisztelték, húsukat pedig ritka, ünnepi alkalmakkor, szakrális módon mint istenek testét és vérét vették magukhoz. Talán általánosságban is kimondhatjuk, hogy valamennyi úgynevezett tisztátalan állat eredetileg szent volt, s azért nem ették húsukat, mert istenieknek tekintették őket.

4. §. OZIRISZ, A DISZNÓ ÉS A BIKA – A régi Egyiptom történelmi korában a disznó ugyanolyan kétes helyzetet foglalt el, mint Szíriában és Palesztinában, bár első látásra tisztátalansága jobban kiemelkedik, mint szentsége. A görög írók általánosan azt vallják az egyiptomiakról, hogy mint ocsmány és utálatos állattól irtóztak a disznótól. Ha valaki csak mentében megérintett egy sertést, ruhástól begázolt a folyóba, hogy lemossa a szennyet. Azt hitték, hogy aki disznótejet iszik, leprába esik. A kondások, még ha egyiptomi bennszülöttek voltak is, nem léphettek be semmilyen templomba; a férfiak közül egyedül ők estek e tilalom alá. Senki sem adhatta leányát kondáshoz feleségül, senki sem vehette el kondás leányát; a disznópásztorok egymás között házasodtak. De egyszer egy évben az egyiptomiak disznókat áldoztak a Holdnak és Ozirisznak, s nemcsak hogy feláldozták, de meg is ették húsukat, holott az év többi napján sem áldozatként nem mutatták volna be, sem meg nem ették volna a sertéshúst. Akiket szegénységük gátolt a sertésáldozat felajánlásában, kalácstésztát sütöttek ezen a napon, és azt áldozták fel helyette. Ezt csak azzal lehet megmagyarázni, hogy a disznó szent állat volt, amelyet tisztelői egyszer egy évben szakrálisan fogyasztottak el.

Az a felfogás, hogy a disznót szentnek tartották Egyiptomban, éppen azokban a tényekben talál megerősítésre, amelyek a modern ember szemében látszólag az ellenkezőt bizonyítják. Így, amint láttuk, az egyiptomiak azt hitték, hogy aki disznótejet iszik, leprába esik. De a primitívek ugyanezt hiszik azokról az állatokról és növényekről, amelyeket a legszentebbeknek tartanak. Így Wetar szigetén (Új-Guinea és Celebesz közt) az emberek azt hiszik, hogy a

következő állatfajták valamelyikétől származnak: vaddisznó, kígyó, krokodil, teknősbéka, kutya és angolna; senki sem ehetik annak az állatfajtának a húsból, amelytől eredt; ha ezt teszi, leprát kap és megbolondul. Az észak-amerikai omnaha indiánok között azok, akiknek a jávorszarvas a totemállatjuk, azt hiszik, hogy a hím jávorszarvas húsanak fogyasztásától gennyes kiütések és fehér foltok támadnak testük különböző részein. Ugyanennek a törzsnek azok a tagjai, akiknek a vörös kukorica a totemük, azt hiszik, hogyha vörös kukoricát esznek, szájuk körös-körül kisebbedik. A totemizmusban élő surinami őserdei négerék azt hiszik, hogy ha megeszik a *capiait* (egy disznóhoz hasonló állatot), leprába esnek; a *capiai* talán totemeik egyike. Az ókori szírek, akik a halat szentnek tartották, azt gondolták, hogy a hal fogyasztásától fekélyek támadnak egész testükön, lábuk és gyomruk pedig feldagad. A khazik abban a hitben élnek, hogyha megsértik totemállatjukat, lepra vesz erőt rajtuk, és magvuk szakad. Ezek a példák bizonyítják annak a hiedelemnek a gyakoriságát, hogy a szent állat megevéséből lepra vagy más bőrbetegség következik; ennyiben tehát támogatják azt a felfogást, hogy a disznónak szentnek kellett lennie Egyiptomban, minthogy tejének megivása a néphit szerint leprát idézett elő.

Ezenkívül az a szabály, hogy egy disznó megérintése után az embernek le kell mosnia magát és ruháját, ugyancsak a sertés szentségéről szóló tételt erősíti. Általános ugyanis az a hiedelem, hogy egy szent tárggyal való érintkezés hatását – mosdással vagy másként – el kell távolítani, mielőtt valaki szabadon járhat-kelhet társai között. Így a zsidók megmossák kezüket a szent iratok olvasása után. A főpapnak, mielőtt a bűnvallomás végeztével kijött a legszentebb szentélyből, meg kellett mosdania, és le kellett tennie a szent helyen viselt ruháit. A görög liturgiában szabály volt, hogy engesztelő áldozat bemutatásakor az áldozat felajánlója nem érinthette az áldozati tárgyat, és a szertartás végeztével folyóvízben vagy forrásban meg kellett mosnia testét és ruháit, mielőtt a városba vagy saját házába lépett. Polinézia lakói erősen érezték annak szükségét, hogy megszabaduljanak a szent fertőzéstől – ha szabad így mondanunk –, amelyet a szent tárgyak érintésével szereztek. Különbőféle szertartásokat mutattak be abból a célból, hogy ezt a fertőzést kiküszöböljék. Láttuk például, hogy Tongán annak, aki

véletlenül egy szent főnökhöz vagy ennek bármilyen személyes tulajdonához ért, egy bizonyos szertartást kellett elvégeznie, mielőtt kezét táplálkozásra használhatta; máskülönben hitük szerint teste feldagad, és rövidesen meghal, vagy legalábbis görvélykór vagy valamilyen más betegség támadja meg. Azt is láttuk, milyen végzetes következményeket tulajdonítanak annak, sőt milyenek származnak a valóságban is Új-Zélandon abból, ha valaki szent tárggyal jut érintkezésbe. Röviden: a primitív ember hisz benne, hogy ami szent, veszélyes is; valamilyen elektromos szentség hatja át, amely megüti, ha ugyan meg nem öli a vele érintkezőt. Ezért a primitív ember vonakodik érinteni, sőt még látni is azt, amit különösen szentnek tart. Így a Krokodil nemzetségbeli becsuának „gyűlöletesnek és szerencsétlennek” gondolják azt, ha valaki krokodillal találkozik, vagy ilyet lát; hitük szerint a látvány szemgyulladást okoz. Mégis a krokodil a legszentebb lény előttük; atyjuknak nevezik, reá esküsznek, s ünnepeiken megemlékeznek róla. A madenassanai busmanoknak a kecske a szent állatuk, mégis „megpillantása egy időre tisztátalanná teszi az embert, amellet meghatározhatatlan rossz érzést okoz”. Az omaha indiánok Jávorszarvas nemzetsége azt hiszi, hogy egy hím jávorszarvas pusztá érintésétől is kiütések és fehér foltok keletkeznek az ember testén. Ugyanebben a törzsben a Kígyó nemzetség úgy véli, hogyha valaki megérint egy kígyót, vagy megérzi a szagát, megöszül. A Samoa-szigeteken azok az emberek, akiknek a lepke volt az istenük, azt hitték, hogy ha megfognak egy pillangót, az halálra sújtja őket. Ugyancsak itt a banánfa vöröses, aszott leveleit általában tányérnak használták az étel felszolgálásához; de ha a Vadgalamb család valamelyik tagja használt banánleveleket erre a célra, feltételezték, hogy reumatikus bántalmak veszik elő, vagy egész testén bárányhimlőhöz hasonló kiütések tűnnek fel. A közép-indiai bhilek Mori nemzetsége a pávát tiszteli totemként, és gabonaszemeket áldoz neki; de a nemzetség tagjai hisznek benne, hogy hacsak rálépnek is egy páva lábnyomára, utána valamilyen betegségbe esnek, s ha egy asszony pávát lát, el kell fátyoloznia arcát, és másfelé kell néznie. Így a primitív elme láthatóan úgy fogja fel a szentséget, mint valamilyen veszedelmes vírust, amelyet a bölcs ember a lehetőségig messze elkerül, és ha véletlenül mégis

megfertőzné magát vele, a szertartásos tisztulás valamilyen módján gondosan fertőtleníti magát.

Ezeknek a párhuzamoknak a fényénél az egyiptomiaknak a disznót illető hiedelmeit és szokásait alkalmasint úgy kell magyarázni, hogy inkább az állat rendkívüli szentségéről, mint rendkívüli tisztátalanságáról vallott felfogáson alapulnak; vagy inkább, pontosabban kifejezve, az a belső tartalmuk, hogy az állatot nem egyszerűen mocskos és undorító lénynek tekintették, hanem felsőbbrendű, természetfeletti erővel rendelkező lénynek, ennél fogva a vallásos borzalomnak és félelemnek azzal a kezdetleges érzelmével viseltettek iránta, amelyben a tisztelet és az irtózás érzései majdnem egyenlő arányban keverednek. Láthatóan maguk az ókoriak is tudták, hogy annak a borzalomnak, amelyet a disznó keltett az egyiptomiakban, volt egy másik oldala is. Eudóxosz, a görög csillagász és matematikus ugyanis, aki tizennégy hónapig tartózkodott Egyiptomban, és beszélgetett a papokkal, azon a véleményen volt, hogy az egyiptomiak nem irtózásból kímélték meg a sertést, hanem a földművelésben való hasznossága miatt, mert szerinte a Nílus lepadása után disznókondákat hajtottak rá a mezőkre, hogy beletapossák a magot a nedves földbe. Ám amikor valamely lény ilyen vegyes és egymásnak ellentmondó érzések tárgya, azt mondhatjuk, hogy bizonytalan egyensúlyi helyzetben van. Valószínű, hogy idővel az egyik ellentmondó érzés úrrá lesz a másikon, és aszerint, hogy a tisztelet vagy az irtózat érzése jut végül diadalra, tárgyuk vagy istenné emelkedik, vagy ördöggé süllyed. Nagyjában-egészében ez utóbbi lett a disznó sorsa Egyiptomban. A történelmi korban ugyanis a disznótól való félelem és irtózás kétségtelenül súlyosabban esett latba, mint az a tisztelet és imádás, amelynek valamikor tárgya lehetett, s amelynek nyomai még lezüllött állapotában sem enyésztek el teljesen. Most már úgy fogták fel, mint Széthnek vagy Tüphónnak, az egyiptomi ördögnek és Ozirisz ellenségének megtestesítőjét. Tüphón ugyanis fekete disznó alakjában sértette meg Hórusz isten szemét, ez pedig megégette őt, és megalapította a sertésáldozatot, minthogy Rá napisten undorítónak bélyegezte ezt az állatot. Az a történet továbbá, hogy Tüphón vadkanra vadászott, amikor megtalálta és megcsonkította Ozirisz holttestét, és hogy ez szolgált okul az évenként bemutatott

sertésáldozatra, nyilván modernizált változata egy régebbi történetnek, mely szerint Oziriszt – akárcsak Adoniszt és Attiszt – egy vaddisznó ölte és csonkította meg, vagy Tüphón vadkan alakjában. Így az Ozirisznak évente bemutatott disznóáldozatot természetesen úgy lehetett értelmezni, hogy bosszút állnak azon az ellenséges állaton, amely megölte vagy megcsonkította az istent. De először is: mikor egy állatot így ünnepélyes áldozatként ölnek le egyszer – és csak egyszer – egy évben, ez rendszerint vagy mindig azt jelenti, hogy az állat isteni, hogy az év többi részében mint istent kímélik és tisztelik, és ugyancsak isteni minőségében ölik meg, amikor leölik. Másodszor pedig Dionüszosz és Démétér példája, ha ugyan már Attiszé és Adoniszé nem, rávezetett bennünket arra, hogy az az állat, amelyet egy istennek azért áldoznak fel, mert az isten ellensége, eredetileg maga az isten lehetett, és valószínűleg az is volt. Ezért az a tény, hogy Ozirisznak évente disznót áldoztak, az állatnak az istennel szembeni állítólagos ellenséges érzületével együtt arra mutat először is, hogy eredetileg a sertés isten volt, és másodszor, hogy ő volt Ozirisz. Egy későbbi korban, amikor Ozirisz antropomorf lényé lett, s eredeti vonatkozása a disznóhoz feledésbe merült, az állatot először megkülönböztették tőle, azután ellenségként állították szembe vele a mitológiának azok a tudósai, akik arra, hogy valamely állatot egy isten tiszteletével kapcsolatban leölnek, csak egyetlen okot tudtak elképzelni: azt, hogy az állat az isten ellensége; vagyis – mint Plutarkhosz mondotta –: nem az alkalmas áldozatnak, ami kedves az isteneknek, hanem az, ami ennek ellentéte. Ebben a későbbi szakaszban az a pusztítás, amelyet a vaddisznó közismerten a vetésben végez, alkalmas oknak bizonyult arra, hogy a gabonaszellem ellenségének tekintsék, bár – ha nem tévedek – eredetileg éppen az a szabadság, amellyel a vaddisznó kedvére garázdálkodott a vetésben, vezette az embereket arra, hogy azonosítsák a gabonaszellemmel, amellyel később mint ellenségét állították szembe.

Az a nézet, amely a disznót azonosítja Ozirisszal, nem csekély támaszt talál abban, hogy a neki bemutatott sertésáldozat éppen azon a napon történt, amelyen a hagyomány szerint magát Oziriszt megölték; így ugyanis a disznó levágása Ozirisz megölésének évenkénti megjelenítése volt, éppen úgy, mint ahogyan a

sértéseknek a Theszmophoria idején az üregekbe dobálása azt az eseményt játszotta el évről évre, hogy Perszephoné leszállott az alvilágba; amellet mindkét szokás párhuzamban áll azzal az egyiptomi gyakorlattal, hogy aratáskor kecskét, kakast stb. öltek le a gabonaszellem képviselőjében.

Azt az elméletet továbbá, hogy a disznót – eredetileg magát Oziriszt – később úgy tekintették, mint ellenségének, Tüphónnak megtestesítőjét, alátámasztja a vörös hajú embereknek és vörös ökröknek hasonló viszonya Tüphónhoz. Ami ugyanis azokat a vörös hajú embereket illeti, akiket megégettek, és hamvaikat szórókosárral széthintették, jó okokat látunk arra a feltevésre, hogy eredetileg – akárcsak a Rómában tavasszal leölt vörös szőrű kutyakölykök – magának a gabonaszellemnek, azaz Ozirisznak a képviselői voltak, és kifejezetten azzal a céllal ölték meg őket, hogy a gabonát vörössé vagy aranyossá tegyék. Később ezeket az embereket mégis úgy jellemezték, mint nem Ozirisznak, hanem az ő ellenségének, Tüphónnak képviselőit, és legyilkolásukat úgy tekintették, mint az isten ellenségén vett bosszú tényét. Ugyanígy azokról a vörös ökrökről, amelyeket az egyiptomiak feláldoztak, azt mondták, hogy ez Tüphónhoz való hasonlóságuk miatt történt, bár sokkal valószínűbb, hogy eredetileg a gabonaszellemhez, Oziriszhoz való hasonlóságuk alapján vágták le őket. Láttuk, hogy az ökr a gabonaszellem általános megtestesítője, és mint ilyet ölik le a tarlón.

Oziriszt rendszerint a memphiszi Ápisz-bikával és a héliopoliszi Mnevisz-bikával azonosították. De nehéz megmondani, hogy vajon ezek a bikák Ozirisznak gabonaszellem minőségében való megtestesítői voltak-e, mint – úgy látszik – a vörös ökrök, avagy eredetileg teljesen különálló istenségek, akik később olvadtak be Ozirisz lényébe. Ezt a két bikát egyetemes tisztelete láthatóan megkülönbözteti azoktól a közönséges szent állatoktól, amelyeknek tisztelete merőben helyi jellegű. De bármilyen is Ápisz eredeti viszonya Oziriszhoz, amikor az isten megölésének szokásait vizsgáljuk, nem mellőzhetünk el egy tényt az előbbivel kapcsolatban. Bár az Ápisz-bikát nagy pompával és mély tisztelettel imádták mint istent, nem engedték egy bizonyos időtartamnál tovább élni; életének időtartamát a szent könyvek állapították meg, s az idő lejártával a bikát egy szent forrásba fojtották. Plutarkhosz szerint a

korhatár huszonöt év volt, de valószínűleg nem mindig tarthatták be, mert az újkorban felfedezték egyes Ápisz-bikák sírját, s a rajtuk olvasható feliratokból kitűnik, hogy a XXII. dinasztia idejében két ilyen szent bika túlélte a huszonhat évet.

5. §. VIRBIUS ÉS A LÓ – Ezek után megkockáztathatunk egy feltevést arra nézve, hogy mit jelent az a hagyomány, hogy Virbiust, az ariciai erdő első isteni királyát Hippolüosz alakjában lovak ölték meg. Láttuk, hogy a gabonaszellemeket nemritkán lovak alakjában jelenítik meg, továbbá hogy az az állat, amelyről a későbbi legendák az isten megbántását jegyezték fel, néha eredetileg maga az isten – ezért feltehetjük, hogy a lovak, amelyek állítólag Virbiust vagy Hippolüoszt megölték, a valóságban az istennek mint a növényzet istenének megtestesítői. Azt a mítoszt, hogy lovak ölték meg, valószínűleg tisztelete némely elemének magyarázatául találták ki, többek között annak a szokásnak az indoklásául, amely kizárta a lovakat az ő szent ligetéből. A mítosz ugyanis változik, míg a szokás változatlan marad; az emberek folytatják azt, amit atyáik tettek azelőtt, bár már régen elfelejtették azokat az okokat, amelyek atyáikat cselekedeteikben vezették. A vallás története hosszadalmas kísérlet arra, hogy a régi szokást kibékítse az új megokolással, hogy józan elméletet keressen egy abszurd gyakorlat számára. A most vizsgált esetben biztosak lehetünk benne, hogy a mítosz fiatalabb a szokásnál, és semmiképpen sem jelenti az eredeti okot, amelyért a lovakat kizárták a ligetből. Kirekesztésükből arra lehetne következtetni, hogy a lovak nem lehettek a liget istenének szent állatai vagy megtestesítői. Ez a következtetés azonban elhamarkodott volna. A kecske valamikor Athéné szent állata vagy megtestesítője volt, erre mutat az a gyakorlat, amely az istennőt kecskebőrbe (*aigisz*) öltözve jeleníti meg. De szabály szerint nem áldoztak neki kecskét, s azt sem engedték meg, hogy az állat belépjen az athéni Akropoliszon álló nagy szentélyébe. Ennek okául azt hozták fel, hogy a kecske megsértette az olajfát, Athéné szent fáját. Így eddig a kecske viszonya Athénéhez párhuzamos a ló és Virbius kapcsolatával: mindkét állatot azon a címen zárták ki a szentélyből, hogy az istennek sérelmet okozott. De Varrótól tudjuk, hogy akadt kivétel is a kecskét az Akropoliszról kirekesztő szabály alól. Egyszer egy évben – mondja – a kecskét szükségszerű áldozat

céljából felhajtották az Akropoliszra. Nos, mint már megjegyeztük, amikor egy állatot egyszer – és csak egyszer – egy évben áldoznak fel, valószínűleg nem mint az istennek felajánlott áldozatot ölik le, hanem mint magának az istennek a képviselőjét. Ebből arra következtethetünk, hogy ha az Akropoliszon évente egyszer kecskét áldoztak, ezt magának Athénének a képében áldozták fel; feltehetjük azt is, hogy a feláldozott állat bőrét ráterítették az istennő szobrára, az lett az aigisz, amelyet ilyen módon évente megújítottak. A kosok ugyanígy szentek voltak az egyiptomi Thébában, és nem áldozták fel őket. De az év egyetlen napján leöltek egy kos, a bőrét pedig Amon isten szobrára helyezték. Ha mármost jobban ismernénk az ariciai liget liturgiáját, rájöhetnénk, hogy a lovakat onnan kizáró szabály – akárcsak a kecskéket az athéni Akropoliszról kirekesztő szabály – alól évenként egyszer kivételt tettek, azaz egyszer egy évben bevezettek egy lovat a ligetbe, és mint Virbius isten megtestesítőjét feláldozták. A szokásos félreértés folytán az így leölt lovat idővel ellenségnek tekintették, amelyet az általa megsértett istennek áldozatul ajánlottak fel, akárcsak a Déméternek és Ozirisznek feláldozott disznót vagy a Dionüszosznak és esetleg Athénének felajánlott kecskét. Egy író olyan könnyen mellőzheti a kivételt, amikor beszámol a szabályról, hogy nem csodálkozhatunk azon, hogy az ariciai liget szabályát az általam feltételezett kivétel említése nélkül jegyezték fel. Ha csak Athénaiosz és Plinius adataival rendelkezünk, csak arról a szabályról lenne tudomásunk, amely megtiltotta a kecskének feláldozását Athénének, és kizárta ezeket az állatokat az Akropoliszról, de nem is hallottunk volna arról a fontos kivételről, amelyről Varro művének szerencsés fennmaradása révén értesülünk.

Azt a feltevést, hogy az ariciai ligetben évenként egyszer lovat áldozhattak fel a liget istenségének képviselőjeként, némileg alátámasztja az egyszer egy évben Rómában lezajló hasonló lóáldozat. Minden év október 15-én kocsiversenyt tartották a Marsmezőn. A győztes fogat jobb oldali lovát dárdával átdöfve feláldozták Marsnak azért, hogy jó termést biztosítsanak; a ló fejét levágták, és cipók füzérével díszítették.

Ezután két kerület – a Sacra Via és a Subura – lakói küzdöttek egymással a fej birtokáért. Ha a Sacra Via lakói szerezték meg,

felszegezték a királyi ház egyik falára; ha a suburabeliek tették a kezüket rá, a Mamilius-toronyra erősítették. A ló farkát levágták, és olyan sebesen vitték a király házához, hogy vér csöpögött a ház tűzhelyére. Emellett úgy látszik, hogy a ló vérét felfogták, és eltartották április 21-ig; akkor a Vesta-szüzek elkeverték azoknak a meg nem született borjaknak a vérével, amelyeket hat nappal előbb áldoztak fel. Ezután a keveréket kiosztották a parasztok között; ezek pedig nyájaik megfüstölésére használták fel.

Ebben a szertartásban a ló fejének cipók füzérével való díszítése és az áldozat bevallott célja, azaz a bőséges aratás biztosítása, arra mutat, hogy a lovat mint a gabonaszellem állati képviselőinek egyikét ölték le, amire már oly sok példát láttunk. Az a szokás, hogy levágták a ló farkát, hasonlít ahhoz az afrikai szokáshoz, hogy levágják az ökrök farkát, és áldozatul mutatják be a jó termés érdekében. Mind a római, mind az afrikai szokásban az állat láthatóan mint gabonaszellem szerepel, és felteszik, hogy termékenyítő ereje különösen a farkában rejlik. Megfigyelhettük: az utóbbi gondolat előfordul az európai folklórban is. Az a gyakorlat továbbá, hogy a marhákat tavasszal aló vérével füstölik meg, azzal a szokással hasonlítható össze, hogy az Öreg Feleséget, a Leányt vagy a *cljack* kévét takarmányul adják a lovaknak tavasszal vagy a marháknak karácsonykor, vagy hogy a Karácsonyi Vadkant tavasszal megetetik az ekét húzó ökrökkel vagy lovakkal. Mindezeknek a szokásoknak az a céljuk, hogy biztosítsák a gabonaszellem áldását a gazdaság és lakói számára, s ezt az áldást elraktározzák a következő évre is.

Az Októberi Lónak nevezett római áldozás azokba az ősi időkbe vezet vissza, amikor a Subura – később a nagy metropolis alacsony és mocskos negyede – még külön falu volt, s lakosai barátságos mérközést vívtak a szántóföldön szomszédaikkal, az akkor még kis mezőváros, Róma lakóival. A Mars-mező, amelyen a szertartás lezajlott, a Tiberis partján feküdt, s egészen a monarchia eltörléséig a királyi birtok részét alkotta. A hagyomány azt tartotta, hogy amikor az utolsó királyt elűzték Rómából, a gabona aratásra éretten lábon állott a folyóparti koronabirtokon; de senki sem akart enni a megátkozott termésből, s olyan tömegesen hajigálták a folyóba, hogy a nyári hőség miatt alacsony vízben sziget támadt belőle. Így a lóáldozat régi őszi szokás volt, amelyet a király gabonaföldjein az

aratás végén tartottak meg. A ló farkát és vérét mint a gabonaszellem képviselőjének fő részeit a király házához vitték, és ott őrizték éppen úgy, mint ahogyan Németországban az aratási kakast a háztetőre vagy az udvarház ajtaja fölé szögelik, vagy mint ahogyan a Skót-felföldön az utolsó kévét a Leány képében hazaviszik és a tűzhely fölött tartják. Így a gabonaszellem áldását elvitték a király házába és tűzhelyére, s ezen át eljutott ahhoz a közösséghez, amelynek élén a király állott. Az észak-európai tavaszi és őszi szokásokban ugyanígy állítják fel a májusfát néha a bíró vagy a polgármester háza előtt, s az aratás utolsó kévéjét neki viszik el mint a falu fejének. Míg azonban a ló farka és vére a királynak jutott, a szomszédos Subura falu, amelynek kétségtelenül megvolt valaha a maga hasonló szertartása, örülhetett annak, hogy versenyre léphetett a ló fejének díjáért. A Mamilius-torony, amelyre a Subura lakói – ha meg tudták kaparintani – kiszögezték a ló fejét, nyilván az ősi Mamilius családnak, a falu arisztokratáinak őrtornya vagy erődje volt. Ennek a király mezején és házában az egész város és a szomszédos falu érdekében vett szertartásnak természetes előzménye egy olyan kor volt, amelyben minden városka hasonló szertartást hajtott végre a maga földjein. Latium földművelő kerületeiben a falvak bizonyára tovább is követték e szokást, mindegyikük a maga területén, még jóval azután is, hogy a római tanyák külön aratási ünnepei beleolvadtak a királyi földön tartott közös ünnepélybe. Semmi esetre sem valószínű az a feltevés, hogy Aricia szent ligete, akár csak a római Mars-mező, közös aratási ünnepnek szolgált színhelyül, s ezen ugyanilyen nyers szertartás keretében lovat áldoztak a szomszédos falvak nevében. A ló mind a fának, mind a gabonának megtermékenyítő szellemét képviselhetette, mert a két eszme egymásba olvad, amint azt az Aratási Fához hasonló szokások esetében látjuk.

MEGESZIK AZ ISTENT

1. §. AZ ELSŐ ZSENGÉK SZENTSÉGE – Az imént láttuk, hogy a gabonaszellem némelykor emberi, máskor állati alakban jelenik meg, mindkét esetben megölik, és szakrális módon megeszik képviselője személyében. Olyan példákért, hogy a gabonaszellem emberi képviselőjét valóban megölték, természetesen a primitív népekhez kellett fordulnunk, de arra, hogy állatokat mint a gabonaszellem képviselőit szakrálisan elfogyasztottak, az európai parasztság aratási lakomái is félreérthetetlen példákat nyújtottak. Továbbá – mint eleve is gondolhattuk – magát az új termést is megeszik mint szentséget, azaz mint a gabonaszellem testét. A svédországi Wermlandban a gazdasszony az utolsó kéve szemeiből egy kislány alakú cipót süt; ezt a cipót kiosztják az egész háznép között, hogy megegye. Itt a cipó a leány alakjában elképzelt gabonaszellemet személyesíti meg, amint Skóciában is a nő formájúra kötött és a Leány nevet viselő utolsó kéve képviseli a hasonlóan felfogott gabonaszellemet. Általában azt hiszik, hogy a gabonaszellem az utolsó kévében lakik, s ezért az utolsó kévéből készült cipót megenni annyi, mint magát a gabonaszellemet elfogyasztani. Lapalisse-ban (Franciaország) kalácsból készült emberformát függesztenek arra a fenyőfára, amelyet az aratás utolsó szekerén hordanak be. A fát és a kalácsembert a polgármester házához viszik, és ott tartják a szüret végéig. Ekkor a betakarítás befejeztét lakomával ünneplik meg; a polgármester darabokra töri a kalácsembert, és részeit kiosztja a lakoma vendégeinek, hogy megegyék.

Ezekben a példákban a gabonaszellemet ember alakjában jelenítik meg és fogyasztják el. Más esetekben, bár nem sütnek ember formájú cipókat az új gabonából, elfogyasztásának ünnepi szertartásai eléggé megmutatják, hogy szentség gyanánt, vagyis mint a gabonaszellem testét veszik magukhoz. A litván parasztok például a következő szertartások között fogyasztják el az új gabonát: az őszi vetés idején, mikor már minden gabonát behordtak, és a cséplés megkezdődött, mindegyik gazda megülte a Szabariosz nevű

ünnepet, ami „összekeverést vagy összedobást” jelent. Kilenc jó maroknyit vett mindenféle terményből búzából, árpából, zabból, lenből, babból, lencséből stb., majd minden maroknyit három részre osztott. Azután mindegyikfajta termény huszonhét adagját halomba dobta össze, és összekeverte. Olyan magokat kellett használni, amelyeket először csépeltek és rostáltak ki, s amelyeket erre a célra tettek félre és tartottak meg. Az így összekevert termény egy részéből a háztartás mindegyik tagja számára egy kis cipót sütöttek; a maradékot még több árpával vagy zabbal keverték össze, és sört főztek belőle. A keverékből kikerült első főzet sör arra szolgált, hogy a gazda, a felesége és gyermekei igyák meg; a második főzet a szolgáltnak jutott. Amikor a sör elkészült, a gazda kijelölt egy estét, amelyre nem vártak idegen látogatót. Ekkor letérdelt a hordó sör előtt, kimert egy kancsóra való italt, és ráöntötte a hordó dugójára, mondván: „Ó, termékeny Föld, tedd, hogy a rozs, árpa és mindenféle gabona viruljon!” Ezután a kancsót a nappaliba vitte, ahol felesége és gyermekei vártak rá. A nappali földjén ott feküdt megkötözve egy fekete, fehér vagy foltos (de nem vörös) kakas és egy ugyanolyan színű és fajtájú, egyévesnél fiatalabb jérce. Most a gazda kezében a kancsóval letérdelt, hálát adott istennek az aratásért, és imádkozott a következő évi jó termésért. Ekkor mindnyájan felemelték kezüket, és így szóltak: „Ó, Isten, és te, ó, Föld, szabad akaratunkból ajánljuk fel nektek ezt a kakast és ezt a tyúkot.” Erre a gazda egy fakanállal agyoncsapta a baromfiakat, mert a fejüket nem volt szabad levágni. Az első imádság után és mindegyik madár leölése után kiöntötte a sör egyharmadát. Most felesége megfőzte a kakast és a tyúkot egy új fazékban, amelyet még sohasem használtak. Ezután egy vékát helyeztek a padlóra fenekével fölfelé, s erre rátették a fent említett kis cipókat és a főtt baromfit, majd behozták az új sört egy merőkanállal és három csészével, amelyeket ez alkalommal használtak először. Mikor a gazda kimerte a sört a csészékbe, a család letérdelt a véka körül; az atya imát mondott, és megivott három csésze sört. A többiek követték példáját. Ezután megették a cipókat és a baromfi húsát, majd ismét körbejárt a sör, míg mindenki kilencszer fel nem hajtotta mindhárom csészét. Az ételből semminek sem volt szabad megmaradnia, de ha mégis meghagytak belőle valamit, ezt másnap reggel ugyanilyen szertartás keretében

fogyasztották el. A csontokat odaadták a kutyának, hogy megegye; ha azonban nem fogyasztotta el mind, a maradékot a marhaistállóban, a trágya alatt földelték el. Ezt a szertartást december elején tartották meg. Megünneplésének napján senkinek sem volt szabad kiejtenie egyetlen rossz szót sem.

Ilyen volt a szokás körülbelül kétszáz éve vagy még régebben. Manapság Litvániában, amikor az új burgonyát vagy az új termésből készült cipókat eszik, valamennyien, akik az asztalnál ülnek, meghúzzák egymás haját. E szokás jelentése homályos, de bizonyos, hogy hasonló szokásnak hódoltak a pogány litvánok ünnepi áldozataik alkalmával. A Saaremaa (Oesel)-szigeti észtek közül sokan nem eszik meg az új termésből sült kenyeret, míg belé nem haraptak egy darab vasba. Itt világos: a vas varázslat eszköze, célja pedig az, hogy a gabonában levő szellemet ártalmatlanná tegye. Még ma is az a szokás Sutherlandshire-ben (Skócia), hogy amikor az új burgonyát kiássák, az egész családnak meg kell ízlelnie, különben „a bennük (a burgonyákban) levő szellemek megsértődnek, s a burgonya nem áll el”. Yorkshire (Anglia) egy részében még mindig a papnak kell levágnia az első gabonát, s adatszolgáltatóm azt hiszi, hogy az így vágott terményből készítik az úrvacsora kenyerét. Ha a szokásnak ezt a második részét helyesen figyelték meg (az analógiák mind mellette szólnak), ez azt mutatja, hogyan olvasztotta magába a keresztény úrvacsora (communio, szentáldozás) a kereszténységnél kétségkívül sokkal régebbi szentséget.

A japáni ajnukról azt mondják: a kölesnek több fajtáját különböztetik meg aszerint, hogy hím- vagy nőneműek, s ezeket a fajtákat összefoglalva „az isteni férj- és feleség-gabona” (*Umurek haru kamui*) névvel illetik. „Ezért mielőtt a kölest összeűzzák, és általános fogyasztásra való tésztákat készítenek belőle, az öregek néhány süteményt csináltatnak maguknak belőle istentisztelet céljára. Amikor e sütemények elkészültek, igen komolyan imádkoznak hozzájuk e szavakkal: »Ó, te gabonaistenség, imádunk téged. Nagyon jól termettél ebben az évben, édes lesz az ízed. Jó vagy te. A tűz istennője örvendezni fog, és mi is ujjongani fogunk. Ó, te isten, ó, te isteni gabona, tápláld a népet. Most magamhoz veszek téged. Imádlak, és hálát adok neked.« Miután így

imádkoztak, az öregek, a gabona tisztelői vesznek egy-egy tésztát, és megeszik, s ettől az időtől fogva az egész nép fogyaszthatja az új kölest. Így szentelik ezt a fajta ételt a tisztelet számos gesztusával és az ima szavaival az ajnuk jólétének. A gabona felajánlását kétségtelenül úgy tekintik, mint az istennek fizetett adót, de ez az isten nem más, mint maga a mag, és csak annyiban isten, amennyiben javára válik az emberi testnek.”

Az indonéziai Buru-szigeten a rizs aratásának végén mindegyik nemzetség közös szentségi étkezésre jön össze, amelyhez a nemzetség minden tagja köteles az új rizs egy kis részével hozzájárulni. Az étkezést úgy nevezik, hogy „megeszik a rizs lelkét”, s ez a név világosan mutatja a lakoma szentségi jellegét. A rizs egy részét itt is félreteszik, és felajánlják a szellemeknek. Celebeszen, a minahasszai alfurók között a pap veti el az első rizsmagot és szedi le az első érett rizst mindegyik mezőn. Ezt a rizst megpörköli és liszté őrli; ebből valamicskét juttat a háztartás mindegyik tagjának. Celebesz egy másik kerületében, Bolang Mongondóban röviddel a rizs aratása előtt egy kis sertést vagy egy szárnyast ajánlanak fel. Ekkor a pap letép egy kevés rizst először a maga földjén, majd szomszédaién. Azt a rizst, amit így leszedett, a magáéval együtt szárítja meg, majd visszaadja mindegyik részt az illető tulajdonosnak, az pedig megőrli és megfőzi. Az asszonyok a főtt rizst egy tojással együtt a paphoz viszik; ez a tojást áldozatul ajánlja fel, a rizst pedig visszaadja az asszonyoknak. Ebből a rizsből a család mindegyik tagjának részesednie kell, még a legkisebb gyermeknek is. A szertartás után mindenki szabadon hozzáláthat az aratáshoz a maga rizstábláján.

A dél-indiai Neilgherry Hills egyik törzsénél, a burgheroknál vagy badagáknál az első maroknyi mag elvetését és az első kéve learatását a Kurumbár törzs egyik tagja végzi el; ennek a törzsnek a tagjait a burgherokvarázslóknak tekintik. Az első kévéből kivert magot „még aznap liszté őrlik, tésztát sütnék belőle, és mint első zsenget felajánlják, majd egy feláldozott állat maradványaival együtt a burgher és valamennyi családtagja elfogyasztja mint a szövetségi felajánlás ételét és áldozatát”. A dél-indiai hinduknál az új rizs megevése egy *Pongol* nevezetű családi ünnepre ad alkalmat. Az új rizst új fazékban főzik meg olyan tűzön, amelyet annak a napnak a

delén gyűjtanak, amikor a hindu csillagjósok szerint a Nap a Baktérítő körébe lép. A fazék rizs fővését nagy aggodalommal figyeli az egész család, mert a következő év olyan lesz, ahogyan a tej forr. Ha gyorsan felforr, jó évük lesz, de ha lassan, akkor az ellenkezője. Az újonnan főtt rizs egy részét felajánlják Ganésza szobrának, majd mindenki eszik belőle. Észak-India egyes vidékein az új termés ünnepének Navan, azaz „új mag” a neve. Amikor a vetés megérett, a gazda megvizsgálja a jósjeleket, kimegy a mezőre, leszakít öt vagy hat árpakalászt a tavaszi vetésből, és egy köleskalászt az őszből. Ezeket hazaviszi, megszáritja, majd nyers cukorral, vajjal és túróval keveri össze. Egy részét a falu isteneinek és az elhalt ősöknek a nevében a tűzbe dobja, a többit a család eszi meg.

Az új yam elfogyasztásának a Niger menti Onicsán dívó szertartását így írják le: „Mindegyik főnök kivitt hat yamet, fiatal leveles pálmaágakat vágott, és kapuja elé tette, megsütött három darab yamet; még néhány koladiót és halat is szerzett. Miután a yam megsült, a vidék orvosa (a *Libia*) veszi a yamet, lisztté őrli, és két részre osztja; ezután felemeli az egyik részt, s annak a személynek az ajkához viszi, aki enni akar az új yamből. Ez lefújja a gőzt a forró yamról, majd az egészszet betömi a szájába, és így szól: »Köszönöm Istennek, hogy ennem engedett az új yamből«, végül jóízűen rágni kezdi; a hallal ugyanígy tesznek.”

A kelet-afrikai nandi törzs szokása szerint ősszel, amikor az aszályfű (*Eleusine indica*) magja beérik, minden asszony, akinek földje van, kimegy leányaival a mezőre, és valamennyien leszednek egy keveset az érett magból. Mindegyik nő beilleszt egy szemet a nyakláncába, egy másikat elrág, majd homlokához, torkához és melléhez dörzsöli. A nők nem mutatnak örömet; szomorúan vágnak le egy kosárnyit az új termésből, s miután hazavitték, a padlásra teszik száradni. Mivel a mennyezet fonott, a mag jó része áthullik a réseken, és beleesik a tűzbe, ahol aztán ropogó zajjal pattan szét. Az emberek nem kísérlik meg e pazarlás meggátlását, mert a mag ropogását a tűzben annak jeléül veszik, hogy a holtak lelkei is részt kapnak belőle. Néhány nap múlva kását készítenek az új termésből, s az esti étkezésnél tejjel adják fel. A család mindegyik tagja vesz egy keveset a kásából, s azt a kunyhó falaira és tetejére keni; egy keveset a szájába is vesz, ezt kelet felé és a kunyhók külső falára

köpi. Ezután a családfő egy kevés magot kezében magasra tart, s imádkozik az istenhez erőért, egészségért és még a tejt is; az ima szavait valamennyi jelenlévő utánamondja.

A natali és a zuluföldi kafferok között senki sem ehetik az új terményekből, míg a kaffer év kezdetét jelző, december végére vagy január elejére eső ünnepséget meg nem tartották. Az egész nép összegyűlik a király králya előtt, itt mulatozik és táncol. Szétoszlásuk előtt kerül sor „a nép felajánlására”. Nagy fazekakban főzik meg a föld különféle terményeit: gabonát, lisztesnövényeket és tököt, elkeverve egy feláldozott állat húásával és „orvossággal”; ebből az ételből maga a király tesz minden ember szájába egy keveset. Miután részesült a szentelt terményekből, maga az ember is meg van szentelve az egész évre, s azonnal hozzáláthat a maga terményéhez. Azt hiszik, hogyha bárki is az ünnep előtt fogyaszt az új termésből, meg kell halnia; ha tetten érik, halálra ítélik, vagy legalábbis elkobozzák minden marháját. Az új gyümölcsök szentségét jól mutatja az a szabály, hogy külön, csak erre a célra használt fazékban kell megfőzni ezeket, s olyan új tűzön, amelyet egy varázsló a „férj és nő” nevezetű két fadarab összedörzsölésével gyújtott meg.

A becsuánáknál az a szabály, hogy az új termények fogyasztása előtt meg kell tisztulniuk. A tisztulás az új év kezdetén történik, januárnak a főnök által meghatározott napján. A szertartást a törzs nagy králijában kezdik, itt minden felnőtt férfi összejön. Mindegyikük egy olyan tökfélének a leveleit viszi a kezében, amelyet a bennszülöttek *lerotszénak* hívnak (ez a leírások szerint valahol középúton van a tök és a tojástök között); miután összemorzsolta a leveleket, a kipréselt lével megkeni lába nagyujját és köldökét; sokan rákenik a levet testük minden ízületére, de a jobban értesültek szerint ez csak vulgáris eltérés az ősi szokástól. Ez után a nagy králban lefolyt szertartás után minden férfi hazamegy a maga králijába, összegyűjti családja valamennyi tagját: férfit, nőt és gyermeket, s megkeni mindegyiküket a *lerotsze* levélével. A levelek egy részét összezúzzák, egy nagy fatálban tejjel keverik, s a kutyáknak adják, hogy nyalják fel. Ezután minden családtag kásás tányérját bedörzsölik a *lerotsze*-levelekkel. Amikor a tisztulás

szertartása befejeződött, az emberek szabadon ehetnek az új terményekből, de addig nem.

A brazíliai bororo indiánok azt hiszik, hogy biztos halált jelent, ha az új kukoricából esznek, mielőtt a varázsló megáldotta. Az áldás szertartása a következő: a félig érett csövet megmossák, és a varázsló elé teszik; ez néhány órai tánccal, énekkel és folytonos dohányzással az ekstázis állapotába hajszolja bele magát, ekkor beleharap a csőbe; közben reszket minden tagjában, és időnként éles kiáltásokat hallat. Hasonló szertartást végeznek, amikor nagy állatot vagy nagy halat ejtenek. A bororók szilárdul meg vannak győződve róla, hogy ha bárki is szenteletlen kukoricát vagy húst ízlel meg a szertartás befejezése előtt, egész törzsével együtt elpusztul.

Az észak-amerikai krík indiánoknál a *busk*, vagy az első zsengek ünnepe az év legfőbb szertartása volt. Júliusban vagy augusztusban tartották, amikor a gabona megérett; ez jelezte az ősztendő végét és az új év kezdetét. A szertartás elvégzése előtt egyetlen indián sem evett az új termésből, sőt nem nyúlt egyetlen részéhez sem. Néha mindegyik település külön *buskot* tartott, máskor több közösség egyesült egy közös ünnep megülésére. A *busk* megtartása előtt az emberek új ruhákról, új háztartási eszközökről és bútorokról gondoskodtak; összegyűjtötték régi ruháikat és a szemetet, valamint minden megmaradt gabonát és más régi készletet, ezeket közös halomba hordták és elhamvasztották. Az ünnep előkészületül minden tüzet eloltottak a faluban, és a hamut teljesen kisöpörték. Különösen a templom tűzhelyét vagy oltárát készítették elő: felásták, és a hamut kihordták. Azután a főpap néhány kígyófaágot, néhány zöld dohánylevelet és egy kevés új terményt helyezett a tűzhely aljára, ezeket befedette fehér agyaggal, és megöntözte tiszta vízzel. Ekkor fiatal fák zöld ágjaiból sűrű lombsátrat emeltek az oltár fölé. Közben az asszonyok otthon javában takarították a házakat, megújították a régi tűzhelyeket, és megsúroltak minden főzőedényt, hogy méltók legyenek az új tűz érintésére s az új termény befogadására. A közteret vagy megszentelt teret gondosan megtisztogatták az előző lakomák legkisebb morzsáitól is, „attól félve, hogy beszennyezik az első zsenge felajánlását”. Még napnyugta előtt eltávolítottak a templomból minden olyan edényt, amelyben az elmúlt évben ételt tartottak vagy főztek. Most egy

kikiáltó minden olyan férfit, aki köztudomás szerint az év folyamán nem szegte meg az első zsenge felajánlásának és a házasságnak a törvényeit, a szent térre hívott, hogy ott ünnepélyesen böjtöljön. De asszonyoknak (kivéve hat öregasszonyt), gyermekeknek és mindazoknak, akik még nem érték el a harcos rangját, nem volt szabad a térre lépniük. A tér sarkaira még őrszemeket is állítottak, hogy minden tisztátalannak tartott személyt és minden állatot távol tartsanak. Ekkor a hívek egy nap és két éjszaka szigorú böjtöt tartottak, csak a kígyófagyökér keserű főzetét itták, „hogy hanyjanak, és megtisztítsák bűnös testüket”. Hogy a téren kívül rekedt emberek is megtisztulhassanak, az egyik öregember egy halom zöld dohányt rakott le a tér sarkán; ezt egy öregasszony elvitte és szétszította a kintlevők között, ezek pedig megrágták és lenyelték, „hogy megrendítse lelküket”. Ennek az általános böjtnek az idején az öregasszonyoknak, gyermekeknek és a gyenge alkatú férfiaknak megengedték, hogy déltől kezdve egyenek, de előtte nem. Azon a reggelen, amikor a böjt véget ért, az asszonyok bizonyos mennyiségű óévi ételt vittek a szent tér szomszédságába. Ezeket a készleteket most behordták, és a kiéhezett tömeg elébe tették, de délig minden nyomukat el kellett tüntetni. Amikor a nap lefelé haladt delelőjéről, egy kikiáltó felszólított mindenkit, hogy maradjon házában, ne tegyen semmi rosszat, és győződjék meg a régi tűz minden szikrájának eloltásáról és eltüntetéséről. Teljes csend uralkodott most. A főpap két fadarab összedörzsölésével meggyújtotta az új tüzet, s a zöld lombsátor alatt álló oltárra helyezte. Hitük szerint ez az új tűz kiengesztelt minden eddigi bűnt, a gyilkosságot kivéve. Ezután odavittek egy kosárnyit az új terményből; a főpap mindenfajta gyümölcsből vett egy keveset, bedörzsölte medvezsírral, és némi hússal együtt feláldozta „a tűz bőkezű szent lelkének, mint az első zsenge felajánlását és a bűnökért való évi engesztelést”. Megszentelte a szent hanytatószereteket is (a kígyófagyökéret és a cassinát vagy Fekete Italt) oly módon, hogy mindegyikből a tűzre öntött egy keveset. Most a kívül maradt személyek is közeledtek a szent térhez anélkül, hogy beléptek volna oda; majd a főpap beszédet mondott, buzdította a népet régi szertartásainak és szokásainak megtartására, kihirdette, hogy az új isteni tűz megtisztogatta az elmúlt év bűneit, majd

komolyan intette az asszonyokat, hogy ha valamelyikük nem oltotta el a régi tüzet, vagy bármiképpen tisztátalanná vált, azonnal távozzék el, „nehogy az isteni tűz megrontsa mind őt, mind a népet”. Utána a szent tűz egy részét a téren kívülre vitték; az asszonyok boldogan mentek haza vele, és helyet adtak neki tiszta tűzhelyükön. Ha több település egyesült az ünnep megülésére, az új tüzet többmértőnyire is elvitték. Ekkor az új terményeket az új tüzezen készítették el, és medvezsírral ették; ezt elengedhetetlennek tartották. Az ünnep egyik mozzanatában az emberek szétdörzsölték tenyerük közt, majd arcukon és mellükön az új gabonát. A most következő ünnepség során a harcosok vad hadipompájukba öltözve, fehér tolldísszel fedett fejjel és kezükben is fehér tollakkal körültáncolták a szent lombosátrat, amely alatt az új tűz égett. A szertartások nyolc napig tartottak, ezalatt a legszigorúbb önmegtartóztatás volt kötelező. Az ünnep vége felé a harcosok színlelt csatát vívtak, majd férfiak és asszonyok együtt, hármaskörben körültáncolták a szent tüzet. Végül mindnyájan bedörzsölték magukat fehér agyaggal, és folyó vízben megfürödtek. Amikor kijöttek a vízből, szentül hitték, hogy a múltban elkövetett vétkeikért immár semmi baj nem érheti őket. Békességben és örvendezve tértek haza.

A floridai szeminole indiánok maradványai a mai napig évenként ugyanígy megtartják a tisztulás ünnepét, amelynek a Zöld Gabona Tánca a neve; ezen eszik meg az új gabonát. Az ünnep első napjának estéjén az émelyítő ún. „Fekete Italt” kortyolják, ez hánytató és hashajtó egyben; hitük szerint az, aki nem iszik belőle, nem ehetik biztonsággal az új zöld gabonából, s ezenkívül beteg is lesz még az év folyamán. Az ital fogyasztása közben megkezdődik a tánc, amelyben a varázslók is részt vesznek. Másnap esznek a zöld gabonából; a következő napon böjtölnek, valószínűleg attól félve, hogy a közönséges étellel való érintkezés beszennyezi gyomrukban a szent ételt; harmadnapon viszont nagy ünnepséget ülnek.

Még a földműveléssel nem foglalkozó törzsek is végeznek néha hasonló szertartásokat, amikor az évszak első vad gyümölcsseit gyűjtik, vagy az első gyökereket ássák ki. Így az északnyugat-amerikai szelis és déné (tinneh) indiánoknál „mielőtt a fiatalok megették az évszak első bogyóit vagy gyökereit, mindig a

gyümölcshez vagy a növényhez fordultak, és kegyelmét, segítséget kérték. Egyes törzsek szabályszerű »első zsenge«-szertartásokat végeztek minden évben a vad gyümölcsök szedése vagy a gyökerek gyűjtése idején, s így jártak el a lazacfogyasztó törzsek is, amikor a lazac vándorlása megkezdődött. Ezek a szertartások nem annyira hálaadások voltak, mint inkább olyan cselekmények, amelyek a bőséges termést vagy egy óhajtott tárgy sokaságát akarták biztosítani; ha ugyanis nem végezték el megfelelően és tisztelettel a szertartásokat, fennállott a veszély, hogy a tárgyak »szellemei« megsértődnek, és megvonják tőlük a tárgyakat.” Ezek az indiánok például nagyon szeretik a vadmalna fiatal hajtásait vagy rügyeit, s amikor az évszakban először fogyasztanak ilyet, ünnepi szertartást végeznek. A hajtásokat új fazékban főzik meg; az emberek összegyűlnek, behunyt szemmel nagy kört alkotva állnak fel, míg az elnöklő főnök vagy varázsló a növény szelleméhez fordul, és arra kéri, legyen kegyes hozzájuk, és adjon bőséges új hajtásokat. Amikor a szertartásnak ez a része véget ér, a megfőzött hajtásokat újonnan faragott tálban átadják a vezető méltóságnak, egy-egy kis részt pedig kiosztanak minden jelenlévőnek. Ezek tisztelettel és méltósággal fogyasztják el.

A brit columbiai Thompson-indiánok megfőzik és megeszik a napraforgógyökeret (*Balsamorhiza sagittata*, Nutt.), de titokzatos lénynek tekintik, és számos tabut tartanak meg vele kapcsolatban; az asszonyok például, akik a gyökér kiásásában vagy megfőzésében részt vesznek, önmegtartóztató életre kötelesek; férfi pedig nem mehet a tűzhely közelébe, ahol az asszonyok a gyökereket főzik. Amikor a fiatalok megették az évszak első bogyóit, gyökereit vagy más terményeit, a következő imával fordulnak a Napraforgógyökérhez: „Bejelentem neked, hogy meg akarlak enni. Légy mindig segítségemre a mászásban, hogy mindig feljuthassak a hegyek tetejére, és sohase legyek nehézkes! Ezt kérem tőled, Napraforgógyökér! Te vagy a legnagyobb minden titok között.” Ha a gyökér fogyasztója elmulasztja ezt az imádságot, lusta lesz, és sokáig fog aludni reggel.

Az északnyugat-amerikai Thompson- és más indián törzseknek efféle szokásai azért tanulságosak, mert világosan megmutatják azt a motívumot – vagy legalábbis az egyik motívumot –, amely az

évszak első gyümölcseinek elfogyasztásánál végzett szertartásokat sugallja. Ezeknél az indiánoknál a motívum egyszerűen az a hit, hogy a növényben magában tudatos és többé-kevésbé hatalmas szellem lakik, amelyet ki kell engesztelni, mielőtt az emberek biztonsággal vehetik magukhoz a szellem testrészeinek tekintett gyümölcsöket vagy gyökereket. Ha ez igaz a vadgyümölcsök és gyökerek tekintetében, valószínűnek kell tartanunk, hogy ugyancsak áll ez a művelésből eredő terményekre és gyökerekre, például a yamre és különösen a gabonafélékre, így a búzára, árpára, zabra, kukoricára és a rizsre. Mindegyik esetben ésszerű az a következtetés, hogy a bármilyen termény első zsengejének elfogyasztásakor a primitív népeknél mutatkozó aggályok és az efféle aggályok leküzdésére elvégzett szertartások legalábbis nagy részben annak a felfogásnak tulajdoníthatók, hogy a növényt vagy a fát egy szellem vagy egyenesen egy istenség hatja át; ennek engedélyét el kell nyerni, vagy kegyét ki kell eszközölni, mielőtt az új termést biztonsággal el lehet fogyasztani. Ezt az ajnuk világosan ki is mondják, amikor a kölest „isteni gabonának”, „gabonaistenségnek” nevezik, imádkoznak hozzá, és imádják, mielőtt az új kölesből készült tésztából ennének. És még ha az első zsengekben rejlő istenségről nem esik is kifejezetten szó, láthatóan erre vallanak mind az elfogyasztásukra tett ünnepélyes előkészületek, mind az a veszély, amely hitük szerint az előírt szertartás nélkül a zsengeket megenni merészkedő személyeket éri. Eszerint nem tévedünk, ha az első zsengek megevését minden ilyen esetben szentségnek, egy istenséggel vagy mindenesetre egy hatalmas szellemmel való egyesülésnek fogjuk fel.

Ilyen következtetésre indítanak az olyan szokások, hogy vagy új, vagy külön erre a célra fenntartott edényeket használnak az új termény befogadására, és hogy megtisztítják az áldozó személyeket, mielőtt szabályszerűen részt vehetnek az istenséggel való egyesülés ünnepélyes aktusában. Az ilyen alkalmakkor szokásos tisztulás módjai közül talán egyik sem domborítja ki olyan világosan a rítus szentségjellegét, mint a krík és a szemínole törzseknek az a szokása, hogy az új gabona fogyasztása előtt hashajtót vesznek be. Ennek az a célja, hogy megakadályozza, hogy a megszentelt étel elfogyasztójának gyomrában a közönséges étellel

érintkezve beszennyeződnek. Ugyanebből az okból járulnak a katolikusok böjtölés után az oltáriszentséghez; a kelet-afrikai masszai pásztornépnél az ifjú harcosok csak tejen és húson élnek; bizonyos számú napig csak tejet szabad fogyasztaniuk, bizonyos számú napig csak húst; amikor pedig áttérnek az egyik ételről a másikra, meg kell győződniük róla, hogy a régi ételből semmi sem maradt a gyomrukban; ebből a célból nagyon erős hashajtót és hánytatót vesznek be.

A megvizsgált ünnepek közül egyeseknél az első zsengek szentségként fogyasztása keveredik azzal, hogy feláldozzák vagy bemutatják azokat az isteneknek vagy szellemeknek; idővel pedig a zsengek feláldozása háttérbe szorítja vagy teljesen ki is küszöböli a szentség magukhoz vételét. Maga az a tény, *hogy* az első zsenget felajánlják az isteneknek vagy szellemeknek, most már elegendő előkészületnek látszik az új termény elfogyasztására; miután a felsőbb hatalmak megkapták a részüket, az ember szabadon élvezheti a többit. Az új terménynek ez a szemléletmódja feltételezi, hogy immár nem tekintik isteni lélettől áthatott lénynek, hanem csak isteni ajándéknak az ember számára; ez pedig köteles háláját és hódolatát isteni jótevői iránt azzal kifejezni, hogy visszaadja nekik adományuk egy részét.

2. §. AZ ISTEN MEGEVÉSE AZ AZTÉKOKNÁL – Azt a szokást, hogy a kenyeret szentségi módon mint az isten testét eszik meg, az aztékok már azt megelőzően gyakorolták, hogy a spanyolok felfedezték és meghódították Mexikót. Évenként kétszer, májusban és decemberben kalácsból elkészítették a mexikói főistennek, Huicilopocstlinak vagy Viclipuclinak szobrát; ezt azután darabokra törték, és a hívek ünnepélyesen megették. Acosta, a történetíró így számol be a májusi szertartásról: „A mexikóiak májusban tartották istenüknek, Viclipuclinak fő ünnepét. Két nappal az ünnep előtt a már említett hajadonok (akiket ugyanabban a templomban zártak és különítették el, és mintegy apáca módra tartottak) bizonyos mennyiségű céklamagot sült kukoricával keverték össze, majd mézzel vegyítették, s ebből a masszából egy bálványt alkottak a fából faragotthoz hasonló nagyságban; szeme helyére zöld, kék vagy fehér üvegdarabokat illesztettek, szájába fogtak pedig

kukoricaszemeket, s a már említett nagy műgonddal készítették el az alakot. Amikor befejezték, megjelent valamennyi nemes, igen finom, gazdag ruhát hoztak, a bálvány öltözetéhez hasonlatosat, s ebbe felöltöztették a masszából készült figurát. Az így felöltöztetett és feldíszített szobrot azúrkék trónra helyezték, egy olyan hordszékre, amelyet vállukon vihettek. Az ünnep reggelén, egy órával napkelte előtt előjött minden lány, fehér ruhában és új ékszerekkel. Ezen a napon istenük, Viclipucli nővéreinek nevezték őket; fejüket sült és szárított kukorica füzerei koszorúzták, amelyek narancsvirághoz hasonlítottak; nyakukon ugyanilyen hosszú láncokat viseltek, ezek mellszalag módjára bal karjuk alatt voltak áthúzva. Orcájukat cinóberral festették meg, karjukat könyöktől csuklóig vörös papagájtollak borították.” Vörös ruhába öltözött és a hajadonokhoz hasonlóan kukoricával koszorúzott ifjak a bálványt hordszéken a nagy piramis alakú templom lábához vitték; a fuvolák, trombiták, kürtök és dobok hangjai mellett húzták felfelé a szentély szűk, meredek lépcsőin. „Amíg felvonszolták a bálványt, mindenki tisztelettel és félelemmel telve állt az udvarban. Miután az alak feljutott a tetőre, s elhelyezték egy előre elkészített kis rózsalugasban, az ifjak ismét megjelentek, és sokféle virágot szórtak szét, kívül-belül beborítva vele a templomot. Ennek megtörténte után valamennyi szűz kivonult a kolostorból, céklából és sült kukoricából kevert massa darabjaival a kezében; ezek ugyanabból az anyagból készültek, amelyből bálványukat csinálták és gyúrták. A nők átadták ezeket a nagy csontokhoz hasonlító darabokat az ifjaknak, ők meg felvitték és a bálvány lábához tették; az egész teret úgy megtöltötték velük, hogy több már nem is fért volna el. Mikor ezeket a Viclipucli húsának és csontjainak nevezett gyurmadarabokat lerakták, megjelentek a templom vénei, papok, léviták és a többi templomi tisztségviselő mind, méltósága és szolgálati ideje szerint (mert ebben szigorú rendet tartottak) sorban egymás után, méltóságuknak és hivataluknak megfelelő, különféle színű és kidolgozású fátylakkal, koszorúval fejükön és virágfüzérrel nyakuk körül; utánuk következtek azok a különböző alakú istenek és istennők, akiket imádtak, ugyanilyen öltözetben; felsorakoztak a gyurmadarabok és morzsák körül, és énekkel, tánccal bizonyos szertartásokat végeztek. Ezáltal a dorongok áldásban részesültek, és a bálvány húsává és csontjaivá

lényegültek át. Mikor ez a szertartás és áldás (amelynek révén a bálvány húsának és csontjainak kellett azokat tekinteni) véget ért, e darabokat ugyanolyan tiszteletben részesítették, mint istenüket... Erre a nagy látványosságra összegyűlt az egész város, s az egész országban nagyon szigorúan megtartották azt a rendelkezést, hogy a Viclipucli bálvány ünnepének napján semmi más ételt nem ehetnek mézen és azon a gyurmán kívül, amelyből a bálvány készült. Ezt is a Nap tetőzésekor kellett megenniük, inniük pedig sem vizet, sem mást nem volt szabad délutánig; ha valaki ez ellen vétett, rossz jelnek, sőt szentségtörésnek tekintették; a szertartások befejeztével azonban már jogosan ehetek mindent. E ceremónia ideje alatt elrejtették a vizet kisgyermekük elöl, és minden eszével bíró embert intettek, hogy ne igyék vizet; ha ugyanis ezt teszi, az isten haragja sújtja, és meghal; ezt a tilalmat nagyon gondosan és szigorúan megtartották. A szertartások, táncok és áldozat végeztével levetették ruháikat, a papok és a templom előljárói pedig megfosztották a gyurmából készített bálványt minden addig viselt díszétől; majd a bálványból magából és a megszentelt dorongokból számos darabot törtek, s ezeket úrvacsora, oltáriszentség módjára az embereknek adták enni, kezdve az előkelőkön s folytatva a többivel; odanyújtották a férfiaknak, nőknek, gyermekeknek, s ezek oly félelemmel, tisztelettel és könnyekkel vették, hogy az csodálatos látvány volt; azt mondták, az isten húsát és csontjait eszik meg; ettől illetődtek meg. Akiknek betegük volt otthon, ezeknek is kértek egy-egy darabot, s ezt nagy tisztelettel és áhítattal vitték haza.”

Ebből az érdekes leírásból megtudjuk, hogy a régi mexikóiak már a keresztény hittérítők megérkezése előtt is jól ismerték az átlényegülés tanát, és ennek megfelelően jártak el vallásuk ünnepi szertartásain. Hittek benne, hogy papjaik a kenyér megszentelésével istenük valóságos testévé tudják azt változtatni, s így mindazok, akik ezután a szentelt kenyérben részesültek, misztikus közösségre lépnek az istenséggel, mivel isteni lényegének egy részét veszik magukhoz. Az átlényegülés tanát, vagy a kenyér titokzatos átváltoztatását hússá ismerték az ókori India árja lakói is jóval a kereszténység elterjedése, sőt keletkezése előtt. A brahmanok azt tanították, hogy az áldozatul felajánlott rizsből készült sütemények emberi lényeket helyettesítenek, és hogy ezek a pap cselekményei

révén valóban átváltoznak igazi emberi testté. Olvassuk, hogy „amikor az (a rizssütemény) még rizslisztből áll, az a haj. Amikor (a pap) vizet önt rá, bőrré válik. Amikor elkeveri, hússá lesz, mert akkor megszilárdul, és a hús is szilárd. Amikor megsül, csonttá válik, mert akkor eléggé megkeményedik, és a csont kemény. S amikor leveszi (a tűzről), és meghinti vajjal, velővé változtatja át. Ezt a teljes folyamatot nevezik ők az ötszörös áttáldozatnak.”

Most már azt is teljesen megértjük, miért nem akartak a mexikóiak az istenséggel való ünnepi egyesülésük napján bármely más ételt fogyasztani, mint a szentelt kenyeret, amelyet mint istenük valóságos húsát és csontjait tiszteltek, és miért nem ihattak semmit délig, még vizet sem. Kétségtelenül attól féltek, hogy az istennek gyomrukban levő részét beszenyezi az érintkezés a közönséges dolgokkal. Hasonló jámbor félelem vezette a krík és a szeminole indiánokat arra, hogy – mint láttuk – radikálisabb módot válasszanak, és erős hashajtóval tisztítsák ki testüket, mielőtt az első zsengek szentségében mertek volna részesedni.

A téli napforduló decemberi ünnepén az aztékok előbb szobor formájában megölték istenüket, Huicilopocstlit, majd meg is ették. Ennek az ünnepi szertartásnak előkészületéül különféle magvakból, amelyeket gyermekek vérével gyúrtak kalácsá, megalkották az istenség ember formájú képmását. Az isten csontjait akácfa darabjai jelképezték. Ezt a szobrot a templom főoltárára helyezték, s az ünnepek napján a király tömjént ajánlott fel neki. A következő nap hajnalán levették onnan, és egy nagy csarnokban lábra állították. Ekkor egy pap, aki Quecalcoatl isten nevét viselte és szerepét játszotta, kovahegyű dárdát döfött a kalácsbálvány szívébe, át- még átszúrva azt. Ezt úgy nevezték, hogy „megöli Huicilopocstli istent, hogy testét megehessék”. Az egyik pap kivágta a bálvány szívét, és a királynak adta, hogy egye meg. A bálvány többi részét apró darabkákra osztották, s ezekből minden férfi, előkelő vagy alacsony sorsú, egészen a bölcsőben fekvő fiúgyermekekig kapott egyet, hogy elfogyassa. Asszony azonban egy sem kóstolhatott meg akár csak egy morzsát is. A szertartás neve teoqualo volt, azaz „megeszik az istent”.

Egy másik ünnepen a mexikóiak kis emberforma figurákat gyártottak, amelyek a hófedte hegyeket jelképezték. Ezeket a szobrocskákat különféle magvakból készített masszából gyúrták, és papirosdíszekkel ékesítették. Egyik ember ötöt, a másik tízet, ismét mások még tizenötöt is csináltak belőlük. Amikor elkészültek, mindegyik házban a szentélybe helyezték, és imádták ezeket. Az éjszaka során négyszer ételajándékokat vittek nekik kis edényekben; az emberek énekeltek és fuvoláztak előttük a sötétség óráin át. Napkeltekor a papok átszúrták a bálványokat egy takácsszerszámmal, levágták fejüket, kitépték szívüket, s ezt egy zöld tányéron a ház urának nyújtották át. Ekkor a szobrok testét megették a családtagok, különösen a szolgák, „hogyan elfogyasztása révén mentesek legyenek bizonyos betegségektől, amelyekről azt hitték, hogy az ilyen istenek tiszteletében hanyag embereket támadják meg”.

3. §. SOK MANIUS VAN ARICIÁBAN – Most már magyarázatot tudunk ajánlani arra a közmondásra, hogy „sok Manius van Ariciában”. A rómaiak bizonyos ember formára sült cipókat *mania*nak neveztek, s ezt a fajta cipót – úgy látszik – különösen Ariciában gyártották. Mármost Mania, egy-egy ilyen cipónak a neve, egyúttal a Kísértetek Anyjának vagy Nagyanyjának a neve is volt, akinek a Compitalia ünnepén gyapjúból való férfi- és nőalakokat ajánlottak fel. Ezeket a szobrocskákat Róma minden házában ajtajára kifüggesztették; minden szabad személyért, aki a házban lakott, egy-egy képmást erősítettek fel, s egy-egy másfajta szobrot minden rabszolgáért. Erre az a hit szolgált okul, hogy ezen a napon a holtak kísértetei körüljárnak, s az emberek azt remélték, hogy jóindulatból vagy merő figyelmetlenségből a házban élő emberek helyett a kapun függő képmásokat fogják elvinni. A hagyomány szerint ezek a gyapjúfigurák az emberáldozat korábbi szokását helyettesítették. Lehetetlen szilárd következtetéseket építeni ilyen töredékes és bizonytalan adatokra, de érdemes felvetni azt a lehetőséget, hogy a láthatóan Ariciában sült ember formájú cipók szentségi kenyérnek számítottak, s az ősi korban, amikor az Erdő isteni Királyát még évenként megölték, cipókat sültöttek az ő képére, a mexikói istenek gyurmafiguráihoz hasonlókat, és ezeket a hívek

szentségi módon vették magukhoz. A Huicilopocstli tiszteletére végzett mexikói szertartások ugyancsak ember áldozatok felajánlásával jártak. Az a hagyomány, hogy az ariciai szent ligetet egy Manius nevű ember alapította, akitől számos Manius származott, így feltehetően csak etimológiai mítosz, amelyet annak a magyarázatára találtak ki, hogy miért nevezték ezeket a szentségi cipókat *maniaenak*. Talán a cipók és az emberáldozatok eredeti kapcsolatának halvány emléke dereng abban a történetben, hogy Compitalia ünnepén Maniának felajánlott képmások feláldozott embereket helyettesítettek. Maga a történet azonban valószínűleg alaptalan, mivel az a gyakorlat, hogy bábukat állítanak fel a kísértetek vagy démonok figyelmének az élő emberekről való elterelésére, eléggé általános.

A tibetiek például számtalan földdémontól félnek; ezek valamennyien Khön-ma Öreganya fennhatósága alatt állanak. Ez az istennő, akit a római Maniához, a Kísértetek Anyjához vagy Nagyanyjához lehet hasonlítani, aransárga ruhát visel, aranyhurkot tart a kezében, s koson lovagol. Hogy a lakóházat megvédjék az aljas ellenségektől, akiknek Khön-ma Öreganya az úrnőjük, egy némileg csillárra emlékeztető bonyolult szerkezetet erősítenek a ház külső kapuja fölé. Ennek tartalma egy kos koponyája, sokféle értékes tárgy, így aranylemez, ezüst, türkiz, azonkívül némi száraz étel: rizs, búza és hüvelyesek, végül egy férfinak, egy asszonynak és egy háznak szobra vagy képe. „Az ember, asszony és ház alakmásainak az a céljuk, hogy megtévesszék a démonokat, ha e felajánlás ellenére is eljönnek, s hogy abba a tévedésbe ringassák őket, miszerint az említett képek a ház lakói; így azután bosszújukat ezeken a fadarabkákon fogják kitölteni, és megkímélik az ott lakó igazi embereket.” Amikor minden elkészült, a pap imában kéri Khön-ma Öreganyát, fogadja el kegyesen ezeket a csinos ajándékokat, és zárja be a föld felé nyitva álló kapukat, hogy a démonok ne jöhessenek elő a ház zaklatására és károsítására.

Továbbá gyakran alkalmaznak képmásokat a betegség megelőzésére vagy gyógyítására; a betegség démonai vagy összetévesztik a képmásokat az élő emberekkel, vagy rábeszélésre, kényszerítésre ezekbe bújnak bele, az igazi férfiakat és asszonyokat pedig megkímélik. Celebeszen a minahasszai alfurok néha másik

házba viszik át a beteg embert, ágyán pedig egy párnából és ruhaneműből készült bábút hagynak. Felteszik, hogy a démon ezt a bábút összetéveszti a beteggel, s az utóbbi így meggyógyul. Az ilyenféle ápolás és megelőzés különösen kedvelt Borneó bennszülöttei körében. A Katoengouw folyó menti dajakok, amikor járvány pusztít közöttük, faszobrokat állítanak fel ajtóiknál abban a reményben, hogy be tudják csapni a járvány démonait, s ezek a képmásokat viszik el az emberek helyett. A borneói oloh ngadzsu törzsnél, ha a betegről azt gondolják, hogy egy kísértet sanyargatásától szenved, kalácsból vagy rizslisztből készült bábukat csinálnak, és a páciens helyetteseként a ház alá hajítják, így az megszabadul a kísértettől. Ha Borneó egyes nyugati kerületeiben valaki hirtelen súlyosan megbetegszik, az orvos – a világnak ebben a részében rendszeren egy öregasszony – faszobrot készít, s ezt hétszer a szenvedő fejéhez érinti, mondván: „Ez a szobor arra való, hogy a beteg helyét elfoglalja; betegség, menj át a szoborba!” Ekkor egy kosárkába helyezett rizzsel, sóval és dohánnal együtt a helyettest arra a helyre viszik, ahol feltevésük szerint a gonosz szellem behatolt a páciensbe. Itt felállítják a szobrot, miután az orvos ezt a felhívást intézte a szellemhez: „Ó, te ördög, itt van egy szobor, amely a beteg ember helyett áll. Bocsásd el a beteg lelkét, és sanyargasd képmását, hiszen ez szebb és jobb nála.” A batak varázslók át tudják csalogatni a betegség démonát a páciens testéből egy olyan szoborba, amelyet banánfából emberarcúnak faragtak, és mágikus füvekbe burkoltak; azután a képmást sietve eltávolítják, s eldobják, vagy a falu határain túl temetik el. Néha a szobrot, amely a páciens neme szerint férfi- vagy női ruhát visel, keresztúton vagy más útvonalon helyezik el, és remélik, hogy egy arra járó meglátja, megriad, és felkiált: „Ah! Ez és ez meghalt!” Felteszik ugyanis, hogy egy ilyenfelkiáltás abba a hitbe ringatja a betegség démonát, hogy megvalósította gyilkos szándékát, így eltávozik, és hagyja, hogy a beteg meggyógyuljon. A Maláj-félszigeten élő egyik szakai törzs, a mai darat, mindenféle betegséget a *nyani* nevű szellemek működésének tulajdonít; de szerencsére a varázsló rá tudja venni ezeket a rosszindulatú lényeket, hogy távozzanak a betegtől, és vegyenek szállást azokban a fűből font nyers figurákban, amelyeket lehántott botokkal díszített

kis, harang alakú szentélyekben függesztenek fel a házak előtt. Himlőjárvány idején az eve négerek néha kitisztogatnak egy területet a városkán kívül, itt számos alacsony dombot emelnek, és annyi kis agyagfigurát helyeznek rájuk, ahány ember él a helységben. Étellel és itallal teli fazekakat is állítanak fel a himlő szellemének felüdítésére, aki reményük szerint el fogja vinni az agyagfigurákat, és megkíméli az élő embereket; hogy a biztonság teljes legyen, a városkába vezető utat is eltorlaszolják a szellem előtt.

E példák ismeretében feltehetjük, hogy azok a gyapjúfigurák, amelyek a Compitalia ünnepén ott függték az ókori Róma minden házának kapuján, nem az illető évszakban előzőleg feláldozott emberi áldozatok helyettesei, hanem inkább a Kísértetek Anyjának vagy Nagyanyjának abban a reményben felajánlott helyettesítő áldozatok, hogy a városban tett körútjain elfogadja a szobrocskákat, vagy összetéveszti azokat a ház lakóival, s így megkíméli az élőket a következő év során. Lehet, hogy azoknak a nádból készült bábuknak, amelyeket évente, május havában a római pontifexek és Vesta-szüzek hajítottak a Tiberisbe a régi Sublicius hídról, eredetileg ugyanez volt a jelentőségük; vagyis azért gondolták ki ezeket, hogy megtisztítsák a várost a démonok befolyásától azzal, hogy a démonok figyelmét az emberekről a bábukra terelik, majd az egész kísérteties csoportot szőröstül-bőröstül a folyóba hajítják, s ez azután hamarosan kiviszi őket messze a tengerre. Pontosán ugyanígy szokták Calabar bennszülöttei időről időre megszabadítani városukat a zaklató démonoktól azáltal, hogy az elővigyázatlan démonokat egy csomó nyomorúságos madárijesztőbe csalogatták, majd ezeket a folyóba dobták. A római szokásnak ilyen magyarázatát bizonyos mértékig támogatja Plutarkhosz tanúságtétele is, aki a szertartást úgy említi, mint a „legnagyobb tisztulást”...

MEGÖLIK AZ ISTENI ÁLLATOT

...

5. §. A SZENT MEDVE MEGÖLÉSE – Az első pillantásra kétséges annak a medveáldozatnak az értelme, amelyet az ajnuk ajánlanak fel; ez a primitív nép Japánnak Jezu nevű szigetén, valamint Szahalinon és a déli Kurili-szigeteken él. Nem egészen könnyű meghatározni az ajnuknak a medvével szemben tanúsított magatartását. Egyrészt a *kamui*, vagyis „isten” névvel illetik, de minthogy ugyanezt a szót használják az idegenekre is, ez alig jelenthet többet, mint olyan lényt, aki feltevésük szerint emberfölötti, vagy mindenesetre különleges hatalommal rendelkezik. Továbbá azt mondják róluk, hogy „a medve az ő fő istenük”, „az ajnuk vallásában a medve játssza a fő szerepet”, „az állatok közül különösen a medvét részesítik babonás tiszteletben”, „a maguk módján imádják”, „ez a vadállat kétségtelenül nagyobb mértékben váltja ki az imádatra indító érzelmeket, mint a természet élettelen erői, s az ajnukat medvetisztelőkként lehet jellemezni”. Másrészt mégis megölik a medvét, amikor csak módjukban áll; „a férfiak az ősz, telet és tavaszt szarvas- és medvevadászattal töltik. Szolgáltatásaik vagy adójuk egy részét bőrökben fizetik, és szárított húson élnek”; egyik fő eledelük a medvehús, ezt mind frissen, mind pedig besózva fogyasztják; medvebőrök szolgáltatják ruházatukat is. Az imádás, amelyről az e kérdéssel foglalkozó írók beszélnek, valójában a holt állatnak jár ki. Így ha megölik is a medvét, amikor csak módjukban áll, „a tetem feldarabolása során arra törekszenek, hogy szertartásos hajlongással és engesztelő üdvözléssel békítsék meg az istenséget, akinek képviselőjét megölték”; „az ajnuk, ha megölték egy medvét, leülnek és megcsodálják, hajlonganak előtte, imádják, és *inao* (szent lehántott pálca) ajándékokat nyújtanak át neki”; „amikor egy medve csapdába esik, vagy nyíl sebzi meg, a vadászok mentegetőző és engesztelő szertartást végeznek”. A megölt medvék koponyáinak díszhelyet adnak kunyhóikban, vagy szent oszlopokon helyezik el, a kunyhón kívül, és nagy tiszteletben részesítik; kölessörből és

szakéból italáldozatokat ajánlanak fel nekik; „isteni megtartóknak” vagy „drága istenségeknek” szólítják őket. Rókakoponyákat is akasztanak a kunyhókon kívül álló szent póznákra; a gonosz szellemek elleni varázsszereknek tekintik ezeket, s jóslatokért fordulnak hozzájuk. Mégis kifejezetten azt mondják róluk, hogy „az élő rókát éppen olyan kevésbé tisztelik, mint a medvét; inkább a lehetőség szerint elkerülik, mert alattomos állatnak tartják”. Ezért a medvét aligha lehet az ajnuk szent állatának nevezni, még totemüknek sem, mert nem nevezik magukat medvéknek, és szabadon ejtik el, eszik meg az állatot. Mégis ismernek egy legendát egy asszonyról, akinek medvétől született fia; a hegylakók közül sokan azzal büszkélkednek, hogy medvétől származnak. Az ilyeneket „a medve leszármazottainak” nevezik (*Kimun Kamui sanikiri*); ezek gögjükben efféléket mondanak: „Ami engem illet, a hegyek istenének gyermeke vagyok; attól az isteni lénytől származom, aki a hegyekben uralkodik”; a „hegyek istene” néven persze a medvét értik. Ezért lehetséges, hogy amint fő forrásunk, a tisztelendő J. Batchelor hiszi, a medve egy ajnu nemzetség totemállata lehetett; de ha ez igaz is, még nem magyarázza meg azt a tiszteletet, amelyet az egész ajnu nép tanúsít az állattal szemben.

Most azonban az ajnuk medveünnepe érdekel bennünket. Tél vége felé megfognak egy medvebocsot, és a faluba viszik. Ha egészen kicsi, egy ajnu asszony szoptatja, de ha éppen nincs kéznél szoptató asszony, kézből vagy szájból táplálják a kis állatot. Napközben a kunyhóban játszik a gyerekekkel, és nagy szeretettel veszik körül. De ha a bocs eléggé megnő ahhoz, hogy szorítással vagy karmolással fájdalmat okozzon az embernek, erős faketrebe zárják; itt marad általában két-három évig, itt él halon és köleskásán, míg el nem jön az ideje, hogy leöljék és megegyék. De „különösen feltűnő, hogy a fiatal medvét nemcsak mint egy leendő jó lakoma tárgyát tartják, hanem inkább fétisnek, sőt afféle magasabb rendű lénynek tekintik, és tisztelik”. Jezón rendszeren szeptemberben vagy októberben tartják meg az ünnepet. Mielőtt megkezdénék, az ajnuk mentegetik magukat isteneik előtt; elmondják nekik: amíg tehették, jól bántak a medvével, most már nem etethetik tovább, kénytelenek megölni. Aki medveünnepet tart, meghívja rokonait és barátait; kis falvakban majdnem az egész közösség részt vesz az ünnepen, sőt

távoli falvakból is hívnak vendégeket, és ezek általában el is jönnek, abban a biztos reményben, hogy ingyen lerészegedhetnek. A meghívás körülbelül ilyen formában történik: „Én, ez és ez, a hegyekben lakó kedves kis isteni lény feláldozására készülök. Barátaim és uraim, jöjjetek el az ünnepre; ott egyesülünk majd abban a nagy örömben, hogy útnak indíthatjuk az istent. Jöjjetek!” Amikor valamennyien összegyűltek a ketrec előtt, egy erre a célra választott szónok beszédet intéz a medvéhez, elmondja neki, hogy el akarják küldeni őseihez. Bocsánatát kéri azért, amit tenni készülnek, reméli, hogy az állat nem haragszik meg, és megnyugtatóan biztosítja, hogy sok szent lehántott pálcát (*inao*), tömérdek süteményt és bort fognak vele küldeni a hosszú útra. Egy ilyen beszéd, amelyet Batchelor hallott, a következőképpen hangzott:

„Ó, te isteni lény, számunkra jöttél a világra, hogy vadászhasunk rád. Ó, te drága istenke, imádunk téged; kérjük, hallgasd meg imánkat. Nagy fáradsággal és nehézségek között tápláltunk és neveltünk fel, mert nagyon szeretünk téged. Most, hogy nagyra nőttél, el akarunk küldeni atyádhoz és anyádhoz. Ha eljutsz hozzájuk, kérünk, vidd el jó hírünket, mondd el nekik, milyen szívesek voltunk hozzád; kérünk, jöjj el hozzánk ismét, mi majd újra feláldozunk.” Ekkor a medvét erős pórázon kiengedik a ketrecből, és a tompa nyilak özönét lövik rá, hogy feldühítsék. Amikor már kimerült hiábavaló küzdelmében, egy oszlophoz kötik, felpeckelik a száját, és megfojtják oly módon, hogy a nyakát két rúd közé fogják, majd hevesen összeszorítják a rudakat, miközben mindenki lelkesen segít az állat megfojtásában. Ezenkívül egy jó íjász nyilat küld az állat szívébe, de úgy, hogy vért ne ontson, mert nagyon rossz jelnek tekintik, ha akár egy vércsepp is a földre hull. A férfiak néha mégis isznak a medve meleg véréből, „hogya bátorsága és más erényei beléjük költözzenek”; néha pedig bemázolják magukat és ruhájukat a vérrel, hogy biztosítsák vadászszerencséjüket. Amikor már megfojtották az állatot, megnyúzzák, fejét levágják, és a ház keleti ablakába teszik, mancsa alá pedig saját húsa egy darabját rakják nyersen, valamint egy csészére való húsát főve, továbbá némi kölesgombócot és szárított halat. Ekkor imádkoznak a holt állathoz; többek között néha arra is felszólítják, hogy miután eljutott atyjához

és anyjához, térjen vissza a világba, hogy ismét felnevelhessék áldozat céljára. Amikor feltételezik, hogy a medve már jóllakott a saját testéből, az ünnepséget vezető férfi veszi a főtt húst tartalmazó csészét, köszönti, tartalmát pedig kiosztja a jelen levő társaság tagjai között; mindenkinek meg kell ízlelnie, legyen akár öreg, akár fiatal. Az edényt „a felajánlás csészéjének” nevezik, mivel éppen most ajánlották fel a holt medvének. Amikor a hús többi részét is megfőzték, ezt hasonló módon osztják szét valamennyi résztvevő között, hogy mindenkinek egy morzsa jusson; ha valaki nem venne részt a lakomában, kiközösítés alá esnék, ez a tett kirekeszteni azt a hitványt az ajnu testvériség kötelékéből. Régebben a lakomán a medve minden részecskéjét el kellett fogyasztani a csontokon kívül, most azonban már nem érvényes ez a szabály. A fejét, miután elválasztották a bőrtől, hosszú póznára tűzik a házon kívül álló szent pálcák (*inao*) mellett, s ott is hagyják, míg csak a puszta fehér koponya marad meg belőle. Az így felállított koponyákat nemcsak az ünnep során tisztelik, hanem más alkalomkor is igen gyakran, mindaddig, amíg szét nem esnek. Az ajnuk kijelentették Batchelornak, hogy igazán hisznek a tiszteletre méltó állatok szellemének a koponyákban való megmaradásában; ezért szólítják őket „isteni megtartóknak” és „drága istenségeknek”...

Az ajnuk medveünnepéről talán az az első közzétett beszámoló, amelyet 1652-ben egy japán író tett közkinccsé. Ezt a leírást franciára is lefordították. A következőket mondja: „Ha medvebocra találnak, hazaviszik, s a gazdasszony szoptatja. Amikor megnő, hallal és szárnyassal táplálják, majd télen megölik a máj kedvéért, amelyet ellenszernek tekintenek a mérgek, a férgek, a kólika és gyomorbajok ellen. Nagyon keserű az íze, és mit sem ér, ha a medvét nyáron ölték le. Ez az ölés a japánok első hónapjában kezdődik. Úgy történik, hogy az állat fejét két hosszú rúd közé fogják, s ezt ötven-hatvan ember, férfi és nő egyaránt, összeszorítja. Ha a medve kimúlt, megeszik a húsát, de elteszik a máját orvosságnak, bőrét pedig eladják. Miután azok, akik előzőleg táplálták, megnyúzták a medvét, siratni kezdik; azután kis tésztákat készítenek, és ezekkel jutalmazzák meg segítőtársaikat.”

A szahalini ajnuk medvebocokat nevelnek fel, és hasonló szertartások közepette ölik le őket. Azt olvassuk, hogy a medvét

nem tekintik istennek, hanem csak követnek, akit különféle megbízatásokkal az erdő istenéhez küldenek. Az állatot mintegy két évig ketrecben tartják, azután megölik egy mindig télen és éjszaka tartott ünnepségen. Az áldozat előtti napot a siratásnak szentelik, s az öregasszonyok egymást váltják abban a szolgálatban, hogy a medve ketrece előtt sírjanak és nyögdécseljenek. Azután éjfél tájban vagy kora hajnalban egy szónok hosszú beszédet intéz az állathoz, emlékeztetve őt, hogyan viselték gondját, milyen jól táplálták, folyóban fürdették, meleg és kényelmes helyet adtak neki. „Most – folytatja – nagy ünnepet tartunk a te tiszteletedre. Ne félj, nem fogunk bántani. Csak megölünk, és elküldünk az erdő istenéhez, aki szeret téged. Olyan jó ebédet adunk most neked, amilyen jót még nem ettél közöttünk, és mindnyájan megsiratunk. Az ajnu, aki meg fog ölni, a legjobb lövészünk. Ott áll, sír, és bocsánatodat kéri; majdnem semmit sem fogsz érezni, olyan gyorsan megy majd az egész. Megértheted, hogy nem táplálhatunk örökké. Mi már eleget tettünk érted, most rajtad a sor, hogy feláldozd magad értünk. Kérd majd istent, küldjön nekünk a télen bőven vidrát és cobolyt, fókát és halat a nyáron. Ne felejtsd el üzenetünket; nagyon szerettünk téged, és gyermekeink sohasem felejtenek el.” Amíg a medve elfogyasztotta utolsó vacsoráját, a nézők közt általános meghatottság uralkodott, az öregasszonyok újra sírtak, és a férfiak elfojtott kiáltásokat hallattak; majd az állatot nem minden nehézség és veszély nélkül kötélre fogták, kiengedték ketrecéből, és – hangulatának megfelelően – pórázon háromszor körülvették vagy körülvonszolták először ketrece, majd gazdája háza, végül a szónok háza körül. Ezután odakötötték egy fához, ezt a szokásos szent hántott pálcákkal (*inao*) fedték be, s a szónok ismét hosszú beszédet intézett hozzá, amely néha egészen addig tartott, míg a hajnal derengeni nem kezdett. „Emlékezzél – kiáltja –, emlékezzél! Emlékeztetek egész életedre és azokra a szolgálatokra, amelyeket neked tettünk. Most rajtad a sor, hogy teljesítsd kötelességedet. Ne felejtsd el, amit kértem tőled. Mondd meg az isteneknek: adjanak nekünk gazdagságot, hogy vadászaink ritka szőrmékkel és jóízű állatokkal térjenek vissza az erdőből; hogy halászaink seregestül találjanak fókákat a parton és a tengerben, s hálójuk roskadozzanak a halak súlya alatt. Csak benned van reményünk. A gonosz szellemek

kinevetnek minket, és nagyon is gyakran ellenségesek és rosszindulatúak velünk szemben, de meghajolnak előtted. Élelmet, örömet, egészséget adtunk neked; most megölünk, hogy cserébe bőséget juttass nekünk és gyermekeinknek.” A medve egyre rosszabb kedvben és izgatottabban hallgatja ezt a szónoklatot, és nincs meggyőzve; körbe-körbe kering a fa körül, és siralmasan üvöltözik, míg egy íjász nyilat nem küld a szívébe abban a pillanatban, amikor a felkelő nap első sugarai megvilágítják a jelenetet. A lövés pillanatában az íjász eldobja íját, és a földre veti magát, ugyanígy tesznek a síró és zokogó öregemberek és öregasszonyok is. Ezután a kimúlt állatnak rizst és vadburgonyát ajánlanak fel eleségül, szánakozó hangon szólnak hozzá, megköszönik neki, amit tett és szenvedett, majd levágják a fejét és mancsait; ezeket szent tárgyként őrzik meg. Ezután lakomát csapnak a medve húsából és véréből. Régebben az asszonyok ki voltak ebből zárva, de most már osztoznak a férfiakkal. A vért valamennyi jelenlevő melegen issza; a húst megfőzik, sütését tiltja a szokás. Mivel pedig a medve maradványai nem juthatnak a házba az ajtón át, a szahalini ajnu házaknak pedig nincs ablakuk, egy férfi felmászik a tetőre, és a füstnyíláson át engedi le a húst, a fejet és a bőrt. Ekkor rizst és vadburgonyát ajánlanak fel a fejnek, és figyelmességéből pipát, dohányt és gyufát helyeznek melléje. A szokás úgy kívánja, hogy a vendégek megegyék az egész állatot, mielőtt eltávoznak; az étkezésnél tilos sót vagy borsot használni, s a hús egyetlen morzsáját sem szabad a kutyáknak adni. Amikor a lakoma véget ér, a fejet az erdő mélyére viszik, s egy halom medvekoponyára teszik, a múltbeli hasonló ünnepek kiféhéredett, málladozó maradványaira.

Kelet-Szibéria egyik evenki (tunguz) népe, a gilják ugyanilyen medveünnepet tart egyszer egy évben, januárban: „A medve az egész falu megkülönböztetett gondoskodásának tárgya, ez játssza a fő szerepet vallási szertartásaikban.” Lelőnek egy öreg nőténymedvét, bocsát a faluban nevelik fel, de nem szoptatják. Amikor a medve már elég nagy, kiviszik ketrecéből, és végigvonszolják a falun. Először azonban a folyó partjára vezetik, mert ez hitük szerint valamennyi családnak bőséges halfogást biztosít. Ezután elviszik a falu mindegyik házába; s mindenütt halat,

pálinkát és hasonlókat kínálnak neki. Egyesek leborulnak az állat előtt. Felteszik, hogy belépése a házba áldást hoz, s ugyancsak áldásos, ha beleszagol a neki felajánlott ételbe. Ennek ellenére állandóan bosszantják, zaklatják, bökdösik és csiklandozzák az állatot; ezért morcos és harapós kedvű. Miután így végigvitték minden házon, hozzákötik egy cövekhez, és halálra nyilazzák. Ezután levágják a fejét, forgáccsal borítják, és arra az asztalra helyezik, ahol a lakoma elő van készítve. Itt bocsánatot kérnek az állattól, és imádják. Azután megsütik a húsát, és finoman kifaragott külön faedényekből fogyasztják el. Nem eszik a húst nyersen, és nem isszák meg a véré, mint az ajnuk. Legutoljára az agyvelőt és a belső szerveket eszik meg, majd a még mindig forgáccsal borított koponyát egy fára helyezik, közel a házhoz. Ezután az emberek énekelnek, és a férfiak, nők karban lejtik a medvetáncot.

L. von Schrenck orosz utazó és társai 1856 januárjában az egyik gilják faluban végignéztek egy ilyen medveünnepet. A szertartásról adott részletes leírásból megtudunk bizonyos részleteket, amelyeket a most összegezett rövidebb beszámolók nem figyeltek meg. Szerintük a medve nagy szerepet játszik mindazoknak a népeknek az életében, amelyek az Amur vidékén és Szibériában laknak, egészen Kamcsatkáig; de egyiküknél sem nagyobb a jelentősége, mint a giljákoknál. Az a hatalmas termet, amelyet az állat az Amur völgyében elér, éhség fokozta vadsága és gyakori megjelenése – mindez hozzájárul ahhoz, hogy az ország rész legfélelmetesebb ragadozója legyen. Ezért nem csoda, hogy a giljákok képzelete sokat foglalkozik vele, és mind életében, mind kimúlása után a babonás félelem nimbuszával veszi körül. Így például azt hiszik, hogy ha egy gilják medvével vívott harcban esik el, lelke a vadállat testébe költözik. Húsa mégis ellenállhatatlan erővel vonzza a giljákokat, különösen akkor, ha az állatot bizonyos ideig fogságban tartották és hallal hízlalták, ami húsának a giljákok véleménye szerint különösen jó zamatot ad. De hogy ezt a csemegét büntetlenül élvezhessék, egy egész sor szertartást tartanak szükségesnek, amelyeknek az a céljuk, hogy a tisztelet színlelésével becsapják az élő medvét, s az elköltözött lelke előtt kifejezett hódolattal kiengeszteljék a holt állat haragját. A tiszteletadás már a vadállat foglyul ejtésekor megkezdődik. Diadallal viszik haza, s egy

ketrecben tartják; a falu valamennyi lakója felváltva táplálja. Mert bár egyetlen ember ejtette is foglyul vagy vásárolta, valamilyen módon az egész falut illeti. Húsa közös lakomául szolgál majd, ezért életében valamennyiüknek hozzá kell járulniuk fenntartásához. Fogságának időtartama korától függ. Öreg medvéket csak néhány hónapig tartanak rabságban, a bocsokat pedig mindaddig, míg teljesen fel nem nőnek. A fogoly medvén mutatkozó vastag zsírréteg adja meg a jelet az ünnepre, amelyet mindig télen tartanak meg, rendszeren decemberben, néha azonban januárban vagy februárban. Az az ünnepély, amelyen az orosz utazók részt vettek, jó néhány napig tartott; három medvét öltek le, s ettek meg ekkor. Az állatokat ünnepi menetben több ízben végigvezették a falun, és kényszerítették őket, hogy lépjenek be mindegyik házba, ahol a háziak tiszteletük jeléül ételt adtak nekik; ezzel mutatták meg, hogy szívesen látott vendégek. Ám mielőtt a vadállatok elindultak erre a látogató körútra, a giljások ugrókötéllal játszottak az állatok jelenlétében és – L. von Schrenck véleménye szerint – tiszteletére. A leölésük előtti éjszakán a három medvét holdvilágnál jó darabon végigvonszolták a befagyott folyó jegén. Ezen az éjszakán senki sem alhatott a faluban. Másnap, miután az állatokat ismét levezették a meredek parton a folyóhoz, és háromszor megkerültették velük azt a jégbe vágott rést, amelyből a falu asszonyai a vizet húzták, a falutól nem messze eső kijelölt helyre hurcolták és halálra nyilazták őket. Az áldozat vagy a kivégzés helyét szent helynek mutatták a körös-körül elhelyezett lehántott pálcák, amelyeknek tetejéről forgácsfürtök függtek. A giljásoknál, akár csak az ajnuknál, az ilyen pálcák a vallási szertartásokat kísérő szokásos szimbólumok.

Amikor a házat elrendezték és feldíszítették a fogadásukra, a medvebőröket a rajtuk függő fejekkel oda vitték be, de nem az ajtón keresztül, hanem egy ablakon át, majd felakasztották egy állványfélére, szemben azzal a tűzhellyel, amelyen a húst meg akarták főzni. A giljásoknál a medvehús megfőzését csak a legöregebb emberek végzik, ez az ő előkelő kiváltságuk; asszonyok és gyermekek, ifjak és fiúk nem vehetnek részt benne. Az öregek lassan és határozottan, bizonyos ünnepélyességgel végzik el feladatukat. Az orosz utazók által leírt esetben az üstöt először vastag forgácskoszorúval vették körül, majd megtöltötték hóval, mert

a medvehús főzésénél tilos vizet használni. Közben egy arabeszekkel és mindenféle faragvánnyal gazdagon díszített fatálcát függesztettek közvetlenül az állatok orra alá; a tálca egyik oldalán egy medve, a másikon egy varangyosbéka domborműve volt kifaragva. Amikor a tetemet feldarabolták, mindegyik lábát a földre tették a medvék elé, mintha engedélyt kérnének tőlük, mielőtt beledobják az üstbe; a főtt húst pedig egy vaskampóval halászták ki az üstből, s a medvék előtt fekvő tálcára tették, hogy ők lehessenek az elsők, akik saját húsukat megízlelik. A szalonnát is, mihelyt szeletekre vágták, a medvék elé függesztették fel, azután meg egy kis fatálcára helyezték eléjük. Legvégül az állatok belső szerveit vagdalták fel, és kis edényekbe rakták. Ugyanakkor az asszonyok sokszínű rongyokból kötéseket készítettek, s ezeket napnyugta után a medvék orra köré kötözték, közvetlenül a szemük alá, „hogy felszárítsák a belőlük folyó könnyeket”.

Mihelyt a szegény mackó könnyeinek letörlésére szolgáló szertartás véget ért, az összegyűlt giljások komolyan hozzáláttak, hogy húsát elfogyasszák. A hús megfőzéséből nyert levest már megették. Azokat a fatálcákat, tányérokat és kanalakat, amelyekből és amelyekkel a giljások ilyen alkalmakkor a medvék húsát s a medvelevest fogyasztják, mindig külön az ünnep céljára és csak erre készítik el; ezeket medvék faragott alakja és az állatra vagy az ünnepre vonatkozó egyéb rajzok díszítik gazdagon, s az emberek babonás aggodalmat éreznek, ha meg kell válniuk ezektől. A csontokat letisztogatásuk után belehelyezték abba az üstbe, amelyben a hús főtt. Amikor pedig az ünnepi lakoma véget ért, egy öregember megállt a ház ajtajánál, a kezében tartott fenyőfaággal könnyedén megütött minden kifelé menő embert, aki előzőleg evett a medve húsából vagy szalonnájából, talán büntetésként azért, hogy így bántak a tiszteletre méltó állattal. Délután az asszonyok furcsa táncot jártak. Egyszerre csak egy asszony táncolt, felsőtestét a legfurcsább pózokba csavarta, kezében pedig fenyőágot vagy fából készült kasztanyettafélét tartott. Közben a többi asszony a ház gerendáin dorongokkal dobolva verte a kíséretet. Von Schrenck úgy véli, hogy miután a medve húsát megették, a legöregebb emberek a csontokat és a koponyát ünnepélyesen kivitték az erdőbe, egy a faluhoz közel eső helyre. Itt elföldeltek minden csontot, a koponyát

kivéve. Ezután kivágtak egy fiatal fát néhány hüvelyknyire a föld fölött, a csonkot kettéhasították, s a koponyát beékelték a résbe. Amikor a fű kinő azon a helyen, a koponya nem látható többé; ez a medve vége.

Leo Sternberg is hagyott ránk leírást a giljások medveünnepeiről. Ez lényegében megegyezik az előző beszámolókkal, de némely részletét érdemes megjegyezni. Sternberg szerint az ünnepet rendszeren valamelyik elhunyt rokon tiszteletére tartják; a legközelebbi hozzátartozó vásárol vagy fog egy medvebocsot, s azt két vagy három évig táplálja, míg alkalmassá nem válik arra, hogy feláldozzák. Csak bizonyos előkelő vendégek (*Narch-en*) élvezik azt a kiváltságot, hogy a medve húsból részesüljenek, a házigazda és nemzetségének tagjai pedig a húsból készült levest eszik; ebből az alkalomból nagy mennyiségű levest készítenek és fogyasztanak el. A díszvendégeknek (*Narch-en*) ahhoz a nemzetséghez kell tartozniuk, amelybe a gazda leányai és nemzetségének többi nőtagjai beházasodtak; az egyik vendégnek, rendszeren a házigazda vejének jut az a feladat, hogy a medvét nyilával agyonlője. A leölt medve bőrét, fejét és húását nem az ajtón, hanem a füstnyíláson át viszik be a házba; a fej alá nyilakkal telt tegzet helyeznek, melléje pedig dohányt, cukrot és más élelmet. Azt hiszik, hogy a medve lelke magával viszi ezeknek a dolgoknak a lelkét hosszú útjára. A medve hújának megfőzésére külön edényt használnak, a tüzet pedig szent acél-kovakő szerkezettel kell meggyújtani; ez a nemzetség birtokában van, és nemzedékről nemzedékre száll, de sohasem használják tűzgyújtásra ezeken az ünnepi alkalmakon kívül. Abból a sokféle ételből, amelyet az összegyűlt nép ellátására főznek, egy adagot külön edénybe tesznek, és a medve feje mellé helyezik; ezt úgy említik: „táplálják a fejet”. Miután a medvét leölték, hím és nőstény kutyákat áldoznak fel páronként. Mielőtt megfojtják őket, enni adnak nekik, és megparancsolják: menjenek urukhoz a legmagasabb hegyre, cseréljenek bőrt, és térjenek vissza a jövő évben medve alakjában. A kimúlt medve lelke is ugyanahhoz az úrhoz távozik, ez egyúttal az őserdő ura is; a medve a neki bemutatott áldozatokkal megrakodva megy el, a kutyák lelkének és az ünnepeken olyan nagy szerepet játszó lehántott szent pálcák lelkének kíséretében.

A giljások szomszédai, a goldok nagyon hasonló módon bánnak a medvével. Vadásznak rá, és megölik, de néha elfognak egy élő medvét, ketrecben tartják, jól táplálják, fiuknak és testvérüknek szólítják. Majd egy nagy ünnep keretében kihozzák ketrecéből, s nagy tisztelet kifejezésével körülvezetik, utána pedig megölik és megeszik. „Ezután a koponyát, az állkapcsot és a fület mint gonosz szellemek elleni szereket egy fára függesztik; a húst azonban megeszik, és nagyon élvezik, mert hitük szerint mindazok, akik részesülnek benne, nagy kedvet kapnak a vadászathoz, és bátrak lesznek.”

Az Amur vidékének egy másik evenki népe, az orocs általában hasonló jellegű medveünnepet ül. Aki medvebocsot fog, kedves kötelességének tekinti, hogy ketrecben tartsa és nevelje mintegy három éven át, hogy azután nyilvánosan leölje, húsát pedig barátaival együtt fogyassza el. Az ünnep, bár egyének rendezik, nyilvános; ezért az emberek igyekeznek, hogy minden orocs faluban minden évre essék egy. Amikor a medvét kivezetik ketrecéből, lándzsákkal, íjakkal és nyilakkal felfegyverzett emberek kíséretében kötélrel körülviszik valamennyi kunyhó körül. A medvét és vezetőit minden kunyhónál jó étellel és itallal vendégelik meg. Eltart néhány napig, amíg nemcsak az illető falu, de a szomszéd község valamennyi kunyhóját is meglátogatják. Ezeket a napokat játékokkal és zajos vidámsággal töltik. Végül egy fához vagy faoszlophoz kötik a medvét, a tömeg halálra nyilazza, majd húsát megsütik és megeszik...

Ezeknek a törzseknek a medvével való bánásmódjában találunk olyan elemeket, amelyeket alig lehet megkülönböztetni az imádástól. Ilyenek például a mind életében, mind kimúlása után előtte elmondott imák; az állat koponyája alá tett ételfelajánlások, beleértve saját húsának részeit is; továbbá az a gilják szokás, hogy az élő állatot a bő halfogás biztosítása érdekében a folyóhoz viszik, és házról házra vezetik, hogy minden család részesüljön áldásában, mint ahogyan Európában is tavasszal a májusfát vagy a fa szellemének személyes képviselőjét kaputól kapuig szokták vezetni, hogy az újjáéledő természet friss ereje mindenkire kiterjedjen. Amellett az, hogy az állat húsát és véréát ünnepélyesen magukhoz veszik, és különösen az ajnuknak az a szokása, hogy a holt állat elé

helyezés útján megszentelt csésze tartalmát megosztják, erősen a szentség mellett szól; ezt a tanúságot megerősíti az a gilják szokás, hogy külön edényeket tartanak fenn a hús számára, s ezt egy olyan szent szerszámmal meggyújtott tűzön főzik meg, amelyet a vallási alkalmakon kívül sohasem használnak. Valóban John Batchelor tisztelendő, fő forrásunk az ajnu vallásra vonatkozólag, nyíltan imádásnak mondja azt a szertartásos tiszteletet, amelyet az ajnuk a medve iránt tanúsítanak; azt állítja, hogy az állat kétségtelenül isteneik egyike. Az ajnuk valóban korlátozás nélkül alkalmazták istent jelentő szavukat (*kamui*) a medvére; de – maga Batchelor mutatja ezt ki – ezt a szót számos különféle jelentéssel és sokféle tárgyra használják, így a medvére való alkalmazását nem tekinthetjük bizonyos érvnek amellet, hogy ezt az állatot tényleg istenségként tisztelik. Sőt kifejezett adatunk van rá, hogy a szahalini ajnuk nem tartják istennek a medvét, csak az istenekhez küldött követnek; ezt az állítást megerősíti a leölésekor az állatra bízott üzenet. A jelek szerint a giljások is követnek tartják a medvét, amelyet ajándékokkal küldenek a Hegyek Urához; ettől az úrtól függ a nép jóléte. Ugyanakkor azonban úgy bánnak az állattal, mint az embernél magasabb rendű lényel, sőt mint kisebb istenséggel, akinek a faluban valójelenléte – amíg jól tartják és táplálják – áldást hoz, különösen pedig féken tartja azoknak a rossz szellemeknek a seregét, akik állandóan lesben állnak az emberekre, ellopják javaikat, és betegséggel, bajjal megrontják testüket. Ezenfelül a giljások, az ajnuk és a goldok (nanajok) mind azon a véleményen vannak, hogy ha esznek a medve húsból, vérből vagy leveséből, megszerzik az állat nagyhatalmának egy részét, különösen bátorságát és erejét. Nem csoda tehát, ha az ilyen nagyjótévőt a legmélyebb tisztelet és szeretet jeleivel veszik körül.

Az ajnuknak a medvével szemben tanúsított kétes magatartására némi fény derül, ha összehasonlítjuk azzal a hasonló bánásmóddal, amelyet más lények iránt tanúsítanak. A fülesbaglyot például jó istenségnek tekintik, aki huhogásával figyelmezteti az embereket a fenyegető bajra, és megvédi őket; ezért szeretik, bíznak benne, és áhítattal tisztelik, mint isteni közvetítőt az emberek és a Teremtő között. A neki adott nevek egyformán jellemzik isteni és közvetítői minőségét. Ha csak alkalmuk nyílik rá, megfognak egy ilyen isteni

madarat, és kalitkában tartják, ahol ilyen nevekkal becézik: „Szeretett isten” és „Kedves kis istenség”. Mégis eljön az idő, amikor a kedves kis istenséget megfojtják, és elküldik mint közvetítőt, hogy üzenetet vigyen a magasabb rendű isteneknek vagy magának a Teremtőnek. Amikor a fülesbagoly feláldozására készülnek, a következő imával fordulnak hozzá: „Szeretett istenség, szeretetből neveltünk fel, és most el akarunk küldeni atyádhoz. Ezennel élelmet, *inaót*, bort és süteményt ajánlunk fel neked; vidd el ezeket szülődhöz, ő nagyon fog örülni. Amikor hozzá mégy, mondd: »Hosszú ideig éltem az ajnuk között, ahol ajnu atya és ajnu anya nevelt föl. Most hozzád jövök. Sokféle jó dolgot hoztam. Míg Ajnuországban éltem, sok nyomorúságot láttam. Megfigyeltem, hogy a nép egy részét démonok szállták meg, egyeseket vadállatok sebeztek meg, mások földcsuszamlásnál jártak szerencsétlenül, ismét mások hajótörést szenvedtek, sokakat betegség gyötör. A nép nagy bajokkal küzd. Hallgass meg, atyám, nézz le az ajnukra, és siess segítségükre.« Ha ezt teszed, atyád megsegít bennünket.”

Az ajnuk továbbá sasokat tartanak ketrecben, istenségekként imádják őket, sorra kérik, védjék meg a népet a bajtól. Mégis feláldozzák e madarat; amikor erre készülnek, a következő módon imádkoznak hozzá: „Ó, drága istenség, ó, te isteni madár, kérlek, hallgass szavamra. Te nem tartozol ebbe a világba, mert a te otthonod a Teremtőnél és az ő arany sasainál van. Minthogy ez így áll, megajándékozlak ezekkel az *inaókkal*, süteményekkel és más értékes dolgokkal. Lovagolj az *inaókon*, és menj fel otthonodba, a dicső mennybe. Ha megérkezel, gyűjtsd össze a magadfajta isteneket, és köszönd meg nekik nevünkben, hogy kormányozzák a világot. Jöjj el ismét, könyörgünk, és uralkodj rajtunk. Ó, drágaságom, menj békességgel!” Ezenkívül az ajnuk sólymokat is tisztelnek, ketreceken tartják, és áldozatul ajánlják fel őket. Amikor egyiküket megölik, a következő imádságot kell intézni a madárhoz: „Ó, isteni sólyom, te tapasztalt vadász vagy, tedd, hogy ügyességed rám szálljon.” Ha egy sólyommal jól bánnak fogságában, és ilyen módon imádkoznak hozzá leölésekor, bizonyosan segítséget küld a vadásznak.

Így az ajnu reméli, hogy többféle módon húz hasznat azoknak a lényeknek a leöléséből, amelyeket mégis istenieknak tekint. Elvárja

tőlük, hogy elvigyék üzeneteit rokonságukhoz vagy a túlvilági istenekhez; reméli, hogy részesül erényeikben, ha megeszi testrészeiket, vagy más úton-módon; végül szemmel láthatóan számít evilági testi feltámadásukra, ami lehetővé teszi, hogy ismét megfogja és megölje őket, s ismét besöpörje mindazt a jótéteményt, amelyhez legyilkolásuk útján jutott. Az imádandó medvéhez és az imádandó sashoz megölésük előtt intézett imák ugyanis arra biztatják ezeket az élőlényeket, hogy térjenek vissza; ez pedig világosan az eljövendő feltámadásukba vetett hitre mutat. Ha még volna valami kétség e tekintetben, azt eloszlatná Batchelor tanúsága, aki elmondja: az ajnu „szilárdan meg vannak győződve róla, hogy a vadászon elejtett vagy áldozatul felajánlott madarak vagy állatok lelke visszajön a földre, és itt testet öltve újra él; azt hiszik továbbá, hogy e lelkek éppen az emberek, különösen az ajnu vadász javára jelennek meg itt”. Batchelor tudósítása szerint az ajnu „bevallottan azért ölik meg és eszik meg az állatot, hogy egy másik kerüljön a helyére és részesüljön ugyanilyen bánásmódban”, és amikor ezeket az élőlényeket feláldozzák, „imákat intéznek hozzájuk, s ezekben arra kérik őket, jöjjenek vissza ismét, és szolgáltassanak nyersanyagot még egy lakomához, mintha nagy tisztesség és egyúttal gyönyörűség volna számukra, hogy így megölik és megeszik őket. Valóban így gondolkoznak ezek az emberek.” Mint a szöveg összefüggése mutatja, ezek az utóbbi megfigyelések különösen a medveáldozatokra vonatkoznak.

Így azok közt a jótétemények közt, amelyeket az ajnu a tiszteletre méltó állatok lemészárlásától vár, nem a legutolsó az, hogy teletömheti magát hússal és vérral mind a jelen, mind pedig még sok eljövendő hasonló alkalommal; ezt a kellemes kilátást viszont a kimúlt állatok lelki halhatatlanságába és testi feltámadásába vetett szilárd hite sugallja. A világ számos részében sok primitív vadász osztozik ebben a hitben. Itt még azt a nem lényegtelen megfigyelést tesszük, hogy az ünnepélyes szertartások, amelyekkel az ajnu, a giljakok és más törzsek a tisztelet és a gyász kifejezése között lemészárolják a szelíd és ketrecben tartott medvéket, valószínűleg csak továbbfejlesztése vagy felmagasztalása azoknak a hasonló rítusoknak, amelyeket a vadász akármelyik vad medve fölött végez, ha sikerül elejtenie az erdőben.

Sőt ami a giljákat illeti, kifejezett tudomásunk van arról, hogy valóban így áll a dolog. Ha meg akarjuk érteni a gilják szertartás jelentőségét – mondja Sternberg –, „mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy a medveünnepeket nemcsak egy házi medve leölésekor ülik meg – mint általában, de tévesen gondolják –, hanem minden alkalommal, amikor valamelyik giljának sikerül vadászaton elejtenie egy medvét. Igaz, hogy ezekben az esetekben az ünnepség kevésbé impozáns külsőségeket ölt, de lényegében ugyanaz marad. Amikor egy az erdőben elejtett medve fejét és bőrét a faluba viszik, a győztesnek kijáró fogadtatásban részesül, zene és ünnepi szertartás középpontja. A fejet egy megszentelt állványra helyezik, etetik, és felajánlásokkal traktálják ugyanúgy, mint amikor egy házi medvét ölnek le; ugyancsak összegyűlnek a díszvendégek (*Narch-en*) is. Ilyenkor is áldoznak fel kutyákat, s a medve csontjait ugyanazon a helyen és a tiszteletnek ugyanolyan jeleivel raktározzák el, mint egy házi medve csontjait. Ezért a nagy téli ünnepség csak kiterjesztése annak a rítusnak, amelyet minden medve elejtésénél elvégeznek.”

Így az ilyen törzsek gyakorlatában mutatkozó látszólagos ellentmondás, hogy tisztelik és majdnem istenítik azokat az állatokat, amelyeket rendszeresen vadásznak, megölnék és megesznek, nem olyan kiáltó, mint első látásra hinnők: az embereknek megvan az okuk, sőt nagyon is gyakorlati okuk van rá, hogy így járjanak el. A primitív ember ugyanis egyáltalán nem olyan logikátlan és gyakorlatiatlan, mint amilyennek a felületes megfigyelők gondolják; mélyen elgondolkozik az őt közvetlenül érintő kérdéseken, érveket sorakoztat fel, és bár következtetései gyakran nagyon távol esnek a mieinktől – nem szabad elvitatnunk tőle az emberi lét némely alapvető problémáján való türelmes és hosszas elmélkedés érdemét. Ha a jelen esetben a medvéket általában olyan lényeknek tekinti, amelyek teljesen az emberi szükségletek kielégítésére szolgálnak, s a fajta egyes egyedeit mégis olyan tiszteletre érdemesíti, amely már majdnem az istenítéssel ér fel, ezért nem szabad elhamarkodottan irracionális és következtelen lénynek tekintenünk, hanem meg kell próbálnunk, hogy az ő nézőpontjára helyezkedjünk. Ha így járunk el, rá fogunk jönni, hogy a primitív ember, bármilyen abszurdnak tűnik is előttünk a magatartása, mégis

általában olyan gondolatmenet alapján cselekszik, amelyet korlátozott tapasztalatainak tényeivel összhangban állónak lát. Ezt akarom illusztrálni a következő fejezetben; megkísérlem, hogy kimutassam: az ajnuk és más északkelet-ázsiai törzsek medveünnepének emelkedett szertartása csak egyik különösen szembeszökő példája annak a tiszteletnek, amelyet a kezdetleges filozófiai elvek alapján a primitív ember tanúsít olyan állatokkal szemben, amelyeket megöl és megeszik.

A VADÁSZOK KIENGESZTELIK A VADÁLLATOKAT

Az életnek a testben rejlő és gyakorlatilag halhatatlan lélekkel való magyarázatát a primitív ember nem korlátozza az emberi lényekre, hanem általában kiterjeszti az élő teremtményekre. Ebben az eljárásban bőkezűbb és talán logikusabb is, mint a civilizált ember, aki rendesen megtagadja az állatoktól a halhatatlanságnak a maga számára igényelt kiváltságát. A vadember nem olyan büszke; általában azt hiszi: az állatok az emberekéhez hasonló érzésekkel és értelemmel rendelkeznek, s akárcsak az embereknek, nekik is van lelkük, amely túléli testük halálát, hogy testetlen szellemként bolyongjon, vagy állat alakjában újjászülessék.

Így a vadember előtt, aki minden élőlényt gyakorlatilag az emberrel egyenlőnek tekint, egy állat megölésének és megevésének egészen más színben kell feltűnnie, mint ahogyan mi szemléljük, mi, akik az állatok értelmét a miénknél sokkal alacsonyabb rendűnek tartjuk, és megtagadjuk tőlük a halhatatlan lélek birtokát. Ezért a primitív vadász, aki megöl egy állatot, e kezdetleges filozófia elvei szerint azt hiszi, hogy ki van téve vagy a testétől megfosztott lélek, vagy az ugyanolyanfajta valamennyi többi állat bosszújának; ezeket ugyanis az emberekhez hasonlóan úgy fogja fel, mint akiket a rokonság szálai és a vérbosszú kötelezettségei fűznek össze, s ezért kénytelenek magukon esett sérelemnek érezni azt, amely egyiküket érte. Így azután a primitív ember azt a szabályt követi, hogy megkíméli azoknak az állatoknak az életét, amelyeknek megölésére nincs nyomós oka, legalábbis az olyan vad és veszedelmes állatokét, amelyek valószínűleg véres bosszút állnának egyikük lemészárlásáért. Ilyen állatok a krokodilok. Csak forró éghajlatú országokban fordulnak elő, itt rendszerint bőségben található élelem, ezért a primitív embernek kevés oka van rá, hogy kemény és ízetlen húsup kedvéért megölje őket. Ezért némely primitív törzsnek az a szokása, hogy megkíméli a krokodilt, vagy inkább csak akkor öli meg, ha a vérbosszú törvénye megköveteli, azaz megtorlásul azért, mert a krokodilok embert pusztítottak el. A

borneói dajakok például nem ölnek krokodilt, hacsak előzőleg egy krokodil nem ölt embert. „Mert – mondják – miért követnének el agressziót, mikor az állat és rokonsága olyan könnyen visszafizetheti nekik? De ha az alligátor kioltja egy ember életét, a túlélő rokonoknak kötelessége a bosszú, s ők ugyanolyan szellemben veszik üldözőbe az emberevőt, mint ahogyan a törvény embere üldözi a gonosztevőt. Mások még ebben az esetben is vonakodnak attól, hogy belekeveredjenek egy olyan viszályba, amely nem őket érinti. Felteszik, hogy az emberevő alligátort az igazságos Végzet üldözi; ha megfognak egyet, mély meggyőződésük szerint ez szükségképpen a bűnös vagy egyik bűntársa.”

A dajakokhoz hasonlóan a madagaszkári bennszülöttek sem ölnek soha krokodilt, „kivéve azért, hogy bosszút álljanak egy barátjukért, akit krokodil pusztított el. Hisznek benne, hogy e csúszómászók egyikének okatlan kiirtását a *lex talionis* elvének megfelelően emberélet kioltása követi majd.” Azok, akik a madagaszkári Itazitónál laknak, évenként kiáltvánnyal fordulnak a krokodilokhoz, és kijelentik, hogy néhány barátjuk haláláért ugyanannyi krokodil megölésével állnak majd bosszút; figyelmeztetik a jó szándékú krokodilokat mind, álljanak félre az útból, mert velük nincsen viszályuk, csak rosszakaratú rokonaikkal, akik emberi életet oltottak ki. Madagaszkár több törzse származtatja magát krokodiltól, s úgy tekint e pikkelyes csúszómászóra, mint amely minden tekintetben ember, és testvére. Ha ezeknek az állatoknak egyike annyira megfélemedezik magáról, hogy elnyeli valamelyik emberi rokonát, a törzsfőnök vagy távollétében egy a törzsi szokásokban jártas öregember a nép élén a víz szélére vonul, és felhívja a tettes családját, hogy adja ki a bűnöst az igazságszolgáltatásnak. Ezután csalátket tesznek egy horogra, és a folyóba vagy a tóba vetik. Másnap partra húzzák a bűnös rokont vagy egyik családtagját, és miután szigorú kihallgatás során rábizonyították bűncselekményét, halálra ítélik és kivégzik. Miután az igazságszolgáltatás igényének ily módon eleget tettek, s a jog felségét teljesen megvédték, az elhunyt krokodilt mint rokont siratják meg és temetik el, halmot emelnek teteme fölé, fejének helyét pedig kővel jelölik meg.

A tigris a másik veszedelmes vadállat, amelyet a primitív ember legszívesebben békében hagy, hogy a fajta egyik képviselőjének

megölésével ki ne hívja a többiek ellenséges magatartását. Semmilyen megfontolás nem vehet rá egy szumátrai embert arra, hogy tigrist fogjon vagy sebezzen meg, kivéve az önvédelem esetét vagy a közvetlen megtorlást azért, mert a tigris barátját vagy rokonát pusztította el. Ha egy európai tigriscsapdát állított, a szomszédban lakó emberek – mint tudjuk – kimentek éjszaka arra a helyre, és megmagyarázták az állatoknak, hogy a csapdát nem ők helyezték el, s nem az ő beleegyezésükkel állították fel. Bengáliában a Radzsmahal környéki dombok lakói nagyon ellene vannak a tigris megölésének, kivéve ha az egyik vadállat elhurcolta valamelyik rokonukat. Ebben az esetben elindulnak, hogy felhajtsák és megöljék a tigrist; ha ez sikerül, ráhelyezik íjaikat és nyilaikat a tetemre, és tanúságul hívják Istent, hogy az állatot bosszúból ölték meg rokonuk elvesztése miatt. Miután így a bosszú művét végrehajtották, megesküsznek, hogy csak hasonló provokáció hatására támadnak meg ismét egy tigrist.

A carolinai (Észak-Amerika) indiánok nem zaklatják a kígyókat, ha útjukba kerülnek, hanem átmennek az ösvény másik oldalára, mert azt hiszik, hogy ha megölnék egy kígyót, a csúszómászó rokonai megtorlásul valamelyik fivérüket, rokonukat vagy barátjukat fogják elpusztítani. A szemínole indiánok is kímélik a csörgőkígyót, mert attól félnek, hogy a holt csörgőkígyó lelke bosszúállásra fogja izgatni rokonait. A cserokí indiánok a csörgőkígyót a kígyótörzs főnökének tekintik, s ennek megfelelően félik és tisztelik. Egy cserokí alig merészkedik egy csörgőkígyót megölni, hacsak elkerülheti, s ebben az esetben is köteles jóvátenni bűnét úgy, hogy vagy saját személyében, vagy a pap közvetítésével, megszabott formula szavaival megköveti a kígyó lelkét. Ha ezeket az elővigyázatossági rendszabályokat elhanyagolják, a holt kígyó rokonai elküldik az egyiket maguk közül mint bosszúállót; ez kinyomozza és halálra marja a gyilkost. Egyetlen közönséges cserokí sem mer farkast ölni, hacsak nem feltétlenül szükséges; azt hiszi ugyanis, hogy a megölt vadállat rokonsága megbosszulja halálát, s a fegyver, amellyel a tettet elkövette, teljesen használhatatlanná válik a jövőben, hacsak egy varázsló meg nem tisztítja és meg nem szenteli. Egyes személyek azonban, akik ismerik az ilyen bűn kiengesztelésének szabályait, büntetlenül ölhetnek farkast; olyan társaik, akiknek

marhái vagy halcsapdái megszenvedték a farkasok fosztogatását, néha fel is bérelik őket vadászatra. Kelet-Szudán Dzsebel-Nuba (Nuba-hegység) nevű területén tilos egy bizonyos, a mi feketerigónkhoz hasonló fekete madár fészkéhez nyúlni vagy fiókáit kiszedni, mert az emberek hite szerint a madárszülők azzal bosszulják meg a sérelmet, hogy viharos szelet támasztanak, s ez elpusztítja a vetést.

De a primitív ember nem engedheti meg magának, hogy minden állatot megkíméljen. Vagy meg kell ennie némelyiküket, vagy kénytelen éhezni, s amikor az a kérdés vetődik fel, hogy az állat pusztuljon-e el, vagy ő maga, kénytelen leküzdeni babonás aggályait, és kioltani az állat életét. Ugyanakkor azonban mindent elkövet, ami módjában áll, hogy kiengesztelje áldozatait és rokonságukat. Még akkor is tanúságot tesz irántuk érzett tiszteletéről, amikor megöli őket, igyekszik kimenteni vagy éppen eltitkolni részvételét haláluk okozásában, s ígéretet tesz arra, hogy földi maradványaikat tisztességben részesíti. Azt reméli, hogyha így elveszi a halál borzalmasságát, ki tudja békíteni áldozatait sorsukkal, s ráveheti társaikat, hogy jöjjenek el, és szintén ölessék meg magukat. Kamcsatka lakói például elvnek tekintették, hogy sohasem ölnek meg szárazföldi vagy tengeri állatot, amíg nem mentegették magukat előtte, és nem kérték arra: ne vegye zokon tettüket. Ezenkívül cédrusdiót és más effélét ajánlottak fel neki, hogy elhitessék vele: nem áldozat, hanem vendég egy lakomán. Azt hitték, hogy ezzel rávehetik a fajta többi állatát, hogy ne féljen. Például: miután leöltek egy medvét, és lakmároztak a húsából, a házigazda a társaság elé hozta a medve fejét, fűbe göngyölgette, s egy csomó csecsebecsével ajándékozta meg. Aztán az idegenekre hárította a felelősséget a medve haláláért, és felszólította a vadállatot, hogy rajtuk álljon bosszút. Megkérte a medvét arra is, mesélje el a többi medvének, milyen jól bántak vele, hogy ők se féljenek eljönni. Kamcsatka lakói a fókákat, oroszlánfókákat és más állatokat is ugyanilyen szertartásos tisztelettel vették körül. A leölt állatok szájába egy medvekaporhoz hasonló növény hajtásait szokták dugni; majd buzdítják a vigyorgó koponyákat, hogy ne féljenek, hanem menjenek társaikhoz, és mondják el ezt nekik;

jöjjenek elő, fogassák meg magukat, s részesüljenek ők is ebben a pompás vendéglátásban.

A finnek rendszerint igyekeznek meggyőzni a leölt medvét, hogy nem ők gyilkolták meg, hanem leesett a fáról, vagy más módon lelte halálát; ezenkívül temetési ünnepet rendeznek tiszteletére, s ennek a végén dalnokok részletesen leírják a neki bemutatott hódolatot, biztatják: számoljon be a többi medvének arról a nagy tisztességről, amelyben részesült, azért, hogy példáját követve ők is jöjjenek el, és ölessék le magukat. Amikor a lappoknak sikerült szerencsésen elejteniük egy medvét, megköszönték neki, hogy nem bántotta őket, nem törte el a halálos sebeit okozó fűtykösöket és lándzsákat; imádkoztak hozzá, ne torolja meg halálát rajtuk azzal, hogy vihart küld, vagy bármilyen más módon. Azután lakomán megették a húsát.

Avadászok tiszteletét az általuk rendszeresen elejtett és elfogyasztott medvék iránt tehát nyomon követhetjük az óvilág egész északi vidékén, a Bering-szorostól a Lappföldre. Hasonló alakban jelenik meg Észak-Amerikában is. Az amerikai indiánoknál a medvevadászat fontos eseményt jelentett, hosszú böjttel és tisztulással készültek fel erre. Elindulás előtt engesztelő áldozatot mutattak be az előző vadászatokon elejtett medvéknek, s arra kérték őket, legyenek kegyesek a vadászokhoz. Ha medvét ejtettek, a vadász meggyújtotta pipáját, szárát a medve ajkai közé dugta, belefújta a pipa fejébe, s így füsttel töltötte meg az állat pofáját. Azután kérte a medvét: ne haragudjék, amiért megölte, s ne hozzon rá balsikert a jövő vadászatokon. A tetemet egészben megsütötték és megették; a húsból egyetlen morzsának sem volt szabad megmaradnia. A fejet vörösre és kékre festve póznára tűzték, és szónokok beszéltek hozzá, dicséreteket halmozva az elejtett állatra. Ha az ottava törzs Medve nemzetségének tagjai medvét öltek, lakomát rendeztek neki a saját húsából, s így szóltak hozzá: „Ne neheztelj ránk azért, mert megöltünk. Eszes lény vagy, látod, hogy gyermekeink éhesek. Szeretnek téged, és be akarnak fogadni testükbe. Nem dicső dolog az, ha valakit egy főnök gyermekei esznek meg?” Ha Brit Columbia nutka indiánjai medvét ejtettek el, hazavitték, és ülő helyzetben az első főnök elé helyezték, alakokkal díszített főnöki sapkát illesztettek a fejére, bundáját pedig

fehér pelyhekkal szórták be. Egy tálcán élelmet raktak eléje, majd szóval és mozdulatokkal biztatták, hogy egyék. Ezután az állatot megnyúzták, megfőzték és megették.

Hasonló tiszteletet tanúsítanak más veszedelmes élőlények iránt azok a vadászok, akik ezeket rendszeresen csapdába ejtik és megölik. Amikor kaffer vadászok dárdáik záporával árasztják el az elefántot, így kiáltanak: „Ne ölj meg bennünket, nagy kapitány; ne üss meg, ne taposs ránk, hatalmas főnök!” Amikor megdöglött, mentegetőznek előtte, azt a látszatot keltve, hogy halála merő véletlen műve. A tisztelet jeléül ormányát ünnepi szertartással temetik el; azt mondják ugyanis: „az elefánt nagy úr, az ormánya a keze”. Mielőtt az ama-kosza kafferok megtámadnak egy elefántot, kiáltozva kérik az állatot, bocsássa meg nekik a gyilkosságot, amelyet el akarnak követni; nagy alázatot mutatnak személye iránt, világosan kifejtik, milyen szükségük van agyarára, hogy gyöngyszemeket faragjanak belőle, és kielégítsék szükségleteiket. Miután megölték, ormánya végét a földbe temetik, s ezzel együtt néhány olyan árucikket, amelyet az elefántcsontért kaptak; remélik, hogy így elkerülhetik az egyébként őket fenyegető bajt. Kelet-Afrika egyes törzseinél az oroszlán elejtése után a tetemet a király elé viszik, ez pedig bemutatja neki hódolatát: földre borul előtte, és arcát a vadállat orrához dörzsöli. Ha Nyugat-Afrika egyes részein egy néger leopárdot öl, megkötözik és a főnökök elé viszik a vadászt, mert az előkelőkkel egyenrangút pusztított el. A fogoly azzal védekezik, hogy a leopárd az erdő főnöke, s így idegen. Ekkor szabadon engedik és megjutalmazzák. A leopárd tetemét azonban főnöki sapkával díszítik, ünnepélyesen felravatalozzák a faluban, és éjszakai táncot rendeznek tiszteletére. A bágandák nagyon félnek az általuk elpusztított bivalyok kísérteteitől, s mindig kiengesztelik ezeket a veszedelmes szellemeket. Semmi esetre sem viszik a megölt bivaly fejét a faluba vagy egy banánültetvényre; a fej húsát mindig nyílt terepen fogyasztják el. Azután a koponyát egy erre a célra épített kis kunyhóban helyezik el, itt felajánlásként sört öntenek ki, és kérik a szellemet: maradjon a helyén, és ne zaklassa őket.

A cethal is olyan félelmetes állat, amelynek életét a primitív vadász örömmel, de mégis félve és reszketve oltja ki. Az északkelet-szibériai tengerparti korjások a cethal elejtése után közösségi

ünnepet ülnek; ennek lényeges része azon a felfogáson alapul, hogy a megölt cethal látogatóba jött a faluba; hogy csak bizonyos ideig marad, s ezalatt nagy tisztelettel bánnak vele; hogy azután visszatér a tengerbe, és látogatását a következő évben megismétli; hogy rokonainak beszámol a vendégszerető fogadtatásról, amelyben részesült, s ezzel ráveszi őket, hogy ugyancsak jöjjenek el. A korjások felfogása szerint a cethalak – mint minden más állat is – rokonságban álló egyének törzsét vagy inkább családját alkotják, és a korjásokhoz hasonló falvakban élnek. Bosszút állnak azért, ha valamelyiküket meggyilkolják, és hálásak a nekik juttatott szíves bánásmódért”. Amikor a Madagaszkártól északra eső St. Mary-sziget lakosai cethalvadászatra indulnak, a fiatal állatokat veszik célba, és „alázatosan kérik az anya bocsánatát, előadva, hogy miért szükséges elkerülhetetlenül gyermekének megölése, majd felszólítják: legyen szíves lemerülni, amíg a tettet végrehajtják, hogy anyai érzéseit meg ne bántsa ennek a számára annyira fájdalmas eseménynek a látványa”. Amikor egy adzsumba vadász elejtett egy nőstény vízilovat a nyugat-afrikai Azingo-tavon, lefejezték az állatot, és eltávolították belső részeit. Ekkor a vadász meztelenül belépett a bordák közötti üregbe, beletérdelt a vértócsába, megmosta egész testét az állat vérével és ürülékével, közben pedig imádkozott a víziló lelkéhez, hogy ne nehezteljen rá, amiért megölte, s ezzel meghíúsította a leendő anyasághoz fűzött reményét; emellett arra is kérte a szellemet, ne biztasson fel más vízilovakat, hogy a vadász kenujának felborítása és elsüllyesztése útján megbosszulják halálát.

A brazíliai indiánok pusztításai miatt rettegnek a hiúztól, egy a leopárdhoz hasonló állattól. Ha sikerül egyet közülük csapdába ejteniük, megölik, és testét hazaviszik a faluba. Ott az asszonyok sokszínű tollakkal takarják be a tetemet, karpereceket fűznek lábaira, elsiratják, és így szólnak: „Kérlek, ne állj bosszút a mi kicsinyeinken azért, mert a magad tudatlansága miatt csapdába estél, és meghaltál. Hiszen nem mi csaptunk be téged, hanem te magad csapódtál be. Férjeink azért állították a csapdát, hogy ehető állatokat szerezzenek vele; nem is álmodták, hogy téged fognak meg benne. Éppen ezért nehogy lelked azt ajánlja társaidnak, hogy bosszulják meg halálodat a mi kicsinyeinken!” Ha egy blackfoot indián sasokat fogott csapdával, leölésük után a madarakat egy

sasfészeknek nevezett s a táboron kívül ezek fogadására készített külön kunyhóba viszi. Itt a madarakat sorban a földre teszi, fejüket pálcákkal támasztja fel, mindegyiknek a csőrébe tesz egy darab szárított húst, hogy a holt sas lelke távozása után mondja el a többi sasnak: jó bánásmódban részesítik őket az indiánok. Az Orinoco vidékén is, ha indián vadászok elejtenek egy állatot, kinyitják a száját, és néhány csöppet töltenek bele a rendszerint magukkal vitt italból, hogy a döglött állat lelke mondja el társainak a fogadtatást, amelyben részesült, hogy azután ezek ugyanannak a szíveslátásnak a reményétől sarkallva siessenek megöletni magukat. Amikor egy teton indián útjában szürke vagy sárga lábú pókra talál, megöli, mert baj érné akkor, ha nem tenné. De gondosan ügyel arra, hogy a pók ne tudja, hogy ő öli meg; ha ugyanis a pók tudná, lelke elmenne, elmondaná ezt a többi póknak, s egyikük bizonyosan megbosszulná rokona halálát. Ezért az indián, miközben eltapossa a rovar, így szól: „Ó, Pók-nagyapa, a Mennydörgés-lények ölnek meg téged.” A pók pedig azonnal összeroppan, és elhiszi, amit mondtak neki. Lelke bizonyára siet elmondani a többi póknak, hogy a Mennydörgés-lények ölték meg, de ebből semmi baj nem származik. Hiszen mit is tehetnének a szürke vagy sárga lábú pókok a Mennydörgés-lények ellen?

De a primitív ember nemcsak a veszedelmes lényekkel igyekszik jó viszonyban élni. Igaz, hogy a vadállatok iránt tanúsított tisztelete bizonyos mértékig erejükkel áll arányban. Így a kambodzsai vadászten nép azt hiszi, hogy minden állatnak van lelke, s ez kimúlása után kóborol; ezért bocsánatot kérnek az állattól, amikor elejtik, nehogy lelke visszatérjen és meggyötörje őket. Áldozatokat is mutatnak be neki, de ezek az állat nagyságával és erejével állnak arányban. Az elefánt pusztulásakor végrehajtott szertartásaik hét napon át tartanak nagy ünnepélyességgel. Hasonló megkülönböztetést tesznek az észak-amerikai indiánok. „A medve, a bölény és a hód istenségek (*manidos*), ezek élelmet szolgáltatnak. A medve félelmetes és jóízű. Ceremóniákat végeznek tiszteletére; kérik, engedje magát megenni, bár tudják, hogy nincs sok kedve hozzá. Megölünk téged, de nem semmisülsz meg. Fejét és mancsát tiszteletben részesítik... Más állatokkal hasonló okból hasonlóképpen bánnak... Számos állati *manidost* gyakran

megvetéssel kezelnek, mert nem veszedelmesek; ilyen a teknősbéka, a menyét, a görény stb.” A megkülönböztetés tanulságos. Olyan állatokat, amelyek félelmetesek vagy jóízűek, illetve mindkét vonás megtalálható bennük, szertartásos tisztelettel vesznek körül, de megvetik azokat, amelyek se nem félelmetesek, se nem jóízűek. Láttunk példákat arra a tiszteletre, amelyet félelmetes és fogyasztásra alkalmas állatok iránt tanúsítanak. Most azt kell még bebizonyítanunk, hogy hasonló tisztelet jár olyan állatoknak is, amelyekről ugyan nem félnek, de vagy húsukért, vagy bőrükért megbecsülik őket.

Amikor a szibériai cobolyvadászok cobolyt fognak, senkinek sem szabad az állatot látnia, s azt hiszik, hogyha a megfogott cobolyról akár jót, akár rosszat mondanak, több coboly nem esik törbe. Az egyik vadásznak az a véleménye, hogy a cobolyok meghallják, amit róluk akár Moszkva távolságában is mondanak. Kijelentette: a cobolyvadászat jelenlegi pangásának az az oka, hogy néhány élő cobolyt küldtek Moszkvába. Ott megrökönyödéssel bámulták meg őket mint furcsa állatokat, s ezt a cobolyok nem viselik el. Amellett – mondta – a cobolyzsákmány csökkenésének másik, kevésbé jelentős oka, hogy ma már a világ sokkal rosszabb, mint régen volt, ma már előfordul, hogy egy vadász elrejtje a maga ejtette cobolyt, ahelyett hogy beadná a közös készletbe. A cobolyok szerint ezt sem viselik el. Az alaszakai vadászok egy évig megőrzik és távol tartják a kutyáktól a cobolyok és a hódok csontjait, azután pedig gondosan eltemetik, „különben a hódok és cobolyok őrző szellemei úgy gondolnák, hogy megvetik őket, s ezért ezután egyet sem sikerülne megölni vagy csapdába ejteni”. A kanadai indiánok ugyancsak nagyon vigyáztak arra, hogy kutyáik ne rágcsálhassák a hódok csontjait vagy legalább egyes csontjait. Nagy fáradsággal összegyűjtötték, megőrizték és – ha a hódot hálóval fogták meg – a folyóba dobták ezeket a csontokat. Az indiánok azt felelték egy jezsuitának, akinek véleménye szerint a hódok nem tudhatják, mi történt csontjaikkal: „Semmit sem tudsz a hódfogásról, és mégis fecsegsz róla. Mielőtt a hód teljesen meghal, lelke körüljár az őt elejtő ember kunyhójában, és gondosan megjegyzi, mi történik csontjaival. Ha a csontokat a kutyáknak dobják, a többi hód hírt kap róla, és nem hagyja magát megfogni. De ha a csontokat tűzbe vagy

folyóba dobják, teljesen meg vannak elégedve, és ez különösen kedvező annak a hálónak, amely megfogta őket.” A hódvadászat előtt ünnepélyes imát mondtak a Nagy Hódhoz, és dohányt ajánlottak fel neki, a vadászat végén pedig egy szónok temetési beszédet mondott az elejtett hódok fölött. Dicsérte szellemüket és bölcsességüket. „Nem halljátok többé – mondta – a főnökök hangját, akik vezéreltek benneteket, s akiket az összes hódharcos közül választottak, hogy törvényeket szabjanak nektek. Beszédeitek, amelyeket a javasok tökéletesen értenek, nem hangzik fel többé a tó fenekén. Nem vívtok több csatát a vidrákkal, kegyetlen ellenségeitekkel. Nem, hódok! De bőrtök fegyverek vásárlására szolgál majd; füstölt sonkátokat elvisszük gyermekeinknek; kemény csontjaitoktól pedig távol tartjuk majd a kutyákat”.

Az amerikai indiánok ugyanilyen aprólékos tiszteletben részesítik a jávorantilopot, a szarvast és a jávorszarvast, s ugyanebből az okból. Csontjaikat nem szabad a kutyáknak adni, se a tűzbe dobni, zsírjukat sem szabad a lángokra csöpögtetni, mert hitük szerint a holt állatok lelke látja, mi történik testükkel, és elmondja a többi élő és holt állatnak. Ha tehát testükkel rosszul bánnak, a fajtához tartozó állatok nem hagyják magukat megfogni sem ezen, sem a másvilágon. A paraguayi csikítók között a beteget megkérdezi a varázsló, nem dobott-e el egy darab szarvas- vagy teknőshúst, és ha igennel felel, a javas azt mondja: „Ez öl meg téged. A szarvas vagy a teknősbéka lelke beleköltözött a testedbe, hogy megbosszulja a rajta esett sérelmet.” A kanadai indiánok csak a vadászati évad végén eszik meg a jávorszarvas embrióit, mert különben az anyaszarvasok félénkékké válnak, és nem engedik magukat megfogni.

Az indonéziai szigetvilág Timorlaut-csoportján a halász minden elfogott teknősbéka koponyáját háza elé akasztja ki. Mielőtt elindul újabbat fogni, az utolsónak megölt teknősbéka koponyájához fordul, bételt tesz állkapcsába, és kéri a holt állat lelkét, bírja rá tengeri rokonait, hogy jöjjenek és fogassák meg magukat. A közép-celebeszi Poso kerületben a vadászok megőrzik az általuk elejtett szarvasok és vaddisznók állkapcsait, s felakasztják házukban a tűz mellett. Azután így szólnak az állkapocscsontokhoz: „Kiáltsatok társaitoknak, hogy nagyatyáitok, unokaöcséitek vagy gyermekeitek ne menjenek el.” Azaz elképzelésük, hogy a kimúlt szarvasok és

disznók lelke ott időzik állkapcsuk körül, odavonzza az élő szarvasok és disznók lelkét, s ezek zsákmányul esnek a vadásznak. Így a ravasz celebsezi az elejtett állatokat csaléteknek használja, hogy élő állatokat vesztükbe csalogasson.

A Gran Chaco lengua indiánjai nagy kedvvel vadásznak a nandura, de amikor elejtenek egy ilyen madarat, és hazaviszik tetemét a faluba, lépéseket tesznek áldozatuk neheztelő lelkének megtévesztésére. Azt hiszik, amikor a halál első, természetes megrázkódtatása elmúlt, a nandu lelke összeszedi magát, és teste keresésére indul. Bölcs számítás alapján az indiánok tollakat tépnek a madár melléről, s ezeket több helyütt elszórják a nyom vonalán. A kísértet minden tollcsomónál megáll és gondolkodik: „Ez az én egész testem, vagy csak egy része?” A kétség feltartja útjában, s amikor végre mindegyik tollcsomónál döntött, s értékes időt pazarolt az egyik tollcsomótól a másikig vezető cikcakkos útvonalnak a követésével, a vadászok már biztonságban hazaértek, s a rászédett kísértet hiába cserkészik a falu körül, oda már fél belépni.

A Bering-szoros környékén lakó eszkimók azt hiszik, hogy a kimúlt tengeri állatok: fókák, rozmárok és cethalak lelke hólyagjukhoz tapad, s ezért ha a hólyagokat a tengerbe visszadobják, elérhetik, hogy a lelkek új testekbe költözzenek, és megsokasítsák az állatokat, amelyeket a vadászok üldözőbe vesznek és megölnek. Ebben a hitben minden vadász gondosan kivágja és megőrzi valamennyi elejtett tengeri állat hólyagját; egyszer egy évben, télen aztán nagy ünnepséget rendeznek, ekkor a közös gyűléskunyhóban tánccal és ételek felajánlásával tisztelik meg az év folyamán leölt valamennyi tengeri állat lelkét tartalmazó hólyagokat, aztán pedig kiviszik ezeket a jégre, és lyukakon keresztül a vízbe dobják; az egyszerű eszkimók ugyanis azt képzelik, hogy az állatok lelke a náluk tapasztalt szíves bánásmódtól jókedvre derül, s aztán mint fókák, rozmárok és bálnák születnek újjá, majd ebben az alakjukban szívesen sereglenek olyan helyre, ahol a vadászok dárdával, szigonnyal vagy más módon újra elpusztíthatják őket.

Ugyanebből az okból egy olyan törzs, amelynek ellátása főleg vagy részben a halászatától függ, gondosan ügyel arra, hogy a halakkal szemben minden látható módon jelét adja tiszteletének és

megbecsülésének. A perui indiánok „imádták a halakat, amelyeket nagy bőségben fogtak; azt tartották ugyanis, hogy az első hal, amely a fenti világban (az ő nyelvükön: a mennyben) teremtetett, adott életet fajtája valamennyi halának, és ügyelt rá, hogy az indiánok törzsének fenntartása érdekében tömegesen küldje hozzájuk gyermekeit. Ezért ahol minden más halnál több szardíniát fogtak, ezeket imádták; más vidéken a sima ráját vagy a cápát, más helyütt az aranyhalat imádták szépsége miatt, ismét másutt a rákot; olyan vidéken, ahol nem élt hal, vagy nem értettek megfogásához és elejtéséhez, nagyobb istenek híján az ollótlan rákot. Röviden azt a halat tekintették istenüknek, amelyikből a legtöbb hasznot húzták. Brit Columbia kwakiutl indiánjai azt hiszik, hogyha egy lazacot megölnek, annak a lelke visszatér Lazacországba. Ezért a csontokat és a hulladékot gondosan visszadobják a tengerbe, hogy a lazac feltámadásakor a lélek új élettel töltse meg. Ha azonban elégetnék a csontokat, a lélek elenyészne, s így ez a lazac nem tudna feltámadni halottaiból. Ugyanígy jártak el a kanadai ottawa indiánok; abban a hitben, hogy holt halak lelke más haltestekbe költözik át, sohasem égették el a halcsontokat, mert attól féltek, hogy megharagítják a halak lelkét, s ezek soha többé nem jönnek hálójukba. A huronok is óvakodtak attól, hogy tűzre vessék a halcsontokat; úgy vélték: ha ezt tennék, valamennyi megégetett hal lelke elmenne, figyelmeztetné a többi halat, ne hagyják megfogni magukat, mert a huronok megégetik a csontjaikat. Ezenkívül éltek közöttük olyan emberek, akik prédikáltak a halaknak, és rábeszéltek őket, hogy jöjjenek el, fogassák meg magukat. A jó szónok nagyon keresett volt, mert azt gondolták, hogy egy ügyes ember buzdító beszéde nagy eredményt ér el a halaknak a hálóba csalogatásában. Abban a huron halászfaluban, ahol Sagard, egy francia misszionárius tartózkodott, a halak szónoka nagyon büszke volt virágos ékesszólására. Minden este vacsora után, miután meggyőződött arról, hogy mindenki otthon tartózkodik, és teljes a csönd, szónokolt a halaknak. Azt választotta textusnak, hogy a huronok nem égetik el a halcsontokat. „Rendkívül kenetesen fejtegette ezt a témát, majd buzdította, rábeszélte, sürgette és hívta a halakat, hogy jöjjenek, fogassák ki magukat, legyenek bátrak, és ne féljenek, mert mindez barátai javára szolgál, akik tisztelik őket, és nem égetik meg csontjaikat”. A Duke of York-

szigetek bennszülöttei évenként virágokkal és páfrányokkal díszítenek egy kenut, megrakják – vagy látszólag megrakják – kagylópénzzel, és a hullámokra bocsátják, hogy kárpótolják a halakat megfogott és megevett társaikért. Különösen fontos, hogy az elsőnek kifogott halat nagy megbecsüléssel fogadják, hogy ezzel barátságossá tegyék a többi halat; ez utóbbiak magatartását feltevésük szerint az a fogadtatás irányítja, amelyben a fajtájukból először kifogott hal részesül. Ennek alapján a maorik mindig visszadobják a tengerbe az elsőnek kifogott halat, „s imádkoznak hozzá, hogy csábítsa a többi halat: jöjjenek, és fogassák ki magukat”.

Még szigorúbb elővigyázatossági rendszabályok szükségesek, ha a halak elsőik abban az évadban. Amikor a halak tavasszal elindulnak felfelé a folyón, a főként hallal táplálkozó törzsek, például Észak-Amerika csendes-óceáni partvidékének indiánjai nagy tisztelettel fogadják őket. Brit-Columbiában az indiánok ki szoktak menni az árral szemben úszó első halak fogadására: „Hódolatukat fejezték ki, és így szóltak hozzájuk: »Ti halak, ti halak, ti mindnyájan főnökök vagytok, igen, ti mindnyájan főnökök vagytok.«” Az alaszakai tlingiteknel az év első laposhalával (*Hippoglossus*) óvatosan bánnak, főnöknek szólítják, és ünnepet ülnek tiszteletére, ezután folytatódik a halászat. Tavasszal, amikor lágyan fúj a déli szél, és a lazac elkezd felfelé úszni a Klamath folyón, a kaliforniai karoók lazactáncot lejtenek a jó fogásbiztosítására. Az egyik indián, akit Kareyának vagy istenembernek neveznek, elvonul a hegyekbe, és tíz napig böjtöl. Visszatértekor a nép elmenekül, ő pedig a folyóhoz megy, kiveszi az elsőnek fogott lazacot, eszik belőle, a maradékkal pedig meggyújtja a szent tüzet az izzasztóházban. „Egyetlen indiánnak sem szabad a lazactánc előtt és még tíz napig utána lazacot kivennie a fogásból, még ha a családja éhezik is.” A karoók abban is hisznek, hogy a halász nem tud lazacot fogni, ha azokat a rudakat, amelyekből dárdadobó állását építi, a folyóparton szedi össze, ahol a lazac még láthatja. A rudakat a legmagasabb hegy tetejéről kell levinni. Ugyancsak hiába fáradozik a halász, ha állásaiban vagy gátjainál a második évben ugyanazokat a póznákat használja fel, „mert az öreg lazac már beszélhetett róluk a fiataloknak”. Az ajnuk kedvenc hala májusban vagy júniusban tűnik fel folyóikban. Amikor

halászásra készülnek, szertartásosan megtartanak bizonyos tisztasági szabályokat, s amint elindulnak a halászatra, az otthon maradt asszonyoknak teljes csendben kell maradniuk, különben a halak meghallják a hangjukat, és eltűnnek. Miután az első halat kifogták, hazaviszik, és nem az ajtón, hanem a kunyhó végén levő kis nyíláson viszik be, mert ha az ajtón vinnék át, „a többi hal bizonyosan meglátná, és eltűnne”. Ez részben megmagyarázhatja más primitíveknek azt a szokását, hogy a vadat bizonyos esetekben nem az ajtón viszik be, hanem az ablakon, a füstnyíláson vagy a kunyhó hátsó részén levő külön résen.

Egyes primitív népeknél a vadak s általában a fogyasztásra szolgáló állatok csontjainak tiszteletben tartását az a hit indokolja, hogy ha a csontokat megőrzik, ezekre idővel ismét hús rakódik le, s így az állat újra életre kel. Ezért a vadásznak nyilvánvalóan érdekében áll, hogy sértetlenül őrizze meg a csontokat, elpusztításuk ugyanis csökkentené a vad jövőbeli utánpótlását. A minitari indiánok közül sokan „azt hiszik, hogy az általuk elejtett bölényeknek húsuiktól megfosztott csontjai új hússal feltámadnak, átjárja őket az élet árama, meghízhatnak, és a következő év júniusára elejtésre alkalmasakká válnak”. Ezért láthatók a nyugat-amerikai prérin körökben és szimmetrikus halmokban elrendezett bölénykoponyák; ezek a feltámadásra várnak. A dakoták, miután lakmározottak egy kutya húsból, gondosan összegyűjtik, letisztogarják, megmossák és eltemetik a csontokat, „részben azért, hogy – mint mondják – a kutyák fajtájának bebizonyítsák, hogy egyikük felfalása nem akart tiszteletlenség lenni az egész fajtaival szemben, részben pedig annak a hitnek következtében, hogy az állat csontjai feltámadnak, és új állatot hoznak létre”. Amikor a lappok állatot áldoznak, rendszeren félreteszik a csontokat, a szemet, fület, szívet, tüdőt, a nemi szerveket (ha az állat hím volt), és minden tagjából egy morzsányit. Azután megeszik a megmaradt húst, majd a csontokat és a többi részt anatómiai rendben koporsóba teszik, és a szokott szertartással temetik el; hisznek benne, hogy az isten, akinek az állatot feláldozták, ismét húsba öltözteti csontjait, és életre kelti az állatot Dzsabme-Aimóban, a holtak föld alatti országában. Néha, például medvelakoma után, megelégedtek azzal, hogy eltemessék a csontokat. A lappok tehát abban a hitben éltek, hogy a

megölt állat feltámadása a másvilágon történik majd meg, s e tekintetben hasonlítottak Kamcsatka lakóihoz; ezek hite szerint minden teremtmény, még a legkisebb légy is, feltámad halottaiból, és tovább él a föld alatt. Ezzel szemben az észak-amerikai indiánok azt várták, hogy az állatok ebben a világban támadnak fel. Az a – különösen a mongol népeknél megfigyelt – szokás, hogy a feláldozott állat bőrét kitömik vagy vázra feszítik, inkább az utóbbi fajta feltámadásba vetett hitre utal. A primitív népek vonakodnak az elfogyasztott vagy feláldozott állat csontjait eltörni; ez a szokás vagy azon a hiten alapul, hogy az állatok feltámadnak, vagy azon a félelmen, hogy elriasztják az ugyanolyan fajtájú többi élőlényt, és megbántják a leolt állatok lelkét. Az észak-amerikai indiánoknak és eszkimóknak az a gyakorlata, hogy nem engedik a kutyákat az állatok csontjain rágódni, talán csak arra szolgáló rendszabály, hogy a csontok el ne törjenek.

Mindezek ellenére az elpusztult vadállatok feltámadása kényelmetlen következményekkel is járhat, s ezért egyes vadászok lépéseket tesznek megakadályozására: megbénítják az állatot, hogy meggátolják magát vagy lelkét a felkelésben és elfutásban. Ezt a motívumot szokták említeni a laoszi kui vadászok gyakorlatánál; ezek azt hiszik, hogy a vadászat során kimondott varázsigéik elveszíthetik mágikus erejüket, s ennek folytán a leolt állat képes életre kelni és elszökni. E katasztrófa megelőzése végett a vadállatot leölése után azonnal megbénítják. Ha egy alaszakai eszkimó rókát ejt, gondosan elvágja az állat lábának minden inát, hogy hazajáró lelke ne tudja a testet új életre keltem, és ne tudjon azzal odébbállni. De a tetem megbénítása nem az egyetlen rendszabály, amelyet a bölcs vadember alkalmaz azért, hogy áldozatának lelkét tehetetlenné tegye. Amikor régen az ajnuk elmentek vadászni, és elsőnek egy rókát ejtettek el, ügyeltek arra, hogy száját szorosan bekössék; ezzel akarták megakadályozni az állat lelkét abban, hogy kiröppenjen, és figyelmeztesse társait a vadász közeledésére. Az Amur folyó menti giljások kiszúrják az elejtett fókák szemét, különben a leolt állatok kísérletei megismerik gyilkosaikat, és bosszút állnak halálukért úgy, hogy elrontják a fókavadászatot.

Azokon az állatokon kívül, amelyektől a primitív ember erejük és vadságuk miatt fél, s amelyeket a tőlük várt jótétemények miatt

tisztel, szükségét érzi, hogy az élőlényeknek még egy csoportját imádással és áldozattal engesztelje ki. Ezek a férgek, amelyek vetését és marháit károsítják. A gazda, hogy ezektől a halálos ellenségeitől megszabaduljon, számos babonás módszerhez folyamodik. Ezek közül egyesek a férgek elpusztítására vagy megfélemlítésére irányulnak, mások viszont megbékítésükre valók, továbbá arra, hogy tisztességes úton-módon rábeszéljék őket: kíméljék meg a föld terményeit és a nyájukat. Így a Saaremaa (Oesél)-szigeti észti parasztok nagyon félnék a zsisziktól, ettől a gabonára rendkívül pusztító hatású rovartól. Szép nevet adnak neki, és ha egy gyerek zsisziket akar ölni, így szólnak hozzá: „Ne tedd, mert minél inkább bántjuk, annál inkább bánt minket.” Ha zsiszik kerül útjukba, nem ölik meg, csak a földbe temetik. Egyesek a zsisziket kő alá helyezik a szántóföldön, és még gabonát is ajánlanak fel neki. Azt hiszik, hogy így megbékül, és kevesebb kárt tesz. Az erdélyi szászok úgy igyekeznek a verebeket a gabonától távol tartani, hogy a vetés kezdetén a földműves a mag egy maroknyi részét először hátradobja feje fölé, és így szól: „Ez a tietek, verebek.” Hogy megóvja a gabonát a levélsáskák támadásától, behunyt szemmel különféle irányokba hárommaroknyi zabot szór szét. Miután ezt az áldozatot bemutatta a levélsáskáknak, bizonyos benne, hogy megkímélik a gabonát. A vetést minden madár, állat és rovar ellen biztosító erdélyi módszer a következő: a vetés befejezte után a szántóvető még egyszer elejétől végig bejárja a földet, és üres kézzel vető mozdulatokat végez. Ezenközben ezt mondja: „Ezt vetem az állatokért; ezt vetem minden lényért, amely repül és mászik, amely jár és áll, amely énekel és ugrál, az Atyának és Fiúnak stb.” A németek a következő módon szabadítják meg a kertet a hernyóktól: napnyugta után vagy éjfélkor a ház asszonya vagy egy másik női családtag bejárja az egész kertet, és söprút húz maga után. Nem szabad hátranéznie, s ezt kell mormolnia: „Jó estét, Hernyó Anya, gyere férjeddal együtt a templomba.” A kertkaput másnap reggelig nyitva hagyják.

A férggekkel való bánásmódban a gazda néha arany középútra törekszik a túlzott szigor és az elnéző gyöngeség között: szíves, de határozott, kegyelemmel mérsékeli szigorúságát. Egy, a gazdálkodásról szóló ókori görög értekezés a következő eljárást

ajánlja a földművesnek, aki meg akarja szabadítani földjét az egerektől: „Végy egy darab papírt, és írd rá a következőt: »Felszólítalak benneteket, itt jelen levő egerek, se ti ne károsítsatok engem, se pedig ne engedjétek, hogy más egerek ezt tegyék. Ezt és ezt a földet adom nektek (itt jelöld meg a földdarabot), de ha még egyszer itt megfoglak titeket, az Istenek Anyjára! hét részre váglak!« Írd föl ezt, akaszd a papirost napkelte előtt egy faragatlan kőre a mezőn, de ügyelj rá, hogy az írott oldala legyen felfelé.” Az Ardenneknben azt mondják: a patkányoktól úgy lehet megszabadulni, hogy a következő szavakat ismétli valaki: „*Erat verbum apud Deum vestrum*. Hím és nőstény patkányok, felszólítalak benneteket a nagy Isten nevében, távozzatok házamból és minden épületemből, menjetek el erre és erre a helyre, hogy ott végezzétek be napjaitokat. *Decretis, reversis et desembarassis virgo potens, clemens, justitiae*.” Azután – ajánlják – írja ugyanazokat a szavakat papírdarabokra, hajtsa össze ezeket, és helyezzen egyet az ajtó alá, amelyen át a patkányoknak távozniuk kell, egy másikat arra az útra, amelyen haladniuk kell. Ezt az ördögűzést napkeltekor kell végrehajtani. Néhány évvel ezelőtt tudtuk meg, hogy egy amerikai gazda udvarias levelet írt a patkányoknak; közölte velük, hogy rossz volt a termése, nem képes őket a télen át eltartani, eddig nagyon szívesen viselkedett velük, de most a saját érdekükben jobb, ha elhagyják őt, s egyes olyan szomszédjaihoz mennek, akiknek több a gabonájuk. Ezt az okiratot felszögezte csűrének egyik oszlopára, hogy a patkányok elolvassák.

Néha azt hiszik, hogy az óhajtott célt úgy érhetik el, ha a káros fajta egy-két kiválasztott egyedét megkülönböztetett tiszteletben részesítik, míg a többit kíméletlen szigorral üldözik. Az indonéziai Báli-szigeten nagy számban fogják a rizsföldeket pusztító egereket, s megégetik ugyanúgy, mint a holttesteket. De a megfogott egerekből kettőt életben hagynak, és egy kis csomag fehér vászonnal ajándékozzák meg őket. Azután az emberek meghajolnak előttük, mint az istenek előtt szoktak, és futni hagyják őket. Amikor a sarawaki tengeri dajakok vagy ibánok gazdaságait a madarak és rovarok sokat háborgatják, mindenféle madárból és féregből fognak egy példányt (egy verebet, egy tücsköt stb.), élelemmel bőven ellátott kis csónakba vagy bárkába teszik őket, s a kis hajót

kártékony utasaival együtt leúsztatják a folyón. Ha ez nem űzi el a csapást, a dajakok egy másik, véleményük szerint hatékonyabb módhoz folyamodnak, hogy ugyanezt a célt elérjék. Egy élelnagyságú agyagkrokodilt készítenek, és felállítják a földön, élelmet, rizspálinkát, vásznat ajánlanak fel neki, majd egy szárnyast és egy disznót áldoznak előtte. Ettől a figyelemtől ellágyulva a vadállat hamarosan felfalja mindazokat a lényeket, amelyek kárt tesznek a vetésben. Ha Albániában a szántóföldeket vagy a szőlőskerteket sáskák vagy bogarak pusztítják, néhány asszony kibontott hajjal összegyűlik; megfognak néhány rovar, és temetési menetben vonulnak velük egy forráshoz vagy egy folyóhoz, ebbe aztán belefojtják a rovarokat. Ekkor az egyik asszony így énekel: „Ó, sáskák és bogarak, gyászba borítottatok bennünket.” A gyászdalt átveszik az összes asszonyok, és kórusban ismétlik. Azt remélik, hogy miután így megadták a végtisztességet néhány sáskának és bogárnak, előidézik valamennyiük pusztulását. Amikor Szíriában a hernyók megszállottak egy szőlőskertet vagy szántóföldet, összegyűjtötték a hajadonokat, s megfogtak egy hernyót; az egyik lányt megtették a hernyó anyjának. Azután megsiratták és eltemették a férget. Végül elvezették az „anyát” oda, ahol a hernyók pusztítottak, és váltig vigasztalták azzal a céllal, hogy a hernyók elhagyják a kertet...

A BAJ ÁTVITELE

...

4. §. A BAJ ÁTVITELE EURÓPÁBAN – A baj átruházásának példáit legnagyobb részben vad vagy barbár népek szokásaiból vettük. De Európa civilizált népeinél is mind az ókorban, mind pedig újabban, általában történtek kísérletek arra, hogy a betegség, szerencsétlenség és bűn terhét az illető személyről más személyre vagy állatra, illetve tárgyra vigyék át. Rómában a lázat úgy gyógyították, hogy lenyírták a páciens körmét, s a nyiradékot napkelte előtt viasszal egy szomszéd kapujára ragasztották; így a láz a betegről szomszédjára szállt át. A görögök is hasonló módszerekhez folyamodtak; Platón ugyanis, amikor eszményi államának törvényeit megállapítja, túlzottnak tartja azt a kívánságot, hogy az emberek ne ijedjenek meg, ha kapukra vagy szüleik sírköveire ragasztott, illetve az útkeresztezéseknél fekvő viaszfigurákra találnak. Időszámításunk negyedik századában bordeaux-i Marcellus olyan gyógymódot írt elő a szemölcsökre, amely még ma is széltében dívik a babonás emberek közt Európa különféle részeiben: Érintsd meg szemölcsöidet annyi kavicssal, ahány szemölcsöd van; azután göngyöld be a kavicsokat borostyánlevelekbe, és dobd el a keresztúton. Aki ezeket felveszi, megkapja a szemölcsöket, te pedig megszabadulsz tőlük. Az Orkney-szigetek lakói néha megmosdatják a beteget, a mosdóvizet pedig kiöntik egy kapunál abban a hitben, hogy a betegség elhagyja a szenvedőt, és átmegy arra a személyre, aki áthalad a kapun. A láz bajor gyógymódja abban áll, hogy felírják egy papírlapra: „Láz, maradj távol, nem vagyok otthon”, s ezt a papirost beleteszik valakinek a zsebébe. A lázat most az utóbbi kapja meg, a beteg viszont megszabadul tőle. Ugyanerre a bajra a következő cseh receptet ismerjük: Végy egy üres fazekat, menj vele a keresztútra, dobd el, és szaladj el. Az első ember, aki belebotlik a fazékba, megkapja a lázat, te pedig meggyógyulsz.

Mint a vademberek között, Európában is gyakran tesznek kísérletet arra, hogy a fájdalmat vagy betegséget emberről állatra vigyék át. Komoly ókori írók ajánlják, hogy ha az embert megcsípte egy skorpió, üljön rá egy számárra arccal a farka felé, vagy súgja az állat fülébe: „Megcsípett egy skorpió”; hitük szerint a fájdalom mindkét esetben átszáll az emberről a számárra. Marcellus számos effajta gyógymódot jegyez fel. Elmondja például a fogfájás következő gyógyszerét: Állj meg szabad ég alatt a földön, cipőben, fogj meg egy békát a fejénél fogva, köpj a szájába, kérd meg, hogy vigye el a fájdalmat; azután ereszd el. Ezt a szertartást azonban szerencsés napon és szerencsés órában kell végezni. Cheshire-ben (Anglia) a csecsemők száját vagy torkát megtámadó, aphtha vagy gomba néven ismert betegséget gyakran kezelik ugyanezen a módon. Néhány percig a beteg szájába tartják egy fiatal béka fejét; felteszik, hogy ez magába szívja a betegséget, és enyhíti a fájdalmat. „Biztosíthatom – mondta egy öregasszony, aki gyakran ügyelt fel ilyen kúrára –, hogy napokig hallottuk a szegény békát vészesen harákolni és köhögni; az embernek megfájdult a szíve, amikor hallotta, hogyan köhög szegény teremtes a kertben.” Northamptonshire-ben, Devonshire-ben (Anglia) és Walesben úgy gyógyítják a köhögést, hogy a páciens egy hajszálát két szelet vajaskenyér közé teszik, s ezt a szendvicset egy kutyának adják. Erre az állat megkapja a köhögést, s a beteg meggyógyul. A betegséget néha úgy viszik át egy állatra, hogy a beteg megosztja vele az ételét; így Oldenburgban (Németország), ha valaki lázas beteg, az tegyen egy tál édes tejet egy kutya elé, és mondja: „Jó szerencsét, te kutya! Légy te beteg, én meg egészséges!” Ha a kutya felnyalta a tej egy részét, az ember is igyék belőle; azután a kutyának kell megint lefetyelnie, és az embernek újra húznia belőle; amikor azután mindketten harmadszor is ittak, a láz elhagyja az embert, és a kutya kapja meg.

A láznak Csehországban használt gyógymódja a következő: Ki kell menned napfelkelte előtt az erdőbe, és keresned kell egy szalonkafészket. Ha megtaláltad, emelj ki egy fiókát, és tartsd magad mellett három napig. Azután térj vissza az erdőbe, és bocsásd szabadon a szalonkát. A láz egyszerre el fog múlni, a szalonka elviszi. A Védák korában a régi hinduk a tüdővést a kék

szarka útján gyógyították. Ezt mondták: „Ó, tüdővész, szállj el, szállj el a kék szarkával! Ó, tűnj el a vihar vad áradatával és a forgószéllel!” A walesi Llandegla községben áll egy Szent Tekla szűz és vértanú tiszteletére szentelt templom; itt úgy gyógyítják – vagy gyógyították – a nyavalyatörést, hogy a baromfiba küldik át. A páciens először megmosta tagjait egy közeli szent kútban, s négy pennyt dobott bele felajánlásként, majd háromszor körüljárta a kút, és háromszor elmondta az Úr imáját. Azután a szárnyast, amelynek a páciens férfi vagy nő voltához képest kakasnak vagy tyúknak kellett lennie, kosárba tették, és körülhordozták előbb a kút, majd a templom körül, majd pedig a szenvedő belépett a templomba, és a szentáldozás (communio) asztala alatt feküdt napkelteig. Ezután hat pennyt ajánlott fel, és eltávozott; a szárnyast a templomban hagyta. Ha a madár megdöglött, a feltevés szerint a betegség átszállt rá a férfiről vagy a nőről, ez utóbbi pedig megszabadult a bajtól. A falu régi templomszolgája még 1855-ben is jól emlékezett rá, hogy látta a madarakat tántorogni a rájuk átvitt rohamok következtében.

A szenvedő ember gyakran igyekszik valamilyen élettelen tárgyra áttenni betegségének vagy balszerencsájének terhét. Athénban áll egy kis Keresztelő Szent János-kápolna, amelyet egy régi oszlop oldalához építettek. Lázban szenvedők járnak ide, s azt hiszik, hogy ha egy viaszos szálát tapasztanak az oszlop belső oldalához, a lázat átadják az oszlopnak. Brandenburgban azt tartják, hogy ha valaki szédülésben szenved, meztelenre vetkőzve háromszor körül kell futnia egy lenföldet napnyugta után; így a len kapja meg a szédülést, és az ember megszabadul tőle.

De Európában talán leggyakrabban a fát vagy a bokrot használják fel mindenféle baj és betegség befogadására. A láz bolgár gyógy módja abban áll, hogy napkeltekor háromszor körülszaladnak egy fűzfa körül, és ezt kiáltják: „A láz rázzon meg téged, s a Nap melegítsen fel engem!” Karpathosz görög szigeten a pap vörös fonalat kötöz a beteg ember nyakára. Másnap reggel a páciens barátai leveszik a fonalat, és kimennek a domboldalba, itt a szálát egy fára kötik abban a hitben, hogy így átviszik rá a betegséget. Ugyanígy az olaszok is megpróbálják a lázat azzal gyógyítani, hogy egy fához kötik. A beteg éjszakára egy fonalat köt a bal csuklójára, másnap reggel pedig egy fára függeszti ezt. Így azt

hiszik, hogy a lázat egy fához kötözték, a páciens megszabadult tőle; csak arra kell vigyáznia, hogy ne menjen el újra a fa mellett, mert akkor a láz elszakítja kötelékét, és újra rátámad. A hidegrázás flamand gyógymódja abban áll, hogy a beteg kora reggel egy öreg fűzfához megy, három csomót köt az egyik ágra, és így szól: „Jó reggelt, Öreg, neked adom a hideget; jó reggelt, Öreg”, azután megfordul, és elszalad anélkül, hogy hátranézne. Ha valaki Sonnenbergban (a németországi Tüvingiában) meg akar szabadulni a köszvénytől, egy fiatal fenyőfához kell mennie, és csomót kötnie az egyik ágra, mondván: „Isten nevében köszöntelek, nemes fenyő. Elhozom neked a köszvényemet. Itt kötök egy csomót, és belekötöm a köszvényt. Az Atyának, Fiúnak stb.”

A köszvény emberről fára való átvitelének másik módja a következő: Vágd le a beteg ujjáról a körmöt, és nyírj le némi szőrzetet a lábáról. Fúrj lyukat egy tölgyfába, dugd be a szőrt és a körmöt a lyukba, tömd be újra, és dörzsöld be tehéntrágyával. Ha három hónap múlva a páciens megszabadul a köszvénytől, biztos lehetsz benne, hogy a tölgyfa kapta meg helyette. Cheshire-ben (Anglia), ha meg akarsz szabadulni a szemölcsöktől, csak be kell dörzsölnöd azokat egy darab szalonnával, továbbá felhasítanod egy kőrisfa kérgét, és beledugnod a szalonnát a kéreg alá. A szemölcsök hamarosan eltűnnek a kezetről, a fa kérgén azonban durva kinövések vagy gömbök formájában tűnnek fel újra. A hertfordshire-i (Anglia) Berkhamsteadben egyes tölgyfákat régóta a hidegrázás gyógyítóinak ismertek. A betegség átvitele a fára egyszerű, de fájdalmas volt. A beteg hajának egy fűtjét hozzászegezték az egyik tölgyhöz, majd egy hirtelen rántással otthagya haját is, hidegrázását is a fán.

A BAJOK NYILVÁNOS KIÚZÉSE

1. §. A MINDENÜTT JELEN LÉVŐ DÉMONOK – Az első fejezetben kifejtettük és szemléltettük azt a primitív elvet, amely szerint a bajokat más személyre, állatra vagy tárgyra lehet átvinni. De hasonló eszközöket alkalmaztak akkor is, ha egy egész közösséget akartak megszabadítani a ránehezedő különféle bajoktól. Az ilyen kísérletek, amelyek egyszerre akarják elmulasztani egy nép felhalmozott bűjât-baját, egyáltalán nem ritkák vagy kivételesek; ellenkezőleg, számos országban gyakorolták azokat, s alkalmi jelenségekből egyre inkább időszakai és évenkénti szokássá lettek. Némi erőfeszítést kell tennünk, hogy megértsük az ilyenféle kísérletekre indító szemléletet. Minthogy olyan filozófián nevelkedtünk, amely megfosztja a természetet személyiségétől, és az érzékeinkre gyakorolt, rendezett benyomássorozat ismeretlen okává redukálja azt, nehezünkre esik beleilleszkedni a vadember helyzetébe; az ő számára ugyanazok a benyomások szellemek álruhájában vagy mint szellemek cselekményei jelennek meg. A szellemeknek egykor oly közeli serege már hosszú ideje egyre távolodik tőlünk, a tudomány varázspálcája számúzi a házi tűzhelyről, a romba dőlt cellából és a borostyán benőtte toronyból, a kísértetjárta tisztásról és a magányos pusztáról, a meghasadt sötét felhőből, amelyből villám tör elő, s azokból a derűsebb felhőkből, amelyek párnául szolgálnak az ezüst holdnak, vagy amelyek égővörös foszlányokkal ékesítik az est aranyát. A szellemek elhagyták utolsó égi erődjüket is, az ég kék boltja ma már csak gyermekek számára jelenti azt a függönyt, amely a mennyország dicsőségét takarja el a halandók szemei elől. Csak a költők álmaiban vagy a szenvedélyes szónoki tirádákban pillantjuk meg néha a visszavonult sereg zászlainak tovatűnő lebbenését, halljuk láthatatlan szárnyaiknak csapását, gúnyos kacajuk hangját, vagy az angyali zenének a távolban elhaló dallamát. Egészen másként áll a dolog a primitív emberrel. Képzeletében a világ még tele van azokkal a tarka-barka lényekkel, amelyeket a józanabb filozófia elvetett. Tündérek és kísértetek, szellemek és démonok lebegnek még

körülötte ébren és álmában. Leselkednek lábnyomaira, megszedítik érzékeit, beléhatolnak, ezer szeszélyes és gonosz módszerrel zaklatják; megcsalják, és kínozzák. Ha szerencsétlenség éri, ha veszteséget szenved, ha fájdalmat kell elviselnie, ezt általában a szellemek neheztelésének, dühének vagy szeszélyének, ha ugyan nem ellenségei varázslatának tulajdonítja. Állandó jelenlétük kifárasztja, örökké éber rosszindulatuk elkeseríti; kimondhatatlan vágyal kíván tőlük mindenestül megszabadulni, s időnként, harcra kényszerítve, türelme fogytán, vadul üldözői ellen fordul, és kétségbeesett erőfeszítést tesz arra, hogy az egész bandát kikergesse az országból, hogy megtisztítsa a levegőt nyüzsgő sokaságuktól, hogy – legalábbis egy időre – szabadabban vehessen lélegzetet, és zavartalanul járhatta útját; így azután a primitív emberek törekvése minden bajuk gyökeres kiirtására időnként az ördögök vagy a szellemek nagyszabású kikergetésének és kiűzésének alakját ölti. Azt hiszik, hogy ha ezeket az átkozott kízókat le tudják rázni, új, boldog és ártatlan életet kezdenek, az Édenkert meséje és a költők ősi aranykora ismét megvalósul.

2. §. A BAJOK ALKALMI KIŰZÉSE – Megérthetjük tehát, miért öltik általában az ördögök erőszakos kiűzésének alakját azok az egyetemes bajkergetések, amelyekhez a vadember időnként folyamodik. A primitív ember ezekben a gonosz szellemekben látja számos, ha ugyan nem legtöbb bajának okát, s azt képzei, hogy ha meg tud menekülni tőlük, sorsa mindjárt jobbra fordul. Azok a társadalmi kísérletek, amelyek egy egész közösség felhalmozódott bajainak kiküszöbölésére irányulnak, két csoportra oszthatók aszerint, hogy a kikergetett bajokat testetleneknek és láthatatlanoknak tekintik-e, vagy pedig anyagi hordozójukban, illetve bűnbakban megtestesülten látják-e. Az előbbit a bajok egyenes vagy közvetlen kiűzésének, az utóbbit közvetett, illetve a bűnbakban történő kikergetésnek nevezhetjük. Kezdjük az első példáival.

Az Új-Guinea és Új-Britannia között fekvő Rook szigetén mindenki összeszalad, ha valamilyen szerencsétlenség történt; mindenki sikoltozik, átkozódik, üvölt, és bottal veri a levegőt, hogy elkergessék a baj szerzőjének tekintett ördögöt. Arról a helyről, ahol a baj megesett, lépésről lépésre úzik a démont a tenger felé, s a partra

érve megkettőzik kiáltásaikat meg csapásaikat, hogy kiűzzék őt a szigetről. Az ördög rendszerint a tengerbe vagy Lottin szigetére vonul vissza. Új-Britannia bennszülöttei a betegséget, a szárazságot, a rossz termést, röviden minden szerencsétlenséget a gonosz szellemek befolyásának tulajdonítanak. Így olyan időszakokban, mikor sokan betegszenek és halnak meg, például az esős évszak kezdetén, valamely vidék összes lakosai kimennek holdvilágnál a földekre, ágakkal és buzogányokkal felfegyverkezve, s ott vad üvöltés közepette ütik és tapossák a földet reggelig abban a hitben, hogy ez elűzi az ördögöket; ugyanebből a célból égő fáklyákkal végigrohannak a falun. Ismerjük Új-Kaledónia bennszülötteinek azt a hiedelmét, hogy minden bajt egy hatalmas és rosszindulatú szellem okoz; időnként, hogy megszabaduljanak tőle, nagy árkot ásnak; az egész törzs összegyűlik e körül. Miután megátkozták a démont, földdel töltik fel az árkot, és hangos kiáltozással taposnak a tetején. Ezt a gonosz lélek eltemetésének hívják. Ha a közép-ausztráliai dieri törzsnél komoly betegség fordul elő, a javasok úgy kergetik ki Kucsit, vagyis az ördögöt, hogy a táboron belül és kívül egy kenguru kitömött farkával addig verik a földet, amíg csak a démont a tábortól bizonyos távolságra nem űzték.

Ha a falut sorozatos bajok vagy súlyos járványok támadták meg, a celebeszi Minahassa lakói a falut zaklató ördögökre hárítják a felelősséget, és kiűzésüket kívánják. Ezért egyik napon kora reggel valamennyien, férfiak, nők és gyermekek, elhagyják otthonukat, magukkal viszik háztartásuk ingóságait, s a falun kívül emelt ideiglenes kunyhókban ütnek tanyát. Itt töltenek néhány napot, közben áldozatokat mutatnak be, és a végső szertartásra készülnek. Végül a férfiak, egyesek maszkban, mások befeketített arccal stb., de valamennyien karddal, puskával, lándzsával vagy seprűvel felfegyverkezve, óvatosan, csöndben visszalopódnak az elhagyott faluba. A pap jelt ad, erre őrijongve fel és alá futkosnak az utcákon, behatolnak a házakba és azok alá (mert a házak a föld fölött cölöpökre épültek), közben ordítóznak, és ütik a falakat, ajtókat és ablakokat, hogy elűzzék az ördögöket. A papok és a többiek a szent tűzzel kilencszer körüljárják minden házat és háromszor a felvezető létrát, kezükben hordozva a tüzet. Azután beviszik a tüzet a

konyhába, s itt három napig egyfolytában kell égnie. Ezzel az ördögöket kiűzték, és általános, nagy vidámság uralkodik.

A halmaherai alfurok a járványokat az ördögnek tulajdonítják, aki más falvakból jön, hogy elvigye őket. Ezért a varázsló kiűzi az ördögöt, hogy megszabadítsa a helységet a betegségtől. A falu lakóitól kap egy drága ruhát, ráteszi négy edényre, ezeket kiviszi az erdőbe, és otthagyja azon a helyen, ahol feltevésük szerint az ördög tartózkodik. Azután gúnyos szavakkal felszólítják a démont, hogy hagyja el azt a helyet. Az Új-Guineától délnyugatra fekvő Kei-szigeteken a holtak lelkeitől élesen megkülönböztetett gonosz szellemek hatalmas seregében hisznek. Majdnem minden fa és minden barlang szállásul szolgál az ördögöknek; ezek rendkívül ingerlékenyek, a legkisebb provokációra is kirepülnek. Nemtetszésüket azzal fejezik ki, hogy betegséget és más bajokat küldenek a népre. Ezért a közösség szerencsétlenségének idején, például amikor járvány dühöng, és minden más gyógymód csődöt mondott, az egész lakosság, élén a pappal, kivonul egy a falutól bizonyos távolságra eső helyre. Itt napnyugtakor néhány póznát állítanak fel, közöttük egy keresztrúddal, erre rizseszsákot, forgózsámolyra szerelt ágyúkat, fémmodelljeit, gongokat, karpereceket stb. akasztanak. Amikor már mindenki elfoglalta helyét a póznáknál, és halálos csend uralkodik, a pap felemeli hangját, és így szólítja meg a szellemeket a maguk nyelvén: „Ho! Ho! Ho! Ti fákban lakó gonosz szellemek, ti barlangokban lakó gonosz szellemek, ti földben élő gonosz szellemek, nektek adjuk ezeket a forgóágyúkat, ezeket a gongokat stb. Mulasszátok el a betegséget, hogy ne haljanak meg benne olyan sokan.” Azután mindenki hazaszalad olyan gyorsan, ahogyan csak a lába bírja.

Ha Nias szigetén valaki komoly betegségbe esik, és más gyógymódok csődöt mondanak, a varázsló hozzáát, hogy kiűzze a betegséget okozó ördögöt. Felállítanak egy póznát a ház előtt, s a pózna végétől a ház tetejéig egy pálmalevélből fonott kötelet feszítenek ki. Azután a varázsló felmászik a tetőre egy disznóval, ezt megöli, és legurítja a tetőről a földre. Az ördög abban az igyekezetében, hogy megszerezze a disznót, gyorsan leereszkedik a tetőről a pálmalevél kötélén, s egy jó szellem, amelyet a varázsló idézett meg, útját állja annak, hogy visszamásszék. Ha ez a

gyógymód sem vezet eredményre, feltételezik, hogy még más ördögöknek is kell rejtőzniük a házban. Ezért általános vadászatot rendeznek rájuk. A ház minden ajtaját és ablakát bezárják, kivéve egyetlen szellőzőnyílást a tetőn. A házba bezárt férfiak jobbra-balra vagdalkoznak kardjukkal; közben szólnak a gongok, peregnek a dobok. Ettől a támadástól megrémülve az ördögök kimenekülnek a szellőzőnyíláson, s a pálmalevélkötélen lecsúszva kereket oldanak. Minthogy a tetőn levő egyetlen nyílást kivéve minden ajtó és ablak csukva van, az ördögök nem tudnak ismét visszajutni a házba. Járvány esetén hasonló az eljárás. A falu minden kapuját bezárják, egy kivételével; mindenki kiabál, minden gongot és dobot megvernek, minden karddal hadonásznak. Így kiűzik az ördögöket, és becsukják mögöttük az utolsó kaput. Ezután nyolc napig ostromállapotban él a falu, senkinek sem szabad odamennie.

Ha egy burmai faluban kolerajárvány tör ki, az egészséges férfiak bambusz- meg fapálcákkal a kezükben felmásznak a tetőkre, míg a lakosság többi része, fiatal és öreg, alant áll, veri a dobot, fújja a trombitát, üvölt, sikít, üti a padlót, a falat, a serpenyőket, szóval mindent, ami hangzavart kelt. Ez a zenebona, ha három egymást követő éjszakán megismétlik, hitük szerint nagyon hatásos szer a koleradémonok elkergetésére. Amikor a délkelet-indiai kumiknál megjelent a himlő, azt hitték, hogy egy Arakanból jött ördög. Ostromállapotba helyezték a falvakat, senki sem léphetett ki vagy be. Megöltek egy majmot úgy, hogy földhöz vágták, tetemét kiakasztották a falu kapujára. Vérért kis folyami kavicsokkal keverve a házakra szórták szét, minden ház küszöbét végigsöpörték a majom farkával, s felszólították az ördögöt, hogy távozzék.

Ha a nyugat-afrikai Aranyparton járvány dühöng, a nép néha fáklyákkal és füttykösökkel felszerelve kivonul, hogy kiűzze a gonosz szellemeket. Adott jelre az egész lakosság ijesztő üvöltés közepette elkezdi csapkodni a házak minden szögletében, azután őrjöngve kirohan az utcára, fáklyákat lobogtat, és eszelősen csapkod a levegőbe. Ez a zenebona addig tart, amíg valaki nem jelenti, hogy a megfélemlített, megrémült démonok a városka vagy a falu egyik kapuján át elmenekültek; ekkor az emberek utánuk özönlenek, bizonyos távolságra üldözik őket az erdőbe, és felszólítják őket, hogy sohase térjenek vissza többé. Az ördögűzést a város vagy a

falu összes kakasainak lemészárlása követi, hogy alkalmatlan időben kukorékolva el ne árulják a száműzött démonoknak azt az irányt, amelyben haladniuk kell, ha régi otthonukba vissza akarnak térni. Ha egy huron faluban elhatalmasodott a betegség, és minden más orvosságot hiába próbáltak meg, az indiánok a *Lonouyroya* nevű szertartáshoz folyamodhatnak, „szerintük ez a legfőbb találmány, s a legalkalmasabb eszköz arra, hogy kiűzzék a településből vagy a faluból azokat az ördögöket és gonosz szellemeket, amelyek a testi és lelki szenvedést okozó betegségeket és bajokat okozzák, behozzák, és hurcolják”. E szertartás szerint egy este a férfiak őrült módján kezdtek körülrohanni a faluban, összetörték, és felborították mindent, amihez csak hozzáférhettek a wigwamokban. Tüzet és égő fadarabokat szórtak szét az utcákon, s egész éjszaka szünet nélkül szaladgáltak, üvöltve és énekelve. Azután mindnyájan álmodtak valamiről, egy késről, kutyáról, bőrről vagy bármi másról, reggel pedig kunyhóról kunyhóra járva ajándékokat kértek. Ezeket hallgatva vették át, amíg azt a bizonyos dolgot meg nem kapták, amelyről álmodtak. Ha végre megkapták, örömjongásban törtek ki, és kirohantak a kunyhóból, közben a jelenlevők szerencsekívánatokkal halmozták el őket. Akik azt kapták, amiről álmodtak, azoknak egészsége hitük szerint biztosítva volt; azok azonban, akik nem kapták meg szívük vágyát, azt hitték, hogy végzetük meg van pecsételve.

Ahelyett, hogy kiűznék a betegség démonát otthonukból, a vademberek néha inkább békésen a ház birtokában hagyják, míg ők maguk elmenekülnek, és megkísérik, hogy a démont meggátolják lábnyomaik követésében. Így amikor a dél-amerikai Patagónia lakóit megtámadta a himlő, ezt egy gonosz szellem mesterkedésének tulajdonították; elhagyták betegeiket, és elmenekültek, miközben fegyverükkel a levegőt hasogatták, és vizet hintettek szét, hogy borzalmas üldözőjüket távol tartsák; amikor végre többnapi menetelés után olyan helyre jutottak, ahol remélhették, hogy már nem érheti el őket, óvatosságból valamennyi védőfegyverüket leszúrták a földbe, élükkel arrafelé, ahonnan jöttek, mintha lovasrohamot hárítanának el. A Gran Chaco lule vagy tonocote indiánjai is, mikor járvány támadta meg őket, rendszeren menekülés útján próbáltak megszabadulni tőle, s eközben mindig kanyargós,

nem pedig egyenes úton haladtak; azt mondták ugyanis: ha a betegség utánuk ered, anynyira kimerül az út kacskaringóin, hogy sohasem tudja beérni őket. Amikor az új-mexikói indiánokat megtizedelte a himlő vagy valamilyen más fertőző betegség, mindennap változtatták szállásukat, a hegység legeldugottabb helyeire vonultak vissza, és a lehető legtüskésebb bozótokat választották, remélve, hogy a himlő nem követi őket, mert fél attól, hogy a tövisek megkarcolják. Amikor a csinek közül néhányan látogatást tettek Rangunban (Burma fővárosa), és kolerába estek, kivont karddal kezdtek járni, hogy elriasszák a démont; a napot a bokrok alatt elrejtőzve töltötték, hogy a gonosz meg ne találja őket...

KÖZÖSSÉGI BŰNBAKOK

1. §. A MEGTESTESÜLT BAJOK KIÚZÉSE – Eddig a bajok kiűzésének azzal a csoportjával foglalkoztunk, amelyet egyenesnek és közvetlennek neveztem. Ebben a csoportban a bajok – legalábbis a közönséges szemnek – láthatatlanok, s a tőlük való megszabadulásnak az a módja, hogy a pusztá levegőbe vagdosnak, és olyan zenebonát csapnak, amely megijesztheti, és menekülésre bírhatja a gonosz szellemeket. Hátravan, hogy az ördögűzés másik csoportját szemléltessük, amelyben a rossz befolyás látható formában testesül meg, vagy legalábbis feltevésük szerint anyagi médiumra lehet átvinni, amely azután, mintha csak jármű volna, kivonja azt az országból, a faluból vagy városból.

A kaliforniai pomók minden hetedik évben megünneplik az ördögök kiűzését; itt az ördögöket álcázott férfiak képviselik. „Húsz-harminc ember bohócruhába öltözik, barbár módon kifesti magát, és szurkos edényt tesz a fejére, azután titokban kimegy a környező hegyekbe. Ők személyesítik meg az ördögöket. Egy hírnök felmegy a gyűlésház tetejére, és beszédet intéz a tömeghez. Adott jelre a maszkosok este lejönnek a hegyekből, a szurkos edények lobognak a fejükön; a hatást még fokozzák azokkal a félelmetes zajokkal, azokkal a mozdulatokkal és öltözetekkel, amelyeket a primitív elme a démonok megjelenítésére csak ki tud találni. A megrémült asszonyok és gyermekek halálos félelemben menekülnek, de a férfiak körbe szorítják őket, és – mivel elvük, hogy az ördög ellen tűzzel kell küzdeni – lobogó fadarabokat lóbálnak a levegőben, üvöltenek, visítanak, és őrvongó rohamokat intéznek a támadó vérszomjas ördögök ellen; ez a borzalmas látvány nagy félelemmel tölti el a százával összegyűlt asszonyokat, sikítanak, ájuldoznak, és bátor védelmezőikbe kapaszkodnak. Végül az ördögöknek sikerül bejutniuk a gyűlésházba, a legbátrabb férfiak belépnek, és tárgyalásokba kezdenek velük. A komédiának az a vége, hogy a férfiak összeszedik bátorságukat, az ördögöket kiűzik a gyűlésházból, s látszatharc z sivajgása és zenebonája közben a hegyekbe kergetik őket.” Tavasszal, alighogy a fűzfa levelei teljesen

kifejlődtek a folyó partján, a mandan indiánok megölték nagy évi ünnepüket. Ennek egyik részét az ördögűzés alkotta. Egy feketére festett ember az ördög képében bement a prériről a faluba, megkergette, és megrémítette az asszonyokat, s eljátszotta a bölénybika szerepét a bölénytáncban; ennek a bőséges bölényzsákmányt kellett biztosítani a következő évben. Végül kikergették a faluból, az asszonyok fütyülve, csúfolódva üldözték, bottal verték, és sárral hajigálták.

Közép-Queensland (Ausztrália) egyes bennszülött törzsei egy Molonga nevű ártalmas lényben hisznek, ez láthatatlanul jár körül, megöli a férfiakat és megbecsteleníti a nőket, ha bizonyos szertartásokat el nem végeznek. Ezek a szertartások öt- éjszakán át folynak, és táncokból állnak, amelyekben csak a fantasztikusan kifestett és feldíszített férfiak vesznek részt. Az ötödik éjszakán maga Molonga rohan elő a sötétségből, és úgy tesz, mintha le akarná döfni a nézőket; egy férfi személyesíti meg, akit vörös okkerral és tollakkal díszítettek; kezében egy hosszú, tollakkal ékesített végű lándzsát tart. Nagy az izgalom, hangos sikoltozás és kiáltás hallatszik, de egy újabb színleges támadás után a démon eltűnik a homályban. Az év utolsó éjszakáján Kambodzsa királyi palotáját megtisztogatják az ördögöktől. Gonosz lelkeket ábrázoló kifestett férfiakat elefántok üldözik a palota udvarain. Amikor kiűzték őket, egy szentelt gyapotszálat feszítenek ki a palota körül, hogy a gonosz lelkek távol is maradjanak. A dél-indiai Mysore egyik kerületében, Munzerabadban, ha egy községben kolera vagy himlő tört ki, a lakosok összegyűlnek, a betegség démonát egy faszoborba varázsolják bele, s ezt – általában éjfélkor – a szomszéd községbe viszik. Ennek a községnek a lakói ugyanúgy adják tovább a szobrot szomszédaiknak, s így a démont egyik falu a másik után űzi ki, míg egy folyó partjára nem érkezik; ebbe végül bedobják.

...

4. §. A BŰNBAKOK ÁLTALÁBAN – A falu, város vagy ország felhalmozódott bajainak nyilvános kiűzésére irányuló szokások áttekintése néhány általános megfigyelésre ad alapot.

Először is: nem lehet vitás, hogy a bajok kiűzésének az a két fajtája, amelyet közvetlen és közvetett módnak neveztem, szándékában azonos; más szóval az a kérdés, hogy a bajokat láthatatlanoknak vagy anyagi testbe öltözötteknek képzelik el, teljesen alárendelt körülmény a szertartás fő célja mellett, ez pedig egyszerűen a népet eddig terhelő minden bajnak teljes kiküszöbölése. Ha kapocsra lenne szükség, amely a kiűzés két fajtáját összeköti, azt az a gyakorlat szolgáltatná, amely szerint a bajt hordszéken vagy csónakban küldik útra. Ebben az esetben ugyanis egyrészt láthatatlanok és megfoghatatlanok a bajok, másrészt van egy látható és megfogható jármű arra, hogy elvigye őket. A bűnbak pedig nem több, mint ilyen jármű.

Másodsorban: amikor a bajok általános kitisztogatására időszakonként kerül sor, a szertartások megülése között rendszerint egy év telik el, a rítus időpontja pedig az éven belül rendszerint az évszak valamilyen határozott változásával esik egybe, mint a tél kezdete vagy vége a sarkvidéken és a mérsékelt égövben, az esős évszak kezdete vagy vége a trópusokon. A halandóság növekedését, amelyet az ilyen klímaváltozások szoktak előidézni, különösen a rosszul táplált, hiányosan ruházkodó és rossz lakásviszonyok között élő vadaknál, a primitív ember a démonok tevékenységének tulajdonítja: ezeket tehát ki kell kergetni. Ezért űzik vagy űzték ki Új-Britannia és Peru trópusi tájain az ördögöket az esős évszak kezdetén, ugyanezért száműzik őket Baffin-föld sivár partjain a keserves sarkvidéki tél közeledtekor. Ha egy törzs áttér a földművelésre, az általános ördögűzést természetesen a mezőgazdasági év egyik nagy időszakával, például a vetéssel vagy az aratással egyeztetik össze; minthogy azonban ezek az időszakok természetesen az évszakváltozással esnek egybe, ebből nem következik az, hogy a vadász- vagy pásztoréletről a földművelő életmódra való áttérés ennek a nagy évenkénti szertartásnak időbeli áthelyezését hozza magával. India és a Hindukus egyes földművelő közösségei aratáskor végzik általános ördögűzésüket, mások pedig vetéskor. De bármelyik évszakban tartják is, az általános ördögűzés rendszeren az új év kezdetét jelzi. Mert az emberek, mielőtt az új évbe lépnének, igyekeznek megszabadulni azoktól a bajoktól, amelyek a múltban nyomasztották őket; ez az oka, hogy az új esztendő

kezdését olyan sok közösségben a gonosz szellemek ünnepélyes és nyilvános kikergetésével ünneplik meg.

Harmadsorban: meg kell figyelni, hogy ezt a nyilvános és időszakos ördögűzést rendszeren az általános szabadosság időszaka előzi meg, vagy követi, amelynek folyamán a társadalom rendes korlátozásait félreteszik, és a legsúlyosabbak kivételével minden bűnt büntetlenül el lehet követni. Guineában és Tonkinban a szabadosság időszaka megelőzi a nyilvános ördögűzést, s az a tény, hogy Lhászában (Tibet) a bűnbak kikergetése előtt felfüggesztik a rendes kormányzatot, talán az általános szabadosság hasonló időszakának maradványa. India hó népénél a szabadosság ideje követi az ördög kikergetését. Az irokézeknél alig lehet megállapítani, hogy a bajok kiűzése előtt vagy után tartották-e ezt meg. Akármikor is tartották, az összes szokásos magatartási szabálynak ilyen alkalmakkor történő rendkívüli feloldása kétségtelenül abban az általános ördögűzésben leli magyarázatát, amely megelőzi vagy követi. Egyfelől amikor a bajtól való egyetemes megszabadulás és minden bűnök megbocsátása közvetlenül küszöbön áll, az emberek felbátorodnak, szabad folyást engednek szenvedélyeiknek, abban bízva, hogy az elkövetkező szertartás eltörli bűneiket, amelyeket olyan gyors ütemben gyarapítanak. Másfelől, amikor a szertartás éppen lezajlott, az emberek tudata felszabadul az ördögökkel túltelített atmoszféra nyomasztó érzésétől, amelytől általában szenvednek, s az öröm első hullámában áthágják azokat a korlátokat, amelyeket különben a szokás és az erkölcs eléjük állít. Ha a szertartást aratás idején tartják, az általa felkeltett ujjongó érzést még csak fokozza a bőséges élelemkészlet előidézte fizikai jólét állapota.

Negyedszer: külön figyelmet érdemel az isteni embernek vagy állatnak bűnbakként alkalmazása; valójában a bajok száműzésének szokása itt közvetlenül csak annyiban érdekel bennünket, amennyiben a közhit szerint ezek a bajok átvihetők egy istenre; ezt azután megölik. Feltehetjük, hogy isteni ember vagy állat felhasználása a közösség bűnbakjaként sokkal szélesebb körben terjedt el, mint az ismert példák alapján gondolnánk. Az isten megölésének szokása ugyanis – mint már kimutattuk – az emberi történelemnek oly korai korszakából származik, hogy a későbbi időben, mégha a szokást tovább követik is, félremagyarázásnak van

kitéve. Elfelejtik az állat vagy az ember isteni természetét, és csupán közönséges áldozatnak kezdik tekinteni. Különösen valószínű ez az eset, ha isteni embert ölnek meg. Amikor ugyanis egy nép civilizálttá válik, akkor ha nem ejti el teljesen az emberáldozatokat, legalábbis olyan nyomorultakat választ ki áldozatul, akiket mindenképpen halálra szánt volna. Így az isten megölését néha összekeverik a gonosztevő kivégzésével.

Ha azt kérdezzük, miért egy halálba menő istent választanak ki arra, hogy magára vegye és elvigye a nép bűneit és bánatát, azt felelhetjük: az istenség bűnbakként felhasználásának gyakorlatában két, valamikor egymástól különálló és független szokás összekapcsolásával állunk szemben. Egyrészt láttuk azt a szokást, hogy megölték az emberi vagy állati istent azért, hogy megóvják isteni életét a kor okozta elgyengüléstől. Másrészt megismertük azt a szokást is, hogy évenként egyszer megtartották a bajok és bűnök általános kikergetését. Ha mármost az embereknek eszükbe jutott, hogy ezt a két szokást összekapcsolják, az eredmény az lett, hogy a halálba menő istent használták fel bűnbaknak. Eredetileg nem azért ölték meg, hogy magával vigye a bűnöket, hanem azért, hogy megóvják isteni életét az öregkor degenerálódásától; de minthogy mindenképpen meg kellett ölni, az emberek arra gondolhattak, hogy megragadhatják az alkalmat, és rárakhatják szenvedéseik és bűneik terhét, hogy magával vigye azokat a síron túli, ismeretlen világba.

Az istenségnek bűnbakként felhasználása eloszlatja azt a homályt, amely – mint láttuk – „a Halál kihordásának” európai népszokása körül lebeg. Felhoztuk indokainkat arra a feltevésünkre, hogy ebben a szertartásban az úgynevezett Halál eredetileg a növényzet szelleme volt, amelyet évenként, tavasszal megöltek, hogy teljes ifjúi erejében kelhessen újra életre. De – mint kimutattam – ennek a szertartásnak bizonyos vonásait ez a hipotézis egymaga nem magyarázza meg. Ilyen az az örömujjongás, amelynek közepette a Halál képmását kiviszik, hogy eltemessék vagy elégessék, és az a félelem és irtózás, amelyet a képmást vivő emberek tanúsítanak iránta. Egy csapásra megértjük azonban ezeket a vonásokat, ha feltesszük, hogy a Halál nem csupán a növényzet halálra szánt istene volt, hanem a közösség bűnbakja is,

akire a népet az elmúlt év folyamán sanyargató minden bajt átruháztak.

Ilyen alkalomból természetes és helyénvaló az öröm; ha pedig úgy látszik, hogy a halálba menő isten annak a félelemnek és iszonyatnak a tárgya, amely valójában nem őt magát illeti, hanem a reá rakott bűnöket és szerencsétlenségeket, ez csak abból a nehézségből ered, hogy nem tudnak különbséget tenni, illetve nem tudják kifejezni a különbségtételt a teher és annak hordozója között. Ha a teher balszerencsés, hordozójától éppen úgy fognak félni és irtózni, mintha ő maga rendelkezne mindazokkal a veszedelmes tulajdonságokkal, amelyeket a valóságban csak hurcol. Ugyancsak láttuk, hogy Indonézia népei félnek a betegséggel és bűnnel megrakott csónakoktól, s elkerülik ezeket. Azt a nézetet továbbá, hogy ezekben a népszokásokban a Halál nemcsak a növényzet isteni szellemének képviselője, hanem bűnbak is, némileg támogatja az a körülmény, hogy kiűzését mindig tavasszal ünneplik meg, főként a szláv népek. A szláv újév ugyanis tavasszal kezdődött, s így „a Halál kihordásának” szertartása egyik vonatkozásában annak a szélteben elterjedt szokásnak egyik példája lehet, hogy az óév felhalmozódott bajait kiűzik, mielőtt az új évbe lépnének.

EMBERI BŰNBAKOK A KLASSZIKUS ÓKORBAN

1. §. AZ EMBERI BŰNBAK AZ ÓKORI RÓMÁBAN – Most már felkészültünk arra, hogy megfigyeljük az emberi bűnbak felhasználását a klasszikus ókorban. Évenként, március 14-én egy bőrbe öltözött embert vezettek végig körmenetben Róma utcáin, hosszú fehér pálcákkal verték, és kiűzték a városból. Mamurius Veturiusnak, vagy „a régi Marsnak” nevezték, mivel pedig a szertartást a (március elsején kezdődő) régi római év első holdtöltését megelőző napon tartották, a bőrruhás embernek az elmúlt évi Marsot kellett képviselnie, akit az új év kezdetén kikergettek. Márpedig Mars eredetileg nem a háború, hanem a növényzet istene volt. Marshoz imádkozott ugyanis a római földműves szántóföldjének és szőlőjének, gyümölcsfáinak és cserjéinek virágzásáért; majdnem kizárólag Marshoz intézték könyörgésüket a *fratres arvales* papi testület tagjai, akiknek a vetések növekedéséért kellett áldozatot bemutatniuk; Marsnak áldoztak lovat októberben, hogy bőséges aratást biztosítsanak maguknak. Továbbá Marsnak, mégpedig az „erdei Marsnak” (Mars Silvanus) mutattak be áldozatot a földművesek marháik jólétéért. Láttuk már, hogy az általános hiedelem szerint a marhák a faistenek különös védelme alatt állnak. Ezenkívül a tavaszi március hónap Marsnak szentelése is a sarjadó növényzet istenségének mutatja őt. Így az a római szokás, hogy az öreg Marsot az új év kezdetén, tavasszal kiűzik, azonos „a Halál kihordásának” szláv szokásával, ha helyes az utóbbiról kifejtett felfogásunk. A római és szláv szokások hasonlóságát már megfigyelték a tudósok, de Mamurius Veturiust és a szláv szertartások megfelelő alakjait inkább az óév, mint a régi növényisten képviselőinek tekintették. Lehetséges, hogy az ilyenféle szertartásokat később még azok az emberek is így értelmezték, akik ezeket végezték. De egy időszak megszemélyesítése túlságosan elvont eszme ahhoz, hogy primitív legyen. Mindazonáltal mind a római, mind a szláv szertartásban az isten képviselőjét szemmel láthatóan nemcsak a növényzet istenségének, hanem a bűnbaknak járó bánásmódban is részesítették. Ez kiűzéséből következik, mert

arra nincsen ok, hogy a növényzet istenét mint ilyet kikergessék a városból. Másként áll a dolog, ha egyúttal bűnbak is; ekkor ugyanis szükségessé válik, hogy a határokon túl űzzék, hadd vigye magával gyászos terhét más vidékekre. Valóban úgy látszik, hogy Mamurius Veturiust az oscusoknak, Róma ellenségeinek országába kergették.

2. §. AZ EMBERI BŰNBAK AZ ÓKORI GÖRÖGORSZÁGBAN –
Az Ókori görögök is felhasználták az emberi bűnbakot. Plutarkhosz szülővárosában, Khaironeiában ilyesféle szertartást végzett a város első tisztviselője a városházán, és mindegyik háztulajdonos a maga otthonában. Ezt „az éhség kiűzésének” nevezték. Egy rabszolgát vertek a *szűzbarka (agnus castus)* vesszőivel, és e szavakkal dobták ki az ajtón: „Ki az éhséggel; jöjjön be a gazdagság és egészség!” Amikor Plutarkhosz viselte szülővárosa fő tisztviselőjének méltóságát, ő végezte ezt a szertartást a városházán; beszámol arról a vitáról is, amely azután a szokás körül kialakult.

De a civilizált Görögországban a bűnbak szokása sötétebb formákban is megjelent, mint az az ártatlan rítus, amelyet a nyájas és kegyes Plutarkhosz elnöklete alatt végeztek. Amikor Marseille-t, az egyik legforgalmasabb és legvirágzóbb görög kolóniát járvány sújtotta, a szegényebb osztályokból valaki rendszerint ajánlkozott bűnbaknak. Egy egész éven át közkölségen tartották, válogatott, tiszta étellel látták el. Az év eltelte után szentelt ruhába öltöztették, szent ágakkal borították el, és végigvezették az egész városon, miközben imádkoztak, hogy a nép bajai szálljanak az ő fejére. Ezután kiűzték a városból, vagy pedig a nép a falakon kívül megkövezte. Az athéniak rendszeren több lezüllött és haszontalan embert tartottak el a köz költségén; ha azután valamilyen baj érte a várost, például járvány, szárazság vagy éhség, e társadalmon kívüli lényekből kettőt feláldoztak bűnbak gyanánt. Az egyik áldozatot a férfiakért, a másikat a nőkért ölték meg. Az első fekete, a másik fehér fűgéből font fűzért viselt a nyakán. Úgy látszik, hogy a nőkért legyilkolt áldozat néha maga is nő volt. Körülvezették őket a városon, azután a jelek szerint a városon kívül megkövezéssel áldozták fel őket. De ezek az áldozatok nem szorítkoztak a közösséget sújtó csapások rendkívüli alkalmaira; úgy látszik, hogy minden évben, Thargélia májusi ünnepén, két áldozatot vezettek ki

Athénból, és köveztek halálra, egyet a férfiakért, egyet a nőkért. A trákiai Abdera városát évenként egyszer nyilvánosan tisztították meg; az egyik polgárt, akit erre a célra kiszemeltek, halálra kövezték mint bűnbakot vagy mint helyettesítő áldozatot a többiek életéért; kivégzése előtt hat nappal kiközösítették, „hogy egymaga viselje az egész nép bűnét”.

Leukadia lakói évente bedobtak a tengerbe egy gonosztevőt mint bűnbakot a Szerelmesek Sziklájáról, a szigetük déli végén kiugró fehér szirtről. Hogy azonban könnyebbé tegyék esését, élő madarakat és tollakat kötöztek hozzá, és egy kis csónakokból álló flottilla várt rá odalent, hogy kifogja, és a határon túl szállítsa. Ezek a humánus óvintézkedések valószínűleg a korábbi szokás enyhítését jelentették; azelőtt a bűnbakot azért dobták a tengerbe, hogy belefúljon. A leukadiai szertartás abban az időben ment végbe, amikor áldozatot mutattak be Apollónnak, akinek temploma vagy szentélye azon a helyen állt. Másutt annak a szokásnak hódoltak, hogy minden évben bedobtak egy fiatalembert a tengerbe a következő fohász kíséretében: „Légy te a mi tisztulásunk!” A feltevés szerint ez a szertartás megszabadította a népet a reá nehezedő bajoktól, vagy – egy némileg eltérő értelmezés szerint – megváltotta őket, mert megfizette a tenger istenének járó tartozásukat. A kis-ázsiai görögök az időszámításunk előtti VI. században a következő gyakorlatot folytatták a bűnbak tekintetében: Amikor a várost járvány, éhség vagy más közös csapás sújtotta, egy rút vagy nyomorék személyt választottak ki arra, hogy a közösségre nehezedő minden bajt magára vegyen. Megfelelő helyre vitték ki, s itt szárított fügét, árpakenyeret és sajtot adtak a kezébe. Ezt megette, majd nemi szervét hétszer megütötték csillagvirágokkal, a vad füge és más vadon növény fák ágjaival, míg a fuvolák egy meghatározott dallamot játszottak. Ezután erdei fák fájából rakott máglyán megégették az embert, hamvait pedig a tengerbe vetették. Láthatóan hasonló szokást követtek minden évben az ázsiai görögök a Thargélia aratási ünnepéfi.

A most leírt rítusban az, hogy az áldozatot csillagvirágokkal, vadfüge ágjaival stb. ostromozták, nem irányulhatott szenvedésének fokozására, hiszen akkor bármilyen bot jó lett volna a verésre. A szertartás e részének igazi értelmét W. Mannhardt magyarázata

világította meg. Mannhardt kimutatta, hogy az ókoriak a csillagvirágnak rossz befolyásokat eltávolító, mágikus hatalmat tulajdonítottak, s ezért házaik ajtajára függesztették, valamint a tisztulási szertartásoknál is felhasználták. Ezért az az árkádiai szokás, hogy Pán szobrát csillagvirágokkal verték az egyik ünnepen, vagy amikor a vadászok üres kézzel tértek haza, semmi esetre sem az isten megbüntetését jelentette, hanem azt a célt szolgálta, hogy megtisztítsa Pánt a káros befolyásoktól, amelyek gátolták isteni működésének folytatásában, vagyis a vadászt vaddal bőven ellátó isten funkciójában. Ugyanígy az emberi bűnbak nemi szervének csillagvirágokkal és más hasonlókkal verése azt a célt szolgálhatta, hogy megszabadítsa szaporító energiáját minden korlátozástól vagy varázslattól, amely démonok vagy más rosszakaratú lények befolyása következtében esetleg reá nehezedett; minthogy pedig évenkénti feláldozásának alkalma, a Thargélia májusban megtartott korai aratási ünnep volt, a növényzet teremő és megtermékenyítő istenének képviselőjét kell látnunk benne. Az isten képviselőjét abból a már említett célból ölték meg évről évre, hogy isteni életét örökösen jó erőben tartsák fenn, a kor okozta gyöngüléstől érintetlenül; mielőtt tehát kivégezték, természetesen igyekeztek szaporító erejét felgerjeszteni, hogy ez teljes hatékonyságában szálljon át utódára, az új istenre, illetve a régi isten új megtestesítőjére, aki – nyilvánvaló feltevésük szerint – azonnal elfoglalta a megölt isten helyét. Hasonló okoskodás arra vezethetett, hogy hasonlóan bánjanak a bűnbakkal különleges alkalmakkor, így szárazság vagy éhínség esetén. Ha a termés nem felelt meg a gazda várakozásának, ezt annak tulajdonította, hogy az isten, aki a föld terményeinek előteremtését intézi, nemző erejében valahogy megfogyatkozott. Azt gondolhatták, hogy varázslat hatása alá került, vagy megöregedett, és elgyengült. Ennek megfelelően megölték képviselőjének személyében és a már leírt összes szertartás közepette azért, hogy ifjúként újjászületve átönthesse fiatalos erejét a természet veszteglő energiájába. Ugyanez az elv érteti meg velünk, miért verték Mamurius Veturiust pálcákkal, miért ütötték a khaironeiai szertartásban a rabszolgát a *szűzbarka (agnus castus)* ágaival (ennek a fának mágikus sajátságokat tulajdonítottak), miért támadnak Európa egyes vidékein a Halál képmására botokkal és

kövekkel, és miért korbácsolták meg Babilonban az isten szerepét eljátszó gonosztevőt, mielőtt megfeszítették. A korbácsolás nem azt a célt szolgálta, hogy kínosabbá tegye az isteni szenvedő haláltusáját, hanem ellenkezőleg, azt, hogy elúzzön minden gonosz befolyást, amely a döntő pillanatban esetleg hatalmában tarthatja.

Mindeddig feltételeztem, hogy a Thargélia emberi áldozatai általában a növényzet szellemeit képviselik, de W. R. Paton helyesen jegyezte meg, hogy a jelek szerint ezeket a nyomorultakat különösen a fügefák szellemeinek maskaráiba öltöztették. Kimutatta, hogy az úgynevezett *caprificatio* eljárása, vagyis a szelíd fügefák mesterséges megtermékenyítése azáltal, hogy vadfügék füzereit akasztották fel az ágak közé, Görögországban és Kis-Ázsiában júniusban, kb. egy hónappal a Thargélia időpontja után történt; továbbá annak a feltevésnek adott hangot, hogy a fekete és fehér fügéknek a két emberi áldozat nyakába akasztása – akik közül az egyik a férfiakat, a másik a nőket képviselte – a *caprificatio* közvetlen utánczása lehetett abból a célból, hogy az utánczó mágia elve alapján segítsen a fügefák megtermékenyítésében. Mivel pedig a *caprificatio* valójában a hím fügefának a nőstény fügefával való házassága, Paton felveti azt is, hogy a fák szerelmét az utánczó mágia hasonló elve alapján a két emberi áldozat látszat- vagy valóságos házasságával utánozták, hiszen egyikük – úgy látszik – néha nő volt. E nézet alapján az a gyakorlat, hogy az emberi áldozatok nemi szervét vadfügefák ágaival és csillagvirágokkal verték, arra irányuló varázslat volt, hogy ösztökélje a férfi és a nő nemi erejét, akik abban az időpontban a hím, illetve a nőstény fügefát személyesítették meg, s akiknek házasságban való egyesülése, akár valóságos, akár látszólagos volt, hitük szerint segített abban, hogy a fák gyümölcsöket teremjenek.

Ezt az emberi bűnbaknak bizonyos növényekkel való verésére vonatkozó értelmezést számos analógia támogatja. Így ha az új-guineai kaiknál valaki gyorsabb gyümölcsstermésre akarja ösztönözni banánhajtásait, megveri ezeket egy már gyümölcsöt termő banánfáról vágott bottal. Itt nyilvánvaló az a hit, hogy a termékenység benne rejlik a gyümölcsöt termő fáról vágott botban, s érintkezés útján átvihető a fiatal banáncsemetékre. Ugyanígy tesz a földműves Új-Kaledóniában: tárócserjéit könnyedén megütögeti egy

ággal, s eközben ezt mondja: „Megütöm ezt a tárót, hogy nőjön”, végül pedig elülteti az ágat földje végében. Az Amazonas torkolatánál lakó braziliai indiánoknál szokás, hogy ha egy férfi azt akarja, hogy nemi szerve megnőjön, egy, a folyóparton bőven virító fehér *aninga* nevezetű vízinövény gyümölcsével ütogeti. Az egyébként ehető gyümölcs hasonlít a banánra, és nyilván alakja miatt szemelték ki erre a célra. A szertartást három nappal újhold előtt vagy után kell elvégezni. A magyarországi Békés megyében úgy teszik termékennyé a meddő asszonyokat, hogy megverik őket egy bottal, amellyel előzőleg párosodó kutyákat választottak szét. Itt világos az a feltevés, hogy a botban termékenyítő erő rejlik, s ezt érintkezés útján át lehet vinni az asszonyokra. A közép-celebeszi toradzsák azt hiszik, hogy a *Dracaena terminalis* nevű növénynek erős lelke van, mivel megnyesése után hamarosan újra kinő. Ezért ha valaki beteg, barátai a *Dracaena* leveleivel ütogetik a feje tetejét, hogy a növény erős leikével szilárdítsák meg gyenge lelkét.

Ezek az analógiák tehát támogatják azt az értelmezést, amelyet elődeimet, W. Mannhardtot és W. R. Patont követve az emberi áldozatoknak a Thargélia görög aratási ünnepén kiosztott ütlegekről adtam. Az áldozatok nemi szervére friss zöld növényekkel és ágakkal mért ütések legtermészetesebben varázslatnak lehet magyarázni, varázslatnak, amelynek célja a férfiak és a nők szaporodó képességének növelése akár úgy, hogy átadják nekik a növények és ágak termékenységet, akár úgy, hogy megszabadítják őket a káros befolyásoktól. Ezt az értelmezést támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a két áldozat a két nemet képviselte, az egyik általában a férfiakat, a másik a nőket. A szertartás végzésének évszaka, nevezetesen a gabona aratásának ideje, jól illik ahhoz az elmélethez, hogy a rítusnak mezőgazdasági jelentősége volt. Azt továbbá, hogy mindenekfölött a fügefák megtermékenyítését célozta, jól mutatják egyrészt az áldozatok nyakába akasztott fekete és fehér fügekoszorúk, másrészt a nemi szerveikre vad fügefa ágaival mért ütések; ez az eljárás ugyanis nagyon hasonlít ahhoz a módszerhez, amelyet Görögország ókori és mai földművesei rendszerint alkalmaznak avégből, hogy ténylegesen megtermékenyítsék fügefáikat. Ha visszaemlékezünk rá, milyen fontos szerepet játszott régtől fogva a datolyapálma mesterséges megtermékenyítése

nemcsak Mezopotámia gazdálkodásában, hanem vallásában is, nincs okunk kételkedni benne, hogy a fügefafa mesterséges megtermékenyítése ugyanígy helyet vívott ki magának a görög vallás ünnepi szertartásaiban.

Ha ezek a meggondolások helytállóak, nyilván arra kell következtetnünk, hogy míg a Thargélia emberi áldozatai a késői klasszikus korban a jelek szerint főleg közösségi bűnbakokként jelentek meg, akik magukkal vitték az egész nép bűneit, szerencsétlenségét és bánatát, korábban úgy tekinthették őket, mint a növényzet – talán a gabona, de különösen a fügefafa – megtestesítőit; ütlegelésüknek és haláluknak pedig elsősorban az volt a célja, hogy felrázza, és felfrissítse a görög nyár perzselő hevétől éppen lankadásnak és hanyatlásnak induló növényzet erejét.

A görögök bűnbakjáról itt elfoglalt álláspontunk – ha helyes – elhárít egy ellenvetést, amelyet egyébként fel lehetne hozni jelen munkánk fő tétele ellen. Annak az elméletnek, hogy Aricia papját mint a liget szellemének képviselőjét ölték meg, ellene lehetne vetni, hogy ilyen szokásra nincs analógia a klasszikus ókorban. De most érveket soroltunk fel a mellett a felfogás mellett, hogy az ázsiai görögöknél időszakonként és alkalmanként megölt embert rendszerint a növényzetisten megtestesítőjének tekintették. Istenieknek vélték alkalmasint azokat a személyeket is, akiket az athéniak szemeltek ki áldozatnak. Az, hogy ezek a társadalom számkivetettjei voltak, nem tesz semmit. A primitív felfogás szerint nem magasrendű erkölcsi tulajdonságai vagy társadalmi rangja miatt választanak valakit egy isten szószólójának vagy megtestesítőjének. Az isten sugallata egyformán száll a jóra és a rosszra, a magasztosra és az aljasra. Ha tehát Ázsia és Athén civilizált görögjei rendszeresen áldoztak fel megtestesült isteneknek tekintett embereket, nem lehet belső valószínűtlenség abban a feltevésben, hogy a történelem hajnalán hasonló szokásnak hódoltak a félig barbár latinok az ariciai ligetben.

De hogy érvelésünket teljessé tegyük, nyilván kívánatos bebizonyítani, hogy az isten emberi képviselője megölésének szokását az ókori Itáliában nemcsak az ariciai ligetben ismerték és gyakorolták. Most ezt a bizonyítékot mutatom be.

3. §. A RÓMAI SATURNALIA – Láttuk, hogy számos népnél szokás, hogy megtartják a szabadosság időszakát, amikor a jog és erkölcs hagyományos korlátait félredobják, az egész lakosság átadja magát a féktelen örömeinek és vidámságnak, s a sötét szenvedélyek a mindennapi élet komolyabb és józanabb menetében el sem képzelhető módon felszabadulnak. Az emberi természet féken tartott erőinek ilyen kitörései, amelyek igen gyakran a kéj és a bűn vad orgiáivá fajulnak, leggyakrabban az év végére esnek, és nemritkán – mint már volt alkalmam kimutatni – a földművelés egyik vagy másik időszakához kapcsolódnak, különösen a vetés vagy aratás idejéhez. A szabadosságnak effajta időszakai közül a legjobban ismert, a modern nyelvekben a többinek is nevet adó ünnep a Saturnalia. A híres ünnepség decemberre, a római év utolsó hónapjára esett; a néphit szerint Saturnus vidám országzászlójának emlékére ülték meg; ő volt a vetés és a földművelés istene. Valamikor régen mint Itália igazságos és jótékony királya élt a földön, egy helyre telepítette a vad, szétszórtan élő hegylakókat, megtanította őket a földművelésre, törvényeket adott nekik, és békességben uralkodott. Az ő uralma jelentette a mesés aranykort: a föld bőségesen ontotta a termést, háború vagy viszály hangja nem zavarta meg a boldog világot, a vést hozó haszonvágy nem mérgezte meg a szorgalmas, megelégedett parasztság vérének. Nem ismerték még a rabszolgaságot és a magántulajdont, mindenki közösen birtokolt mindent. Végül a jóságos isten, a kegyes király hirtelen eltűnt, de emlékezetét megőrizte a késő utókor, szentélyeket emeltek tiszteletére, s Itália számos dombja és magaslata viselte a nevét. Uralmának derűs emlékét mégis sötét árnyék borította: azt mondták, hogy oltárait emberáldozatok vére szennyezte be, ezeket az áldozatokat a későbbi irgalmasabb kor szobrokkal helyettesítette. A Saturnus-tisztelet e sötét oldalának alig vagy egyáltalán nem találjuk nyomát azokban a leírásokban, amelyeket az ókori írók a Saturnaliáról reánk hagytak. Úgy látszik, hogy főleg lakmározás, dorbézolás és a gyönyör őrző hajszolása jellemezte ezt az ókori karnevált, amely hét napon át, december 17-től 23-ig zajlott a régi Róma utcáin, közterein és házaiban.

De az ünnepnek egyetlen vonása sem nevezetesebb, semmi sem lepte meg magukat az ókoriakat jobban, mint az a szabadosság, amelyet a rabszolgák élveztek ebben az időszakban. A szabadok és a szolgák osztálya közti különbségtételt átmenetileg eltörölték. A rabszolga szidalmazhatta gazdáját, lerészegedhetett urai módján, asztalhoz ülhetett velük, és még egy szemrehányó szó sem érhetett azért a magatartásért, amelyért más időszakban korbács, börtön vagy halál lett volna a büntetése. Sőt mi több, a gazdák tényleg helyet cseréltek rabszolgáikkal, és kiszolgálták őket az étkezésnél; míg a rabszolga nem végzett az evéssel-ivással, míg le nem szedték az asztalt utána, addig gazdájának nem terítettek ebédre. Oly messzire vitték ezt a rangcserét, hogy egy időre minden háztartás játékköztársasággá változott, amelyben a magas állami tisztségeket a rabszolgák látták el, s úgy osztogatták parancsaikat, úgy szabtak törvényt, mintha a consulok, a praetorok vagy a bírák teljes méltóságát ruházták volna rájuk. A Saturnalián ilyen módon a rabszolgáknak juttatott hatalomnak halvány visszfénye volt az a játékkirályság, amelyet a szabadok között sorsoltak ki ugyanebben az időszakban. Az a személy, akit a sors kijelölt, királyi címet viselt, és mulatságos, játékos parancsokat osztogatott átmeneti alattvalóinak. Az egyiknek meghagyta, hogy vegyítsen bort, a másoknak, hogy igyék; egy harmadiknak, hogy énekeljen, a negyediknek, hogy táncoljon; az egyiknek, hogy saját gyalázatáról szónokoljon, a másoknak, hogy vigyen a hátán a ház körül egy fuvoláslányt.

Ha pedig visszagondolunk arra, hogy az ünnep alkalmából a rabszolgáknak engedett szabadságot a Saturnus korabeli társadalmi állapotok utánzatának tekintették, és hogy általában a Saturnalia sem több, sem kevesebb, mint ama vidám uralkodó országzászlásának átmeneti felújítása vagy restaurációja, hajlamosak vagyunk arra következtetni, hogy a játékkirály, aki a tobzódás élén állott, eredetileg magát Saturnust képviselhetette. E feltevést jól alátámasztja, vagy talán be is bizonyítja az az igen különös és érdekes leírás, amely ismerteti, hogyan ünnepelték meg a Saturnaliát Maximianus és Diocletianus idejében a Duna mentén állomásozó római katonák. A beszámolót Szent Dasius vértanúságának leírása őrizte meg, ezt pedig a párizsi könyvtár

egyik görög kéziratából tárta fel és tette közzé Cumont genfi professzor. Erről az eseményről és a szokásról két rövidebb beszámolót tartalmaz egy milánói és egy berlini kézirat; egyikük már napvilágot látott egy Urbinóban 1727-ben kiadott obskúrus kötetben, de fontosságát az ókori és újkori római vallástörténet szempontjából mindaddig nem vették észre, amíg Cumont professzor fel nem hívta a tudósok figyelmét mindhárom leírásra azzal, hogy néhány éve együtt adta ki őket. E beszámolók valamennyien hitelesnek látszanak, a leghosszabbik valószínűleg hivatalos iratokon alapul; ezek szerint az alsó-moesiai Durostorum római katonái évről évre a következő módon ünnepelték meg a Saturnáliát: Az ünnep előtt harminc nappal sorsolással kijelöltek maguk közül egy szép ifjút, s királyi ruhába öltöztették, hogy hasonlítson Saturnushoz. Ilyen ruhában, katonák tömegétől kísérvé járt mindenfelé, teljesen szabadságában állt, hogy szenvedélyeit kielégítse, és minden élvezetet megköstöljön, legyen az akármilyen aljas vagy szégyenletes. De ha vidáman is telt az uralma, rövid ideig tartott, és tragikus véget ért, mert a harminc nap elmúltával, Saturnus ünnepén maga vágta el a torkát annak az istennek az oltárán, akit megszemélyesített. Időszámításunk 303. évében a sorsolás egy keresztény katonát, Dasiust jelölt ki, ő azonban megtagadta azt, hogy a pogány isten szerepét játssza, és kicsapongással szennyezze be utolsó napjait. Parancsnokának, Bassusnak fenyegetése és érvelése nem tudta megingatni állhatatosságát, s ezért fejét vették – amint a keresztény vértanú életének krónikása percnyi pontossággal előadja – Durostorumban; egy János nevű katona végezte ki november 20-án, pénteken, a hold 24. napján, a negyedik órában.

Miután Cumont professzor kiadta ezt a történetet, kétségbe vont vagy tagadott történeti hitelessége erős támaszt kapott egy érdekes felfedezés révén. Az anconai hegyfokon emelkedő székesegyház kriptájában egyéb figyelemre méltó régiségek között egy fehér márványszarkofágot őriznek, amelynek Justinianus korabeli betűkkel írt görög nyelvű felirata így hangzik: „Itt fekszik Dasius, a szent vértanú, akit Durostorumból hoztak át.” A szarkofágot 1848-ban hozták át a székesegyház kriptájába a San Pellegrino-templomból, amelynek főoltára alatt, amint a falba mélyített latin feliratból

értesülünk, a mártír csontjai két másik szent maradványaival együtt ma is pihennek. Nem tudjuk, mennyi ideig állt a szarkofág San Pellegrino templomában, azt azonban feljegyezték, hogy már 1650-ben ott volt. Feltehetjük, hogy a szent ereklyéit biztonság okából valamikor azokban a vértanúságát követő zavaros századokban hozták át Anconába, amikor Moesiát barbár megszállók egymást felváltó hordái foglalták el, és pusztították. A mártír életéről szóló feljegyzésnek és a műemlékeknek egymástól független és egymást kölcsönösen erősítő tanúsága alapján mindenesetre biztosnak látszik, hogy Dasius nem valami mitikus szent volt, hanem valóságos ember, aki hitéért az első keresztény századok egyikében halált szenvedett Durostorumban. Mivel a névtelen krónikás elbeszélését így a feljegyzett legfőbb tény, nevezetesen Szent Dasius vértanúsága tekintetében hitelesnek vehetjük, joggal elfogadhatjuk állításait a vértanúság okát és módját illetően is, annál is inkább, mert elbeszélése pontos, körülményes és teljesen ment a csodás elemtől. Eszerint arra kell következtetnem, hogy megbízható a beszámolója a Saturnaliának a római katonák közti megünnepléséről.

Ez a leírás új, kísérteties fénybe állítja a Saturnalia királyát, a Rossz Kormányzat ősi urát, aki Horatius és Tacitus idejében a római téli dorbézolás vezető alakja volt. Azt bizonyítja, hogy feladata nem mindig merült ki a bohóc vagy paprikajancsi szerepében, akinek minden gondja az, hogy a mulatozás vidáman folyjék, és vadabbnál vadabb tréfák peregjenek, míg a tűz lobog és pattog a tűzhelyen, míg az utcán hullámszik az ünneplő tömeg, s a messze északon a Soracte hókoronája látszik a tiszta, fagyos levegőben. Ha a vidám, civilizált fővárosnak ezt a komikus uralkodóját összehasonlítjuk a Duna-parti táborban élő komor sorstársával, ha visszaemlékezünk a hasonló, mulatságos és egyben tragikus figurák hosszú sorára, akik más korokban és más országokban, fejükön hamis koronával, uralkodói palástban játszották kisdud játékaikat néhány rövid óráig vagy napig, azután pedig időnek előtte erőszakos halált haltak, alig kételkedhetünk, hogy a római Saturnaliának a klasszikus írók műveiből ismert Királya csak gyöngye, férfiatlan másolata annak az eredetinek, akinek markáns vonásait a *Szent Dasius vértanúsága* homályba veszett szerzője szerencsésen megőrizte számunkra. Más

szóval a Dasius életéről író krónikásnak a Saturnaliáról adott beszámolója olyan pontosan megegyezik a másutt végzett hasonló rítusok elbeszélésével, amelyeket ő semmiképpen sem ismerhetett, hogy leírásának lényegbeli pontosságát hitelesnek tekinthetjük; továbbá mivel az a gyakorlat, hogy egy játékkirályt a halálba küldtek az isten képviselőjében, nem alakulhatott ki az olyan gyakorlatból, amely ünnepi mulatozás vezetőjévé emelte őt, míg az ellenkezője nagyon is megtörténhetett, joggal feltehetjük, hogy a korábbi, barbár időkben az ókori Itáliában mindenütt, ahol csak Saturnus tisztelete elterjedt, egyetemes szokás volt kiválasztani egy embert; ez egy bizonyos ideig Saturnus szerepét játszotta, és az istenség minden hagyományos kiváltságát élvezte, azután pedig meghalt a saját kezétől vagy másétól, kés vagy tűz által vagy az akasztófán, annak a jóságos istennek a képében, aki életét adta a világnak. Magában Rómában és a többi nagyvárosban a civilizáció elterjedése valószínűleg jóval Augustus kora előtt megszelídítette ezt a kegyetlen szokást, s oly ártatlanná alakította, mint azt a Saturnalia ünnepi Királyáról rövid utalással emlékező néhány klaszszikus szerző leírja. Távolabb eső vidékeken azonban a régebbi, szigorúbb gyakorlat sokáig fennmaradhatott; és még ha Itália egyesítése után a római kormányzat elfojtotta is a barbár gyakorlatot, a parasztok megőrizhették emlékét, s ez időről időre – amint ez a babona legalsóbb rendű alakjaival minálunk is megesik – az életben is megújulhatott, különösen a birodalom határvidékein állomásozó nyers katonaság körében, amelyet immár egyre lazábban irányított az egykor vaskezű Róma.

Az ókori Itáliában megült Saturnalia és a modern Olaszország karneválja közötti hasonlóságot sokszor megfigyelték, de a fent áttekintett összes tény tükrében felvethetjük azt a kérdést: vajon a hasonlóság nem azonosság-e. Láttuk, hogy Olaszországban, Spanyolországban és Franciaországban, tehát azokban az országokban, ahol Róma a legmélyebben és legtartósabban hatott, a karnevál szembeszökő jelensége egy komikus figura, az ünnepi évad megtestesítője, amelyet dicsőségben és kicsapongásban töltött rövid pályafutás után nyilvánosan lelőnek, megégetnek vagy más módon pusztítanak el, a nép színlelt bánatára vagy őszinte gyönyörűségére. Ha a Karneválról itt kifejtett felfogás helyes, ez a

groteszk személyiség nem más, mint a Saturnalia ősi Királyának közvetlen utóda, a vigadozás mesteréé, azé a valóságos emberé, aki Saturnust személyesítette meg, s a mulatozás végén felvett szerepében valóságos halált halt. Vízkereszt előestéjének Babkirálya, a középkori Bolondok Püspöke, az Esztelenség Apátja, a Rossz Kormányzás Ura ugyanilyen fajtájú figurák, és talán hasonló az eredetük is. Akárhogyan áll is ez a dolog, nagy valószínűséggel jelenthetjük ki, hogy ha az ariciai Erdő Királya mint egy erdei istenség megtestesítője élt, és halt meg, régóta megtalálható a megfelelője Rómában az évről évre Saturnus Királynak, az elvetett és csírázó mag istenének képében megölt emberekben.

AZ ISTEN MEGÖLÉSE MEXIKÓBAN

Egyetlen nép sem tartotta meg az isten emberi képviselője feláldozásának szokását oly általánosan és olyan nagy ünnepélyességgel, mint a régi Mexikó azték lakosai. Jól ismerjük ezeknek a figyelemre méltó áldozatoknak a rítusát, mert teljes egészében leírták a Mexikót a XVI. században meghódító spanyolok. A hódítók kíváncsiságát természetesen felkeltette az, hogy ezen a távoli tájon egy olyan barbár és véres vallást fedeztek fel, amely számos ponton sajátosan hasonlított a maguk egyházának tanaihoz és liturgiájához. „Kiválasztottak egy foglyot, akit alkalmasnak találtak – mondja a jezsuita Acosta –, s mielőtt bálványuknak feláldozták volna, annak a bálványnak a nevét adták neki, akinek tiszteletére fel akarták áldozni, s ugyanolyan díszekkel ékesítették, mint bálványukat, mondván, hogy ugyanazt a halványt képviseli. Addig, amíg ez a képviselő tartott – bizonyos ünnepeknél egy évig, másoknál hat hónapig, ismét másoknál kevesebb ideig –, ugyanazon a módon tisztelték és imádták, mint az igazi halványt; s ebben az időben evett, ivott, vidáman élt. Amikor az utcákon járt, az emberek előjöttek imádására, mindenki alamizsnát adott neki, előhozták gyermekeiket és betegeiket, hogy meggyógyítsa és megáldja őket, mindent kénye-kedve szerint tehetett, csak éppen tíz-tizenkét ember kísérette, hogy el ne szökhessen. Ő pedig (avégből, hogy elhaladtában tiszteletet adjanak neki) időnként belefűjt egy kis fuvolába, hogy az emberek készüljenek fel imádására. Amikor eljött az ünnep ideje, ő pedig már meghízott, megölték, felvágták és megették, ünnepi áldozatot csináltak belőle.”

A szokásnak ezt az általános leírását most külön példákkal szemléltetjük. Így a mexikói év legnagyobb ünnepén, amelyet Toxcatlnak neveztek, évről évre feláldoztak egy fiatalembert Tezcatlipoca, „az istenek istene” képében, miután egy egész éven át eltartották, és imádták, mint magát a nagy isten személyét. Az öreg ferences barát, Sahagún szerint, aki az azték vallás tekintetében a legjobb forrásunk, az emberisten feláldozása húsvétra vagy néhány nappal későbbre esett, s így – ha adata helyes – mind időpontban,

mind jellegét tekintve megegyezett a Megváltó halálának és feltámadásának keresztény ünnepével. Még pontosabban arról tudósít, hogy az áldozat az ötödik azték hónap első napjára esett, ez a hónap pedig szerinte április 23. vagy 27. napján kezdődött.

Ezen az ünnepen a nagy isten meghalt egyik emberi képviselője személyében, és feltámadt egy másikéban, aki arra volt szánva, hogy egy évig élvezze az istenség végzetes méltóságát, és meghaljon az év végén, mint valamennyi elődje. Azt a fiatal embert, akit erre a magas méltóságra kiszemeltek, személyének szépsége alapján nagy gonddal választották ki a foglyok közül. Megkívánták, hogy tökéletes testű legyen, nyúlánk, mint a nádszál, egyenes, mint egy oszlop, sem túl magas, sem túl alacsony. Ha a jó élettől túlságosan elhízott, kötelezték, hogy sós víz ivásával lefogyassza magát. Hogy pedig magas állásához illő kecsességgel és méltósággal viselkedjék, gondosan megtanították, hogy főrangú nemes módjára járjon, helyesen és finoman beszéljen, tudjon fuvolázni, szivarozni és a virágokat elegánsan szagolgatni. Tiszteletükjeléül a templomban szállásolták el, itt nemesek álltak rendelkezésére, húst hordtak fel asztalára, s úgy szolgálták ki, mint valami herceget. Maga a király gondoskodott róla, hogy pompás ruhába öltöztessék, „mert már úgy tisztelte, mint egy istent”. Sasstollakat ragasztottak a fejére, hajába pedig fehér kakastollakat tűztek, ezek egészen a derekáig függtek le. Sült kukoricához hasonló virágokból álló koszorú övezte homlokát, s ugyanilyen virágokból font füzért fontak vállára és a hóna alá. Aranydíszek csüngtek az orrából, arany karperecek díszítették karját, arany csengettyűk csilingeltek minden lépésekor a lábán; türkiz fülbevalók függtek füléből, türkiz karperecek fedték csuklóját; kagylóból készített nyakláncok övezték nyakát, és csüngtek le a mellére; áttört köpenykét és dereka körül gazdag díszű kötényt viselt. Amikor ez az ékszerekkel megrakott piperkőc az utcán sétált, s közben fuvoláján játszott, szivarjából füstölt és virágcsokrot szagolgatott, az útjába kerülő emberek földre borultak előtte, sóhajtozva és könnyezve imádkoztak hozzá, felmarkolták a port, és szájukba vették, ezzel fejezve ki a legmélyebb megalázkodást és alávetettséget. Asszonyok jöttek elő karjukon gyermekeikkel, bemutatták neki magzataikat, istenként üdvözölve őt. Mert „ő a mi Urunknak

Istenünknek számított, az emberek az Úrnak ismerték el őt". Az ifjú pedig méltósággal és udvariasan üdvözölte mindazokat, akik így imádták útja közben. Hogy el ne szökhessen, mindenütt nyolc apródból álló őrség kísérte, királyi libériába öltözve, négyen a palota rabszolgáihoz hasonlóan nyírott fejjel, négyen pedig a harcosok lobogó fürtjeivel; ha pedig sikerült megszöknie, az őrség parancsnokának kellett elfoglalnia helyét az isten képviselőjeként, és meghalnia helyette. Húsz nappal halála előtt megváltoztatták ruházatát, és négy finom nevelésű kisasszonyt adtak hozzá feleségül, ezekkel együtt is hált; a leányok négy istennő nevét viselték, ezek: a Virágok Istennője, a Zsenge Kukorica Istennője, az „Anyánk a Vizek Közt” Istennő, és a Só Istennője. Az utolsó öt napon az istennek járó tisztelet záporozott a kiszemelt áldozat fejére. A király palotájában maradt, míg az egész udvar az emberistent követte. Szabályos rendben, arra kijelölt helyeken ünnepi lakomák és táncok követték egymást. Az utolsó napon a fiatalember feleségei és apródjai kíséretében egy a királyi baldachinnal borított kenuba szállt, ebben átszállították a tavon arra a helyre, ahol a víz partján egy kis domb emelkedett. Ezt a Válás Hegyének nevezték, mert itt vettek tőle örök búcsút feleségei. Azután, csak apródjaitól kísérve egy az út mentén magában álló kis templomba ment. Mint a mexikói templomok általában, ez is piramis alakúra épült; amikor a fiatalember felhágott a lépcsőkön, minden lépésnél eltört egyet azokból a fuvolákból, amelyeken dicsősége napjaiban játszott. Amikor a tetőre ért, a papok megragadták, és hátára fektették egy kőtömbön, majd egyikük felvágta a mellét, kezével belenyúlt a sebbe, kitepte a szívét, és a Napnak bemutatott áldozatként a magasba emelte. A holt isten tetemét nem gurítottak le a templom lépcsőin, mint a közönséges áldozatokét, hanem levitték az épület aljába, itt levágták a fejét, és nyársra szúrták. Ez lett a mexikói pantheon legnagyobb istenét megszemélyesítő ember szabályszerű vége.

Az a tisztesség, hogy valaki rövid ideig istenként élt, és ugyanabban a minőségben erőszakos halált halt, Mexikóban nem korlátozódott a férfiakra; a nőknek is megengedték, vagy inkább a nőket is rákényszerítették, hogy mint istennők képviselői élvezzék ezt a dicsőséget, és osztozzanak ebben a sorsban. Így egy nagy

szeptemberi ünnepen, amelyet hétnapos szigorú böjt előzött meg, egy tizenkét-tizenhárom éves fiatal rabszolgalányt, valamennyi közül a legszebbet, szenteltek fel arra, hogy a Kukoricaistennőt, Chicomecohuatl-t képviselje. Az istennő díszével ékesítették, süveget tettek a fejére, kukoricacsutkákat akasztottak a nyakába és adtak a kezébe, feje tetejére pedig – a kukoricaszár utánzására – egy egyenesen álló zöld tollat erősítettek. Ezt a források szerint azért tették, hogy jelezzék: a kukorica már majdnem beérett az ünnep idején; mivel azonban még zsenge volt, zsenge korú lányt választottak ki a Kukoricaistennő szerepére. A szegény gyermeket teljes pompájában, a fején bólogató zöld tollal, vidáman táncolva vitték házról házra egy egész álló napon át, hogy felvidítsa az embereket a böjt sivársága és nélkülözése után.

Este valamennyien összegyűltek a templomban, amelynek udvarait lámpák és gyertyák tömegével világították meg. Ott ébren töltötték az éjszakát, éjfélkor pedig, miközben a trombiták, fuvolák és kürtök ünnepi zenét szolgáltattak, egy kukoricacsutka és borsfüzérékkel borított hordozható állványzatot vagy palankint hoztak elő, mindenféle magvakkal megtöltve. Hordozói annak a szobának az ajtajánál tették le az állványt, amelyben az istennő faszobra állt. Magát a szobát kívülről és belülről kukoricacsövekkel, bors-, tök- és rózsakoszorúval, továbbá mindenféle növények füzereivel díszítették fel, úgy, hogy csodálatos látványt nyújtott; a padlót vastagon borították a hívőknek ezek a zöldellő adományai. Amikor a zene elhallgatott, papok és tisztviselők vonultak be ünnepélyes menetben, lobogó fáklyákkal és meggyújtott füstölőkkel, közöttük pedig az istennő szerepét játszó lány haladt. Fel kellett mennie az állványzatra, s itt állt egyenesen a favázat elborító kukorica, bors és tök tömegén, kezével két korlátra támaszkodva, hogy le ne essék. Most a papok ismét körültömjéneztek az égő füstölőkkel, ismét felharsant a zene, s eközben a templom egyik főméltósága hirtelen fellépett a leányhoz, kezében borotvával, s ügyesen levágta a fején hordott zöld tollat a hajjal együtt, amelyhez hozzá volt erősítve; tövénél metszette le a fürtöt. Ezután a tollat és a hajfürtöt nagy ünnepélyességgel és bonyolult szertartások közepette felajánlotta az istennő faszobrának, közben sírt, és hálát adott neki a föld gyümölcseiért és a bőséges termésért, amelyet abban az évben

a népnek juttatott; a templom udvaraiban álló egész nép vele imádkozott és sírt. Mikor a szertartás véget ért, a leány leszállt az állványról; arra a helyre kísérték, ahol az éjszaka hátralevő részét kellett eltöltenie. Az emberek azonban mind ott maradtak a templom udvaraiban fáklyavilág mellett hajnalhasadtáig.

Mikor eljött a reggel, a templom udvarai még mindig zsúfolva voltak a sokasággal; szentségtörésnek tartották volna, hogy elhagyják a szent helyet. A papok most ismét elővezették a leányt az istennő öltözetében, süveggel a fején, kukoricacsutkákkal a nyakában. Ismét fellépett a hordozható vázra vagy palankinra, és megállót rajta, kezével a korlátokra támaszkodva. Ekkor a templom előjárói vállukra emelték a hordszéket, és – miközben egyesek égő füstölőket lóbáltak, mások hangszereken játszottak, vagy énekeltek – körmenetben vitték a nagy udvaron át Huicilopocstli isten csarnokába, majd vissza abba a szobába, amelyben a leány által megszemélyesített Kukoricaistennő fából faragott szobra állott. Itt a leányt leszállították a palankinról, és ráállították a szent kamra padlóját bőven borító gabona- és növény halmokra. Míg ott állt, valamennyi előjáró és nemes sorban felvonult, egyik a másik mögött, kezükben tányérokat vittek tele megalvadt, megcsomósodott vérrel, amelyet a hétnapos böjt idején vezeklésként fülükből eresztettek ki. Valamennyien sorra lekuporodtak hátsórészükre a leány előtt, ami egyértelmű volt a mi fogalmaink szerinti térdre borulással, majd lekaparták a vérrögöket a tányérról, és elébe borították felajánlásként, viszonzásul azokért a jótéteményekért, amelyeket ő – mint a Kukoricaistennő megtestesítője – rájuk árasztott. Miután a férfiak vérüket alázatosan felajánlották az istennő emberi képviselőjének, a hosszú sorban felvonuló asszonyok ugyanígy jártak el; mindegyikük fenekére esett a leány előtt, és lekaparta vérét a tányérról. A szertartás hosszú ideig tartott, mert kivétel nélkül mindenkinek, kicsinek és nagyak, öregnek és fiatalnak el kellett vonulnia a megtestesült istenség előtt és megtennie felajánlását. Ennek végeztével az emberek örvendezve hazatértek, hogy éppen olyan vidáman falatozzanak húst és mindenféle más ételt – mondja forrásunk –, mint a jó keresztények, mikor a böjt hosszú megtartóztatása után húsvétkor élvezik a húst és más testi örömeiket. Amikor teleették-itták magukat, és

megpihentek az éjszakai virrasztás után, felfrissülve visszatértek a templomba, hogy megnézzék az ünnep végét. Az ünnep vége pedig így alakult: Amikor a sokaság összegyűlt, a papok ünnepélyesen körültömjéneztek az istennőt megszemélyesítő leányt, azután hátára fektették a gabona és más magvak halmára, levágták a fejét, egy tálban felfogták a kiömlő vért, majd ezzel meghintették az istennő faszobrát, a kamra falait, valamint a padlót elborító felajánlásokat, a gabonát, borsot, tököt s a többi magvat és növényt. Ezután megnyúzták a fejetlen törzset, s az egyik pap igyekezett belepréselni magát a véres bőrbe. Amikor ez megtörtént, felöltöztették mindazokba a ruhákba, amelyeket a leány viselt; fejére tették a süveget, nyakába akasztották az arany kukoricacső nyakláncot, kezébe adták a tollakból és aranyból készült kukoricacsöveket; ebben a díszben kivezették a nép elé, mindnyájan táncoltak a dob pergésére, miközben a pap előtáncosként szerepelt, ugrálva és hadonászva haladt a menet élén, olyan frissen mozogva, amennyire csak tudott, hiszen igen kényelmetlen lehetett a leány szoros és nedves bőre, valamint a felnőtt ember számára ugyancsak szűk hajadoni ruházata.

Az ismertetett szokásban kétségtelen a fiatal lány azonosítása a Kukoricaistennővel. A nyakában viselt arany kukoricacsövek, a kezében tartott mesterséges kukoricatorzsák, a hajába tűzött – tudósításunk szerint – zöld kukoricaszárat utánzó zöld toll mind úgy mutatják őt, mint a gabonaszellem megtestesítőjét; forrásunk kifejezetten megmondja azt is, hogy azért választottak éppen fiatal leányt a zsenge kukorica képviselőjére, mivel ez a növény az ünnep idejére még nem érett be teljesen. Azonosítását a gabonával és a gabonaistennővel világosan kifejezte az, hogy a tengerihalmokra állították, itt fogadta az egész nép hódolatát és véráldozatát, hálaadásul azokért a jótéteményekért, amelyeket isteni jellegénél fogva állítólag reájuk halmazott. Emellett az a szokás, hogy gabona és magvak dombján fejezték le, vérért pedig nemcsak a Kukoricaistennő szobrára hintették, hanem a tengeri, bors, tök, magvak és főzelék halmaira is, nyilvánvalóan nem szolgálhatott egyéb célt, mint hogy meggyorsítsa és megerősítse a gabonatermésnek és általában a föld terményeinek növekedését, amennyiben magának a Gabonaistennőnek a vérért töltötte bele a

termények képviselőibe. Ennek a világos, egyértelmű mexikói áldozatnak az analógiája hadd erősítse meg azt az értelmezést, amelyet a termés érdekében felajánlott más emberáldozatokra vonatkozóan adtam.

Végül a szent színjáték zárójelenete, amelyben a halott Kukoricaistennő testét megnyúzták, és bőrét, valamint minden szent jelvényét egy férfi vette fel, s ebben a borzalmas öltözékben táncolt a nép előtt, legjobban azzal a feltevessel magyarázható, hogy biztosítani akarták az isten halálát közvetlenül nyomon követő isteni feltámadást. Ha ez így volt, bizonyos valószínűséggel arra következtethetünk, hogy az istenség emberi képviselője megölésének gyakorlatát rendszerint – vagy talán mindig – csak arra szolgáló eszköznek tekintették, hogy az isteni energiát ifjú teljességében, a kor gyöngeségétől és fogyatkozásaitól mentesen tegyék örökössé; az aggkor fogyatkozásai ugyanis ártalmára lehettek volna az isteni energiának, ha engedik az istenséget természetes halállal meghalni.

Ezek a mexikói szertartások eléggé bizonyítják, hogy olyanféle emberáldozatokat, amelyek feltevésem szerint Ariciában végbementek, a valóságban szabályszerűen ajánlott fel egy nép, s ez a nép bizonyosan nem állott alacsonyabb kulturális színvonalon, ha ugyan nem jutott határozottan magasabb fokra, mint Itália lakói abban a korai korszakban, amelybe az ariciai papság eredetét vissza kell vezetnünk. Ha pozitív és kétségtelen bizonyítékunk van arról, hogy ilyen áldozatok szokásban voltak a világ egyik részében, ez joggal hozható fel érvként annak valószínűsége mellett, hogy ezek megvoltak olyan helyeken is, ahonnan az erre vonatkozó bizonyító anyag kevésbé teljes és megbízható. A felsorakoztatott tények arra mutatnak, hogy a híveik által isteni lényeknek tekintett emberek megölésének szokása a világ számos részében fennállott.

ÉG ÉS FÖLD KÖZÖTT

I §. A FÖLD MEGÉRINTÉSÉNEK TILALMA – Könyvünk elején két kérdésre kerestünk választ: miért kellett Aricia papjának megölnie elődjét, és miért kellett e tette elkövetése előtt leszakítania az Aranyágot? E két kérdés közül az elsőre most adunk feleletet. Aricia papja, ha nem tévedek, azok közé a szent királyok vagy emberistenek közé tartozott, akiknek életétől a közhit szerint közvetlenül függ a közösség jóléte, sőt általában a természet életmenete is. Nem figyelhető meg, hogy egy ilyen lelki hatalmasság alattvalói vagy imádói valamilyen tiszta fogalmat alkotnának maguknak arról az egzakt viszonyról, amelyben vele állnak; erre vonatkozó eszméik valószínűleg homályosak és ingadozók, és ha ezt a viszonyt logikai pontossággal szeretnék meghatározni, tévedésbe esnének. Az emberek mindössze azt tudják, vagy inkább képzelik, hogy valamilyen módon ők maguk, marháik és vetéseik titokzatos kapcsolatban állanak isteni királyukkal; aszerint tehát, hogy a király jól vagy rosszul érzi magát, egészséges vagy beteg a közösség, fejlődnek vagy betegségben sorvadoznak a nyájak és csordák, és adnak bőséges vagy szűkös termést a földek. A népre a legnagyobb baj uralkodójuk természetes halála, akár betegség, akár öregség folytán következik is ez be, mert híveinek véleménye szerint az ilyen halálnak a legveszesebb következményei lehetnek rájuk és birtokaikra nézve: végzetes járványok pusztítanak embert és állatot, a föld megtagadja termését, sőt maga a Természet egésze is felbomlik. Hogy ezeket a katasztrófákat meggátolják, a királyt addig kell megölni, amíg még isteni férfiassága virágjában áll, hogy szent élete csorbítatlanul kerüljön át utódjára s megújítsa ifjúságát, és így az erőteljes megtestesülések örökös sorában egymást követő átruházások útján örökké friss és fiatal maradjon; hiszen ez a biztosítéka és záloga annak, hogy az emberek és állatok a nemzedékek örökös során át ugyanilyen módon nyújtsák ifjúságukat, és hogy sohase szűnjék meg a vetés és aratás, a tél és nyár, az eső és a napsütés. Ha feltevésem helyes, ezért kellett Aricia papjának, a

Nemiben élő Erdő Királyának a szabály szerint utódának karjától elpusztulnia.

De még mindig nyitva áll az a kérdés, mi volt az Aranyág, és miért kellett ezt az ariciai papság mindegyik jelöltjének leszakítania ahhoz, hogy megölhesse a papot. Most ezekre a kérdésekre próbálok válaszolni.

Helyes, ha két olyan szabállyal vagy tabuval kezdjük, amelyek – mint láttuk – az isteni királyok vagy papok életét irányítják. Az első szabály, amelyre az olvasó figyelmét fel szeretném hívni, a következő: az isteni személyiség nem érintheti lábával a földet. Ezt a szabályt tartotta meg a mexikói zapotek főpap; ha csak érintette lábával a talajt, lealacsonyította szentségét. Montezuma, Mexikó uralkodója, sohasem tette lábát a földre; mindig nemesek vitték a vállukon, és ha valahova lépnie kellett, vastag szőnyeget terítettek le, hogy azon járjon. A japáni mikádó számára gyalázatos megalázásnak számított, ha lábával a földet érintette; a XVI. században már ez elég volt arra, hogy hivatalától megfosszák. A palotán kívül férfiak vitték vállukon, azon belül drága művű gyékényeken járt. Tahiti királya és királynője nem érinthette a talajt, csak örökös birtokain belül, mert a föld, amelyre lépett, szentté vált. Ha egyik helyről a másikra utaztak, szent férfiak vitték őket vállukon. E megszentelt udvaroncokból mindig több pár kísérte őket; ha hordozóikat váltani akarták, a király és a királynő úgy ugrott át új vivői vállára, hogy lábuk nem érte a földet. Rossz előjelnek számított, ha Dosuma királya érintette a talajt; ilyenkor engesztelő szertartást kellett végeznie. Perzsia uralkodója olyan szőnyegeken sétált palotájában, amelyekre senki más nem léphetett; a palotán kívül sohasem lehetett gyalog látni, csak kocsin vagy lóháton. Régebben Sziám királya sohasem tette lábát a földre, hanem aranytrónon vitték egyik helyről a másikra. Azelőtt sem Uganda királyai, sem anyjuk, sem feleségük nem járhattak gyalog azon a tágas, zárt területen kívül, ahol életük folyt. Ha innen kiléptek, a Bivaly-nemzetség tagjainak vállán utaztak, ezek közül néhányan mindig elkísérték útjukra a királyi személyeket, és felváltva hordozták a terhet. A király lovaglólülésben helyezkedett el hordozója nyakában, lába ránehezedett alattvalója vállára, lábfejét pedig annak karja alá dugta. Ha e királyi hordárok valamelyike elfáradt, átdobta a

királyt egy másiknak a vállára anélkül, hogy a felséges láb érintette volna a földet. Amikor a király utazott, nagy sebességgel haladtak ilyen módon, és jelentős távolságokat tettek meg naponta. A hordozóknak külön kunyhójuk állt a király zárt területén belül, hogy abban a percben kéznél legyenek, amikor szükség van rájuk. A bakubák, helyesebben bushongók között, Kongó déli részének egyik népénél még néhány évvel ezelőtt is tilos volt a talajt érinteni királyi vérből származó személyeknek; állatbőrön, széken vagy egy négykézláb kuporgó rabszolga hátán kellett ülniük; lábukat másoknak a lábán nyugtatták. Utazáskor emberek vitték a királyi család tagjait hátukon, de maga a király rudak közé feszített szövetből álló hordágyfélében tette meg útját. A dél-nigériai Awka környéki ibo népénél a Föld papjának sokféle tabut kell megtartania; így nem szabad holttestet látnia, és ha ilyen kerül útjába, el kell takarnia a szemét a csuklóján viselt szalaggal. Számos ételtől kell tartózkodnia, így a tojástól, mindenféle madártól, birkától, kutyától, baktól stb. Maszkot nem viselhet és nem is érinthet, álarcos ember nem léphet a házába. Ha kutya téved be hozzá, megölik, és kidobják. Mint a Föld papja, nem ülhet a puszta földre, nem ehet olyan dolgokból, amelyek a földre estek. Az ősi brahman liturgia szerint a király felavatásakor tigrisbőrre és aranylemezre lépett; vaddisznóbőr cipőt adtak a lábára, azontúl élete végéig nem léphetett mezítláb a földre.

De azokon a személyeken kívül, akik állandóan szentek és tabu tárgyai, s ezért mindig tilos a talajt lábukkal érinteniük, mások csak bizonyos alkalmakkor élvezik a szentség vagy tabu jellegét; az említett tilalom csak azokra a meghatározott időszakokra érvényes, amíg a szentség illata árad belőlük. Így Közép-Borneó kajan vagy bahau népénél a papnők, amíg bizonyos szertartásokat végeznek, nem léphetnek a földre; deszkákat raknak le számukra, hogy azokon járjanak. A harci ösvényen járó harcosokat is – hogy úgy mondjuk – a tabu légköre veszi körül; ezért egyes észak-amerikai indiánok hadi vállalkozásuk egész ideje alatt nem ülhetnek a puszta földre. Laoszban az elefántvadászat számos tabut hívott életre; egyikük az, hogy a fővadász nem érintheti lábával a földet.

A primitív bölcselő láthatóan úgy fogja fel a szentséget, a mágikus erőt – vagy akárhogyan is nevezzük azt a titokzatos tulajdonságot,

amely állítólag áthatja a szent vagy tabu alatti embereket –, mint valami fizikai közeget vagy fluidumot, amellyel a szent ember éppen úgy telítve van, mint a leydeni palack elektromossággal; és pontosan úgy, amint a palack elektromosságát a jó vezetővel való érintkezés levezeti, az emberben levő szentséget vagy mágikus erőt is le lehet vezetni vagy el lehet vonni, ha a földdel érintkezik, amely ebben az elméletben a mágikus fluidum jó vezetőjeként szerepel. Ezért, hogy megóvják a töltést az elpazarlástól, a szent vagy tabu alatt álló személyt gondosan meg kell akadályozni a talaj érintésében; az elektromosság területéről vett kifejezéssel élve, el kell őt szigetelni, ha nem akarják, hogy kiürüljön belőle az az értékes közeg vagy fluidum, amellyel edény módjára csordultig töltve van. Emellett úgy látszik, sok esetben a tabu alatti személy szigetelését nemcsak a saját érdekében, hanem mások érdekében álló óvintézkedésnek is ajánlják; minthogy a szentség vagy tabu ereje – hogy úgy mondjuk – nagy hatású robbanóanyag, amelyet a legcsekélyebb érintés is felrobbanthat, az egyetemes biztonság érdekében szűk korlátok között kell tartani, nehogy kitörésével felrobbantsa, elperzselje és elpusztítsa azt, amivel éppen érintkezésbe kerül.

...

3. §. A LEÁNYOK ELKÜLÖNÍTÉSE A PUBERTÁSKORBAN –

Figyelemre méltó, hogy a fent említett szabály, a talaj érintésének, továbbá a nap megpillantásának tilalma, a világ számos részében külön-külön vagy együttesen érvényes a pubertás korába lépő lányokra. Így a loangói négereknél a serdülő lányokat külön kunyhóba zárják, s a földet csupasz testüknek egyetlen részével sem érinthetik. Ha a zuluknál és Dél-Afrika velük rokon törzseinél a pubertás első jelei akkor mutatkoznak, amikor a leány sétál, rőzsét gyűjt, vagy a mezőn dolgozik, a folyóhoz szalad, és azon a napon elrejtőzik a nádasban, hogy a férfiak ne láthassák. Fejét gondosan letakarja pokrócával, hogy a nap ne süthessen rá, és ne zsugorítsa őt össze korhadó csontvázzá, ami a nap sugarainak hatására bekövetkeznék. A sötétség beállta után visszatér otthonába, s egy időre bezárják egy kunyhóba. Az awa-nkonde törzsnél, amely az afrikai Nyasza-tó északi végénél lakik, az a szabály, hogy az első menstruáció után a lányt néhány nőtársával együtt egy besötétített

házban külön kell tartani. A padlót száraz banánlevelekkel borítják, de nem szabad tüzet gyújtani a házban, amelyet „az Awasungu házának”, azaz „a szívtelen lányok házának” neveznek.

Új-Írországbán a leányokat négy vagy öt évre kis ketrecekben különítik el, sötétben tartják, és nem szabad a földre lépniök. A szokást egy szemtanú így írta le: „A tanítótól hallottam egy itteni furcsa szokásról, amely bizonyos fiatal lányokkal kapcsolatos, ezért megkértem a főnököt, vigyen el ahhoz a házhoz, ahol ezek tartózkodnak. A ház mintegy 25 láb hosszú volt, s nádból meg bambuszból készített kerítés vette körül, a bejáratnál keresztben száraz fűcsomó volt felfüggesztve annak jeléül, hogy ez szigorúan *tabu*. A ház belsejében három kapu alakú alkotmány áll, ezek mintegy hét-nyolc láb magasak, alul tíz-tizenkét láb kerületűek, a talajtól kb. négylábnyira vannak elhelyezve, ezen a ponton összeszűkülnek, és fent csúcsban végződnek. Ezeket a ketreceket a pandanuszfa széles leveleiből készítették, amelyeket egészen szorosan összevarrtak úgy, hogy semmi fény és alig valami vagy semmi levegő nem hatolhatott be. Mindegyiknek az egyik oldalán van egy nyílás, amelyet összefont kakaófa- és pandanuszfa-levelekből készített dupla ajtó zár el. A talajtól kb. háromlábnyira egy bambuszemelvény áll, ez jelenti a padlót. Azt mondták nekünk, hogy e ketrecek mindegyikében egy fiatal nő van elzárva, és valamennyiüknek legalább négy vagy öt évig kell ott maradnia anélkül, hogy akár csak egyszer is elhagyhatná a házat. Alig tudtam elhinni ezt a történetet, amikor meghallottam; az egész túlságosan borzalmasnak látszott ahhoz, hogy igaz lehessen. Beszéltem a főnökkel, megmondtam neki, hogy szeretném látni a ketrecek belsejét, valamint a lányokat is, hogy néhány szem gyöngyöt ajándékozhatnék nekik. Azt felelte, hogy ez *tabu*, tilos bármelyik férfinak is látni őket, saját rokonaikon kívül; de azt hiszem, a megígért gyöngyök csábították, s ezért elküldött egy öreg nőért; ennek gondjaira voltak bízva, s egyedül ennek állt jogában az ajtó kinyitása. Amíg várakoztunk, hallottuk, hogy a lányok panaszos hangszólyal beszélnek a főnökkel, mintha elleneznének valamit, vagy félelmüknek adnának kifejezést. Végül előjött az öregasszony, valóban nem látszott valami kellemes börtönörnek vagy felügyelőnek; barátságosnak egyáltalán nem mondható pillantásából

láttuk, nyilván nem helyeselte a főnök kívánságát, hogy engedje a lányokat megnéznünk. Mégis ki kellett nyitnia az ajtót a főnök parancsára; ekkor a lányok kikukucskáltak ránk, és – mihelyt megmondták nekik óhajomat – kinyújtották kezüket a gyöngyökért. Én azonban szándékosan némi távolságra ültem le, és csak tartottam a gyöngyöket feléjük, mert teljesen ki akartam csalogatni őket, hogy megnézhessem a ketrecek belsejét. Ez a kívánságom újabb nehézséget okozott, minthogy ezeknek a lányoknak tilos lábukat a földre tenniük mindaddig, amíg ide vannak zárva. A gyöngyöket mégis meg akarták kapni, s ezért az öreg nőnek el kellett mennie, hogy egy csomó fa- és bambuszdarabot szedjen össze; ezeket letette a földre, majd odalépve az egyik leányhoz, lesegítette őt, és kézen fogta, míg az egyik fadarabról a másikra lépve elég közel jutott hozzánk, hogy átvegye a számára nyújtott gyöngyöket. Akkor odamentem, hogy megnézzem a ketrec belsejét, amelyből kijött, de alig tudtam bedugni a fejemet, olyan meleg és fojtó volt a levegő, A ketrec tiszta volt, néhány víztartályul szolgáló rövid bambusznádon kívül semmi sem volt benne. Csak annyi hely volt ott, hogy a leány összezsugorodva leülhetett vagy lefekhetett a bambuszpadrólra, s amikor az ajtókat becsukják, teljes vagy majdnem teljes sötétségnek kell bent uralkodnia. A lányoknak sohasem szabad kijönniük, csak napjában egyszer, hogy megmosdjanak a mindegyik ketrec mellé elhelyezett tálban vagy faedényben. Azt mondják, a lányok erősen izzadnak. Egészen fiatal korukban teszik be őket ezekbe a fullasztó ketrecekbe, s ott kell maradniuk, míg fiatal nőkké nem értek; ekkor kiengedik őket, és mindegyiküknek nagy házassági ünnepet rendeznek. Egyikük mintegy tizennégy vagy tizenöt éves volt, s a főnök azt mondta, hogy öt évet töltött benn, de most már hamarosan kihozzák. A másik kettő nyolc és tíz év körüli volt; ezeknek még néhány évig benn kell maradniuk.”

Kabadiban, Brit Új-Guinea egyik kerületében, „amikor a főnökök leányai mintegy tizenkét-tizenhárom évesek, két vagy három évig a házban tartják őket; semmilyen címen sem engedik őket leszállni a házból, ez pedig úgy van fedve, hogy a nap nem süthet rájuk”. Észak-Új-Guinea partjának két szomszédos és rokon törzse, a jabim és a bukua a serdülő leányt mintegy öt-hat hétre a ház valamelyik

belső részében különíti el; nem szabad a földre ülnie, különben tisztátalansága a földhöz tapadna; ezért egy fatönköt visznek be neki, hogy azon gubbaszon. Ezenkívül nem érintheti lábával a földet, ezért, ha rövid időre kénytelen elhagyni a házat, gyékénybe burkolják, és két fél kókuszdióhéjon jár, amelyeket kúszónövényekkel szandál módjára erősítenek a lábára. A borneói ot danom népnél a nyolc-tíz éves lányokat a ház egyik kis szobájába vagy cellájába csukják, és hosszú időre elzárják minden érintkezéstől a világgal. Mint a ház többi része, a cella is cölöpökre épült a föld színe fölött, s egy magányos helyre nyíló egyetlen kis ablak világítja meg; így a leány majdnem teljes sötétségben él. Semmiféle címen nem hagyhatja el szobácskáját, még a legszükségesebb célból sem. Családjának egyetlen tagja sem láthatja őt az egész idő alatt, csak egy rabszolganőt állítanak mellé, hogy kiszolgálja. Hosszú elkülönítése alatt, amely gyakran hét évig is eltart, a leány gyékényfonással vagy más kézimunkával foglalkozik. Az, hogy a testgyakorlást ilyen hosszú időn át nélkülözi, megakasztja testi fejlődését, s amikor felnőtt nővé fejlődik, és kihozzák, arca sápadt és viaszszínű. Ekkor megmutatják neki a napot, a földet, a vizet, a fákat és a virágokat, mintha újszülött volna. Majd nagy ünnepet ülnek, megölnek egy rabszolgát, s a leányt bedörzsölik a vérével. Seramban a serdülő leányokat azelőtt egymagukban becsukták egy elsötétített kunyhóba. A Karolina-szigetek egyikén, Yapon, ha egy lányt közúton járás közben ér az első menstruáció, nem ülhet le a földre, hanem kérnie kell, hogy egy kókuszdióhéjat tegyenek alája. Néhány napig bezárva tartják egy kis kunyhóban, nem messze szülei házától, azután száz napon át egy olyan külön házban kell aludnia, amelyet a havibajos asszonyoknak tartanak fenn.

A Torres-szorosban fekvő Mabuiag szigetén, ha egy leányon a pubertás jelei mutatkoznak, a ház egy sötét sarkában cserjékből kört formálnak. Itt kell gubbasztania a cserjék között, amelyeket olyan magasra halmoznak fel, hogy csak a feje látszik ki; betakarják vállszalagokkal, karvédőkkel, lábszárvédőkkel a térdén alulig, csuklóvédőkkel, fején koszorút visel, fülében, mellén és hátán kagylódíszeket. Ilyen elzárt állapotban kell maradnia három napon át. Az egész idő alatt nem süthet rá a nap, de éjszaka szabad

kilopóznia a kunyhóból, s ilyenkor kicserélik az őt körülvevő bokrokat. Nem táplálkozhatik egymaga, és nem is nyúlhat az ételhez, hanem egy-két öregasszony eteti, anyai nagynénjei, akiket külön megbíznak azzal, hogy gondoskodjanak róla. Az egyik ilyen asszony az erdőben gyújtott külön tűzön főz számára. A lánynak nem szabad teknősbékát vagy teknőctoajt ennie abban az évszakban, amelyben a teknősök párosodnak; azonban semmilyen növényi ételt nem tagadnak meg tőle. Míg elzártasága tart, egyetlen férfi sem léphet a házba, még a saját apja sem; ha ugyanis az apja meglátja ebben az időszakban, biztosan balszerencséje lesz a halászatban, és valószínűleg összetöri kenuját, amikor legközelebb kihajózik vele. A három nap elteltével gondozói leviszik egy édesvízű öbölbe a vállukon úgy, hogy lába nem éri a földet, míg a törzs asszonyai kört formálnak körülötte, és így kísérik el a partra. Amikor odaérnek, a leányt megfosztják díszzeitől, és hordozói belábalnak vele az öblöcskébe, itt lemerítik, valamennyi asszony odagyűlik, vizet locsol mind a leányra, mind pedig az őt vivőkre. A vízből kilépve a két segítő közül az egyik összegyűjt egy halom fűvet, hogy a lány ráguggolhasson. A másik a szirthez fut, megfog egy kis rákot, kitépi ollóit, és visszaszalad velük az öblöcskéhez. Itt időközben tüzet gyújtottak, ezen megsütik az ollókat. Ezután a leányt gondozói megetetik a sült ollókkal. Utána újból feldíszítik, s az egész társaság libasorban visszatér a faluba; középen megy a leány két idős nénye közt, ezek csuklójánál fogják. A nagynénik férjei várják őt, s bevezetik egyikük házába; itt valamennyien esznek, s a lánynak ismét szabad a szokott módon táplálkoznia. Tánc következik, amelyben a leány vezető szerepet játszik; annak a két nagynénjének a férjei között táncol, akik visszavonultságában gondját viselték.

A Cape York-félszigeten, Észak-Queenslandben élő jaraikanna törzsről azt mondják, hogy náluk a serdülő lány egy hónapig vagy hat hétig egymagában él. Férfi nem láthatja, viszont akármelyik asszony megnézheti. Egy külön a számára készült kunyhóban vagy fedél alatt lakik, ott fekszik hanyatt a padlón. Nem láthatja a napot, napnyugta táján pedig csukva kell tartania a szemét, míg a nap le nem megy, különben – azt hiszik – baj éri az orrát. Elkülönítése idején semmit sem ehetik, ami sós vízben él, mert ha ezt a tilalmat nem tartja meg, kígyómarástól hal meg. Egy öregasszony szolgálja

ki, ellátja gyökerekkel, yammel és vízzel. Egyes ausztráliai törzsek az ilyen időszakokban többé-kevésbé mélyen betemetik leányaikat a földbe, talán azért, hogy elrejtésük őket a napfény elől.

A kaliforniai indiánoknál az első havibajban szenvedő leányról „azt gondolták, hogy különös mértékben rendelkezik természetfölötti erővel, s ez szerintük nem mindig teljesen szennyező vagy rosszakaratú. Mégis gyakran erősen érezték azt a rossz hatást, amely állapotából eredt. Nemcsak családjától és a közösségtől zárták el, hanem megkísérelték, hogy a világot is elzárják tőle. A rá vonatkozó egyik legerősebb parancs megtiltotta, hogy körülnézzen. Lehajtva tartotta a fejét, tilos volt a világot és a napot látnia. Egyes törzseknél pokróccal takarták le az ilyen lányt. Az ezzel kapcsolatos szokások közül sok rendkívül hasonlít a Csendes-óceán északi partvidékén élő népekére, így például az a tilalom, hogy a leány nem érintheti vagy vakarhatja meg kezével a fejét; erre a célra külön eszközt bocsátanak rendelkezésére. Néha csak úgy ehetett, ha táplálták, más esetekben általában böjtölnie kellett.”

A Washington állam partvidékén lakó csinuk indiánoknál az a szokás uralkodott, hogy ha egy főnök leánya a pubertás korába ért, öt napra elrejtették a nép szeme elől; nem nézhetett az emberekre, sem az égre, bogyókat sem gyűjthetett. Azt hitték, hogy ha az égre néz, az idő elromlik; ha bogyókat szed, eső lesz; ha pedig cédrusháncs törülközőjét lucfenyőfára akasztja, a fa azonnal elszárad. Külön ajtón járt ki a házból, s a falutól távol eső öblöcskében fürdött. Néhány napig böjtölt, és még hosszú ideig nem ehetett friss ételt azután sem.

A Vancouver-szigeti aht vagy nutka indiánok azokat a leányokat, akik a serdülőkorba érnek, karzatfélén helyezik el a házban, „és teljesen körülveszik őket gyékényekkel úgy, hogy sem a napot, sem bármilyen tüzet nem látnak. Ebben a ketrecben maradnak néhány napon át. Vízet adnak nekik, de ételt nem. Minél tovább marad egy leány ebben az elkülönítésben, annál nagyobb tisztesség ez a szüleinek; de csúffá van téve egész életére, ha kitudódik, hogy ez alatt az avatási próba alatt tüzet vagy napfényt látott.” Azokra a függönyökre, amelyek mögött rejtőzik, a mitikus mennydörgés-madár képeit festik. Elzártasága idején nem mozoghat, le sem

fekhetik, hanem mindig guggoló helyzetben kell maradnia. Nem érintheti kézzel a haját, de szabad a fejét fésűvel vakarnia, vagy egy csontdarabot készítenek oda erre a célra. Ugyancsak tilos a testét megvakarnia, mert hitük szerint minden vakarás sebhelyet hagy maga után. A nemi érettség elérése után nyolc hónapig nem ehet friss ételt, különösen lazacot nem; ezenfelül egymagában kell étkeznie, saját külön csészéjéből és tányérjából.

Brit Columbia cecaut törzsénél a serdülő leány egy bőrből készült nagy kalapot visel, amely lecsüng arca elé, s elfüggönyözi a naptól. Azt hiszik, hogy ha arcát kiteszi a napnak, vagy az égre emeli, esni fog az eső. A kalap egyben a tűz ellen is védi az arcát, mert ennek sem szabad a bőréhez érnie, kezének megóvására kesztyűt visel. Szájában egy állat fogát tartja, hogy a saját fogai ne romoljanak el. Egy éven át nem láthat vért – hacsak az arca nincs befeketítve –, különben megvakul. Két évig hordja a kalapot, és egyedül él egy kunyhóban, de szabad másokat látnia. A két év elteltével egy férfi leveszi a kalapot a fejéről, és eldobja. Brit Columbia bilkula törzsénél az a leány, aki serdülőkorba jut, köteles a hálóhelyül szolgáló fészkerben tartózkodni; itt külön tűzhelye van. Nem szabad a ház fő részébe lemennie, nem ülhet a tűznél a családdal. Négy napig mozdulatlanul, ülő helyzetben kell maradnia. Napközben böjtöl, nagyon korán reggel azonban vehet magához egy kevés ételt és italt. A négynapos elzártság után elhagyhatja szobáját, de csak a padlóba vágott nyíláson át (a házak ugyanis cölöpökre épültek). Még mindig nem léphet azonban a nagy szobába. Amikor elhagyja a házat, nagy kalapot visel, ez megvédi arcát a napsugaraktól. Azt hiszik, hogy ha a nap arcára süt, szeme szenved meg. Szedhet ugyan bogyókat a dombokon, ellenben egy egész éven át nem mehet a folyó vagy a tenger közelébe. Ha friss lazacot eszik, megőrül, vagy szája hosszú csőrré változik.

Amikor az alaszakai tlingit vagy kolos indiánoknál egy leányon az érettség jelei mutatkoztak, egy kicsiny kunyhóba vagy ketrecbe zárták, azt egy kis szellőzőnyílás kivételével teljesen eltorlaszolták. Ebben a sötét és szennyes odúban kellett maradnia egy évig, tűz, testmozgás és társ nélkül. Csak anyja és egy rabszolganő adhatott neki táplálékot. Ételt a kis ablakon nyújtották be; egy fehérfejű sas szárnycsontjából kellett innia. Egyes helyeken később hat vagy

három hónapra, sőt kevesebbre szállították le a leány elzártságának időtartamát. Hosszú fülrészekkel ellátott kalapfélét kellett viselnie, hogy tekintete ne szennyezze az eget; méltatlannak gondolták ugyanis arra, hogy a nap rásüssön, s azt képzelték, hogy tekintete elrontja a vadász, halász vagy játékos szerencséjét, kővé változtatja a tárgyakat, és sok más bajt okoz. Elkülönítésének végeztével régi ruháit elégették, újakat készítettek számára, és lakomát rendeztek; ez alkalommal a lány ajka alatt, a szájjal párhuzamosan nyílást vágtak, és hogy nyitva is maradjon, fa- vagy kagylódarabot dugtak bele. Egy alaszakai eszkimó népnél, a konyagoknál, a serdülő lányt egy kis kunyhóba helyezték el, s ott kellett maradnia négykézláb hat hónapon át; ekkor a kunyhót egy kissé kibővítették, most már egyenes háttal tudott ülni a lány; ebben a helyzetben kellett újabb hat hónapig ott tartózkodnia. Az egész idő alatt tisztátalan lénynek tekintették, senki sem érintkezhetett vele.

Amikor egy leányon először mutatkoztak a pubertás jelei, a Dél-Brazíliában, Paraguay határán lakó guaranik bevarrták függőágyába, csak egy kis nyílást hagytak arra a célra, hogy lélegzetet vehessen. Ebben a helyzetben, holttest módjára bebugyolálva és begöngyölírve tartották két-három napig, vagy amíg a jelek mutatkoztak, s ez alatt a legszigorúbb böjtöt kellett tartania. Ezután egy matróna gondjaira bízta, aki levágta a lány haját, és nagyon szigorúan meghagyta neki, hogy mindenféle hús evésétől tartózkodjék, amíg a haja annyira ki nem nő, hogy eltakarja a fülét. Hasonló esetben a délkelet-bolíviai csiriguánók a lányt függőágyában felhúzták a tetőig, s ott maradt egy hónapon át; a második hónapban a függőágyat középmagasságig leengedték a tetőről, a harmadik hónapban pedig botokkal felfegyverzett öregasszonyok léptek a kunyhóba, és körös-körül futkosva minden kezük ügyébe eső tárgyat megütöttek azzal a jelszóval, hogy vadásznak a kígyóra, amely megmarta a lányt.

A Gran Chaco egyik indián törzsénél, a matakó vagy mataguayo törzsnél, a serdülő leánynak bizonyos ideig elkülönítve kell élnie. Ágakkal és más tárgyakkal eltakarva a kunyhó egyik sarkában fekszik, nem láthat senkit, és nem beszélhet senkivel; ez alatt az idő alatt nem ehet sem húst, sem halat. Közben egy férfi a ház előtt dobogót ver. Ha a kelet-bolíviai juracaré indián törzsben egy leány

észreveszi magán a pubertás jeleit, atyja pálmalevelekből kis kunyhót épít a ház közelében. Ebbe a házikóba zárja be leányát úgy, hogy ne láthasson fényt; itt kell maradnia szigorú böjtön négy napig.

A brit guayanai makusziknál azt a lányt, akin a pubertás jelei először mutatkoznak, felfüggesztik egy függőágyban a kunyhó legmagasabb pontján. Az első néhány napon nem hagyhatja el nappal a függőágyat, de éjjel le kell jönnie, tüzet kell gyújtania; az éjszakát e mellett tölti; ha ezt nem tenné, nyakán, torkán és más testrészem sebek támadnának. Amíg a tünetek teljes erővel jelentkeznek, szigorú böjtöt kell tartania. Amikor csillapodnak, lejöhet, és elfoglalhatja helyét egy kis fülkében, amelyet a kunyhó legsötétebb sarkában készítenek számára. Reggel megfőzheti ételét, de csak külön tűzön és a saját edényében. Mintegy tíz nap múlva eljön a varázsló, és feloldja kötöttségét: varázsigéket mormol, rálehel a lányra és azokra az értékesebb tárgyakra, amelyekkel érintkezésbe került. Összetörik azokat a fazekakat és ivóedényeket, amelyeket használt, a cserepeket elföldelik. A lánynak első fürdője után hang nélkül el kell szenvednie, hogy anyja vékony pálcákkal megveri. A második havibaj után ismét megverik, később azonban már nem. Most már „tisztá”, és ismét emberek közé mehet. Más guayanai indiánok, miután egy hónapig a kunyhó tetején függőágyban tartották a leányt, bizonyos nagy hangyák igen fájdalmas csípésének teszik ki. Néha a hangyacsípéseken kívül a havibajban szenvedőnek éjjel-nappal böjtölnie kell, amíg függőágyában fel van kötözve a tetőre; így csontvázzá soványodva kerül le onnan.

Ha egy hindu leány a nemi érettség korába jut, sötét szobában tartják négy napig, közben tilos a napot látnia. Tisztátalannak tekintik, senki sem érhet hozzá. Élelme főtt rizsre, tejre, cukorra, túróra és sótlan tamariszkgyümölcsre szorítkozik. Az ötödik nap reggelén egy közeli víztartályhoz megy öt olyan asszony kíséretében, akiknek a férje él. Valamennyien bedörzsölik magukat kurkumalével, és megfürdenek, majd hazatérnek, és kidobják a gyékényt meg a szobában levő többi tárgyat. A bengáli rarhi brahmanok a serdülőkorba jutott lányt arra kényszerítik, hogy egyedül éljen, egyetlen férfira sem szabad ránéznie. Három napig be van zárva egy sötét szobába, és bizonyos vezekléseknek vetik alá.

Tilos halat, húst és édességeket ennie, rizsen és bivalytejből készült vajon él. A malabari tianok azt hiszik, hogy a leány az első menstruációjának kezdetétől számított négy napig be van szennyezve. Ebben az időben a ház északi részén kell tartózkodnia, itt sajátos fajtájú fűgyékényen alszik, a szobát pedig fiatal kakaófalevelek füzereivel díszítik fel. Egy másik leány tartózkodik mellette, és alszik vele, de nem szabad megérintenie senki mást, sem pedig fát vagy növényt. Továbbá nem láthatja az eget, és jaj neki, ha varjat vagy macskát pillant meg! Szigorúan növényi koszon kell élnie, só, tamariszka és paprika nélkül. A gonosz szellemek ellen egy kés a fegyvere, ezt a gyékényre teszik, vagy a testén viseli.

Kambodzsában a serdülő leányt szúnyoghálóval borított ágyba fektetik, s ott kell maradnia sokszor száz napig. Mégis általában megelégszenek négy, öt, tíz vagy húsz nappal; ez is elegendő megviseli a lányt a forró éghajlat és a sűrű függöny alatt. Egy másik leírás szerint a serdülő kambodzsai leányról azt mondják, hogy „belép az árnyékba”. Visszavonulása családjának rangja és társadalmi helyzete szerint néhány naptól néhány évig terjedhet, ezalatt számos szabályt kell megtartania, így nem láthatja őt idegen férfi, nem ehet húst vagy halat stb. Nem megy sehová, még a pagodába sem. De az elzártágnak ezt az állapotát megszakítják napfogyatkozás idején; ilyenkor a lány kimegy, és bemutatja hódolatát annak a szörnyetegnek, amelyről azt hiszik, hogy az égitesteket foga közé ragadva előidézi a napfogyatkozást. Az az engedély, hogy napfogyatkozás idején áthághatja visszavonultságának szabályait, és megjelenhet a külvilágban, mutatja, mennyire betű szerint veszik azt a rendelkezést, amely megtiltja a nővé serdülő leányoknak, hogy a napot lássák.

Egy ennyire elterjedt babonának nyomot kellett hagynia a mondákban és népmesékben is; s valóban hagyott is. Talán a meséknek ebbe a csoportjába tartozik a Danaéről szóló régi görög történet; őt atyja föld alatti kamrába vagy réztoronyba zárta, de Zeusz aranyeső képében hozzá tudott férni, és megtermékenyítette. E történet párja az a monda, amelyet a szibériai kirkizek mondanak el őseikről. Egy kán szép leányát sötét vasházban tartotta, hogy meg ne láthassa férfi. Egy öregasszony viselte gondját; amikor hajadonná serdült, megkérdezte az öregasszonyt: „Hová mégis olyan gyakran?”

„Gyermekem – felelte az öreg hölgy –, van egy fényes világ. Abban a fényes világban él atyád, anyád és még mindenféle más ember. Oda megyek én.” A leány így szólt: „Jó anyám, nem mondom el senkinek, mutasd meg nekem azt a fényes világot.” Így az öregasszony kivitte a leányt a vasházból. Ám amikor a leány meglátta a fényes világot, megtántorodott, és elájult; ekkor az isten szeme ráesett, és a hajdon megfogant. Atyja haragjában aranyládába csukta, és kiúsztatta a nyílt tengerre (Meseországban a mese arany tud úszni a vízen). A görög történet aranyesője és a kirgiz legenda Istenszeme valószínűleg a napfényt és a napot jelenti. Az a gondolat, hogy a nők megtermékenyülnek a naptól, gyakori a mondákban, és nyomai a házassági szokásokban is megtalálhatók...

BALDER MÍTOSZA

A norvég Balder, a szép és jó isten, a nagy Odin isten fia, a legbölcsebb, a legszelídebb és legszeretettebb a halhatatlanok között, olyan istenség volt, akinek élete bizonyos értelemben sem az égben, sem a földön, hanem a kettő között folyt le. Halálának története, amint az újabb vagy prózai *Edda* előadja, így hangzik: Egyszer Balder nehéz álmokat látott; ezek halála előérzetét keltették benne. Ezért az istenek tanácsot tartottak, és elhatározták, hogy biztosítják minden veszély ellen. Így Frigg istennő megeskette a tüzet és vizet, a vasat és minden fémet, a köveket és a földet, a fákat, betegségeket és mérgeket, minden négy lábú állatot, madarat és csúszómászót, hogy nem fogják Baldert bántani. Mikor ez megtörtént, Baldert sérthetetlennek tartották; az istenek tehát azzal szórakoztak, hogy a középre ültették, egyesek rálöttek, mások rávágtak, vagy köveket dobáltak rá. De akármit is tettek vele, semmi sem sértette meg, s ennek valamennyien örültek. Csak Löki, a bajkeverő volt elégedetlen; öregasszony képében elment Frigghez, s ez elmondta neki, hogy az istenek fegyverei nem sebzik meg Baldert, mert ő megeskette mindnyájukat, hogy nem bántják. Erre Löki megkérdezte: „Minden tárgy megesküdött rá, hogy kíméli Baldert?” Frigg ezt felelte: „A Walhallától keletre nő egy növény, fagyöngy a neve; ezt még nagyon fiatalnak találtam arra, hogy megesküdjék.” Így Löki elment, kitépte a fagyöngyöt, és az istenek gyülekezetébe vitte. Ott találta Hothert, a vak istent, amint a körön kívül állott. Löki megkérdezte őt: „Miért nem lősz Balderre?” Hother így felelt: „Mert nem látom, hol áll, amellet nincs is fegyverem.” Löki ekkor így szólt: „Tégy úgy, mint a többi, és add meg Baldernek a tisztességet, mint ők valamennyien. Megmutatom neked, hol áll, te meg sújts hozzá ezzel az ággal.” Hother vette a fagyöngyöt, és Balderhez vágta úgy, amint Löki irányította. A fagyöngy megütötte Baldert, át- meg átjárta őt; holtan esett össze. Ez volt a legnagyobb szerencsétlenség, amely valaha az isteneket és embereket sújtotta. Egy darabig szótlánul álltak az istenek, majd felkiáltottak, és keservesen sírtak. Felemelték Balder testét, és a tengerpartra vitték.

Ott állt Balder hajója; Ringhorn volt a neve, s a legnagyobb volt minden hajó között. Az istenek vízre akarták bocsátani a hajót, hogy rajta égessék el Balder testét, de a hajó nem mozdult. Ezért elküldték egy óriás asszonyért, akinek Hyrrockin volt a neve. Ez eljött farkason lovagolva, s akkorát taszított a hajón, hogy a görgőkből tűz csapott ki, és megrázkódott az egész föld. Most felemelték Balder testét, és a hajóján rakott halotti máglyára tették. Mikor felesége, Nanna meglátta ezt, szíve megszakadt bánatában, és meghalt. Ezért odafektették férje mellé a halotti máglyára, s ezt meggyújtották. A máglyán égették el Balder felszerszámozott lovát is.

Akár történeti személy volt Balder, akár mitikus, mindenesetre nagy tiszteletben állt Norvégiában. A gyönyörű Sogne-fjord egyik öblében ott állt Balder nagy szentélye; a fjord messze benyúlik az ünnepélyes norvég hegyek belsejébe, a komor fenyőerdők és a hatalmas vízesések közé, amelyeknek vize szétporlik, mire eléri a fjord sötét tükkrét. A szent területet kerítés vette körül, azon belül állott a tágas szentély számos isten szobrával, de egyiket sem imádták olyan áhítattal, mint Baldert. A pogányok olyan nagy tiszteletben részesítették ezt a helyet, hogy itt senki sem bánthatta meg a másikat, nem lophatta el marháit, nem szennyezhetette be magát nő érintésével. A templom istenszobrait nők gondozták: megmelegítették azokat a tűznél, olajjal kenték be, és ruhákkal szárogatták meg.

Bárhogyan vélekedjünk is arról a történeti magról, amely Balder legendájának mitikus burka alatt rejtőzik, a történet részletei arra vallanak, hogy a rítusokban dramatizált mítoszok csoportjába tartozik, vagy más szóval azokéba, amelyeket mint mágikus szertartásokat végeztek el azért, hogy a bennük képes beszédben előadott természetes hatásokat előidézzék. Egyik mítosz sem olyan plasztikus és részletező, mint az, amelyik – hogy úgy mondjuk – a szent szertartást végző személyek szavainak és mozdulatainak szöveggönyve. Hogy Balder norvég története ilyenféle mítosz volt, azt azzal tehetjük valószínűvé, hogy bebizonyítjuk: mozzanataihoz hasonló szertartások voltak szokásban a norvégoknál és más európai népeknél. Mármost a mesének két fő mozzanata van: az első a fagyöngy leszakítása, a második az isten halála és elégetése;

mindkettőről alkalmasint kiderül majd, hogy párhuzamuk megtalálható azokban az évenkénti szertartásokban, amelyeket – együttesen vagy külön-külön – az Európa különféle részein élő népek megtartottak. A következő fejezetekben ezeket a rítusokat írjuk le, és tárgyaljuk. Az évi tűzünnepekkel kezdjük, a fagyöngy leszakítását később vizsgáljuk meg.

EURÓPA TŰZÜNNEPEI

1. §. A TŰZÜNNEPEK ÁLTALÁBAN – Európa-szerte emberemlékezet óta fennáll az a szokás, hogy a parasztok az év bizonyos napjain örömtüzeket gyújtanak, s ezeket körüláncolják vagy átugrálják. Az efféle szokásokat történeti források alapján a középkorig lehet visszavezetni, de az ókorban tartott hasonló szokások analógiája erős tartalmi bizonyítékot szolgáltat amellet, hogy eredetüket egy, a kereszténység elterjedését messze megelőző korban kell keresnünk. Sőt észak-európai előfordulásuknak legkorábbi bizonyítéka a VIII. századi keresztény zsinatoknak az a próbálkozása, hogy mint a pogánysághoz illő szokásokat megszüntessék ezeket. Gyakran égetnek meg szobrokat az ilyen tüzeken, vagy megjátsszák egy élő ember megégetését; jó okunk van azt hinni, hogy hajdan valóban égettek meg embereket ilyen alkalmakkor. A szóban forgó szokások rövid áttekintése felszínre hozza majd az emberáldozat nyomait.

Ezeket az örömtüzeket leggyakrabban tavasszal vagy nyár közepén gyújtják meg, egyes helyeken azonban ősz végén vagy a tél folyamán is fellobognak, különösen mindenszentek előestéjén (október 31-én), karácsonykor és vízkereszt előestéjén. Nincs helyem arra, hogy valamennyi efféle ünnepet részletesen leírjam; csak néhány példát említek.

...

5. §. A NYÁRKÖZÉPI TÜZEK – Az ilyen tűzünnepek megtartásának Európa-szerte legáltalánosabb évszaka a nyári napforduló, azaz nyárközép előestéje (június 23.) vagy nyárközép napja (június 24). Némi halvány keresztény színezetet adtak neki azzal, hogy nyárközép napját Keresztelő Szent Jánosról nevezték el, de nem lehet kétségünk afelől, hogy az ünnep időszámításunkat messze megelőző korból ered. A nyári napforduló vagy nyárközép napja a nagy fordulópont a nap pályáján, amikor az égítést, amely eddig napról napra egyre magasabbra hágott az égen, megáll, s

attól kezdve lefelé lépked az égi úton. Ezt a mozzanatot a primitív ember okvetlenül aggodalommal szemlélte, mihelyt elkezdte megfigyelni és mérlegelni a nagy fényforrások pályáját az égbolton; s mivel még nem tanulta meg, milyen erőtlen a Természet hatalmas időszaki változásaival szemben, azt képzelhette, hogy segíteni tud a Napnak látszólag ős hanyatlásában, meg tudja támogatni akadozó lépteit, és gyenge kezében újjá tudja éleszteni a vörös lámpa fogyatkozó fényét. Talán az efféle gondolatokból eredtek a mi európai parasztságunk nyárközépi ünnepei. Akármilyen is az eredetük, szokásban voltak ezen a földrészén, a nyugati Írországtól a keleti Oroszországig, az északi Norvégiától és Svédországtól a déli Spanyolországig és Görögországig. Egy középkori író szerint a nyárközépi ünnep három fő vonást mutat: az örömtüzek gyújtása, a szántóföldek körüljárása fáklyákkal és a kerék gurítása. Elmondja, hogy a fiúk mindenféle csontot és szemetet égettek, hogy bűdös füst keletkezzék, és hogy a füst elűzött bizonyos ártalmas sárkányokat, amelyek – a nyári hőségétől felgerjedve – ebben az időben közöszülnek a levegőben, és megmérgezik a kutakat és folyókat azzal, hogy magjukat beleejtik; a kerék görgetésének szokását pedig azzal magyarázza, hogy a napot jelenti, amely most elérvén a délkör legmagasabb pontját, ezután hanyatlani kezd.

A XVI. század első felének egyik írója arról tudósít, hogy Németország majdnem minden falujában és városában Szent János (Szent Iván) napjának előestéjén közös örömtüzeket gyújtottak; mindkét nembeli fiatalok és öregek összegyűltek körülöttük, s az időt énekekkel és tánccal töltötték. Ebből az alkalomból az emberek fekete ürm- és verbénafüzéreket hordtak, s a tüzet kezükben tartott szarkalábcsokokon keresztül nézték abban a hitben, hogy ez megőrzi szemük egészségét az egész éven át. Távozáskor ki-ki beledobta az ürmöt és a verbénát a tűzbe, mondván: „Hagyjon el minden balszerencsém, és égjen el ezekkel.” Niederkonzban, a Mosel partján (Lotaringia), egy dombháton fekvő faluban, a nyárközépi ünnepet így szokták megülni: nagy halom szalmát gyűjtöttek össze a meredek Stromberg-domb tetején. A falu minden lakosának, de legalább minden háztulajdonosnak hozzá kellett járulnia egy csomó szalmával a rakáshoz. Amikor leszállt az éj, az egész férfilakosság összegyűlt a domb tetején, férfiak és fiúk

egyaránt; az asszonyoknak és a lányoknak nem volt szabad csatlakozniuk, ők egy forrásnál helyezkedtek el a lejtő közepe táján. A csúcson egy óriási kerék állt, amelyet teljesen beburkoltak a falusiak közadakozásából összegyűlt szalma egy részébe; a szalma maradékából fáklyákat készítettek. A kerék mindkét oldalán mintegy háromlábnyira kiállt a tengelyrúd, s így fogantyút nyújtott a legényeknek, akiknek lefelé haladtában irányítaniuk kellett a kereket. A szomszéd városka, Sierck polgármestere egy neki mindig kijáró kosár cseresznye fejében megadta a jelet; ekkor égő fáklyát érintettek a kerékhez, s amikor lángra lobbant, két erős, gyors lábú fiatal fickó megragadta a fogantyúkat, és futva elindult a kerékkel lefelé a lejtőn. Hatalmas ordítás tört ki. Mindegyik férfi és fiú lobogó fáklyát csóvált a levegőben, ügyelve arra, hogy mindaddig égjen, míg a kerék legördül a domboldalon. A kereket irányító két fiatalembernek az volt az áhított célja, hogy égve merítse el a kereket a Mosel vizébe; ez az erőfeszítésük azon[ban] ritkán sikerült, mert a lejtő nagyobbik részét borító szőlők akadályozták őket haladásukban, s a kerék gyakran kiégett, mielőtt még a folyót elérte volna. Amint a forrásnál levő asszonyok és lányok mellett elgördült, ezek örömkialtásban törtek ki, a hegytetőn álló férfiak feleltek erre; kiáltásaikat visszhangozták a szomszédos falvak lakói, akik a Mosel túlsó partján fekvő dombokról figyelték a látványosságot. Ha sikerült a tüzes kereket a folyó partjára eljuttatni és a vízben eloltani, a nép bőséges szüretet várt abban az évben, és Niederkonz lakosainak joguk volt egy szekérre való fehér bort adóként behajtani a környező szőlőkből. Másrészt hittek abban is, hogy ha elmulasztják a szertartást, marháikat szédülés és görcsök támadják meg, és táncolni fognak az istállóban.

Legalább a XIX. század közepéig egész Felső-Bajorországban fellángoltak a nyárközépi tüzek. Különösen a hegyeken gyújtottak ilyeneket, de széltében a sík vidéken is, és – mint olvassuk – az éjszaka sötétjében és csöndjében a lángok fellobbanó fényétől megvilágított mozgó csoportok mély benyomást gyakoroltak a szemlélőre. Marhákat hajtottak át a tűzön, hogy meggyógyítsák a beteg állatokat, és az egész éven át megóvják az egészségeseket mindenféle járványtól és bajtól. Ezen a napon sok gazda kioltotta a tüzet házi tűzhelyén, s egy olyan zsarátnokkal gyújtotta meg újra,

amelyet a nyárközépi örömtűzből hozott. Az emberek úgy vélték: olyan magasra fog nőni abban az évben a len, amilyen magasra az örömtűz lángjai felcsaptak; s aki csak átugrott az égő máglyán, biztos lehetett benne, hogy nem kap hátfájást a gabona aratásakor. Bajorország számos részében hitték, hogy a len olyan magasra nő majd, amekkorát a fiatalok ugrottak a tűz fölött. Más helyütt az öregek az örömtűzből származó három megszenesedett botot ültettek el a mezőn abban a reményben, hogy ez nagyra növeszti majd a lent. Másutt egy kialudt üszköt illesztettek a ház tetőszerkezetébe, hogy a tűz ellen megoltalmazza. A Würzburg környéki városokban az örömtűzeket a piactereken gyűjtötták meg; az ezeken átugráló fiatalok virágfüzéreket viseltek, különösen fekete ürömből és verbénából fonottakat, kezükben pedig szarkalábágakat vittek. Azt gondolták, hogy akik egy kevés szarkalábbal az arcuk előtt néznek a tűzbe, azoknak a szemét nem bántja a betegség abban az évben. Würzburgban a XVI. században a püspök kíséretének tagjai égő fakorongokat szoktak a levegőbe dobálni egy, a város fölött emelkedő hegyről. A korongokat hajlós vesszők segítségével hajították fel, s amikor a sötétben repültek, tüzes sárkányoknak látszottak.

Hasonló módon ugranak át Svábföldön a nyárközépi örömtűz fölött fiúk és lányok kéz a kézben; közben imádkoznak, hogy a kender nőjön három rőf magasra; ők is szalmakerekeket gyűjtenek meg, és legurítják ezeket a domboldalra. Amikor az emberek átugrálták a nyárközépi örömtűzet, így kiáltottak: „Len, len! Nőjön hétrőfnyire a len ebben az évben!” Rottenburgban a fiúk egy ember formájú, Angelmann nevű, durván faragott szobrot szoktak virágokkal elborítani és a nyárközépi tűzben megégetni, azután átugrálják az izzó parazsat.

Badenban (Németország) a gyermekek házról házra járva gyűjtötték össze a tüzelőt a Szent János-napi nyárközépi örömtűzhez; azután fiúk és lányok páronként ugráltak át a tűzön. Itt, akárcsak másutt is, szoros kapcsolat állott fenn az aratás és a tüzek között. Egyes helyeken azt gondolták, hogy akik átugranak a tűzön, nem szenvednek majd hátfájástól aratásakor. A fiatalok, amikor átugráltak a lángokon, így kiáltottak: „Nőj, hogy a kender három rőf magas legyen!” Az a gondolat, hogy a kender vagy a gabona olyan

magasra nő majd, amennyire a lángok felcsapnak, vagy amekkorát az emberek ugranak fölöttük, láthatóan szélteben elterjedt Badenban. Úgy vélték, hogy azoknak a fiataloknak a szülei, akik a legmagasabbra ugrottak a tűz fölött, a legbővebben fognak aratni; másrészt azt képzelték, hogy aki semmivel sem járul hozzá az örömtűzhez, annak a vetésén nem lesz áldás, és különösen kendere nem nő meg soha. Ederslebenben, Sangerhausen közelében (Németország) magas rudat szúrtak le a földbe, és egy földig érő láncon kátrányos bödönt akasztottak rá. Azután a bödönt meggyújtották, és örömkialtások között forgatták a rúd körül.

Dániában és Norvégiában is gyújtottak Szent János előestéjén örömtűzeket az utakon; nyílt tereken és dombokon. Norvégiában azt gondolták az emberek, hogy a tüzek elűzik a betegséget a marháktól. Azt mondják, hogy nyárközép előestéjén még most is tüzeket gyújtanak egész Norvégiában. Azért teszik ezt, hogy távol tartsák a boszorkányokat, akik állítólag ezen az éjszakán repülnek mindenfelől a Blocksbergre, ahol a nagy boszorkány él. Svédországban Szent János (St. Hans) előestéje az egész év legvidámabb éjszakája. Az ország egyes vidékein, különösen Bohus és Skåne tartományokban, valamint a Norvégiával határos kerületekben gyakori lövöldözéssel és hatalmas tüzekkel ünneplik meg; az utóbbiakat régebben Balder gyásztüzeinek (*Balder's Bålar*) nevezték; sötétedéskor gyújtják meg ezeket dombokon és kiemelkedő tereprészekén, hogy bevilágítsák a környező tájat. Az emberek körül táncolják a tüzeket, átugrálják rajtuk vagy közöttük. Morrland (Svédország) egyes vidékein Szent János előestéjén az örömtűzeket a keresztutakon gyújtják meg. A tüzelő kilenc különféle fából áll, s a nézők egy bizonyos fajta mérges gombát (*Bäran*) dobnak a lángokba, hogy ellensúlyozzák a manók és más rossz szellemek hatalmát, akik hitük szerint körüljárják azon az éjszakán; abban a titokzatos évszakban ugyanis megnyílnak a hegyek, és ez a kísérteties népség kiözönlik barlangjai mélyéről, hogy táncoljon és mulasson egy kicsit. A parasztok azt hiszik, hogy ha manók vannak a közelben, mutatkozni fognak; ha véletlenül meglátnak egy állatot, például egy hím- vagy nősténykecskét a lobogó, recsegő máglya közelében, szilárdul meg vannak róla győződve, hogy az maga a Gonosz személyesen. Említést érdemel még, hogy Svédországban

Szent János előestéje nemcsak a tűznek, hanem a vízne is ünnepe; felteszik, hogy ekkor bizonyos szent források csodás gyógyító erővel rendelkeznek, s így számos beteg keresi fel azokat, hogy meggyógyuljon.

Ausztriában a nyárközépi szokások és babonák a németországiakhoz hasonlítanak. Így Tirol egyes vidékein örömtüzeket gyűjtenek, és égő korongokat dobálnak a levegőbe. Az Inn alsó völgyében nyárközép napján egy toprongyos ember szobrát viszik körül szekéren a faluban, azután megégetik. Neve *Lotter*, ez Luther nevévé torzult el. Ambrasban, az egyik olyan faluban, ahol eszerint Luther Mártont égetik meg jelképesen, azt mondják, hogy ha valaki Szent János éjszakáján tizenegy és tizenkettő között végigmegy a falun, és megmosakszik három forrásban, meglátja azokat, akik a következő évben meghalnak. Grazban Szent János előestéjén (június 23-án) az egyszerű emberek egy *Tatermann* nevű bábut szoktak készíteni, ezt a fehérítésre szolgáló helyre hurcolják, és égő seprűkkel addig hajigálják, míg lángot nem fog. A tiroli Reuttében azt hitték az emberek, hogy a len olyan magasra nő majd, amilyen magasra tudnak ugrani a nyárközépi örömtűz fölött; ezenkívül megszenesedett fadarabokat vettek a tűzből, és még azon éjjel benyomták lenföldjeikbe, otthagya azokat mindaddig, míg a lent be nem takarították. Alsó-Ausztriában örömtüzeket gyűjtenek a magaslatokon, s a fiúk szurokba mártott égő fáklyákat lobogtatva körülugrandozzák a tüzet. Aki háromszor átugrik a tűzön, azt elkerüli a láz abban az évben. Gyakran kennek be szurokkal kocsikerekeket, meggyújtják, és lángolva gurítják le a dombok oldalán.

Nyárközép estéjén még mindig lobognak az örömtüzek egész Csehországban. Délután fiúk járnak házról házra kézikocsikkal, tüzelőt gyűjtenek, és rossz következményekkel fenyegetik azokat a fősvényeket, akik megtagadják tőlük az adományt. Néha a fiatalemberek kivágnak egy magas, egyenes fenyőt az erdőben, és felállítják egy magaslaton, itt a leányok virágcsokrokkal, levélkoszorúkkal és vörös szalagokkal díszítik. Ezután roszét halmoznak fel körülötte, s az éj beálltakor az egészet meggyújtják. Amikor a láng fellobban, a fiatalemberek felítrásznak a fára, és lehozzák a koszorúkat, amelyeket a leányok akasztottak oda. Ezután ifjak és leányok megállnak a tűz két átellenes oldalán s a koszorúkon

át néznek egymásra, hogy meglássák, hívek maradnak-e egymáshoz, és megesküsznek-e még az évben. A leányok át is dobják a legényeknek a koszorúkat a lángokon, és jaj annak az ügyetlen száárnak, aki nem kapja el a koszorút, amelyet szívyszerelme dobott neki. Amikor a láng lelohad, mindegyik pár kezet fog, és háromszor átugrik a tűzön. Az a férfi vagy nő, aki ezt megteszi, mentes lesz a hidegrázástól abban az évben, s a len olyan magasra nő majd, amekkorát a fiatalok ugranak. Az a lány, aki kilenc örömtüzet lát nyárközép előestéjén, még az év vége előtt férjhez megy. A megperzselt koszorúkat hazaviszik, és gondosan megőrzik egész éven át. Vihar idején a koszorúból egy keveset elégetnek a tűzhelyen, és imát mondanak; valamicskét a beteg és borjazó teheneknek adnak belőle; egy része a ház és a marhaistálló megfüstölésére szolgál, hogy az ember és a marha ép és egészséges legyen. Néha egy öreg kocsikereket kátránnyal kennek be, meggyújtják, és legurítják a dombról. A fiúk gyakran összegyűjtik az elnyútt seprűket, amelyeket meg tudnak kaparintani, szurokba mártják, lángra gyújtják, és hadonásznak velük, vagy feldobják a levegőbe. Máskor csapatosan rohannak le a domboldalon, a lángoló seprűket lóbálva és ordítózva: A seprűk csonkjait és a tűzből maradt üszköt elteszik, és káposztáskertekbe dugdossák, hogy megóvják a káposztát a férgektől és rovaroktól. Egyesek nyárközépi örömtüzből maradt megszenesedett botokat és hamut földelnek el bevetett földjeiken, rétjeiken, kertjeikben és házuk tetőszerkezetében mint villámcsapás és rossz idő elleni talizmánt; vagy azt képzelik, hogy a tető alá rejtett hamu megakadályozza a tűz keletkezését a házban. Egyes kerületekben fekete örömmel koszorúzzák vagy övezik fel magukat, míg a nyárközépi tűz ég, mert ezt védelemnek tartják a kísértetek, boszorkányok és a betegség ellen; az örömkoszorú különösen a szemfájásnak biztos ellenszere. Néha a lányok vadvirágok füzerein keresztül néznek az örömtüzekbe, és imádkoznak, hogy a tűz erősítse meg szemüket és szemhéjukat. Aki ezt háromszor megteszi, annak egész évben nem fog fájni a szeme. Csehország egyes vidékein teheneket szoktak áthajtani a nyárközépi tűzön, hogy megóvják őket a boszorkányságtól.

A többi szláv országban is hasonló szertartásokkal ünneplik meg a nyár közepét. Láttuk már, hogy Oroszországban Szent Iván

előestéjén fiatal fiúk és lányok párosán ugranak át az örömtűzön, karjukon Kupalo szalmából készített képmásával. Az ország egyes vidékein elégetik vagy folyóba dobják Kupalo szobrát Szent Iván éjszakáján. Más orosz kerületekben a fiatalok virágfüzéreket és szent füvekből készült öveket viselnek, amikor átugranak a füstön vagy a lángon; néha pedig a marhákat is áthajtják a tűzön, hogy megvédjék az állatokat a boszorkánymesterektől és boszorkányoktól, akik ez idő tájt nagyon szomjaznak a tejre. Ukrajnában egy nyársat tűznek le a földbe Szent Iván éjén, szalmába göngyölgetik, és lángra gyújtják. Amikor a lángok fellobbannak, a parasztasszonyok nyírfaágakat vetnek a tűzbe e szavakkal: „Legyen a len olyan magas, mint ez az ág!” Kárpát-Ukrajnában az örömtűzeket olyan lángon gyújtják meg, amelyet fa összedörzsölésével gerjesztenek. Míg a társaság idősebb tagjai azzal foglalkoznak, hogy így „köpülik” a tüzet, a többiek tisztelettel hallgatnak; de amikor a láng felcsap a fából, vidám énekszóra fakadnak. Mihelyt az örömtűzet meggyújtották, a fiatalok kezet fognak, és páronként átugranak a füstön, ha ugyan nem a lángon; ezután a marhákon a sor, ezeket hajtják keresztül a tűzön.

Litvánia számos vidékén nagy tüzeket gyújtanak nyárközép estéjén. Ameddig a szem ellát, minden magaslaton lángolnak ezek. A tüzeket úgy tekintik, mint védelmet a boszorkányság, villámcsapás, jégeső és állatvész ellen, különösen, ha másnap reggel a marhákat áthajtják azokon a helyeken, ahol a tüzek égtek. Az örömtűzek mindenekelőtt a boszorkányok mesterkedései ellen biztosítják a gazdát, ezek mindenféle bűvöléssel-bájjal el akarják lopni a tehének tejét. Ez az oka, hogy másnap reggel azok a fiatal fickók, akik az örömtűzet meggyújtották, házról házra járnak, és kancsós számra kapják a tejet. Ugyanebből az okból dugnak bojtort és fekete ürmöt arra a kapura vagy kerítésre, amelyen keresztül a tehének a legelőre mennek, mert ezt a boszorkányság elleni óvszernek tekintik. Mazowszéban (Lengyelország) az a szokás, hogy nyárközép előestéjén minden tüzet kioltanak a faluban. Azután egy tölgyfarudat szúrnak le a földbe, és erre mint tengelyre egy kereket erősítenek. Ezt a kereket a falusiak egymást váltva nagy sebességgel forgatják addig, míg a súrlódással lángra nem gyújtják. Az új tűzből mindenki hazavisz egy égő üszköt, s ezzel éleszti újjá a

lángot házi tűzhelyén. Szerbiában nyárközép estéjén a pásztorok nyírfakéreg fáklyákat gyújtanak, és körüljárják velük a juhkarámokat és marhaistállókat; azután felmászna a dombokra, és hagyják, hogy a fáklyák ott elhamvadjanak.

A magyaroknál a nyárközépi tűzünnepet ugyanazok a vonások jellemzik, amelyekkel Európa oly sok részén találkozunk. Nyárközép előestéjén számos helyen szoktak a magaslatokon örömtüzeket gyújtani, és átugrálnak rajtuk; a körülálló pedig abból a módból, ahogyan a fiatalok ugranak, megjósolják, hogy hamar megesküsznek-e. Sok magyar kondás is tüzet gyújt ezen a napon úgy, hogy kenderbe göngyölt fatengely körül kereket forgat, majd az így élesztett tűzön áthajtja disznait, hogy megóvja őket a betegségtől.

Az észtek, akik a magyarokhoz hasonlóan az emberiség nagy turáni népcsaládjához tartoznak, a nyári napfordulót ugyancsak a szokott módon ünneplik meg. Azt hiszik, hogy Szent Iván tüze távol tartja a marháktól a boszorkányokat, s azt is mondják, hogy aki nem megy a tűzhöz, annak az árpája bogánccsal, zabja pedig gyommal lesz tele. Az észtországi Saaremaa-szigeten a nyárközépi tüzet táplálva így kiáltanak: „Gyomot a tűzre, lent a mezőre”, vagy három fahasábot dobna a lángokba, mondván: „Nőjön nagyra a len!” Az örömtüzből megszenesedett fadarabokat visznek, és megőrzik, hogy a marhák jól fejlődjenek. A sziget egyes részein az örömtüzet úgy készítik, hogy rozsét és más éghető anyagot halmozna fel egy fa körül, amelynek tetején egy zászló leng. Akinek sikerült a zászlót egy rúddal leütnie, mielőtt meggyullad, annak szerencséje lesz. Azelőtt az ünnepség hajnalig tartott, és a kicsapongás olyan jeleneteivel végződött, amelyek kétszeresen undorítónak tűntek a nyári reggel növekvő világosságában.

Ha Európa keleti részétől a nyugati felé fordulunk, itt is azt látjuk, hogy a nyári fordulót általában ugyanilyen jellegű szertartásokkal ünneplik meg. Franciaországban a nyárközépi örömtüzek gyújtásának szokása a XIX. század közepe tájáig olyan általános volt, hogy adataink szerint alig akadt város vagy falu, ahol ne lobbantak volna fel. Az emberek körül táncolták és átugrálták ezeket,

majd a tűzből megszenesedett fadarabokat vittek haza magukkal, hogy megóvják házaikat a villámcsapástól, tűztől és rontástól.

A jelek szerint Bretagne-ban a nyárközépi örömtüzek szokása a mai napig fennáll. Amikor a láng lelohadt, az egész gyülekezet letérdel körülötte, s egy öregember hangosan imádkozik. Azután mindnyájan felállnak, és háromszor körüljárják a tüzet; a harmadik fordulónál megállnak, mindenki felvesz egy kavicsot, és az égő máglyába hajítja, majd szétoszlanak. Bretagne-ban és Berryben azt hiszik, hogy az a lány, aki kilenc nyárközépi örömtüzet körültáncol, még az évben férjhez megy. Az Orne völgyében az a szokás járta, hogy az örömtüzet éppen abban a pillanatban gyújtották meg, amikor a nap majdnem lemerült a láthatáron; a parasztok áthajtották marháikat a tűzön, hogy megvédjék a boszorkányság, különösen a boszorkányok és boszorkánymesterek rontása ellen, akik megpróbálják a tejet és a vaját ellopni. A normandiai Jumiéges-ben a nyárközépi ünnepet egészen a XIX. század első feléig a rendkívüli régiség bélyegét magukon viselő sajátos vonások jellemezték. Minden évben június 23-án, Szent János napjának előestéjén a Zöld Farkas Testvérisége új főnököt vagy nagymestert választott; ennek mindig a Conihout-tanyáról valónak kellett lennie. Miután megválasztották, a testvériség új feje felvette a Zöld Farkas címet, és sajátos ruhát öltött fel; ez hosszú zöld köpenyből, továbbá egy igen magas, kúp alakú, karimátlan zöld kalapból állott. Ebben az öltözetben vonult ünnepélyesen a testvérek élén Szent János himnuszát énekelve, a menet előtt vitt feszület és szent zászló után egy Chouquet-nek nevezett helyre. Itt a menetet a pap, az előénekesek és az énekkar fogadták, s ezek a testvériséget a plébániatemplomba vezették. Miután misét hallgattak, a társaság betért a Zöld Farkas házába, ahol egyszerű étkezést szolgáltak fel. Éjszaka csengettyűk hangja mellett egy fiatalasszony és egy fiatalember, mindketten virágokkal borítva, meggyújtotta az örömtüzet. Ekkor a Zöld Farkas és testvérei vállukig lehúzott süveggel és egymást kézen fogva körülfutották a tüzet, és kergették azt az embert, akit arra választottak ki, hogy a következő évben a Zöld Farkas legyen. Bár csak a lánc első és utolsó emberének volt szabad a keze, be kellett keríteniük, és háromszor el kellett fogniuk a jövő Zöld Farkast, aki menekülési kísérletei során egy magával

hordott hosszú pálcával verte a testvéreket. Mikor végre sikerült elfogniuk, a lobogó máglyához vitték, és úgy tettek, mintha rá akarnák dobni. Ennek a szertartásnak a végén visszatértek a Zöld Farkas házához, ahol egy még mindig igen szerény vacsorát raktak eléjük. Éjfélig szinte vallásos ünnepélyesség uralkodott; de minden megváltozott, amikor az óra éjfél ütött. A tartózkodás szabadosságnak adott helyet, a kegyes himnuszokat a bacchanália dallamai váltották fel, s a falusi hegedűs trillái alig tudták túlszárnyalni a Zöld Farkas vidám testvériségének torkából áradó hangorkánt. A következő napot, június 24-ét vagy nyárközép napját ugyanazok a személyek ugyanazzal a zajos vidámsággal ünnepelték meg. Az egyik szertartás abban állt, hogy puskalövések hangjainál körülhordoztak egy hatalmas szentelt kenyeret, amely lépcsőzetesen emelkedett, és szalagokkal díszített zöldségpiramis tetőzte be. Ezután a szent csengettyűket letették az oltár lépcsőjére, és hivatali jelvényként arra az emberre bízta, akinek a következő évben Zöld Farkasnak kellett lennie.

Az Aisne megyebeli Château-Thierryben (Franciaország) mintegy 1850-ig élt az a szokás, hogy Szent János nyárközépi ünnepén örömtüzeket gyújtottak és táncoltak körül; a tüzeket főként akkor gyújtották, ha esős volt a június, s az emberek azt hitték, hogy a tűzgyújtás elállítja az esőt. A Vogézekben nyárközép estéjén még mindig fellángolnak az örömtüzek a dombok tetején; a nép azt hiszi, hogy a tüzek megóvják a föld termékeit, és bő aratást hoznak.

Poitou majdnem mindegyik falucskájában örömtüzeket szoktak gyújtani Szent János éjszakáján. Az emberek háromszor körüljárták a tüzet, kezükben mogyorófaágakat tartottak. Pásztorlányok és gyermekek ökörfarkkórót (*verbascum*) és diót nyújtottak át a lángokon; a dió közhit szerint a fogfájást gyógyította, s az ökörfarkkóró megvédte az állatokat a betegségtől és a rontástól. Amikor a tűz elhamvadt, az emberek hazavittek magukkal egy kevés hamut vagy azért, hogy mint villám elleni szert a házban tartsák, vagy azért, hogy szétszórják a földeken, hogy elpusztítsa a konkolyperjét és a konkolyt. Poitou-ban is szokás volt Szent János éjén végiggurítani egy szalmába göngyölt égő kereket a földeken, hogy megtermékenyüljenek tőle.

A dél-franciaországi Comminges tartomány hegyvidéki részén a nyárközépi tüzet úgy készítik elő, hogy behasogatják egy nagy fa törzsét, a hasadékokat forgáccsal tömik ki, s az egészet meggyújtják. Virágkoszorút erősítenek a fa tetejére, s amikor a tüzet meggyújtották, a legutóbb megházasodott férfinak létrán fel kell másznia, és lehoznia a virágot. Ugyanannak a tartománynak sík vidékein a nyárközépi örömtüzek nyersanyaga a szokott módon rakott tüzelő, csak hogy olyan férfiaknak kell megrakniuk, akik az utolsó nyárközépi ünnep óta házasodtak meg; mindegyik ilyen szerencsés embernek egy virágkoszorút kell tennie a máglya tetejére.

Provence-ban még mindig népszerűek a nyárközépi tüzek. A gyermekek házról házra járnak tüzelőt kéregetve, s ritkán engedik el őket üres kézzel. Régebben a pap, a polgármester és a tanácsosok ünnepi menetben szoktak az örömtűzhöz vonulni, sőt odáig ereszkedtek le, hogy meg is gyújtották; ezután a gyülekezet háromszor körüljárta az égő máglyát. Aix-ben a nyárközépi ünnepet egy névleges király vezette, akit a fiatalemberek közül választottak ki papagájra való célba lövésben tanúsított ügyessége alapján. Maga nevezte ki tisztjeit, fényes kísérettel vonult az örömtűzhöz, meggyújtotta, és elsőnek táncolta körül. Másnap ajándékokat osztogatott követőinek. Uralma egy évig tartott, ezalatt bizonyos kiváltságokat élvezett. Részt vehetett azon a misén, amelyet a János-lovagok parancsnoka mondott Szent János napján; vadászati jogot élvezett, házát pedig mentesítették a beszállásolástól. Marseille-ben is az egyik céh ezen a napon választotta meg a *badache* vagy kettős balta királyát; de úgy látszik, nem ő gyújtotta meg az örömtüzet, hanem a prefektus és más előljárók végezték ezt nagy szertartásossággal.

Belgiumban a nyárközépi örömtüzek gyújtásának szokása régen eltűnt a nagyvárosokból, de még él a vidéki kerületekben és városkákban. Ebben az országban Szent Péter előestéjét (június 29-ét) ünneplik meg éppen olyan örömtűzekkel és tánccal, mint másutt Szent János estéjét. Némelyek szerint Szent Péter tüzeit, akárcsak Szent Jánoséit is, azért gyújtják meg, hogy elkergessék a sárkányokat. Flandriában 1789-ig egy férfit jelképező szalmabábut égettek el a nyárközépi tűzben, s egy női figurát gyújtottak meg

Szent Péter napján, június 29-én. Belgiumban az emberek a nyárközépi tüzeken a kólíka elleni védekezéséül ugrálnak át, s a hamut megörzik otthonukban, hogy megóvják a házat a tűzvésztl.

A tüzek nyárközépi meggyújtásának szokását Anglia számos vidékén is megtartották, az emberek körültáncolták meg átugrálták ezeket, mint általában szokás. Walesben az előző nyárközépről gondosan megörzött három- vagy kilencféle fát és megszenesedett rőzsenyalábokat tartottak szükségesnek a tűzhöz, amelyet általában emelkedő terepen raktak meg. Glamorgan völgyében egy szalmába bugyolált kocsikereket szoktak meggyújtani és legurítani a dombrol. Ha a kerék egész úton égett, és sokáig lobogott, bőséges aratásra volt kilátás. Man szigetén az emberek nyárközép estéjén minden szántóföld szél felőli oldalán tüzelet gyújtottak, hogy a füst átjárja a gabonát; összeterelették marháikat, és több ízben lángoló rekettjeágakat hordoztak végig körülöttük. Írországban a marhákat, különösen a meddöket, áthajtották a nyárközépi tüzeken, s a hamut a szántóföldre szórták, hogy megtermékenyítsék, vagy égőszenet vittek oda, hogy megvédjék a ragyától. Skóciában kevés nyoma maradt a nyárközépi tüzeknek; de ebben az évszakban Perthshire felföldjein a gulyások meggyújtott fáklyákkal háromszor körül szokták járni karámjaikat, a nap járásának irányában. Ezt azért teszik, hogy megtisztítsák és megvédjék a betegségtől a gulyákat és a nyájakat.

A nyárközépi örömtüzek gyújtása és a fölöttük való táncolás, ugrálás általános – vagy a legutóbbi időki az volt – egész Spanyolországban, valamint Olaszország és Szicília egyes vidékein. Máltán a városok és falvak utcáin és terein nagy tüzelet gyújtanak Szent János előestéjén (nyárközép éjén); ezelőtt a János-lovagrend nagymestere szokta ezen az estén lángra gyújtani a Szent Ispotály előtt felhalmozott szurkoshordókat. Görögországról is azt mondják, hogy a Szent Iván-éji tüzek meggyújtása és átugrálása még mindig általános. Egyik okaként azt jelölik meg, hogy meg akarnak szabadulni a bolhától. Egy másik beszámoló szerint az asszonyok, amikor átugranak a tűzön, ezt kiáltják: „Hátam mögött hagyom bűneimet!” Lesbosz szigetén Szent János estéjén a tüzelet rendszerint hárman gyújtják meg, s mindenki háromszor ugrik át rajtuk kövel a fején, azt mondva: „Átugrom a nyúltüzet, a fejem kő!” Kalümnoszon azt hiszik, hogy a nyárközépi tűz bőséget hoz a jövő

évben, és megszabadít a bolhától is. Az emberek énekelve, kővel a fejükön körültáncolják a tüzet, majd átugranak a láng vagy az izzó parázs fölött. Amikor a tűz hamvad, beledobják a köveket, s mikor már majdnem teljesen kialudt, keresztel jelölik meg lábukat, majd egyenesen a tengerbe mennek fürdeni.

Az örömtűzgyújtás szokása nyárközép napján vagy előestéjén széltében elterjedt Észak-Afrika mohamedán népei között, különösen Marokkóban és Algériában, megtalálható a berbereknél és számos arab vagy arab nyelvű törzsnél egyaránt. Ezekben az országokban nyárközép napjának (az ónaptár szerinti június 24-ének) l'ansara a neve. A tüzeiket udvarokon, keresztutakon, szántóföldeken és néha a szérűkön gyújtják meg. Ilyen alkalmakkor nagyon keresik tüzelőnek azokat a növényeket, amelyek meggyújtva sűrű füstöt és jó illatot árasztanak; az erre a célra használt növények: az óriás ánizs, a kakukkfű, a kerti ruta, a turbolyamag, a kamilla, a gólyaorr és a csombormenta. Az emberek hagyják, hogy átjárja őket és különösen gyermekeiket a füst, majd ezt a gyümölcsösök, a vetések felé terelik. Át is ugrálnak a tűzön; egyes helyeken mindenkinek hétszer kell átugrania. Ezenkívül égő üszköket vesznek ki a tűzből és végighordozzák a házakon, megfüstölve ezeket. Tárgyakat is átvisznek a tűzön, a betegeket pedig a közelébe viszik, közben imát mondanak gyógyulásukért. Az örömtüzek hamujának is jótékony hatást tulajdonítanak, ezért egyes helyeken az emberek bedörzsölik vele hajukat vagy testüket. Néhol azt hiszik, hogy a tűzön átugorva megszabadulnak minden balszerencsétől, és hogy a gyermektelen házaspároknak ettől gyermekük születik. Az észak-marokkói Rif tartomány berberei sokféleképpen hasznosítják a nyárközépi tüzeiket a maguk, állataik és gyümölcsfáik javára. Abban a hitben ugrálják át az örömtüzeiket, hogy ez megvédi egészségüket, a gyümölcsfák alatt pedig azért gyújtanak tüzet, hogy a gyümölcs ne hullék le idő előtt. Azt is képzelik, hogy ha ilyen hamuból készült kenőccsel kenik be a hajukat, az nem hullik ki. Mindezek a marokkói szokások a jótékony hatást teljesen a füstnek tulajdonítják, mert szerintük ez olyan mágikus tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek elhárítják a szerencsétlenséget az emberekről.

Az a tény, hogy a mohamedán népek megtartják a nyárközépi ünnepet, különösen figyelemre méltó, minthogy a mohamedán naptár teljesen a hold után igazodik, és nincs szökőnapokkal korigálva, így szükségképpen nem ülik meg azokat az ünnepeket, amelyek a napév meghatározott pontjaira esnek; az összes szorosan mohamedán ünnep – a hold járásához lévén kötve – lassan csúszik tovább ezzel az égitesttel együtt abban az egész időszakban, amelynek folyamán a Föld a Nap körül kering. Ez a tény egymagában is bizonyítja, hogy Észak-Afrika mohamedán népeinél, akárcsak Európa keresztény országaiban is, a nyárközépi ünnep teljesen függetlenül attól a vallástól, amelyben a nép nyilvánosan hitt, s egy annál sokkal régebbi pogányság maradványa.

...

8. §. A SZÜKSÉGTŰZ – Az eddig leírt valamennyi tűzünnepet időszakonként, az év bizonyos meghatározott szakaszában ülik meg. De ezek mellett a szabályszerűen visszatérő szertartások mellett Európa számos vidékének parasztsága ősidők óta szabálytalan időközökben is, baj és szerencsétlenség idején a tűz rítusához folyamodik, mindenekfölött akkor, ha marháit járvány támadja meg. Az európai tűzünnepekről szóló beszámoló nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg ezekről a sajátos szertartásokról; ezek annál inkább figyelemre méltók, mert talán ezekben lehet látni minden más tűzünnep forrását és eredetét; bizonyos az, hogy igen régi időkből erednek. A germán népek sükségtűz néven ismerik ezeket. Néha a sükségtűzet „vad tűz” névvel is illették, kétségtelenül azért, hogy megkülönböztessék a szelíd, rendes módszerekkel meggyújtott tűztől. A szláv népek „élő tűznek” mondják.

A szokás történetét a korai középkortól kezdve, amikor az egyház pogány babonának bélyegezte, egészen a XIX. század első feléig követhetjük, alkalomadtán még ekkor is éltek vele Németország, Anglia, Skócia és Írország különféle vidékein. Úgy látszik, a szláv népeknél még tovább tartotta magát. A szertartás elvégzésére rendszerint ragály vagy marhavész kitörése adott alkalmat, mert azt hitték, hogy ennek csálhatatlan gyógyszere a sükségtűz. A kúrának

alávetett állatok között tehenek, disznók, lovak, sőt néha kacsák szerepelnek. A szükségtűz meggyújtásának elengedhetetlen előzményeként minden más tüzet és fényt kioltottak a szomszédságban, hogy még egy szikra se maradjon égve; azt képzelték ugyanis, hogy a szükségtűz nem gyullad meg mindaddig, amíg akár csak egy éji lámpás is ég az egyik házban. Néha elégnek tartották, ha a faluban oltanak ki minden tüzet, néha azonban ez a rendszabály a szomszédos falvakra, sőt az egész egyházközségre is kiterjedt. A Skót-felföld egyes részein az volt a szabály, hogy a két legközelebbi folyóvíz között élő valamennyi gazdának ki kellett oltania tüzet és lámpáját a megjelölt napon. A szükségtűzet rendszeren nyílt helyen gyújtották meg, Szerbia egyes vidékein azonban sötét szobában; néha keresztút vagy az út egy mélyedése szolgált színhelyül. A Skót-felföldön – úgy látszik – a szertartás elvégzésére alkalmas helyeknek a halmokat vagy a folyókban levő kis szigeteket tekintették.

A szükségtűzet szabályszerű módon úgy állították elő, hogy két fadarabot dörzsöltek össze; kovát és acélt nem használhattak meggyújtásához. Nagyon kivételesen azt olvassuk, hogy némelyik délszláv népnél egy vasdarabnak üllőhöz ütögetésével szoktak szükségtűzet gyújtani. Ahol az erre használt fa fajtáját meghatározzák, az rendszerint tölgy; az Alsó-Rajnáánál azonban tölgy vagy fenyő dörzsölésével gerjesztették a tüzet. A szláv országokban tudomásunk szerint nyárfát, körtefát és somfát használtak erre a célra. Az anyagot gyakran csak két darab fának írják le. Néha kilenc különféle fafajtát tartottak szükségesnek, de talán inkább az örömtűzben való elégetésre, mint arra, hogy összedörzsölésükkel a szükségtűzet meggyújtsák. A szükségtűz meggyújtásának sajátos módja területenként változott, de igen elterjedt a következő módszer: Két rudat szúrtak le a földbe egymástól mintegy másfél láb távolságra. Mindegyik rúdnak a másikkal szembenező oldalán volt egy-egy mélyedés, ezekbe sima kereszttrudat vagy hengert illesztettek. Az üregeket kitömték vászonnal, s a henger két végét szorosán besulykolták a két mélyedésbe. A hengert gyakran kátránnyal vonták be, hogy gyúlékonyságát fokozzák. Ezután a henger köré kötelet csavartak, s annak szabad végeit mindkét oldalon két vagy több személy ragadta

meg; ezek a kötelet ide-oda húzva gyorsan forgatták a hengert mindaddig, amíg a súrlódás a mélyedésekben levő vázolat lángra nem lobbantotta. A szikrákat azonnal felfogták kóccal vagy csepűvel, s ezt addig lóbálták körbe, amíg a fényes láng fel nem lobbant; ekkor szalmát tartottak oda; a lángoló szalmával gyújtották meg aztán az örömtűzhez már felhalmozott tüzelőt. A szerkezetnek gyakran egy kerék, néha kocsi- vagy éppen orsókerék is részét alkotta. Aberdeenshire-ben „bunkós keréknek” nevezték. Mull szigetén a kereket keletről nyugatra kilenc tölgyfaorsón forgatták végig. Némely helység e szokásáról csak annyit tudunk, hogy két deszkát dörzsöltek egymáshoz. Néha ahhoz a szabályhoz ragaszkodtak, hogy a tűzgyújtásnál használt kocsikeréknek és a tengelynek, amelyben forgott, egyaránt újnak kell lennie. Azt is halljuk, hogy a hengert új kötéllel is kellett forgatni; a lehetőség szerint olyan szálakból kellett fogni, amelyeket már kivégzésre használt akasztófakötélből vettek; de ez már inkább csak a tökéletességre vezető tanács volt, mint követelmény.

Különböző szabályokat hoztak azokra a személyekre is, akik a sükségtüzet gerjeszthették, vagy akiknek ezt meg kellett tenniük. Néha azt kívánták, hogy a henger körül csavart kötelet húzó két személy legyen testvér, vagy legalább ugyanazt a keresztnevet viselje; néha elégnek találták azt is, ha két tiszta ifjú volt. Braunschweig némelyik falujában úgy gondolták, hogy ha a sükségtüz meggyújtásában részt vevő valamennyi ember nem ugyanazt a keresztnevet viseli, hiába dolgoznak. Sziléziában a sükségtüz gerjesztésére használt fát két ikernek kellett kivágnia. Skócia nyugati szigetein a tüzet nyolcvanegy házasság gyújtotta meg, akik kilenc tagú váltásokban dolgozva két nagy deszkát dörzsöltek össze; Észak-Uistban a tüzet élesztő kilenc ember mind elsőszülött fiú volt, de nem tudjuk, házasság-e vagy leánygyújtja meg, mindketten tizenegy és tizennégy év közötti korban; teljesen meztelenül munkálkodnak a tűzgyújtáson egy sötét szobában; néha egy öregember és egy öregasszony gerjeszti a tüzet ugyancsak sötétben. A sükségtüz meggyújtói Bulgáriában is levetkőznek; Caithness skóciai grófságban minden fémet le kellett vetniük magukról. Ha a fa tartós dörzsölése után sem lobbant fel a

láng, azt gondolták, hogy valamilyen tűznek még égnie kell a faluban; ezért szigorúan végigkutattak minden házat; ha még tüzet találtak, azt eloltották, s a hanyag házigazdát megbüntették vagy megrótták, sőt néha súlyos pénzbüntetéssel sújtották.

Amikor végre meggyulladt a szükségtűz, fellobbantották vele a máglyát, s mihelyt ennek lángja valamennyire elhamvadt, a beteg állatokat áthajtották az izzó parázson, néha szabályszerű sorrendben: elsőnek a disznókat, azután a teheneket, s legutoljára a lovakat. Olykor az állatokat kétszer-háromszor is átterelték a füstön és a lángon úgy, hogy némelyiküket halálra is pörkölte. Alighogy az állatok áthaladtak, a fiatalok vadul rárohantak a parázsra és a hamura, ezt egymásra szórták, és bemázolták vele egymást; akik a legfeketebbek lettek, diadalmasan vonultak a faluba a marhák mögött, s jó ideig nem is mosdottak meg. Az örömtűzből az emberek eleven szemet vittek haza, s ezzel élesztették újjá a tüzet házukban. Majd miután vízzel eloltották ezeket az üszköket, néha beletették a marhák jászolába, s egy darabig ott is tartották. A földeken is szórtak el szükségtűzből származó hamut, hogy a vetést megvédjék az élősdiektől; néha hazavitték a hamut, hogy a betegek orvosságául szolgáljon, s ráhintették a fájó részre, vagy vízben oldva megittatták a pácienssel. Skócia nyugati szigetein és a közeli szárazföldön az a szokás élt, hogy mihelyt a háztűzhely tüzet a szükségtűz parazsával újjáélesztették, egy vízzel telt fazekat tettek föl, majd az így felmelegített vízzel behintették a járványtól fertőzött embereket vagy a marhavészbe esett állatokat. Az örömtűz füstjének különös erőt tulajdonítottak; Svédországban gyümölcsfákat és hálókat füstöltek meg vele, hogy a fák gyümölcsöt teremjenek, és a hálók halat fogjanak. A Skót-felföldön a szükségtűzet a rontás mindenekfölötti orvosságának tekintették. Mull szigetén, ha a tüzet marhavész ellenszereként gyújtották meg, a rítust adataink szerint egy beteg tinó feláldozása kísérte; ezt darabokra vágták és megégették. Szláv és bolgár parasztok aljas ellenségnek vagy vámpírnak képzelik el a marhavészt, amelyet féken lehet tartani, ha tűzből falat emelnek közé és a nyájak közé. Talán hasonló elképzelés alkotta eredetileg másutt is az alapját annak, hogy a szükségtűzet a marhavész ellenszereként alkalmazták. Úgy látszik, Németország egyes vidékein az emberek nem várták meg az állatvész kitörését, hanem – üstökön

ragadva az időt – évente meggyújtották a szükségtüzet, hogy a bajt megelőzzék. Lengyelországban, mint értesülünk, a parasztok évente Szent Rókus napján tüzeket gyújtanak a falu utcáin, és háromszor áthajtják rajtuk az állatokat, hogy megóvják a marhavésztől. A Hebridákon a marhát ugyanígy és ugyanilyen célból hajtották évente a Beltane-tüzek körül. Egyes svájci kantonokban a gyermekek ma is gyújtanak szükségtüzet fa összedörzsölésével azért, hogy a ködöt eloszlassák...

EMBEREK MEGÉGETÉSE A TŰZBEN

I. §. KÉPMÁSOK MEGÉGETÉSE A TŰZBEN – Még mindig nyitva áll a kérdés: mi a jelentése annak, hogy ezeken az ünnepeken képmásokat égetnek meg a tűzben. Nyilvánvalónak látszik a felelet. Minthogy a tüzeket – mint gyakran mondják – a boszorkányok megégetésére gyújtják, és minthogy a bennük elhamvasztott képmást néha a „Boszorkány” névvel illetik, természetesen hajlunk arra a következtetésre, hogy az ilyen alkalmakkor a lángoknak martalékul dobott minden képmás boszorkányt vagy varázslót képvisel, és hogy megégetésük szokása csak helyettesíti maguknak a gonosz férfiaknak és nőknek a megégetését, hiszen a homeopátikus vagy utánzó mágia elvei szerint, aki elpusztítja a boszorkány képmását, valójában elégeti őt magát is. Általában véve talán ez a legvalószínűbb magyarázata annak, hogy ember formájú szalmabábukat égetnek meg ezeken az ünnepeken.

De meglehet, hogy ez a magyarázat nem illik rá minden esetre, és hogy egyesek más értelmezésre nyújtanak lehetőséget, sőt követelnek meg. Az így megégetett képmások ugyanis, mint már megjegyeztem, alig választhatók el a Halál képmásaitól, amelyeket tavasszal égetnek meg, vagy másképpen pusztítanak el; arra pedig már hoztunk fel érveket, hogy az úgynevezett Halál képmásait igazában a fa szelleme vagy a növényzet szelleme képviselőinek kell tekinteni. Vajon a többi képmás, amelyet a tavaszi és nyárközépi örömtüzeken égetnek el, megengedi-e ugyanezt az értelmezést? Úgy látszik, igen. Amint ugyanis az úgynevezett Halál töredékeit eldugdossák a földeken, hogy a vetés növekedjék, ugyanúgy teszik a tavaszi örömtüzeken elégetett figura megszenesedett üszkeit néha a földekre abban a hitben, hogy távol tartja a férgeket a vetéstől. Továbbá az a szabály, hogy a legutóbb férjhez ment menyecskének kell átugrania azon a tűzön, amelyen a szalmabábút húshagyókedden megégették, valószínűleg termékenységét kívánja előmozdítani. De mint láttuk, a faszellemek sajátos vonása, hogy utódokkal áldják meg a nőket; ezért jogos az a feltevés, hogy a lángoló figura, amelyet a menyecskének át kell ugrania, a fa vagy a

növényzet megtermékenyítő szellemének képviselője. A képmásnak mint a növényzet szelleme képviselőjének ez a jellege majdnem félreérthetetlen akkor, ha a figurát ki nem csépelte gabonakévéből készítik el, vagy tetőtől talpig virágokkal borítják. Azt is meg kell jegyezni, hogy néha bábu helyett élő vagy kivágott fákat égetnek el mind a tavaszi, mind a nyári örömtüzeken. Ha mármost meggondoljuk, milyen gyakran jelenítik meg a faszellemet emberi alakban, aligha elhamarkodott az a feltevés, hogy amikor néha fát, néha bábút hamvasztanak el az ilyen tüzeken, a bábút és a fát egymással azonosnak tekintik, mert mindkettő a fa szellemének képviselője. Ezt megerősíti az a megfigyelés, hogy először is az elhamvasztásra szánt alakot májusfával együtt hordozzák körül, az előbbit a fiúk, az utóbbit a lányok viszik, és hogy másodszor a képmást időnként egy élő fához kötik és ezzel együtt égetik el. Biztosak lehetünk afelől, hogy ezekben az esetekben a fa szelleme kettős alakban jelenik meg a fában és a képmásban; ilyen kettős képviselővel már találkoztunk. Természetes, hogy a képmásnak ezt a jellegét, mint a növényzet jótévő szellemének megszemélyesítőjét, néha elfelejtik. Az a szokás, hogy egy jótékony istent megégetnek, túlságosan idegen a későbbi gondolkodásmódtól, és így nem kerülheti el a félremagyarázást. Eléggé természetes, hogy az emberek, akik továbbra is elégették a jótékony isten képmását, idővel olyan személyek jelképével azonosították, akikre különféle okokból ellenszenvvel tekintettek, ilyen például Judás Iskariót, Luther és a boszorkány.

Egy megelőző fejezetben megvizsgáltuk azokat az okokat, amelyek általában egy istennek vagy képviselőjének megölésére vezettek. De ha az isten éppen a növényzet istensége, különös okok kívánják meg, hogy tűzben pusztuljon el. A fény és a hő ugyanis szükségesek a növény fejlődéséhez; a szimpatetikus mágia elvei alapján tehát, ha a növényzet személyes képviselőjét a fény és hő behatásának vetik alá, biztosítják a fák és a vetés számára ezeket a szükségleteket. Más szóval, ha megégetik a növényzet szellemét egy, a napot jelképező tűzben, biztosítják, hogy – legalábbis egy ideig – a növényzet bőséges napsütést kap. Erre azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy ha a cél pusztán az elegendő napsütés biztosítása a növényzet számára, ezt a szimpatetikus mágia elvei

alapján jobban el lehetne érni azzal, ha a növényzet képviselőjét csak átviszik a tűzön ahelyett, hogy megégetnék. Néha valóban így is történik. Mint láttuk, Oroszországban Kupalo szalmafiguráját nem égetik el a nyárközépi tűzön, hanem csak átviszik, és visszahozzák azon keresztül. De a már említett okokból az istennek meg kell halnia; így másnap Kupalót megfosztják díszeitől, és a folyóba dobják. Ebben az orosz szokásban a képmás átvitele a tűzön, ha ugyan nem egyszerűen tisztulás, napvarázslat lehet, az isten megölése különálló aktus, a mód pedig, ahogyan ez történik – a megfullasztás –, valószínűleg esővarázslat. Az emberek azonban rendesen nem tartják szükségesnek, hogy megtegyék ezt a finom megkülönböztetést; hitük szerint a már említett különféle okokból előnyös a növényzet istenét bizonyos fokú hőségnek kitenni, de előnyös megölni is, így ezeket az előnyöket a megégetés sommás megoldásában kapcsolják össze.

2. §. EMBEREK ÉS ÁLLATOK MEGÉGETÉSE A TŰZBEN – Az európai ünnepekkel kapcsolatos népszokásoknak megfigyelhetők bizonyos vonásai, amelyek láthatóan régebbi emberáldozat szokására utalnak. Megismertük az okokat, amelyek alapján elhihetjük, hogy Európában gyakran szerepeltek és haltak meg élő emberek mint a fa- vagy a gabonaszellem képviselői. Semmi akadály sem lehetett tehát annak, hogy megégetessék őket, ha valószínűnek látszott, hogy ebből a halálnemből valamilyen előny származik. A primitív ember nincs tekintettel az emberi szenvedésre. Mármost a jelenleg tárgyalt tűzünnepeken az emberek megégetésének látszatát néha annyira viszik, hogy ésszerűnek látszik ezt a tényleges megégetés szelídített továbbélésének tekinteni. Így Aachenban (Németország) – mint láttuk – a borsószalmába öltözött ember néha olyan ügyesen játssza szerepét, hogy a gyermekek valóban azt hiszik: megégették. A normandiai Jumièges-ben a teljesen zöldbe öltözött embert, aki a Zöld Farkas címet viselte, társai üldözőbe vették, s amikor elfogták, úgy tettek, mintha a nyárközépi örömtűzbe hajítanák. Ugyanígy a skóciai Beltane-tűzeknél megragadták az állítólagos áldozatot, és megjátszották, hogy a tűzbe dobják, utána pedig az emberek jó ideig úgy beszéltek róla, mint halottról. Az Északkelet-Skóciában

mindenszentek előestéjén meggyújtott fűzeknél talán hasonló színjátékot figyelhetünk meg abban a szokásban, hogy egy fiatalember a lehető legközelebb fekszik le a tűzhöz, s engedi, hogy a többi legény átugráljon rajta. Aix címzetes királya, aki egy évig uralkodott, és az első táncot lejtette a nyárközépi örömtűz körül, hajdanában talán azt a kevésbé kellemes kötelességet teljesítette, hogy tüzelőül szolgált ahhoz a tűzhöz, amelyet később csak lángra lobbantott. Mannhardtnak valószínűleg igaza van, amikor az alább következő szokásokban felismeri annak az ősi szokásnak a nyomait, hogy a növényzet szellemének levelekbe öltöztetett képviselőjét megégették. Egy ausztriai helységben nyárközép napján egy teljesen zöld fenyőgallyakba öltözött fiú házról házra jár, zajos csapat kíséretében, és fát gyűjtöget az örömtűz számára. Amikor megkapja a fát, így énekel:

„Erdei fát kívánok,
Nem kell nekem aludttej,
Csak sör és bor,
Így lesz vidám az erdei ember.”

Azok a fiúk, akik Bajorország egyes vidékein házról házra járnak, és tüzelőt gyűjtenek a nyárközépi örömtűzhöz, egyiküket tetőtől talpig zöld fenyőgallyakkal borítják, és kötéllel vezetik végig az egész falun. A württembergi Moosheimban Szent János tűzének ünnepe rendszeresen tizennégy napig tartott, és a nyárközép napját követő második vasárnapon ért véget. Ezen a napon az örömtűz a gyermekek gondjaira bízta, míg az idősebbek bementek az erdőbe. Itt levelekbe és ágakba öltöztettek egy fiatal legényt; ez ebben az öltözetben a tűzhöz ment, szétszórta, és rátaposott. Mikor megpillantották, minden jelenlevő elmenekült.

De ennél még tovább is mehetünk. Az ilyen alkalmakkor bemutatott emberáldozatoknak leginkább egyértelmű nyomai azok, amelyek mintegy száz évvel ezelőtt még tovább éltek a Skót-felföld Beltane-tüzeiben, azaz egy kelta népnél, amely Európa egy távoli sarkában élve és az idegen befolyástól majdnem teljesen elszigetelve talán Nyugat-Európa bármelyik más népénél jobban

megőrizte ősi pogányságát. Jelentős tehát az a tény, hogy kétségbevonhatatlan bizonyíték szól a keltáknál rendszeresen szokásos tűzben megégetett emberáldozatokról. Ezekről az áldozatokról a legkorábbi leírást Július Caesar hagyta ránk. Mint Gallia addig független keltáinak meghódítója, Caesar bőségesen talált alkalmat a kelta vallás és szokások megfigyelésére, amikor ezek mintegy frissen és tisztán kerültek ki a hazai pénzverdéből, és még nem vegyültek el a római civilizáció olvasztótégelyében. Úgy látszik, Caesar a maga jegyzeteibe belefoglalta egy Poszeidóniosz nevű görög tudós megfigyeléseit; ez ötven évvel azelőtt utazgatott Galliában, hogy Caesar elvitte Róma fegyvereit az angol csatornáig. Sztrabón, a görög földrajztudós és Diodorus, a történész a kelta áldozatokról szóló leírásaikat láthatóan ugyancsak Poszeidóniosz munkájából merítették, de egymástól és Caesartól függetlenül, mert mindhárom Poszeidóniosztól származó beszámoló tartalmaz olyan részleteket, amelyeket a másik kettőben nem találunk meg. Ha tehát összekapcsoljuk ezeket, bizonyos valószínűséggel helyreállíthatjuk Poszeidóniosz eredeti beszámolóját, s így képet kaphatunk azokról az áldozatokról, amelyeket a galliai kelták az időszámításunk előtti II. század végén mutattak be. A szokás fő vonásai láthatóan a következők: A kelták elítélt gonosztevőket tartogattak abból a célból, hogy egy ötévenként tartott nagy ünnepen feláldozzák őket az isteneknek. Minél több ilyen áldozatot hoztak, hitük szerint annál termékenyebb lett az ország. Ha nem akadt elég áldozatul dobható bűnöző, hadifoglyokat vetettek oda, hogy a hiányt pótolják. Amikor eljött az ideje, az áldozatokat a druidák vagy papok gyilkolták le. Egyeseket lenyilaztak, másokat karóba húztak, ismét másokat pedig a következő módon égettek meg: Vesszőfonatból vagy fából és fűből hatalmas szobrokat építettek, ezeket megtöltötték élő emberekkel, marhákkal és másfajta állatokkal, ezután tüzet vetettek a szobrokra; ezek élő tartalmukkal együtt elégtek.

Ilyen nagy ünnepeket tartottak ötévenként egyszer. De ezek mellett a nagy méretekben és láthatóan az emberéletnek bő pazarlásával megült ötévenkénti szertartások mellett – mint joggal feltehetjük – ugyanilyen fajta, csak kisebb méretű ünnepeket ültek évente, és legalább némelyik tűzünnep, amelyet Európa számos részén még mindig évről évre megülnek, emberáldozatokra utaló

vonásaival együtt ezeknek az évi ünnepéknek egyenes leszármazottja. A fűzfavesszőből készült, vagy fűvel borított hatalmas szobrok, amelyekbe a druidák zárták áldozataikat, emlékeztetnek arra a leveles vázra, amelybe még ma is gyakran becsukják a fa szellemének emberi képviselőjét. Ezért Mannhardt, mivel megfigyelte azt, hogy a föld termékenysége az emberek feltevése szerint láthatóan ezeknek az áldozatoknak megfelelő elvégzésétől függött, a vesszőfonatokba és fűbe burkolt kelta áldozatokat a fa, illetve növényzet szelleme képviselőinek tekintette.

A druidáknak ezek a fűzfaóriásai a legutóbbi időig, ha ugyan nem a mai napig, képviselve vannak az újkori Európa tavaszi és nyárközépi ünnepein. Douai-ban (Észak-Franciaország) legalább a XIX. század elejéig évenként felvonulást tartottak a július 7-éhez legközelebb eső vasárnapon. A menet nagy attrakciója egy kb. húsz-harminc láb magas, fűzfavesszőből készült, „az óriásnak” nevezett kolosszális alak, amelyet a szoborba zárt emberek által mozgásba hozott hengerek és kötelek segítségével vezettek végig az utcákon. A figura lovagi fegyverzettel rendelkezett: lándzsával és karddal, sisakkal és pajzzsal. Mögötte vonult felesége és három gyermeke, valamennyien ugyanilyen módon fűzfavesszőből készültek, de kisebb méretekben. Dunkerque-ben (Észak-Franciaország) az óriások menete a nyári napforduló napján, június 24-én zajlott le. Ez a „Dunkerque-i Vidámságok” néven ismert ünnepség a nézők tömegeit vonzotta oda. Az óriás vesszőből font, egyes alkalmakkor 45 láb magas figura volt, hosszú kék ruhába öltöztették, amelynek arany szalagjai lábáig csüngtek alá, bensejében pedig tucatnyi vagy több ember rejtőzött, ők táncoltatták az alakot, és úgy mozgatták, hogy fejével bólogasson a nézők felé. Ezt a kolosszális szobrot Reuss papa néven ismerték, zsebében brobdingnagi méretű, hatalmas csecsemőt hordott. A menetet az óriás leánya zárta be; atyjához hasonlóan vesszőkből fonták, és majdnem ugyanolyan méreteket öltött, mint az, ha ugyan nem volt ugyanakkora. Brabant és Flandria (Belgium) legtöbb városa, sőt faluja rendelkezett ilyen fonott óriással, amelyet évente körülvezettek a tömeg gyönyörűségére; ez ugyanis szerette ezeket a groteszk alakokat, hazafias lelkesedéssel beszélt róluk, és sohasem fáradt bele szemlélésükbe. Antwerpenben az óriás olyan nagy volt, hogy a

város egyetlen kapuján sem fért át; ezért nem tudta meglátogatni a szomszéd városokban lakó óriás testvéreit, mint a többi belga óriás szokta tenni ünnepi alkalmakkor.

Angliában a mesterséges óriások a nyárközépi ünnep állandó szereplői voltak. Egy XVI. századi író számol be „a londoni nyárközépi ünnepélyekről, amelyeken a nép bámulatára nagy és csúf óriásokat hoznak elő, ezek élők módjára járnak, és állig fel vannak fegyverezve; belül barna papírral és kóccal tömik ki őket, az alájuk bekukkantó szemfüles fiúk ravaszul felfedezik ezt; ebből azután nagy nevetség támad”. Chesterben a nyárközép előestéjén tartott ünnepélyhez négy óriás szobra tartozott, állatokkal, játékparipákkal és más figurákkal együtt. Coventryban – úgy látszik – az óriás felesége is szerepelt férje mellett. Az oxfordshire-i Burfordban nyárközép estéjét nagy vidámsággal szokták megünnepelni, egy óriást és egy sárkányt hordoznak a városban fel s alá. Ezeknek a sétáló angol óriásoknak utolsó példánya Salisburyben húzta meg magát, itt találta meg korhadozó állapotban a szabócéh elhanyagolt csarnokában egy régiségkutató valamikor 1844 táján. Testének szerkezete lécekből és abroncsokból állt.

Ezekben az esetekben az óriások csak a felvonulásban szerepeltek. Néha azonban meg is égették őket a nyári örömtüzeken. Így a párizsi Rue aux Ours lakói évente egy nagy fonott alakot szoktak készíteni, katonának öltöztették, több napon át föl-alá hordozták az utcákon, majd július 3-án ünnepélyesen megégették, miközben a nézők serege a *Salve Reginát* énekelte. A szertartást a királyi címet viselő személy vezette, kezében égő fáklyával. A fonott báb égő darabjait szétszórták a nép közt, amely mohón tülekedett értük. A szokást 1943-ban törölték el. Brie-ben (Île de France) minden évben, nyárközép estéjén egy tizennyolc láb magas, vesszőből font óriást égettek el.

Annak a druida szokásnak, hogy élő állatokat égettek meg kosárfonatba zárva, ugyancsak megtaláljuk a párhuzamát a tavaszi és nyárközépi ünnepeken. A Pireneusokban fekvő Luchonban nyárközép estéjén „erős vesszőforiatból készült üres oszlopot emelnek mintegy 60 láb magasságra a legnagyobb külváros közepén, s egészen a tetejéig zöld lombokkal fonják be; művészi

csoportokban rendezik el alatta az elérhető legszebb virágokat és cserjéket, hogy a jelenetnek mintegy háttéréül szolgáljanak. Aztán az oszlopot éghető anyagokkal töltik meg, és előkészítik a meggyújtásra. Meghatározott órában – kb. este nyolckor – a papságból, valamint ünnepi öltözetű fiatalemberekből és leányokból álló nagy menet vonul ki himnuszokat énekelve a városból, és elfoglalja helyét az oszlop körül. Közben örömtüzeket gyűjtanak a környező dombokon; ez igen szép látványt nyújt. Az oszlopba most annyi élő kígyót dobnak be, ahányat csak össze tudtak szedni, majd mintegy ötven fiú és férfi őrjöngő mozdulatokkal táncolva az oszlop körül, a kezében tartott fáklyával meggyújtja az oszlop tövét. Hogy elkerüljék a lángokat, a kígyók felkúsznak a tetőig, s ott lehet látni őket, amint ki-kicsapnak oldalra, de végül kénytelenek lehullani; halálküzdelmük lelkesedést és gyönyörűséget vált ki a körülálló nézőkből. Ez Luchon lakosainak és a környéknek is kedvelt évenkénti szertartása: a helyi hagyomány pogány eredetűnek tartja.”

A párizsi Grève téren régebben meggyújtott nyárközépi örömtüzeknél a máglya közepén elhelyezett magas árbocra egy élő macskákkal teli kosarat, hordót vagy zsákot függesztettek, ezt szokták megégetni; néha rókát is hamvasztottak el. Az emberek összegyűjtötték a tűz parazsát, hamuját, és hazavitték magukkal abban a hitben, hogy jó szerencsét hoz. A francia király gyakran jelent meg ezen a látványosságon, sőt saját kezűleg gyújtotta meg az örömtüzet. 1648-ban XIV. Lajos rózsakoszorúval a fején és rózsacsokorral a kezében maga gyújtotta meg a tüzet, táncolt mellette, és utána részt vett a városházán rendezett lakomán. De ez volt az utolsó alkalom, amikor az uralkodó vezette a párizsi nyárközépi örömtűz szertartását. Metzben (Franciaország) a nyárközépi tüzeket a sétányon gyújtották meg nagy pompával, és fonott ketrecekben egy tucat macskát élve égettek el bennük a nép gyönyörűségére. Ugyanígy az Hautes Alpes területben fekvő Gap helységben macskákat szoktak megsütni a nyárközépi örömtűzön. Oroszországban néha fehér kakast égettek meg a Szent Iván-éji tűzön; a tübingiai Meissenben lófejet dobtak bele. Néha a tavaszi tüzeiken égettek állatokat. A Vogézekben húshagyókedden macskákat hamvasztottak el. Elzászban a húsvéti örömtűzbe dobták őket. Az Ardennes-i megyében macskákat hajítottak a böjt első

vasárnapján meggyújtott tüzekbe; néha rafinált kegyetlenséggel egy rúd végén lógatták őket a tűz fölé, s elevenen sütötték meg. „A macska mint az ördög képviselője nem szenvedhet eleget.” Míg a nyomorult teremtések elpusztultak a lángokban, a pásztorok odaterelték nyájukat, és kényszerítették az állatokat, hogy ugorjanak át a tűzön, mert ezt csalhatatlan eszköznek tekintették arra, hogy megóvják őket a betegségtől és a boszorkányságtól. Néha mókusokat égettek meg a húsvéti tűzben.

Úgy látszik tehát, hogy az ókori Galliában lakó kelták áldozati rítusait nyomon lehet követni az újkori Európa népszokásaiban. Ezek a rítusok természetesen Franciaországban, vagy inkább az ókori Gallia határai közé eső tágabb területen hagytak legjobban kivehető nyomokat a vesszőből font óriások és a vesszőfonatba vagy kosárba zárt állatok megégetésében. Ezeket az ünnepeket, mint megfigyelhettük, általában nyár közepén vagy akörül tartják. Ebből arra lehet következtetni, hogy nyár közepére estek az eredeti szertartások is, amelyeknek ezek degenerált utódai. Ez a tanulság összhangban áll azzal az európai népszokások általános szemléjéből eredő következtetéssel, hogy Európa kezdetleges árja népeinek ünnepei közül a nyárközépinek kellett általában a leginkább elterjedtnek és a legünnepélyesebbnek lennie. Ugyanakkor nem felejtethetjük el, hogy a britanniai keltáknál az év fő tűzünnepe láthatóan a Beltane (május elsejei) és a mindenszentek előestéjén (október utolsó napján) tartott ünnep volt; ez pedig gondolkozóba ejt bennünket, hogy vajon a galliai kelták is nem inkább május elején vagy november elején ülték-e meg az égő ember- és állatáldozattal együtt járó fő tűzünnepeiket, mint nyár közepén.

Még mindig fennáll a kérdés: Mi az értelme az ilyen áldozatoknak? Miért égettek el embereket és állatokat ezeken az ünnepeken? Ha helyes az a felfogásunk, hogy az újkori európai tűzünnepek olyan kísérletek, amelyek a boszorkányság erejét szeretnék megtörni a boszorkányok és varázslók megégetésével vagy elűzésével, ebből az következik, hogy a kelták emberáldozatait is ugyanígy kell magyaráznunk; vagyis fel kell tennünk, hogy a druidák vesszőből font szobraiban megégetett emberek mint boszorkányok vagy varázslók vonták magukra a halálos ítéletet, és hogy azért

választották a kivégzést tűz által, mert az élve megégetést tekintették a legbiztosabb módnak arra, hogy ezektől az ártalmas és veszedelmes lényektől megszabaduljanak. Ugyanez a magyarázat illik a marhákra és arra a sokféle vadállatra, amelyeket a kelták az emberekkel együtt hamvasztottak el. Feltehetjük, hogy ezeket is vagy a boszorkányság hatása alá került lényeknek tekintették, vagy valóságos boszorkányoknak és varázslóknak, akik állattá változtak abból a célból, hogy végrehajthassák pokoli terveiket a többi teremtmény ellen. Ezt a feltevést megerősíti az a megfigyelés, hogy az újkori örömtüzeken leggyakrabban megégetett áldozatok macskák, és hogy éppen a macskák azok az állatok, amelyeknek alakját – talán a nyulak kivételével – a néphit szerint leggyakrabban vették fel a boszorkányok. Azt is láttuk, hogy néha kígyókat és rókákat hamvasztottak el a nyárközépi tüzezen; a walesi és a német boszorkányokról viszont úgy értesülünk, hogy rókák vagy kígyók alakját öltötték fel. Egyszóval, ha meggondoljuk, milyen sokféle állat alakját képesek a boszorkányok tetszésük szerint felvenni, ezzel a feltevéssel könnyen megmagyarázhatjuk, miért égettek meg ezeken az ünnepeken annyiféle fajta élőlényt mind az ókori Galliában, mind a modern Európában; arra gondolhatunk, hogy mindezeket az áldozatokat nem azért kárhoztatták tűzhalálra, mert állatok voltak, hanem mivel hitük szerint boszorkányok voltak, akik gonosz céljaik érdekében állatok alakját öltötték fel. Az ősi kelta áldozatok ilyen magyarázatának egyik előnye, hogy mintegy harmóniát és következetességet visz abba a bánásmódba, amelyben Európa részesítette a boszorkányokat a legősibb időktől fogva egészen kb. két századdal ezelőttig, amikor a racionalizmus növekvő befolyása megingatta a boszorkányságban való hitet, és véget vetett a boszorkányégetés szokásának. Akárhogyan áll is a dolog, most már talán megértjük, miért hittek a druidák abban, hogy minél több embert ítélnék halálra, annál bővebben fog teremni a föld. A mai olvasó számára az első pillanatban talán nem nyilvánvaló az összefüggés a hóhér tevékenysége és a föld termékenysége között. De némi gondolkodás meggyőzheti arról, hogy ha a máglyán vagy az akasztófán elpusztuló gonosztevők boszorkányok, akik kedvüket lelik a gazda vetésének megperzselésében vagy jégesővel való leterítésében, az ilyen nyomorultak kivégzése mögött valójában az a

számítás húzódik meg, hogy bőséges aratást biztosítsanak a földműves erőfeszítéseit megbénító és reményeit megghiúsító egyik fő ok elhárításával.

A most megvizsgált druida áldozatokat W. Mannhardt a fentiekől eltérő módon magyarázta. Feltételezte, hogy az emberek, akiket a druidák fonott szobrokban égettek meg, a növényzet szellemeit képviselték; eszerint megégetésük szokása mágikus szertartás volt, a vetésnek szükséges napsütés biztosítására. Ugyancsak hajlott a felé a nézet felé is, hogy az örömtüzeken szokás szerint megégetett állatok a gabonaszellemet képviselték, amely – mint a jelen munka egyik előző részében láttuk – a közhit szerint gyakran ölti fel állat alakját. Ez az elmélet kétségtelenül védhető, W. Mannhardt nagy tekintélye pedig arra késztet, hogy alaposan megfontoljuk. Magam is elfogadtam Mannhardt nézetét e könyv korábbi kiadásaiban, de újra gondolkodva rajta, úgy látom, egészében kevésbé valószínű, mint az az elmélet, hogy a tüzeken megégetett emberek és állatok boszorkányok képében pusztultak el. Ezt az utóbbi nézetet erősen támogatja a tűzünnepeket megülő embereknek a tanúbizonysága, mert a tűzgyújtás szokásának népi neve „a boszorkányégetés”; néha boszorkányok képmásait hamvasztják el a lángokban, s a tűzükőről, parazsukról vagy hamvukról feltételezik, hogy védelmet nyújtanak a rontás ellen. Másrészt kevés bizonyítékot találunk arra, hogy a tüzekben megégetett képmásokat vagy állatokat az emberek a növényzet szelleme képviselőinek tekintik, és hogy az örömtüzek napvarázslatok. Különösen ami a kígyókat illeti, amelyeket Luchon nyárközépi tűzén szoktak megégetni, nem tudok semmilyen határozott bizonyítékot arra, hogy Európában a kígyókat a faszellem vagy a gabonaszellem megtestesítőinek tartották volna, bár a világ más részeiben nem ismeretlen ez a felfogás. Másrészt a boszorkányoknak állattá változásába vetett néphit olyan általános és mélyen gyökerező, s olyan erős a félelem ezektől a kísérteties lényektől, hogy biztosabb az a feltevés: a tüzeken megégetett macskák és egyéb állatok inkább boszorkányok megtestesítőiként pusztultak el, mint a növényzet szellemeinek képviselőiként.

BALDER ÉS A FAGYÖNGY

Az olvasó még emlékezni fog rá, hogy Európa népi tűzünnepeinek fenti áttekintésére Baldernek, az északi istennek mítosza adott alkalmat, akit állítólag egy fagyöngy ága ölt meg, s azután nagy tűzben égettek el. Most azt kell megvizsgálnunk, mennyire használhatók az imént előszámlált szokások arra, hogy fényt derítsenek e mítosza. Helyes, ha ezt a vizsgálódást a fagyönggyel, Balder halálának eszközével kezdjük.

A fagyöngy emberemlékezet óta babonás tiszteletben részesült Európában. Imádták a druidák is, amint *Plinius* egyik nevezetes passzusából értesülünk. Miután felsorolta a fagyöngy különféle fajtáit, így folytatja: „Ha erről a tárgyról beszélünk, nem mellőzhetjük azt a csodálatot, amelyben a fagyöngy Gallia-szerre részesül. A druidák – így hívják ugyanis varázslóikat – semmit sem tartanak szentebbnek a fagyöngynél és annál a fánál, amelyen nő, feltéve, hogy az tölgyfa. De ettől eltekintve is tölgyerdőket választanak ki szent ligetekül, és tölgylevelek nélkül semmilyen szent szertartást nem végeznek; így maga a druida név is az ő tölgytiszteletükből levezetett görög megjelölésnek tekinthető. Azt hiszik ugyanis, hogy ami csak ezeken a fákon nő, az égből küldetett, s annak a jele, hogy a fát maga az isten választotta ki. Nagyon ritkán lehet fagyöngyöt lelni, de amikor találunk, ünnepi szertartással gyűjtik össze. Ezt mindenekelőtt a hold hatodik napján végzik el; a holdtól számítják hónapjaik, éveik és harmincesztendős évköreik kezdetét, s azért a hatodik napon, mert akkor a hold még teljes erejében van, és nem futotta be pályája felét. Miután megtették a kellő előkészületeket a fa alatti áldozatra és lakomára, egyetemes gyógyítóként üdvözlük a fagyöngyöt, és két olyan fehér bikát vezetnek a helyszínre, amelyeknek szarva még sohasem volt megkötve. Egy fehér ruhába öltözött pap felmászik a fára, és aransarlóval levágja a fagyöngyöt; ezt fehér vászonban fogják fel. Azután feláldozzák az állatokat, és imádkoznak, hogy Isten virágoztassa fel a maga ajándékát és azokat, akiknek juttatta. Azt hiszik, hogy a fagyöngyből készített ital

a meddő állatokat termékenységre készíti, és hogy ez a növény minden méreg ellenszere.”

Egy másik helyen Plinius elmondja, hogy a gyógyításban rendkívül hatásosnak tekintették a tölgyfán növekvő fagyöngyöt, s egyes babonás emberek szerint hatékonysága még nőtt, ha a növényt a hold első napján vas használata nélkül szedték le, és leszedés közben nem engedték, hogy a földhöz érjen; az így megszerzett tölgyfagyöngyöt az epilepszia gyógyszerének tekintették; ha asszonyok hordozták magukon, segítette őket, hogy megfogjanak; amellet igen hatásosan gyógyította a kelést, ha a beteg megrágta a növény egy darabját, egy másik darabját pedig a fájó helyre tette. Végül még azt mondja a latin író, hogy a fagyöngyöt, mint az ecetet és a tojást is, remek szernek tekintették a tűz eloltására.

Ha ezeken az utóbbi helyeken Plinius az itáliai kortársak között elterjedt hiedelmekre utal – és nyilván így is tesz –, ebből az következik, hogy a druidák és Itália lakosai bizonyos mértékig egyetértettek a tölgyfán növekvő fagyöngy értékes tulajdonságaiban; hatásos gyógyszernek tekintették számos betegség ellen, s gyógyító hatást tulajdonítottak neki, amennyiben a druidák azt hitték, hogy a fagyöngyből készült ital megtermékenyíti a meddő marhákat, Itália lakosai pedig úgy vélték, hogy a fagyöngydarab, amelyet egy nő a testén hord, elősegíti, hogy gyermeket fogadjon. Továbbá mindkét nép azt gondolta, hogy a növényt gyógyhatásának teljes kifejtése érdekében bizonyos meghatározott módon és bizonyos speciális időben kellett leszedni. Nem volt szabad vassal levágni, ezért a druidák arannyal metszették le; nem engedhették, hogy földet érjen, ezért a druidák fehér vászonban fogták fel. A növény gyűjtésére alkalmas idő megválasztásában mindkét népet a hold megfigyelése irányította; csak a holdhónap kijelölt napjában különböztek; Itália népei ugyanis az elsőt, a druidák a hatodikat részesítették előnyben.

Az ókori Gallia és Itália népeinek a fagyöngy csodálatos gyógyító hatására vonatkozó ilyen hiedelmeivel összehasonlíthatjuk az ajnu nép hasonló hitét. Azt olvassuk, hogy „mint számos északi eredetű nép, ők is különös tiszteletben tartják a fagyöngyöt. Majdnem minden betegségre használható orvosságnak tekintik, néha ételben veszik be, néha meg külön mint főzetet. A leveleket előnyben

részesítik a bogyókkal szemben, mert az utóbbiak túlságosan ragacsosak használat céljára... Sokan még azt is felteszik, hogy ennek a növénynek hatalmában áll a kertek bőséges termésének előidézése. Amikor erre a célra használják, a leveleket apró darabokra vágják, és miután imádkoztak fölöttük, elvetik a kölessel és más magvakkal együtt, egy kicsit azonban meg is esznek, ételükbe keverve. Tudjuk, hogy meddő asszonyok is fogyasztják a fagyöngyöt, hogy gyermeket szülhessenek. A legnagyobb hatást a fűzfán termő fagyöngynek tulajdonítják. Ennek az az oka, hogy a fűzfa náluk különösen szent fa hírében áll.”

Így az ajnuk megegyeznek a druidákkal abban, hogy a fagyöngyöt majdnem minden betegség gyógyszerének tartják, s egyetértenek Itália ókori lakosaival is abban, hogy a nőknél alkalmazva fogadásukat segíti elő. Azt a druida gondolatot továbbá, hogy a fagyöngy „mindent gyógyító szer”, vagyis panacea volt, összehasonlíthatjuk a Szenegambiában élő walók felfogásával. Ezek „nagyon tisztelik a fagyöngy egyik *tobnak* nevezett fajtáját, ennek leveleit a sebesülés ellenszere gyanánt testükön hordják, amikor háborúba mennek, mintha e levelek valódi talizmánok (*gris-gris*) lennének”. Az a francia író, aki erről a gyakorlatról beszámol, hozzáteszi: „Nem furcsa, hogy a fagyöngy ugyanazt a szerepet tölti be Afrikának ebben a részében, mint egykor a gallok babonáiban? A két ország közös előítéletének ugyanaz lehet az eredete; feketék és fehérek kétségtelenül egymástól függetlenül valami természetfölöttit láttak abban a növényben, amely anélkül nő és virágzik, hogy gyökeret eresztene a földbe. Vajon nem hihették azt, hogy valójában égből hullott növény, az istenség ajándéka?”

A babona eredetére vonatkozó ilyen feltevést erősen alátámasztja a druidáknak az a hite, amelyről *Plinius* számol be, hogy mindent, ami a tölgyfán nőtt, az ég küldött annak jeléül, hogy a fát maga az isten választotta ki. Ez a hit magyarázza meg, miért vágták le a druidák a fagyöngyöt közönséges kés helyett aranysarlóval, és levágása után miért nem engedték, hogy földet érjen; valószínűleg azt gondolták, hogy a mennyei növényt megszenteltségtelenítendő, csodálatos erejétől megfosztaná az érintkezés a talajjal. A druidáknak a fagyöngy levágásánál végzett szertartását összevethetjük a hasonló esetben Kambodzsában követett rítussal.

Az utóbbi országban, ha valaki egy tamariszkuszon élősdí módjára növény orchideát lát, fehérbe kell öltöznie, s új agyagfazekat kell vennie, azután délben fel kell másznia a fára, le kell törnie a növényt, ezt bele kell tennie a fazékba, és így a földre ejtenie. Ezután a fazékban főzetet kell készíteni, ez sebezhetetlenné teszi az embert. Így Afrikában az egyik parazita növény leveleiről felteszik, hogy viselőjét sebezhetetlenné teszi, Kambodzsában egy másik élősdí növényből készült főzetről azt hiszik, hogy ugyanezt az előnyt kölcsönzi azoknak, akik – ivás vagy mosdás útján – élnek vele. Feltehetjük, hogy a sebezhetetlenség gondolatát mindkét helyen a növény helyzete sugallta; a fagyöngy viszonylagos biztonságban él a föld fölött, s boldog birtokosának hasonló biztonságot ígér egyes, az ember életét a földön fenyegető bajokkal szemben. Már találtunk példákat arra, mennyi mindent tud a primitív elme ilyen ingatag alapokra építeni.

Bármi is ezeknek a fagyöngyre vonatkozó hiedelmeknek és szokásoknak az eredete, bizonyos, hogy közülük egyeseknek megtalálható a párhuzamuk az újkori európai paraszti folklórban. Európa különböző részein például él az a szabály, hogy a fagyöngyöt nem szabad közönséges módon levágni, hanem le kell löni vagy kövekkel leütni arról a fáról, amelyen nő. Így Aargau svájci kantonban „a falusi nép minden élősdí növényt bizonyos értelemben szentnek tekint, de legkivált a tölgyfán növény fagyöngyöt. Nagy hatékonyságot tulajdonítanak neki, de visszariadnak attól, hogy közönséges módon vágják le. Amikor a nap a Nyilas jegyében áll, és a hold megfogyatkozik, újhold előtt az első, harmadik vagy negyedik napon kell nyíllal lelőni a fagyöngyöt a tölgyről, és estében bal kézzel elkapni. Az ilyen fagyöngy orvosság minden gyermekbetegség ellen.” A svájci parasztek, mint valamikor a druidák, különös erővel ruházzák fel a tölgyfán növény fagyöngyöt; nem szabad a rendes módon levágni, fel kell fogni, amint leesik, amellet minden betegség gyógyszerének tartják, legalábbis a gyermekeknél. Svédországban is az a babona él a nép körében, hogy a fagyöngyöt, ha élni akarnak különös hatásával, vagy le kell löni, vagy kövekkel kell leütni a tölgyről. Ugyanígy „Walesben még a XIX. század elején is azt hitték az emberek, hogy a fagyöngyöt, ha azt akarják, hogy hasson,

lövessel vagy kődobással kell lehozni azokról a fákról, amelyeken nő”.

A fagyöngy gyógyerejét illetően az újkori parasztok, sőt még a tanult emberek véleménye is bizonyos fokig megegyezik az ókoriakéval. Úgy látszik, a druidák a növényt, vagy talán azt a tölgyet, amelyen nőtt, „mindent gyógyítónak” nevezték, és úgy tudjuk, még mindig „mindent gyógyító” a fagyöngy neve Bretagne, Wales, Írország és Skócia mai kelta nyelvén. Szent János napjának reggelén (nyárközép reggelén) az olaszországi Piemont és Lombardia parasztjai elindulnak tölgyfaleveleket gyűjteni „Szent János olajához”; erről felteszik, hogy minden vágó szerszámmal ejtett sebet meggyógyít. Eredetileg talán a fagyöngy vagy egy belőle készült főzet volt a „Szent János olaja”. Holsteinban ugyanis a fagyöngy, különösen a tölgyön növő, még mindig a friss sebek gyógyszerének és a vadászatban sikert biztosító varázsszernek számít; Lacaune-ban pedig, Dél-Franciaországban, még mindig él a parasztság körében az ősi druida hiedelem, hogy a fagyöngy minden méreg ellenszere; a növényt a páciens gyomrára teszik, vagy főzetét adják neki inni. Az az ősi hit, hogy a fagyöngy az epilepszia gyógyszere, fennmaradt az újkorban nemcsak a tudatlanok, hanem a tanult emberek körében is. Így Svédországban a nyavalyatöréssel sújtott emberek azt hiszik, elhárítják a betegség rohamait, ha olyan kést hordanak magukkal, amelynek a nyele tölgyfán nőtt fagyöngyből készült; Németországban meg hasonló célból fagyöngydarabokat szoktak a gyermekek nyakába akasztani. Bourbonnais francia tartományban az epilepszia népszerű orvossága az olyan fagyöngyből készült főzet, amelyet Szent János napján szedtek egy tölgyről, és rozsliszttel főztek meg. A Lincolnshire-i Bottesfordban (Anglia) is azt hiszik, hogy a fagyöngy főzete gyógyszere ennek a borzalmas betegségnek. Sőt Angliában és Hollandiában egészen a XVIII. századig előkelő orvosi szaktekintélyek ajánlották a fagyöngyöt a nyavalyatörés ellenszeréül.

Az orvosi karnak a fagyöngy gyógyító erejére vonatkozó véleménye azonban radikális változáson ment át. Míg a druidák azt hitték, hogy a fagyöngy mindent meggyógyít, a modern orvosok láthatóan azt hiszik, hogy semmit sem gyógyít meg. Ha véleményük helyes, arra kell következtetnünk, hogy a fagyöngy gyógyító

hatásáról szélteben elterjedt ősi hiedelem puszta babona, amelynek nincs más, jobb alapja, mint a tudatlanságból eredő, a növény élősd természetéből levont fantasztikus feltevés; a fa ágán, a magasban elfoglalt helyzete látszólag megóvja azoktól a veszedelmektől, amelyeknek a növények és állatok a föld felszínén ki vannak téve. Ebből a szempontból talán jobban megérthetjük, miért írták elő a fagyöngyöt olyan sokáig és olyan állhatatosan a nyavalyatörés orvosságaként. Mivel a fagyöngy nem eshetik a földre, mert magasan a talaj fölött, egy fa ágába bocsátja gyökereit, ebből – úgy látszik – az a szükségszerű következtetés származik, hogy az epileptikus beteg sem eshetik rohamában a földre, ha zsebében egy darab fagyöngyöt vagy gyomrában fagyöngyfőzetet tartogat. Az érvelésnek ez a láncolata valószínűleg még ma is szükségszerűnek látszanék az emberek többsége előtt.

Az ókori Itália lakóinak véleményét, miszerint a fagyöngy kioltja a tüzet, láthatóan a svéd parasztok is osztják, akik tölgyfagyöngycsokrokat akasztanak fel szobáik mennyezetére, ezzel védekezve a bajok ellen általában és a tűz ellen különösen. Arra, hogy a fagyöngy honnan jutott ehhez a tulajdonsághoz, a „villámseprű” név, amellyel a svájci Aargau kanton lakosai illetik a növényt, nyújt némi magyarázatot. A villámseprű ugyanis borzas, bokros kinövés a fák ágain; a néphit szerint villámcsapás folytán jött létre; ezért Csehországban egy tűzben elégetett villámseprű megvédi a házat attól, hogy a villám belecsapjon. Minthogy maga is a villám terméke, a homeopátia elvei szerint természetesen védelmül szolgál a villámcsapás ellen, sőt egyfajta villámhárítóként szerepel. Ezért Svédországban a fagyöngy különösen arra hivatott, hogy a villámcsapás okozta tüzet tartsa távol a házaktól; emellett ez a növény kétségtelenül ugyanilyen hatékony a tűz ellen általában.

A fagyöngy továbbá nemcsak villámhárítónak, hanem álkulcsnak is jó, mert azt mondják róla, hogy kinyit minden zárat. De a fagyöngy valamennyi erénye közül talán az a legbecsesebb, hogy hatékony védelmet nyújt a varázslat és boszorkányság ellen. Kétségtelenül ez az oka annak, hogy Ausztriában egy fagyöngyágot tesznek a küszöbre védekezésül a rossz álom ellen; s ez lehet az oka annak is, hogy Észak-Angliában azt tartják: ha valaki fel akarja virágoztatni tehenészetét, fagyöngycsokrot kell adnia az újév napja után elsőnek

borjazó tehénnek, hiszen mindenki jól tudja, hogy a tejre és vajra a legvégzetesebb csapás a boszorkányság. Ugyanígy Walesben az emberek, hogy a tehenészetnek jó eredményt biztosítsanak, egy fagyöngyöt szoktak adni az első tehénnek, amely az új év első órája után borjúnak adott életet; Wales vidéki kerületeiben, ahol bőven terem fagyöngy, mindig nagy mennyiséget lehetett látni belőle a gazdaságokban. Amikor kevés fagyöngyöt találtak, a walesi gazdák azt mondták: „Nincs fagyöngy, nincs szerencse”, de ha bőven nőtt fagyöngy, jó gabonatermést vártak. Svédországban buzgón keresik a fagyöngyöt Szent János éjén, mert az emberek „azt hiszik, hogy nagymértékben rendelkezik misztikus képességekkel, és ha egy ágát a lakóház mennyezetére, a lóistállóba vagy a tehen jászolára függesztik, akkor a manónak nem lesz hatalma arra, hogy akár embernek, akár állatnak ártson.”

A vélemények eltértek abban a tekintetben, hogy milyen időben kell a fagyöngyöt gyűjteni. A druidák mindenképpen a hold hatodik, Itália ősi lakói láthatóan a hold első napján szedték. Az újkorban egyesek a márciusi telihold, mások a téli napfogyatkozás idejét tartották alkalmasnak, amikor a nap a Nyilas jegyében áll. De a legkedveltebb idő a jelek szerint nyárközép éje vagy nyárközép napja. Láttuk, hogy Franciaországban és Svédországban egyaránt különös erőt tulajdonítottak a nyárközépen szedett fagyöngynek. Svédországban az a szabály, hogy „a fagyöngyöt nyárközép estéjén, éjszaka kell vágni, amikor a nap és a hold hatalmuk jegyében állnak”. Walesben továbbá azt hitték, hogy egy Szent János estéjén (nyárközép estéjén) vagy bármikor a bogycsücs megjelenése előtt gyűjtött fagyöngyöt, ha az alvó párnája alá teszik, jövőbe látó álmokat okoz, jókat és rosszakat egyaránt. Így a fagyöngy egyike annak a sok növénynek, amelynek mágikus vagy gyógyító ereje a közhit szerint tetőpontját akkor éri el, amikor a nap az év leghosszabb napján tetőzik. Ezért jogosnak látszik az a következtetés, hogy a druidák szemében, akik oly nagy tiszteletben tartották e növényt, a szent fagyöngy misztikus ereje megkettőződött a júniusi napfordulón, s hogy ennek alapján vágták le ünnepélyes szertartások közepette nyárközép estéjén.

Akárhogy áll is a dolog, bizonyos, hogy a fagyöngyöt, Balder halálának eszközét, misztikus tulajdonságai kedvéért rendszeresen

gyűjtötték nyárközép előestéjén Skandináviában, Balder otthonában. Svédország mérsékeltbb vidékein általában megtaláljuk e növényt; sűrű, nedves erdőkben körtefákon, tölgyeken és egyéb fákon nő. Így Balder mítoszának egyik fő mozzanatát Skandinávia nagy nyárközépi ünnepe jeleníti meg. A mítosz másik fő mozzanata, Balder testének máglyán elégetése is párhuzamra talál azokban az örömtüzekben, amelyek ma is lángolnak vagy nemrégben lángoltak nyárközép előestéjén Dániában, Norvégiában és Svédországban. Igaz, annak nincs jele, hogy valamilyen képmást égetnének el ezeken a tüzeken, de egy képmás elégetése olyan vonás, amely könnyen kieshetik, ha jelentését elfelejtették. S a Balder gyásztüzei (*Balder's Bålar*) név, amelyen azelőtt Svédországban ezeket a nyárközépi tüzeket ismerték, kétségtelenné teszi Balderrel való kapcsolatukat, és valószínűsíti azt, hogy régebben évente megégették rajtuk vagy Balder élő képviselőjét, vagy képmását. Nyárközép volt a Baldernek szentelt évszak, és Tegnér, a svéd költő, amikor Balder megégetését a nyár közepére tette, alkalmasint ősi hagyományt követett, amely szerint a jóságos istent a nyári napfordulón érte a korai halál.

Így kimutatták, hogy a Balder mítoszában megfigyelhető döntő mozzanatoknak megtalálhatók a megfelelői a mi európai parasztságunknak azokban a tűzünnepeiben, amelyek kétségtelenül messze a kereszténység befogadását megelőző időből erednek. Az a színjáték, hogy a sorsolással kiválasztott áldozatot bedobják a Beltane-tűzbe, s egy férfinak, a leendő Zöld Farkasnak a normandiai nyárközépi örömtűznél kijutó hasonló bánásmód természetesen úgy értelmezhető, mint egy-egy nyoma annak a régebbi szokásnak, hogy ilyen alkalmakkor a valóságban is emberi lényeket hamvasztottak el; a Zöld Farkas zöld ruhája pedig annak a fiatal legénynek a leveles öltözékével együtt, aki Moosheimban kilépett a nyárközépi tűzből, arra utal, hogy az ilyen ünnepeken elpusztult személyek a fa szellemének vagy a növényzet isteneinek képében haltak meg. Mindebből joggal következtethetünk arra, hogy egyrészt a Balder-mítoszban, másrészt a tűzünnepeken és a fagyöngy gyűjtésének szokásában mintegy egy eredeti egésznek két eltört és különvált fele részével van dolgunk. Más szóval bizonyos fokú valószínűséggel feltehetjük, hogy Balder halálának mítosza nemcsak mítosz volt,

azaz fizikai jelenségek előadása emberi életből vett képekben, hanem hogy ez volt egyben az a történet is, amelyet az emberek annak magyarázatául adtak elő, miért égették meg évről évre az isten emberi képviselőjét, és miért vágták le a fagyöngyöt ünnepi szertartással. Ha nem tévedek, Balder tragikus végének története szolgáltatta – hogy úgy mondjuk – a szövegkönyvet ahhoz a szent színjátékhoz, amelyet évről évre előadtak mágikus rítus gyanánt, hogy a nap süssön, a fák nőjenek, a vetés fejlődjék, és hogy ember és állat ment legyen a tündérek és manók, boszorkányok és varázslók átkos mesterkedéseitől. Röviden a történet a természeti mítoszoknak abba a csoportjába tartozott, amelyet a szertartásoknak kellett kiegészítenie; mint oly sok esetben, a mítosz úgy viszonyult a mágiához, mint az elmélet a gyakorlathoz.

De ha azokat az áldozatokat – az emberi Baldereket –, akik akár tavasszal, akár nyár közepén a tűzben vesztek el, mint a fák szellemeinek vagy a növényzet isteneinek élő megtestesítőit küldték a halálba, akkor láthatóan magának Baldernek is nyilván a fa szellemének vagy a növényzet istenének kell lennie. Ezért – ha lehet – most annak a meghatározására kell törekednünk, hogy melyik az a fafajta vagy -fajták, amelyeknek személyes képviselőjét a tűzünnepeken megégették. Abban ugyanis teljesen biztosak lehetünk, hogy az áldozat nem általában mint a növényzet képviselője szenvedett halált. A növényzet általánosságban felfogott eszméje túlságosan elvont ahhoz, hogy primitív legyen. Az a legvalószínűbb, hogy az áldozat először valamelyik meghatározott fajtájú szent fát képviselte. De minden európai fa közül a tölgyet tekinthetjük legtöbb joggal az árják különösen szent fájának. Biztos adataink szerint az indogermánok valamennyi nagy európai ága tisztelte; ezért biztonsággal következtethetünk arra, hogy ezt a fát az árják, még mikor együtt éltek, szétszóródásuk előtt tiszteletben tartották, őshazájuknak pedig olyan vidékén kellett feküdnie, amelyet tölgyerdők borítottak.

Ha mármost figyelembe vesszük az indogermánok minden európai ágánál megtartott tűzünnepek primitív jellegét és feltűnő hasonlóságát, arra a következtetésre jutunk, hogy ezek az ünnepek részei a vallási szertartások ama közös állományának, amelyet a különféle népek az őshazájukból való elvándorlásuk során magukkal

vittek. De ha nem tévedek, ezeknek a primitív tűzünnepeknek lényeges mozzanatát jelentette egy ember megégetése, aki a fa szellemét képviselte. Tekintettel a tölgynek az árják vallásában elfoglalt helyére, feltételezhető, hogy a tűzünnepeken ilyen módon képviselt fának eredetileg a tölgynek kellett lennie. Ami a keltákat és a litvánokat illeti, ez a megállapítás aligha válthat ki vitát. Sőt mind őket, mind a germánokat illetően megerősíti ezt az állítást a vallási konzervativizmusnak egy figyelemre méltó példája. A tűzgyújtás legprimitívebb módszere, amelyet az ember ismer, két fadarab egymáshoz dörzsölése mindaddig, amíg lángot nem fognak; láttuk, hogy Európában még mindig használják ezt a módszert a szent tüzek – például a szükségtűz – meggyújtására, és minden valószínűség szerint régebben a most tárgyalt tűzünnepek mindegyikén ehhez folyamodtak. Mármost néha fennáll az a követelmény, hogy a szükségtűzet vagy egyéb szent tüzet egy bizonyos fafajta összedörzsölésével kell meggyújtani; s amikor a fa fajtáját előírják, ez a fa keltáknál, germánoknál és szlávoknál egyaránt a tölgy. Ha azonban a szent tüzet szabály szerint tölgyfa összedörzsölésével lobbantották fel, ebből az következik, hogy eredetileg ezzel az anyaggal is táplálták a tüzet. Tény, hogy Vesta örök tüzet Rómában közismerten tölgyfával táplálták, és tölgyhasábok égtek abban az örök tűzben is, amely Romove nagy litván szentélyének szent tölgye előtt lángolt. Arra továbbá, hogy azelőtt tölgyfával táplálták a nyárközépi tüzet, talán abból a szokásból is következett lehet, amelyet a parasztok adataink szerint még mindig tartanak Németország számos hegyvidékén: nyárközép napján a gazdaságban súlyos tölgyhasábbal raknak tüzet. A hasábot úgy helyezik el, hogy csak lassan égjen, és csak az év lejártával váljék faszénné. Azután a következő nyárközép napján a régi tuskó megszenesedett maradványait kiemelik, hogy helyet csináljanak az újnak, s elkeverik a vetőmaggal, vagy szétszórják a kertben. Ez hitük szerint megóvja a tűzhelyen főtt ételt a rontástól, tartóssá teszi a ház szerencsését, előmozdítja a vetés növekedését, és megvédi azt a ragyától és férgectől. Így ez a szokás majdnem teljesen analóg a karácsonyi tuskóéval, amely Németország, Franciaország, Anglia, Szerbia és más szláv országok egyes vidékein rendszeren tölgyfából való volt. Végső következtetésünk az,

hogy ezeken az időszakai vagy alkalmi szertartásokon a régi árják mind a tűz meggyújtására, mind táplálására a szent tölgyfát használták.

De ha az említett ünnepi rítusok során a tüzet szabály szerint tölgyfával rakták, akkor az az ember is, akit mint a fa szellemének megtestesítőjét megégettek benne, kizárólag a tölgyfát képviselhette. A szent tölgyet így kettős alakban égették meg: fáját megemésztette a tűz, s ezzel együtt elhamvasztott egy élő embert is a tölgy szellemének képviselőjeként. Azt a következtetést, amelyet így az európai árjakra nézve általánosságban levontunk, különösen a skandinávokra alkalmazva megerősíti az a kapcsolat, amelyben náluk a fagyöngy a nyárközépi tűzben megégetett áldozattal állt. Láttuk, hogy a skandinávoknál szokás volt nyár közepén fagyöngyöt gyűjteni. Ezt a szokást azonban első pillantásra semmi sem kapcsolja össze a nyárközépi tüzekkel, amelyekben emberáldozatokat vagy ezeknek képmásait hamvasztották el. Ha a tüzet, amint valószínűnek látszik, eredetileg mindig a tölgyfa táplálta is, miért lett volna szükség a fagyöngy leszakítására? A fagyöngy gyűjtésének és az örömtüzek gyűjtésének nyárközépi szokásai között a hiányzó láncszemet Balder mítosza nyújtja, amelyet alig lehet elválasztani a tárgyalt szokásoktól. A mítosz arra vall, hogy egykor a néphit szerint életbevágó kapcsolat állott fenn a fagyöngy és a tölgyfának tűzön megégetett emberi képviselője között. A mítosz szerint Baldert se égen, se földön semmi sem pusztíthatta el, csak a fagyöngy; mindaddig, amíg a fagyöngy ott maradt a tölgyfán, az isten nemcsak halhatatlan volt, hanem sebezhetetlen is. Ha mármost feltesszük, hogy Balder a tölgyfa, érthetővé válik a mítosz eredete. A fagyöngyöt a tölgyfa életének székhelyeként fogták fel, s amíg ez sértetlen maradt, semmi sem tudta megölni, sőt megsérteni a tölgyfát. Azt a felfogást, hogy a fagyöngy a tölgy életének székhelye, a primitív embernek természetesen az a megfigyelés sugallhatta, hogy míg a tölgyfa lombhullató, a rajta növekvő fagyöngy örökzöld. Télen a fa tisztelői a fagyöngy friss levélzetének a kopár ágak között zöldellő látványát mint annak jelét üdvözölhették, hogy az isteni erő, amely már nem élteti az ágakat, tovább él a fagyöngyben, amint az alvó szíve is ver, míg teste mozdulatlan. Így amikor az istent meg kellett ölni – amikor a szent fa megégetésére

sor került –, ezt a fagyöngy leszakításával kellett megkezdeni. Mert amíg a fagyöngy sértetlen marad, a tölgyfa (gondolhatták az emberek) sebezhetetlen; késeik és fejszéik minden csapása lepattan felületéről, még csak meg sem sérti. De ha egyszer kitépik a tölgyfából szent szívét – a fagyöngyöt –, megpecsételik a fa sorsát. Amikor pedig később a tölgyfa szellemét élő ember képviselte, a logika megkövetelte azt a feltevést, hogy sem megölni, sem megsebesíteni nem lehetett mindaddig, míg a fagyöngy sértetlen maradt. A fagyöngy leszakítása tehát halálának jele és oka is volt egyszerre.

E felfogás szerint a sebezhetetlen Balder se több, se kevesebb, mint a fagyöngyöt hordozó tölgyfa megtestesítője. Ezt az értelmezést megerősíti egy Itáliában a jelek szerint ősidők óta élő hiedelem; eszerint a fagyöngyöt sem tűz, sem víz nem tudja elpusztítani; ha viszont az élősdit ilyen elpusztíthatatlannak tartották, könnyen feltehették, hogy a saját elpusztíthatatlanságát átadja a fának, amelyen nő, arra az időre, ameddig kettejük kapcsolata fennáll. Vagy ha ugyanezt a gondolatot mitikus formába öltöztetjük, elmondhatjuk, hogy a tölgy nyájas istenének élete biztonságban volt a fa ágai közt növe elpusztíthatatlan fagyöngyben; hogy ennek megfelelően az istenség maga is sebezhetetlen maradt mindaddig, amíg a fagyöngy megtartotta helyét; hogy végül is egy ravasz ellenség beférkőzött az isten sebezhetetlenségének titkába, letépte a fagyöngyöt a tölgyről, ezáltal megölte a tölgyistent, majd megégette testét a tűzben, amely semmit sem árthatott volna neki mindaddig, míg az éghetetlen élősdit ott ült a helyén, ágai között.

Mivel azonban azt a gondolatot, hogy egy lénynek az élete így bizonyos értelemben önmagán kívül van, sok olvasó furcsának találja majd, érdemes ezt példákkal illusztrálni; ezeket egyrészt a mesékből, másrészt a szokásokból merítjük. Az eredmény az lesz, hogy bebizonyítom: amikor Balder és a fagyöngy viszonyának magyarázatául ezt a gondolatot választottam, olyan elvet vettem alapul, amely mélyen bevésődött a primitív ember elméjébe.

A KÍVÜLÁLLÓ LÉLEK A NÉPSZOKÁSOKBAN

2. §. A KÍVÜLÁLLÓ LÉLEK A NÖVÉNYEKBEN – Mint kimutatták, a népmesékben egy személy élete néha annyira hozzákapcsolódik egy növény életéhez, hogy a növény elfonnyadása közvetlenül követi vagy közvetlenül megelőzi a személy halálát. Ha a nyugat-afrikai m'benga törzsnél, amely Gabonban él, két gyermek születik egy napon, az emberek két azonos fajtájú fát ültetnek, és körüláncolják. Azt hiszik, hogy a gyermekek élete össze van kapcsolva a két fa életével; ha valamelyik fa elszárad vagy kidől, bizonyosak benne, hogy az egyik gyermek is hamarosan meghal. Kamerunban is hisznek abban, hogy egy személy élete szimpatetikusán összekapcsolódik egy fa életével. A calabari Old Town főnöke egy forrás körül nőtt szent ligetben tartotta a lelkét. Amikor néhány európai mulatságból vagy tudatlanságból kivágta a liget egy részét, a király szerint a lélek rendkívül felháborodott, és a cselekmény elkövetőit mindenféle bajjal fenyegette meg.

A pápuák közül némelyek szimpatetikusán összekapcsolják az újszülött csecsemő életét egy fa életével oly módon, hogy kavicsot illesztenek be a fa kérgébe. Felteszik, hogy ez teljes hatalmat ad nekik a gyermek élete fölött; ha a fát kivágják, a gyermek is meghal. A maorik szülés után a köldökzsinórt egy szent helyen földelik el, s fiatal facsemetét ültetnek föléje. Ahogy a fa növekedik, úgy tekintik, mint a gyermek életének jelét (*tohu oranga*); ha jól fejlődik, vele nő a gyermek is, de ha fonnyad és elpusztul, a szülők aggódnak a kicsi életéért. A Fidzsi-szigetek bizonyos részein a fiúgyermek köldökzsinórját egy kókuszdióval vagy egy kenyérfa darabkájával együtt elültetik, s úgy gondolják, hogy a gyermek élete bensőséges kapcsolatban áll a fáéval. Landak és Tadzsán borneói kerületek dajak lakói közt szokás egy gyümölcsfát elültetni a csecsemő számára, s ettől kezdve a néphit szerint a gyermek élete a fa életével van összekötve. Ha a fa gyorsan fejlődik, jól növekedik a gyermek is; ha azonban a fa törpe marad vagy összezsugorodik, emberi párjára is csak szerencsétlenség várhat.

Azt mondják, Oroszországban, Németországban, Angliában, Franciaországban és Olaszországban vannak még családok, amelyek fát szoktak ültetni gyermekük születésekor. Azt remélik, hogy a fa a gyermekkel együtt fog növekedni, s ezért különösen gondosan ápolják. Ez a szokás meglehetősen általános még a svájci Aargau kantonban; almafát ültetnek a fiúgyermeknek, és körtefát a leánynak, s a néphit szerint a gyermek a fának megfelelően fejlődik vagy sorvad el. Mecklenburgban a méhlepényt egy fiatal fa lábához vetik, s azután azt hiszik, hogy a gyermek a fával együtt nő majd. Az Edinburghtól nem messze fekvő Dalhousie-kastély közelében nő az Edgewell Tree nevű tölgyfa, ez a néphit szerint titokzatos kapcsolatban áll a Dalhousie család életével; azt mondják, hogy amikor a család egyik tagja meghal vagy halálán van, lehullik egy ág az Edgewell Tree-ről. Így 1874 júniusának egyik csöndes, derűs napján egy öreg erdész, látván, hogy egy nagy ág lehullik a fáról, így kiáltott fel: „Most halt meg az úr!”, és nemsokára megjött a hír, hogy Fox Maule, Dalhousie tizenegyedik earlje meghalt.

Angliában néha áttemelik a gyermekeket egy kettéhasadt kőrisfa hasadékán, hogy kigyógyítsák őket a sérvből vagy angolkórból, s ezután felteszik, hogy szimpatetikus kapcsolat áll fenn köztük és a fa között. Egy ilyen célra használt kőrisfa nőtt Shirley Heath szélén, a Hockly House-ból Birminghambe vezető úton. „Egy közeli gazdaság tulajdonosának fiát, Thomas Chillingworthöt, aki most mintegy harmincnégy éves, kb. egyéves csecsemő korában áttemelték egy ilyen fán, és most teljesen egészséges; a fát olyan gondosan őrzi, hogy még egy ágához sem enged hozzányúlni, mert az a közhit, hogy a páciens élete a fa életétől függ, és mihelyt ezt kivágják – legyen a páciens bármilyen távol –, a sérülés őt is éri, súlyos betegséget kap, amely halállal végződik; így történt ez egy olyan emberrel, aki éppen az említett úton hajtotta szekerét.” „Nem ritka mégsem – teszi hozzá az író –, hogy az emberek bizonyos ideig még túlélik a fa kidöntését.” A kúra alkalmazásának az a rendes módja, hogy hosszában behasítanak egy fiatal kőrisfacsemetét néhány lábnyira, s a meztelen gyermeket napkeltekor három vagy háromszor három ízben áttemelik rajta. Nyugat-Angliában azt mondják, hogy az áttemelésnek „a Nappal szemben” kell történnie. Mihelyt a szertartást elvégezték, a fát szorosan összekötik, s a

hasadékot sárral vagy agyaggal betapasztják. Amint a közhit szerint a hasadék bezárul, úgy gyógyul meg a sérv is a gyermek testében; de ha a fa hasadéka nyitva marad, fennmarad a sérv is a gyermekben, és ha a fa elpusztul, a gyermek halála is biztosan bekövetkezik.

Különféle betegségekre, de különösen sérvre és angolkórra hasonló kúrát alkalmaztak széltében Európa más vidékein is, például Németországban, Franciaországban, Dániában és Svédországban; ezekben az országokban azonban rendesen nem kőrisfát, hanem tölgyfát használnak erre a célra; néha megengedik a fűzfát is, vagy éppen ezt kívánják meg. Mecklenburgban, akárcsak Angliában, a fa és a gyermek között ilyen módon létrejött szimpatetikus kapcsolatot olyan szorosnak tartják, hogy úgy vélik: ha a fát kivágják, a gyermek is meghal...

...

4. §. A HALÁL ÉS FELTÁMADÁS LITURGIÁJA – A totemizmus felfogása megvilágítja a vallási szertartásoknak egy olyan csoportját, amelyekre tudomásom szerint még nem adtak megfelelő magyarázatot. Számos vad törzsnél, különösen a totemizmus állapotában levőknél, az ifjakat serdüléskor bizonyos avatási szertartásoknak vetik alá; ezek közül az a legáltalánosabb, hogy megölik és ismét életre keltik az ifjút. Ezek a szertartások érthetőkké válnak, ha feltesszük, hogy lényegük a fiatalember lelkének kivonása és átvitele totemére. Lelkének kivonása ugyanis természetesen feltételezi, hogy megöljék az ifjút, vagy legalábbis a halálhoz hasonló önkívületbe hozzák, amelyet a vadember alig különböztet meg a haláltól. Így feléledését vagy szervezetének az elszenvedett heves megrázkódtatásból való fokozatos kilábolásával magyarázhatják, vagy – ami valószínűbb – a totemtől kapott friss élet beléje áradásával. E magyarázat szerint ezeknek az avatási szertartásoknak – amennyiben a halál és feltámadás utánczásából állnak – lényege az élet vagy lélek cseréje az ember és toteme között. A lelkek ilyen cseréjének lehetőségébe vetett primitív hit világosan nyilatkozik meg egy baszk vadász meséjében; azt állította, hogy egy medve megölte, de miután ezt megtette, a medve a saját

lelkét lehelte belé, s így most a medve teste halott, ő maga viszont már medve, mert a medve lelke élte. A halott vadásznak ez a medveként való újjáéledése pontos analógiája annak, ami az itt javasolt elmélet szerint feltehetően megtörténik az avatási szertartásban; az ifjat ugyanis serdüléskor megölik, és újból életre keltik. Az ifjú emberként hal meg, és mint állat támad fel újra; most az állat lelke él benne, az ő emberi lelke pedig az állatba költözött. Ezért teljes joggal nevezi magát totemének megfelelően Medvének vagy Farkasnak stb., teljes joggal bánik a medvékkel, farkasokkal stb. mint testvéreivel, hiszen ezekben az állatokban lakik az ő lelke és rokonságáé is.

Az avatáskor feltételezett halál és feltámadás példái a következők. Az Új-Dél-Walesben lakó wonghi vagy wonghibon törzsben a férfikorhoz közeledő fiúkat titkos szertartáson avatják fel; ezen senki sem lehet jelen a már felavatott férfiakon kívül. Az eljárás egy része abból áll, hogy az újoncoknak kiverik egy fogát, és új nevet adnak nekik; ez jelzi az átmenetet az ifjúkorból a férfikorba. Míg a fogukat kiütik, egy zúgattyúnak nevezett eszközt forgatnak körbe, s ezzel hangos zümmögő hangot adnak; az eszköz egy zsinagrára kötött, csipkézett élű fadarab. A fel nem avatottaknak nem szabad ezt az eszközt látniuk. Asszonyoknak halálbüntetés terhe mellett tilos a szertartáson jelen lenniük. Azt híresztelik, hogy az ifjak valamennyien, egyik a másik után, egy Thuremlin nevű (még inkább Daramulun néven ismert) mitikus lényel találkoznak; ez bizonyos távolságra viszi az ifjút, megöli, egyes esetekben fel is darabolja, azután visszaadja életét, és kiveri egy fogát. Azt mondják e törzs tagjairól, hogy szilárdan hisznek Thuremlin hatalmában.

A Darling folyó felső folyásánál (Ausztrália) lakó ualari törzs azt tartja, hogy felavatáskor a fiú egy szellemmel találkozott, ez megölte, és mint fiatal embert keltette ismét életre. A Lachlan és Murray folyók alsó folyása mentén lakó bennszülöttek hite szerint Thrumulun (Daramulun) ölte meg és támasztotta fel a jelölteket. A közép-ausztráliai unmatzsera törzsnél a nők és a gyermekek azt hiszik, hogy egy Twanyirika nevű szellem öli meg az ifjat, és kelti életre ismét az avatás időszakában. Ebben a törzsben, mint a többi közép-ausztráliai törzsben is, a felavatási szertartás magában foglalja a körülmetélés és a subincisio műtéteit is; mihelyt a másodikat is

elvégezték rajta, a fiatalember egy szent botot (*csuringa*) kap atyjától, amellyel – mint neki mondják – lelke a legrégebbi múltban kapcsolatban állt. Amíg kint él a bozótban, és sebeiből gyógyul, forgatnia kell a zúgattyút, különben egy fent az égen lakó lény lecsap rá, és elragadja. A Carpentaria-öböl nyugati partján lakó binbinga törzsnél az asszonyok és gyermekek azt hiszik, hogy a zúgattyúval az avatáskor keltett zajt egy Katzasalina nevű szellem okozza; ez egy hangyabolyban lakik, s onnan kijőve megeszi a fiút, azután meg visszaadja életét. Ugyanígy szomszédaiknál, az anuláknál az asszonyok azt képzelik, hogy a zúgattyú surrogó hangját egy Gnabaia nevű szellem kelti, aki avatáskor elnyeli az ifjakat, azután felavatott férfiak alakjában köpi ki őket

Az Új-Dél-Wales déli partján letelepült törzseknél, melyek közül a Murring-parti törzset lehet tipikusnak tekinteni, a felavatáskor plasztikusan mutatták be a jelölteknek a halálból feltámadás drámáját. A szertartást egy szemtanú írta le számunkra. Egy rostos fahánccsal álcázott ember befeküdt egy sírba; botokkal és földdel lazán letakarták. Kezében egy kis bokrot tartott, amely látszólag a talajból nőtt ki, és még más bokrokat is plántáltak a földre a nagyobb hatás kedvéért. Ekkor előhozták a jelölteket, és elhelyezték őket a sír mellett. Most rostos fahánccsal álcázott férfiak menete közeledett. Varázslók csoportját képviselték, akik két, tiszteletre méltó vénjük vezetésével zarándoklatra jöttek eltemetett varázslótársuk sírjához. A kis körmenet Daramulunhoz intézett fohászt énekelve kivonult a sziklák és a fák közül a szabadba, és felsorakozott a sírnak a jelöltekkel szemben levő oldalán, a két öregember pedig a táncosok mögött helyezkedett el. Egy ideig táncoltak és énekeltek, amíg a látszólag a sírből kinövő fa reszketni nem kezdett. „Nézzétek!” – kiáltották a férfiak a jelölteknek a reszkető levelekre mutatva. Amint nézték, a fa egyre jobban reszketett, majd hevesen megrázkódva a földre zuhant, míg a látszólagos halott a táncosok izgatott tánca és a kórus éneke közepette lerázta magáról a botok és levelek ránehezedő tömegét, és talpra ugorva eltáncolta mágikus táncát a sírban, szájában pedig azokat a mágikus anyagokat mutogatta, amelyeket állítólag személyesen Daramuluntól kapott.

Észak-Guinea egyes törzsei – a jabim, bukaua, kai és tami – számos más ausztráliai törzshöz hasonlóan megkövetelik a törzs mindegyik férfi tagjától, hogy körülmetéltesse magát, mielőtt a felnőtt férfi rangját megkapja; a törzsi felavatást, amelynek központi vonása a körülmetélés, néhány más ausztráliai törzshöz hasonlóan olyan folyamatnak képzelik el, amelynek során az ifjút egy mitikus szörnyeteg nyeli le és köpi ki, s az ő hangja hallatszik a zúgattyú surrogásában. Sőt az új-guineai törzsek nemcsak az asszonyok és gyermekek tudatába vésik be ezt a hitet, hanem drámai alakban el is játsszák a felavatás szertartása során; ezen egyetlen nő vagy avatatlan személy sem lehet jelen. Az avatáshoz egy kb. száz láb hosszú kunyhót építenek a faluban vagy az erdő egyik magányos zugában. Az épületet a mitikus szörny alakjára mintázzák; a fejét jelképező végén magas, másik végén pedig elkeskenyedik. Egy gyökerestül kiásott bételpálma jelképezi a hatalmas lény gerincét, csomós hánca pedig a haját; hogy a hasonlóság teljes legyen, az épület szélesebbik végét egy bennszülött művész kidülledő szempárral és tátongó szájjal díszíti. Miután az újoncok könnyes búcsút vettek anyjuktól és az asszonyméptől – akik valóban vagy színleg hisznek a szeretteiket elnyelő szörnyetegben –, és reszketve szemtől szemben állnak ezzel az impozáns épülettel, a hatalmas lény rosszkedvű morgást hallat, ez valójában nem más, mint a szörny gyomrában elrejtett férfiak kezében forgatott zúgattyúk zümmögő hangja. Az elnyelés tényleges folyamatát többféleképpen jelenítik meg. A tamiknál úgy történik ez, hogy a jelölteknek el kell vonulniuk a férfiak sora előtt, ezek zúgattyúkat tartanak a fejük fölé; a kai törzsnél még plasztikusabban úgy játsszák el az elnyelést, hogy a jelölteknek egy állványzat alatt kell elhaladniuk, amelyen egy férfi áll, és elnyelést utánczó mozdulatot tesz, s a valóságban is szájába vesz egy korty vizet, amikor egy-egy reszkető jelölt elvonul alatta. De a megfelelő pillanatban felajánlott disznó, az ifjú megváltására szolgáló ajándék megenyhíti a szörny haragját, és arra készíti, hogy kiköpje áldozatát; helyette a szörnyet képviselő ember fogadja el az ajándékot, gurgulázó hang hallatszik, s az imént szájba vett víz sugárban ömlik a jelöltre. Ez jelképezi azt, hogy a fiatalember kiszabadult a szörny gyomrából. Most azonban a körülmetélés fájdalmasabb és veszedelmesebb műtétén kell átesnie.

Ez nyomon követi a fentebb leírt szertartást; az operálókéssel ejtett vágást úgy magyarázzák, hogy ezt a harapást vagy karcolást a szörny ejtette a jelöltön, amikor kiköpte terjedelmes gyomrából. Míg az operáció folyik, nagy zajt csapnak a zúgattyúk forgatásával, hogy megjelenítsék a borzalmas lény üvöltését, aki éppen elnyeli a fiatalembereket.

Ha – amint néha megtörténik – egyik ifjú belehal a műtétbe, titokban temetik el az erdőben, gyászoló anyjának pedig azt mondják, hogy a szörnynek nemcsak emberi gyomra, hanem disznógyomra is van, és fia szerencsétlenségére a rossz gyomorba csúszott, ahonnan már nem lehetett kiemelni. Körülmetelésük után a legényeknek még néhány hónapig elkülönítve kell maradniuk; kötelesek tartózkodni a nőekkel való minden érintkezéstől, még látásuktól is. A szörny gyomrát jelképező hosszú kunyhóban laknak. Amikor végre az ifjakat most már felavatott férfiak minőségében nagy pompával és szertartásosan visszaviszik a faluba, az asszonyok zokogva és örömkönnyek között fogadják őket, mintha a sír adta volna vissza halottaikat. A fiatalemberek először szorosán lezárva tartják szemüket, sőt ez még krétaporréteggel is le van tapasztva, és látszatra nem értik meg azokat a parancsokat, amelyeket egy idősebb férfi ad nekik. Lassanként mégis magukhoz térnek, mintha kábulatból ébrednének fel, másnap pedig megfürödnek, és lemossák a fehér mészpórt, amellyel testüket bevonták.

Rendkívül jelentős, hogy Új-Guineának mindezek a törzsei ugyanazt a szót használják a zúgatytyúra és a szörnyetegre, amely állítólag felfalja az újoncokat a körülmeteléskor, s amelynek félelmetes bömbölését az ártatlan faeszközök zümmögése képviseli. Érdeemes továbbá megjegyezni, hogy a négy nyelv közül háromban ugyanaz a szó, amelyet a zúgattyúra és a szörnyetegre alkalmaznak, egyúttal a halott szellemét vagy kísértetét is jelenti, míg a negyediken (a kai nyelven) „nagyatyát” jelent. Ebből nyilván az következik, hogy az a lény, aki az újoncot felavatáskor elnyeli és kihányja, hitük szerint hatalmas kísértet vagy egy ős szelleme, a zúgattyú pedig, amely nevét viseli, ennek a lénynek testté vált képviselője. Ez lehet a magyarázata annak a féltő gondnak, amellyel a szent eszközt elrejtik az asszonyok szeme elől. Amíg nincsenek

használatban, a zúgattyúkat a férfiaknak a nők elől elzárt gyűlésházaiban raktározzák el; nő vagy avatatlan személy halálbüntetés terhe mellett nem vetheti szemét egy zúgattyúra. Hasonlók a szokások a Holland Új-Guinea déli partján élő tengeri vagy kaja-kaja nevű nagy pápua törzsnél, ahol a náluk szoszomnak nevezett zúgattyú egyben egy mitikus óriás megjelölésére is szolgál. Ez állítólag évente a délkeleti monszonnal együtt jelenik meg. Ha megjön, ünnepet rendeznek tiszteletére, és 16bálják a zúgattyúkat. Fiúkat mutatnak be az óriásnak; ez megöli őket, de aztán udvariasan visszaadja életüket.

A legnagyobb Fidzsi-sziget, Viti Levu bizonyos részein a halál és feltámadás drámáját nagy ünnepélyességgel szokták avatásukkor a fiatal emberek előtt eljátszani. Egy elzárt szent helyen egy sor holt vagy látszólag holt embert mutattak nekik; ezek a földön feküdtek, testük fel volt hasítva, s vér borította, belső részeik kilógtak. De a főpap vezényszavára a látszólag holt emberek talpra ugrottak, és lerohantak a folyóhoz, hogy megtisztuljanak a vértől és disznóbelektől, amelyekkel be voltak szennyezve. Hamarosan visszatértek az elkerített szent helyre, mintha életre keltek volna, tisztán, frissen és füzérekkel díszítve ünnepélyes himnusz hangjaira ütemesen ingatták testüket, és elfoglalták helyükét a jelöltekkel szemben. Így játszották el a halál és feltámadás drámáját.

Egy Új-Guinea és Új-Britannia közti sziget, Rook népe olyan ünnepeket rendez, amelyeken egy-két, fején famaszkkal álcázott ember az összes többi férfi kíséretében táncolva körüljár a faluban. Azt követelik, hogy adják ki nekik azokat a körülmetélt fiúkat, akiket Marszaba (az ördög) még nem nyelt el. Átadják nekik a reszkető és sikoltozó fiúkat, s ezek kénytelenek átmászni a maszkos férfiak lába között. Ekkor a menet ismét végigmegy a falun, és kihirdetik: Marszaba felfalta a fiúkat, nem is hányja ki őket addig, amíg nem kap disznókból, táróból stb. álló ajándékot. Minden falubeli tehetségéhez képest élelmet nyújt át, ezt azután Marszaba nevében elfogyasztják.

Seram nyugati részén a serdülő fiúkat felveszik a Kakian-szövetségbe. A modern írók általában úgy tekintik ezt a szövetséget, mint az idegen uralommal szembeni ellenállásra alakult, elsősorban

politikai ligát. A valóságban céljai tisztán vallásiak és társadalmiak, bár lehetséges, hogy a papok hatalmas befolyásukat alkalmanként politikai célokra is felhasználták. A társaság valójában csak egy azok közül a szélteben elterjedt primitív intézmények közül, amelyeknek fő célja a fiatalemberek felavatása. Az utóbbi években a kiváló holland etnológus, J. G. F. Riedel helyesen állapította meg a szövetség igazi természetét. A Kakian-ház téglalap alakú facsúrféle; az erdő mélyén a legsötétebb fák alatt áll; úgy építik, hogy nagyon kevés fény jut be, így lehetetlen a benne történeteket látni. Mindegyik falu rendelkezik egy ilyen házzal. Ide vezetik az avatásra váró bekötött szemű fiúkat szüleik és rokonaik kíséretében. Minden egyes fiút két férfi vezet kézen fogva; ők ajánlóiként vagy gyámjaiként lépnek fel, és az avatás időszakában gondját viselik. Miután valamennyien összegyűltek a csűr előtt, a főpap hangosan kiált az ördögöknek. Azonnal utálatos zaj hallatszik ki a csűrből. Ezt bambusztrombitákkal felszerelt férfiak keltik, akiket egy hátsó ajtón titokban vezettek be az épületbe; de a nők és gyermekek azt hiszik, hogy az ördögök ütnek zajt, s ezért nagyon megrémülnek. Azután a papok belépnek a csűrbe, s a fiúk egyenként követik őket. Ahányszor egy fiú eltűnik a helyiségben, tompa csapás hangját lehet hallani, borzalmas üvöltés szűrődik ki, s egy vértől csepegő kardot vagy lándzsát dugnak ki a csűr tetején. Ez annak a jele, hogy a fiú fejét levágták, s az ördög elvitte őt a másvilágra, hogy ott megújítsa és átalakítsa. A véres kard láttán az anyák sírnak, jajgatnak; panaszoznak, hogy az ördög meggyilkolta gyermekeiket. Úgy látszik, egyes helyeken a fiúkat átlöki egy nyíláson, amely egy krokodil állkapcsát vagy egy kazuár csőrét utánozza, azután kijelentik, hogy az ördög elnyelte őket. A fiúk öt vagy kilenc napon át maradnak a csűrben. A sötétben ülve hallják a bambusztrombiták recsegését, időnként pedig puska lövések és kardcsattogás hangját is. Mindennap megfürdenek, arcukat és testüket pedig sárga mázzal kenik be, hogy olyan legyen a megjelenésük, mint akiket elnyelt az ördög. A Kakian-házban időzése alatt mindegyik fiúnak tövissel egy vagy két keresztet tetoválnak a mellére vagy a karjára. Amikor nem alszanak, a fiúk kötelesek összekuporodva ülni anélkül, hogy egyetlen izmuk is megmozdulna. Amint ott ülnek egy sorban, keresztbe tett lábbal és kinyújtott karral, a főnök veszi trombitáját,

egyik nyílását sorban ráhelyezi mindegyik fiú kezére, s idegenszerűen beszélve rajta keresztül, utánozza a szellemek hangját. Halálbüntetés terhe mellett inti a fiúkat, hogy tartsák meg a Kakian-szövetség szabályait, és sohase árulják el azt, ami a Kakian-házban történt. A papok azt is lelkére kötik az újoncnak, hogy viselkedjék rendesen vérrokonaival szemben, továbbá megtanítják törzse hagyományaira és titkaira.

Időközben valamennyi legény anyja és nővérei hazamentek, hogy sírjanak és gyászoljanak. De egy-két nap múlva az újoncok mellett gyámokként vagy ajánlókként szereplő férfiak azzal a jó hírrel térnek vissza a faluba, hogy az ördög a papok közbenjárására visszaadta a fiúk életét. Ezek a hírhozó férfiak, mint a túlvilágról éppen most érkezett követek, ájuldozva és sárral befröcskölve érkeznek meg. Mielőtt a Kakian-házat elhagyná, mindegyik legény kap a paptól egy mindkét végén kakas- vagy kazuártollal díszített botot. A botokat állítólag az ördög adta a fiúknak, amikor életre keltette őket, s annak a jelei, hogy az ifjak a szellemek országában jártak. Amikor visszatérnek otthonukba, tántorogva járnak, és háttal lépnek be a házba, mintha elfelejtették volna, hogyan kell rendesen menni; megesik, hogy a hátsó ajtón térnek be. Ha egy tányér ételt adnak nekik, fordítva tartják az edényt. Némák maradnak, kívánságaikat csak jelekkel fejezik ki. Mindez annak a kifejezésére szolgál, hogy még mindig az ördög vagy a szellemek befolyása alatt állnak. Ajánlóiknak kell megtanítaniuk őket az élet minden közönséges aktusára, mintha újszülött gyermekek volnának. Ezenkívül a fiúknak, amikor a Kakian-házat elhagyják, szigorúan megtiltják, hogy bizonyos gyümölcsökből egyenek mindaddig, amíg a szertartás ünnepére a következő alkalommal sor nem kerül. Hajukat húsz vagy harminc napig nem fésülheti anyjuk vagy nővérük. Ennek az időtartamnak a végén a főpap egy magányos helyre viszik őket az erdőben, és mindegyikük fejéről levág egy hajfürtöt. Ezek után az avatási szertartások után az ifjakat férfiaknak tekintik, és házasságot köthetnek; botrány lenne, ha előbb házasodnának meg.

Az Alsó-Kongó vidékén a halál és a feltámadás utánzását egy *ndembo* nevű céh vagy titkos társaság tagjai végzik vagy inkább végezték el. „A *ndembo* gyakorlatában a beavató orvosok rávesznek valakit, hogy színlelt rohamában essék össze; ebben az állapotban

elviszik egy a városon kívül fekvő zárt helyre. Ezt »ndembo-halál« névvel illetik. Mások követik a példát, általában fiúk és lányok, de gyakran fiatal emberek és asszonyok is... Felteszik róluk, hogy meghaltak. De szüleik és barátaik gondoskodnak élelmükről, és egy idő múlva – ez a szokás szerint három hónaptól három évig terjedhet – megegyeznek abban, hogy az orvos ismét életre kelti őket... Miután az orvos díját kifizették, és pénzt (javakat) tettek félre a lakomához, a *ndembo* embereket életre keltik. Először úgy tesznek, mintha nem ismernének senkit és semmit; még azt sem tudják, hogyan kell megrágni az ételt, barátaiknak kell ezt a feladatot elvégezniük helyettük. Megkívánnak minden szép dolgot, amije csak egy avatatlan van, és megverik a dolgok tulajdonosait, ha nem kapják meg, sőt még meg is fojtanak, meg is ölnek embereket. Ezért nem kerülnek bajba, mert azt hiszik róluk, hogy nem képesek másra. Néha azt a látszatot keltik, hogy zavarosan beszélnek, s úgy viselkednek, mintha a szellemek birodalmából tértek volna vissza. Ezután a régítől eltérő néven ismerik őket, amely csak azoknak jár ki, akik »ndembo-halált haltak«... Erről a szokásról messze a folyó felső szakaszán, valamint a katarakták vidékén is hallunk.”

Észak-Amerika egyes indián törzseinél működnek bizonyos vallási szövetségek, amelyek csak olyan jelölteket vesznek föl, akik átmentek a látszólagos halál és feltámadás folyamatán. 1766-ban vagy 1767-ben Jonathan Carver kapitány tanúja volt a *naudoweasy* sziu vagy dakota törzsnél a Nagy Tavak környékén egy jelölt felvételének a „szellem baráti társasága” (*Wakon-Kitchewah*) nevű szövetségbe. A jelölt letérdelt a főnök elé, s ez azt mondta neki, hogy „most őt magát ugyanaz a szellem mozgatja, amelyet néhány percen belül át kell adnia neki; hogy ez ugyan agyon fogja ütni, de azonnal visszakapja életét; ehhez hozzátette, hogy az átadás, bármilyen rémítő is, szükségszerű bevezetés annak a közösségnek a kiváltságaiba, amelybe most majd felveszik. Míg ezt mondta, láthatóan nagy izgalomba jött, végül érzelmei annyira hevesekké váltak, hogy arca eltorzult, és egész szervezete megrendült. Ebben a pillanatban odavágott az ifjú emberhez valamit, ami alakra és színre egyaránt kis babszemnek látszott; a tárgy behatolt az ifjú száján, s ő azonnal élettelenül rogyott össze, mintha lelőtték volna. Egy darabig halottként feküdt ott, de ütések záporoztak rá, ezek

hatására rövidesen az öntudat némi jelét adta, végül pedig kiköpve szájából a babot, vagy amit a főnök hozzávágott, életre kelt. Más törzseknél, például az odzsibvéknél, a winnebagóknál és a dakotáknál vagy sziuknál a jelölt látszólagos megölésének eszköze az orvosságzacskó. A zacskót egy állat (vidra, vadmacska, kígyó, medve, mosómedve, farkas, bagoly, menyét) bőréből készítik úgy, hogy nagyjából megtartják az állat alakját. A társaság minden tagjának van egy ilyen zacskója, abban tartja azt a limlomot, ami az ő „orvossága” vagy varázsszere. „Azt hiszik, hogy a bőrzacskónak vagy az állat gyomrának vegyes tartalmából olyan szellem vagy lehelet árad, amelynek nemcsak arra van ereje, hogy leüssön és megöljön egy embert, hanem arra is, hogy felállítsa és életre keltse.” Egy ilyen orvosságzacskóval úgy lehet megölni egy embert, hogy hozzávágják; ilyenkor összeesik, mint a holt, de a zacskó második dobásával életre lehet kelteni.

Az a szertartás, amelyet a hajótörött John R. Jewitt nézett végig a Nootka Sound menti indiánok fogságában, kétségtelenül a szokásoknak ebbe a csoportjába tartozik. Az indián király vagy főnök „pisztolyt sütött el fia füle mellett, s ez azonnal összerogyott, mintha megölték volna; erre a ház valamennyi asszonya a legsiralmasabb üvöltésben tört ki. Marokszám tépték ki a hajukat, s azt kiáltozták, hogy a herceg meghalt, ugyanakkor a lakosok nagy tömege rohant be a házba, törökkel és muskétákkal stb. felfegyverkezve, és a jajgatás okát tudakolta. Majd két ember jelent meg, farkasbőrbe öltözve, arcukon ennek az állatnak a fejét jelképező maszkkal. Négykézláb mentek be a házba, állat módján, felvették a herceget, és hátukon vitték el, ugyanazon a módon távozva, mint ahogy jöttek.” Más helyütt Jewitt említi, hogy az ifjú herceg – egy kb. tizenegy éves fiú – farkasfejet utánzó álarcot viselt. Nos, mivel Amerikának ebben a részében az indiánok totemnemzetségekre oszlanak, amelyek közül az egyik legfőbb a Farkas nemzetség, és mivel minden egyes nemzetség tagjai a totemállat egy részét hordják magukon, a herceg valószínűleg a Farkas nemzetségbe tartozott, s a Jewitt leírta szertartás a fiú megölését jelképezte azért, hogy farkasnak szülessék újjá; ez nagyon hasonló ahhoz, ahogyan a baszk vadász hitte, hogy meghalt, és mint medve kelt ismét életre.

A szertartásnak ez a feltevészerű magyarázata első felmerülése óta bizonyos mértékben megerősítést nyert Franz Boasnak ezek között az indiánok között folytatott kutatásai révén; bár úgy tűnhetik fel, hogy az a közösség, amelybe a főnök fiát ily módon felvették, nem annyira totemisztikus nemzetség volt, mint inkább a Tlokoala nevű titkos társaság, amelynek tagjai farkast utánoztak. A társaság mindegyik új tagját farkasnak kell felavatniuk. Éjszaka megjelenik egy csapat farkas, amelyeket farkasbőrbe öltözött és farkasmaszkot viselő indiánok személyesítenek meg, megragadják a jelöltet, s elviszik az erdőbe. Amikor a falun kívül hallani lehet a farkasokat, amelyek a jelöltet el akarják vinni, a társaság minden tagja befeketíti arcát, és ezt énekli: „Nagy az izgalom minden törzsben, mert Tlokoala vagyok.” Másnap a farkasok holtan hozzák vissza a jelöltet, s a társaság tagjainak kell őt feléleszteniük. Feltevésük szerint a farkasok mágikus követ raktak a testébe, s ezt kell eltávolítani, hogy életre kelhessen. Amíg ez megtörténik, az állítólagos holttestet a házon kívül hagyják feküdni. Két varázsló kimegy, és eltávolítja a követ, amely úgy látszik, kvarc, s ezzel az újonc feltámad. A Brit Columbiában lakó niszka indiánok négy fő nemzetségre oszlanak; ezeknek a holló, a farkas, a sas, illetve a medve a toteme; náluk a jelöltet mindig mesterséges totemállat hozza vissza. Így, amikor egy férfit be akartak avatni az Olala nevű titkos társaságba, barátai kihúzták késüket, és látszólag megölték. Valójában engedték, hogy kisurranjon, s egy ügyesen a helyébe csempészett bábunak a fejét vágta le. Azután a lefejezett bábút lefektették és betakarták, az asszonyok pedig elkezdtek gyászolni, jajgatni. Rokonai temetési lakomát adtak, és ünnepélyesen elégették a képmást, egyszóval szabályszerű temetést rendeztek. Az újonc egy éven át távol maradt, és a titkos társaság tagjain kívül senki sem látta. De ennek az időnek elteltével élve tért vissza egy olyan mesterséges állatalak segítségével, amely az ő totemét képviselte.

Ezekben a szertartásokban a rítus lényege láthatóan az, hogy megölik a jelöltet emberi minőségben, és visszahozzák az életbe annak az állatnak az alakjában, amely ezután különösen bensőséges viszonyban áll majd vele, ha ugyan nem válik őrzőszellemévé. A guatemalai indiánok, akiknek élete egy állathoz kapcsolódott, hitük szerint képesek voltak megjeleníteni annak a

bizonyos lénynek az alakjában, amellyel így szimpatetikus módon egyesültek. Nem látszik tehát alaptalannak az a feltevés, hogy Brit Columbia indiánjai ehhez hasonlóan úgy képzelik: életük egy olyan fajtájú lény életétől függ, amelyhez ruházatukkal hasonlókká teszik magukat. Ha ez nem is hitcikkely a mai columbiai indiánoknál, legalábbis nagy a valószínűsége, hogy őseiknél a múltban az volt, s így hozzájárulhatott mind a totemisztikus nemzetségek, mind a titkos társaságok rítusainak és szertartásainak kialakításához. Mert bár ez a kétféle közösség különbözik egymástól abban a módban, ahogyan tagságukat megszerzik – a férfi beleszületik totemisztikus nemzetségébe, de csak későbbi életében veszik fel a titkos társaságba –, alig kételkedhetünk benne, hogy nagyon közeli rokonok, és ugyanabban a gondolkodásmódban gyökereznek. Ha nem tévedek, a közös gondolat annak a lehetősége, hogy szimpatetikus kapcsolatot létesítsenek egy állattal, szellemmel vagy másféle hatalmas lényvel; az ember e lélynél megőrzésre teszi le lelkét vagy annak egy részét, s cserébe a mágikus hatalom adományát kapja.

Így az itt előadott elmélet alapján, ahol csak totemizmust lehet találni, s ahol csak megjártsszak azt, hogy a jelöltet avatáskor megölik és ismét életre keltik, ott nemcsak az a hit élhet vagy élhetett, hogy a lelket tartósan el lehet helyezni valamilyen külső tárgyban – állatban, növényben vagy akármben –, hanem az erre irányuló tényleges szándék is. Ha felvetődik az a kérdés, miért kívánják az emberek életüket testükön kívül letenni, csak az lehet a felelet: biztosabbnak látják – akárcsak az óriás a tündérmesében –, hogy így járjanak el, mint azt, hogy maguknál tartásuk, éppen úgy, ahogy az emberek inkább a bankba helyezik a pénzüket, mint hogy magukkal hordják. Láttuk, hogy kritikus időszakokban az életet vagy a lelket néha átmenetileg a veszély elmúltáig eldugják egy biztos helyen. De a totemizmushoz hasonló intézményekhez nemcsak a veszély alkalmával folyamodnak; olyan rendszerek ezek, amelyekbe mindenkinek, vagy legalábbis minden férfinak be kell avatnia magát élete bizonyos szakaszában. Mármost az az életkor, amelyben a felavatás megtörténik, rendszeresen a pubertásé; ez a tény pedig arra vall, hogy az a sajátos veszély, amellyel a totemizmus és a hozzá hasonló rendszerek szembeszállni hivatottak, feltevésük

szerint nem jelentkezik a nemi érettség elérése előtt, sőt hogy a megsejtett veszély hitük szerint a nemeknek egymáshoz fűződő viszonyával kapcsolatos. Könnyen lehetne bizonyítani a tények hosszú sorával, hogy a nemi kapcsolattal a primitívek elméjében sok komoly veszély jár együtt; a megsejtett veszély pontos természete azonban még homályos. Remélhetjük, hogy idővel a primitív emberek gondolkodásmódjának pontosabb megismerése fel fogja tárni a primitív társadalomnak ezt a központi rejtélyét, s ezáltal nemcsak a totemizmushoz adja meg a kulcsot, hanem a házassági rendszer eredetéhez is...

AZ ARANYÁG

Így az a felfogás, hogy Balder élete a fagyöngyben rejlett, teljesen összhangban áll a primitív gondolkodásmóddal. Valójában ellentmondásnak tűnik, hogy ha Balder élete a fagyöngyben rejlett, mégis ennek a növénynek a csapásától halt meg. De amikor egy személy életét úgy fogják fel, hogy egy bizonyos tárgyban testesül meg, ennek létehez kapcsolódik elválaszthatatlanul az ő léte is, és a tárgy pusztulása az ő pusztulását is jelenti, ezt a tárgyat különbségtétel nélkül tekinthetik és említhetik úgy, mint a személy életét vagy halálát, amint azt a tündérmesékben olvassuk. Ezért nagyon természetes, hogy ha egy ember halála egy tárgyban rejlik, ennek csapásától meg is halhat. A tündérmesében a Haláltalan Koscsejt annak a tojásnak vagy kőnek az ütése öli meg, amelyben élete vagy halála el van rejtve; az óriások megpukkadnak, ha elvisznek a fejük fölött egy bizonyos homokszemet, amely kétségtelenül életüket vagy halálukat tartalmazza; a varázsló meghal, amikor az életét vagy halálát magában foglaló követ párnája alá teszik; a tatár hőst pedig figyelmeztetik, hogy vesztét okozhatja az aranynyíl vagy aranykard, amelyben lelkét elhelyezte.

Azt a gondolatot, hogy a tölgy élete a fagyöngyben rejlik, alkalmasint – mint mondtam – az a megfigyelés sugallhatta, hogy télen a tölgyfán növő fagyöngy zöld marad, míg maga a tölgy kopár. Megerősíthette azonban a gondolatot a növény helyzete is, mert nem a földön nő, hanem a fa törzséből vagy ágaiból emelkedik ki. A primitív ember azt gondolhatta, hogy a tölgy szelleme – akárcsak ő maga is – biztos helyet keresett, ahová életét elhelyezze, s erre a fagyöngyöt választotta ki, amelyről fel lehetett tételezni, hogy meglehetősen kiesik a bajok útjából, hiszen bizonyos értelemben ég és föld között lebeg. Az egyik előbbi fejezetben láttuk, hogy a primitív ember a maga halandó istenségeinek életét úgy igyekszik megőrizni, hogy ég és föld közé emeli őket, mint olyan helyre, ahol a legkevésbé vannak kitéve az ember életét a földön fenyegető veszélyeknek. Így megérthetjük, miért tekintette szabálynak mind az ókori, mind a modern népi orvoslás azt, hogy a fagyöngynek nem

szabad a földre esnie; ha ugyanis a talajt érinti, gyógyító ereje kárba vész. Ez annak a régi babonának a maradványa lehet, amely szerint a szent fa életét magában összpontosító növényt nem szabad kitenni a földdel való érintkezésből eredő kockázatnak. Egy indiai mondában, amely a Balder-mítosz párhuzamának tekinthető, Indra megesküdött Namuszi démonnak, hogy nem öli meg sem nappal, sem éjjel, sem bottal, sem íjjal, sem tenyérrel, sem ököllel, sem nedves, sem száraz dologgal. Mégis megölte a hajnali szürkületben úgy, hogy meghintette a tenger habjával. A tenger tajtékja éppen olyan tárgy, amelyet a vadember élete elhelyezésére kiválaszthat, minthogy a föld és ég, vagy a tenger és ég között olyanféle közbülső vagy meghatározatlan helyzetben van, amely a primitív emberben a biztonság érzését kelti. Nem meglepő ezért, hogy egy indiai nemzetségnek a folyó habja a toteme.

Azt a nézetet továbbá, hogy a fagyöngy részben annak köszönheti misztikus jellegét, hogy nem a földön nő, a hegyi kőrisre vagy a vörös berkenyefára vonatkozó hasonló babona is támogatja. Jütlandon (Jylland, Dánia) azt a vörös berkenyét, amely egy másik fa tetején nő, „rendkívül hatásosnak tartják a boszorkányság ellen: minthogy nem a földön nő, a boszorkányoknak nincs hatalmuk fölötte; teljes hatékonyságához az kell, hogy áldozócsütrötökön vágják le”. Ezért az ajtó fölé helyezik el, hogy meggátolja a boszorkányokat a belépésben. Svédországban és Norvégiában is mágikus erőt tulajdonítanak a „repülő vörös berkenyének” (*flögrönn*), vagyis az olyan berkenyének, amely nem megszokott módon a földön, hanem egy másik fán nő, vagy pedig a háztetőn vagy egy sziklahasadékban hajt ki olyan magból, amelyet a madarak hullattak el. Azt mondják, hogy a sötétben járó embernek egy darab „repülő berkenyét” kell magával vinnie és rágcsálnia, különben ki van téve a veszélynek, hogy megbabonázzák, és nem tud elmozdulni a helyéből. Amint Skandináviában az élősdű vörös berkenyét a rontás ellenszerének tekintik, úgy tartják ma is Németországban az élősdű fagyöngyöt szeltében a boszorkányság elleni eszköznek, Svédországban pedig – mint láttuk – a Szent Iván éjén szedett fagyöngyöt felakasztják a szoba mennyezetére, a lóistállóba vagy a tehénjászolba abban a hitben, hogy ez megfosztja a Manót embereket és állatokat megrontó hatalmától.

Azt a nézetet, hogy a fagyöngy nemcsak Balder halálának eszköze volt, hanem életét is magában foglalta, egy skót babona analógiája is támogatja. A hagyomány szerint a Firth of Tay-öbölhöz közel eső perthshire-i uradalom, Errol gazdáinak, a Hay család tagjainak sorsa egy bizonyos hatalmas tölgyön növő fagyöngyhez kapcsolódott. A Hay család egyik tagja így jegyezte fel a régi hiedelmet: „Ma már általában elfelejtették a síkvidéki családok jelvényeit, de egy régi kéziratból és néhány perthshire-i öregember szájhagyományából kitűnik, hogy a Hay családnak a fagyöngy volt a jelvénye. Állt régebben Errol szomszédságában, nem messze a Sólyom-kőtől egy ismeretlen korú hatalmas tölgyfa, amelyen nagy bőségben nőtt ez a növény; a közhit számos varázslatot és mondát fűzött a fához, s úgy tartotta, hogy a Hay család fennmaradása a fa létéhez kapcsolódik. Azt hitték, hogy biztos varázsszer a boszorkányság minden ereje ellen és csalhatatlan őr a csatában egy olyan fagyöngyág, amelyet egy Hay mindenszentek előestéjén egy új törrel vágott le úgy, hogy előbb háromszor megkerülte a fát a nap járása irányában, és egy bizonyos varázsigét mormolt. Egy ugyanígy leszedett ágat helyeztek a csecsemők bölcsőjébe, hogy hitük szerint megóvja őket a tündérektől, akik tündércsemetékkal cserélték volna ki őket. Végül azt tartották, hogy ha a tölgyfa gyökere kipusztul, »fű nő majd Errol tűzhelyén, és holló ül majd a sólyom fészkére«. A két legszerencsétlenebb dolog, amelyet egy Hay nevű ember tehetett, az volt, ha megölt egy fehér sólymot, és ha levágott egy ágat az erroli tölgyről. Sohasem tudtam meg, mikor pusztult el az öreg fa. A Hay család eladta a birtokot, s persze azt mondják, hogy a végzetes tölgyfát röviddel ezelőtt kivágták.” A régi babonát a hagyomány szerint „Rímelő” Tamásnak (Thomas the Rhymer) tulajdonított vers örökíti meg:

„Míg fagyöngy nő Errol tölgyén,
S a tölgy szilárdan áll,
Virágzó Hay-nem szürke sólyma
A vésszel szembeszáll.
De ha fagyöngyét veszve korhad,
Pusztul a tölgy, a vén,

A tűzhelyen nincs már, csak burján,
S holló sólyom helyén.”

Nem új az a vélemény, hogy az Aranyág azonos a fagyönggyel. Igaz, hogy *Vergilius* nem azonosítja vele, csak hozzá hasonlítja. De ez talán csak költői fogás annak érdekében, hogy a szerény növényt misztikus fényvel vonja be. Vagy – ami valószínűbb – leírása azon a népi babonán alapul, hogy bizonyos időpontokban a fagyöngy természetfölötti arany dicsfényben ragyog. A költő elmondja, hogy Aeneas két galamb vezette abba a sötét völgybe, amelynek mélyén az Aranyág nőtt; a madarak szálltak egy fára, „amelyen csillámló arany fény ragyogott. Amint az erdőben a téli hidegben a fagyöngy – egy nem a fához tartozó növény – friss zöld leveleket hajt, és sárga bogyóit az ágak köré fonja, olyannak látszott az árnyas magyaltölgyön a leveles arany, úgy susogott az enyhe szélben az arany levél.” *Vergilius* itt határozottan úgy írja le az Aranyágot, mint amely magyaltölgyön nő, és a fagyönggyel hasonlítja össze. Szinte elkerülhetetlen a következtetés, hogy az Aranyág nem volt más, mint a fagyöngy, a költői képzelet vagy a népi babona kódén át szemlélve.

Mármost előadtuk okainkat, amelyeknek alapján azt hihetjük, hogy az ariciai liget papja – az Erdő Királya – az Aranyágot hordozó fa megszemélyesítője volt. Ezért, ha a fa a tölgyfa volt, az Erdő Királyának a tölgy szelleme megszemélyesítőjének kellett lennie. Így könnyen megérthetjük, miért kellett letörni az Aranyágot, mielőtt a papot megölték. Mint a tölgy szellemének, élete vagy halála a tölgyfán növő fagyöngyben rejlett, és – akárcsak Balder – nem halhatott meg addig, amíg a fagyöngy sértetlen maradt. Ezért megöléséhez szükség volt a fagyöngy letörésére, és valószínűleg arra is, hogy – mint Balder esetében – hozzácsapják. Ahhoz, hogy a párhuzam teljes legyen, csak annyit kell feltételeznünk, hogy régebben az Erdő Királyát élve vagy holtan azon a nyárközépi tűzűnnepen égették meg, amelyet – mint láttuk – évenként ültek meg az ariciai ligetben. Az itt lángoló örök tüzet, akárcsak a római Vesta-templom és a romovei tölgy alatt égő örök tüzet is, alkalmasint a szent tölgy fájával táplálták; így régebben az Erdő Királya tölgyfából rakott nagy máglyán veszthette életét. Később – mint

felvettem – hivatalának egyévi időtartamát a körülményekhez képest meghosszabbította vagy megrövidítette az a szabály, amely addig hagyta őt életben, amíg isteni jogát erős kézzel tudta bizonyítani. De csak azért menekült meg a tűztől, hogy kard által vesszen el.

Ügy látszik tehát, hogy egy távoli korban Itália szívében, a bájos Nemi-tó mellett ugyanazt a tüzes tragédiát játszották el évenként, amelynek az itáliai kereskedők és katonák nyers rokonaik, a galliai kelták között voltak tanúi, és amelynek alig eltérő megismétlését megtalálhatták volna a barbár északi árjak között, ha a római sasok valaha is ott lebegtek volna Norvégia fölött. A rítus valószínűleg az árjak ősi tölgyimádásának lényeges vonását alkotta.

Csak az a kérdés maradt még hátra, miért nevezték a fagyöngyöt Aranyágnak? A fagyöngy bogyoinak sárgásfehér színe alig elegendő a név megmagyarázására, hiszen *Vergilius* azt mondja, hogy az ágnak mind szára, mind levele teljesen aranyból volt. A nevet talán annak az érett aranysárga színnek lehet tulajdonítani, amelyet a fagyöngy ága akkor ölt fel, amikor levágás után néhány hónapig áll; ilyenkor a ragyogó szín nemcsak a levelekre korlátozódik, hanem beborítja a szárat is, így az egész valóban aranyágnak tűnik. A breton parasztok nagy csokor fagyöngyöket függesztenek fel kunyhóik előtt, s ezeknek a levélzete már júniusra fényes aranyszínben csillog. Bretagne egyes részein, különösen Morbihan környékén, fagyöngyágakat függesztenek a ló- és tehénistállók ajtaja fölé, hogy – alkalmasint a boszorkányság ellen – megvédjék a lovakat és a marhát.

Az elszáradt ág sárga színe részben megmagyarázza, miért tételezték fel helyenként a fagyöngyről azt a tulajdonságot, hogy felfedezi a földbe rejtett kincset; a homeopatikus mágia elvei alapján ugyanis természetes rokonság áll fenn a sárga ág és a sárga arany között. Ezt a feltevést megerősíti azoknak a csodás tulajdonságoknak az analógiája, amelyeket a néphit a mitikus „páfránymagnak” tulajdonít; erről azt hiszik, hogy Szent Iván éjén az arany vagy a tűz színében virít, így Csehországban azt mondják, hogy „Szent János napján a páfránymag arany virágokkal virít, s ezek úgy csillognak, mint a tűz”. Ennek a mitikus „páfránymagnak”

az a tulajdonsága, hogy ha birtokosa a kezében tartva a magot Szent Iván éjén felmászik egy hegyre, aranytelérre bukkan, vagy meglátja a földbe rejtett kincsek kékes lángját. Oroszországban azt mondják, hogy ha valakinek sikerül megszereznie a páfrány csodás „virágait” Szent Iván éjén éjfélkor, csak fel kell dobnia a levegőbe, s az csillagként fog lehullani pont arra a helyre, ahol a kincs el van rejtve. Bretagne-ban a kincskeresők Szent Iván éjjelén éjfélkor „páfránymagot” gyűjtenek, s ezt elteszik a következő virágvasárnapig; ekkor a magot azon a földön szórják szét, ahol hitük szerint a kincs rejlik. A tiroli parasztok azt képzelik, hogy Szent Iván éjén az eldugott kincseket meg lehet látni, amint lánggal izzanak, és hogy az a „páfránymag”, amelyet ebben a misztikus időszakban a szokásos óvintézkedések mellett gyűjtenek, segít az elásott aranyat felszínre hozni. A svájci Freiburg kantonban az emberek Szent János éjjelén páfrány mellett szoktak virrasztani abban a reményben, hogy kincshez jutnak, amelyet néha maga az ördög hoz el nekik. Csehországban azt mondják, hogy aki ebben az időben megszerzi a páfrány aranyos „virágát”, az kulcsot kapott minden rejtett kincshez; ha pedig a lányok a gyorsan hervadó virág alá vásznat feszítenek ki, vörös arany esik bele. Ha valaki Tirolban és Csehországban „páfránymagot” tesz a pénz közé, a pénz sohasem fogy el, akármennyit költ is belőle. Néha úgy hiszik, hogy a „páfránymag” karácsony éjén virágzik, s aki meg tudja szerezni, nagy gazdagságra tesz szert. Stájerországban azt mondják, hogy ha valaki „páfránymagot” gyűjt karácsony éjén, rá tudja kényszeríteni az ördögöt, hogy egy zsák pénzt hozzon neki.

Így a hasonlóság elve alapján a „páfránymagról” felteszik, hogy felfedezi az aranyat, mivel maga is aranyszínű, és hogy hasonló okból sohasem fogyó aranytartálékkal gazdagítja birtokosát. De a „páfránymagot” nemcsak aranyszínűnek jellemzik, hanem izzónak és tüzesnek is. Ha tehát meggondoljuk, hogy a mesés mag gyűjtésének két nagy napja Szent Iván éje és karácsony – tehát a két napforduló (mert a karácsony nem más, mint a téli napforduló régi pogány ünnepe) –, arra az eredményre jutunk, hogy a „páfránymag” tüzességét kell elsődleges, és aranyszínét másodlagos jellemvonásnak tekintenünk. Ügy látszik, hogy a „páfránymag” valójában a nap tüzének kiáramlása pályájának két

nagy fordulópontján, a nyári és téli napfordulón. Ezt a nézetet alátámasztja egy német történet, amely szerint egy vadász úgy szerzett „páfránymagot”, hogy Szent Iván napján délben rálőtt a napra; ekkor három vércsepp hullott le, ezeket felfogta egy fehér kendőbe, s a vércseppek azonosak voltak a „páfránymaggal.” A vér itt nyilván a nap vére, tehát a „páfránymag” is egyenesen belőle származik. Így valószínűnek tarthatjuk, hogy a „páfránymag” azért aranszínű, mert a néphit szerint a nap aranytüzének kiáramlása.

Mármost a fagyöngyöt, akár csak a „páfránymagot”, ugyancsak nyár közepén vagy karácsonykor – azaz vagy a nyári, vagy a téli napfordulón – szedik, s a „páfránymaghoz” hasonlóan azt a hatalmat tulajdonítják neki, hogy elárulja a földbe rejtett kincseket. Svédországban Szent Iván éjén az emberek varázspálcákat készítenek fagyöngyből vagy négy különféle fából, amelyek közül az egyik feltétlenül fagyöngy. A kincskereső napnyugta után a földre teszi a pálcát, s ez élőlény módjára kezd mozogni, mikor pontosan a kincs fölé kerül. Nos, ha a fagyöngy felfedezi az aranyat, ezt Aranyág minőségében kell tennie; de ha a napfordulókon gyűjtik, nem a nap tüzének kiáramlása-e az Aranyág, akár csak az aranyos „páfránymag”? Erre a kérdésre nem felelhetünk egyszerűen igennel. Láttuk, hogy a régi árják a napfordulón és máskor szokásos szertartásos tüzeket talán részben mint napvarázslatot gyújtották meg, tehát azzal a szándékkal, hogy a Napot friss tűzzel lássák el; minthogy pedig ezeket a tüzeket rendszeren tölgyfa dörzsölésével vagy meggyújtásával gerjesztették, a régi indogermánok úgy vélhették, hogy a nap időszakonként a szent tölgyben rejlő tűzről kap új erőt. Más szóval a tölgyet olyan eredeti raktárnak vagy tárolónak tekinthették, amelyből időnként kivonták a tüzet, hogy ezzel táplálják a Napot. De ha felfogásuk szerint a tölgyfa élete a fagyöngyben rejlett, ennek alapján a fagyöngynek kellett tartalmaznia annak a tűznek a magját vagy csíráját, amelyet dörzsölés útján a tölgy fájából lobbantottak fel. Így helyesen nem azt kell mondanunk, hogy a fagyöngy szemükben a nap tüzének kiáramlása volt, hanem inkább azt, hogy a nap tüzét a fagyöngy emanációjának tekintették, így nem csoda, hogy a fagyöngy arany tűzben égett, és az Aranyág nevet kapta. A „páfránymaghoz” hasonlóan mégis valószínű, hogy hitük szerint csak azokban a meghatározott időpontokban, különösen nyár

közepén öltötte fel arany színét, amikor a tölgyfából a nap felélesztésére tüzet vontak el. Pulverbathben (Shropshire) még nem olyan régen azt hitték, hogy a tölgyfa Szent Iván éjén kivirágzik, de virágja még napkelte előtt elhervad. Ha egy lány meg akarta tudni, ki lesz a jövőbelije, éjszakára fehér vásznat terített a fa alá, reggelre pedig egy kevés port talált benne; ennyi maradt mindössze a virágból. Ezt a csipetnyi port a lánynak párnája alá kellett tennie, s akkor álmában meglátta jövőbeli férjét. Ha nem tévedek, a tölgyfának ez a múlandó virága valószínűleg az Aranyág minőségében megjelenő fagyöngy volt. Ezt a feltevést megerősíti az a megfigyelés, hogy Walesben egy Szent Iván éjén szedett valóságos fagyöngyöt ugyancsak a párna alá tesznek, hogy jövőbe látó álmokat lássanak; továbbá az, hogy a tölgyfa képzeletbeli virágját pontosan ugyanazon a módon fogják fel egy fehér kendőben, ahogyan a druidák fogták fel a valóságos fagyöngyöt, amikor az aranysarló csapására lehullott a tölgy ágáról. Mivel Shropshire Walesszel határos, a tölgyfa Szent Iván-éji virágzásának hite közvetlenül walesi eredetű lehet, bár ez a hiedelem alkalmasint az ősi indogermán hitvilág része. Mint láttuk, Olaszország egyes vidékein a parasztok még ma is elindulnak Szent János reggelén, hogy a tölgyfákon „Szent János olaját” keressék, ami a fagyöngyöz hasonlóan minden sebet meggyógyít, és talán a dicsőséges színben ragyogó fagyöngy maga. Így nem nehéz megérteni, hogyan alkalmazhattak a látszólag jelentéktelen élősdire egy olyan nevet, mint az Aranyág, amely oly kevéssé felel meg a fán való szokott képének. Továbbá talán azt is megértjük, miért tulajdonították az ókorban a fagyöngynek azt a sajátos képességet, hogy eloltja a tüzet, és miért tartják még ma is Svédország házaiban a tűzvész elleni védekezés céljából. A homeopátia elvei alapján tüzes természete jelöli ki arra, hogy a tűz okozta kárnak leghatékonyabb orvossága vagy ellenszere legyen.

Ezek a megfontolások részben megmagyarázzák, miért ad *Vergilius* Aeneas kezébe egy felmagasztalt fagyöngyöt, amikor leszáll a ködös alvilágba. A költő leírja, hogy éppen a pokol kapuja előtt egy hatalmas, sötét erdő terült el, s a hős az őt tovább csalogató két galamb röptét követve addig vándorolt az őserdő mélyére, míg a messzeségben, a fák árnyain át megpillantotta az

Aranyágnak a fölébe csüngő kuszált gallyak közül kiragyogó villogó fényét. Ha a fagyöngyről, a bús őszi erdőben levő száraz, sárga ágról feltették, hogy a tűz magját rejt magában, vajon vihetett-e az alvilági árnyak között bolyongó elhagyott vándor jobb társat magával, mint egy ilyen ágat, amely megvilágíthatta lépteit, és egyben támaszul szolgálhatott kezének? Ezzel felszerelve merészen szembeszállhatott azokkal a borzalmas látványokkal, amelyek kalandos útján elébe tárultak. Ezért, amikor az erdőből kilépő Aeneas megérkezik a lassú folyással a pokoli mocsárban kanyargó Styx partjára, s a morcos révész nem akarja átszállítani csónakján, csak ki kell húznia kebléből és magasra emelnie az Aranyágot, és lám, a kérkedő meghunyászkodik a látvány hatására; majd alázatosan fogadja be a hőst rozzant bárkájába, amely az élő ember terhe alatt mélyen belemerül a vízbe. Mint láttuk, még nem olyan régen a boszorkányok és manók ellen védelemnek tekintették a fagyöngyöt, és könnyen lehetett, hogy az ókoriak is felruházták ezzel a mágikus tulajdonsággal. Ha pedig az élősdik meg tud nyitni minden zárat, mint egyes parasztek hiszik, hogyne tölthette volna be a „Szezám, nyílj meg” szerepét Aeneas kezében a halál kapujának feltárásakor?

Most már azt is megkísérelhetjük, hogy megfejtsük: miért keverték össze Nemiben Virbiust a Nappal. Ha Virbius faszellem volt, amint azt kimutatni próbáltam, szükségképpen az Aranyágot hordozó tölgyfa szellemének kellett lennie, hiszen a hagyomány az Erdő Királyai között elsőnek tartotta nyilván. Mint a tölgy szelleméről feltételezhatték róla, hogy időszakonként újjáéleszti a nap tüzet, s ezért könnyen összekeverhették magával a Nappal. Ugyancsak megmagyarázhatjuk, miért jellemezték Baldert, egy tölgyszellemet úgy, mint aki „oly szép arcú és oly sugárzó volt, hogy fény áradt belőle”, és miért azonosították olyan gyakran a Nappal. Általában mondhatjuk, hogy a primitív társadalomban, amelyben a tűz gerjesztésének egyetlen ismert módja a fa összedörzsölése, a vadembernek a tüzet szükségképpen úgy kell felfognia, mint a fákban nedv vagy lé módjára elraktározott anyagot, amelyet az embernek kell belőlük fáradságos módon kivonnia. A kaliforniai szenal indiánok „annak a hitüknek adnak kifejezést, hogy egykor az egész világ tűzgolyó volt, ez az elem a golyóból behatolt a fába, és

most mindannyiszor előjön, ahányszor két darab fát összedörzsölnek”. A kaliforniai maidu indiánok ugyancsak azt tartják, hogy „a föld eredetileg egy megolvadt anyag gömbje volt, amelyből a tűz princípiuma felszállt a gyökereken át a fák törzsébe és ágaiba, s innen az indiánok ki tudják vonni fűrójuk segítségével”. Namolukon, a Karolina-szigetek egyikén, azt mondják, hogy a tűzgyújtás mesterségére az istenek tanították meg az embereket. Olofaet, a lángok ügyes mestere, átadta a tüzet a *mwi* madárnak, és meghagyta neki: hozza le csőrében a földre. A madár ágról ágra szállt, és a tűz lappangó erejét elrejtette a fában, ahonnan az emberek dörzsölés útján ki tudták csalni. Az indiai ősi Védahimnuszok Agni tűzistenről „úgy beszélnek, mint aki az erdőben született, vagy pedig mint növényembrióról, vagy mint aki növényekbe van szétosztva. Azt is mondják róla, hogy behatolt minden növénybe, vagy felénk törekszik. Amikor a fák vagy fák és növények embriójának mondják, akkor arra a tűzre gondolhatnak, amelyet az erdőben a fák ágainak összedörzsölésével lehet gyújtani.”

A vadember természetesen úgy tekint a villámsújtotta fára, mint amely kétszeres vagy háromszoros adag tűzzel telített, hiszen a maga szemével látta, hogy a hatalmas láng behatolt törzsébe! Talán ebből vezethető le a villámsújtotta fákra vonatkozó számos babonás hiedelem némelyike. Amikor a Brit Columbiában élő Thompson-indiánok fel akarták gyújtani ellenségeik házát, olyan nyilakat lőttek rájuk, amelyeket vagy villámsújtotta fából készítettek, vagy ilyen fa szilánkjával erősítettek meg. A vend parasztok nem égetik el kemencéjükben a villámsújtotta fák anyagát, mert szerintük az ilyen tüzelő használata miatt leég a házuk. A dél-afrikai tongák ugyanígy nem használnak effajta fát tüzelőnek, és nem melegszenek a vele gyújtott tűznél. Az észak-rhodesiai winamwanga törzsnél éppen ellenkezőleg, kioltják a falu minden tüzet és újratapasztják a tűzhelyeket, ha a villám felgyújt egy fát; a főemberek a villám gyújtotta tüzet a főnökhöz viszik; ő imát mond fölötte. Ezután a főnök elküldi az új tüzet mindegyik falujába, a falvak lakói pedig megjutalmazzák küldötteit a jótéteményért. Ez azt mutatja, hogy a villám okozta tüzet tisztelettel fogadják, s ez a tisztelet érthető, mert a mennydörgést és villámlást Isten földre szállásának tartják. A

kaliforniai maidu indiánok ugyancsak azt hiszik, hogy egy Nagy Ember teremtette a világot és minden lakóját, és hogy a villámban maga a Nagy Ember száll le hirtelen a mennyből, felgyújtva tüzes karjával a fákat.

Kézenfekvő az az elmélet, hogy az ősi európai népeknek a tölgy iránt tanúsított tisztelete, valamint a fa és égi istenük között szerintük fennálló kapcsolat abból eredt, hogy a tölgyet észrevehetően sokkal gyakrabban éri villámcsapás, mint európai erdeink bármelyik másik fáját. A fának ezt a sajátságát valószínűleg egész sereg megfigyelés alapján állapították meg az utóbbi években olyan tudományos kutatók, akiknek nem céljuk a mitológia valamilyen elméletének alátámasztása. Magyarazzuk ezt akár azzal, hogy az elektromosság bármely más fánál könnyebben hatol át a tölgyfán, akár valamilyen más módon, maga a tény könnyen figyelmet kelthetett nyers őseinknél, akik az Európa nagy részét akkor beborító hatalmas erdőségekben éltek. Ők a maguk egyszerű vallásos módján természetesen azzal magyarázhatták meg ezt, hogy feltételezték: a nagy égi isten, akit imádtak, s akinek borzalmas hangját a mennydörgésben hallották, az erdő minden fájánál jobban szereti a tölgyet, és gyakran leszáll hozzá a sötét felhőből lesújtó villámcsapás alakjában, ott hagyva jelenlétének vagy áthatolásának jegyét a meghasadt, megfeketedett törzsön és az elperzselt leveleken. Az ilyen fákat attól kezdve a mennydörgő égi isten látható székhelyeinek kijáró nimbusz vette körül. Bizonyos, hogy éppúgy, mint egyes vad népek, mind a görögök, mind a rómaiak azonosították az ég és a tölgyfa nagy istenét a földre sújtó villámmal; az így érintett helyet rendszerint bekerítették, s azontúl szentnek tekintették. Nem merész az a feltevés, hogy Közép-Európa erdőségeiben a kelták és a germánok ősei hasonló okból hasonló tiszteletet tanúsítottak a villámsújtotta tölgy iránt.

Az indogermánok tölgytiszteletének és a mennydörgés nagy égi istene meg e fa azonosításának ilyen magyarázatát már régen felvetette vagy jelezte Jacob Grimm, s az utóbbi években erőteljesen alátámasztotta W. Warde Fowler. Ez egyszerűbbnek és valószínűbbnek látszik, mint a magam azelőtt vallott magyarázata, nevezetesen, hogy a tölgyet eredetileg azért a sok jótéteményért tisztelték, amelyet nyers elődeink tőle kaptak, különösen a fája

összedörzsölésével gyújtott tüzért, és hogy a tölgy kapcsolata az éggel későbbi gondolat volt, továbbá, hogy ez a gondolat azon a hiedelmen alapult, hogy a villámot olyan szikrának tekintették, amelyet a fent lakozó égi isten két tölgyfadarab egymáshoz dörzsölésével váltott ki, ugyanúgy, mint a földi erdőben tüzet gyújtó pogány imádója. Ennek az elméletnek alapján a mennydörgés és az ég istene a tölgyfa eredeti istenétől származott; a fentebb kifejtett elmélet szerint viszont, amelyet most magamévá teszek, az ég és a mennydörgés istene volt az árja ősök eredeti nagy istensége, s kapcsolata a tölgyvel csak következtetés volt azon az alapon, hogy a tölgyet észrevehetően gyakran érte villámcsapás. Ha az indogermánok – mint egyesek hiszik – nyájaikkal és csordáikkal Oroszország vagy Közép-Ázsia tágas sztyeppjein kóboroltak, s csak később merültek el az európai erdőségek homályában, akkor már régóta imádhatták a kék vagy felhős égbolt és a fényes villám istenét, s csak később gondolhattak arra, hogy őt új otthonuk villámsújtotta tölgyeivel azonosítsák.

Az új elmélet talán azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy fényt vet a tölgyfán növő fagyöngynek tulajdonított különös szentségre. Pusztán az, hogy olyan ritkán nő a tölgyön, aligha elegendő a babona kiterjedésének és szívósságának megmagyarázására. Igazi eredetére talán Pliniusnak az az állítása utal, hogy a druidák azért imádták e növényt, mert hitük szerint a mennyből hullott, és annak a jele volt, hogy maga az isten választotta ki a fát, amelyen nőtt. Talán arra gondolhattak, hogy a fagyöngy villámcsapás következtében került a fára; ezt a feltevést megerősíti a „villámseprű” név, amelyet Aargau svájci kantonban adnak a fagyöngynek, mert ez a megjelölés világosan utal az élősdire és a villám közötti szoros kapcsolatra; sőt a „villámseprű” Németországban népies neve minden fészkekhez hasonló kinövésnek az ágakon, mert a tudatlanok valóban azt hiszik, hogy egy ilyen parazita kinövés a villámcsapás eredménye. Ha rejlik valami igazság ebben a feltevésben, akkor a druidáknak az erdő minden fája fölött a fagyöngyöt hordozó tölgy iránt tanúsított tisztelete a valóságban abból a hitből származott, hogy az ilyen tölgyet nemcsak villámcsapás érte, hanem ágai közt az égi tűznek látható kiáramlását is hordozza; ha tehát a fagyöngyöt misztikus szertartások mellett levágták, a villám minden mágikus tulajdonságát

biztosították maguknak. Amennyiben ez így volt, nyilván arra kell következtetnünk, hogy a fagyöngyöt inkább a villámlás kiáramlásának tekintették, mint a nyárközépi napénak, amint eddig vallottam. Ami azt illeti, talán össze is egyeztethetjük a két látszólag eltérő nézetet abban a feltevésben, hogy az ősi árja hitvilágban a fagyöngy nyárközép napján, villám alakjában szállt le a napból. De az ilyen kombináció mesterkéltséget, és – amennyire tudom – semmilyen határozott bizonyíték nem támogatja. Nem merem kijelenteni, hogy mitikus elvek alapján valóban össze lehet-e békíteni egymással a két értelmezést vagy sem. De ha bebizonyosodik is, hogy ellentétben állanak egymással, ez a következetlenség nem gátolta meg szükségszerűen nyers őseinket abban, hogy ne vallják mindkettőt egyszerre ugyanazzal az őszinte meggyőződéssel; a vadember ugyanis éppen úgy mentes a pedáns logika béklyóitól, mint az emberek nagy többsége. Amikor megpróbáljuk nyomon követni kacskaringós esze járását a kiáltó tudatlanság és a vak félelem őserdején keresztül, sohasem szabad elfelejtenünk, hogy elvarázsolt területen járunk, és hogy az utunkat keresztező vagy a sötétségből előtűnedező, összevissza beszélő ködös árnyakat nem tekinthetjük kézzelfogható valóságnak. Sohasem tudunk teljesen a primitív ember álláspontjára helyezkedni, sohasem tudjuk a dolgokat az ő szemével látni, szívünket nem dobogtathatják meg ugyanazok az érzelmek, mint az övét. Ezért minden elméletünk, amely rá és magatartására vonatkozik, szükségképpen messze esik a bizonyosságtól; a valószínűség ésszerű mértéke a legtöbb, amire az ilyen dolgokban törekedhetünk.

Vizsgálódásunk végeztével elmondhatjuk, hogy ha Balder – mint feltételeztem – valóban a fagyöngyöt hordozó tölgy megszemélyesítője volt, a fagyöngy csapásától elszenvedett halálát az új elmélettel úgy magyarázhatjuk meg, hogy villámcsapás végzett vele. Amíg a fagyöngyöt, amelyben a villám lángja izzott, meghagyták az ágakon, semmi baj nem érhetette a tölgy kegyes és jószágos istenét, aki életét a biztonság kedvéért ég és föld között a titokzatos élősdiben rejtette el; de ha egyszer életének vagy halálának ezt a székhelyét leszakították ágáról és hozzávágták törzséhez, a fa kidőlt – az isten meghalt – a villám csapásától.

Amit a Skandinávia tölgyerdőiben élő Balderről mondtunk, azt talán – az ilyen homályos és bizonytalan kérdésnek kijáró teljes óvatossággal – alkalmazhatjuk az Itália tölgyerdőiben, Ariciában tanyázó Diana-papra, az Erdő Királyára is. Ez hús-vér emberként személyesíthette meg az ég nagy itáliai istenét, Jupitert, aki a szikrázó villámban kegyeskedett leszállni a mennyből, hogy az emberek között éljen a fagyöngyben – a villámseprűben – az Aranyágban –, amely Nemi völgyeiben a szent tölgyfán nőtt. Ha ez így volt, nem csodálkozhatunk azon, hogy a pap kivont karddal őrizte az isten és az ő életét tartalmazó titokzatos ágat. Az istennő pedig, akinek szolgája és férje volt, azonos – ha nem tévedek – a Menny Királynéjával, az ég istenének igazi feleségével. Hiszen az istennő is kedvelte az erdők magányát és a néptelen dombokat, s amikor az ezüst hold képében tiszta éjszakákon elvitorlázott a föld fölött, örömmel nézett le a maga szép arcására, amelyet a tónak, Diana tükrének csendes, fénylő felülete vert vissza.

BÚCSÚ NEMITŐL

Végére értünk vizsgálódásunknak. De amint az igazság keresésében gyakran megtörténik, hogy ha megfeleltünk egy kérdésre, számos továbbit vetettünk fel; ha végigkövettünk egy nyomot, más ösvényeken kellett haladnunk, amelyek elágaztak belőle, és egészen más célokhoz vezettek – a valóságban vagy látszólag –, mint Nemi szent ligete. Némelyik ilyen ösvényen haladtunk egy darabon, másokat az író és olvasó még együtt követhet majd egy szép napon, ha a szerencse kedvez. Most már éppen eleget utaztunk együtt, ideje búcsút vennünk egymástól. De mielőtt ezt megtennők, megkérdezhetjük magunktól, nincs-e valamilyen általános következtetés, valamilyen – lehetőleg reményt keltő és biztató – tanulság, amelyet levonhatunk az emberi tévedésnek és esztelenségnek abból a bús történetéből, amely e könyvben foglalkoztatott bennünket.

Ha tehát meggondoljuk egyrészt az ember fő szükségleteinek mindenütt és minden korban megnyilatkozó lényegi hasonlóságát és másrészt a kielégítésükre a különböző korokban alkalmazott eszközök különféleségét, talán arra a következtetésre hajlunk majd, hogy a fejlettebb gondolkozás útja – amennyire követni tudjuk – általában a mágiától a valláson át a tudomány felé vezetett. A mágiában az ember a maga erejére támaszkodik abban, hogy leküzdje a minden oldalról reá leselkedő nehézségeket és veszélyeket. Hisz a természet egy bizonyos megállapodott rendjében, amelyre bizton számíthat, s amelyet a maga céljai érdekében befolyásolhat. Amikor felfedezi tévedését, amikor szomorúan ismeri fel, hogy mind az általa feltételezett természeti rend, mind a felette önmagának tulajdonított ellenőrzés pusztán képzeletbeli, már nem bízik többé a maga értelmében és magányos erőfeszítéseiben, hanem alázatosan a természet fátyla mögött rejtőző, láthatatlan nagy lények kegyelmére bízta magát, és nekik tulajdonítja immár azt a rendkívüli hatalmat, amelyet valaha magának igényelt. Így az élesebb elmékben a mágiát fokozatosan felváltja a vallás; ez a természeti jelenségek folyamatait úgy

magyarázza, mint amelyeket jellegüket tekintve az emberhez hasonlatos, bár nála sokkal hatalmasabb felsőbbrendű lények akarata, szenvedélye vagy szeszélye szabályoz.

De idő múltával erről a magyarázatról is kiderül, hogy nem megfelelő. Feltételezi ugyanis ez a magyarázat, hogy a természeti jelenségek folyamata nem változhatatlan törvények által meghatározott valami, hanem bizonyos mértékig változó és szabálytalan; ezt a feltevést pedig a közelebbi megfigyelés nem támasztja alá. Ellenkezőleg, minél tovább vizsgáljuk ezt a folyamatot, annál inkább meglep bennünket az a merev egyformaság és precíz pontosság, amellyel a természet – ahol csak követni tudjuk – végrehajtja a maga műveleteit. A tudomány mindegyik nagy előrelépése kiterjesztette a rend szféráját, s ennek megfelelően korlátozta a látszólagos rendetlenséget a világon, úgyhogy ma már elkészülhetünk rá: a teljesebb tudás még a ma látszólag a véletlen és zűrzavar uralma alatt álló területeken is mindenütt kozmoszá fogja változtatni azt, amit ma káosznak tartunk. Így az élesebb elmék, amelyek mindig a világegyetem titkainak mélyrehatóbb megoldására törekednek, mint nem megfelelőt vetik el a természet vallási elméletét, és bizonyos mértékben visszatérnek a mágia régebbi álláspontjához. Kifejezetten megfogalmazzák azt, ami a mágiában csak benne rejlett mint feltevés, vagyis azt, hogy a természeti eseményekben hajthatatlan szabályosság érvényesül, s ez gondos megfigyelés esetén képesít bennünket arra, hogy előre lássuk a természeti jelenségek menetét, és ennek megfelelően járjunk el. Röviden: a vallást mint a természet magyarázatát a tudomány váltja fel.

Bár a tudománynak közös vonása a mágiával, hogy hisz a rendben mint minden dolog alapvető elvében, e könyv olvasóit aligha kell emlékeztetni arra, hogy a mágia feltételezte rend lényegesen különbözik attól, amelyen a tudomány alapul. A különbség természetesen következik abból a különböző módból, ahogyan a kétféle rendet felismerték. Míg ugyanis a mágia feltételezte rend csupán hamis analógiás kiterjesztése annak a rendnek, amelyben az eszmék megjelennek tudatunkban, a tudomány megállapította rend maguknak a jelenségeknek türelmes és pontos megfigyeléséből származik. A tudomány már eddig elért

eredményeinek bősége, szilárdsága és ragyogása örvendező bizalommal tölthet el bennünket módszerének helyessége iránt. Az ember, miután számtalan koron át a sötétben tapogatózott, itt végre rábukkant a labirintus megfejtésére, az aranykulcsra, amely oly sok zárat nyit fel a természet kincsesházában. Alkalmasint nem túlzott az az állításunk, hogy a jövőbeli – erkölcsi, értelmi és anyagi – haladás reménye szorosan kapcsolódik a tudomány sorsához, és a tudományos kutatás útjába állított minden akadály vétek az emberiség ellen.

A gondolkodás történetének mégis meg kell óvnia bennünket attól a következtetéstől, hogy mivel a világ tudományos elmélete a legtökéletesebb az eddig alkotottak közül, szükségképpen teljes és végleges is. Ne felejtsük el, hogy végső soron a tudomány általánosításai, vagy köznyelven szólva a természet törvényei csak hipotézisek annak az örökké változó képzeleti alkotásnak magyarázatára, amelyet a világ vagy a mindenség fellengzős nevével tisztelünk meg. Végelemzésben a mágia, a vallás és a tudomány csak kigondolt elméletek; s amint a tudomány kiszorította elődeit, úgy léphet ennek a helyébe is valamikor egy tökéletesebb hipotézis, talán a jelenségek szemléletének – a ködfátyolon át mutatkozó árnyak számbavételének – az eddigiektől teljesen eltérő módja, amelyről a jelen nemzedéknek fogalma sem lehet. A tudás fejlődése végtelen haladás egy mindig távolodó cél felé. Ne zúgolódjunk a véget nem érő kutatás miatt.

Nagy dolgok származnak majd ebből a kutatásból, még ha mi nem láthatjuk is már hasznukat. A jövőndő valamelyik utazójára – a gondolat birodalmának egy nagy Odüsszeuszára – fényesebb csillagok fognak ragyogni, mint mireánk. A mágia álmái egy szép napon a tudomány valóságai lehetnek. De ennek a fényes kilátásnak túlsó szélére sötét árnyék borul. Mert akármilyen óriásira nő az a tudás és hatalom, amelyet a jövő még az ember számára tartogat, aligha remélheti, hogy megállíthatja e csillagos világegyetem megsemmisítésén láthatólag csöndben, de szüntelenül munkálkodó nagy erők működését, a világegyetemet, amelyben földünk mint parányi porszem úszik. Az eljövendő korokban az ember képessé válik majd arra, hogy megjósolja, sőt talán még ellenőrizze is a szelek és a felhők járását, ám kicsi keze aligha lesz elég erős arra,

hogy meggyorsítsa pályáján bolygónk lassuló menetét, vagy felélessze a Nap hamvadó tüzet. Az ilyen távoli katasztrófák gondolatától megremegő filozófus azonban vigaszt találhat abban a megfontolásban, hogy ezek a sötét sejtelmek, akárcsak maga a föld és a Nap is, csak annak a nem anyagi világnak a részei, amelyet a gondolkodás varázslott elő a semmiből, és hogy az ügyes varázsló holnap elkergetheti azokat az árnyakat, amelyeket ma életre hívott. Mint annyi más, ami a közönséges szem számára szilárdnak tűnik, ezek is léggé válhatnak, eltűnhetnek az űrben.

Ha nem hatolunk is el ilyen messzire a jövőbe, a gondolkodásnak eddig megtett útját úgy szemlélhetjük, hogy három különböző szálból szőtt szőnyeghez hasonlítjuk; ezek: a mágia fekete, a vallás vörös és a tudomány fehér szála, ha a tudományba belefoglaljuk azokat a természet megfigyeléséből levont egyszerű igazságokat, amelyekből az ember minden időben jelentős készlettel rendelkezett. Ha kezdetétől fogva vizsgálhatnánk a gondolkodás szövevényét, valószínűleg fekete és fehér szálakból, igaz és téves eszmékből összefonódó szőttesnek látnánk, amelyet még alig színez a vallás vörös fonala. De kövessük nyomon a szövevényt tovább, s észrevesszük, hogy – bár még mindig futnak benne az összefonódó fekete és fehér szálak – a szőttes közepén, ahol a vallás a legmélyebben hatolt bele, sötétvörös szín foglal helyet, amely észrevétlenül világosabb árnyalatokat ölt, ahogyan a tudomány fehér szála egyre inkább beleszövődik. A modern gondolkodás helyzetét valamennyi eltérő céljával és ellentétes törekvésével egy ilyen módon keletkezett többszálú, többszínű fonálból összekevert szőtteshez hasonlíthatjuk, amely fokozatosan váltja a színét, amint tovább göngyölgetjük. Vajon az a nagy mozgalom, amely századokon át lassanként megváltoztatta a gondolkodás színét, folytatódik-e a közeljövőben, vagy reakció áll-e majd be, amely megállítja a haladást, sőt sok mindent visszafejleszt eredményeiből? Hogy hasonlatunknál maradjunk, milyen lesz annak a szőttesnek a színe, amelyet most szőnek a párkák az idő zúgó rokkáján, piros vagy fehér? Nem tudjuk. Halványan pislákoló fény világítja meg a szőttesnek azt a részét, amely messze mögöttük van; másik végét felhő és sűrű sötétség rejtje el.

Hosszú felfedező utunk véget ért, bárkánk végre leeresztette fáradt vitorláit a kikötőben. Ismét rálépünk a Nemibe vezető útra. Leszállt az est. Amint a Via Appia hosszú, lejtős útján felhágunk az Albanói-dombokra, visszatekintve látjuk az égen az alkony tüzet, amelynek arany dicsfénye egy haldokló szent glóriáját borítja Róma fölé, és tüzes csóvát vet a Szent Péter-templom kupolájára. Aki egyszer látta ezt, sohasem felejtí el. Mi azonban elfordulunk e látványtól, és folytatjuk sötétbe vesző utunkat a hegyoldalban, míg Nemibe nem érünk. Lepillantunk a mélyedésben fekvő tóra, amelyet már majdnem teljesen eltakarnak az est árnyai. Ez a hely alig változott azóta, hogy a szent ligetben Diana fogadta hódolóinak tiszteletét. Igaz, hogy az erdei istennő szentélye eltűnt, s az Erdő Királya nem áll többé őrt az Aranyág fölött. De még zöldek a nemibeli erdők, s amint nyugaton elhalványul fölöttük a napnyugta fénye, a szelek szárnyán fülünkbe jut az Úrangyalát kongató római harangok szava. *Ave Mária!* Édesen és méltósággal bonganak a messzi városban, hangjuk lassan elhal Campagna tágas mocsarai között. „Meghalt a király, éljen a király!” *Ave Mária!*

JAMES GEORGE FRAZER

1854–1941

Ami Montesquieu volt a maga idejében, az Frazer a mienkben.
(*Anatole France*)

Frazer a klasszikus brit etnológia utolsó képviselője. Élete és munkássága korszakot jelent a néprajztudomány történetében. Malinowski korunk legnagyobb etnológusának nevezi, míg C. G. Seligman Tylor és Haddon mellett őt említi, mint a brit etnológia egyik vezéralakját. Minden kortársánál jobban képviselte a humanista tudományosságnak azt az irányát, mely – Lafitau óta – a primitív társadalmak vizsgálatát az antik kultúrák és a paraszti folklór tanulmányozásával köti össze. Gondolkodásával és ismereteivel jellegzetesen a XIX. századhoz tartozik; Homéroszt görögül, Ovidiust és Vergiliust latinul, a bibliát arameusul olvassa, tájékozott a természettudományokban, s Addison és Lamb modorában ír verseket és esszéket. A tudomány és a gondolkodás történetében Tylor és Lord Avebury, Herder és Lessing, Winckelmann és Renan mellett jelölhetjük ki a helyét. Két századot – két gondolkodásmódot, az etnológia két nagy irányzatát köti össze: ő maga az evolucionizmus eszmekörében nevelődött, és élete végéig megmarad a fejlődéselmélet hívének, tanítványai között pedig már a funkcionalizmus úttörőivel (A. R. Radcliffe-Brown, Br. Malinowski) találkozunk. A szakállas, alacsony termetű, zárkózott tudós cambridge-i dolgozószobájából nemzedékek kutatómunkáját irányította – neki és az ő útmutatásai szerint dolgozott Ausztráliában Spencer és Gillen, Fison és Howitt, Óceániában Rivers és Seligman, Afrikában Rattray és a magyar Torday. Hatott az elmélet embereire, köztük olyan kiválóságokra, mint Lévy-Bruhl, Van Gennep, Wundt és Preuss, s Freud az ő adatai alapján írta meg legfontosabb etnológiai munkáját, a *Totem és tabu*. Mint Brailsford mondta: „Nem csupán azzal szolgálta korát, hogy elsőnek fektette le annak a tudománynak

az alapjait, amely megmagyarázza a vallás eredetét; ennél többet tett, eredményei éppen úgy hozzátartoznak napjaink kultúrájához, mint Darwin megállapításai.” Egyénisége, munkássága, gondolkodásmódja nemcsak etnológusok nemzedékeire gyakorolt varázsos hatást; befolyása a szellemi élet egész területén érződött: nem kis részben neki, elegáns stílusának, ragyogó táj- és korfestő leírásainak, lebilincselő előadásmódjának köszönhető, hogy Európa megismerte az etnológiát. Ahogyan Cocchiara szellemesen megjegyzi: „Még a legmerevebb, legbozontosabb etnológusok és folkloristák is irodalmilag élvezhetőkké és tetszetősekké válnak könyveiben”. Amilyen szépen írt, olyan rosszul adott elő, emlékeznek rá tanítványai és hallgatói, mégis – állapítja meg róla Malinowski – „a világ legnagyobb tanítói és mesterei közé tartozik”.

James George Frazer 1854. január 1-jén született Glasgow-ban. Springfieldben és Larchfieldben végzett tanulmányai után 1869-ben a glasgow-i egyetemre iratkozik be, ahol a klasszikus kultúrák iránt mutat érdeklődést. 1873-ban a cambridge-i Trinity College-ba veszik fel, ahol 1879-ben *On the Growth of Plato's Idea Theory* (Platón ideatanának fejlődéséről) című dolgozatával ösztöndíjat nyer, amelyet háromszor meghosszabbítanak, majd élethossziglan neki ítélik. Apja kívánságára jogtudományból vizsgázik, és 1881-ben a londoni törvényszékre kerül. Joggyakorlattal azonban sohasem foglalkozik, mint ahogyan csak egy évig tartja meg az 1907-ben neki adott egyetemi etnológiai tanszéket Liverpoolban. Mindenről lemond, ami gátolná élete szenvedélyében, az etnológiai és vallástörténeti kutatásban; pihenésként, ritka szabad óráiban ókori auktorokat fordít és kommentál, irodalmi esszéket és verseket ír. Ez az élet kielégítette, munkáját mindennél többre tartotta.

A jogász Frazer, ha joggyakorlatot nem folytatott is, mégsem került távol választott hivatásától. „A sors úgy akarta – írja Cocchiara –, hogy egészen más ügyfelei legyenek, mint akikkel a törvényszéken érintkezésbe került volna... Ügyfelei nem mások, mint a néphitek, intézmények, mondák, s köztük a legveszélyesebbek: a babonák, amelyekben, ha nincs is benne az emberiség egész története, de egy része kétségtelenül benne van.”

E furcsa ügyfelek iránti érdeklődését Tylor nagy munkája, a *Primitive Culture* (Primitív kultúra), majd cambridge-i kollégája, az orientalista Robertson Smith ébreszti fel. Vele együtt kezdi meg a vallások összehasonlító tanulmányozását. A vizsgálandó problémát és módszert Robertson Smithről szóló írásában körvonalazza. Megállapításai ma már szinte közhelyként hatnak, az 1880-as években azonban még olyan eretnek gondolatoknak számítanak, amelyek miatt barátját, Robertson Smitht katedrájától is megfosztják. „Az az eszme, hogy a világ különféle vallásait ne dogmatikusan, hanem történetileg vegyük szemügyre, más szavakkal: ne mint igazságok vagy tévedések bebizonyítandó vagy elutasítandó rendszereit, hanem mint a tudatnak olyan jelenségét, amelyet az emberi természet bármely más oldalához hasonlóan kell tanulmányozni – ez az eszme, úgy látszik, a XIX. századnál korábban nem merült fel... A vallások összehasonlító tanulmányozása során hamarosan arra a következtetésre jutottunk, hogy a vallási fejlődés menete – egy bizonyos pontig – mindenütt nagyon hasonló volt, és hogy – legalábbis korai szakaszait illetően – egyetlen vallás sem érthető meg a többivel való összehasonlítás nélkül.”

Első etnológiai tárgyú írását – ezt élete végéig csaknem 300 könyv és tanulmány követi – 1885-ben *On Certain Burial Customs* (Néhány temetkezési szokásról) címmel a londoni Anthropological Society előtt olvassa fel, majd az *Encyclopaedia Britannicát* szerkesztő Robertson Smith felkérésére a „Tabu” és a „Totemizmus” címszavak kidolgozásához fog. „Azok a kutatások – írja később Frazer –, amelyet e címszavak megírása céljából végeztem, jelentették számomra az etnológiával való foglalkozásnak, különösen pedig a vadaknak és barbároknak nevezett visszamaradt fajták rendszeres tanulmányozásának a kezdetét.” E két címszó megírása valóban döntő jelentőségű Frazer életműve számára: ez az a két probléma, amelynek első módszeres kifejtője, s amelynek vizsgálatából legjelentősebb munkái kinőttek. Első könyve a totemizmusról 1887-ben jelenik meg, s a probléma teljes kibontására 1910-ben a *Totemism and Exogamy* (Totemizmus és exogámia) négy kötetében kerül sor. Hasonló a sorsa élete főművének, *Az Aranyágnak* is: első kiadása két kötetben 1890-ben hagyja el a

sajtót, 1900-ban a háromkötetes második kiadás jelenik meg, amelyet 1911 és 1915 között a tizenkét köteté duzzadt (a tizenharmadik 1936-ban került publikálásra *Aftermath* címmel) harmadik átdolgozás követ.

„Egy árnyas fa rugalmas
Szárú, dús levelű ágat bújtat, színaranyból,
Megszentelve a Lenti Világ Júnója nevének;
Rejti e fát a berek, sűrű völgybe bezárja az árnyék.”
(*Vergilius: Aeneis. VI. 136-139.*
Lakatos István fordítása)

Az *Aranyágban* Frazer arra tesz kísérletet, hogy felvázolja az emberi gondolkodás fejlődését a mágia és a vallás egymást követő fokain keresztül a tudományig. („Míg névlegesen az ókori mitológia egy részproblémáját vizsgálom, valójában azokat a sokkal általánosabb érdekű kérdéseket tárgyalom, amelyek az emberi gondolkodásnak a vadságból a civilizációba történő fokozatos fejlődésére vonatkoznak.”) Kiindulópontul Nemit, Diana Nemorensis szentélyét választja, ahol az ókorban a szentély papja – az Erdő Királya – elődjét megölve nyerte el tisztségét, amelyet addig viselt, míg ő maga is áldozatul nem esett utódja kardjának. A szokásra Frazer az ókori irodalomban nem talál kielégítő magyarázatot: elhagyja hát Itália partjait, és messzi útra kél, bejárja Ausztrália bozótjait, felkeresi az afrikai őserdők törzseit, részt vesz a mexikóiak és az ajnuk szertartásain, ott van a német és olasz városok farsangi forgatagában, és meghallgatja az öreg parasztok múlt időket idéző meséit. Amikor útja végeztével ismét kiköt az itáliai partokon, és újra felkeresi Diana szentélyét, nemcsak az Erdő Királya megölésének szokására hoz magával magyarázatot, de felvázolja az emberi gondolkodás történetét is.

Frazer a munkásságának egészére jellemző evolúciós szemlélettel és az összehasonlító módszer alkalmazásával jutott el következtetéséhez. Joggal állapítja meg róla H. J. Fleure, hogy „Frazer a gondolkodás, a hiedelmek és a rítusok evolúciós tanulmányozásának egyik úttörője”, és „Az *Aranyág* az a klasszikus

mű, amely megalapozta az evolúció eszméjét az emberi gondolkodás kutatásában”. Bár Frazer sohasem fejtette ki módszeresen, mi szerinte az evolúció lényege, s nem definiálta a legfontosabb fogalmakat, mint „fokozat”, „eredet” stb. sem, írásaiból világosan kitűnik, hogy az evolúcióról való elképzelése alapjaiban nem különbözik az evolucionista triász másik két vezéralakjának, E. B. Tylornak és L. H. Morgannak a felfogásától. Eszerint a fejlődés unilineáris; az egyező tulajdonságokkal és képességekkel rendelkező ember egy primitív szintről indult el, és mindenütt azonos fejlődési vonal mentén, egymást követő fokozatokon ment keresztül. (“Ha van valamilyen általános következtetés, amely a részletek tömegéből kitűnni látszik, akkor véleményem szerint ez az, hogy a kevésbé fejlett emberi elme minden fajtánál lényegében hasonlóan működik, s ez megfelel annak a lényegi hasonlóságnak, amelyet testi felépítésünkben az összehasonlító anatómia tárt fel.”) Ezzel lehetőség nyílik arra, hogy a szokások, hiedelmek, intézmények összehasonlító vizsgálatával megismerjük a fejlődés menetét, és rekonstruáljuk a megtett út egyes szakaszait. Ehhez három forrásból kell meríteni az anyagot: a primitív társadalmak, az ókori kultúrák és a paraszti folklór köréből. Az összehasonlítás kiterjesztése az utóbbi két területre a *survival* (túlélő elemek) koncepciójának érvényesítését jelenti, vagyis annak feltételezését, hogy ami erőteljes és virágzó az egyik szinten, az babonás hiedelem a következőben.

Ezzel a szemlélettel és ezzel a módszerrel tesz kísérletet Frazer az emberi gondolkodás fejlődésének rekonstruálására. Tylor animista teóriájával ellentétben úgy látja, hogy a kezdet kezdetén a *mágia* áll: a primitív hiedelmek és szokások, szertartások és intézmények (köztük a totemizmus) a mágikus világképben gyökereznek. A racionalista Tylorhoz hasonlóan Frazer is alapvető egyezést lát tudomány és mágia között: mindkettő a természeti törvények ismeretére épül, azzal a különbséggel, hogy a tudomány az igazságon nyugszik, a mágia pedig helytelen felismeréseken alapszik, és ezért áltudomány. A primitív ember elképzelése szerint a természet működésében két törvény érvényesül: a hasonlóság és az érintkezés törvénye; ezek ismeretében, megfelelő eljárások alkalmazásával az ember irányíthatja és befolyásolhatja a természet

folyamatait. Az így felfogott mágiának két oldala van: a pozitív oldal a varázslat, a negatív a tabu: „A pozitív mágia vagy varázslat célja az, hogy előidézze a megkívánt eseményt; a negatív mágia vagy tabu célja az, hogy elkerülje a nemkívánatosat.”

Ez a felfogás nem ismeri a természetfölötti tényezőt – a mágikus gondolkodás szerint nincsenek szellemek vagy istenek, akiktől az ember sorsa és a természet menete függene. A szimpátián alapuló mágia feltételezi, hogy a természetben az egyik esemény minden szellemi vagy egyéni tényező beavatkozása nélkül szükségszerűen követi a másikat. A mágia koncepciója tehát Frazer szerint tudományos: azon a felismerésen alapszik, hogy a természetben változatlan rend és egyformaság uralkodik, s tévedése nem ebben, hanem a résztörvények helytelen megállapításában rejlik. A vallás viszont mind a tudománnyal, mind a mágiával ellentétben áll. Frazer definíciója szerint „a vallás azoknak az emberfölötti erőknek a kiengesztelése vagy kibékítése, amelyekről azt hiszik, hogy a természeti folyamatot és az ember életét irányítják és ellenőrzik”. Az így meghatározott vallásnak két oldala van, egy teoretikus és egy gyakorlati – hit a természetfölötti tényezőben és ennek kiengesztelése, vagy pedig a közreműködéséért való könyörgés. E kettő együttes megléte esetén beszélhetünk vallásról, önmagában sem a hit, sem a hit nélküli cselekvés nem nevezhető vallásnak. A világ fölött uralkodó emberfölötti lényekbe vetett hit a világról alkotott elképzelés átalakulásával jár együtt; az ember feltételezi, hogy a természeti folyamat nem változatlan, hanem a mindenek fölött uralkodó személyes lény akaratának megfelelően megváltoztatható – a vallás tehát ellentmond a változatlan természeti törvények helyes ismeretén alapuló tudománynak, illetve a helytelen résztörvényekre épülő mágiának. Az alapkérdés, amelyre a vallás a mágiától és a tudománytól eltérő választ ad, így merül fel tehát: a természeti folyamatot irányító erők tudatosak és személyesek-e, vagy pedig öntudatlanok és személytelenek?

Ha most a vallás és a mágia gondolkörét egymáshoz való időbeli viszonyukban vesszük szemügyre, akkor – állítja Frazer – a mágiáé az elsőbbség. Mint kifejti: „A mágia és a vallás alapvető elveinek vizsgálata annak feltételezésére ösztönöz, hogy az emberiség történetében a mágia megelőzte a vallást... A személyes

lények fogalma nyilvánvalóan bonyolultabb, mint a képzetek hasonlóságának vagy érintkezésének egyszerű felismerése, és az az elmélet, mely feltételezi, hogy a természeti folyamatot tudatos tényezők határozzák meg, nehezebben érthető, rejtélyesebb, és felfogásához sokkal magasabb fokú értelem és gondolkodásmód szükséges, mint ahhoz a nézethez, hogy a dolgok egyszerűen érintkezésük vagy hasonlóságuk alapján követik egymást.” A vizsgálatok is arra mutatnak – szögezi le Frazer –, hogy a legalacsonyabb szinten élő társadalmaknál – így például Ausztráliában – a mágia általános, míg a vallás – a magasabb hatalmak kiengesztelése vagy befolyásolása értelmében – csaknem ismeretlen; más szavakkal: Ausztráliában mindenki varázsló, de nincsen egyetlen pap sem.

Tehát a mágiát – a világ egyfajta szemléletmódját – a vallás – egy másfajta világkép – váltja fel. Idővel azonban ez a szemlélet sem bizonyul kielégítőnek. A természet titkaiba mélyebben behatoló ember megismeri azt a szabályos egyformaságot, azt a hihetetlen pontosságot, amellyel a természet működik; mint helytelent, elveti a természet vallási magyarázatát, és bizonyos fokig visszatér a mágiának régebbi álláspontjához, immár explicite fejtve ki azt, amit a mágia implicite tételez fel, nevezetesen: hogy a természeti folyamatban rend uralkodik, amelynek törvényeit felfedezve módunkban áll bizonyossággal látni az események bekövetkezését és ennek megfelelően cselekedni. Fejlődésének során az emberi gondolkodás tehát egy magasabb szinten önmagába tér vissza: gigantikus körforgásban a természeti törvények téves felfogásától, a mágia áltudományától a vallás teljesen tudománytalan elképzelésén keresztül a természetben működő személytelen erők helyes, immár tudományos értelmezéséig jut el.

Ennyiben vázoltuk Frazer felfogásának elméleti, módszertani alapjait és az emberi gondolkodás fejlődéséről vallott nézeteit. Bár részletelemzéseiben, konkrét vizsgálataiban Frazer nemegyszer elszakad teoretikus sémájától, és mai felfogásunknak megfelelőbb álláspontot foglal el, végső válasza az emberi gondolkodás menetére [mágia – vallás – tudomány egymást követő szakaszai] ma már nem fogadható el. Konceptiójának tévedései részint a múlt századbeli evolucionizmus mechanikus szemléletmódjából, az

összehasonlító módszer kezdeti hibáiból és a korai társadalomszervezetek funkcionálásának pontatlan ismeretéből adódnak.

Frazer kortársaihoz hasonlóan a fejlődést a természettudományos evolucionizmus hatására az egyszerűtől a bonyolult felé vezető átmenetek sorozatának tartja, s e logika szerint tételezi fel, hogy az egyszerűbb formák mindig megelőzik a bonyolultabbakat. A természet fejlődési folyamatát tükröző séma azonban nem alkalmazható módosítás nélkül az emberi társadalom és kultúra evolúciójára. Ha most figyelmen kívül hagyjuk, hogy az egyszerű és bonyolult fogalmát a kultúrát vizsgáló tudományok nem tisztázták kellőképpen, és hogy a kutató szubjektív megítélésére bízták annak eldöntését: mit tekint egyszerűnek vagy bonyolultnak, s a kérdést tudományos közfelfogásunk alapján vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a társadalom és a kultúra fejlődésében az egyszerű és bonyolult viszonya dialektikus – a funkció fontosságának megfelelően egyes területeken a fejlődés az egyszerűtől a bonyolulthoz vezet, másutt pedig a bonyolulttól az egyszerű felé. Bár ez a korrekció a fejlődés általános szabályszerűségét nem érinti, Frazer deduktív következtetésének érvényességét mégis megrendíti; egyrészt Frazer az emberi elmére való pusztán hivatkozáson kívül nem igazolja, hogy a személytelen erők működésébe vetett hiten alapuló mágia „egyszerűbb” gondolkodás eredménye, mint a személyes tényezők működését feltételező vallás; másrészt, ha ezt el is fogadnánk, a mágia fogalomkörének egyszerűbb volta sem bizonyítaná a vallásnál korábbi megjelenését.

Második ellenvetésünk az összehasonlítás technikájára és a *survival* elvére vonatkozik. Kétségtől jogosult és indokolt az az eljárás, amelyet Frazer követ, hogy a társadalom egyes intézményeit, a kultúra egyes jelenségeit összefüggéseikből kiragadva, az analízis céljaira elkülönítve vizsgáljuk. Az összehasonlításnak ez a technikája azonban csak akkor jár megbízható eredményekkel, ha az intézmények, jelenségek izolált vizsgálata az összkép elemzését követi nyomon. Más szavakkal: előbb komplexumok összehasonlításával kell megállapítani az azonos fejlődési szinten álló társadalmak kultúrájának jellemző vonásait, és az így meghatározott jelenségekből kell megkonstruálni

a fejlődési sorozatot. Frazer módszere fordított: egy a priori kialakított sémához keres adalékokat – elszigetelt vonásokat – eltérő fejlődési szinten álló társadalmaknál. Ennek során a vizsgált jelenségek eredetét és típusos formáját a primitív társadalomban találja meg, majd survivaljeiket az antik kultúrákban és a paraszti folklórban fedezi fel. Survivalról azonban csak akkor beszélhetünk, ha a beható vizsgálat meggyőzött arról, hogy a szóban forgó jelenségeknek valóban értelmetlen, csökevényes továbbvegetálásával állunk szemben, és nem olyan rítussal vagy képzettel van dolgunk, amely szerves része a kulturális szerkezetnek, és ebből funkcionálisan értelmezhető. Más szavakkal: Frazer survivaljei revivalek [megújuló, újjáéledő elemek] is lehetnek, amint ahogy nem egy esetben valóban azok.

De térjünk vissza Frazer végkövetkeztetésére, a mágia, a vallás és a tudomány sorrendi, időbeli viszonyára. Ha figyelmen kívül hagyjuk a definíció problémáját – csak utalunk Lowie-ra, aki pszichológiai indokok alapján a mágikus hiedelmeket és eljárásokat vallásiaknak nevezi, vagy Goldenweiserre, aki szerint mágia és vallás egyetlen egész, a természetfölöttiben való hiedelem két külön, de kapcsolódó területe –, és a funkció kérdését vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy e három kategória: tudomány – mágia – vallás a fejlődés kezdeti szakaszaiban, legalábbis a homo sapiens megjelenése óta egymás mellett, egyidejűleg létezik. Az emberi létnek kizárólagosan mágikus-vallási formája nem képzelhető el; a társadalom fennmaradásának alapvető feltétele a természeti folyamatok jellegének bizonyos mértékű ismerete és a megismert egyszerű igazságok tudatos felhasználása. Bármely emberi közösség számára – ha a látszat ezzel néha ellentétes is – a mágikus-vallási szféra – objektíve – másodlagos jelentőségű; a racionális cselekvés mellett, pontosabban utána foglal helyet. (Elegendő, ha az agrárrítusokra utalunk; nem ismerünk arra példát, hogy a dugványozás vagy vetés műveletét valaha is mágikus eljárás vagy vallásos cselekvés helyettesítette volna.) Az ember a kultúra fejlődésének legkezdetibb szakaszában racionális módon, a tapasztalati úton megismert igazságoknak megfelelően, tehát – legalapvetőbb értelmében használva a szót – „tudományosan” cselekszik. Ami technológiai vonatkozásban, a javak

megszerzésének technikai oldalát (vadászat, halászat, földművelés, gyűjtögetés) illetően érvényes, helytálló szociológiai vonatkozásban is: az az ember, aki tudja, hogyan kell megszervezni egy közösséget és irányítani a létfenntartás cselekvései során, az a természetes vezető; a korai hatalom problémája tehát nem oldható meg – mint Frazer véli – a mágiára vagy a vallásra történő hivatkozással.

A mágia kiegészítő szerepet játszik. Ott jelenik meg az emberi cselekvésben, ahol a racionális, a tapasztalati tudás véget ér. A primitív ember is tudja, hogy a jó terméshez esőre van szükség, de a tapasztalat arról is meggyőzte, hogy racionális eszközökkel képtelen ezt biztosítani; arra pedig még nem jött rá, hogy az irracionális praktikák hiábavalóak. Szenved a betegségtől, és ha bizonyos fokig képes is gyógyítani, ereje a fájdalmakkal szemben korlátolt és véges. A vereségbe azonban nem nyugszik bele, a feszültséget le kell vezetnie, ezért olyan aktust keres, amely megnyugtatja, és reményt kelt benne, hogy bajaitól megszabadul. Ezt a levezetést teszik lehetővé a pszichológiai egyensúlyt biztosító mágikus eljárások. Az ilyen problémák megoldása mellett azonban a mágiának szociológiai jelentősége is van. A vezető hatalmát az az elképzelés támasztja alá, hogy a mágia szabályainak ismeretében biztosítani tudja a közös akciók sikerét, vonatkozzék ez akár vetésre, akár háborús vállalkozásokra. (Frazer ösztönzésére Malinowski mutatta ki nem egy munkájában, hogy a vezető hatalmát milyen mértékben biztosítja a mágikus képességeibe vetett hit, továbbá a törzsi és nemzetségi mitológia, de ugyanő világított rá a korai hatalom és a gazdaság egymást feltételező és kiegészítő voltára is.)

Ha most a valláshoz fordulunk, akkor azt látjuk, hogy a vallás olyan hiedelemrendszer, amely meghatározza az ember helyét a világmindenségben, és választ ad az emberi lét alapvető kérdéseire. A vallás egyúttal sajátos filozófia, amely magyarázza és értelmezi a világ, az ember és a kultúra eredetét. Minden aspektusában, bármilyen is a magyarázatadás, értelmezés módja és formája (a lényeg mindenképpen a természetfölötti szférára való hivatkozás), a vallás lényeges szükségleteket elégít ki; akár azzal, hogy megszabadítja szorongásaitól az egyént, akár azzal, hogy – többnyire a mítosz képeibe öltöztetve – ideológiailag alátámasztja a fennálló társadalmi rendet, s összekapcsolja az embert a

mindenséggel. A vallásnak ebben a keretében, nem szükségszerűen, de gyakran megjelenik a mágia; míg azonban a vallás az emberi lét alapvető kérdéseire irányul és általános, a mágia konkrét problémák felé fordul, és ezért specifikus.

Tudomány (mint a racionális ismeretek rendszere) – mágia – vallás, vagy – ha úgy tetszik – tudomány és vallás a társadalomfejlődés, a gondolkodás korai szakaszaiban tehát egymás mellett létező, egymást kölcsönösen kiegészítő kategóriák. Feltételezik egymást, ugyanakkor azonban ellentétei is egymásnak. Egyéni és társadalmi szükséglet, hogy elméleti és gyakorlati választ keressünk a lét felvetette problémákra; a fejlődés korai szintjein a racionális megismerés határán túleső problémákra az elméleti-gyakorlati válasz vallási-mágikus. A fejlődés során a helyesen felfogott és alkalmazott összefüggések mennyisége és ezzel a racionális megismerés, a tudomány területe egyre inkább növekszik, míg a vallás és mágia, majd a vallás terrénuma összeszorul. A termelési technika és általában a praktikus tudományok fejlődésével előbb a gyakorlati, specifikus oldal, a mágia tűnik el, míg a vallás legtovább ott tartja állásait, ahol pszichológiai szükségleteket még kielégíthet.

A színek tehát, amelyről Frazer *Az Aranyág* befejezésében beszél, módosul. Az emberi gondolkodás szövetében, a szövedék kezdetén a tudomány fehér, a mágia fekete és a vallás vörös fonala nagyjából egyenlő vastagságban és megoszlásban jelenik meg, majd a fehér fonalak növekvő tömegében fokozatosan eltűnik a fekete, hogy a szövedék kétszínű: vörös és fehér legyen. És a szövedék vége? Vörös lesz, vagy fehér? Frazer szerint – „nem tudjuk megmondani. A kezdő részt halvány, pislákoló fény világítja meg. A másik véget felhő és sűrű sötétség takarja el.”

Mi közelebb állunk a szövedék végéhez. A fehér színt egyre erősebben látjuk.

Műve, *Az Aranyág*, mély hatást gyakorolt egész nemzedékünkre.
(T. S. Eliot)

Frazer sorsa az úttörők sorsa: nem egy ösvény, amelyet ő vágott az emberi múlt rengetegében, zsákutcának bizonyult, s a tudomány ma már más irányban törekszik a napfényes csúcsok felé. A tévedések lehetőségét az út kezdetén állva, az érintetlen ősvadon sötét falát méregetve Frazer maga is látta. Mint *Az Aranyág* egyik bevezetésében írja, tudományunk, az etnológia „még a kezdőponton áll, és amit most teszünk, azt újból és jobban el kell végezniük azoknak, akik utánunk jönnek, teljesebb tudással és mélyebb megértéssel”.

De Frazer jelentősége túlnő a szaktudomány határain. Nemcsak tudós volt, humanista is; humanista abban az értelemben, hogy a tudományt nem öncélnak, hanem az emberi haladás előmozdítójának tekintette. A vallások nagy ismerője vallástalan volt. „Nem osztotta a halhatatlanságba vetett hitet – írja róla A. R. Radcliffe-Brown –, amelynek vizsgálatával olyan, szorgalmasan foglalkozott.” Az emberi gondolkodás múltjának kutatója látta, hogy a vallásoknak és a babonás hiedelmeknek a seregei, amelyeknek vonulását annyi kedvteléssel szemlélte, hátrálóban vannak a tudomány csapatai előtt. Az etnológus elmerengett egy letűnt, szétfoszlott vagy omladozóban levő világ barbár szépségein, s a humanista örömet érzett, hogy a szépségekkel együtt a semmibe hull mindaz a fájdalom és szenvedés is, amelyet a tudatlanság sötét hatalmai okoztak az emberiségnek. Emberi kötelességének, a tudomány morális parancsának tartotta, hogy a hasznos pusztításnak ehhez a művéhez maga is hozzájáruljon a vallásetnológia összehasonlító módszerének ütegeivel. Az ágyúkat ő vonta állásaikba, ő irányozta az első lövéseket a vallás és a babona romantikus, de mégis komor bástyái ellen.

Az ügyvéd, az *Advocatus Diaboli* – ahogyan Cocchiara nevezi – a pört, amelyért állásukba vonta a tudomány ütegeit, nem nyerhette meg. Az ügyet – jobb feltételek között, hatásosabb érvekkel – ma más ügyvédek képviselik. De a perdöntő iratokat – *Az Aranyág* és annyi más mű monumentális köteteit – a londoni etnológus és jogász, Sir James George Frazer terjesztette az emberiség ítélőszéke elé.

Bodrogi Tibor

JEGYZETEK

Az idézetek lelőhelyét – az egykötetes angol kiadás példáját követve – nem közöljük.

Abbász, Nagy, v. I. – perzsa sah (1586–1629), területi hódításokkal és a közigazgatás újjászervezésével megerősítette a Perzsa Birodalmat.

Abdera – város az ókori Trákiában, előbb önálló volt, majd Makedónia, később Róma uralma alá került. Lakóit igen ostobáknak tartották.

Abeokuta – a nyugat-afrikai Oguri folyó mellett fekvő város, az egba törzs főhelye.

Abüdosz – az ókorban Felső-Egyiptom egyik legnevezetesebb városa, Ozirisz tiszteletének központja. (A mai Arabat-el-madfúne mellett.)

Acosta, Jósé de – spanyol jezsuita, történétíró (1539–1600), főműve: *Historia moral y natural de las Indias*.

Adam von Bremen (†1080 körül) – német történétíró, 1075 táján írta meg a hamburgi egyházmegye történetét, ennek 4 könyve fontos adatokat közöl Észak-Európa földrajzáról és korai történetéről.

Addison, Joseph – angol esszéíró, költő és politikus (1672–1719), korának kiemelkedő alakja.

Adonisz – a monda szerint Kinürasz küproszi királynak tulajdon leányától, Mürrhától született csodaszép fia.

Adonisz – folyó az ókori Föníciában, ma Nahr Ibrahim. A benne feloldott ásvány időközönként vörösre festi. Az ókori mítoszok szerint a vadkan által halálra sebzett Adonisz vére festi meg.

abzumba – az északnyugati bantuk déli csoportjához tartozó törzs Gabon nyugati részén.

Agni – a tűz istene az óind mitológiában. Villám alakjában jött először a földre. Később elrejtőzött, de Matárisván ismét lehozta az emberekhez. Azóta két száraz fa

összedörzsölésével mindig elő tudják varázsolni. A Védák korában mint az istenek és emberek közötti közvetítő különös tiszteletnek örvendett.

agnus castus (szűzbariska, Mária tenyere, *Vitex Agnus 1.*) – a Verbéna-félék családjába tartozó dél-európai cserje, dús fürtű virágokkal. Az ókorban a görög nők és a Vesta-szüzek csillapítószerül használták.

Agriónia – Orkhomenoszbán és Argoszbán Dionüszosznak a nők által rendezett ünnepe, amelyen a lakoma után találós kérdéseket tettek fel.

aht – lásd *nutka*.

aigisz – a homéroszi mondában Zeusz pajzsa, amelyet gyakran odaad Athénénak. A szót hamis etimológiával a kecske (*aidz*) szóból vezették le, és kecskebőrnek gondolták, amit az istenek védelmül használnak.

ajnu – nyelvileg és antropológiailag egyedülálló nép Jezón és Szahalin déli részén, korábban Dél-Kamcsatkában és a Kuril-szigeteken is.

alfur (alfuru) – a Celebesz északi részén, valamint a Maluku- és Kei-szigeteken lakó népek összefoglaló elnevezése.

alged – törzs Kelet-Afrikában.

Algidus-hegy – az Albanói-hegyeknek Velletri és Tusculum között elterülő része.

algonkin (algonquin) – észak-amerikai indián népcsalád, legismertebb törzsei: delavar, blackfoot, odzsibvé, csejenne.

Alküonia (Alküonia limné) – kis tó a görögországi Argoszbán. A régiek felfogása szerint feneketlen mélységű; ezért az alvilág egyik lejárátának tekintették.

Allatu v. Ereskigal – a legfőbb babiloni alvilági istennő, „az alsó világ úrnője”.

Alma – patak a római Campagnán, a Tiberisbe ömlik.

ama-kosza v. ama-xosza (ama = emberek, kosza = főnök) – a kafferok (Dél-Afrika) legnevezetesebb törzse.

Amboina – a Maluku-szigetek csoportjához tartozó sziget Seramtól délkeletre (Indonézia).

Amoj (Amoy, Hsziamen) – a délkelet-kínai partvidék előtt, Tajvannal szemközt fekvő sziget, jelentős kikötővárossal.

Amon, Ammon – az ókori egyiptomiak vallásában az istenek királya.

Andaman-szigetek – Indiához tartozó szigetcsoport a Bengál-öbölben.

Angoy v. *Kabinda* (Cabinda) – ország a nyugat-afrikai Loango-parton, Kakongo szomszédságában.

animizmus (a latin anima = lélek szóból) – az emberiség fejlődésének korai szakaszában kialakult felfogás, amely szerint minden tárgy és természeti jelenség alapja a benne lakó, tevékenységét irányító láthatatlan lélek.

Anna – Nagy-Britannia és Írország királynője (1702–1714).

Annam – Dél-Vietnam régi kínai neve, a gyarmati időkben Francia-Indokína egyik protektorátusi területe. Ma Trungbo.

Antoninusok – II. századi római császárok (Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus). Antoninus Pius (138–161) római császárról nevezik őket így.

antropomorfizmus – emberi tulajdonságok átvitele a természeti jelenségekre és az istenekre.

anula – törzs Észak-Ausztráliában.

Ápisz – az ókori Egyiptomban a memphiszi Ptah isten bikája, Ozirisznak mint holdistennek élő földi képe.

Arakan – kerület Délkelet-Burmában.

Aranypart (Gold Coast) – Afrikában Felső-Guineának az Assini és a Volta folyók torkolata, illetve az Elefántcsontpart és Togo közötti nehezen megközelíthető partszakasza; korábban angol gyarmat; ma Ghana.

araukán indiánok – Chilében és Argentína nyugati területein élnek. Lélekszámuk ma kb. egymillió.

Ardea – az ókorban a latiumi rutulok legfontosabb városa a Numicus folyó mellett. Az i. e. V. század óta római kolónia.

Ardeni-erdő (Forest of Arden) – régi angliai erdő [Warwickshire-ban és más középső kerületekben]. Ma már csak kis maradványai vannak meg.

arékadió – lásd *betel*.

Argosz – terület az ókori Görögországban, a Peloponnészoszon.

árja népek – az indoeurópai népeknek, illetve nyelveknek a XIX. század folyamán elterjedt elnevezése.

Arrianosz (Arrianus Flavius) – görög író (i. sz. 95–180), a sztoikus Epiktetosz tanítványa, történeti és földrajzi művein kívül kiegészítette Xenophónnak a vadászatról írott munkáját.

arunta = *aranda* – törzs az Eyre-tó vidékén Dél-Ausztrália államban.

Aru-szigetek – a Maluku-szigetekhez tartozó csoport Kelet-Indonéziában, Új-Guineától délre, az Arafura-tengerben. Lakói alfurok.

asanti – az akan népek csoportjához tartozó nép Ghanában. Az asanti királyság 1700 körül alakult ki, és 1901-ig, az angol hódításig állott fenn.

aszályfű (Eleusine Gärtn) – a gramineae (pázsitfűfélék) család genusa 6 fajjal, tropikus és szubtropikus tájakon vadon is nő, termesztik is. Fontos gabonanemű, kenyérfélét és sört készítenek belőle. Szára rostjai kötélnek használhatók.

Aszklépiosz (Aeszkulapiosz) – a gyógyítás istene az ókori görögöknél. Tisztelete Tesszáliából terjedt el. A mítoszok szerint Apollón gyermeke. Leghíresebb szentélye Epidauroszban állt.

Asztarté (Asztarót, Isztár) – a szerelem és a termékenység istennője az ókori élő-ázsiai népek mitológiájában. Eredetileg föníciai isten. Kultusza Kübelé, Magna Mater stb. néven a görög-római területeken is elterjedt.

Athamasz – a görög mitológiában Aiolosz tesszáliai király és Enareté fia, Orkhomenosz királya. Először Nephelét, a felhőistennőt vette feleségül, ez Phrixoszt és Hellét szülte neki. Később Inót, Kadmosz leányát vette el. Nephelé erre szárazsággal sújtotta az országot. Ino ekkor fel akarta áldoztatni Phrixoszt Zeus Laphüosztiosz oltárán. De Nephelé egy aranygyapjas kost küldött, amely a levegőn át elvitte gyermekeit. Hellé a tengerbe zuhant, amelyet róla

Hellészpontosznak neveztek. Phrixosz megérkezett Kolkhiszba, s itt feláldozta a kost Zeusznak (aranygyapjú). Athamaszt később a nép Phrixosz és Hellé miatt fel akarta áldozni Zeus oltárán, de Phrixosz fia, Kütisszorosz közbelépett; közölte, hogy Phrixosz él; ezzel megmentette nagyatyját a nép dühétől, de magára és nemzetségére vont Zeus haragját. Ettől kezdve a nemzetség minden elsőszülöttjét az istennek áldozták. Héra később örültséget bocsátott Athamaszra, ez szarvasnak vélte és megölte Inótól született egyik fiát, Learchoszt; Ino a másik fiúval, Melikertésszel Athamasz üldözése elől a tengerbe vetette magát. Ino itt Leukothea néven tengeri istennővé vált, fia pedig Palaimon néven tengeristenné. Athamasz kigyógyult örültségéből, s farkasok jelölték ki új letelepedési helyét, a róla elnevezett vidéket. Itt elvette Themisztót. Ez meg akarta ölni Ino gyermekeit, de tévedésből a sajátjait gyilkolta meg, s mikor felismerte tévedését, öngyilkos lett.

athapaszk – az Alaszkától a Hudson-öbölíig terjedő vidéken lakó, azonos nyelvcsaládhoz tartozó indián törzsek neve. Legismertebb törzsük az apacs és a navaho.

Athénaiosz – görög grammatikus és rétor az i. sz. II. században. Nevezetes műve, a *Deipnoszophisztai* mintegy 1500 elveszett műből ad kivonatot és részleteket.

Athribisz – jelentős ókori alsó-egyiptomi város; az egyiptomi mitológia szerint egy Atrib nevű egyiptomi uralkodóról nevezték el.

Attisz (Attesz) – frígiai isten, kultuszának fő helye a kis-ázsiai Pesszinusz. A monda szerint Agdisztisz szerelmes belé, s minthogy nem nyeri el, megőrjíti, s az ifjú örültségében saját magát kasztrálja. Más változatok szerint Kübelé istennő szereti Attiszt, szüzességi fogadalmat tétet vele, s mikor nem tartja meg, megöli Attisz kedvesét, mire a gyászában őrjöngő ifjú öncsonkítást követ el. Más monda szerint viszont Zeus féltékenységből egy vadkant küld ellene, s az halálra sebzti Attiszt. – Kultusza a római császárság egész területén kimutatható.

Atum (Aton) – egyiptomi napisten, napkorongnak ábrázolják, sugarakkal, amelyek kezekben végződnek. Kultuszának központja Héliopolisz.

Auxészia és Damia – az ókori görögországi Aiginában tisztelt termékenység-istennők; olajfából készített térdelő szobrukhoz az a monda fűződik, hogy eredetileg az epidaurosziak állították fel ezeket a delphoi jósda rendeletére egy éhínség elhárítására, s utóbb az aiginaiak elraborták őket. Tiszteletük később Görögország többi részében, sőt az utóbbi Itáliában is elterjedt (Dea Bona).

Avebury, John Lubbock – angol politikus és tudós (1834–1913). *Prehistoric Times* és *Origin of Civilisation* c. archeológiai munkái mellett számos népszerű növény- és állattani művet írt.

Aventinus – Róma hét halmának egyike.

aventurin (avanturin) – sajátosan csillámló kvarcféleség, nagyobb dísz tárgyak készítésére használják.

awa-nkonde = *ngonde* – a tanganyika-bantu csoporthoz tartozó nép Tanganyika és Észak-Rhodesia határvidékén, a Nyassza-tótól északnyugatra.

Azingo (Ajingo) – tó Kongóban, az Ogove folyótól északra.

azték – az utó-azték nyelvcsalád nahua-csoportjához tartozó indián nép a mexikói felföldön. Magas kultúrát hozott létre. Az aztékok birodalmát a spanyolok döntötték meg (1519–21).

Babar-szigetek (Baber-szk.) – a Maluku-szigetekhez tartozó szigetcsoport (Indonézia).

badaga (bádágur, badakár, burgher) – Élő-India déli részén, a Neilgherry (Nilgiri) Hills vidékén élő földművelő nép.

Baffin-föld – sziget az észak-amerikai sarki szigetvilágban a Labrador-félszigettől északra.

baganda = *ganda* – bantu nép Délnyugat-Ugandában.

bagóba – maláj törzs a Fülöp-szigetekhez tartozó Mindanao szigetén, a Davao-öböl vidékén.

bahima – a kelet-afrikai nagy tavak (Tanganyika, Kivu, Viktória) vidékén létrejött államalakulatok bevándorolt,

keleti-hamita uralkodó rétegének egyik megnevezése (hima, huma, tussi, hinda, hema stb.).

Bailly, Jean Sylvain – francia államférfi és csillagász (1736–1793), Laplace barátja. Különösen nevezetesek a Jupiter holdjairól írott munkái. 1789-ben a nemzetgyűlés tagja lett, majd Párizs polgármestere, 1793-ban kivégezték.

bakuba = *kuba* v. *bushongo* – a közép-bantuk csoportjához tartozó nép Dél-Kongóban, a Kasai, Lulua és Sankuru folyók által határolt területen.

Balder (Baldur, Baldr) – az északi germán mitológiában a nyár istene, Odin és Frigg fia.

bandzsar (banjar) – nyugat-afrikai törzs.

banioro (banyoro) = *nyoro* – törzs Uganda déli részén, az Albert-tótól keletre.

Banks-szigetek – a melanéziai Új-Hebridákhoz tartozó szigetecsoport (Óceánia).

banyan (banyana) – (*Ficus bengalensis*) Kelet-Indiában élő növény, kaucsukot, lakkfestéket, gyantát nyernek belőle. Gyümölcse ehető.

bapedi = *pedi* – a szoto-csuánok (északi-szótok) egyik alcsoportja a délafrikai Transvaal középső részén.

bara – nép Madagaszkár délnyugati részén.

barea – az abesszíniai felföld egyik hamita nyelvű néptörzsének neve. Tagjainak nagy része mohamedán. A községekben a vének tanácsa dönt. A bareákat tekintik Abesszínia őslakosságának.

bari – a Fehér-Nílus vidékén élő néger nép; vitézségéről híres. Növénytermelők. Patriarkális nagycsaládokban élnek, egyéb társadalmi szervezetük nincs.

basuto (bászuto, szoto) – a délkeleti bantukhoz tartozó nép a brit védnökség alatt álló Basuto-földön (Dél-Afrika).

baszoga = *szoga* – bantu nép Ugandában, a Viktória-tótól északra.

Batchelor, Rev. John – számos művet írt az ajnuokról. (*The Ainu and their Folk-Lore...* London, 1901; *The Ainu of Japan*. London, 1892; stb.) Lefordította ajnu nyelvre a bibliát.

batak (batta) – több csoportra oszló nép Észak-Szumátrán.
becsuána = *csuána* – a bantuk szoto-csuána csoportjának egyik ága a dél-afrikai Becsuánaföldön.

Behtyerev, Vlagyimir Mihajlovics – (1857–1927) kiváló orosz orvos. Számos nagy jelentőségű orvostudományi munkáján kívül írt egy etnográfiai művet a votjákokról.

Bel v. Baal – babilóniai isten, az ég és föld ura.

Beltane (Beltene, Beltine, Beal-Tene) – a kelta május 1. és az ezen a napon tartott ünnepség.

Benfey, Theodor – német filológus (1809–1881), a migrációs elmélet megalapítója a folklórban. Indiát tartotta az európai mesetémák őshazájának.

berawan – a sarawaki Baram folyó vidékének lakói (Borneo, Indonézia).

Berosszosz – babilóniai pap Nagy Sándor és az első Szeleukidák korában (i. e. IV–III. század). Görög nyelven három könyvből álló történeti munkát írt Babilonról. E mű töredékeit Josephus Flavius és más történetírók őrizték meg.

beszizsi – az ún. primitív maláj réteghez tartozó népcsoport a Maláj-félsziget déli részén, Selangorban.

bétel – különösen Dél- és Délkelet-Ázsiában elterjedt élvezeti szer, amelyet a bételpálma (*Areca catechu*) megpörkölt magvaiból és a bételbors (*Piper bettle*) leveleiből és virágaiból készítene. A bételt dohánnal vagy korallmésszel együtt rágják.

bhil – indoírani nyelven beszélő nép Indiában, Bombay és Rádzsasztán tartományokban. India egyik legrégebbi népe.

Bilaspur – város és régebben körzet a közép-indiai Madhya Pradesh államban.

bilkula – a szelis (szalis) nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs a kanadai Brit Columbia nyugati részén, a Bella Coola folyó vidékén.

binbinga – törzs Észak-Ausztráliában, a Carpentaria-öböl déli részén, a McArthur folyó vidékén.

Bismarck-szigetek – szigetcsoport Új-Guineától északkeletre. Főbb szigetei: Új-Britannia, Új-Írország,

Admiralitás-szigetek.

biszalta – ókori trák nép, egy ideig trák királyok uralkodtak felettük; Nagy Sándor makedón uralom alá hajtotta őket.

Bithünia – ókori ország Kis-Ázsia északnyugati részén. I. e. 264–73 önálló királyság, majd római provincia.

blackfoot indiánok – az algonkin nyelvcsaládhoz tartozó síksági indiánok törzsszövetsége. Maradványaik a kanadai Alberta tartományban és az USA-beli Montana államban élnek.

Boas, Franz (1858–1942) – német származású amerikai etnológus. Főleg az észak-amerikai indián törzsekkel foglalkozott.

Boiótia – terület az ókori Görögországban. Legjelentősebb városállama Thébai.

Boma – kongói kikötőváros.

Boni, Giacomo – kiváló olasz régész (1859–1925), a római Forumon végzett ásatásokat.

Bonifác, Szent – angolszász misszionárius (672 körül–754 v. 755), Thüringiában, Hessenben, Bajorországban és a frízek körében terjesztette a keresztény vallást. Számos kolostort alapított.

Bormosz v. *Borimosz* – gyászdal. Bormosz tulajdonképpen az ókori Bithünia lakosságának aratódalaiban siratott ifjú neve. A monda szerint vizet akart meríteni atyja aratói számára egy forrásból, és nyomtalanul eltűnt.

bororo – dél-amerikai indiánok a Mato Grosso belső területein.

Bourbonnais – Franciaország egykori tartománya.

Brailsford, Henry Noel – angol újságíró, író (1873–1959). Több könyvet írt utazásairól.

bribri – a csibcsa nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs Costa Rica északi részén.

Brie – egykor grófság Franciaországban.

Brihaszpati – (a. m. az imádság ura) a papi tevékenység megszemélyesítője a védikus teológiában; papköltő, aki az istenek tetteit magasztalja.

Brobdingnag – az óriások országának neve Swift *Gulliver utazásai* c. művében.

Brooke, Sir James (1803–1868) – angol katona, utazó és sarawaki radzsa. 1839–40-ben a brunei-i szultánság déli tartományát alkotó Sarawakban a szultán megbízásából leverte a bennszülöttlázacást, és ezért a szultán Sarawak helytartójává nevezte ki. Később Sarawak független urának ismerték el. Halála után unokaöccsei örökölték a méltóságot.

Brown, Georg – kanadai újságíró és politikus (1818–1880), harcolt az észak-amerikai brit kolóniák föderációjának létrehozásáért.

Brugsch, Heinrich Karl – neves német egyiptológus (1827–1894).

bubi (báobi) – a nyugat-afrikai Biafra-öbölben, a kameruni partok előtt fekvő Fernando Póo-szigeten lakó nép. Az északnyugati bantuk csoportjához tartozik.

bugi – nép Celebeszen és a környező szigeteken. Tagjai mohamedán vallásúak.

bukaua – az ausztronéz nyelvcsaládhoz tartozó törzs Északkelet-Új-Guineában.

Bunyoro (Unyoro) – vidék Afrikában a Viktória- és az Albert-tó között; régebben önálló királyság volt. Jelenleg Ugandához tartozik.

Buphonia – bikaáldozat, amelyet Athén városában Zeusz Polieusz ünnepén hajtottak végre.

Buru (Buro) – a Maluku-szigetek csoportjához tartozó sziget Kelet-Indonéziában.

busman (bushman) – régebben egész Dél-Afrikában elterjedt, ma a Kalahari- és a Namib-sivatag vidékén élő nép. Alacsony termetűek. Vadászatból és gyűjtögetésből élnek.

Búto – az ókori Alsó-Egyiptom egyik istennője. Az egyiptomi mitológia szerint Ízisz nála szülte Hóruszt, akit Búto nevelt fel.

Buzirisz – ókori egyiptomi város a Nílus mellett, az egyiptomi mitológia szerint itt feküdt Ozirisz isten sírja. De

Ozirisznak más sírját is tisztelték, Memphisz mellett.
Büblosz (Byblos, semita nyelven Gebal) – jelentős ókori föníciai kereskedőváros a szíriai tengerparton.

Calabar – a Biafra-öböl alacsony partvidéke Afrikában (Nigéria).

Calabar (Kalabár) – kikötőváros Nigériában, a Cross folyó torkolatánál. Régi neve Old Calabar.

Campbell, John Francis of Islay – skót tudós (1822–1885), főleg skót mesékkel, népszokásokkal foglalkozott.

Cape York – félsziget az ausztráliai Észak-Queenslandben.

Capitolium – a Róma egyik halmán, a Mons Capitolinuson álló épületek; itt állt Jupiter Capitolinus temploma.

Carpentaria-öböl – öböl Észak-Ausztráliában, Arnhem-föld és a Cape York-félsziget között.

carrier = takulli – indián törzs Kanada Brit Columbia tartományában. Halászok és hajósok.

Carver, Jonathan – angol utazó (1732–1780), bejárta Észak-Amerika belső vidékeit. Hosszú utazásáról értékes művet írt (*Travels through the interior parts of North Amerika*, London, 1774).

Catlin, George – észak-amerikai festő és etnográfus (1796–1872). Számos utazást tett Észak- és Dél-Amerika indiánjai között, s több művet írt róluk.

Cayor – terület a nyugat-afrikai Szenegálban. Régen önálló wolof királyság volt.

cecauf – a déné nyelvcsaládhoz tartozó nahane indiánok egyik csoportja az északnyugat-amerikai tengerparton.

Chaka (1787–1828) – a délkeleti bantukhoz tartozó zuluk uralkodója. Új harcmódor, fegyverzet és hadszervezet kialakítása után nagy területekre terjesztette ki uralmát.

Chiloe – sziget Chile partjai előtt. Lakói az araukán nyelvcsaládhoz tartozó indiánok.

cinet – a kókuszdió szárított rostjaiból font kötél vagy zsinór neve a melanéziai Fidzsi-szigeteken.

Clarke, Edward Daniel – angol utazó (1769–1822), bejárta Európa nagy részét, továbbá Kis-Ázsiát, Szíriát és

Egyiptomot. Utazásáról írott beszámolóit *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa* címen 11 kötetben jelentek meg (London, 1819–24.).

Cocchiara, Giuseppe – kiváló olasz néprajzkutató, palermói egyetemi tanár (1904–1965).

Comminges – vidék Franciaországban, egykori grófság.

Compitalia – ünnepély a régi rómaiaknál a keresztutaknál álló oltárokon imádott istenek, a Lares Compitales tiszteletére.

Concordia – (latinul = egyetértés) az egyetértés istennője a régi Rómában.

Constantinus, Flavius Valerius, a Nagy – római császár (306–337), 323 után fokozatosan államvallássá tette a Római Birodalomban a kereszténységet.

Cora – régi római város a volscus hegyek között. Ma Cori.

Cormac Mac Art – III. századi, jelentős hatalommal rendelkező ír király.

covenanter – a. m. a Covenant tagja. A Covenant a skót presbiteriánusoknak hitük és osztályérdekeik védelmére a XVI. század végén alapított szövetsége.

Cumont, François Valéry Marie – belga vallástörténész (1868–1947). Fő művei a Mithrasz-kultusszal és a manicheizmussal foglalkoznak.

curry – erős fűszerekkel készített indiai mártás vagy e mártással készült húsétel.

curumbar, *kurumbár* – a dél-indiai Neilgherry (Nilgiri) Hills vidékén lakó törzs.

csám – ausztróázsiai nyelvet beszélő nép Vietnamban és Kambodzsában.

cserkesz = *adige* – Észak-Kaukázusban élő kaukázusi nyelven beszélő nép. Állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoznak. Mohamedánok.

cserokí – az irokéz nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs az USA délkeleti részén, a két Carolinában, Georgiában és Tennessee-ben.

csikito (chiquito) – dél-amerikai indián törzs a Madeira és a Paraguay közötti vízválasztó környékén (Bolívia).

csilkotin – az athapaszk nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs Kanada Brit Columbia tartományában, a Fraser folyó vidékén.

csin – burmai kifejezés a dombok lakóinak, speciálisan a Manipurtól délre lakó kuki nép különböző ágainak jelölésére (Burma).

csinuk – a penuti nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs Brit Columbia és Washington állam határvidékén.

csiriguáno – a tupi nyelvcsaládhoz tartozó dél-amerikai indián törzs Délnyugat-Bolíviában, az Andes-hegységben.

dajak – különféle borneói törzsek összefoglaló elnevezése. Két nagy csoportját különböztetjük meg: a tengeri dajakok v. ibánok és a szárazföldi dajakok csoportját.

dakota – a hoka-sziu nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indiánok legnagyobb csoportja Észak- és Dél-Dakota államokban.

Danaé – a görög monda szerint Argolisz királyának leánya. Egy jóslat miatt atyja elzárva tartotta. Zeusz aranyeső formájában egyesült vele; e viszonyból született Perszeusz.

Danger-szigetek – szigetcsoport a Csendes-óceánban, Nyugat-Poinéziában, a Cook-szigetektől északra. Fő szigete Pukapuka.

Dasius (Dasziosz), Szent – a legenda szerint keresztény katona volt, aki a Diocletianus alatti keresztényüldözésnek esett áldozatul Durostorumban.

De Barros, João – portugál történész (1496–1570), megírta a portugál tengeri utazások és hódítások történetét.

Deir el-Eah'ri – egyiptomi hely a Nílus nyugati partján, Karnakkal szemben, gazdag sírokkal, amelyeket Maspero tárt fel, valamint egy Hatsepszut királyné által emelt nagyszerű templom romjaival. A templom falain szép festmények maradtak fenn.

Dendera – észak-egyiptomi falu, közelében fekszenek Hathor istennő templomának romjai.

déné v. *tinneh* – észak-amerikai indián nyelvcsalád, ide tartoznak többek között az athapaszkok.

Dénes, Szent, párizsi – a legenda szerint Párizs püspöke és a keresztény hit vértanúja, állítólag a VI. században élt, Franciaország védszentje.

dieri – törzs Ausztrália déli részén, az Eyre-tó és a Cooper's Creek mellett.

Diodetianus – római császár (284–305).

Diodorus Siculus – Julius Caesar és Augustus idején élő szicíliai görög történetíró. Világtörténete az őskortól i. e. 58-ig történt eseményeket tárgyalta. A műnek csak töredékei maradtak fenn, ezek fontos források.

Dioklész – a görög mitológiában eleusziszi király vagy pedig Eleuszisz megarai parancsnoka, akit Thészeusz legyőzött. Az ő tiszteletére ülték Megarában tavasszal a Diokleia-ünnepet.

Dodge, Grenville Mellen – amerikai mérnök és katonatiszt (1831–1916). Részt vett az amerikai polgárháborúban, a Pacific-vasút építésének főmérnöke volt.

Dodwell, Edward – angol óorkutató (1767–1832), beutazta Görögországot, és jelentős archeológiai műveket írt.

Donar (Thunar, Thor) – a mennydörgés istene a germán mitológiában.

drüasz (többes száma drüadok) – a görög mitológiában a fát védelmező nimfa.

Drünemeton – a kis-ázsiai galaták gyülekezőhelye.

Duchesne, Louis Maria Olivier – francia történetíró, vallástörténész (1843–1922). A középkori Rómáról, a kereszténység eredetéről és a keresztény egyház történetéről írt több kiváló művet.

dugong (Halicore) – emlősállat, a szirének rendjébe tartozik. A Vörös-tengertől Ausztráliáig terjedő területen a trópusi tengerek sekélyes part menti vizeinek lakója. Legismertebb faja az indiai dugong vagy habléány. Teste halforma, hossza 3-5 m, farkúszója lapított.

Duke of York – a melanéziai Új-Britannia és Új-Írország között fekvő szigetcsoport.

durián (durio, cibetfa) – a *Bombacaceae* családkhoz tartozó genus, sokféle faj közül a Délkelet-Ázsiában termelt *Durio zibethinus* termése emberfej nagyságú, a kókuszdióhoz hasonló, igen kedvelt gyümölcs. Nemcsak húsát, hanem galambtojás nagyságú magvát is fagyasztják.

Durostorum – az ókorban római kolónia a Duna partján. Ma Szilisztria (Bulgária).

Dzsambi (Jambi) – tartomány Indonéziában, Szumátra keleti partján. A terület független mohamedán szultanátus volt. 1901-ben a hollandok elfoglalták.

Ea – a sumerok és babiloniak egyik legfőbb istene. A tenger és a föld alatti források ura, a termékenység istene, a tudományok, mesterségek védnöke, nagy gyógyító.

East Cape – Új-Zéland legkeletibb pontja.

Edda – az óizlandi irodalom két fontos emléke: a régebbi, verses és az újabb, Snorri-féle prózai Edda. Az előbbi ősi, mitikus és mondái dalok gyűjteménye, az utóbbi költészettani kézikönyvféle, de szintén sok régi költeményt és mondái, mitológiai részletet tartalmaz.

edonok – trák törzs, II. Fülöp uralkodása óta Makedóniához tartoztak.

Edward, Hitvalló – az angolszászok királya (1042–1066), kegyességéért és a papság iránti bőkezűségéért kapta melléknevét. Egyengette Hódító Vilmos útját az angol trónra. Utóda, Harold alatt foglalták el a normannok Angliát.

egba – a Nigériában élő jorubák egyik altörzse.

Egeria – a régi latin mondában jóstehetséggel megáldott forrásnimfa, a terhes nők védője, Numa Pompilius király neje (vagy szeretője) és tanácsadója.

Egerius Laevius (Manius) – A hagyomány szerint Tusculumból származott; a latin szövetség diktátoraként felszentelte Diana ariciai szentélyét.

Eleuszisz – ősi város Attikában, Athén mellett. Déméter, Perszephoné és Dionüszosz titkos kultuszának színhelye (eleusziszi misztériumok).

Élisz – terület az ókori Görögországban, a Peloponnészoszon. Itt feküdt Olümpia.

Emblica officinalis – trópusi növény, gyümölcsét orvosságnak is használták.

Endümión – a görög mitológiában Zeusz (vagy Aethliosz) és Kalüké szép fia. Szelénének, a hold istennőjének szerelmese. Más monda szerint a káriai Latmosz hegyén pásztorkodott, s Zeusz örök álmot, örök ifjúságot és halhatatlanságot adományozott neki. Szeléné minden éjjel leszállt az égről, hogy a szép alvót megcsókolja. Ázsiában szép pásztorfiúnak tartották, akibe Szeléné, a hold istennője beleszeretett, s mióta örök álmát alussza a Latmosz-hegy egyik barlangjában, éjszakánként felkeresi.

Epheszosz – jelentős ókori görög város Kis-Ázsiában.

ephoroszok – (= felügyelők) a legelőkelőbb tisztviselő-testület az ókori Spártában, 5 tagból állott. Az ephoroszok ellenőriztek minden más állami tisztviselőt.

Epidaurusz – ókori görög város a Peloponnészoszon, híres Aszklepiosz-szentély állt a közelében.

Erekhteusz – Athén város félig kígyó alakú, mitikus hőse és királya, a Föld fia; a monda szerint ő vezette be Athéné istennő tiszteletét a városban; templomot emelt tiszteletére, és megalapította a Panathénaia ünnepet.

Ergamenész – görög műveltségű etiópai király az i. e. III. században. Megtörte országában a papok hatalmát.

erika (*erica*)-fa – (hanga) sokféle faja él, elsősorban Afrikában.

Erikhthoniosz – 1. Trója vidékének gazdag királya, 2. Erehteusz másik neve Attikában.

Erin – Írország régi kelta neve.

Észak-Uist – a Hebridák csoportjához tartozó sziget Skócia nyugati partjai előtt.

Eudóxosz – kiváló görög csillagász, matematikus és orvos (i. e. 408–355), hosszú utazásokat tett, majd az athéni Akadémián Platón mellett tanított. A tudományos sztereometria megalapítója.

euhemerizmus – Euhemerosz görög írótól (i. e. 300 körül) származó elmélet, amely szerint az istenek eredetileg kiváló emberek voltak, akiket haláluk után isteni tiszteletben részesítettek.

Eumolposz – a görög mitológiában Poszeidónnak és Chionénak, Boreasz leányának fia. Trákia királya lett, és az eleuszisziak mellett harcolt Erekhtheusz athéni király ellen. Az egyik monda szerint fiával együtt elesett e harcban, más monda szerint csak a fia esett el, ő maga pedig békét közvetített a két fél között. Ennek értelmében az eleuszisziak alávetették magukat az athéniaknak, de a misztériumok teljesen az ő hatáskörükbe kerültek. Eumolposzt tekintették e misztériumok alapítójának. Utódai, az Eumolpidák körében öröklődővé vált az eleusziszi hierophantész cím. A hierophantész az eleusziszi misztériumokban szereplő főpap, az ő tisztje volt a beavatottaknak felmutatni a misztikus szekrények tárgyait, továbbá ő vezette a hagyományos himnuszok éneklését.

Európe (Európa) – eredetileg az észak-görögországi Epeirosz főistennője. Később isteni kultusza elhomályosodott, a mítosz főnóciái királylánynak mondta, akit Zeusz bika képében elragadott, megejtett, s a tengeren át Krétába vitt. Utódai a sziget hatalmas királyai.

eve (ewe) – a szudáni nyelvek csoportjához tartozó nép Togóban és Dél-Dahomeyban.

evenki = *tunguz* – szibériai és észak-kínai mongoloid nép. A legutóbbi időkig nomád életmódot folytattak, és törzsi szervezetben éltek.

eve nyelvek – a szudáni nyelvek nigritikus csoportjához tartozó anglo, ge, gu-alada, fong, mahi dialektusok összefoglaló elnevezése.

Ezékiel – zsidó próféta, Nebukadnecár idején őt is a babiloni fogságba hurcolták (i. e. 597). A hagyomány szerint jelentős szerepet játszott a babiloni fogságban élő zsidók megszervezésében. Beszédei a bibliának róla elnevezett könyvében találhatóak.

Ézsaiás (Jesája) – nagy zsidó próféta, az i. e. VIII. században élt. A hagyomány szerint Juda királya, Menasse megölette.

fan = pangve – bantu nép Gabon vidékén (Nyugat-Afrika).

Fasoda (Fashoda, Kodok) – helység Szudánban.

Fazogli (Fazokl) – helység és vidék a Kék-Nílus mentén, az etiópai határ közelében, Kelet-Szudánban.

Fernando Póo – sziget a nyugat-afrikai Kamerun partvidéke előtt. Fővárosa: Santa Isabel.

Feuillet, Octave – francia író (1821–1890), érzelgős regényeit a XIX. században igen kedvelték.

Firmicus Maternus, Julius – i. sz. IV. századi római (szicíliai) író, nevezetes asztrológiai munkát írt a csillagoknak az emberek sorsára gyakorolt hatásáról. Később keresztény hitre tért, és a pogány vallásokról írt munkájában azt követelte a császároktól, hogy irtsák ki a pogányságot.

Fison, Lorimer – ausztráliai etnológus (1832–1907), a társadalmi szervezetek kutatására specializálta magát.

Flamen dialis – Jupiter papja a régi Rómában.

Fleure, Herbert John – angol földrajztudós, antropológus (1877–1969), számos művet írt az emberi fajokról s az európai népekről.

Flores – sziget Indonéziában, Celebesztől délre.

Fowler, William Warde – angol ornitológus és történetíró (1847–1921).

földjós – lásd *geomantia*.

Franche-Comté – Franciaország egyik régebbi tartománya az ország keleti részében. Egy időben burgund grófságnak is nevezték. Székhelye Besançon.

Fraser – folyó a kanadai Brit Columbia tartományában. A Vancouver-szigettel szemben ömlik a tengerbe.

Fratres arvales (= mezei testvérek) – az ókori Rómában Dea Dia istennő tiszteletére alakult tizenkét tagú papi testület, amely a föld termékenységéért imádkozott. Dea Dia valószínűleg azonos Ceresszel.

Frey (Freyr) (= úr) – az északi germán mitológiában a nap, az eső és a termékenység istene.

Frigg – az északi germán mitológia egyik istennője, Odin felesége.

Frígia (Phrúgia, Phrygia) – terület Kis-Ázsia északnyugati részén. Lakói, a phrügek i. e. 1000 k. önálló királyságot alkottak; ezt a lüdek hódították meg, majd a perzsák; később Nagy Sándor hatalmába kerül. Az i. e. III. század közepén a galaták telepedtek itt meg, majd római provincia lett.

Gabon v. *Gabun* – Nyugat-Afrikában a Komo, Remboe és több kisebb folyó öböllé szélesedő torkolata.

gael – kelta nyelv, ma is él Skóciában, Írországban és Man szigetén.

gájó (gayo) – Észak-Szumátra középső, hegyes vidékének lakói, földművelők és állattenyésztők, ügyes iparosok. Mohamedán vallásúak.

Galatia – a kelta gallok (galaták) lakóhelye Kis-Ázsiában.

Galela – város, körzet és törzs Észak-Halmaherán (Kelet-Indonézia).

galla – kelet-afrikai nép Etiópiában és Kenyában, földművesek és állattenyésztők. Többségük keresztény és mohamedán, de a hegyek között lakók régi pogány vallások hívei.

Ganésza – az ind mitológiában a Sivát követő alsóbbrendű istenekből álló csapat vezére, a tudomány és okosság megszemélyesítője.

Gennep, Arnold van – a neuchâtel-i egyetem professzora, számos néprajzi művet írt (*Tabou ét Totemisme à Madagascar*, Párizs, 1899; *Religions, Moeurs ét Légendes*. Párizs, 1908; *Manuel de folklore français contemporain*; Párizs, 1943; stb.).

geomantia (geomancia, földjósítás) – jóslás a földfelület minőségéből vagy maroknyi homok elszórásából kialakult formákból.

Ghatok (Ghats) – két hegrendszer a Dekkán-fennsíkon: a Keleti-Ghatok és a Nyugati-Ghatok.

gilják – paleoázsiai nép a Szovjetunióban, az Amur alsó folyása mentén és Észak-Szahalinban.

Gitten, Francis James – ausztráliai etnológus (1855–1912), W. B. Spencerrel együtt számos kiváló etnológiai művet alkotott.

gold = *nanaj* – a mandzsu-tunguz nyelvcsaládhoz tartozó nép a Szovjetunióban és a Kínai Népköztársaságban, az Amur alsó folyása mentén. Számuk kb. 10 000. Az animizmus és sámánizmus maradványai még erősen élnek körükben.

Goldenweiser, Alexander A. – amerikai etnológus és szociológus (1880–1940). Főbb művei: *Totemism*, *Early Civilisation*, *Sex in Civilisation* stb.

grebo – kru nyelven beszélő törzs Sierra Leonében.

Grève tér – Párizsban a városháza előtti tér régi neve.

Grimm, Jacob (1785–1863) és testvére, Wilhelm (1786–1859) – a német irodalom és tudomány két kiváló XIX. századi képviselője. Munkásságuk a nemzeti múlt, a népköltészet, a mese- és mondavilág és a német nyelv fejlődésének vizsgálatára irányult.

guarani – indián nyelvcsalád Dél-Amerikában, főleg Paraguayban és az Atlanti-óceán partvidékén.

Haddon, Alfréd Cort – etnológus (1855–1940), az etnológia első professzora Cambridge-ben. A híres Torres Straits expedíció vezetője. Főleg a különböző kultúrák technológiája és művészete érdekelte.

haida – indián törzs. A brit columbiai Sarolta királyné-szigeten (Kanada) él.

Halfdan (Halvdan), a Fekete – a norvégok mondái első királya a IX. században, az Yngling-nemzetségből; Harold Harfagre atyja.

Halmahera (Djilolo) – a Maluku-szigetek legnagyobbja.

Halosz (Alosz) – ókori görög város Tesszáliában, a mitológia szerint Athamasz alapította.

Harran (Haran, Charran) – az ókorban nevezetes város Mezopotámia északi részén. A rómaiak Carrhaenak nevezték. Crassus itt szenvedett vereséget a parthusoktól (i. e. 53), s Galerius itt győzte le a perzsákat (i. sz. 296).

Hebridák (Western Islands) – brit szigetcsoport Skócia északnyugati partja előtt.

Héliopolisz (On) – (gör. = Napváros, a napisten, Atum-Ré háza) az ókori egyiptomiak szent városa. A mai Kairó mellett feküdt. Itt állt a napisten híres szentélye.

Henna (Enna) – ókori görög város Szicília közepén, magas hegy tetején épült. Déméter tiszteletének egyik fő helye volt. Az i. e. II. századi szicíliai rabszolgafölkelés központja.

Henrik, II. – angol uralkodó a Plantagenet-dinasztiából (1154–89).

Herciniai-erdő – a Német-középhegység régi neve. Néha e hegységek egyes részeit is e névvel jelölik.

Hermioné – ókori város (hosszú ideig önálló városállam) Görögországban, a Hermioné-öböl mellett, Déméter Khthónia híres templomával, amely az üldözötteknek menhelyül szolgált. A templom közelébe helyezte a hagyomány az alvilág egyik lejárátát. Ma Hermioni v. Kastri.

Hermotimosz – a hagyomány szerint Klazomenaiból származó, csodálatos képességekkel rendelkező férfi. Lelke sokszor elhagyta testét, s messzire elvándorolt. Egyszer, mikor lelke testétől éppen távol járt, ellenségei az utóbbit holttestként megégették. Polgártársai szentélyt emeltek emlékére. Az antik felfogás szerint azok közé tartozik, akikbe Püthagorasz lelke korábbi korszakaiban, a lélekvándorlás során beköltözött.

Heszperidák – a görög mitológiában az Éjszaka (vagy Atlasz) leányai. A világ nyugati szélén, az Okeanosz partján fekvő kertjükben őrizték az örök ifjúság aranyalmáit.

hidatsza – a sziu nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs az Egyesült Államokban, a Missouri folyása mentén, Észak-Dakota államban.

Hierapolisz (gör. = szent város) – szíriai város, eredeti neve Bambiké. Derketo istennő kultuszának központja. Derketo

alakja összeolvadt Asztartééval. A latinok Dea Syriának, szír istennőnek nevezték.

Hippaszosz – a görög monda szerint Leukippénak, Minüasz király leányának fia. Minthogy Minüasz leányai nem akarták istenként tisztelni Dionüszoszt, az isten örültséget bocsátott rájuk, s széttépték Hippaszoszt.

Hippolütosz – a görög hősmondában Thészeusz és Hippolüté amazon fia. Mostohaanyja, Phaidra beleszeret. Mikor az ifjú visszautasítja, az asszony bevádolja Thészeusznál, hogy szerelmével üldözi. Thészeusz kérésére Poszeidón egy tengeri szörnyet küld Hippolütosz lovai elé, azok megbokrosodnak, s halálra hurcolják az ifjút. Phaidra lelkiismeret-furdalásában öngyilkosságot követ el.

Hippolytus – római pap a II–III. században; száműzetésben halt meg Szardínia szigetén. Számos dogmatikai, egyházi, továbbá a különböző eretnekségeket támadó művet írt.

ho – munda nyelvet beszélő nép Kelet-Pakisztánban és Nyugat-Bengáliában.

Hórusz – egyiptomi isten, az egyiptomi mitológiában Ízisz és Ozirisz fia, karvaly vagy karvalyfejű ember alakjában ábrázolták. Őt tekintették a fáraók ősatyjának.

Hother (Hodr) (= háború) – az északi germán mitológiában Odim és Frigg fia, nagy erejű, vak isten. Loki ármánnyal rávette, hogy megölje testvérét, Baldert.

Howitt, Alfred William – ausztráliai etnológus (1830–1906), aki főleg az ausztráliai őslakosság rokonsági szervezetével foglalkozott. (*The Native tribes of S. E. Australia*. London, 1904.)

Huicilopocstli (Quecalkoatl, Viclipucli) – a közép-amerikai aztékok hadistene. Temploma Mexico városban a mai székesegyház helyén állott.

huron = *vájendot* – az irokéz nyelvcsaládhoz tartozó indián törzseknek a XVI. században kialakult szövetsége; a XVI. században a Szent Lőrinc-folyó mellékén éltek. A XVII. század közepén az irokézek törzsszövetsége szétzúzta e törzsszövetséget.

Ibadan – jelentős város Nigériában, Lagostól északkeletre.

ibán – a borneói Sarawak délnyugati részén élő ún. tengeri dajakok elnevezése.

Ibn Batuta (Battuta) – Mohammed ibn-Abdallah (kb. 1304–1377) arab utazó és geográfus. Beutazta szinte az egész akkor ismert világot. Érdekes leírásai fontos forrásművek.

ibo – nigritikus nyelvet beszélő nép Dél-Nigériában, a Niger torkolatvidékén.

iglulik – eszkimó csoport a Melville-félszigeten, Északkelet-Kanadában.

ignorot – a Fülöp-szigeteken lakó nép.

ilokan v. *ilok* – nép Északnyugat-Luzonon (Fülöp-szigetek).

irokéz (irokeis) – 1. Észak-amerikai indián nyelvcsalád; 2. a kajugák, mohaukok, oneidák, onondagák és szenekák törzsszövetsége, amelyhez később a tuszkarorák csatlakoztak. Sok szomszédos törzset alávetettek vagy szétzúztak. A XVII–XIX. században a Nagy-Tavak vidékén, az USA és Kanada szomszédos területein laktak. Maradványaik ma is ott élnek.

Islay – a Skóciától nyugatra fekvő Déli-Hebridák egyik szigete.

Iisztár (Istar) – az ókori Babilóniában a szerelem, a harc és a vadászat istennője. Tisztelete áttért más ókori országokra is.

itonama – különálló nyelvet beszélő kis indián törzsszövetség az északkelet-bolíviai Itonama folyó mentén.

Ízisz (Isis) – ókori egyiptomi istennő, Ozirisz testvére és felesége, Hórusz anyja, a szerelem és a termékenység istennője.

jabim – az ausztronéz nyelvcsaládhoz tartozó törzs Északkelet-Új-Guineában, a Huron-öböl tengerpartján.

II. Jakab – Anglia és Írország királya (1685–1688).

jaraikanna – törzs Észak-Ausztráliában, a York-félsziget északnyugati részén.

Jarilo (Jarila) – a Nap, a termékenység és a szeretet istene a régi keleti szlávoknál.

Jewitt, John Rodgers – angol utazó, a XIX. század elején Észak-Amerikában járt, egy ideig az indiánok foglya volt. Könyvet írt utazásáról.

Jezo v. *Jesso* (Hokkaido) – Japán második legnagyobb szigete, őslakói az ajnuk.

juruba – a szudáni kwa nyelvcsoporthoz tartozó nép Dél-Nigériában.

juin – kihalt törzs az ausztráliai Új-Dél-Wales állam keleti partvidékén, Sydneytől délre.

Julianus – római császár (361–363). Keresztény hitben nevelkedett, de üldözte a kereszténységet, s ezért Apostatának (hitehagyott) nevezték.

jurakare – dél-amerikai indián törzs Bolíviában, a bolíviai Andok keleti lejtőin.

Kaffa (Gomara) – vidék Dél-Abesszíniában, régebben az abesszíniai uralkodó hűbéri tartománya volt.

kaffer = *kaffir* – Délkelet-Afrika hamitizált bantu népeinek régies, összefoglaló megnevezése.

kai – Északkelet-Új-Guineában élő, preausztronéz nyelvet beszélő törzs.

kaitis – törzs Ausztrália Északi-terület államának déli részén.

kajabonero – indián törzs Guatemalában.

kaján v. *bahau* – dajak törzs Sarawak délkeleti részén és Közép-Borneóban, az Iran-hegység vidékén.

Kakongo (Cacongo) – királyság Nyugat-Afrikában; Loangóval szomszédos.

kaldeus (khaldeus, khald, chaldeus) – az Ótestamentum így nevezi Babilónia lakóit.

Kalümnosz – sziget Görögország partjainál.

Kambodzsa – délkelet-ázsiai ország a Sziámi-öböl partján.

Kamerun – ország Afrikában, a Guineai-öböl mellett.

Kangra – város és körzet Észak-Indiában, a kasmiri határvidéken. Fontos szerepet játszott India régi

történetében.

Kappadókia (Kappadocia) – kis-ázsiai tartomány az ókorban, a Halisz és az Eufrátesz folyók között. Az Asszír, a Perzsa, majd később a Római Birodalomhoz tartozott.

karakirgiz (= fekete kirgiz) – a kirgizek, illetve egyes kirgiz törzsek elavult elnevezése. A kirgizek mongoloid nép, többségük a Szovjetunióban él, de élnek Kínában, Pakisztánban és Afganisztánban is. Többnyire szunnita mohamedánok.

karen – a sino-tibeti nyelvcsaládhoz tartozó nép Burmában és Thaiföldön.

káró-batak – az Észak-Szumátrában élő batakok egyik különálló dialektust beszélő, a népterület északi részén megtelepült csoportja.

karok indiánok – a hoka nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs az északnyugat-kaliforniai Klamath folyó vidékén.

Karpathosz – a Dodekanézoszhoz tartozó görög sziget Rhodosz közelében.

kazembe – a Dél-Kongóban és Észak-Angolában a XIX. században is fennálló Lunda-királyság egyik vazallus államának, Kazembának lakói.

kazuárfa (Casuarina) – 25-féle faja él, főleg Ausztráliában. Fája kemény. Kérge sok cserzőanyagot tartalmaz.

kekcsi (kekchi) – indián törzs Guatemalában.

Kelainai – az ókorban virágzó város Dél-Frígiában, a Maiandrosz folyó forrásánál. (Itt lakott Litüerszész.)

Kerszonézsosz – a Trák-tenger és a Hellészpontosz között fekvő félsziget ókori görög neve. Ma Gallipoli.

khazi – nép Indiában, a Khazi- vagy Jaintia-dombvidék lakói, a Brahmaputra és a Surva völgye között. A mon-khmer nyelvet beszélik. Többségük kálvinista methodista.

Kheirón (Chiron) – a görög mitológiában a legderekabb kentauros, Kronosz és Philüra okeanida fia. A monda szerint Akhilleusz dédatyja s egyszersmind nevelője. Más híres görög hősöket is ő nevelt. Tudós orvosnak tartották. Héraklész mérgezett nyilával megsebezte Kheirónt. Hogy

szenvetésétől megszabaduljon és meghalhasson, lemondott a halhatatlanságról Prométheusz javára.

Khiosz – görög sziget Kis-Ázsia partja előtt.

khond – a teluguhoz közel álló nyelvet beszélő nép az indiai Orissában.

kikuju v. *akikuju* – az északkeleti bantuk csoportjához tartozó nép Kenya Nairobi körzetében.

Kithairon – erdős hegység az ókori Görögországban, Attika északi határán. Ma Elateasz. Legmagasabb csúcsán, amelyet a kithaironi Zeusznak szenteltek, tartották a Daidala-ünnepségeket.

Klazomenai – ókori ión város a kis-ázsiai tengerparton.

Knosszosz (Knoszosz, Gnossus) – Kréta sziget legnagyobb városa, a monda szerint Minósz király székhelye.

koladió – a kakaófával rokon, Nyugat-Afrikában honos kolafa citrom nagyságú, koffeint és teobromint tartalmazó termése, nyersen fogyasztják; rágják, mint a bételt.

konyag = *koniagmiut* – az Alaszkához tartozó Kodiak-szigeten élő eszkimók neve.

Kopai – a Kopaisz-tó északi részén fekvő város.

Kopaisz v. *Topoliasz* – periodikus tó Boiótiában.

korják – Szibéria északi részén a Korják NK-ban, a távolkeleti Kamcsatka területén, a Bering- és az Ohotszki-tenger között lakó, paleoszibériai nyelvű néptöredék, számuk néhány ezer. Rénszarvastenyésztők és halászok.

Kosz – a Dodekanészoszhoz tartozó görög sziget, Aszklépiosz isten híres templomával. Itt született Hippokratész, az ókor neves orvosa.

král – 1. állatok együtt-tartására szolgáló, kör alakú, bekerített terület; 2. kerítéssel védett falu a dél-afrikai délkeleti bantuknál és hottentotáknál.

krík (Creek) – a csokta-muszkogi nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs az Egyesült Államokban. Régebben Georgiában és Tennessee-ben laktak. Két ágra szakadtak: a muszkogira és a szeminoléra.

kui – az ausztróázsiai nyelvcsaládhoz tartozó nép Laoszban és Kambodzsában.

kumi – törzs Délkelet-Indiában.

kunama (sangalla) – az etiópai nyelvek un. nílusi ágának s az e nyelven beszélő abesszíniai lakosságnak a neve.

Kurili – vulkáni eredetű szigetív a Csendes-óceánban Kamcsatkától Jezóig. A Szovjetunióhoz tartozik.

kurkuma – dél-indiai gyömbérvény gumószerű gyökérrel; sárga festékanyagot és erős fűszert vonnak ki belőle.

kurnai – kihalt törzs az ausztráliai Victoria állam déli részén, a Melbourne-től keletre eső partvidéken.

Kübelé (Cybele) – más néven Ma, kis-ázsiai istennő, az „istenek anyja” (Magna Mater). Tisztelete az ókorban a nyugati területeken is elterjedt.

Künaitha – ókori város a görögországi Árkádiában. Lakóit vadaknak és kegyetleneknek tartották. Ma Kalavryta. Az itt fakadó Alüsszosz-forrás vizéről azt hitték, hogy gyógyítja a veszettséget.

Kütisszoros – a görög mitológiában Phrixosz fia. (Lásd Athamasz.)

Küzikosz – az ókorban milétoszi gyarmatváros a Márvány-tenger partján. Az i. e. IV–II. században virágzott. Az i. sz. V–VII. században földrengés és az arab hódítás következtében teljesen elpusztult.

kwakiutl – a wakas nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs a kanadai Brit Columbiában, a Sarolta királyné-szoros vidékén.

Lachlan – a dél-ausztráliai Murray egyik mellékfolyója.

Lactantius, Lucius Coelius Firmianus – latin egyházi író, a III–IV. században élt. Művei, amelyeknek stílusa, nyelvezete igen csiszolt, fontos történeti források.

Laevius – lásd *Egerius Laevius*.

Lafitau, Joseph Francois – francia jezsuita író (1670–1746). 1712–1717 között misszionáriusként az irokézek között élt.

Lagrange, Marie-Joseph – Domonkos-rendi szerzetes, vallástörténész (1855–1938), főleg a bibliával és a sémi vallásokkal foglalkozott műveiben.

Lakedaimón – Spárta neve, egyszersmind Zeusz számos melléknevének egyike. Spártában Zeuszt elsősorban Zeusz Lakedaimón néven tisztelték.

laluba – törzs a Felső-Nílus vidékén.

Lamb, Charles – angol író és költő (1775–1834). Legismertebb műve a *Shakespeare mesék*, amelyet nővérével együtt írt.

landeni csata – (neerwindeni csata) 1693. júl. 29-én a belgiumi Landen és Neerwinden községeknél a francia seregek győzelmet arattak a Franciaország ellen szövetkezett államok (Anglia, Németország, Németalföld stb.) seregei felett, amelyeket III. (Orániai) Vilmos vezetett.

lankinero (lanquinero) – indián törzs Guatemalában.

Lanuvium – ősrégi város az itáliai Latiumban, az Albanói-hegyek déli lejtőjén. I. e. 338-ban római municipium lett. Juno Sospita híres temploma állt itt. Lanuviumban született Antoninus Pius római császár. Ma Civitá Lavinia.

Laphüsztyosz – Zeusz és Dionüszosz mellékneve a boiótiai Laphüsztian-hegyről, ahol évente megüzték (val. emberáldozattal) ezeknek az isteneknek az ünnepét.

latuka = *lotuko* – a nilota csoporthoz tartozó törzs Észak-Ugandában, az Albert-tótól keletre.

Laurentum – ősrégi város az itáliai Latium tengerparti részén (a mai Tor Paterno mellett), a monda szerint itt székelt Latinus király, és itt kötött ki Aeneas. A latin háborúban hű maradt Rómához, s ezért egészen Augustus koráig Róma független szövetségese maradt.

Learkhosz – lásd *Athamasz*.

lendu – szudáni nyelvet beszélő törzs Északkelet-Kongóban, az Alberttótól nyugatra.

lengua – régen igen népes dél-amerikai indián népcsoport a Paraguay folyó mellett.

Leó, I., a Nagy – római pápa (440–461), az ókor egyik legnagyobb pápája.

Lessing, Gotthold Ephraim – német drámaíró és esztéta (1729–81), a felvilágosodás harcosa, a klasszikus német irodalom egyik megalapozója.

Leti v. *Letti-szigetek* – a Maluku-szigetekhez tartozó szigetcsoport Kelet-Indonéziában, Timortól északkeletre.

Létó (latinul Latona) – a görög mitológiában Zeusz felesége Héra előtt, Apollón és Artemisz anyja. Más monda szerint Zeusz szeretője, s a féltékeny Héra üldözése elől Délosz szigetén talált menedéket, itt szülte meg gyermekeit.

Létopolisz – ókori alsó-egyiptomi helység a Nílus nyugati partján (ma Usê). Régi egyiptomi neve val. Chema. A sólyom alakú egyiptomi isten, Hórusz kultuszának központja.

Leukadia (Leukasz, Hagia Mavra, Levkasz) – sziget az Ión-tengerben. Itt fekszik a Dukato-fok, az ókoriak híres Leukadiai sziklája (Leukatasz), amelyen Apollón temploma állott. Évente egy gonosztevőt a vízbe taszítottak itt engesztelésül a sziget összes lakóinak bűneiért. A monda szerint Szapphó költőnő is itt ugrott a tengerbe.

Leukippé – Minüasz orkhomenoszi mondái hős leánya; sem ő, sem nővérei nem akarták istenként tisztelni Dionüszoszt, aki ezért azzal büntette őket, hogy széttépték Leukippé fiát, Hippaszoszt, mire Hermész éji madarakká (denevérekké) változtatta őket.

levita – a biblia szerint Jákob fiának, Lévinek utódai. Az ókori Izraelben a papok mellett templomi szolgálatot (zene, ének stb.) ellátó réteg.

Lévy-Bruhl, Lucien – francia etnológus (1857–1939); főleg a természeti népek gondolkodását vizsgálta.

lex talionis – (lat.) a szemet szemért, fogat fogért elv érvényesítése.

Liknitész (a gör. liknon = szórókosár szóból) – Dionüszosz egyik mellékneve; különösen Delphoiban tisztelték e néven. Az isten a mítosz szerint minden évben újra megszületett, s mint gyermek szórókosárban feküdt.

Linosz – siratódal, amely Linoszt gyászolja. Egy görög mítosz szerint Linosz Apollón és egy argoszi nő fia, anyja kitette, s a kutyák széttépték. Más görög mítosz szerint Uránia múzsa fia, nagyszerű muzsikus, akit Apollón megölt, mert vakmerően az istennel egyenrangú zenésznek vallotta

magát. Egyes mondák szerint viszont L. Apollón és egy múzsa fia.

Litüerszész – Midasz frígiai király fia. Miután megvendégelte az idegeneket, arra kényszerítette őket, hogy segítsenek neki az aratásnál, majd levágta a fejüket, s éneklés közben a kék alá rejtette. Héraklész megölte.

Loango – Délnyugat-Afrikának 50-60 km széles partvidéke a Kongó torkolatától északra. Egykor a nagy Kongó-birodalom része volt; a XVI. században független országgá alakult. A XIX. Század végén francia gyarmat lett.

Loch Aline – kis öböl a Morven-félszigeten, Skóciában.

Logan, W. – angol államhivatalnok Malabarban. *Malabar* c. műve 1887-ben jelent meg.

Loki – az északi germán mitológiában a tűz istene. Nem az azok, hanem az óriások nemzetségéből származott, de felvették az előbbieik közé, s okosságával igen jó szolgálatot tett az isteneknek. De ő okozta Balder halálát, ezért bezárták. A világ végén („az istenek alkonya”) azonban kiszabadul, s az istenek ellen harcolva esik el. Loki az atyja a Fenrir-farkasnak, a Midgard-kígyónak és Helnek, a halál istennőjének. Mindezeknek nagy szerep jut az „istenek alkonyában”.

lokoija – a nilota csoporthoz tartozó törzs Észak-Ugandában, az Albert-tótól északkeletre.

lolo = ji – tibeto-birmán nyelvet beszélő, számos kisebb törzsre oszló nép Délnyugat-Kínában (Szecsuan, Jünan) és Észak-Burmában.

Lowie, Robert Harry – amerikai antropológus és etnológus (1883–1957); főleg az észak-amerikai indiánokat tanulmányozta.

Loyauté (Loyalty) – szigetek a Csendes-óceánban, Új-Kaledóniától keletre.

lule – az önálló lule-vilela nyelvcsoporthoz tartozó nyelvet beszélő dél-amerikai indián törzs az argentin Gran Chacón.

Lüdia (Lydia) – ókori kis-ázsiai terület, lakói a maiókok v. lüdek. Az ország nyugati partvidékén már az i. e. XII. században iónok telepedtek le. Lüdia egy ideig önálló

ország, nevezetes királya Kroiszosz. Később az ország perzsa, pergamoni, majd római uralom alá került.

Lükaiosz – Zeusz egyik mellékneve, az árkádiai Lükaion hegyen álló szentélyéről, ahova halálbüntetés terhe mellett csak papok léphettek be. Lükaiosz ünnepe a Lükaia. Tiszteletét a monda szerint Lükaon mítoszi árkádiai király alapította. Lükaon és fiai egy megölt gyermeket tálaltak fel Zeusznak, aki erre a fiúkat egy kivétellel villámával halálra sújtotta, Lükaont pedig farkassá változtatta.

Lükurgosz – a görög monda szerint trák király; ellenezte Dionüszosz tiszteletét, ezért büntetésül Zeusz megvakította. Más monda szerint Dionüszosz örültséget bocsátott rá; Lükurgosz megölte feleségét és gyermekét, mire az isten párducai (vagy lovak) szétszaggatták.

Mabuiag – sziget az Új-Guineát és Ausztráliát elválasztó Torres-szorosban.

MacDonald, James – angol misszionárius, a *Religion and Mythe* (London, 1893) és a *Lightin Africa* (London, 1890) c. művek írója.

MacGregor, William – angol államhivatalnok (1847–1919), több angol gyarmat (Brit-Új-Guinea, Laos, Új-Foundland és Queensland) kormányzója.

Magnészia – ókori kis-ázsiai görög város, a Maiandrosz folyótól északra.

mahafali – törzs Madagaszkár délnyugati részén, az Onilahi (Onilahy) alsó folyása és a tengerpart közötti területen.

Maiandrosz – egy kis-ázsiai folyó ókori neve. Ma Menderoz.

maidu – a penuti nyelvcsaládhoz tartozó törzs Északkelet-Kaliforniában, a Sacramento-völgyben és a Sierra Nevadában.

makuszi – a karib nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs Brit Guayana szavannás déli részein.

Malabar – partvidék, korábban közigazgatási körzet Délnyugat-Indiában.

Maldive-szigetek – szigetcsoport az Indiai-óceánban, Indiától délnyugatra.

malgas = *madagas* – Madagaszkár részint maláj, részben negroid, de kivétel nélkül indonéziai nyelvet beszélő népességének összefoglaló megnevezése.

Malinowski, Bronislaw Kasper – a modern antropológia egyik vezető tudósa, a londoni, később a Yale Egyetem lengyel származású professzora (1884–1942), főleg a melanéziai népekkel foglalkozott. Egyik úttörője az alkalmazott etnológiának. Munkássága korszakalkotó az etnológia területén.

Malmizs – régi járási székhely a Volga alsó folyásánál.

Mamilius-torony (*Mamilia turris*) – a római Subura kerületben állt. Ide akasztották fel a kerület lakói győzelem esetén az októberi ló fejét.

mandan – a sziu nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs Észak-Dakota és Montana államokban.

mandeling – az Észak-Szúrnátrában élő batak nép egyik, különálló dialektust beszélő, a batak terület legdélibb részén megtelepült csoportja.

mandingo – a régebbi irodalomban a szudáni csoporthoz tartozó mande vagy mandingo nyelveket beszélők összefoglaló neve. Két csoportra oszlanak: az északi mande-tan és a déli mande-fu nyelveket beszélők csoportjára.

Manerosz – egyiptomi ének, val. gyászdal, amely kapcsolatba került az Ozirisz-mítossszal. A görög hagyomány szerint M. egy egyiptomi uralkodó, talán Menesz, egyetlen fia, aki fiatalon halt meg, vagy pedig bübloszi királyfi, akit az Ozirisz tetemét kereső Ízisz istennőre bízta; mikor gyászában megzavarta az istennőt, az egy pillantásával megölte. Élt olyan hagyomány is a görögök körében, amely M.-t egy múzsa fiának és a zene feltalálójának tekintette. Általában a görögök Linosszal hozták kapcsolatba.

Manethon (*Manetho*, *Manethosz*) – az i. e. III. században élő egyiptomi, héliopoliszi pap, régi okmányok alapján

görög nyelven megírta Egyiptom történetét a legrégebbi időktől Nagy Sándorig. E műből csak töredékek maradtak ránk. Manetho neve alatt maradt fenn egy görög költemény is a csillagoknak az emberek sorsára gyakorolt hatásáról.

Mangaia – a polinéziai Cook-szigetecsoporthoz tartozó egyik szigete.

mangófa (*Mangifera indica*) – a trópusokon elterjedt fa, hosszúkás terméssel, melyet erős terpentinszaga ellenére szívesen fogyasztanak.

mangosztin (*Garcinia mangostana*) – a Guttiferaeak rendjéhez tartozó, főleg a Maláj-félszigeten növő fa.

manioka (manihot, maniok) – az Euphorbiaceae (fűtejfélék) család genusa: 80 faja kóró v. cserje Amerika trópusi részén. Egyes fajainak gumós vastag gyökere lisztté őrölve fontos táplálék, pótolja a gabonát.

Manius Egerius – lásd *Egerius*.

Mannhardt, Wilhelm – német folklorista (1831–1880), főleg a babonákkal foglalkozott. Különösen jelentősek a fakultusszal kapcsolatban végzett kutatásai.

Man-sziget – angol sziget az Ír-tengerben.

Manu törvényei – régi indiai törvénygyűjtemény, valószínűleg időszámításunk kezdete körül keletkezett. Manu az indiai hagyomány Noéja.

maori – Új-Zéland polinéziai őslakossága. A XIX. században véres harcokat vívtak az angol gyarmatosítókkal. Számuk erősen megfogyott. Ma már nagyrészt összeolvadtak az Európából odatelepült lakossággal.

maravi – a Dél-Afrikában, a Zambézi alsó folyása mentén és Nyaszaföldön élő közép-bantu törzsek összefoglaló elnevezése.

Marcellus – a bordeaux-i (Burdigalensis v. Empiricus), magas tisztségeket töltött be a Római Birodalomban a IV. század végén. Könyvet írt a gyógyszerekről (*De medicamentis liber*).

Marduk – az ókori Babilon város istene. Később az egész babilóniai állam főistene. Templomának, Esagillának

héteemeletes tornya az I-temen-an-ki (az ég és föld alapjának háza).

marindün – az ókori Bithünia keleti részének lakossága.

Mars-mező (Campus Martius) – tágas nyílt térség az ókori Rómában a Tiberis partján; katonai gyakorlótér volt.

Masonaföld – a délkeleti bantuk csoportjához tartozó sonák által lakott terület Dél-Rhodesia keleti részén.

masszageta (maszkit, moszcut) – harcias, nagy nomád nép az ókorban a Kaszpi-tengertől és a Szir-darjától északra fekvő területen.

masszai – nilota nép Kenya és Tanganyika határvidékén.

matako v. *mataguayo* – önálló nyelvet beszélő dél-amerikai indián törzs az észak-argentínai Gran Chacón, a Pilcomayo folyótól délre.

Matuku – a melanéziai Fidzsi-szigetecsoport egyik szigete.

mbaja (mbva) – a tupi-guarani nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs Brazília és Argentína területén.

m'benga = *benga* – az északnyugati bantuk csoportjához tartozó törzs Gabon északi partvidékén.

Meilikhiosz – több isten (Zeusz, Dionüszosz stb.) mellékneve, a. m. a bűnbánatért esengők védője.

Mekeo – körzet Új-Guinea-sziget Ausztráliához tartozó Pápua területén. Lakói az ausztronéz nyelvet beszélő mekeók.

Melikertész – lásd *Athamasz*.

Memphisz – ókori alsó-egyiptomi város a Nílus nyugati partján, Kairótól délre, a mai Mitrahina és Sakkâra falvak mellett. Az óbirodalom idején Egyiptom fővárosa volt. A monda szerint Egyiptom első királya, Menesz alapította.

Mendesz – az ókorban város a Nílus deltájában, a kecskebak alakú Mendesz isten kultuszának központja.

méregpróba – az istenítélet egy fajtája: a feltételezett vétkessel mérget itatnak – ha kihányja, ártatlan, ha belehal, bűnös.

Meroë – régi etiópai állam és város, teokratikus alkotmánnyal. A papok az uralkodót maguk közül

választották. A papság uralmát Ergamenész (I. ott) törte meg.

miaokia = *miau*, *miao* – a szino-tibeti nyelvcsalád miau-jai csoportjához tartozó nép Dél-Kínában és a határos hátsó-indiai területek (Burma, Thaiföld, Vietnam) északi részein. Vallásukban a sámánizmus és animizmus keveredik; elterjedt közöttük a taoizmus és a buddhizmus is.

Milosz, *Mélosz*, *Miló* – görög sziget az Égei-tengerben, a Kikládok csoportjában. Itt találták a „milói Vénusz”-szobrot.

Minahassa – Celebesz északi félszigete.

minangkabau – nép Szumátra középső részén. Régen szultanátus. Mohamedánok, de megőrizték a matriarchátust.

minitari = *hidatsa* – a sziu nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai törzs a Missouri mentén, Észak-Dakota államban.

Minósz – Kréta mitikus királya, Zeusz és Európe fia. Felesége, Pasziphaé egy bikától szülte a Minotauroszt. Minósz a későbbi mítoszok szerint igazságosságáért az alvilágban a holtak egyik bírója lett.

Minotauros (gör. = Minósz bikája) – a görög mondában Minósz krétai király feleségének és egy bikának félig ember, félig bika alakú fia. A krétai labirintusban lakott, emberhússal táplálkozott. Athénnek fiúkat és leányokat kellett adnia táplálására, míg Thészeusz meg nem ölte.

Minüasz – mitikus, nagy tiszteletben álló király Orkhomenoszban, ahol sírját és kincsesházát is mutogatták.

Mithrász, *Mithras* – perzsa napisten. Kultusza elterjedt Kis-Ázsiában, majd a Római Birodalomban is. A Mithrász-kultusz számos eleme tovább él a keresztény vallásban.

Mnevisz-bika – a régi egyiptomi vallásban szent bika, Atum isten megtestesítője. Kultuszának központja Héliopolisz.

Moab – vidék Jordániában, a Holt-tengertől keletre.

Moesia – az ókorban a Duna alsó folyása és a Balkán-hegység között fekvő római provincia neve.

Moffat, Dr. R. – skót misszionárius, a becsuánák között működött, lefordította a bibliát becsuána nyelvre. Afrikai

tapasztalatairól több művet írt.

Moloch (föníciai nyelven = király) – az ókori föníciai vallás napistene. A héberek is imádták egy ideig. Embereket is áldoztak tiszteletére.

Montezuma – az aztékok utolsó uralkodója. 1519-ben Cortez spanyol hadvezér foglyul ejtette.

Morgan, Lewis Henry – kiváló amerikai etnológus (1818–1881), a törzsi társadalom kutatásának úttörője. Az *ősi társadalom* c. műve magyarul is megjelent.

motu – melanéz nyelvű népcsoport az Új-Guinea szigetén fekvő Pápua déli partvidékén, Port Moresbytől keletre.

moxo = *mojo* – az araukán nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs Kelet-Bolíviában, a Mamoré folyónak a Yacumával való összefolyásától északra.

mundari = *munda* – az ausztróázsiai nyelvcsaládhoz tartozó népcsoport Közép- és Északkelet-Indiában. India egyik legősibb népe.

musurongo – a kakongo csoporthoz tartozó törzs a Kongó torkolatvidékén és a part keskeny sávján.

mürrhafa (*Commiphora*) – afrikai és ázsiai fa, kérgéből balzsamos, illatos gyantát nyernek, a mürrhát.

Mwanga – Uganda királya. 1898-ban az angol hódítás véget vetett az ország önállóságának, s Mwanga egy brit szigeten, száműzetésben halt meg 1903-ban.

Nagy Ardra (Great Ardra) – terület Guineában.

nakelo – népcsoport a melanéziai Fidzsi-szigeteken.

Nana – Attisz anyja.

nandi = *cemual* – az ún. nilo-hamita csoporthoz tartozó kelet-afrikai nép Kenyában és Ugandában. Állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoznak.

Nanna – Balder neje az északi germán mitológiában. Követi férjét a halálba.

Narkisszosz, Narcissus, Nárcisz – a görög mitológia szerint gyönyörű ifjú, aki visszautasította Ekho nimfa szerelmét, s ezért azzal büntették az istenek, hogy beleszeretett saját

tükörképébe. Belehalt szerelmébe, s virággá változott, amely róla nyerte nevét.

narrinyeri – törzs a Murray folyó alsó és középső folyása mentén Victoria és Dél-Ausztrália államok határán.

Naxosz – a Kükladokhoz tartozó görög sziget az Égei-tengerben.

Neftisz, Nephthüsz – óegyiptomi istennő, Ozirisz és Ízisz testvére, az előbbtől szülte (házasságtörésben) Anubiszt. A héliopoliszi teológusok szerint Széth felesége.

Neilgherry (Nilgiri) Hills – (= kék hegység) hegység Élő-India déli részén.

Nias – Észak-Szumátrától nyugatra fekvő sziget.

niszka – a panuti nyelvcsaládhoz tartozó északnyugat-amerikai indián törzs Brit Columbiában.

Niue (Niua, Savage) – sziget Nyugat-Polinéziában, a Tonga-, Szamoa- és Fidzsi-szigetek között.

Nonnosz – görög költő az i. sz. V. században; eposzt írt Dionüszoszról; később keresztény hitre tért, és megverselte a János-evangéliumot.

Nootka Sound – tengersizor az északnyugat-amerikai Vancouver-sziget és a Nootka-sziget között (Brit Columbia).

Norrland – Svédország három fő része közül a legészakibb és legnagyobb.

nuba – ónigritikus kultúrájú negroid nép a dél-kordofáni Nuba-hegyek (Dzsebel Nuba) vidékén, Szudánban.

nufoor – preausztronéz nyelvű népcsoport a nyugat-új-guineai Geelvink-öböl vidékén.

Numa Pompilius – Rómának mondabeli második királya. Bölcs intézkedései felesége, Egeria nimfa tanácsai nyomán születtek.

nutka – az északnyugat-amerikai partvidék középső részén, Vancouver város vidékén élő, a wakash nyelvcsoporthoz tartozó törzs.

Odin – a germánok főistenének, Wotannak neve az északi germánoknál.

odzsibvé – az algonkin nyelvcsaládhoz tartozó nagy észak-amerikai indián törzs Minnesotában (USA) és Manitobában (Kanada).

ojo – a Délnyugat-Nigériában élő joruba nép egyik altörzse. Az ojo királyság volt a korai joruba fejedelemségek között a leghatalmasabb.

Old Mortalüy – Walter Scott történeti elbeszélése; a covenanterekről szól. 1816-ban jelent meg. Magyar fordításban nem adták ki.

omaha – a sziu nyelvcsalád dhegia csoportjához tartozó észak-amerikai indián törzs a Missouri mentén, Dél-Dakota és Nebraska államokban.

Omar Khajjám – kiváló perzsa költő, filozófus, csillagász és matematikus (1040–1123). Panteisztikus szellemű, epigrammatikus négysoros verseinek gyűjteménye a *Rubajját*.

On – lásd *Héliopolisz*.

Onhur (Onurisz, Enkor) – az Abüdosz mellett fekvő Thinsz és az alsó-egyiptomi Szebennitosz város istene; később a napistennel azonosították, és hadistenként is tisztelték.

Onicsa (Onitsa) – terület Nyugat-Afrikában, a Niger mellett; főhelye Onicsa. Az ibo nép lakja.

oraon – a tamil nyelvcsaládhoz tartozó nyelvet beszélő nép Bengáliában.

Orkhomenosz – 1. ősrégi görög város Boiótiában, a Kephiszosz folyó torkolatánál, a minüek főhelye, 2. régi görög város Árkádiában, Spárta szövetségese.

Orkney-szigetek – Nagy Britanniához tartozó szigetcsoport Skóciától északra az Atlanti-óceánban.

orocs, orocson – a tunguz nép délkeleti ága. Szibériában él, az Amur partján. Vadászok és halászok.

oskusok (oszkusok) – a latinnal rokon nép. A történeti időkben legtekintélyesebb törzsük a samnisok. Az oszk nyelv el volt terjedve egész Közép- és Dél-Itáliában.

ot danom – törzs Dél-Borneóban, a Kahayan és a Barito felső folyása vidékén.

ottava – az algonkin nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs Kanadában, a Michigan-tótól északkeletre.

Oyo – az ojók lakta terület központja Nigéria nyugati részén, Ibadantól északra.

Ozirisz (Osiris, Uziri) – óegyiptomi isten, Ízisz fivére és férje. A mondák szerint eredetileg Egyiptom királya volt. Kultusza, misztériumjátékai igen népszerűek voltak Egyiptomban s később az egész Római Birodalomban.

Palatínus – a régi Róma hét halmának egyike.

Palau (Pelu, *Pelew*)-szigetek – a mikronéziai Karolina-szigetecsoport legnyugatibb részén fekvő szigetek.

Palenque (Palanque) – város Mexikó Chiapas államában.

Pamülész v. *Paamülész* – az egyiptomi mitológia egyik mondája szerint isten, egy másik szerint ember, Théba egyik lakosa; ő adta hírrül Ozirisz születését.

pandanusz (L.) – a Pandanaceae család genusza; főleg a dél-ázsiai területeken élő növény. Sok fajtájának gyümölcse ehető, leveleit pedig csomagolásra használják.

Pandzsáb (Pendzsab, Punjab, Pundzsab) – részben Pakisztánhoz, részben az Indiai Unióhoz tartozó terület Északnyugat-Indiában, az Indus középső szakasza és a Gangesz felső folyása között.

Parilia v. *Palilia* – vidám ünnep az ókori Itáliában a nyájak istenének, Palesnak tiszteletére. Az ápr. 21-én megült Parilia egybeesett Róma város alapításának ünnepével. A pásztorok és állataik ilyenkor átugrottak a tűzön, hogy megtisztuljanak.

Parkinson, John – angol tisztviselő, (1877–1919), könyvet írt Nigériáról.

Parnesz (Ozea) – hegység a görögországi Boiótia és Attika határán.

Patani (Padani) – terület Thaiföld déli részén, Thaiföld és a Maláj Szövetség határvidékén.

Paton, W. R. – angol hellenista (1858–1921), számos klasszikus mű fordítója, írt az eleusziszi misztériumokról is.

Patrai (Patras) – kikötő a Peloponnészosz-félszigeten.

Patrick, Szent – Írország védszentje és az írek apostola (380 k.–460 k.).

Peggotty – Dickens *Copperfield Dávid* c. regényében Dávid dajkája.

penang-pálma – az *Areca catechu* (aréka-pálma) maláj neve.

Pentheusz – thébai király, ellenezte Dionüszosz kultuszát, ezért az isten szörnyű büntetést mért rá: a bakkhánsnők – köztük Pentheusz anyja – eksztázisukban vadállatnak nézték és szétszaggatták.

Perak – a legnépesebb maláj állam a Maláj-félszigeten.

Peréz de Andrade, Fernão – portugál hajós, a XVI. század elején járt Jávában és Kínában.

Perkunsz v. *Perkunasz* – a régi litvánoknál a mennydörgés istene, az istenek főnöke.

Perun – a keleti szlávoknál a mennydörgés istene, a legfőbb isten.

Pesszinusz – Frígiához, majd később Galatiához tartozó ókori kis-ázsiai város, a monda szerint Midasz alapította. A Kübelé-kultusz központja.

Phalarisz – a szicíliai Akragasz türannosza (i. e. 571–555). A hagyomány szerint ércbikát készíttetett, s ebben embereket égettetett el Moloch isten tiszteletére.

Pheneosz – alakját gyakran változtató tó neve az ókori Görögországban, Árkádiában. Mai neve Fónia.

Phigalia – ókori görög város Árkádiában; híres Apollón-temploma Iktinosznak, a Parthenon építőjének műve.

Philai – sziget a Nílusban.

Philon (Herrennius Philon) – (64–141 körül) bübloszi születésű grammatikus. Leghíresebb műve a *Városokról*.

Philostratus, Flavius – görög rétor és filozófus (i. sz. 170 k.–250 k.).

Phleiosz, *Phliosz*, *Phliusz* – régi görög város a Peloponnészoszon. A várostól délre állt Déméter híres szentélye.

pipil – a nahua csoporthoz tartozó indián törzs Guatemalában és Salvadorban.

pizang – a banán portugál-afrikai elnevezése.

Plantagenet – francia eredetű angol királyi család, amely 1154–1485 között uralkodott.

Plataia – ókori görög város Boiótiában, a Kithairon-hegy északi lejtőjén, Attika határán. Falai alatt az athéniak és szövetségeseik fényes győzelmet arattak a perzsák felett (i. e. 479). E győzelem emlékére ülték meg Plataiában az Eleutheria-ünnepeket. A városban nagy Héra-templom állt, és híres Athéné-szentély, benne Pheidiasz Pallas Athéné-szobra.

Polieusz – Zeusz számos mellékneve közül az egyik. Zeusz Polieusz az állami és társadalmi rendnek, a városállamnak (polisz) védnöke.

póling – a szalonkafélék családjába tartozó madár.

Pometia v. *Sezze* – város az itáliai Latiumban; régi volscus település, majd i. e. 385 óta római kolónia. Körfalának és Saturnus-templomának romjai ma is láthatók.

pomo – a hoka nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs Északnyugat-Kaliforniában.

Ponnani – folyó India Malabar kerületében, Madrasztól délre; az Arab-tengerbe ömlik Ponnani városnál.

Porphüriosz – görög filozófus (232 k.–304 k.). Plotinosz követője. Etikája aszketikus; a vegetarianizmus híve volt.

Port Stephens – kikötőváros az ausztráliai Új-Dél-Walesben.

Porta Capena – az antik Róma déli kapuja.

Poso – város és kerület Celebeszen, a Tomini-öbölnél.

Poszeidóniosz – görög polihisztor (i. e. 135 k. – i. e. 51), jelentős természettudományos és történeti munkákat írt.

Potniai – (gör. = úrnők) Déméternek és leányának közös neve, s egy város neve, amely az ókori Görögország Boiótia nevű tartományában feküdt, Thébaitól délre. A helység nevét a két istennőnek a közelben fekvő szent ligetéről nyerte.

Prágai Jeromos – (1360 k.–1416) Husz híve és barátja, nagy szerepet játszott Husz küzdelmeiben és tanainak terjesztésében. Litvániában misszionáriusként működött.

Magyarországon is hirdette Husz tanait. Husz védelmezésére Konstanzba sietett, de elfogták, halálra ítélték és megégették.

Preuss, Konrád Theodor – német etnológus és archeológus (1869–1938), főleg Mexikóban és Columbiában végzett kutatásokat.

Priaposz – a görög mitológia szerint mezei és kerti istenség, Dionüszosz vagy Adónisz és Aphrodité fia.

Proklosz v. *Proklusz* – újplatonista filozófus (411–485), csillagászati, fizikai és matematikai műveket írt.

Prokopiosz – kaiszariai származású híres görög történetíró, a VI. században élt († 562). Művei Justinianus császár korának fontos forrásai.

Prütaneion – nagy csarnok az ókori Athénban, a prütanok gyűléshelye. Itt vendégelték meg a külföldi követeket és az érdeemes polgárokat.

II. Ptolemaiosz – mellékneve Philadelphosz, egyiptomi uralkodó (i. e. 235–247).

Püthón – a görög mitológiában félelmetes sárkány, Gaia fia, a delphoi jósda őrzője.

Quilacare – tartomány Dél-Indiában, Cape Camorintól északkeletre.

Radcliffe-Brown, Alfred Reginald – angol etnológus (1881–1955), a primitív társadalmak szerkezetének kutatásával foglalkozott.

Radzsmahal – város Indiában, a Gangesz mellett, a Sántái Parganasz kerületben.

Rarion-síkság (Rarion pedion) – síkság Eleuszisz mellett. A monda szerint itt nőtt a világon az első gabona. Rariasz az eleusziszi Déméter mellékneve.

Rarotonga v. *Raratonga* – a polinéziai Cook-szigetecsoport egyik szigete.

Rasid (*Rashid*) *Muhi, II.* – a Filali- v. Hasszani-dinasztiából származó marokkói szultán (1664–72).

Rattray, Robert Sutherland – angol államhivatalnok, etnológus (1881–1938).

Renan, Ernest – (1823–1892) kiváló francia történetíró, vallástörténész.

Rhea (Rheia) – a görög mitológiában Kronosz testvére és felesége, Zeusz, Poszeidón, Hadész, Héra, Demeter és Heszitia anyja. Legrégibb kultushelyeinek egyike Kréta. Alakja már korán összeolvadt Kübeléével.

Riedel, J. G. F. – holland néprajzi író. *De sluik-en krossharige rassen tusschen Celebes en Papua c.* műve 1886-ban jelent meg Hágában.

Rivers, William Halse – angol pszichológus, fiziológus és etnográfus (1864–1922). Fő művei az etnográfia területén: *The Todas és History of Melanesian Society*.

Rodosz, *Rhodosz* – görög sziget az Égei-tengerben, Kis-Ázsia partjai előtt; a Déli-Szporádok legnagyobb szigete.

Romsdal – a norvégiai Rauma folyó völgye.

rotangnád (nádpálma) – (ratans, *Calamus l.*), hazája az indiai szigetvilág, szára az ún. Spanyolnád.

Roti – az indonéziai Kis-Szunda szigetekhez tartozó sziget, Timortól délre.

Ruk (Rook, Ruck, Truk) – a Karolina-szigetekhez tartozó vulkanikus szigetcsoport.

Sacra Via – (lat. = szent út) az ókori Rómában az ünnepélyes menetek útja, amely a Colosseumtól a Forumon keresztül a Capitoliumhoz vezetett. Itt álltak a legjelentősebb templomok.

Saddle (Valua) – a Banks-szigetek egyike a Csendes-óceán nyugati részén (Új-Hebridák).

Sagaing – Felső-Burma egyik körzetének s egyik jelentős városának neve.

Sagard-Théodat, Gabriel – francia misszionárius a XVII. században. 1624-ben a huronok földjére ment. Tapasztalatairól könyvekben számolt be, ezek – noha a szerző igen könnyen hívő és eléggé tudatlan – fontos részleteket közölnek az észak-amerikai indiánokról.

Sahagún, Bernardino de – spanyol Ferenc-rendi szerzetes, misszionárius és történetíró (1499 k.–1590), megírta az aztékok történetét és a mexikói spanyol hódítás lefolyását.

sal (*Shorea robusta*) – értékes fa, Indiában nagy kiterjedésű erdőket alkot.

Salve Regina – (lat. = Üdvözlégy, királynő) katolikus ima.

Samoa-szigetek – szigetcsoport Polinéziában, a Fidzsi-szigetektől északkeletre.

Sankara Acharya – (789–820) hindu teológus, akit tudása és jámborsága miatt Siva inkarnációjának tekintettek; filozófiai munkái nagy hatással voltak a hindu gondolkodás történetére. A himalájai Kedarnatában halt meg.

Sarawak – brit gyarmat Északnyugat-Borneóban.

sassyfa – az *Erythrophyllum* genusához tartozó fa; egyik Nyugat-Afrikában növekvő fajának kérgéből mérget vonnak ki.

Saxo Grammaticus – dán krónikás (1140 k.–1208 k.). Műve sok mondát is megőrzött.

Schrenck, Leopold von – természettudós és utazó (1826–1894); a szentpétervári antropológiai és etnográfiai múzeum igazgatója. Főművét az Amur vidékéről írta.

Selangor – népes állam Malájföldön, Kuala Lumpur székhellyel.

Seligman, Charles Gabriel – angol tudós, az etnológia tudományának egyik úttörője (1873–1940). Több expedícióban vett részt Új-Guineán, Ceylonban, Szudánban. Összekapcsolta az etnológiai kutatásokat a pszichoanalitikával. Tudományos kutatásaiban felesége is részt vett.

selyemgyapot (*Gossypium arboreum*) – vadon növekvő cserje vagy fácska Afrikában, finom és selymes rostokkal.

Seram (Ceram) – a Maluku-szigetek (Kelet-Indonézia) egyike.

Sermata-szigetek – a Kis-Szunda-szigetekhez tartozó szigetek Kelet-Indonéziában, Timortól keletre.

Servius Honoratus – római grammatikus az i. sz. IV. század végén. Vergilius *Aeneis*éhez írott kommentárjai igen értékesek.

Sharks Point – hegyfok Afrikában a Kongó folyó déli partján.

Siau – sziget a Celebesztől északra fekvő Sangihe-szigetcsoportban.

Sikkim (Szikkim, Dingdzsing, Deundsong Marsz) – fejedelemség a Himalája keleti részében, Nepál, Tibet, Bhután és Nyugat-Bengália között. Az Indiai Köztársaság protektorátusa. Fővárosa Gangtok.

silluk – a niloták csoportjához tartozó nép a Fehér-Nílus vidékén, Szudánban.

Silvii (*Silviusok*) – mondai dinasztia az ókori itáliai Alba Longában.

Smith, William Robertson – angol tudós (1846–1894), az arabiai családi rendszerről és a sémita vallásról írt jelentős műveket. Munkássága nagy hatást gyakorolt Freud működésére is.

Snorri Sturluson – régi izlandi író, krónikás (1178–1241), magas tisztségeket töltött be. Legjelentősebb munkája a *Heimskringla*, egy 16 norvég királymondából álló gyűjtemény, előtte egy prológ és az Ynglinga-saga nevű mitikus költemény, amely az Ynglingeokról, a régi északi királyi nemzetségről szól.

Sofala – város és kerület a délkelet-afrikai Moçambique tengerpartján.

Spencer, Sir Walter Baldwin – ausztráliai néprajzkutató és biológus (1860–1929). Munkái az ausztráliai néprajz klasszikus művei közé számítanak.

Sternberg, L. J. – orosz néprajzkutató (1861–1927), aki különösen az ajnuk és giljások etnográfiájával foglalkozott.

subincisio – a férfi nemi szervén végzett operáció, melynél a penist az urethráig mintegy 2,5-3 cm hosszúságban felvágják. Jóformán csak Ausztráliában ismeretes.

Sublicius híd – az antik Róma legrégebb, facölöpökön nyugvó hídja.

Subura – az antik Róma egyik kerülete, sok kocsmával és bordélyházzal.

sudra – a negyedik, legalsó indiai főkaszt, a kézművesek, napszámosok, szolgák stb. tartoznak ide.

Surinam = Holland Guayana – holland gyarmat Dél-Amerika északkeleti részén.

suszwap (shuswap) – a szelis nyelvcsaládhoz tartozó törzs Kanada Brit Columbia tartományában, főleg a Fraser folyó és a Shuswap-tó közötti területen.

Symmachus, Quintus Aurelius – római rhetor (i. sz. 345 k.–405), fontos állami tisztségeket viselt Nagy Theodosius császár uralkodása alatt. A régi római vallás védelmezője a keresztények ellen. Levelezése és beszédeinek töredékei maradtak ránk.

Szahalín – szovjet sziget a Távól-Keleten, a Japán- és az Ohotszki-tenger között.

szakai – negrito csoport a Maláj-félsziget középső részének hegyvidékén.

Szakaid, Szakea – babiloni ünnep, amelyet vagy Ab (július-augusztus) hónapban, vagy Loosz (Lousz) (július) 16-án ültek Isztár tiszteletére. Az uralom akkor a Zóganész (asszír: aknu) kezében volt.

szakalava – törzs Madagaszkár szigetén.

szaké – a japánok rizsből készített, kedvelt szeszes itala.

Szalmóneusz – Aiolosz fia, az éliszi Szalmoné város alapítója, Athamasz fivére. A mennydörgés utánzásával versenyre kelt Zeusszal, mire az isten villámával agyonsújtotta.

szambán – a nyugat-borneói Sambas körzet (Pontianak és a sarawaki határ között) lakói.

szantál – a munda nyelvcsaládhoz tartozó törzs Észak-Bengáliában (India).

Szeilénosz (Silenus) – eredetileg ókori kis-ázsiai erdő- és forrásdémon. A görög mitológiában Hermész (v. Pán) és egy nimfa fia. Mint a szatírok legidősebbje, Dionüszosz nevelője és állandó kísérője.

szelis, szalis (laposfejű) – Északnyugat-Amerikában, főleg Oregon és Brit Columbia vidékén élő, sokféle tájszólásra

tagolt nyelvű indián törzs gyűjtőneve. A „laposfejű” név a koponyatorzítás szokása miatt ragadt rájuk.

Szemelé – a görög mitológiában Kadmosz thébai király lánya, Zeusz kedvese, Dionüszosz anyja. Kérésére az isten menyei fényben, mennydörgés és villámlás közepette jelent meg előtte, mire Szemelé szörnyethalt. Később fia Thüoné néven az Olümposzra vitte. – Eredetileg ősi földistennő.

szeminole – a muszkogi nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs Florida déli részén.

szenal – indián törzs Kaliforniában.

Szenegambia – régebben Nyugat-Afrika francia gyarmatainak összefoglaló neve.

szenszi – indián törzs Kelet-Peruban, az Ucayali alsó folyása mentén.

Széth – az ókori Egyiptomban eredetileg a forrás, a sivatag istene, Ozirisz bátyja és gyilkosa; később minden gonoszság megtestesítője. A görögök Tüphóonnal azonosították.

Sziám – Thaiföld régi neve.

szkíták – az eurázsiai sztyeppes vidék iráni nyelvű népeinek gyűjtőneve az ókorban.

szoto – bantu nyelven beszélő jelentős nép a dél-afrikai Basutoföldön. Számos törzsből áll.

sztjen – az ausztróázsiai nyelvcsaládhoz tartozó nép Hátsó-Indiában és Dél-Vietnam határos területein.

Sztrabón – görög író (i. e. 60 körül – i. e. 20 körül), *Geographika* c. művében utazásait örökítette meg.

szuszu – a mande-fu nyelvet beszélő nép az afrikai Guineában és Sierra Leonében. Többségük mohamedán.

Talósz – a görög mitológia szerint 1. ércből való krétai óriás, a sziget őre; az argonauták pusztították el, 2. Daidalosz nővérének, Perdixnek fia.

tami – az Északkelet-Új-Guineában, a Huan-félsziget előtt fekvő Tami-szigetek ausztronéz nyelvű lakói.

Tammuz – mezopotámiai istenség, Isztár szerelmese.

Tanna – a melanéziai Új-Hebridák egyik déli szigete.

Tara – falu Írország Meath grófságában, a VI. századig ír királyi székhely. A hagyomány szerint Cormac Mac Art király iskolákat alapított itt. Szent Patrick idején a régi ír vallás központjának tekintették.

táró (Colocasia Schott.) – trópusi és szubtrópusi tájakon honos növény, gumóját fogyasztják.

tatungolung – törzs az ausztráliai Victoria állam keleti partvidékén.

Tegnér, Esaias – svéd költő és tudós (1782–1846), főműve az óizlandi sagákból alkotott *Frithjof-monda*.

Tekla, Szent – a legenda szerint ikonioni előkelő hajadon volt, akit Szent Pál keresztény hitre térített; vallása miatt a vadállatok elé löktek, de csodálatos módon megmenekült, s késő öregségéig egy barlangban élt Szeleukiában. A II. században keresztény szellemű regényt írtak róla.

Tenedosz – egy Kis-Ázsia partvidékén, az Égei-tengerben fekvő sziget ókori neve. Ma Bozcaada néven Törökországhoz tartozik.

tepehuano – az uto-azték nyelvcsaládhoz tartozó indián törzs Mexikó Durango államában.

teton – indián törzs.

teuton – ókori germán néptörzs. 102-ben súlyos vereséget szenvedtek a Marius vezette római seregtől. A középkori latin nyelvhasználatban általában a németeket jelölik e névvel.

Thargélia – Apollón fő ünnepe Athénban; nyár elején ülték meg.

Théba (Uászt) – hatalmas ókori egyiptomi város a Nílus mindkét partján, a mai Kairótól délre. A XI. dinasztia és az Újbirodalom korában Egyiptom fővárosa, Amon isten kultuszának fő helye.

Thébai – az ókorban jelentős városállam a görögországi Boiótiában (ma Thive).

Theszmophoria – Déméter ünnepe a régi görögöknél. Ősszel ülték meg. Csak tisztességes nők vehettek rajta részt.

Thevet, André – francia utazó (1502–1590). Brazíliában kolóniát alapított. Több földrajzi és történeti művet írt.

Thinisz (Thisz) – egyiptomi város az ókorban, a monda szerint Menesz fáraó szülőhelye.

Thoasz – a Krím félszigeten lakó tauroszok királya a görög mitológia szerint; az Iphigeneia-mondában szerepel.

Thomas the Rhymer (v. of Erceldoune, of Earlston, True Thomas) – skót költő (1220 k.–1297 k.); sok monda fűződik nevéhez; ezek szerint kiváló jós is volt, s a tündérek országában élt két esztendeig.

Thompson-indiánok – a szelis nyelvcsaládhoz tartozó törzs Kanada Brit Columbia tartományában, a Thompson folyó mellékén.

Thoth – az időszámítás, írás és értelem istene az ókori Egyiptomban.

Tibur – kis szép fekvésű város az ókori Itáliában, Latiumban, Rómától keletre. Ma Tivoli.

Tifata – (ma: Monte Maddaloni) hegység Capua közelében.

tijan – malayalam nyelvet beszélő nép Délnyugat-Indiában, a Malabar-parton.

timme, temne – szudáni nyelven beszélő nép a nyugat-afrikai Sierra Leonében.

Timor – a Kis-Szunda-szigetek egyike.

tingit (csilkat, kolos) – a déné nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs Alaszka déli partvidékén és szigetein.

tobungku – népcsoport Közép-Celebeszen.

toda (tuda, tudavar) – pásztorkodó nép Elő-India déli részén, Mysore várostól délre.

tolampu – törzs Celebeszen.

tomori – Közép-Celebesz keleti partvidékén lakó törzs.

tonapu – népcsoport Celebesz középső részén.

tonga – bantu törzs Dél-Afrikában.

Tonga-szigetek – szigetcsoport és brit védnökség alatt álló királyság Nyugat-Polinéziában.

Tonkin – Észak-Vietnam régi neve.

toradzsa – a Celebesz középső részén élő, az ómaláj réteghez tartozó, különálló csoportokra oszló lakosság összefoglaló elnevezése (a. m. „hegylakó”).

Torday Emil – etnológus, Afrika-kutató (1875–1931). A Kongó-medencében végzett néprajzi kutatásokat. Gyűjteménye egy részét a budapesti Néprajzi Múzeumra hagyta.

Trákia – ókori ország a Balkánon Makedóniától keletre és északkeletre. Lakói, az indogermán nyelvcsaládhoz tartozó trákok a IV. századig önállóan éltek, ekkor makedón, majd római uralom alá kerültek.

Triptolemosz – Keleusz eleusziszi király fia, a görög mitológiában a földművelés terjesztője.

tripusz – (gör. = háromláb) háromlábú állvány, fontos szerepet játszott az ókori görög istentiszteleteken, elsősorban Delphoiban.

Troizén (Troezén) – ősrégi görög város a Peloponnészoszon, a monda szerint Thészeusz szülővárosa és Phaidra halálának helye.

tugeri (kaja-kaja) – preausztronéz nyelven beszélő új-guineai törzs Irián és Pápua határvidékén, a tengerparton.

Tullus Hostilius – a hagyomány szerint Róma harmadik királya.

Tumleo – Új-Guineához tartozó kis sziget.

turáni nyelvek – egyes nyelvészek Max Müller felosztása alapján így jelölik azokat a nyelveket, amelyek sem az egytagú (kínai), sem a hajlító (indogermán és sémi) nyelvekhez nem tartoznak, tehát a következőket: urál-altaji, dravida, tibeti és maláj.

turik – dajak törzs Sarawakban, a Baram folyó mentén (Borneo, Indonézia).

Tusculum – ókori város az itáliai Latiumban (a mai Frascati közelében). A latin háborúban (i. e. 340–330) Róma ellen harcolt. Cato Censorius szülővárosa. A római előkelők sok villát építettek a város környékén. (A név átvitt értelemben vidéki, nyugalmas lakot jelent.)

Tüphón – a görög mitológiában szereplő kígyótestű, százfejű szörny. Zeusz hosszú küzdelem után legyőzte.

Tylor, Sir Edward Burnett – angol etnológus, egyetemi tanár (1832–1917). Összehasonlító néprajzi műveiben elsőnek

tárta fel az animizmus jelentőségét; nagy hatású elméletet dolgozott ki a vallási képzetek fejlődéséről. Az evolucionizmus híve.

ualaroi – törzs az ausztráliai Új-Dél-Wales északi részén, a Darling felső folyása mentén.

Uganda – állam Kelet-Afrikában.

Új-Britannia – a Bismarck-szigetek egyike.

Új-Írország – a Bismarck-szigetek egyike.

Új-Kaledónia – korallzátonyokkal övezett sziget a Csendes-óceán délnyugati részén. Fő helye Noumea. Franciaország ún. tengerentúli területe.

Uliase = *Ulie-szigetek* – a mikronéziai Karolina-csoport nyugati részén fekvő szigetek.

unmatzsera – törzs Közép-Ausztráliában, a Macdonnell-hegység vidékén.

Unyoro – ország Kelet-Afrikában, az Albert-tótól keletre eső területen.

Ussukuma (Usszukuma) – termékeny terület Kelet-Afrikában, a Viktória-tótól délkeletre.

Ututwa – terület a Viktória-tótól keletre (Tanganyika).

Varro, Marcus Terentius – római író és tudós (i. e. 116–27).

Védák – szanszkrit nyelven írott óind szent könyvek. Valószínűleg az i. e. II. évezredben keletkeztek.

Vediovis (Vedius, Veiovis) – régi római isten, val. a halál istene. Ünnepe május 21-én ülték, nőtény kecskét áldoztak neki.

Verres, Gaius – római államférfi, i. e. 73-tól Szicília kormányzója. Zsarolásai miatt bevádolták. Cicero nagy vádbeszédeket mondott ellene. Számkivetésben halt meg.

Via Appia – Rómából Brundisiumba (Brindisi) vezető út az ókorban. I. e. 312-ben kezdték építeni.

Vilmos, III. – Anglia uralkodója (1689–1702).

Vorharz – a németországi Harz-hegységnek Sangerhausen és Eisleben közötti dombos része.

votdzobaluk – törzs az ausztráliai Victoria állam nyugati határán.

votják = *udmurt* – az Udmurt ASZSZK törzslakossága. A Vjatka és a Káma folyók között élnek, nyelvük a finnugor nyelvcsalád permi ágához tartozik. Régebbi halász-vadász kultúrájukat a szocialista viszonyok között földművelés és állattenyésztés váltotta fel.

vurundzseri – törzs az ausztráliai Új-Dél-Walesben.

Wadai (Ouadai) – régebben önálló szultánság Észak-Afrika középső részén. Ma a Csád Köztársaság tartománya.

wagogo = *gogo* – hamitizált bantu csoport Tanganyika keleti részén.

Waizganthos – ősi porosz isten.

wakelbura – törzs Queensland keleti részén, a Great Dividing Range-től keletre eső területen, a Belyando felső folyásvidékén.

Waldemar, I. – a Nagy, Dánia királya (1157–1182), uralkodása alatt Dánia hatalmas állammá emelkedett.

walo – a szudáni nyelven beszélő wolof nép egyik királyságának, Walónak (Óualo) lakói (Szenegambia).

wambugwe = *mbugwe* – bantu nép Tanganyika északi részén.

wanika = *nika* – a kenyai partvidék mögöttes területein élő hamitizált bantu törzsek összefoglaló megnevezése.

warramunga – törzs Ausztrália északi területén, a Macdonnell-hegységtől északra.

warua – luba altörzs Kelet-Kongóban, a Lualaba folyó és a Tanganyikató déli része közötti területen.

wataturu = *туру* – bantu törzs Közép-Tanganyikában.

Wetar – a Kis-Szunda-szigetekhez tartozó sziget, Timortól északra (Indonézia).

winamwanga – törzs Kelet-Afrikában, a Tanganyika-tó mellett, Észak-Rhodesiában.

Winckelmann, Johann Joachim – német archeológus (1717–1768); a klasszikus archeológia megalapítójának tekintik.

winnebago – a sziú nyelvcsaládhoz tartozó észak-amerikai indián törzs. Főleg Nebraska államban laktak.

witchetty – különféle, emberi táplálékul szolgáló zsíros lárvák összefoglaló megnevezése az ausztráliai ún. bozótsargonban.

wolof (djollof, jalofe, jolloff, yolof) – szudáni nyelven beszélő nyugat-afrikai nép. Királyságuk jelentős hatalommal rendelkezett.

wonghi = *wonghibon* – törzs az ausztráliai Új-Dél-Wales északi részén, a Darling felső folyásától délre eső területen.

Wundt, Wilhelm – német fiziológus, pszichológus és filozófus (1832–1920). Nagy szerepe volt a lélektan önálló tudománnyá válásában és a kísérleti pszichológia megalapozásában. *Néplélektan* (Völkerpsychologie) c. 10 kötetes műve nagy hatást gyakorolt nemcsak a lélektan, hanem más tudományágak (néprajz, nyelvészet stb.) fejlődésére is.

yam (jamgyökér, jamsz) (*Dioscorea l.*) – tropikus és szubtropikus tájakon honos futónövény. Sokféle faja ismeretes. Több fajtát nagy keményítőtartalmú, ehető gumójáért termesztik.

Yngling – régi északi germán királyi nemzetség; kb. 1060-ig uralkodott Svédországban, 872–1135 Norvégiában is.

zafimanelo – a Madagaszkár keleti részén élő tanala törzs egyik alcsoportja.

Zagmuk v. *Zakmuk* – újévi ünnepség Babilonban. Marduk tiszteletére, március 15-én (Niszán hó 6. napján) ünnepelték.

Zagreusz – (gör. = vadász) Hadész és Dionüszosz mellékneve.

zapotek – indián törzs Dél-Mexikó csendes-óceáni partvidékén, a Tehuantepec-öböl környékén.

Zéla v. *Petra* – (= sziklaváros) az ókorban forgalmas kis-ázsiai kereskedőváros kb. 100 km-re az Akabai-öböltől

(Vörös-tenger), Anaitisz istennő templomával. Ma csak a város romjai állnak.

zúgattyú – fából faragott, lapos, elnyúlt ovális alakú tárgy, melyet hosszú zsinóron forgatnak. A forgatáskor keletkező surrogó zajt valamely szellem hangjának tartják.

zulu – bantu nép Dél-Afrikában.

BIBLIOGRÁFIA

J. G. FRAZER LEGJELENTŐSEBB MŰVEINEK JEGYZÉKE

Questions on the Manners, Customs, Religions, Superstitions, etc. of Uncivilized or Semi-Civilized Peoples.
London, 1887. (Új kiadás: 1907.)

Totemism. Adam and Charles Black. Edinburgh, 1887.

The Golden Bough. A Study in Comparative Religion. I-II. kötet.

Macmillan and Co., London, 1890.

Második kiadás: I–III. kötet.

Macmillan and Co., London, 1900.

Harmadik kiadás: I–XII. kötet. Alcím: *A Study in Magic and Religion.*

Macmillan and Co., London, 1911–1916.

XIII. kötet. *Aftermath. A Supplement to Golden Bough.*

Macmillan and Co., London, 1936.

(Egykötetes rövidített kiadás: 1922.)

Lectures on the Early History of the Kingship.

Macmillan and Co., London, 1905.

(Új kiadás: *The Magical Origin of Kings.* 1920.)

Psyche's Task. A discourse concerning the influence of superstitions on the growth of institutions.

Macmillan and Co., London, 1909.

(Bővített kiadás: *The Devils Advocate.* 1928.)

Totemism and Exogamy. A Treatise on Certain Early Forms of Superstitions and Society. I–IV. kötet.

Macmillan and Co., London, 1910.

V. kötet. *Totemica: A Supplement to Totemism and Exogamy.*
1937. *The Belief in Immortality.*

I. kötet. *The Belief among the Aborigines of Australia, the Torres Straits Islands, New Guinea, and Melanesia.* 1913.

- II. kötet. *The Belief among the Polynesians*. 1922.
III. kötet. *The Belief among the Micronesians*. 1924.
(A II. és III. kötet főcíme: *The Belief in Immortality and the Worship of the Dead*.)
Macmillan and Co., London.
Essays on Joseph Addison. Válogatás, előszó, jegyzetek.
I–II. kötet.
Macmillan and Co., London, 1915.
Folk-lore in the Old Testament. Studies in Comparative Religion, Legend, and Law. I–III. kötet. 1918.
(Egykötetes rövidített kiadás: 1923.)
Macmillan and Co., London.
Sur Ernest Renan.
Geuthner and Co., Paris, 1923.
The Worship of Nature.
Macmillan and Co., London, 1926.
The Gorgon's Head and Other Literary Pieces.
Macmillan and Co., London, 1927.
Man, God, and Immortality. Thoughts on Human Progress.
Válogatott írások.
Macmillan and Co., London, 1927.
Publii Ovidii Nasoni Fastorum libri sex. I–V. kötet.
Fordítás és jegyzetek.
Macmillan and Co., London, 1929.
Condorcet on the Progress of the Human Mind.
The Clarendon Press. Oxford, 1933.
The Fear of the Dead in Primitive Religion.
I. kötet. 1933.
II. kötet. 1934.
III. kötet. 1936.
Macmillan and Co., London.
Anthologia Anthropologica. A copious selection of passages for the study of Social Anthropology from the notebooks of Sir J. G. Frazer, edited by R. A. Downie.
I. kötet. *The Native Races of Africa and Madagascar*.
II. kötet. *The Native Races of Australasia*.
III. kötet. *The Native Races of Asia and Europe*.

IV. kötet. *The Native Races of America.*

Lund, Humpries and Co. Ltd. London, 1938–1939.

The New Golden Bough. A New Abridgement of Sir James George Frazer's Classic Work. Edited, and with Notes and Foreword by Theodor H. Gaster.

A Bibliography of Sir James George Frazer, O. M.

Compiled by Theodore Besterman.

Macmillan and Co., London, 1934.

A J. G. FRAZERRŐL SZÓLÓ LEGFONTOSABB MŰVEK JEGYZÉKE

R. A. Downie: *James George Frazer. The Portrait of a Scholar.* Watts and Co., London, 1940.

Br. Malinowski: Sir James George Frazer: A Biographical Appreciation. In: *A Scientific Theory of Culture and Other Essays.* The University of North Carolina Press. Chapel Hill, 1944.

R. H. Lowie: *The History of Ethnological Theory.* London, 1937.

A. R. Radcliffe-Brown: Sir James George Frazer. *Man*, XLII. 1954. No 1. London.

T. K. Penniman: *A Hundred Years of Anthropology.* London, 1952.

G. Cocchiara: *Az európai folklór története.* Gondolat. Budapest, 1962.

ÚJABB IRODALOM

Edmund Leach: Golden Bough or Gilded Twig? *Daedalus*, Vol. 9.1961. 371–399.

Edmund Leach: On the „Founding Fathers”: Frazer and Malinowski. *Current Anthropology*, Vol. 7.1966.560–567.

J. B. Vickerz: *The Literary Impact of the Golden Bough*. Princeton, 1973.

E. Evans-Pritchard: *A History of Anthropological Thought*. London, Faber & Faber, 1981.132–152.

Alum Jones: Robertson Smith and James Frazer on Religion. In: *Functionalism Historicized: Essays in British Social Anthropology*. Ed. by G. Stocking. Wisconsin, 1984. 31–58. (History of Anthropology, 2.)

R. Ackerman: *J. G. Frazer. His Life and Work*. Cambridge, University Press, 1987.

R. Frazer: *The Making of the Golden Bough: The Origins and Growth of an Argument*. London, 1990.

Sir James Frazer and the Literary Imagination. Ed. by R. Frazer. London, 1990.

Mary Beard: Frazer, Leach and Virgil: The Popularity (and Unpopularity) of the Golden Bough. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 34. (April 1992), 203–224.

* (Latin = e jelben győzni fogsz.) A legendák szerint ez az írás jelent meg a kereszt képe mellett Constantinus császár előtt, midőn vetélytársa, Maxentius ellen vonult (i. sz. 312).